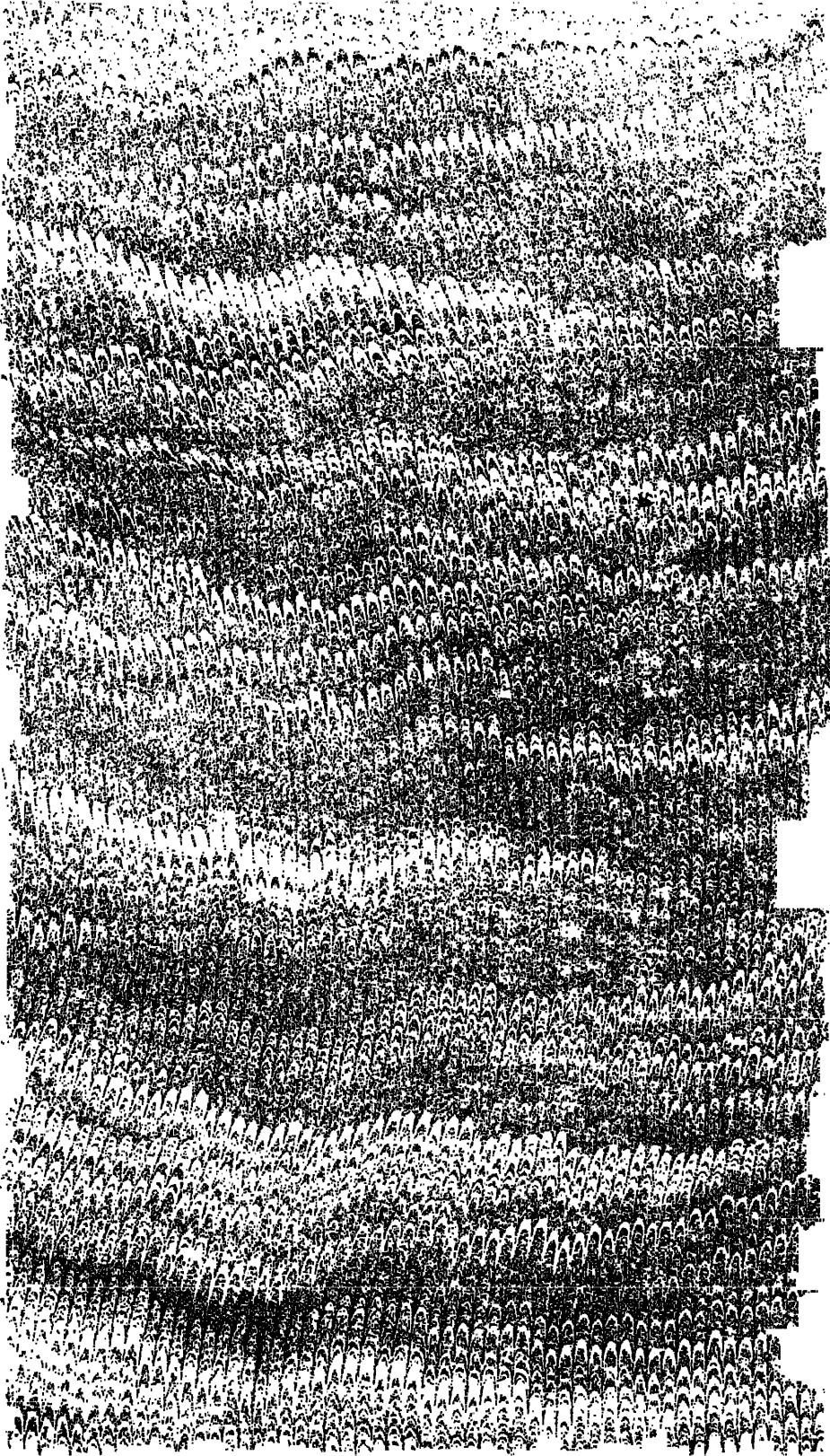

GOVERNMENT OF INDIA
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY
CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

CAT. NO. **Bpa 4 / Dha / B. M.**
ACC. NO. **9197**

D. G. A. 79.

GTPN - S. D. G. A. N. D. 57-2-1951-17-0000

• THE
ATTHASĀLINĪ
BUDDHAGHOSA'S COMMENTARY

ON THE,
DHAMMASAṄGAṆI.

EDITED BY

EDWARD MÜLLER, PH.D.
PROFESSOR IN THE UNIVERSITY OF BERN.

BPalt
Dha / B.M.

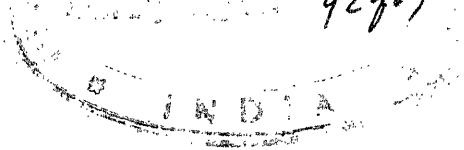
LONDON

PUBLISHED FOR THE PALI TEXT SOCIETY BY HENRY FROWDE

OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE, AMEN CORNER E.C.

1897.

D5803
92907

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.**

Acc. No. 9197 ...

Date. 1. 8. 57

Call No. BPa 4

Dha/B.M.

This volume is printed at the expense of
EDWARD T. STURDY.

PREFACE.

In preparing the present edition of the *Atthasālinī* I have made use of the following manuscripts:

1. A Sinhalese manuscript bought by Professor Rhys Davids at Galle, Ceylon in 1887 = G.
2. Another Sinhalese manuscript bought by Professor Rhys Davids at Colombo in 1887 = C.
3. A Burmese Manuscript belonging to the Mandalay Collection in the India Office = M.
4. A transcript in Roman characters made by the late Mr. Trenckner from a Sinhalese manuscript belonging to the University Library at Copenhagen = T.

None of these manuscripts can be called very good. They all show occasional blunders and in a few cases I was obliged to adopt a foreign reading either from the *Dhammasaṅgani* itself, or from some other parallel text, sometimes also from the *Atthayojanā*, a secondary commentary to the *Atthasālinī*, printed in Sinhalese letters at Colombo A.B. 2433.

On the whole, however, the four manuscripts mentioned may be considered sufficient for establishing the text of the *Atthasālinī*. Whenever they do not all four agree, the rule is this, that G. and C. have one reading and M. and T. the other, which generally proves to be the better one.

The whole text of the *Atthasālinī* was copied from the manuscripts G. and C. by Mrs. Mabel Bode during the year 1894 and the beginning of 1895. In the summer of 1895 I compared the Ms. T. and the first half of Ms. M. and

the printing began in August of the same year. Unfortunately a fire broke out in Messrs. Unwin's printing office at Chilworth on Nov. 23, 1895 and destroyed the 5 sheets already printed and about 8 sheets of Mrs. Bode's manuscript (sheet 6—13). In consequence I had to copy this part again and the printing was taken up a second time at Mr. Drugulin's office at Leipzig in April 1896. As I was very busy at that time Mrs. Bode was kind enough to compare the second half of the Ms. M. for me, so that the printing might not be interrupted.

I thought it would be useful to put in the Table of Contents after each chapter the corresponding page of my edition of the Dhammasaṅgaṇi, but as the names of the chapters do not always agree exactly some explanations will be necessary:

Chapters 3 to 8 have got in the Atthasālinī the titles Kāyakammadvāra-kathā, Vacīkammadvāra-kathā, Akusala-kammāpathakathā, Dvāra-kathā, Dhammuddesavāra-kathā, Niddesavāra-kathā respectively. These titles are wanting in the Dhammasaṅgaṇi, where all these chapters are taken together under the heading Padabhājanīyaṃ (p. 17).

Chapter 9 has the title: Saṅgahavāro niṭṭhito. Koṭṭhā-savāro ti pi etassa nāmaṃ (Atthas. p. 155). In the Dhammasaṅgaṇi it has only the second name (p. 25). With the article on Suññatavāra (No 10) the Paṭhamacittāṃ is closed. Then follow the Dutiyacittāṃ (11) and the Tatiyacittāṃ (No 12) without any further subdivisions in both texts. The fourth, fifth, sixth, seventh and eighth cittaṃ are divided in the Dhammasaṅgaṇi (p. 28, 29, 30) while the commentary treats them together (Atthas. p. 156—162). With the eighth citta the Kāmāvacarakusalāniddesa is finished.

Then follows the paṭhamāṃ jhānaṃ (Atthas. 162—168) which has no separate title in the Dhammasaṅgaṇi (p. 31).

From here the names correspond regularly down to chapter 33, which contains the Dhammuddesavāra-kathā of the akusala dhammā (corresponding to the Dhammuddesavāra-kathā of the kusala dhammā in Chapter 7). This

chapter has no special title in the *Dhammasaṅgaṇi*, nor have the following 10 chapters (34—43) on the twelve cittas (*Atthas.* p. 252—260), which are taken together as *dvādasā akusalacittāṇi* (p. 87).

The 53d chapter is called *Atthakathākāṇḍavannanā* in the *Atthasālinī* (p. 429), while the *Dhammasaṅgaṇi* has no special name for this chapter and simply concludes with the words: *Dhammasaṅgaṇippakaraṇī samattā*.

My best thanks are due to Mrs. Bode besides to Professor C. H. Tawney, Librarian of the India Office for the loan of the Mandalay Ms. and to the authorities of the Copenhagen University Library, especially Dr. Andersen, for the loan of Trenckner's transcript.

Berne, New Year 1898.

E. MÜLLER.

CONTENTS.

1. Introduction	I
✓ 2. Mātikāya anupabbavaṇṇanā	2
Dhammasaṅgaṇi	1
3. Kāyakammadvāarakathā	54
Dhammasaṅgaṇi	9
4. Vacikammadvāarakathā	86
5. Akusalakammapathakathā	87
6. Dvāarakathā	102
7. Dhammuddesavāarakathā	106
8. Niddesavāarakathā	136
9. Saṅgahavāro	152
Dhammasaṅgaṇi	17
10. Suññatavāro	155
Dhammasaṅgaṇi	25
11. Dutiyacittam	155
Dhammasaṅgaṇi	26
12. Tatiyacittam	156
Dhammasaṅgaṇi	27
13. Kāmāvacarakusalaniddeso	156
Dhammasaṅgaṇi	28
14. Paṭhamam jhānam	162
15. Catukkanayo	168
Dhammasaṅgaṇi	31
16. Pañcakanayo	179
Dhammasaṅgaṇi	33
17. Paṭipadā	184
Dhammasaṅgaṇi	36
18. Ārammaṇacatukkaṃ	184
Dhammasaṅgaṇi	37

19. Paṭhavīkaṣiṇaṃ	184
Dhammasaṅgaṇi	38
20. Kaṣiṇakathā	186
Dhammasaṅgaṇi	42
21. Abhibhāyatanakathā	187
Dhammasaṅgaṇi	42
22. Vimokkhakathā	190
Dhammasaṅgaṇi	52
23. Brahmavihāarakathā	192
Dhammasaṅgaṇi	53
24. Asubhakathā	197
Dhammasaṅgaṇi	55
25. Rūpāvacarakusalakathā	200
Dhammasaṅgaṇi	55
26. Āruppakusalakathā	200
Dhammasaṅgaṇi	55
27. Tebhūmakakusalaṃ	211
Dhammasaṅgaṇi	56
28. Pakiṇṇakakathā	213
Dhammasaṅgaṇi	60
29. Paṭhamamaggo	237
Dhammasaṅgaṇi	73
30. Dutiyamaggo	238
Dhammasaṅgaṇi	74
31. Tatiyamaggo	239
Dhammasaṅgaṇi	74
32. Catutthamaggo	239
Dhammasaṅgaṇi	75
33. Dhammuddesavāarakathā (akusalā dhammā)	247
Dhammasaṅgaṇi	75
34. Paṭhamacittaṃ	252
35. Dutiyacittaṃ	255
36. Tatiyacittaṃ	255
37. Catutthacittaṃ	256
38. Pañcamacittaṃ	256
39. Chaṭṭhasattamaṭṭhamāni cittaṇi	256
40. Navamacittaṃ	256
41. Dasamacittaṃ	258

42. Ekādasamacittam	259
43. Dvādasamacittam	260
44. Manoviññāṇadhātudvayaṃ (avyākataṃ dhammā)	261
Dhammasaṅgaṇi	87
45. Pañcāṇiyāmakathā	265
Dhammasaṅgaṇi	96
46. Rūpārūpāvacaravipākakathā	276
Dhammasaṅgaṇi	97
47. Lokuttaravipākakathā	289
Dhammasaṅgaṇi	99
48. Akusalavipākakathā	292
Dhammasaṅgaṇi	117
49. Kiriyaṃmanodhātucittam	293
Dhammasaṅgaṇi	120
50. Cittuppādakaṇḍavaṇṇanā	294
Dhammasaṅgaṇi	123
51. Rūpakaṇḍavaṇṇanā	296
Dhammasaṅgaṇi	124
52. Nikkhepakaṇḍavaṇṇanā	343
Dhammasaṅgaṇi	179
53. Atthakathākaṇḍavaṇṇanā	409
Dhammasaṅgaṇi	234

INTRODUCTION.

NAMO TASSA BHAGAVATO ARAHATO SAMMĀSAMBUDDHASSA.

1. KARUṆĀ viya sattesu paññā yassa mahesino
ñeyyadhammesu sabbesu pavattittha yathāruci.
2. Dayāya tāya sattesu samussāhitamānaso
pāṭiherāvasānamhi vasanto tīdasalāye
3. Pāricchattakamūlamhi Paṇḍukambalanāmake
silāsane sannisinno ādicco va yugandhare
4. Cakkavālasahasseehi dasaḥ'āgama sabbaso
sannisinnena devānaṃ gaṇeṇa parivārīto
5. Mātaraṃ pamukhaṃ katvā tassā paññāya tejasā
Abhidhammakathāmaggaṃ devānaṃ sampavattayī.
6. Tassa pāde namassitvā sambuddhassa sirimato
saddhammaṃ c'assa pūjetvā katvā saṅghassa c'añjaliṃ
7. Nipaccakārass' etassa katassa ratanattaye
ānubhāvena sosetvā antarāye asesato
8. Visuddhācārasīlena nipuṇā malabuddhinā
bhikkhūnā Buddhaghosena sakkaccaṃ abhiyācīto.
9. Yaṃ devadevo devānaṃ desetvāna yato puna
therassa Sāriputtassa samācikkhi vināyako
10. Anotattadahe katvā upatthānaṃ mahesino
yaṃ ca sutvāna so therō āharitvā mahitalaṃ
11. Bhikkhūnaṃ pariyudāhāsi itī bhikkhūhi dhārīto
saṅgitikāle saṅgīto Vedhamuninā puna.
12. Tassa gambhīraññeṇa ogālhassa abhinhaso
nānāyavicittassa Abhidhammassa ādīto
13. Yā Mahākassapādīhi vasīh'atthakathā purā
saṅgitā anusaṅgitā pacchā pi ca isihi yā
14. Ābhatā pana therena Mahindena tam uttamaṃ
yā dīpaṃ dīpavāsīnaṃ bhāsāya abhisankhata.

15. Apanetvā tato bhāsaṃ Tambapannivāsinaṃ
āropayitvā niddosaṃ bhāsaṃ tantinayānugaṃ
16. Nikāyantaraladdhīhi asaṃmissaṃ anākulam
Mahāvihāravāsinaṃ dīpayanto vinicchayaṃ
17. Atthaṃ pakāsayissāmi āgamaṭṭhakathāsu pi
gaheṭṭhabbaṃ gaheṭvāna tosayanto vicikkhaṇe.
18. Kammaṭṭhānāni sabbāni cariyābhiññā vipassanā
Visuddhimagge paṇ' idaṃ yasmā sabbaṃ pakāsitam
19. Tasmā taṃ agaheṭvāna sakalāya pi tantiyā
padānukkamato eva karissāma'tthavannaṇaṃ.
20. Iti me bhāsaṃānassa Abhidhammakathaṃ imaṃ
avikkhittā nisāmetha dullabhā hi ayaṃ kathā ti.

1. Tattha Abhidhammo ti. Ken'aṭṭhena Abhidhammo? Dhammātirekadhammavisesaṭṭhena. Atirekavisesaṭṭhadi-pako hi ettha abhisaddo. Bāhā me āvuso dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti abhikkantavannaṃ ti ādisu viya. Tasmā yathā samussitesu bahusu chattersu ceva dhajesu ca yaṃ atirekappamaṇaṃ visesavannaṇasaṇṭhānaṃ ca chattaṃ taṃ aticchattaṃ ti vuccati. Yo atirekappamaṇo nānāviraḡavannaṇavisesasampanno ca dhajo so atidhajo ti vuccati. Yathā ca ekato sannipatitesu bahusu rājakumāresu c'eva deveṣu ca yo jātibhogayasaissariyādisampattihi atirekatara c'eva visesavantatara ca rājakumāro so atirājakumāro¹ ti vuccati. Yo āyuvannaissariyayasa-sampattiādihi atirekatara c'eva visesavantatara ca devo atidevo² ti vuccati tathārūpo brahmā pi atibrahmā ti vuccati. Evam eva ayaṃ pi dhammo dhammātirekadhammavisesaṭṭhena abhidhammo ti vuccati. Suttantaṃ hi patvā pañca khandhā ekadesena'eva vibhattā na nippadesena. Abhidhammaṃ patvā pana suttantabhājanīyaabhidhammabhājanīyapañhāpucchakanayānaṃ vasena nippadesato vibhattā. Tathā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo cattāri saccāni bāvisatindriyāni dvādasapadiko pacca-yākāro.

¹ abhirājakumāro, C. G. T.

² abhidevo, M.

Kevalam hi indriyavibhaṅge suttantabhājanīyaṃ n'atthi paccayākāre ca pañhapucchakaṃ n'atthi.

2. Suttantañ ca patvā cattāro satipaṭṭhānā ekadesen' eva vibhattā na nippadesena. Abhidhammaṃ patvā pana tiṇṇaṃ pi nayānaṃ vasena nippadesato vibhattā. Tathā cattāri sammappadhānāni cattāro iddhipādā satta bojjhaṅgā aṭṭhaṅgiko maggo cattāri ñānāni catasso appamaññāyo pañca sikkhāpadāni catasso paṭisambhidā tiṇṇaṃ pi nayānaṃ vasena nippadesato va vibhattā. Kevalam hi ettha sikkhāpadavibhaṅge suttantabhājanīyaṃ n'atthi. Suttantaṃ patvā ca ñānaṃ ekadesen' eva vibhattaṃ na nippadesena. Tathā kilesā.

3. Abhidhammaṃ patvā pana ekavidhena ñāṇavatthun ti ādinā nayena mātikaṃ ṭhapetvā nippadesato vibhattaṃ tathā ekato paṭṭhāya anekehi nayehi kilesā.

4. Suttantaṃ patvā ca bhummantaraparicchedo ekadeseneva vibhatto na nippadesena. Abhidhammaṃ patvā pana tiṇṇaṃ pi nayānaṃ vasena bhummantaraparicchedo nippadesato ca vibhatto. Evaṃ dhammāṭirekadhamma-visesatṭhena Abhidhammo veditabbo.

5. Pakaraṇaparicchedato pan' esa Dhammasaṅganīvibhaṅgadhātukathāpuggalapaññattikathāvatthuyamakapaṭṭhānaṃ sattannaṃ pakaraṇānaṃ vasena ṭhito. Ayaṃ ettha ācariyaṇaṃ samānakathā.

6. Vīdaḍḍhavadī¹ panāha: Kathāvatthun kasmā gahitaṃ? nanu sammāsambuddhassa parinibbānato aṭṭhārasa vassādhikāni dve vassasatāni atikkamitvā Moggaliputtatissattheren' etaṃ ṭhapitaṃ? tasmā sāvakabhāsītattā chaḍḍetha nan ti.

7. Kim pana chappakaraṇāni Abhidhammo ti? Evaṃ na vadāmi ti. Atha kiṃ vadesi ti? Sattappakaraṇāni ti. Kataraṃ gahetvā satta karonti ti? Mahādhammahaḍayaṃ nāma atthi, eten' eva saha sattā ti. Mahādhammahadaye apubbaṃ n'atthi.

8. Katipayū va pañhavārā avasesū Kathāvatthunā va saddhiṃ sattā ti no Kathāvatthunā?

¹ Vīdaṇḍa°, M. T.; Vītaddha°, C. G.

Mahādhātukathā nām'atthi. Tāya saddhim sattā ti. Mahādhātukathāyaṃ apubbaṃ n'atthi appamattikā va tanti. Avasesā Kathāvatthunā saddhim sattā ti. Sammā-sambuddho hi sattappakaraṇāni desento Kathāvatthupatvā yā esā puggalavāde tāva catūsu pañhesu dvinnam pañcakānaṃ vasena aṭṭhamukhā vādayutti¹ tam ādin katvā sabbakathāmaggesu asampunṇabhāṇavāramattāya pāliya mātikaṃ ṭhapesi. Sā pan' esā²: puggalo upalabbhati saccikatṭhaparamatṭhenā ti? Āmantā. Yo saccikatṭho paramatṭho tato so puggalo upalabbhati saccikatṭhaparamatṭhenā ti. Na h'eva vattabbe ājānāhi niggahaṃ. Puggalo na upalabbhati saccikatṭhaparamatṭhenā ti? Āmantā. Yo saccikatṭho paramatṭho tato so puggalo nūpalabbhati saccikatṭhaparamatṭhenā ti. Na h'eva vattabbe ājānāhi niggahaṃ.

9. Sabbattha puggalo upalabbhati, sabbattha puggalo nūpalabbhati, sabbadā puggalo upalabbhati, sabbadā puggalo nūpalabbhati, sabbesu puggalo upalabbhati, sabbesu puggalo nūpalabbhati saccikatṭhaparamatṭhenā ti evaṃ paṭhamam vādam nissāya: paṭhamam niggahaṃ, dutiyam nissāya dutiyam pe aṭṭhamam nissāya aṭṭhamam niggahaṃ dassentena ṭhapitā. Iminā nayena sabbattha mātikāthapanam veditabban.

10. Tam pan' etaṃ mātikaṃ ṭhapento idaṃ disvā ṭhapesi: mama parinibbānato aṭṭhārasa vassādhikānaṃ dvinnam vassasatānaṃ matthake Moggaliputtatissatthero nāma bhikkhu bhikkhusahassamajjhe nisinnō sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcā ti suttasahassaṃ samodhānetvā Dīghanikāyappamaṇaṃ Kathāvatthuppakaraṇaṃ bhajessati ti.

Moggaliputtatissatthero pi imaṃ pakaraṇaṃ desento na attano nāṇena desesi, satthārā pana dinnanayena ṭhapitamātikāya desesi. Iti satthārā dinnanayena ṭhapitamātikāya desitattā sakalam p'etaṃ pakaraṇaṃ Buddhabhāsitam eva nāma jātaṃ. Yathā kiṃ? Yathā Madhu-

¹ Cf. Kathāvatthuppakaraṇa Aṭṭhakathā, ed. Minayeff, p. 15.

² Kathāvatthuppakaraṇa Aṭṭhakathā, p. 8.

piṇḍikasuttantādini. Madhupiṇḍikasuttantasmiṃ hi bhagavā: Yatonidānaṃ¹ bhikkhu purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti ettha ce n'atthi abhinanditabbam abhivaditabbam ajjhositabbam es'ev' anto rāgānusayānan ti mātikaṃ ṭhapetvā utthāyāsana vihāraṃ pāvisi. Dhamma-paṭiggāhaka bhikkhū Mahākaccānattheraṃ upasaṃkamitvā dasabalena ṭhapitamātikāya atthaṃ pucchimsu. Thero pucchitamatten' eva akathetvā dasabalassa apacitidassan-atthaṃ: seyyathā pi āvuso puriso sārattthiko sārāgavesi tisāropamaṃ āharitvā sāraruḅkko viya bhagavā sākāpalāsasadisā sāvakā.

So² h'āvuso bhagavā jānaṃ jānāti passam passati cakkhubhūto ñānabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dhammassāmi Tathāgato ti Satthāraṃ thometvā punappuna therehi yācito Satthārā ṭhapitamātikāya atthaṃ vibhajitvā ākaṅkhamānā va pana tumhe āyasmanto bhagavantam yeva upasaṃkamitvā etam atthaṃ paṭipuccheyyātha: sa ce sabbaññutaññāpena saddhiṃ samsandiyamānaṃ sameti gaṇheyyātha, no ce mā gaṇhathā ti iminā adhippāyena yathā no bhagavā vyākaro ti tathā naṃ dhāreyyāthā ti vatvā uyyojesi. Te Satthāraṃ upasaṃkamitvā pucchimsu. Satthā dukkathitaṃ Kaccānenā ti avatvā suvaṇṇaliṅgaṃ ussāpento viya gīvaṃ unnāmetvā supupphitasatapattasassirikaṃ mahāmukhaṃ pūrento brahmassaṃ nicchāretvā sādhu sādhu ti therassa sādhuḅkāraṃ datvā: Paṇḍito³ bhikkhave Mahākaccāno, mahāpāṇño bhikkhave Mahākaccāno, mañ ce pi tumhe bhikkhave etam atthaṃ paṭipuccheyyātha aham pi tam evam eva vyākareyyam yathā taṃ Mahākaccānena vyākatan ti āha. Evaṃ Satthārā anumoditakāla to paṭṭhāya pana sakalaṃ suttantaṃ Buddhabhāsitaṃ nāma jātam.

11. Ānandattherādīhi vitthāritasuttesu pi es'eva nayo. Evaṃ evaṃ sammāsambuddho satta pakaraṇāni desento Kathāvatthum patvā vuttanayena mātikaṃ ṭhapesi.

¹ Majjh. I. 109.² Majjh. I. 111.³ Majjh. I. 114.

Thapento ca pana idam addasa: mama parinibbānato atthārassa vassūdhikānaṃ dvinnāṃ vassasatānaṃ matthake Moggaliputtatissatthero nāma bhikkhu bhikkhusahassamajjhe nisinnō sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcā ti suttasahassaṃ samodhānetvā Dighanikāyappamaṇaṃ Kathāvatthuppakaraṇaṃ bhājessati ti. Moggaliputtatissatthero pi imaṃ pakaraṇaṃ desento na attano nāpene desesi, satthārā pana dinnanayena thapitamātikāya desesi. Iti satthārā dinnanayena thapitamātikāya desitattā sakalaṃ p'etaṃ pakaraṇaṃ buddhabhāsitaṃ eva nāma jataṃ. Evaṃ Kathāvatthunā va saddhiṃ sattappakaraṇāni Abhidhammo nāma.

12. Tattha Dhammasaṅgaṇippakaraṇe catasso vibhat-tiyo cittavibhatti rūpavibhatti nikkheparāsi atthuddhāro ti. Tattha kāmāvacarakusalato atthā, akusalato dvādasa, kusalavipākato soḷasa, akusalavipākato satta, kiriyato ekādasa, rūpāvacarakusalato pañca, vipākato pañca, kiriyato pañca, arūpāvacarakusalato cattāri, vipākato cattāri, kiriyato cattāri, lokuttarakusalato cattāri, vipākato cattāri ti ekūnanavutī cittāni cittavibhatti nāma.

13. Cittuppādaḥkaṇḍaṇ ti pi etass'eva nāmaṃ. Taṃ vācānāmaggaṭo atirekachabhāṇavārā vitthāriyamānaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ ca hoti tadanantaraṃ ekavidhena duvidhenā ti ādinā nayena mātikaṃ thapetvā vitthārena vibhajitvā desitā rūpavibhatti nāma. Rūpaḥkaṇḍaṇ ti tass'eva nāmaṃ.

14. Taṃ vācānāmaggaṭo atirekadvibhāṇavāraṃ vitthāriyamānaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti. Tadanantaraṃ mūlato khandhato dvārato bhūmito atthato dhammato nāmato līngato ti evaṃ mūlādini nikkhipitvā desito nikkheparāsi nāma —pe— so mūlato khandhato cāpi ca dvārato cāpi bhūmito atthato dhammato cāpi nāmato cāpi līngato nikkhipitvā desitattā nikkhepo ti pavuccati ti.

Nikkhepaḥkaṇḍaṇ ti pi tass'eva nāmaṃ.

15. Taṃ vācānāmaggaṭo timattā bhāṇavārā vitthāriyamānaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti. Tadanantaraṃ pana tepitakassa buddhavacanassa atthuddhārābhūtaṃ yāva saraṇadukānikkhattaṃ atthakathāḥkaṇḍaṇ nāma.

Yato mahāpakaraṇīyā bhikkhū mahāpakaraṇe gaṇanā-cāraṃ asallakkhentā gaṇanaṃ samānenti taṃ vācanā-maggato dvimattā bhāṇavārā vitthāriyamānaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti.

16. Iti sakalam pi Dhammasaṅgaṇippakaraṇaṃ vācanā-maggato atirekaterasamattā bhāṇavārā vitthāriyamānaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti. Evam etaṃ:

Cittavibhatti rūpaṃ ca nikkhepo atthajotaṇā
gambhīraṃ nipuṇaṃ tñānaṃ taṃ pi buddhena desitaṃ.

17. Tadanantaraṃ Vibhaṅgappakaraṇaṃ nāma. Taṃ khandhavibhaṅgo āyatanavibhaṅgo dhātuvibhaṅgo sacca-vibhaṅgo indriyavibhaṅgo paccayākāravibhaṅgo satipaṭṭhānavibhaṅgo sammappadhānavibhaṅgo iddhipādavibhaṅgo bojjhaṅgavibhaṅgo maggaṅgavibhaṅgo jhānavibhaṅgo appamaññāvibhaṅgo sikkhāpadavibhaṅgo paṭisambhidā-vibhaṅgo ñāṇavatthuvibhaṅgo khuddakavatthuvibhaṅgo dhammahadaya-vibhaṅgo ti aṭṭhārasavidhena vibhattaṃ. Tattha khandhavibhaṅgo suttantabhājanīya-abhidhamma-bhājanīyapañhapucchakānaṃ vasena tidhā vibhatto. Vācanā-maggato pañcamattā bhāṇavārā, vitthāriyamāno pana ananto aparimāṇo hoti.

18. Tato paraṃ āyatanavibhaṅgādayo pi eteh'eva tīhi nayehi vibhattā. Tesu āyatanavibhaṅgo vācanā-maggato atirekabhāṇavāro.

19. Dhātuvibhaṅgo dvimattabhāṇavāro. Tathā sacca-vibhaṅgo.

Indriyavibhaṅge suttantabhājanīyaṃ natthi. Vācanā-maggato pañ'esa atirekabhāṇavāramatto.

Paccayākāravibhaṅgo chamattabhāṇavāro. Pañha-pucchakaṃ paṇ'ettha n'atthi.

Satipaṭṭhānavibhaṅgo atirekabhāṇavāramatto.

Tathā sammappadhāna-iddhipāda-bojjhaṅgamaggaṅga-vibhaṅgā.

Jhānavibhaṅgo dvibhāṇavāramatto. Appamaññāvi-bhaṅgo atirekabhāṇavāramatto.

Sikkhāpadavibhaṅge pi suttantabhājanīyaṃ n'atthi. Vācanā-maggato pañ'esa atirekabhāṇavāramatto.

Tathā paṭisambhidāvibhaṅgo nāṇavatthuvibhaṅgo dasavidhena vibhatto. Vācanāmagгато timattabhāṇavāro.

Khuddakavatthuvibhaṅgo pi dasavidhena vibhatto. Vācanāmagгато timattabhāṇavāro.

Dhammahadaya-vibhaṅgo tividhena vibhatto. Vācanāmagгато paṇ'esa atirekad-vibhāṇavāramatto. Sabbe pi vitthāriyamāṇā anantā aparimāṇā honti. Evaṃ etaṃ vibhaṅgappakaraṇaṃ nāma vācanāmagгато pañcatimsamattabhāṇavāraṃ vitthārato pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti.

20. Tadanantaraṃ Dhātukathāpakaraṇaṃ nāma. Taṃ saṅgaho asaṅgaho asaṅgahitena asaṅgahitaṃ asaṅgahitena saṅgahitaṃ saṅgahitena saṅgahitaṃ saṅgahitena asaṅgahitaṃ.

21. Sampayogo vippayogo sampayuttena vippayuttaṃ vippayuttena sampayuttaṃ sampayuttena sampayuttaṃ vippayuttena vippayuttaṃ saṅgahitena sampayuttaṃ vippayuttaṃ sampayuttena saṅgahitaṃ asaṅgahitaṃ asaṅgahitena sampayuttaṃ vippayuttaṃ vippayuttena saṅgahitaṃ asaṅgahitaṃ ti cuddasavidhena vibhattaṃ.

Taṃ vācanāmagгато atirekachabhāṇavārā.

Vitthāriyamāṇaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti.

22. Tadanantaraṃ Puggalapaññatti nāma. Sā khandha-paññatti āyatanapaññatti dhātupaññatti saccapaññatti indriyapaññatti puggalapaññatti ti chabbidhena vibhattā. Sā vācanāmagгато atirekapañcabhāṇavārā vitthāriyamāṇā pana anantāparimāṇā va hoti.

23. Tadanantaraṃ Kathāvatthupakaraṇaṃ nāma. Taṃ sakavāde pañcasuttasatāni paravāde pañcasatāni suttasahassaṃ samodhānetvā vibhattaṃ.

Taṃ vācanāmagгато idāni potthake likhitaṃ agahetvā saṅgīti-āropitanayena Dighanikāyappamāṇaṃ vitthāriyamāṇaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti.

24. Tadanantaraṃ Yamakaṃ nāma. Taṃ mūlayamakaṃ khandhayamakaṃ āyatanayamakaṃ dhātuyamakaṃ sac-cayamakaṃ saṅkhārayamakaṃ anusayayamakaṃ citta-yamakaṃ dhammayamakaṃ indriyayamakaṃ ti dasavidhena vibhattaṃ.

Taṃ vācanāmaggaṭo viṣaṃ bhāṇavārasataṃ vitthārato anantaṃ aparimāṇaṃ hoti.

25. Tadanantaraṃ Mahāpakaraṇaṃ nāma. Paṭṭhānaṃ ti pi tass' eva nāmaṃ.

Taṃ hetupaccayo ārammaṇapaccayo adhipatipaccayo anantarapaccayo samanantarapaccayo sahaajātapaccayo aññamaññapaccayo nissayapaccayo upanissayapaccayo purejātapaccayo pachhājātapaccayo āsevanapaccayo kammaṇapaccayo vipākaṇapaccayo indriyapaccayo Jhāṇapaccayo maggaṇapaccayo sampayuttapaccayo vippayuttapaccayo atthipaccayo n'atthipaccayo vigatapaccayo avigatapaccayo ti paccayavasena nāma catuvīsatividhena vibhattaṃ.

Imasmiṃ pana tḥāne na Paṭṭhānaṃ samānetabbaṃ.

26. Kusalattikādayo hi dvāvisati tikā.

Hetū dhammā na hetū dhammā. . . pe . . . saraṇā dhammā asaraṇā dhammā ime sataṃ dukā apare pi vijjābhāgino dhammā avijjābhāgino dhammā . . . pe . . . khaye ñāṇaṃ anuppadē ñāṇaṃ ti dvācattālisa suttantikaḍukā nāma.

Tesu dvāvisati tikā sataṃ dukā ti ayaṃ āhacca bhāsitaṃ jinavacanabhūtā sabbaññubuddhadesitā sattannaṃ pakaraṇaṃ mātikā nāma.

27. Athāpare dvācattālisa dukā kuto pabbhavā kena tḥapitā kena desitā ti? Dhammasenāpati-Sāriputthaṭṭherappabbhavā. Tena tḥapitā tena desitā. Ime tḥapento pana tḥero sāmukkamsikena attano ñāṇena tḥapesi.

28. Ekuttariyaṃ pana ekanipātasangītidasuttarasuttantehi samodhānetvā Abhidhammakattherāṇaṃ suttantaṃ patvā akilamanatthaṃ tḥapitā. Te paṇ'ete ekasmiṃ nikkhepakaṇḍe yeva matthakaṃ pāpetvā vibhattā sesatṭhānesu yāva saraṇā dukā Abhidhammo vibhattaṃ. Sammā-sambuddhena hi anulomapaṭṭhāne dvāvisati tike nissāya tikapaṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ, sataṃ duka nissāya dukapaṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ. Tato paraṃ dvāvisati tike gaḥetvā dukasate pakkhipitvā dukatikapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ.

Tato dukasataṃ gaḥetvā dvāvisatiyā tikesu pakkhipitvā tikadukapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ.

29. Tike pana tikesu yeva pakkhipitvā tikatikapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ.

30. Duke ca dukesu yeva pakkhipitvā dukadukapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ evaṃ. Tikañ ca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ dukaṃ tikañ c'eva tikaṃ dukañ ca tikaṃ tikañ c'eva dukaṃ dukañ ca cha anulomamhi nayā sugambhīrā. Paccanikapaṭṭhāne pi dvāvisati tike nissāya tikapaṭṭhānaṃ nāma.

31. Dukasataṃ nissāya dukapaṭṭhānaṃ nāma dvāvisati tike dukasate pakkhipitvā dukatikapaṭṭhānaṃ nāma.

Dukasataṃ dvāvisatiyā tikesu pakkhipitvā tikatika-paṭṭhānaṃ nāma. Dukesu pakkhipitvā dukadukapaṭṭhānaṃ nāma ti paccanike pi chahi nayehi paṭṭhānaṃ niddiṭṭhaṃ. Tena vuttaṃ: Tikañ ca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ dukaṃ tikaṃ c'eva tikaṃ dukañ ca tikaṃ tikañ c'eva dukaṃ dukañ ca cha paccanikamhi nayā sugambhīrā ti.

Tato paraṃ anulomapaccanike pi eten' eva upāyena cha nayā dassitā.

Ten'āha: Tikañ ca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ dukaṃ tikañ c'eva tikaṃ dukañ ca tikaṃ tikaṃ c'eva dukaṃ dukañ ca cha anulomapaccanikamhi nayā sugambhīrā ti.

32. Tadanantaraṃ paccanikānulomamhi eten' eva chahi nayehi niddiṭṭhaṃ.

Ten'āha: Tikañ ca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ dukaṃ tikañ c'eva tikaṃ dukañ ca tikaṃ tikañ c'eva dukaṃ dukañ ca cha paccanikānulomamhi nayā sugambhīrā ti.

Evaṃ anulome cha paṭṭhānāni paṭilomi cha anuloma-paccaniye cha paccaniyaanulome cha paṭṭhānāni ti idaṃ catuvisatisamantapaṭṭhānaṃ samodhānaṃ Mahāpakaraṇaṃ nāma.

33. Idāni imassa Abhidhammassa gambhīrabhāvavijāna-natthaṃ cattāro sāgarā veditabbā: Saṃsārasāgaro jalasāgaro nayasāgaro ñāpasāgaro ti.

34. Tattha saṃsārasāgaro nāma:

Khandhānaṃ paṭipāti dhātuāyatanāni ca abbocchinnaṃ vattamānaṃ saṃsāro ti pavuccati ti evaṃ vuttaṃ saṃsāravatṭhaṃ. Svāyam yasmā imesaṃ sattānaṃ uppattiyā purimā koṭi na paññāyati ettakānaṃ hi vassasatānaṃ vā

vassasahassānaṃ vā vassasatasahassānaṃ vā kappasatānaṃ vā kappasahassānaṃ vā kappasatasahassānaṃ vā matthake sattā uppannā tato pubbe nāhesun ti vā asukassa nāma rañño kale uppannā asukassa buddhassa kale uppannā tato pubbe nāhesun ti vā ayaṃ paricchedo n'atthi. Purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya ito pubbe avijjā nāhosi atha pacchā sambhavi ti iminā pana nayena ayaṃ samsārasāgaro anamataggo va.

35. Mahāsamuddo pana jalasāgaro nāmā ti veditabbo.

So caturāsītiyojanasahassāni gambhiro. Tattha udakassa āḷhakasatehi vā āḷhakasahashehi vā āḷhakadasasahashehi vā āḷhakasatasahashehi vā pamāṇaṃ nāma natthi.

Atha kho asaṅkheyyo appameyyo mahāudakakkhandho tveva saṅkhyāṃ gacchati. Ayaṃ jalasāgaro nāma.

36. Katamo nayasāgaro? Tepitakaṃ buddhavacanam. Dve hi tantiyo paccavekkhantānaṃ saddhāsampannānaṃ pasādabahulānaṃ nāputtarānaṃ kulaputtānaṃ anantam pītisomanassaṃ uppajjati. Katarā dve? Vinayaṃ ca Abhidhammaṃ ca. Vinayadharabhikkhūnaṃ hi vinaya-tantiṃ paccavekkhantānaṃ dosānurūpaṃ sikkhāpada-paññāpanaṃ nāma imasmiṃ dose imasmiṃ vitikkame idaṃ nāma hoti ti paññāpanaṃ aññesaṃ avisayo buddhānaṃ eva visayo ti.

37. Uttarimanussadhammapeyyālaṃ paccavekkhantaṃ nāma nilapeyyālaṃ paccavekkhantānaṃ saṅcarittapeyyālaṃ paccavekkhantānaṃ anantam pītisomanassaṃ uppajjati. Abhidhammikabhikkhūnaṃ pi khandhantaṃ āyatana-taraṃ dhātvantaraṃ indriyantaraṃ balabojjhaṅgakamma-vipākantaraṃ rūpārūpaparicchedaṃ saṃhasukkhamaṃ dhammaṃ gaganatale tārakarūpāni ganthanto viya rūpārūpadhamme pabbapabbaṃ koṭṭhāsakoṭṭhāsaṃ katvā vibhajento dassesi vata no satthā ti.

38. Abhidhammatantipaccavekkhantānaṃ anantam pītisomanassaṃ uppajjati. Evaṃ uppattiyā paṇ'assa idaṃ vatthum pi veditabbaṃ. Mahāgatimbayatissadattatthero¹

¹ Mahāgatiddhayat°, T; Mahāgatigamiyatissatthero, M.

kira nāma mahābodhim vandissāmi ti paratīraṃ gacchanto nāvāya upari tīre nisinno mahāsamuddaṃ olokesi. Ath' assa tasmim samaye n'evā paratīraṃ paññāyittha na orimatīraṃ, ūmippabhedasamuggatajalacunnaparikiṇṇo pana pasāritarajatapattasumanapupphasantharasadiso mahāsamuddo va paññāyittha. So ' kin nu kho mahāsamuddassa ūmivego balavā udāhu catuvisatibhede samantapaṭṭhāne nayamukhaṃ balavan ti ' cintesi. Ath' assa mahāsamuddassa paricchedo paññāyati. Ayam hi hetthā paṭhaviyā paricchinno upari ākāse na, ekato cakkavālapabbatena ekato velantena paricchinno. Samantapaṭṭhānassa pana paricchedo na paññāyati ti.

39. Saṃhasukhumam dhammam paccavekkhanta-ssa balavappiti uppannā. So pītim vikkhambhetvā vipassanam vadḍhetvā yathā nisinno va sabbe kilese khepetvā aggaphale arahatte paṭiṭṭhāya udānam udānesi:

Atthena gambhīragataṃ sudubbuddham

Sayam abhiññāya sahetusambhavam

Yathānupubbaṃ nikhilena desitaṃ

Mahesinā rūpagataṃ va passati ti.

Ayam nayasāgaro nāma.

40. Katamo nāpasāgaro? Sabbaññutañānam nāpasāgaro nāma. Ayam saṃsārasāgaro nāma. Ayam jalasāgaro nāma. Ayam nayasāgaro nāma ti hi aññena na sakkā jānitum. Sabbaññutañānen' eva sakkā jānitum ti sabbaññutañānam nāpasāgaro nāma. Imesu catūsu sāgaressu imasmim thāne nayasāgaro adhippeto. Imam hi sabbaññubuddhā eva paṭivijjhanti. Ayam pi bhagavā bodhimūle nisinno ' imam paṭivijjhitaṃ imam vata me dhammam esantassa gavesantassa kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni vitivattāni, atha me imasmim pallaṅke nisinnena diyaḍḍham kilesasahassaṃ khepetvā ayam dhammo paṭividdho ti ' paṭividdhadhammam paccavekkhanto sattāham ekapallaṅkena nisīdi. Tato tasmā pallaṅkā vuṭṭhāya ' imasmim vata me pallaṅke sabbaññutañānam paṭivid-dhan ti ' animisehi cakkhūhi sattāham pallaṅkam ol-kento aṭṭhāsi. Tato devatānam ' ajjhā pi nūna Siddat-

thassa kattabbakiccaṃ atthi, pallaṅkasmim hi ālayaṃ na vijahati ti ' parivitaṅko udapādi.¹

Satthā devatānaṃ vitakkaṃ natvā tāsāṃ vitakkaṃ vūpa-samanatthāya vehūsaṃ abbhuggantvā yamakapāṭihāriyaṃ dassesi. Mahābodhipallaṅkasmim hi katapāṭihāriyaṃ ca nātisamāgame katapāṭihāriyaṃ ca Pāṭikaputtasamāgame katapāṭihāriyaṃ ca sabbāṃ Gaṇḍambarukkhamūle yamaka-pāṭihāriyasadisam eva ahosi. Evaṃ yamakapāṭihāriyaṃ katvā pallaṅkassa ca tthitattḥānassa ca antare ākāśato oruḥha sattāhaṃ caṅkama. Imesu ekavīsatiyā divasesu ekadivase pi satthu sarīrato rasmiyo na nikkhantā. Catutthe pana sattāhe pacchimuttarāya disāya ratanaghare nisīdi. Ratanagharaṃ nāma sattaratanaṃayaṃ gehaṃ sattannaṃ pana pakaraṇānaṃ sammāsittattḥānaṃ ratana-gharaṇaṃ ti vedittabbam.² Tattha Dhammasaṅgaṇiṃ sammasantassā pi sarīrato rasmiyo na nikkhantā, Vibhaṅgapakaraṇaṃ Dhātukathaṃ Puggalapaññattiṃ Kathāvatthupakaraṇaṃ Yamakappakaraṇaṃ sammasantassā pi sarīrato rasmiyo na nikkhantā.

Yadā pana Mahāpakaraṇaṃ oruḥha hetupaccayo āramaṇapaccayo . . . pe . . . avigatapaccayo ti sammasannaṃ ārabhi ath' assa catuvisatisamantapattḥānaṃ sammasantassa ekantato sabbāññutañānaṃ Mahāpakaraṇe yeva okāsaṃ labhi. Yathā hi timiratiṃḡalamahāmaccho caturāsitiyojanasahassagambhīre mahāsamudde yeva okāsaṃ labhati evameva sabbāññutañānaṃ ekantato Mahāpakaraṇe yeva okāsaṃ labhi.

41. Satthu evaṃ laddhokāśena sabbāññutañānaṃ yathā sukhaṃ saṃhasukhumadhammaṃ sammasantassa sarīrato nilapīṭalohitodātamaññeṭṭhapabhassaravāsena chabbāṇṇarasmiyo nikkhamiṃsu. Kesamassūhi c'eva akkhinaṃ ca nilattḥānehi nilarasmiyo nikkhamiṃsu. Yāsaṃ vasena gaganatalaṃ aṇḍjanacunṇasamokinṇaṃ viya ummāpupphaniluppapaladalaśaṇḍhaṇṇaṃ viya vitipatantaṃ maṇḍilavantaṃ viya sampasāritamecakaṇṇaṃ viya ca ahosi. Chavito c'eva akkhinaṃ ca pītakattḥānehi

¹ Jāt. I. 77.

² Jāt. I. 78.

pītakarasmiyo nikkhamiṃsu. Yāsaṃ vasena disābhāgā suvaṇṇarasānisīcamānā viya suvaṇṇapaṭapaṇivāritā viya kuṇṇumacunnakaṇikārapupphasampariṇṇā¹ viya ca virocimṃsu. Maṃsaloḥite c'eva akkhīnaṃ ca rattatṭhānehi lohitarasmiyo nikkhamiṃsu. Yāsaṃ vasena disābhāgā cīnapitṭhacunnarañjitā viya supakkalākhārasānisīcamānā viya rattakambalapariṇṇā viya jayasumaṇapālibhaddakabandhujīvakakusumasampariṇṇā viya ca virocimṃsu. Atṭhihi c'eva dantehi ca akkhīnaṃ ca setatṭhānehi odātarasmiyo nikkhamiṃsu. Yāsaṃ vasena disābhāgā rajata-kūṭehi āsīcamānā khīradhārāsampariṇṇā viya pasārita-rajatapaṭavītānā viya vitipatantarajatatālavāṇṭā viya kundakumudasiṇḍhuvārasumaṇamallikādikusumasañchannā viya virocimṃsu. Mañjetṭhapabhassarā pana tamhā tamhā sarīrappadesā nikkhamiṃsu. Iti tā chabbapaṇarasmiyo nikkhamitvā ghaṇamahāpaṭhavim gāṇhiṃsu. Catunahutādhikadviyojanasatasahassabahalā mahāpaṭhavi niddhantasuvannaṇipīṇḍi viya ahosi. Paṭhavim bhinditvā heṭṭhā udakaṃ gāṇhiṃsu. Paṭhaviśanthārakaṃ aṭṭhanahutādhikacatuyojanasatasahassabahalā udakaṃ suvaṇṇakalasehi āsīcamānaṃ viya vilinasuvannaṃ viya ahosi.

42. Udakaṃ pi vinivijjhitvā vātaṃ aggahesun. Channahutādhikanavayojanasatasahassabahalā vāto samussitasuvannaṃ pakkhandho viya ahosi. Vātaṃ vinivijjhitvā heṭṭhā ajaṭākāsaṃ pakkhandiṃsu. Uparibhāgena uggantvā pi cātummahārājike gāṇhiṃsu. Te vinivijjhitvā Tāvātimsē tato Yāme tato Tusite tato Nimmānaratī tato Paranimmitavasavattī tato nava Brahmaloḥe tato Vehapphale tato pañca suddhāvāse vinivijjhitvā cattāro āruppe gāṇhiṃsu. Cattāro ca āruppe vinivijjhitvā ajaṭākāsaṃ pakkhandiṃsu, tiriyabhāgehi anantalokadhātuyo pakkhandiṃsu. Ettakesu ṭhānesu candamhi candappabhā natthi, suriye suriyappabhā natthi, tārakarūpesu tārakarūpappabhā natthi, devatānaṃ uyyānavimāṇakapparuḁkhesu sarīresu ābharaṇesū ti sabbattha pabhā natthi ti sahaṣṣi mahāsahassī lokadhātuyo alokaṃ pharaṇasamattho Mahābrahmā pi

¹ Kukkutṭhacunnaka°, T.; kuṇṇutṭhacunnakaṇikāra°, M.

suriyuggamane khajjopanako viya ahosi. Candasuriyatā-rakarūpadavatuyyānavimānakapparukkhānaṃ pariccheda-kamatthakam eva paññāyittha, ettakaṃ tñānaṃ buddha-rasmīhi yeva ajjhotthatam ahosi ayañ ca neva buddhānaṃ adhiṭṭhānaiddhi bhāvanāmayā iddhi. Saṃhasukhumadhammaṃ pana sammasato Lokanāthassa lohitaṃ pasīdi, vatthurūpaṃ pasīdi, chavivaṇṇo pasīdi, cittasamuṭṭhānāvaṇṇadhātu samantā asītihaṭṭhamatte padese niccalā aṭṭhāsi.

Iminā nīhārena sattāhaṃ satta rattindivāni sammasitadhammo kittako ahoṣi ti? Aparimāṇo ahosi. Ayaṃ tāva manasā desanā nāma. Satthā pana evaṃ sattāhaṃ manasā cintitadhammaṃ vacibhedam katvā desento vassasatena pi vassasahassena pi matthakam pāpetvā desetum na sakkoti ti na vattabbaṃ. Aparabhāgasmiṃ hi Tathāgato Tāvatisabhavane pāricchattakamūle paṇḍukambulasilāyaṃ dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ majjhe nisinno mātaram kāyasakkhim katvā desento satabhāgeṇa sahasabhāgeṇa satasahassabhāgeṇa dhammantarāya saṃkamitvā saṃkamitvā desesi. Tayo māse nīrantaraṃ pavattā desanā vegena pavatta-ākāsa-Gaṅgā viya adhomukhaṃ tṭhapita-udakaghaṭā nikkhamantā udakadhārā viya ca hutvā anantā aparimāṇā ahosi. Buddhānaṃ hi sattānumodanakāle pi thokaṃ vaḍḍhetvā anumodantānaṃ desanā dīghamajjhimappamāṇā hoti. Pacchābhattaṃ pana sammattapari-sāya dhammaṃ desento desanā saṃyuttaekuttarikadve-mahānikāyappamāṇā va hoti. Kasmā? Buddhānaṃ hi bhavaṅgaparivāso lahuko, dantāvaraṇaṃ suphassitaṃ, mukhādhānaṃ siliṭṭhaṃ, jivhā mudukā, saro madhuro, vacanaṃ lahu parivattaṃ, tasmā taṃ muhuttaṃ desitadhammo pi ettako hoti temāsaṃ desitadhammo pana aparimāṇo yeva.

43. Ānandatthero hi bahussuto tipīṭakadharo pañca-dasa gāthāsahassāni satṭhi padasahassāni latāpupphāni ākaḍḍhanto viya tṭhitapaden' eva tṭhatvā gaṇhāti vāceti deseti. Ettako therassa eko uddesamāggo nāma hoti. Therassa hi anupadaṃ uddesaṃ dadamāṇo añño dātum na sakkoti na sampāpuṇāti, Sammāsaṃbuddho va sampāpu-neyya. Evaṃ adhimattasatimā adhimattagatimā adhi-

mattadhitimā tathāvidhasāvako. Satthārā temāsam iminā nihārena desitadesanam vassasahassam uggaṇhanto pi matthakam pāpetum na sakkoti. Evaṃ temāsam niran-taram desentassa pana Tathāgatassa kabalīṅkārahāra-paṭibaddham upādinna-kasarīram katham yāpesi ti? Paṭi-jaggaṇen' eva.

44. Buddhānam hi so so kālo suvavatthito suparicchinnō supaccakkho. Tasmā Bhagavā dhammam desento va ma-nussaloke kālam oloketi. So bhikkhācāra-velam sallak-khetvā nimmitabuddham māpetvā 'Imassa cīvaragahaṇam pattagahaṇam sarakutti ākappo ca evarūpo nāma hotu, ettakam nāma dhammam desetū ti' adhiṭṭhāya pattacīva-ram ādāya Anotattadaḥam gacchati. Devatā nāgalatādan-takaṭṭham denti. Tam khādītvā Anotattadahe sarīram paṭijaggītvā maṇosilātale tṭhito surattadupaṭṭam nivāsetvā cīvaram pūrupītvā catumahārājadattiyam selamayapattam ādāya Uttarakurum gacchati. Tato piṇḍapātam āharītvā Anotattadahatire nisinnō paribhuñjītvā divāvihārāya can-danavanam gacchati. Dhammasenāpati-Sāriputtatthero pi tattha gantvā Sammāsambuddhassa vattam katvā eka-mantam nisīdi. Ath' assa satthā nayam deti. 'Sāriputta ettha ko dhammo desito ti' ācikkhati. Evaṃ Sammāsam-buddhena nayam dente paṭisambhīdāpattassa aggasāva-kassa velante tṭhītvā hattham pasāretvā dassitasamudda-sadisam nayadānam hoti. Therassa pi nayasatena naya-sahassena Bhagavatā desitadhammo upatṭhāti yeva. 'Satthā divāvihāram nisīditvā dhammam desetvā pattacī-varam ādāya kāya velāya gacchati ti?' Sāvattvivāsīnam sampattānam kulaputtānam dhammadesanavelā nāma atthi. Tāya velāya gacchati. Dhammam desetvā gac-chantam vā āgacchantam vā koci jānāti ti? Mahesak-khā devatā jānanti. Appesakkhā devatā na jānanti. Kasmā na jānanti ti? Sammāsambuddhassa vā nimmitabud-dhassa vā rasmiyādisu nānattābhāvā ubhinnaṃ pi tesam rasmiṣu vā saresu vā vacanesu vā nānattam natthi. Sāri-puttatthero pi Satthārā desitam dhammam āharītvā attano saddhivihārikānam pañcannaṃ bhikkhusatānam desesi. Tesam ayaṃ pubbayogo.

45. Te kira Kassapadasabalassa kāle Khuddakavagguli-yoniyaṃ nibbattā pabbhāre olambantā dvinnam Ābhidham-mikabhikkhūnaṃ Abhidhammaṃ sajjhāyantānaṃ sare nimittaṃ gaheṭvā kaṇhapakkhaṃ vā sukkapakkhaṃ vā ajānitvā pi sare nimittagāhamattaken' eva kālaṃ katvā devaloke nibbattiṃsu. Ekaṃ buddhantaraṃ devaloke vasitvā tasmīṃ kāle manussaloke nibbattā yamakapāṭi-hāriye paṣīditvā therassa santike pabbajiṃsu. Thero Satthārā desitaṃ dhammaṃ āharitvā tesuṃ desesi. Sain-māsambuddhassa Abhidhammadesanā pariyosānaṃ ca tesuṃ bhikkhūnaṃ sattappakaraṇauggahanaṃ ca ekappa-hāren' eva ahosi. Abhidhammo vācanāmaggo nāma Sāri-puttattherappabhavo Mahāpakaraṇagaṇanacāro pi theren' eva ṭhapito. Thero pi iminā nīhārena dhammantaraṃ amakkhetvā va sukhaṃ gaheṭuṃ dhāretuṃ pariyāpunituṃ vācetūṃ ca hoti ti gaṇanacāraṃ ṭhapesi. Evaṃ sante thero va paṭhamataraṃ Ābhidhammiko hoti ti? Na hoti. Sammāsambuddho va paṭhamataraṃ Ābhidham-miko. So hi naṃ Mahābodhipallaṅke nisīditvā paṭivijjhi buddho hutvā ca pana sattāhaṃ ekapallaṅke nisinnō Udā-nam udānesi:

Yadā have pātubhavanti dhammā
ātāpino jhāyato brāhmaṇassa
Ath' assa kaṅkhā vapayanti sabbā
yato pajānāti sa hetudhammam.
Yadā have pātubhavanti dhammā
ātāpino jhāyato brāhmaṇassa
ath' assa kaṅkhā vapayanti sabbā
yato khayam paccayānaṃ avedi.
Yadā have pātubhavanti dhammā
ātāpino jhāyato brāhmaṇassa
vidhūpayam tiṭṭhati Mārasenaṃ
suriyo va obhāsayaṃ antalikkhan ti.¹

Idaṃ paṭhamabuddhavacanam nāma.

¹ Mahāvagga I. 1. 3.

46. Dhammapadabhāṇakā pana

Anekajātisamsāraṃ sandhāvissaṃ anibbisaṃ
 gahakārakaṃ gavesanto. Dukkhā jāti punappunaṃ.
 Gahakāraka diṭṭho 'si puna gehaṃ na kāhasi,
 Sabbā te phāsukā bhaggā gahakūṭaṃ visaṅkhitaṃ,
 visaṅkhāragataṃ cittaṃ taṇhānaṃ khayam ajjhagā ti¹

Idaṃ pathamabuddhavacanāṃ nāmā ti vadanti.

Yamakasūlānaṃ antare nipannaena parinibbānasamaye:
 Handa dāni bhikkhave āmantayāmi vo 'vayadhammā saṅ-
 khārā, appamādena sampādetthā' ti vuttavacanāṃ pacchi-
 mabuddhavacanāṃ nāma.²

Ubhiñṇaṃ antare pañcaccattālisa vassāni pupphadāmaṃ
 ganthentena viya kathito amatappakāsano saddhammo
 majjhimbuddhavacanāṃ nāma. Taṃ sabbesaṃ pi saṅ-
 gayhamānaṃ piṭakato tīni piṭakāni honti, nikāyato pañca
 nikāyā, āgato nav'āṅgāni, dhammakkhandhato caturāsīti
 dhammakkhandhasahassāni. Kathaṃ? Sabbam pi h'etaṃ
 piṭakato Vinayapiṭakaṃ Suttantapiṭakaṃ Abhidhamma-
 piṭakaṃ ti tippabhedam eva hoti.

47. Tattha ubhayāni Pātimokkhāni dve Vibhaṅgāni
 dvāvīsati Khandhakā soḷasa Parivārā ti idaṃ Vinayapiṭa-
 kaṃ nāma.

Brahmajālādicatuttimsasuttasaṅgaho Dīgha-nikāyo,
 mūlapariyāyasuttādiyaḍḍhasatadvesuttasaṅgaho Majjhi-
 ma-nikāyo, Oghatarāṇasuttādisattasuttasahassasattasata-
 dvāsattṭhisuttasaṅgaho Samyutta-nikāyo, Cittapariyādāna-
 suttādinavasuttasahassapañcasattasuttapaññāsasuttasaṅ-
 gaho Aṅguttara-nikāyo, Khuddakapāṭha-Dhammapada-
 Udāna-Itivuttaka-Sutta-nipāta-Vimānavatthu-Petavatthu-
 Theratherīgāthā-Jātaka-Niddesa-Pāṭisambhidā-Apādāna-
 Buddhavaṃsa-Cariyāpiṭakappabbhedo Khuddaka-nikāyo
 ti idaṃ Suttantapiṭakaṃ nāma.

Dhammasaṅganiyādini satta pakaraṇāni Abhidhamma-
 piṭakaṃ nāma.

¹ Dh. vs. 153, 154.

² Mahāparinibbāna. VI. 10.

48. Tattha

Vividhavisesanayattā vinayanato c'eva kāyavācānam
vinayatthavidūhi ayaṃ vinayo Vinayo ti akkhāto.

Vividhā hi ettha pañcavidha-Pātimokkhuḍḍesa-Pārā-
jikādi-satta-āpattikkhandha-mātikā vibhaṅgādippabheda-
nāya visesabhūtā va dāhikammasithilīkaraṇappayojanā
anuppaññāttinayā, kāyikavācasika - ajjhācāranisedhanato
c'esa kāyaṃ vācā ca vineti. Tasmā vividhanayattā
visesanayattā kāyavācānaṃ ca vinayanato Vinayo ti
akkhāto.

Ten' etam etassa vacanattakosallatthaṃ vuttaṃ.

Vividhavisesanayattā vinayanato c'eva kāyavācānam
vinayatthavidūhi ayaṃ vinayo Vinayo ti akkhāto ti.

49. Itaram pana :

Atthānaṃ sūcanato suvuttato savanato 'tha sūdanato
suttānāsuttasabhāgato ca suttaṃ Suttaṃ ti akkhātaṃ.

Taṃ hi attatthaparattādhāribhede atthe sūceti. Suvuttā
c'ettha atthā veneyyajjhāsayanulomena vuttattā. 'Pa-
savati c'etaṃ atthe sassam iva phalaṃ pasavati ti' vuttaṃ
hoti. 'Sūdanti c'etaṃ te dhenu viya khīraṃ paggharati ti'
vuttaṃ hoti. 'Sutthu ca ne tāyati rakkhati ti' vuttaṃ hoti.
Suttasabhāgaṃ c'etaṃ yathā hi tacchakānaṃ suttaṃ pamā-
naṃ hoti evaṃ etaṃ pi viññūnaṃ, yathā ca suttena saṅga-
hitāni pupphāni na vikiriyanti na viddhamsiyanti evaṃ
etena saṅgahitā atthā. Ten' etam etassa vacanattakosal-
latthaṃ vuttaṃ.

Atthānaṃ sūcanato suvuttato savanato' tha sūdanato
suttānāsuttasabhāgato ca suttaṃ Suttaṃ ti akkhātan ti.

50. Abidhammassa vacanatto vutto yeva aparo pana
nayo.

Yaṃ ettha vuḍḍhimato salakkhaṇā pūjitā parichinnā
vuttā adhikā ca dhammā Abhidhammo tena akkhāto.

Ayaṃ hi abhisaddo vuḍḍhisalakkhaṇapūjita-paricchinṇā-dhikesu dissati. Tathā h'esa 'bālā me āvuso dukkhā vedanā abhikkamanti' ti ādisu vuḍḍhiyaṃ āgato. 'Yā tā rattiyo abhiññatā abhilakkhitā' ti ādisu salakkhaṇo. 'Rājā-bhirajā manujindo' ti ādisu pūjite. 'Paṭibalo vinetum Abhidhamme Abhivinaye' ti ādisu paricchinne. 'Añña-maññasāṅkaravirahite dhamme ca vinaye cā ti' vuttaṃ hoti. 'Abhikkantena vaṇṇenā ti' ādisu adhike. Ettha ca 'rūpūpapattiyaṃ maggaṃ bhāveti, mettā-sahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī ti' ādinā-nayenā vuḍḍhimanto pi dhammā vuttā. 'Rūpārammaṇaṃ vā saddārammaṇaṃ vā' ti ādinā nayena ārammaṇādīhi lakkhaṇiyattā salakkhaṇā pi. 'Sekkā dhammā asekkā dhammā lokuttarā dhammā' ti ādinā nayena pūjitā pi pūjārāhā ti adhippāyo.

'Phasso hoti vedanā hoti ti' ādinā nayena sabbhāvapari-chinnattā parichinnā pi. 'Mahaggatā dhammā, appamāṇā dhammā, anuttarā dhammā' ti ādinā nayena adhikā pi dhammā vuttā. Ten' etam etassa vacanassa kosallatthaṃ vuttaṃ:

Yaṃ ettha vuḍḍhimanto salakkhaṇā pūjitā parichinnā vuttādhikā ca dhammā Abhidhammo tena akkhato ti.

51. Yaṃ pan' ettha avasiṭṭhaṃ taṃ

Piṭakam piṭakatthavidū pariyattibhājanatthato āhu tena samodhānetvā tayo pi Vinayādayo ñeyyā.

Pariyatti pi hi 'mā piṭakasampadānenā' ti ādisu piṭakan ti vuccati.

Atha 'puriso āgaccheyya kuddālapiṭakam ādāyā ti' ādisu yaṃ kiñci bhājanam pi. Tasmā:

'Piṭakam piṭakatthavidū pariyattibhājanatthato āhu.' Idāni 'tena samodhānetvā tayo pi Vinayādayo ñeyyā' ti.

Tena evaṃ duvidhatthena piṭakasaddena saha samāsaṃ katvā Vinayo ca so piṭakaṃ ca pariyattibhāvato tassa atthassa bhājanato cā ti Vinayapiṭakam. Yathā vutten' eva nayena suttaṃ ca taṃ piṭakaṃ cā ti Suttapiṭakam. Abhi-

dhammo ca so piṭakaṇ cā ti Abhidhammapiṭakan ti. Evam ete tayo pi Vinayādayo ñeyyā.

Evam ñatvā ca pana pi tesu yeva piṭakesu nānappakāra-kosallattham.

Desanāsāsanakathābhedaṃ tesu yathāraham
sikkhāppahānagambhīrabhāvaṇ ca paridīpaye.
Pariyattibhedaṃ sampattiṃ vipattiṃ cā ti yaṃ yaṃ
pāpuṇāti yathā bhikkhu tam pi sabbaṃ vibhāvaye.

52. Tatthāyaṃ paridīpanā vibhāvanā ca. Etāni hi tīni piṭakādīni yathākkamaṃ āpavohāraparamatthadesanā yathāparādhayathānulomayathādhhammasāsanāni saṃvarāsaṃvaradiṭṭhivinivēṭhananāmarūpaparicchedakathā ti vuccanti. Ettha hi Vinayapiṭakaṃ āpāraheṇa Bhagavatā āpābāhullato desitattā āpādesanā, Suttantapiṭakaṃ vohārakusalena Bhagavatā vohārabāhullato desitattā vohāradesanā, Abhidhammapiṭakaṃ paramatthakusalena Bhagavatā paramatthabāhullato desitattā paramatthadesanā ti vuccati.

Tathā paṭhamam ye te pacurāparādhā sattā te yathāparādhamaṃ ettha sāsitaṃ ti yathāparādhāsāsanam, dutiyaṃ anekajjhāsayaṇusayacaritādhimuttikā sattā yathānulomaṃ ettha sāsitaṃ ti yathānulomasāsanam, tatiyaṃ dhammapuñjamatte ahaṃ mamā ti saññino sattā yathādhammaṃ ettha sāsitaṃ ti yathādhhammasāsanam ti vuccati.

Tathā paṭhamam ajjhācārapaṭipakkhabhūto saṃvarāsaṃvaro ettha kathito ti saṃvarāsaṃvarakathā. Saṃvarāsaṃvaro ti khuddako c'eva mahanto ca saṃvaro kammā-kammaṃ viya phalāphalaṃ viya ca.

Dutiyaṃ dvāsattāhi-diṭṭhi-paṭipakkhabūtā diṭṭhivinivēṭhanā ettha kathitā ti diṭṭhivinivēṭhanakathā.

Tatiyaṃ rāgādi-paṭipakkhabhūto nāmarūpaparicchedo ettha kathito ti nāmarūpaparicchedakathā ti vuccati.

53. Tīsu pi ca etesu tisso sikkhā tīni pahānāni catubbidho gambhīrabhāvo veditabbo. Tathā hi Vinayapiṭake vise-sena adhisīlasikkhā vuttā, Suttantapiṭake adhiccittasikkhā, Abhidhammapiṭake adhipaññasikkhā. Vinayapiṭake ca

vītikkamappahānaṃ kilesānaṃ vītikkamapaṭipakkhattā silassa, Suttantaṭṭhake pariyuṭṭhānappahānaṃ pariyuṭṭhānapaṭipakkhattā samādhissa, Abhidhammaṭṭhake anusayappahānaṃ anusayapaṭipakkhattā paññāya.

Paṭhame ca tadanāgappahānaṃ kilesānaṃ itaresu vikkhambhanasamucchedappahānāni, paṭhame duccharitasāṅkilesassa pahānaṃ itaresu taṇhādītṭhisāṅkilesānaṃ. Ekamekasmim c'ettha catubbidho pi dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīrabhāvo veditabbo.

Tattha dhammo ti tanti, attho ti tassā yev' attho, desanā ti tassā manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā, paṭivedho ti tantiyā tantiatthassa ca yathābhūtavabodho. Tisu pi c'etesu piṭakesu ete dhammatthadesanā paṭivedhā yasmā sasādihi viya mahāsamuddo mandabuddhihi dukkhogālhā alabbhaneyyapaṭiṭṭhā ca tasmā gambhīrā. Evaṃ ekamekasmim ettha catubbidho pi gambhīrabhāvo veditabbo.

54. Aparo nayo. Dhammo ti hetu. Vuttaṃ h'etaṃ: hetumhi nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Attho ti hetuphalaṃ. Vuttaṃ h'etaṃ: hetuphale nāṇaṃ atthapaṭisambhidā ti. Desanā ti paññatti. Yathādhammaṃ dhammābhilāpo ti adhippāyo, anulomapaṭilomasāṅkhepa-vitthārādivasena vā kathanāṃ.

Paṭivedho ti abhisamayo, so ca lokiya lokuttaro visayato ca asammohato ca atthānurūpaṃ dhammesu dhammānurūpaṃ atthesu paññatti yathānurūpaṃ paññattisu avabodho. Tesam tesam vā tattha tattha vuttadhammānaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo. Idāni yasmā etesu piṭakesu yaṃ yaṃ dhammajātaṃ atthajātaṃ vā yo cāyaṃ yathā yathā nāpetabbo attho sotūnaṃ nāṇassa abhimukho hoti, tathā tathā tadatthajotikā desanā, yo c'ettha aviparītavabodhasaṅkhāto paṭivedho tesam tesam vā dhammānaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo, sabbhaṃ c'etaṃ anupacitakusalasambhārehi duppaññehi sasādihi viya mahāsamuddo dukkhogālhā alabbhaneyyapaṭiṭṭhā ca, tasmā evaṃ pi ekamekasmim ettha catubbidho pi gambhīrabhāvo veditabbo. Ettāvata ca :

Desanūsāsanākathābhedan tesu yathārahaṃ
sikkhāppahānagambhirabhāvañ ca paridīpaye.¹
Iti ayaṃ gāthā vuttatthā hoti.

55. Pariyattibhedan sampattim vipattim cā pi yaṃ
yaṃ
pāpuṇāti yathā bhikkhu tam pi sabbam vibhāvaye ti.

Ettha pana tisu piṭakesu tividho pariyattibhedo
daṭṭhabbo. Tisso hi pariyattiyo alagaddūpamā nissara-
natthā bhaṇḍāgarīkapariyatti ti. Tattha yā duggahitā upā-
rambhādi hetu pariyāputā alagaddūpamā. Yaṃ sandhāya
vuttam: Seyyathā pi nāma bhikkhave puriso alagaddat-
thiko . . . pe . . . so passeyya mahantaṃ alagaddam.
Tam enaṃ bhoge vā naṅgutṭhe vā gaṇheyya. Tassa so
alagaddo paṭiparivattitvā hatthe vā bāhāya vā aññata-
rasmiṃ vā aṅgapaccāṅge ḍaseyya. So tattonidānaṃ mara-
ṇam vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkham. Tam
kissa hetu? duggahitattā bhikkhave alagaddassa. Evaṃ
eva kho bhikkhave idh'ekacce moghapurisā dhammaṃ
pariyāpuṇanti Suttaṃ . . . pe . . . Vedallaṃ. Te taṃ
dhammaṃ pariyāpuṇitvā tesam dhammānaṃ paññāya
atthaṃ na upaparikkhanti. Tesam te dhammā paññāya
atthaṃ anupaparikkhantaṃ na nijjhānaṃ khamanti. Te
upārambhānisamsā c'eva dhammaṃ pariyāpuṇanti itivā-
dappamokkhānisamsā ca. Yassa c'atthāya dhammaṃ
pariyāpuṇanti tañ c'assa atthaṃ nānubhonti, tesan te
dhammā duggahitā dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃ-
vattanti. Taṃ kissa hetu? Duggahitattā bhikkhave
dhammānaṃ ti.

Yā pana sugahitā sīlakkhandhā dipāripūriṃ yeva ākaṇ-
khamānena pariyāputā na upārambhādi-hetu ayaṃ nis-
saraṇatthā. Yaṃ sandhāya vuttam: Tesam te dhammā
suggahitā dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvaṭṭanti. Taṃ
kissa hetu? Sugahitattā bhikkhave dhammānaṃ ti.

56. Yaṃ pana pariññātakandho pahīnakilesobhāvitamaggo

¹ Sumaṅgalavilāsini p. 20. seq.

patividdhakuppo sacchikatanirodho khīṇāsavo kevalaṃ pavēnipālanatthāya vamsānurakkhanatthāya pariyāpunaṭi, ayaṃ bhaṇḍāgūrikapariyatti ti. Vinaye pane suppaṭiṭṭhānaṃ bhikkhū sīlasampadaṃ nissāya tisso vijjā pāpunaṭi, tasmaṃ yeva ca tattha pabhedavacanato. Sutte suppaṭiṭṭhānaṃ samādhisampadaṃ nissāya cha abhiññā pāpunaṭi, tasmaṃ yeva ca tattha pabhedavacanato. Abhidhamme suppaṭiṭṭhānaṃ paññāsampadaṃ nissāya catasso paṭisambhidaṃ pāpunaṭi, tasmaṃ yeva tattha pabhedavacanato.

Evam etesu suppaṭiṭṭhānaṃ yathākkamena imaṃ vijjātaya-cha-abhiññā-catupaṭisambhidaṃ sampattiṃ pāpunaṭi.

57. Vinaye pana duppaṭiṭṭhānaṃ ananūñātasukhasamphassa-attharānapāpuraṇādiphassasāmaññaṇato paṭikkhit-tesu upādinnakaphassādisu anavajjasāññi hoti. Vuttam pi h'etaṃ: tathāhaṃ Bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ajānāmi yathā ye 'me antarāyikā dhammā vuttā Bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā ti. Tato dussilābhāvaṃ pāpunaṭi.

Sutte duppaṭiṭṭhānaṃ cattāro 'me bhikkhave puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ ti ādisu adhippāyaṃ ajānanto duggahitaṃ gaṇhāti. Yaṃ sandhāya vuttam: 'attānaṃ duggahitena amhe ceva abbhācikkhati attānaṃ ca khaṇati bahuṃ ca apuññaṃ pasavati ti.' Tato micchādītṭhitaṃ pāpunaṭi.

Abhidhamme duppaṭiṭṭhānaṃ dhammacittaṃ atidhāvanto acinteyyāni pi cinteti. Tato cittavikkhepaṃ pāpunaṭi. Vuttam h'etaṃ: 'Cattār' imāni bhikkhave acinteyyāni na cintetabbāni, yāni cinto ummādaṃ vighātassa bhāgi assā ti. Evam etesu duppaṭiṭṭhānaṃ yathākkamena imaṃ dussilābhāva-micchādītṭhita-cittavikkhepabhedam vipattiṃ pāpunaṭi ti. Ettāvata

Pariyattibhedam sampattiṃ vipattiṃ cāpi yaṃ yaṃ pāpunaṭi yathā bhikkhu tam pi sabbaṃ vibhāvaye ti.

Ayaṃ pi gāthā vuttatthā hoti. Evam nānappakārato piṭakāni ūtvā tesam vasaṇa sabbam p'etaṃ saṅgayhamānaṃ tīṇi piṭakāni honti.

58. Kathaṃ nikāyato pañca nikāyā ti? Sabbam eva h'etaṃ Dīghanikāyo Majjhimanikāyo Saṃyuttanikāyo Aṅguttaranikāyo Khuddakanikāyo ti pañcappabhedam hoti.

Tattha katamo Dīghanikāyo? Tivaggasaṅgahāni Brahmajālādīni catuttimsa suttāni.

Catuttims'eva suttantā tivaggo yassa saṅgaho
essa Dīghanikāyo ti paṭhamo anulomiko ti.

Kasmā paṇ' esa Dīghanikāyo ti vuccati? Dīghappamāṇaṃ suttānaṃ samūhato nivāsato ca, samūhanivāsā hi nikāyo ti vuccanti. 'Nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekanikāyaṃ pi samanupassāmi evamcittaṃ yathayidaṃ bhikkhave tiracchānagatapāṇāpōṇikanikāyo cikkhallikanikāyo ' ti evamādīni c'ettha sādhaṇāni sāsanaṃ lokato ca. Evaṃ sesānaṃ pi nikāyabhāve vacanatto veditabbo.

Katamo Majjhimanikāyo? Majjhimappamāṇāni pañcadasa vaggasaṅgahāni Mūlapariyāyasuttādīni diyaḍḍhasataṃ dve ca suttāni.

Diyaḍḍhasatasuttantā dve ca suttāni yattha so
nikāyo majjhimo pañcadasavaggapariggaho ti.

Katamo Saṃyuttanikāyo? Devatāsaṃyuttādivasena kathitāni Oghatarāpasuttādīni satta suttasahassāni satta ca suttasatāni dvāsatthi ca suttāni.

Satta suttasahassāni satta suttasatāni ca
dvāsatthi c'eva suttantā eso Saṃyuttasaṅgaho ti.

Katamo Aṅguttaranikāyo? Ekeka-aṅgātikavāsena kathitāni Cittapariyādānādīni nava suttasahassāni pañca suttasatāni sattapaññāsaṇi ca suttāni.

Navasuttasahassāni pañca suttasatāni ca
Sattapaññāsa suttāni saṅkhyā Aṅguttare ayam.

Katamo Khuddakanikāyo? Sakalam Vinayapitakam Abhidhammapitakam Khuddakapāṭha-Dhammapadādayo ca pubbe dassita-cuddasappabhedā, thapetvā cattāro nikāye avasesabuddhavacanan ti.

Thapetvā caturo p'ete nikāye Dīgha-ādi-
tadaññam buddhavacanam nikāyo Khuddako mato ti.
Evam nikāyato pañca nikāyā honti.

59. Katham nava aṅgāni ti? Sabbam eva h'idaṃ Suttam Geyyam Veyyākaraṇam Gāthā Udānam Itivuttakam Jātakam Abbhutadhammam Vedallan ti navappabhedam hoti.

Tattha Ubhato - vibhaṅga - niddesakhandhakaparivārā Suttanipāte Maṅgalasutta-Ratanasutta-Nālakasutta-Tuva-
ṭakasuttāni aññam pi ca suttanāmakam Tathāgatavacanam Suttan ti veditabbam. Sabbam pi sagāthakam Suttam Gey-
yan ti veditabbam. Visesena Samyuttake sakalo pi sa-
gāthāvaggo. Sakalam pi Abhidhammapitakam niggātha-
kam suttāni ca yañ ca aññam pi atthahi aṅgehi asaṅgahī-
tam buddhavacanam tam Veyyākaraṇan ti veditabbam.

Dhammapada - Theragāthā - Therīgāthā - Suttanipāte no suttanāmikā suddhikagāthā ca Gāthā ti veditabbā. Somanassañāṇamayika-gāthā-paṭisaṃyuttā dve asīti sut-
tantā Udānan ti veditabbam.

'Vuttam h'etaṃ Bhagavatā' ti ādinayappavattā dasutta-
rasataṃ suttantā Iti-vuttakan ti veditabbam.

Apaṇṇaka-jātakādini paññāsādhikāni pañca jātakasatāni Jātakan ti veditabbam.

'Cattāro ime bhikkhave acchariyā abbhutadhammā Ānande' ti ādinayappavattā sabbe pi acchariyabbhuta-
dhammapaṭisaṃyuttā suttantā Abbhutadhamman ti veditabbam.

Cullavedalla - Mahāvedalla - Sammādiṭṭhi - Sakkapañha-
Saṅkharabhājanīya-Mahāpunnamasuttādayo sabbe pi ve-
dañ ca tuṭṭhiñ ca laddhāladdhā pucchitasuttantā Vedallan ti veditabbam.

Evam etaṃ aṅgato nava aṅgāni.

60. Katham dhammakhandhato caturāsīti dhammak-
khandhasahassāni ti? Sabbam eva hi Buddhavacanam

Dvāsitiṃ buddhato gaṇhiṃ dve saḥassāni bhikkhuto caturāsiti saḥassāni ye 'me dhammā pavattino ti.

Evam paridīpitadhammakkhandhavasena caturāsiti-saḥassappabhedam hoti.

Tattha ekānusandhikam suttam eko dhammakkhandho. Yam anekānusandhikam tattha anusandhivasena dhammakkhandhagaṇanā.

Gāthābandhesu pañhapucchanam eko dhammakkhandho, vissajjanam eko. Abhidhamme ekamekam tikadukabhājanam ekamekañ ca cittavārabhājanam eko dhammakkhandho.

Vinaye atthi vatthu, atthi mātikā, atthi padabhājanīyam, atthi āpatti, atthi anāpatti, atthi tikacchedo, tattha ekameko koṭṭhāso ekameko dhammakkhandho ti veditabbo.

Evam dhammakkhandhato caturāsiti dhammakkhandhasaḥassāni.

61. Evam etaṃ sabbam pi Buddhavacanam pañcasatikasaṅgītikāle saṅgāyantena Mahākassapapamukhena vasigaṇena 'idaṃ paṭhamabuddhavacanam, idaṃ majjhima-buddhavacanam, idaṃ pacchima-buddhavacanam, idaṃ Vinayapīṭakam, idaṃ Suttantapīṭakam, idaṃ Abhidhammapīṭakam, ayaṃ Dīghanikāyo . . . pe . . . ayaṃ Khuddakanikāyo, imāni suttādāni nav' aṅgāni, imāni caturāsiti dhammakkhandhasaḥassāni ti' imaṃ pabhedam vavatthapetvā va saṅgītaṃ. Na kevalaṃ ca imaṃ eva. Aññam pi uddānasaṅgaha-vaggasaṅgaha-peyyālasaṅgaha-ekani-pāta-dukani-pātādini-pātasāṅgahasanyuttasaṅgahapaññāsasaṅgaha-dim anekavidham tīsu pīṭakesu sandissamaṇasaṅgahappabhedam vavatthapetvā va sattahi māsehi saṅgītaṃ. Saṅgītipariyosāne c'assa: 'Idaṃ Mahākassapattherena Dasabalassa sāsanaṃ pañcavassasaḥassaparimānakālaṃ pavattanasaṃmattham kataṃ' ti sañjātappamodā, sādhu-kāram viya dadamānā, ayaṃ mahāpaṭhavī udakapariyantam katvā anekappakāram saṅkampi sampakampi sampavedhi. Anekāni ca acchariyāni pāturaheṣu.

62. Evam saṅgīte pan' ettha ayaṃ Abhidhammo pīṭakato Abhidhammapīṭakam, nikāyato Khuddakanikāyo,

aṅgato Veyyākaraṇaṅgaṃ dhammakkhandhato katipayāni dhammakkhandhasahassāni hoti. Tam dhārayantesu bhikkhūsu pubbe eko bhikkhu sabbasāmayikaparisāya nisīditvā Abhidhammato suttam āharitvā dhammaṃ kathento 'rūpakkhandho avyākato cattāro khandhā siyā kusalā siyā akusalā siyā avyākatā dasāyatanaṃ avyākatā dve āyatanaṃ siyā kusalā siyā akusalā siyā avyākatā soḷasa dhātuyo avyākatā dve dhātuyo siyā kusalā siyā akusalā siyā avyākatā samudayasaccaṃ akusalaṃ maggasaccaṃ kusalaṃ nirodhasaccaṃ avyākatam dukkhasaccaṃ siyā kusalaṃ siyā akusalaṃ siyā avyākatam dasindriyā avyākatā domanassindriyaṃ akusalaṃ aññātamaññassūmitindriyaṃ kusalaṃ cattāri indriyāni siyā akusalā siyā avyākatā cha indriyāni siyā kusalā siyā akusalā siyā avyākatā ti' dhammakathaṃ katheti. Tasmiṃ thāne eko bhikkhu nisinnō dhammakathikatvaṃ Sineruṃ parikkhipanto viya dīghasuttam āharāsi. Kiṃ suttam nāmetan ti āha? Abhidhammasuttam nāma āvuso ti. Abhidhammasuttam kasmā āharāsi? Kiṃ aññaṃ buddhabhāsitaṃ suttam āharitaṃ na vaṭṭati ti. Abhidhammo kena bhāsito ti? Na eso buddhabhāsito ti. Kiṃ pana te āvuso Vinayapiṭakaṃ uggahitaṃ ti. Na uggahitaṃ āvuso ti. Vinayadhāritāya maññe tvaṃ aṅganto evaṃ vadesi ti. Vinayamattaṃ eva āvuso uggahitaṃ ti. Tam pi te duggahitaṃ parisapariyante nisīditvā niddāyantaṃ uggahitaṃ bhavissati. Tumhādisse hi pabbājento vā upasampādentō vā sātisaṃ hoti. Kiṃkāraṇā? Vinayamattassa pi duggahitattā. Vuttaṃ h'etaṃ: Tattha anāpatti na vivappetukāmo iṅgha tāva Suttantaṃ vā gāthāyo vā Abhidhammaṃ vā pariyāpuṇassu pacchā pi Vinayaṃ pariyāpuṇissasi. Suttante okāsaṃ kāraṇetvā Abhidhammaṃ vā Vinayaṃ vā pucchati. Abhidhamme okāsaṃ kāraṇetvā Suttantaṃ vā Vinayaṃ vā pucchati. Vinaye okāsaṃ kāraṇetvā Suttantaṃ vā Abhidhammaṃ vā pucchati. Tvaṃ pana ettakam pi na jānāsi ti. Ettakenāpi paravādī niggaḥito hoti. Mahāgosiṅgasuttam pana ito pi balavataraṃ. Tatra hi Dhammasenāpati Sāriputtatthero aññamaññaṃ pucchitaṃ pañhaṃ ca vissajjanaṃ ca āropetum Satthu santikaṃ gantvā Mahāmoggallānattherassa vissajjanaṃ ārocento:

idhāvuso Sāriputta dve bhikkhū Abhidhammakathaṃ kathenti, te aññamaññaṃ pañhaṃ pucchanti, aññamaññaṃ pañhaṃ puṭṭhā vissajjenti no ca samsārenti dhammā ca tesaṃ kathā pavattanti hoti. Evarūpena kho āvuso Sāriputta bhikkhunā Gosīṅgasālavanāṃ sobheyyā ti āha.

63. Satthā abhidhammikā nāma mama sāsane paribāhira ti avatvā suvaṇṇāliṅgasadisāṃ gīvaṃ uṇṇāmetvā puṇṇa-candasassirikaṃ mukhaṃ pūretvā brahmaghosaṃ nicchārento 'sādhu sādhu Sāriputtā' ti Mahāmoggallānattatherassa sādhu-kāraṃ datvā 'yathā taṃ Moggallāno ca sammāvyākaramāno vyākareyya, Moggallāno hi Sāriputtadhammakathiko' ti āha. Abhidhammikabhikkhū yeva kira dhammakathikā nāma, avasesā dhammaṃ kathentā pi na dhammakathikā. Kasmā? Te hi dhammaṃ kathentā kammantaraṃ vipākantaraṃ rūpārūpaparicchedaṃ dhammantaraṃ āloṇetvā kathenti. Abhidhammikā dhammantaraṃ na āloṇenti,¹ tasmā abhidhammiko bhikkhu dhammaṃ kathetu vā no vā pucchitakāle pana pañhaṃ kathessatī ti. Ayam eva kira ekantadhammakathiko nāmā ti. Idaṃ sandhāya Satthā sādhu-kāraṃ datvā 'sukathitaṃ Moggallānenā ti' āha. Abhidhammaṃ paṭibāhanto imasmiṃ jinacakke pahāraṃ deti, sabbaaññūtaññaṃ paṭibāhati, Satthu vesārajjaññaṃ ativatteti,² sotukāmaṃ parisāṃ visaṇvādeti, ariyamagge āvaraṇaṃ bandhati, aṭṭhārasasu bhedakaravattthūsu ekasmiṃ sandissati, ukkhepaniyakammaṇissayakammatajjaniyakammāraho hoti, kammaṃ katvā uyyojetaḥ vighāsādo hutvā jivissatī ti. Athā pi evaṃ vadeyya: sace Abhidhammo buddhabhāsito yathā anekesu suttasahassesu 'ekaṃ samayaṃ Bhagavā Rājagahe vihara-ti ti' ādinā nayena nidānaṃ sajjitaṃ evaṃ assāpi nidānaṃ sajjitaṃ bhaveyyā ti. So 'Jātaka Suttanipāta-Dhammapadādānam evarūpaṃ nidānaṃ n'atthi na ca tāni buddhabhāsitaṇi ti' paṭikkhipitvā uttarim pi evaṃ vattabbo: Paṇḍita Abhidhammo nām 'esa buddhānaṃ yeva visayo na aññesaṃ visayo, buddhānaṃ okkanti pākāṭā, abhiyāti pākāṭā, abhisambodhi pākāṭā, dhammacakkappavattanaṃ pākāṭaṃ,

¹ na dhammantaraṃ āloṇi° M.

² paṇivatteti M.

yamakapaṭihīraṃ pākataṃ, vikkamo pākato, devaloke desitabhāvo pākato, devorohanam pākataṃ. Yathā nāma cakkavattirañño hatthiratanam vā assaratanam vā thenetvā yānake yojetvā vicaraṇam nāma atṭhānam akāraṇam, cakkaratanaṃ vā pana thenetvā palālasakāṭe olambetvā vicaraṇam nāma atṭhānam akāraṇam, yojanappamānaṃ obhāsanasaṃmatthaṃ maṇiratanam vā pana kappāsapacchiyaṃ pakkhipitvā valaṇjanaṃ nāma atṭhānam akāraṇam. Kasmā? Rājārahabbhaṇḍatāya. Evam evam Abhidhammo nāma aññesaṃ avisayo sabbaññubuddhānam yeva visayo. Tesam vasena desetabbā desanā buddhānam hi okkanti pākata . . . pe . . . devorohanam pākataṃ. Abhidhammassa nidānakiccaṃ nāma n'atthi paṇḍitā ti, na hi sakkā evam vutte paravādinā sahadhammikaṃ udāhāraṃ udāharitum.

64. Maṇḍalārāmaṃvāsī Tissabhūtiṭṭhero pana mahābodhi-nidāne 'esa Abhidhammo nāma ti dassetuṃ yena svāhaṃ bhikkhave vihārena paṭhamābhisambuddho viharāmi tassa padese na vihāsin ti' imaṃ padesa-vihārasuttantaṃ āharitvā kathesi. Dasavidho hi padeso nāma khandhapadeso āyatanapadeso dhātu-sacca-indriya-paccayākārasatipatṭhā-najjhānapadeso nāma padeso dhammapadeso ti. Tesu Satthā Mahābodhimande pañcakkhandhe nippadesato paṭi-vijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanākkhandhavasena' eva vihāsi.

Dvādasāyatanāni atṭhārasa dhātuyo nippadesena paṭi-vijjhi, imaṃ temāsaṃ dhammāyatane vedanāvasena dhammadhātuyaṃ ca vedanāvasena' eva vihāsi.

Cattāri saccāni nippadesena paṭi-vijjhi, imaṃ temāsaṃ dukkhasaccavedanāvasena' eva vihāsi.

Bāvisatindriyāni nippadesena paṭi-vijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanāpañcake indriyavasena vihāsi.

Dvādasapadikaṃ paccayākāravattaniṃ^{*} nippadesena paṭi-vijjhi, imaṃ temāsaṃ phassapaccayavedanāvasena' eva vihāsi.

Cattāro satipatṭhāne nippadesena paṭi-vijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanāsatipatṭhānavasena' eva vihāsi.

^{*} paccayavaddham C.G. T.

Cattāri jhānāni nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsam jhānaṅgesu vedanāvasen' eva vihāsi.

Nāmaṃ nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsam tattha vedanāvasen' eva vihāsi.

Dhamme nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsam vedanā-tikavasen' eva vihāsi.

65. Evaṃ thero padesavihārasuttantavasena Abhidhammassa nidānaṃ kathesi: Gāmaṃvāsi Sumanadevathero pana heṭṭhā lohapāsāde dhammaṃ pavattento 'ayaṃ paravādi bāhā paggayha araṇṇe kandanto viya asakkhikaṃ aṭṭhaṃ karonto viya ca Abhidhamme nidānassa atthi-bhāvaṃ pi na jānāti ti' vatvā nidānaṃ kathento evaṃ āha: Ekaṃ samayaṃ Bhagavā deveṣu viharati Tāvatiṃse paṛicchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ. Tatra kho Bhagavā devānaṃ Tāvatiṃsānaṃ Abhidhammakathaṃ kathesi.

66. Kusalā dhammā akusalā dhammā avyākātā dhammā ti. Aññesu pana suttesu ekaṃ eva nidānaṃ, Abhidhamme dve nidānāni adhigama-nidānaṃ desanānidānaṃ ca. Tattha adhigamanidānaṃ Dīpaṅkaradasabalato paṭṭhāya yāva Mahābodhipallaṅkā veditabbaṃ, desanānidānaṃ yāva dhammacakkappavattanā. Evaṃ ubhayanidānasampannassa paṇ' assa Abhidhammassa nidānakosallatthaṃ idaṃ tāva pañhakammaṃ veditabbaṃ.

67. Ayaṃ Abhidhammo nāma kena pabhāvito, kattha paṛipācito, kattha adhigato, kena adhigato, kattha vicito, kadā vicito, kena vicito, kattha desito, kass' atthāya desito, kehi paṭiggahīto, ke sikkhanti, ke sikkhitasikkhā, ke dhārenti, kassa vacanaṃ, kenābhatan ti?

Tatr' idaṃ vissajjanaṃ:

Kena pabhāvito ti? Bodhiabhinihārasaddhāya pabhāvito.

Kattha paṛipācito ti? Addhacchatṭhesu Jātakasatesu.

Kattha adhigato ti? Bodhimūle.

Kadā adhigato ti? Visākhapuṇṇamāsiyaṃ.

Kena adhigato ti? Sabbaññūbuddhena.

Kattha vicito ti? Bodhimande.

Kadā vīcīto ti? Ratanagharasattāhe.
 Kena vīcīto ti? Sabbāññūbuddhena.
 Kattha desīto ti? Devesu Tāvatisesesu.
 Kass' atthāya desīto ti? Devatānaṃ.
 Kim atthaṃ desīto ti? Caturōghanittharaṇatthaṃ.
 Kēhi paṭigahīto ti? Devehī.
 Ke sikkhantī ti? Sekhā ca puthujjanā kalyāṇakā ca.
 Ke sikkhitasikkhā ti? Arahanto khīṇāsavā.
 Ke dhārentī ti? Yesaṃ vattati te dhārentī.
 Kassa vacanaṃ ti? Bhagavato vacanaṃ arahato
 Sammāsambuddhassa.

Kenābhatan ti? Ācariyaparamparāya. Ayaṃ hi
 Sāriputtatthero Bhaddajī Sobhito Piyaḷali Piyaḷālo Piya-
 dassī Kosiyaputto Siggavo Sandeho¹ Moggaliputto
 Visudatto Dhammiyo Dāsako Sonako Revato ti evaṃ
 ādīhi yāva saṅgītikālā ābhato, tato uddhaṃ tesāṃ yeva
 sissānusisṣehī ti. Evaṃ tāva Jambudīpatale ācariya-
 paramparāya ābhato imaṃ pana dīpaṃ.

Tato Mahindo Iddhiyo Uttiyo Bhaddanāmo ca Sambalo
 ete nāgā mahāpaññā Jambudīpā idhagatā ti.

Imehi mahānāgehi ābhato tato uddhaṃ tesāṃ yeva
 sissānusissasāṅkhātāya ācariyaparamparāya yāvajjakālā
 ābhato. Evaṃ ābhatassa paṇ' assa yaṇ taṃ Dīpaṅkara-
 dasabalato paṭṭhāya yāva mahābodhipallāṅkā adhigamaṇi-
 dānaṃ.

68. Yāva Dhammacakkappavattanaṃ desanānidānaṃ ca
 vuttaṃ.

[Here the Dūrenidāna Chapter of the Jātaka Commentary
 (Fausböll's Jātaka, I. pp. 2—47) follows.]

69. Tattha aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhitvā
 yavatāyukaṃ dībbasampattim anubhavanto manussagaṇa-

¹ Sandevo C.

nāya¹ idāni sattahi divasehi āyukkhayaṃ pāpunissati
ti² vatvā nikilissanti, mālā milāyanti, kacchehi sedā
muccanti, kāye vevaññiyaṃ okkamati,³ devo devāsanena
saṅṭhahati ti imesu pubbanimittesu uppannesu tāni disvā
suññā vata no saggā bhavissanti ti saṃvegajātāhi devatāhi
Mahāsattassa pūritapāramibhāvaṃ ñatvā imasmiṃ idāni
aññaṃ devalokaṃ anupagantvā manussaloke uppajjitvā
buddhabhāvaṃ patte puññāni katvā cutācutā manussā
devalokaṃ paripūressanti ti cintetvā

Yato haṃ Tusite kāye Santusito nāṃ' ahaṃ tadā
dasasahassī saṃāgantvā yācanti pañjali mamaṃ,
Kālo te Mahāvīra! uppajja mātu kucchiyaṃ
sadevakan tārayanto bujjhassu amatam padan ti.⁴

Evam Buddhabhāvatthāya āyācito kalam dīpaṃ desaṃ
kulaṃ janettiyā āyuparimāṇan ti imāni pañca mahāviloka-
nāni viloketvā katasanniṭṭhāno tato cuto Sakyarājakule
paṭisandhiṃ gahetvā tattha mahāsampattiyaṃ parihariya-
māno anukkamena bhadrāyobbanam anupāpuṇi.

70. Imasmiṃ antare sato sampajāno Ānandabodhisatto
Tusitakāyā cavitvā mātu kucchiṃ okkamati ti ādinam
suttapādānaṃ c'eva tesam Aṭṭhakathāya ca vasena
vitthāro veditabbo.

So tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavikesu tisu pāsādesu devalo-
kasiriṃ viya rajjasiriṃ anubhavamāno uyyānakilāya
gamanasamaye anukkamena jīṇṇavyādhimatasaṅkhyāte
tayo devadūte disvā sañjātasamvego nivattitvā catuttha-
vāre pabbajitaṃ disvā sādhu pabbajjā ti pabbajjāya ruciṃ
uppādetvā uyyānaṃ gantvā tattha divasaṃ khepetvā
Maṅgalapokkharāṇitire nisinno kappakavesaṃ gahetvā
āgatenā Vissakammena devaputtēna alaṃkatapaṭiyatto

¹ manussagaṇṇanāya saṭṭhivassasahassādhikāni satta-
paññāsa vassakoṭṭiyo idāni M.

² pāpunissasi M.

³ kāye dubbannaṃ okkamati M.

⁴ Dhṛ p. 117.

Rāhulabhaddassa jātasāsanam sutvā puttasinghassa
balavabhāvaṃ ñatvā yāva idaṃ bandhanam na vaḍḍhati
tāvad eva naṃ chindissāmi ti cintetvā sāyaṃ nagaraṃ
pavisanto :

Nibbutā nūna sā mātā
Nibbuto nūna so pitā
Nibbutā nūna sā nārī
Yassāyaṃ idiso pati ti.¹

71. Kisāgotamiyā nāma pitucchādhītāya bhāsitaṃ imaṃ
gātham sutvā ahaṃ imāya nibbutapadaṃ sāvito ti givato
satasahassagghanaṃ muttāhāraṃ muñcitvā tassā pesetvā
attano bhavanaṃ pavisitvā sirisayane nisinno niddāvasena
nātakānaṃ vippakāraṃ disvā nibbīṇahadayo Channaṃ
utthāpetvā Kanthakaṃ āharāpetvā Kanthakaṃ āruya
Channasahāyo dasasahassilokadhātudevatahi kataparivāro
mahābhinikkhamaṇaṃ nikkhamitvā, ten' eva rattāvasesena
tīni mahārājāni atikkamma, Anomaṇaditīre pabbajitvā,
anukkamena Rājagahaṃ gantvā, tattha piṇḍāya caritvā
Paṇḍavapabbatapabbhāre nisinno Magadharājena rajjena
nimantiyaṃāno taṃ paṭikkhipitvā sabbaññūtaṃ patvā
tassa vijitaṃ āgamanatthāya tena gahitapatiñño Ālāraṃ ca
Kālāmaṃ Uddakaṃ ca upasaṅkamitvā tesam santike
adhigatavisesena aparituttṭho chabbassāni mahāpadhānaṃ
padahitvā Visākhapunnamadivase pāto va Senāninigame
Sujātāya dinnapāyāsaṃ paribhuñjitvā Nerañjarāya nadiyā
suvannaṃ patim pavāhetvā Nerañjarāya tīre Mahāvanasaṇḍe
nānāsamaṇapattihi divasabhāgam vitināmetvā sāyaṃha-
samaye sotthiyena dinnam atthetiṇamuttṭhim gahetvā
Kālena nāgarājena abhitthutagaṇo bodhimandaṃ āruya
tiṇāni santharitvā 'na tāv' imaṃ pallankaṃ bhindissāmi
yāva me na anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccissatī ti'
patiññaṃ katvā pācīnadisābhimukho nisiditvā suriye
anattāmaṃ yeva Mārābalaṃ vidhamitvā paṭhamayāme
pubbenivāsāññaṃ, majjhimayāme cutūpapātāññaṃ patvā
pacchimayāmasāne dasabalacatuvesārajjādisabbabud-

¹ Jāt. I., 60; Mahāvastu, II., 157.

dhagaṇapatimaṇḍitaṃ sabbaññūtaññāṇaṃ paṭivijjhanto yeva imaṃ Abhidhammanayasamuddaṃ adhigañchi.

Evam assa adhigamanidānaṃ veditabbaṃ.

72. Evaṃ adhigatābhidhammo ekapallaṅkena nisinnasattāhaṃ animisasattāhaṃ caṅkamanasattāhaṃ ca atikamitvā catutthe sattāhe sayambhūññādhigamena adhigataṃ Abhidhammaṃ vicinitvā aparāṇi pi Ajapāla-Mucalindarājāyatanesu tīni sattāhāni vitināmetvā aṭṭhame sattāhe Ajapālanigrodharukkhamūle nisinno dhammagambhīratāpaccavekkhaṇena appossukkataṃ āpajjamāno dasasahassīmahābrahmaparivārena Sahampatibrāhmaṇā āyācitadhammadesano buddhacakkhunā lokaṃ oloketvā brāhmaṇo ajjhesanaṃ ādāya ‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamam dhammaṃ deseyyan’ ti ‘olokento Ālār-Uddakānaṃ kālakatabhāvaṃ ñatvā pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ bahūpakārakataṃ anussaritvā utthāyāsanaṃ Kāśipuram gacchanto antarāmagge Upakena saddhim mantetvā Āsāhipuṇṇamādivase Isipatane migadāye pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ vasaṇaṭṭhānaṃ patvā te ananucchavikena samudācārena saññāpetvā dhammacakkaṃ pavattento Aññākoṇḍaññatherapamukhā aṭṭhārasa brahmakotiyo amatapānaṃ pāyesi. Evaṃ yāva Dhammacakkappavattadesanānidānaṃ veditabbaṃ.

Ayaṃ ettha saṅkhepo, vitthāro pana sātṭhakathānaṃ ariyapariyesanapabbajjāsuttādīnaṃ vasena veditabbo.

73. Evaṃ adhigamanidānadesanānidānasampannassa pañ’assa Abhidhammassa aparāṇi pi Dūrenidānaṃ Avīdūrenidānaṃ Santikenidānaṃ ti tīni nidānāni. Tattha Dīpaṅkarapādamūlato paṭṭhāya yāva Tusitapurā Dūrenidānaṃ veditabbaṃ.

Tusitapurato paṭṭhāya yāva Bodhimaṇḍā Avidūrenidānaṃ.

Ekam samayaṃ Bhagavā devesu Tāvatisesū viharati paṛicchattakamūle Paṇḍukambalasilāyaṃ. Tatra Bhagavā devānaṃ Tāvatisūnaṃ Abhidhammakathaṃ kathesi ti idam assa Santikenidānaṃ.

Ayaṃ tāva Nidānakathā. Idāni:—

Iti me bhāsamānassa Abhidhammakathaṃ imaṃ,
Avikkhittā nisāmetha, dullabhā hi ayaṃ kathā ti.

Evam patinūātāya Abhidhammakathāya kathanokāso
samppatto.

74. Tatthāyasmā Abhidhammo nāma Dhammasaṅgaṇi-
ādini sattappakaraṇāni.

Dhammasaṅgaṇi cittuppādakaṇḍādīnaṃ vasena cattāri
kaṇḍāni cittuppādakaṇḍam pi mātikāpadabhājanīyavasena
duvidhaṃ, tattha mātikā ādi sā pi tikamātikā dukamātikā
ti duvidhā.

Tattha tikamātikā ādi tikamātikāya pi kusalatti-
kaṃ.

75. Kusalattike pi kusalā dhammā ti idaṃ padaṃ. Tas-
mā :

Ito paṭṭhāya gambhīraṃ Abhidhammakathaṃ imaṃ
vuccamānaṃ nisāmetha ekaggā sādhu sādhu ti.

Kusalā dhammā akusalā dhammā avyā-
katā dhammā ti.¹

Ayaṃ tāva ādipadena laddhanāmo kusalattiko nāma.

76. Sukkhāya vedanāya sampayuttā dham-
mā, dukkhāya vedanāya sampayuttā dham-
mā, a dukkham-asukkhāya vedanāya sam-
payuttā dhammā ti ayaṃ sabbapadehi laddhanāmo
vedanattiko nāma.

Evam ādipadavasena vā sabbapadavasena vā sabbesam
pi tikadukānaṃ nāmaṃ veditabbaṃ.

Sabbe va c'ete pañcadasahi paricchedehi vavatthitā.
Tikānaṃ hi eko paricchedo dukānaṃ catuddasa.

77. Hetū dhammā na hetū dhammā ti ādayo
cha dukā. Ganthato ca atthato ca aññamaññasamban-
dhena kaṇṇikā viya ghaṭṭa viya hutvā ṭhitattā hetugocchako
ti vuccati.

Tato 'pare sappa ccayā dhammā appa ccayā
dhammā ti ādayo satta dukā aññamaññe asambandhā

¹ Dhs. p. 1-8.

kevalam dukam sāmāññena uccinitvā gocchakantare tha-
pitattā aññehi ca mahantaradukehi cullakattā cullantaradukā
veditabbā.

78. Tato param āsavadukādīnaṃ channaṃ dukānaṃ
vasena āsava g o c c h a k o.

79. Samyojanadukādīnaṃ vasena sa m y o j a n a g o c -
c h a k o.

80. Tathā gantha — ogha — yoga — nīvaraṇadukādīnaṃ
vasena g a n t h a — o g h a — y o g a — n ī v a r a ṇ a g o c -
c h a k ā.

81. Parāmāsadukādīnaṃ pañcannaṃ vasena p a r ā m ā -
s a g o c c a k o t i.

Sabbe pi satta gocchakā veditabbā.

82. Tato param:

S ā r a m m a ṇ ā dhammā ti ādayo catuddasa m a h a n -
t a r a d u k ā n ā m a.

83. Tato upādānadukādayo cha dukā up ā d ā n a g o c -
c h a k o n ā m a.

84. Tato kilesadukādayo atṭha dukā k i l e s a d u k ā
nāma.

85. Tato param dassanena pahātābbadukādayo atṭhā-
rasa dukā Abhidhammamātikāya pariyosāne thaṇṇitattā
piṭṭhidukā nāma.

86. Vijjābhāgino dhammā avijjābhāgino dhammā ti
ādayo pana dvācattālīsa dukā s u t t a n t i k a d u k ā
nāma. Evaṃ sabbe p'ete pañcadasahi paricchedehi
vavatthitā ti veditabbā.

Evaṃ vavatthitā paṇ'ete sappadesanippadesavasena dve
ca koṭṭhāsā honti.

Etesu hi nava tikā ekasattati ca dukā sappadesānaṃ
rūpārūpadhammānaṃ pariggahitattā sappadesā nāma.

87. Avasesā terasa tikā ekasattati ca dukā nippadesā
nāma.

88. Tattha tikesu tāva vedanattiko vitakkattiko pītittiko
uppannattiko atitattiko cattāro ārammaṇattikā ti ime nava
tikā sappadesā nāma. Dukesu hetugocchakādīnaṃ upā-
dānagocchakapariyosānānaṃ navannaṃ gocchakānaṃ pari-
yosāne tayo tayo dukā.

89. Kilesagocchakapariyosāne cattāro dukā:

Cittasampayuttā dhammā,¹ cittavippayuttā dhammā, cittasamsaṭṭhā dhammā, cittavisamsaṭṭhā dhammā ti dve mahantaradukā.

90. Suttantikadukesu adhivacanadukam² paññattidukam niruttidukam nāmarūpadukan ti ime cattāro duke tḥa-petvā avasesā aṭṭhatimsa dukā cā ti ete sappadesā nāma vuttā. Avasesā tikadukā sabbe pi nippadesā ti veditabbā.

91. Idāni kusalā dhammā ti ādinam mātikāpadānam ayam anupubbavaṇṇanā. Kusalasaddo tāva ārogyānavajjacchekasukhavipākesu dissati. Ayam hi kacci nu bhoto kusalam kacci nu bhoto anāmayan ti ādisu ārogye dissati. Katamo pana bhante kāyasamācāro kusalo? Yo kho mahārāja kāyasamācāro anavajjo ti ca puna ca param bhante ekadānuttariyam yathā Bhagavā dhammam deseti. Kusalesu dhammesū ti ca evam ādisu anavajje.

Kusalo tvam rathassa aṅgapaccaṅgānatp, kusalā nac-cagītassa sikkhitā caturitthiyo ti ādisu cheke.

Kusalānam bhikkhave dhammānam samādānāhetu, kusalassa kammassa katattā upacitattā ti ādisu sukhavipāke. Svāyam idha ārogye pi anavajje pi sukhavipāke pi vattati ti.

92. Dhammasaddo panāyam pariyattihetugūṇanissattanijjivatādisu dissati. Ayam hi dhammam pariyāpūṇāti suttam geyyan ti ādisu pariyattiyam dissati.

Hetumhi nānam dhammapaṭisambhidā ti ādisu hetumhi.

Na hi dhammo adhammo ca ubho samavipākino

Adhammo nirayam neti, dhammo pāpeti suggatin ti

ādisu guṇe dissati.

93. Tasmiṃ kho pana samaye dhammā honti dhammesu dhammānupassī viharatī ti ādisu nissattanijjivatāyam. Svāyam idhāpi nissattanijjivatāyam eva vattati.

¹ Dhs. p. 5.

² Dhs. p. 7.

Vacanattho pan' ettha kucchite pāpadhamme salayanti calayanti kappenti viddhamseṇti ti kusalā.

Kucchitena vā ākārena sayanti ti kusā. Te akusala-saṅkhāte kuse lunanti chindanti ti kusalā.

Kucchitānaṃ vā sānato tanukaraṇato osānakaraṇato ñāṇaṃ kuṣaṃ nāma. Tena kuṣena lātabbā ti kusalā gaheṭabbā pavattetabbā ti attho. Yathā vā kuṣā ubhaya-bhāgagataṃ haṭṭhappadesaṃ lunanti evaṃ ime ti pi uppannānuppannabhāvena ubhaya-bhāgagataṃ saṅkilesa-pakkhaṃ lunanti tasmā kuṣā viya lunanti ti pi kusalā.

94. Attano pana sabhāvaṇ dhārenti ti dhammā. Dhāriyanti vā paccayehi dhāriyanti vā yathā sabhāvato ti dhammā.

Na kusalā akusalā mittapaṭipakkhā amittā viya lobhādi-paṭipakkhā alobhādayo viya kusalapāṭipakkhā ti attho.

95. Na vyākata ti avyākata. Kusalākusalabhāvena akathitā ti attho.

Tesu anavaṃjasukhavipākalakkhaṇā kusalā, sāvaṃjjadukkhavipākalakkhaṇā akusalā, avipākalakkhaṇā avyākata.

96. Kim pan' etāni kusalā ti vā dhammā ti vā ādīni ekatthāni udāhu nānatthāni ti? kim c'ettha yadi tāva ekatthāni kusalā dhammā ti idaṃ kusalākusalā ti vuttasa-disaṃ hoti? Atha nānatthāni. Tikadukānaṃ chakkacatukabhāvo āpajjati padānaṃ ca asaṃbandho. Yathā hi 'kusalā rūpaṃ cakkhumā' ti vutte atthavasena aññamaññam anolokentānaṃ padānaṃ na koci saṃbandho, evaṃ idhāpi padānaṃ asaṃbandho āpajjati.

Pubbāparasambandharahitāni ca padāni nippayojanāni nāma honti. Yā pi c'esā parato katame dhammā kusalā ti pucchā tāya pi saddhiṃ virodho āpajjati. Neva hi dhāmmā kusalā atha ca pan' idaṃ vuccati katame dhammā kusalā ti.

97. Aparo nayo: Yadi etāni ekatthāni tiṇṇaṃ dhammānaṃ ekattā kusalādīnaṃ pi ekattaṃ āpajjati. Kusalādīpaḍānaṃ hi tiṇṇaṃ dhammānaṃ dhammabhāvena ekattaṃ, tasmā dhammattayena saddhiṃ atthato ninnatattānaṃ kusalādīnaṃ pi ekattaṃ āpajjati. Yad eva kusalan taṃ akusalan taṃ avyākataṃ ti. Athā pi tiṇṇaṃ dhammānaṃ ekattaṃ na sampaṭicchatha 'añño kusalaparo dhammo

añño akusalaparo añño avyākataparo ' ti vadatha. Evaṃ sante dhammo nāma bhāvo bhāvato ca añño abhāvo ti kusalaparā bhāvasaṅkhātā dhammā, añño akusalaparo dhammo abhāvo siyā. Tathā avyākataparo. Tehi ca añño kusalaparo pi. Etam abhāvattaṃ āpannehi dhammehi na aññe kusalādayo pi abhāvā yeva siyū ti.

Sabbam etaṃ akāraṇaṃ kasmā yathānumati? Vohāra-viddhitō. Vohāro hi yathā yathā atthesu anumato sam-
paṭicchito tathā tath' eva siddho na cāyaṃ kusalā dhammā ti ādisu kusalapubbo dhammābhilāpo dhamma-
paro ca kusalābhilāpo yathā kusalākusalā ti evaṃ atthavi-
sesabhāvena paṇḍitehi sampāṭicchito na ca kusalā rūpaṃ
cakkhumā saddo viya aññamaññaṃ anolokitatthabhāvena.
Kusalasaddo paṇ' ettha anavajjasukhavipākasaṅkhātassa
atthassa jotanaabhāvena sampāṭicchito akusalasaddo sāvajja-
dukkhavipākatthajotakattena, avyākatasaddo avipākattha-
jotakattena, dhammasaddo sabhāvadhāraṇādiatthajotakat-
tena.

98. So etesaṃ aññatarānantare vuccamāno attano attha-
sāmaññaṃ dīpeti, sabbe vā hi ete sabhāvadhāraṇādinā
lakkhaṇena dhammā kusalādisaddā cāpi dhammasaddassa
purato vuccamānā attano atthavisesaṃ tassa dīpenti.
Dhammo hi kusalo vā hoti akusalo vā avyā-
kato vā evaṃ etehi viṣuṃ viṣuṃ vuccamānā attano
attano atthamattadīpakattena saha vuccamānā attano
atthasāmaññaṃ atthavisesaṃ dīpakattena loke paṇḍitehi
sampāṭicchitā. Tasmā yad evaṃ ettha ekatthanānattha-
taṃ vikappetvā dosūropanakāraṇaṃ vuttaṃ sabbam etaṃ
akāraṇaṃ.

Ayaṃ tāva kusalattikassa anupadavaṇṇanā, iminā vutta-
nayaṇa sesatikadukānaṃ nayo pi veditabbo, ito param
pana visesamattam eva vakkhāma.

99. Sukhāya vedanāya sampayuttā ti ādisu sukhasaddo
tāva sukhavedanā sukhāmūlasukhārammaṇasukhahe-
tusu khaṇapaccayaṭṭhāna-avyāpajjhanibbānādisu dissati.

Ayaṃ hi sukhasa ca pahānā ti ādisu sukhavedanāya
dissati. Sukho buddhaṇaṃ uppādo, sukhā virāgatā loke ti
ādisu sukhāmūle.

Yasmā ca kho Mahāli rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatitaṃ sukhāvakkantaṃ ti ādisu sukhārammaṇe.

Sukhass' etaṃ bhikkhave adbhivacanaṃ yad idaṃ puññāni ti ādisu sukhahetumhi.

Yāvañ c'idaṃ bhikkhave na sukaraṃ akkhānena pāpuṇitum yāva sukhā saggā na te sukhaṃ pajānanti ye na passanti nandanaṃ ti ādisu sukhapaccayatthāne.

Diṭṭhadhammasukhavihārā ete dhammā ti ādisu avyāpajjhe.

Nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ ti ādisu nibbāne.

Idha panāyaṃ sukhavedanāyaṃ eva datṭhabbo.¹

100. Vedanāsaddo veditā vedanā me uppajjanti ti ādisu vedayitasmim yeva vaṭṭati.

Dukkhasaddo dukkhavedanādukkhavatthudukkhārammaṇadukkhapaccayatthānādisu dissati. Ayaṃ hi dukkhassa ca pahānā ti ādisu dukkhavedanāya dissati.

Jāti pi dukkhā ti ādisu dukkhavatthusmim. Yasmā ca kho Mahāli rūpaṃ dukkhaṃ dukkhānupatitaṃ dukkhāvakkantaṃ ti ādisu dukkhārammaṇe.

Dukkho pāpassa uccayo ti ādisu dukkhapaccaye.

Yāvañ c'idaṃ bhikkhave na sukaraṃ akkhānena pāpuṇitum yāva dukkhā nirayā ti ādisu dukkhapaccayatthāne.

Idha panāyaṃ dukkhavedanāyaṃ eva datṭhabbo.

Vacanaṃ pan'ettha sukhayati ti sukhā, dukkhayati ti dukkhā.

Na dukkhā na sukhā ti adukkhamasukhā. Makāro pada-sandhivasena vutto. Sabbā pi ārammaṇarasaṃ vediyanti anubhavanti ti vedanā.

101. Tā su iṭṭhānubhavanalakkaṇā sukhā anīṭṭhānubhavanalakkaṇā dukkhā ubbayaviparītānubhavanalakkaṇā adukkhamasukhā.

Yo panāyaṃ tisu pi padesu sampayuttasaddo tass' attho. Samaṃ pakārehi yuttā ti sampayuttā.

Katarehi pakārehi ti? Ekuppādādihi.

¹ Dhs. p. 1, sukhāya vedanāya, etc.

N'atthi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttā ti? Āmantā. Iti hi imassa pañhassa paṭikkhepena nu atthi keci dhammā kehici dhammehi sahaḡatā sahaḡatā saṃsaṭṭhā ekuppādā ekanirodhā ekavattukā ekārammaṇā ti.

Evam ekuppādādānaṃ vasena sampayogatto vutto.

Iti imehi ekuppādādāhi samam pakārehi yuttā ti sampayuttā.

102. Vipākattike aññamaññaṃ viṣiṭṭhānaṃ kusalākusalānaṃ pākā ti vipākā.

Vipakkabhāvaṃ āpannānaṃ arūpadhammānaṃ etaṃ adhivacanam.

Vipākadhammadhammā ti vipākasabhāvadhammā.

Yathā jātijarāsabhāvā jātijarāpakatikā satta jātiddhammā ti jarāddhammā ti vuccanti, evaṃ vipākajanakattena vipākasabhāvā vipākapakatikā dhammā ti attho.

Tatīyapaḡaṃ ubhayasabhāvapaṭikkhepavasena vuttaṃ.

103. Upāḡinnupāḡāniyattike ārammaṇakaraṇavasena taṇhādāhi upetena kammunā āciṇṇā phalabhāvena gaḡitā ti upāḡinnā.

Ārammaṇabhāvaṃ upagantvā upāḡānasambandhanena upāḡānaṃ hitā ti upāḡāniyā. Upāḡānassa ārammaṇapaccayabhūtānaṃ etaṃ adhivacanam.

Upāḡinnā ca te upāḡāniyā ca upāḡinnupāḡāniyā. Sāsavakammaṇibbattānaṃ rūpārūpadhammānaṃ etaṃ adhivacanam.

Iminā nayena sesapadadvayaena paṭisedhasahito attho veditabbo.

104. Saṅkiliṭṭhasaṅkilesattike saṅkileseti ti saṅkilesa. Vibādhati upatāpeti cā ti attho.

Saṅkilesena samannāḡatā saṅkiliṭṭhā.

Attānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanena saṅkilesaṃ arahanti saṅkilese vā niyuttā tassa ārammaṇabhāvaṃ anattikkamanato ti saṅkilesikā saṅkilesassa ārammaṇapaccayabhūtānaṃ etaṃ adhivacanam.

Saṅkiliṭṭhā ca te saṅkilesikā cā ti saṅkiliṭṭhasaṅkilesikā.

Sesapadadvayaṃ pi purimattike vuttanayen'eva veditabbaṃ.

105. Vitakkattike sampayogavasena vattamānena saha vitakkena savitakkā, saha vicārena savicārā.

Savitakkā ca te savicārā ti savitakkasavicārā, ubhayarahitā avitakkaavicārā. Vitakkavicāresu vicāro va mattā param pamānaṃ etesan ti vicāramattā. Vicārato uttarim vitakkena saddhiṃ sampayogaṃ na gacchanti ti attho. Avitakkā ca te vicāramattā cū ti avitakkavicāramattā.

106. Pitittike pītiyā saha ekuppādādibhāvam gatā ti pītisahagatā pītisampayuttā ti attho.

Sesapadadvaye pi es'eva nayo.

107. Upekhā ti c'ettha adukkhamasukhā vedanā vuttā.

Sā hi sukhadukkhā kārapavattim upekkhati majjhattā-kārasaṇṭhitattā tenākārena ca pavattatī ti upekhā.

Iti vedanāttikato padadvayaṃ eva gahetvā nippītikasukhassa sappītikasukhato visesadassanavasena ayan tiko vutto.

108. Dassanattike dassanenā ti sotāpattimaggena. So hi paṭhamāṃ nibbānaṃ dassanato dassanan ti vutto.

109. Gotrabhū pana kiṃ cāpi paṭhamataraṃ nibbānaṃ passati? Yathā pana rañño santikaṃ kenacid eva karaṇīyena āgato puriso dūrato va rathikāya carantaṃ hatthikkhandhagataṃ rājānaṃ disvā pi 'diṭṭho te rājā ti' puṭṭho disvā kattabbakiccassa akatattā 'na passāmi ti' āha, evameva nibbānaṃ disvā kattabbassa kiccassa kilesappahānassābhāvā na dassanan ti vuccati. Taṃ hi ānaṃ maggassa āvajjanaṭṭhāne tiṭṭhati.

110. Bhāvanāyā ti sesamaggattayena. Sesamaggattayaṃ hi paṭhamamaggena diṭṭhasmiṃ ñeva dhamme bhāvanāvasena uppajjati adhiṭṭhapubbaṃ kiñci na passati tasmā bhāvanā ti vuccati.

Tatīyapadaṃ ubhayapaṭikkhepavasena vuttaṃ.

Tadanantarattike dassanena pahātabbo hetu etesan ti dassanena pahātabbahetukā. Dutīyapade pi es'eva nayo.

111. Tatīyapade neva dassanena na bhāvanāya pahātabbo hetu etesan ti evaṃ atthaṃ agahetvā neva dassanena na bhāvanāya pahātabbo hetu etesaṃ atthi ti evaṃ attho

gahetabbo. Itarathā hi ahetukānaṃ agahaṇaṃ bhaveyya. Hetu yeva hi tesāṃ natthi yo dassanabhāvanāhi pahātabbo siyā. Sahetukesu pi hetuvajjānaṃ gahaṇaṃ āpajjati na hetunaṃ. Hetu yeva hi etesaṃ neva dassanena na bhāvanāya pahātabbo ti vutto. Na te dhammā ubhayam pi etaṃ anadhippetam, tasmā n'eva dassanena na bhāvanāya pahātabbo hetu etesaṃ atthi ti neva dassanena na bhāvanāya pahātabbahetukā ti ayam attho gahetabbo.

112. Ācayagāmittike¹ kammakilesehi āciyyatī ti ācayo. Paṭisandhicutigatipavattānaṃ etaṃ nāmaṃ.

Tassa kāraṇaṃ hutvā nipphādanabhāvena taṃ ācayaṃ gacchanti yassa vā pavattanti taṃ puggalaṃ yathāvuttam eva ācayaṃ gamenti ti pi ācayagāmino.

Sāsavakusalākusalānaṃ etaṃ adhivacanāṃ.

Tato eva ācayasakkhātā cayā apetattā nibbānaṃ apeta-cayā ti apacayo. Taṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanato apacayaṃ gacchanti ti apacayagāmino. Ariyamaggānaṃ etaṃ adhivacanāṃ.

Api ca pākāraṃ iṭṭhakavaḍḍhaki viya pavattaṃ ācinantā gacchanti ti ācayagāmino. Tena citaṃ citaṃ viddhamsa-yamāno puriso viya tad eva pavattaṃ apacinantā gacchanti ti apacayagāmino.

Tatīyapadaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ.

113. Sekhattike tisu sikkhāsu jātā ti pi sekhā. Sattanaṃ sekhānaṃ ete ti pi sekhā. Apariyositasikkhattā sayam eva sikkhanti ti pi sekhā. Uparisikkhitabbābhāvato na sekkhā ti asekkhā. Vuḍḍhippattā vā sekkhā ti pi asekkhā. Arahattaphaladhammānaṃ etaṃ adhivacanāṃ. Tatīyapadaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ.

114. Parittattike samantato khaṇḍitattā appamattakaṃ parittan ti vuccati parittaṃ gomayapiṇḍan ti ādisu viya. Ime pi appānubhāvatāya parittā viyā ti parittā kāmāvacara-dhammānaṃ etaṃ adhivacanāṃ. Kilesavikkhambhana-samatthatāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahan-tabhāvaṃgatā mahantehi vā ulāracchandaviriyacittapañ-ñehi gatā paṭipannā ti pi mahaggatā.

Pamāṇakarā dhammarāgādayo pamāṇaṃ nāma. Ārammaṇato vā sampayogato vā natthi etesaṃ pamāṇaṃ pamāṇassa ca paṭipakkhā ti appamāṇā.

Parittārammaṇattike parittam ārammaṇaṃ etesaṃ ti parittārammaṇā. Sesapadadvaye pi es'eva nayo.

115. Hīnattike hīnā ti lāmakā akusalā dhammā, hīna-paṇītānaṃ majjhe bhāvā ti majjhīmā, avasesā tebhūmakā dhammā. Uttamaṭṭhena anappakaṭṭhena ca paṇitā lokut-tarā dhammā.

116. Micchattattike hitasukhāvahā me bhavissanti ti evaṃ āsīpsitā pi tathā abhāvato asubhādisu yeva subhan ti ādi viparītapavattito¹ ca micchāsabhāvā ti micchattā, vipākādāne sati khandhabhedānantaram eva vipākādānato niyatā. Micchattā ca te niyatā cā ti micchattaniyatā vuttaviparītena atthena sammāsabhāvā ti. Sammattā sampattā ca te niyatā ca anantaram eva phaladānenā ti sampattaniyatā. Ubhayato pi na niyatā ti aniyatā.

117. Maggārammaṇattike nibbānaṃ maggaṃ gavesati kilese vā mārento gacchatī ti maggo. Maggo ārammaṇaṃ etesaṃ ti maggārammaṇā.

Atthaṅgiko pi maggo paccayaṭṭhena etesaṃ hetū ti maggahetukā. Maggasampayuttā vā hetū ti maggahetu maggo vā hetū ti maggahetu. Te etesaṃ hetū ti magga-hetukā. Sammādiṭṭhi sayam maggo ceva hetu ca iti maggo hetu etesaṃ ti pi maggahetukā, adhibhavitvā pavattanaṭṭhena maggo adhipati etesaṃ ti maggādhipatino.

118. Uppanattike uppādato paṭṭhāya yāva bhavaṅgā uddham paṇṇagatā pavattā ti uppannā, na uppannā ti anuppannā. Pariniṭṭhitakāraṇekadesattā avassaṃ uppaj-jissanti ti uppādinno.

119. Atitattike attano sabhāvaṃ uppādādilakkhaṇaṃ vā patvā atikkantā ti atitā, tadubhayaṃ pi na āgatā ti anāgatā. Tam kāraṇaṃ paṭicca uppannā ti paccup-pannā.

120. Anantarattike atitaṃ ārammaṇaṃ etesaṃ ti atitā-rammaṇā. Sesapadadvaye pi es'eva nayo.

¹ subhādiviparīta^o Atthayoḃ.

121. Ajjhattattike evaṃ pavattamānā 'mayam attā ti gahaṇaṃ gamissāmā ti' iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikāraṃ katvā pavattā ti ajjhattā.

Ajjhattasaddo paṇāyaṃ gocarajjhatte niyakajjhatte ajjhatajjhatte visayajjhatte ti catūsu atthesu dissati.

Ten' Ānanda bhikkhunā tasmiṃ yeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattam eva cittaṃ saṇṭhapetabbam. Ajjhattarato samāhito ti ādisu hi ayaṃ gocarajjhatte dissati.

Ajjhattaṃ sampasādanaṃ ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharatī ti ādisu niyakajjhatte.

Cha ajjhattikāni āyatanāni ti ādisu ajjhatajjhatte.

Ayaṃ kho paṇ' Ānanda vihāro Tathāgatena abhisambuddho yad idaṃ sabbanimittānaṃ amanasikārā ajjhattaṃ suññataṃ upasampajja viharatī ti visayajjhatte issariyaṭṭhāne ti attho.

Phalasamāpattihi buddhānaṃ issariyaṭṭhānaṃ nāma.

Idha pana niyakajjhatte adhippeto tasmā attano santāne pavattā pāṭipuggalikā dhammā ajjhattā ti veditabbā.

122. Tato bahibhūtā pana indriyabaddhā vā anindriyabaddhā vā bahiddhā nāma.

Tatīyapadaṃ tadubhayavasena vuttaṃ.

123. Anantarattiko te yeva tippakāre pi dhamme āramaṇaṃ katvā pavattanavasena vutto.

124. Sanidassanattike daṭṭhabbabbhāvasaṅkhātena saha nidassanena ti sanidassanā, paṭihananaḥbhāvasaṅkhātena saha paṭighena ti sappatighā, sanidassanā ca te sappatighā cā ti sanidassanasappatighā, natthi etesaṃ daṭṭhabbabbhāvasaṅkhātaṃ nidassanaṃ ti anidassanā, anidassanā ca te vuttanayaṇeva sappatighā cā ti anidassanasappatighā.

Tatīyapadaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ.

Ayaṃ tāva tikamātikāya anupubbavaṇṇanā.

125. Dukamātikāya pana tikesu anāgatapadavaṇṇanaṃ yeva karissāma.

Hetugocchake¹. tāva hetudhammā ti mūlaṭṭhena hetusaṅkhātā dhammā. Hetu dhammā ti pi pāṭho.

¹ Dhs. p. 2., Hetū dhammā, etc.

Na hetū ti tesam yeva paṭikkhepavacanam sampayogato pavattena saha hetunā ti sahetukā.

Tath'eva pavatto natthi etesam hetū ti ahetukā.

Ekuppādādina¹ hetunā sampayuttā ti hetusampayuttā. Hetunā vippayuttā ti hetuvippayuttā imesañ ca dvinnam pi dukānam kiñcāpi atthato nānattam natthi desanāvilāsena pana tathā bujjhantānam vā puggalānam ajjhāsayavasena vuttā.

126. Tato param paṭhamadukam dutiyatatiyehi saddhiṃ yojetvā tesam hetunahetuādīnam padānam vasena yathā sambhavato apare pi tayo dukā vuttā, tattha yath'eva hetū c'eva dhammā sahetukā cā ti etam sambhavati tathā hetū c'eva dhammā ahetukā cā ti. Idam pi yathā sahetukā c'eva dhammā na ca hetū ti etam sambhavati tathā ahetukā c'eva dhammā na ca hetū ti. Idam pi hetusampayuttā dukena saddhiṃ yojanāya pi es'eva nayo.

Tatra yad etam na hetukā dhammā sahetukā pi ahetukā pi ti siddhe. Na hetu kho pana dhammā ti atirittam. Kho panā ti padam vuttam. Tassa vasena ayam atirekattho saṅgahito ti veditabbo.

Katham na kevalam na hetudhammā? Sahetu-ahetukā icc'eva. Atha kho aññe pi aññathā pi ti idam vuttam hoti. Yath'eva hi na hetudhammā sahetukā pi ahetukā pi evam hetudhammā sahetukā pi ahetukā pi. Evam na hetudhammā hetusampayuttā pi hetuvippayuttā pi ti.

127. Cullantaradukesu attano nipphādakena saha pac-cayenā ti sappaccayā, natthi etesam uppāde vā ṭhitiyam vā paccayo ti appaccayā.

Paccayehi samāgantvā katā ti saṅkhatā, na saṅkhatā ti asaṅkhatā.

Avinibbhogavasena rūpam etesam atthī ti rūpino, tathā-vidham natthi etesam rūpan ti arūpino.² Rūpalakkhaṇam vā rūpam tam etesam atthī ti rūpino, na rūpino arūpino.

Lokiyā dhammā ti loko vuccati lujjanapalujjanaṭṭhena vaṭṭam. Tasmim pariyāpannabhāvena .loke niyuttā ti lokiyā.

¹ Ekuppādāditāya T. M.

² Dhs. p. 3.

Tato uttinnā ti uttarā. Loke apariyāpannabhāvena lokato uttarā ti lokuttarā.

Kenaci viññeyyā ti cakkhuviññāpādisu kenaci etena cakkhuviññāpena vā sotaviññāpena vā vijānitabbā.

Kenaci na viññeyyā ti ten' eva cakkhuviññāpena vā sotaviññāpena vā vijānitabbā.

Evam sante dvinnam pi padānam atthanānattato dukko hoti.

128. Āsavagocchake āsavantī ti āsavā. Cakkluno pi ... pe ... manato pi sandanti pavattantī ti vuttaṃ hoti, dhammato yāva gotrabhū, okāsato yāva bhavaggaṃ savantī ti vā āsavā. Ete dhamme etaṃ ca okāsaṃ anto karitvā pavattantī ti attho. Anto karaṇattho hi ayaṃ ākāro. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādayo āsavā viyā ti pi āsavā. Lokasmiṃ hi cirapārivāsikā madirādayo āsavā ti vucanti.

Yadi ca cirapārivāsikaṭṭhena āsavā ete yeva bhavitum arahanti. Vuttaṃ h'etaṃ:

Purinā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya ito pubbe avijjā nāhosī ti ādi.

Āyataṃ vā saṃsāradukkhāṃ savanti pasavantī ti āsavā tato aññe no āsavā nāma.

Attānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattehi saha āsavehi ti sāsavā evaṃ pavattamānā, natthi etesaṃ āsavā ti anāsavā.

Sesaṃ hetugocchake vuttanāyena'eva veditabbaṃ.

Ayaṃ pana viseso: yathā tattha na hetu kho pana dhammā sahetukā pi ahetukā pi ti ayaṃ osānaduko paṭhamadukassa dutiyapadaṃ ādimhi ṭhapetvā vutto. Evaṃ idha no āsavā kho pana dhammā sāsavā pi anāsavā pi ti na vuttā.

Kiñcāpi na vutto atha kho ayaṃ ca añño ca bhedo tattha vuttanāyena'eva veditabbo.

129. Saṃyojanagocchake yassa saṃvijjanti taṃ puggalaṃ vaṭṭasmiṃ saṃyojenti bandhanti ti saṃyojanā.

Tato aññe no saṃyojanā nāma.

Ārammaṇabhāvaṃ upagantvā saṃyojanasaṃvaddhanena saṃyojanānaṃ hitā ti saṃyojanāyā saṃyojanassa ārammaṇapaccayaabhūtānaṃ etaṃ adhivacanāṃ. Na

saṃyojanīyā asaṃyojanīyā. Sesam hetugocchake vuttanayen'eva veditabbam.

130. Ganthagocchake yassa saṃvijjanti tam cutipaṭi-sandhivasena vaṭṭasmiṃ ganthenti ghaṭenti ti ganthā. Tato aññe no ganthā ārammaṇakaraṇavasena ganthehi ganthitabbā ti ganthaniyā. Sesam hetugocchake vuttanayen'eva yojetabbam.

Yathā ca idha evaṃ ito paresu pi vuttāvasesaṃ tattha tattha vuttanayen'eva veditabbam.

131. Oghagocchake yassa saṃvijjanti tam vaṭṭasmiṃ ohananti osidāpentī ti oghā.

Ārammaṇam katvā atikkamanīyato oghehi atikkamitabbā ti oghaniyā oghānaṃ ārammaṇadhammā evaṃ veditabbā.

132. Yogagocchake yassa saṃvijjanti tam vaṭṭasmiṃ yojenti ti yogā. Yoganīyā oghaniyā viya veditabbā.

133. Nīvaraṇagocchake cittaṃ nīvaraṇaṃ ti pariyaṇandhanti ti nīvaraṇaṃ. Nīvaraṇīyā saṃyojanīyā viya veditabbā.

134. Parāmāsagocchake dhammānaṃ yathābhūtaṃ anic-cādiakāraṃ atikkamitvā niccaṃ ti ādivasena pavattamānā parato āmasanti ti parāmāsā. Parāmāsehi ārammaṇakaraṇavasena parāmaṭṭhattā parāmaṭṭhā. Mahāntaradukesu ārammaṇaṃ agahetvā appavattito saha ārammaṇenā ti sārammaṇā, natthi etesaṃ ārammaṇaṃ ti anārammaṇā.

Cintanaṭṭhena cittaṃ vicittaṭṭhena vā cittaṃ.

Avippayogavasena cetasmīṃ niyuttā ti cetasikā.

Nirantarabhāvūpagamaṇatāya uppādato yāva bhaṅgā cittaṇa saṃsaṭṭhā ti cittaṇsaṃsaṭṭhā.

Ekato pavattamānā pi nirantarabhāvaṃ anupagamana-tāya cittaṇa viṇsaṃsaṭṭhā ti cittaṇviṇsaṃsaṭṭhā.

Samuṭṭhahanti etenā ti samuṭṭhānaṃ. Cittaṃ samuṭṭhānaṃ etesaṃ ti cittaṇsamuṭṭhānā.

Saha bhavanti ti sahaṇhuno.

Cittaṇa sahaṇhuno cittaṇsahaṇhuno.

Anuparivattanti ti anuparivattino. Kim anuparivattanti? Cittaṃ. Cittaṇsa anuparivattino cittaṇanuparivattino.

Cittaṇsaṃsaṭṭhā va te cittaṇsamuṭṭhānā yeva cā ti cittaṇsaṃsaṭṭhasamuṭṭhānā.

Cittasamsaṭṭhā ca te cittasamuṭṭhānā ca cittasahabhuno evaṃ cā ti cittasamsaṭṭhasamuṭṭhānasahabhuno.

Cittasamsaṭṭhā ca te cittasamuṭṭhānā ca cittānuparivattino eva cā ti cittasamsaṭṭhasamuṭṭhānānuparivattino. Sesāni sabbapadāni vuttapadānam paṭikkhepavasena veditabbāni.

Ajjhattajjhattaṃ sandhāya ajjhattattike vuttavasena ajjhataṃ va ajjhattikā. Tato bahibhūtā ti bahirā.

Upādiyaṃ'eva bhūtāni na bhūtā viya. Upādiyaṃti ti upādānā, na upādiyaṃ'evā ti nūpādā.

135. Upādānagocchake bhusaṃ ādiyaṃti ti upādānā. Daḥagāhaṃ gaṇhanti ti attho. Tato aññe no upādānā.

136. Kilesagocchake saṅkiliṭṭhattike vuttanayaṃ'eva attho veditabbo.

137. Piṭṭhidukesu kāme avacaranti ti kāmāvacarā, rūpe avacaranti ti rūpāvacarā, arūpe avacaranti ti arūpāvacarā.

Ayaṃ ettha saṅkhepo, vitthāro pana parato āvibhavissati.

Tebhūmakavatte pariyāpannaantogadhā ti pariyāpannā, tasmīṃ na pariyāpannā ti apariyāpannā.

Vaṭṭamūlaṃ chindantā nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā vaṭṭato niyyanti ti niyyānikā. Iminā lakkaṇena na niyyanti ti aniyyānikā.

Cutiyaṃ vā attano vā pavattiyā anantaraṃ phaladāne niyatattā niyatā. Tathā aniyatattā aniyatā.

Aññe dhamme uttaranti pajahanti ti uttarā, attānaṃ uttaritum samatthehi saha uttarehi ti sauttarā, natthi etesaṃ uttarā ti anuttarā, raṇanti etehi ti raṇā. Yehi abhibhūtā sattā nānappakāreṇa kandanti paridevanti tesam rāgādīnaṃ etaṃ adhivacanam. Sampayogavasena pahānekaṭṭhatāvasena ca saha raṇehi ti saraṇā. Tena kāraṇena natthi etesaṃ raṇā ti araṇā.

138. Suttantikadukesu sampayogavasena vijjaṃ bhajanti ti pi vijjābhāgino, vijjābhāge vijjakoṭṭhāse vattanti ti pi vijjābhāgino.

Tattha vipassanā ñānaṃ manomayiddhi cha abhiññā ti atṭha vijjā purimena atthena tāhi sampayuttā dhammā pi vijjābhāgino.

Pacchimena atthena tāsū yā kāci ekā vijjā vijjā, sesā vijjābhāgino ti. Evaṃ vijjā pi vijjāya sampayuttā dhammā pi vijjābhāgino tveva veditabbā.

Idha pana sampayuttā dhammā va adhippetā.

139. Sampayogavasen'eva avijjāṃ bhajanti ti pi avijjābhāgino, avijjābhāge avijjakotṭhāse vattanti ti pi avijjābhāgino. Tattha dukkhapaṭicchādakaṃ tamosamudayā dipaṭicchādakan ti catasso avijjā.

Purimanayen'eva tā pi sampayuttadhammā pi avijjābhāgino. Pacchimena atthena tāsū yā kāci ekā avijjā avijjā, sesā avijjābhāgino ti.

Evaṃ avijjā pi avijjāsampayuttā dhammā pi avijjābhāgino tveva veditabbā.

Idha pana sampayuttā dhammā va adhippetā.

140. Puna anajjhottharaṇabhāvena kilesandhakāraṃ viddhamsetuṃ asamatthatāya vijju upamā etesan ti vijjūpamā, nissesaviddhamsanasamatthatāya vajiraṃ upamā etesan ti vajirūpamā.

141. Bālesu ṭhitattā bālā, yattha ṭhitā tadupacāreṇa bālā, paṇḍitesu ṭhitattā paṇḍitā.

Bālakarattā vā bālā, paṇḍitakarattā vā paṇḍitā.

142. Kaṇhā ti kālakā cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. Sikkā ti odātā tathā cittassa pabhassarabhāvakaraṇā.

Kaṇhābhijāti hetuto vā kaṇhā. Sikkābhijāti hetuto vā sikkā.

143. Idha c'eva samparāye va tapanti ti tapaniyā. Na tapaniyā atapaniyā.

144. Adhivacanadukādayo tayo atthato ninnakaraṇā. Vyañjanam ev'ettha nānaṃ. Sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhako ti ādayo hi vacanamattam eva adhikāraṃ katvā pavattā adhivacanā nāma.

Adhivacanānaṃ pathā adhivacanapathā.

145. Abhisāṅkharonti ti kho bhikkhave, tasmā saṅkhārā ti. Evaṃ nidhāretvā sahetukaṃ katvā vuccamānā abhilāpā. Niruttinaṃ pathā niruttipathā.

146. Takko vitakko saṅkappo ti evaṃ tena tena pakārena nāpanato paññatti nāma. Paññattinaṃ pathā paññatti-pathā.

Ettha ca ekaṃ dukkaṃ vatvā pi itare samvacane payo-
janaṃ hetugocchake vuttanayen'eva veditabbaṃ.

147. Nāmarūpaduke nāmakaraṇaṭṭhena nāmaṭṭhena
nāmanāṭṭhena ca nāmaṃ, ruppanaṭṭhena rūpaṃ.

Ayam ettha saṅkhepo, vitthāro pana nikkhepakande
ā vibhavissati.

148. Avijjā ti dukkhādisu aññānaṃ. Bhavataṇhā ti
bhavapatthanā.

149. Bhavadiṭṭhi ti bhāvo vuccati, sassatam sassata-
vasena uppajjanadiṭṭhi. Vibhavadiṭṭhi ti vibhavo vuccati.

150. Uccheḍaṃ uccheḍavasena uppajjanadiṭṭhi, sassato
attā ca loko cā ti pavattā diṭṭhi sassatadiṭṭhi.

Ucchiḍḍissati ti pavattā uccheḍadiṭṭhi.

151. Antavā ti pavattā diṭṭhi antavādiṭṭhi. Anantavā
ti pavattā diṭṭhi anantavādiṭṭhi.

Pubbantam anugatā diṭṭhi pubbantānudiṭṭhi, aparantaṃ
anugatā diṭṭhi aparantānudiṭṭhi.

152. Ahirikaṇa ti yaṃ na hiriyati hiriyitabbenā ti evaṃ
vitthāritā nillajjātā. Anottappaṇa ti yaṃ na ottapati otta-
pitabbenā ti evaṃ vitthārito abhāyanakaākāro.

153. Hiriyāna hiri, ottapaṇā ottappaṇa.

154. Dovacassatādisu dukkhaṃ vaco. Etasmiṃ vippaṭi-
kulabhāgimhi¹ vipaccanikasāte anādare puggale ti dubbaco.

Tassa kammaṃ dovacassaṃ, tassa bhāvo dovacassatā.

Pāpā assaddhādayo puggalā. Etassa mitto ti pāpamitto,
tassa bhāvo pāpamittatā.

155. Sovacassatā ca kalyāṇamittatā ca vuttapaṭipak-
khanayena veditabbā.

156. Pañca pi āpattikkhandhā āpattiyo satta pi āpattik-
khandhā āpattiyo ti. Evaṃ vuttāsu āpattisu kusalabhāvo
āpattikusalatā. Tāhi āpattihi vuṭṭhāne kusalabhāvo āpatti-
vuṭṭhānakusalatā.

157. Samāpattisu kusalabhāvo samāpattikusalatā.

Samāpattinaṃ appanā paricchedapaṇṇāy'etam adhivac-
anaṃ.

¹ vippaṭikulavāhimhi (?) M.

Samāpattihi vuṭṭhāne kusalabhāvo samāpattivuṭṭhāna-kusalatā.

158. Aṭṭhārasasu dhātūsu kusalabhāvo dhātukusalatā.

Tāsaṃ yeva dhātūnaṃ manasikāre kusalabhāvo manasi-kāra-kusalatā.

159. Cakkhāyatanādisu kusalabhāvo āyatanakusalatā.

Dvādasasūge paṭicca samuppāde kusalabhāvo paṭicca-samuppāda-kusalatā.

160. Tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne kusalabhāvo ṭhānakusalatā. Ṭhānan ti kārāṇaṃ vuccati. Tasmiṃ hi tadāyattavuttitāya phalaṃ tiṭṭhati nāma, tasmā ṭhānan ti vuttaṃ. Aṭṭhāne kusalabhāvo aṭṭhānakusalatā.

161. Ujubhāvo ajjavo, mudubhāvo maddavo.

162. Adhivāsanaśāṅkhāto khamanabhāvo khanti. Surata-bhāvo soraccaṃ.

163. Sammodakamudubhāvasaṅkhāto sakhilabhāvo sā-khalyaṃ.

Yathā parehi saddhim attano chiddaṃ na hoti evaṃ dhammāmisehi paṭisantharaṇaṃ paṭisanthāro.

164. Indriyasamvarabhedasaṅkhāto manacchaṭṭhesu in-driyesu aguttadvārabhāvo indriyesu aguttadvāratā. Paṭig-gaṇaṇaparibhogavasena bhojane mattaṃ ajānanabhāvo bhojane amattaññutā.

Anantaraduko vuttaṇṇipakkhanayena veditabbo.

165. Sativippavāsasaṅkhāto muṭṭhassatibhāvo muṭṭha-saccaṃ.

Asampajaññabhāvo¹ asampajaññaṃ.

166. Saratī ti sati, sampajānātī ti sampajaññaṃ.

167. Appaṭisaṅkhāne akampanaṭṭhena paṭisaṅkhātaṃ balaṃ paṭisaṅkhānabalaṃ, viriyasīsenā satta bojjhaṅge bhāventassa uppannabalaṃ bhāvanābalaṃ.

168. Paccanīkadhamme sametī ti samatho, aniccādivasena vividhena ākāreṇa passatī ti vipassanāsamatho, taṃ ākāraṃ gahetvā puna pavattetabbassa samathassa nimittavasena samathanimittam.

Paggahanimitte pi es' eva nayo.

¹ Asampajānanabhāvo M. C.G.

169. Sampayuttadhamme paggaṇhāti ti paggaḥo, na vikkhipati ti avikkhepo.

170. Silavināsakaasamvarasaṅkhātā sīlassa vipatti silavipatti. Sammāditṭhivināsakamicchāditṭhisāṅkhātā ditṭhiyā vipatti ditṭhivipatti.

171. Soraccam eva sīlass' upasampādanato sīlaparipūranato sīlassa sampadā ti sīlasampadā.

Ditṭhipāripūrībhūtaṃ nāṇaṃ ditṭhiyā sampadā ti ditṭhisampadā.

172. Visuddhabhāvaṃ pattā sīlasāṅkhātā sīlassa visuddhi sīlavisuddhi, nibbānasāṅkhātāṃ visuddhiṃ pāpetuṃ samatthā dassanasāṅkhātā ditṭhiyā visuddhi ditṭhivisuddhi.

Ditṭhivisuddhi kho pana yathā ditṭhissa ca padhānaṃ ti kammassa kataṇṇādisāṅkhātā ditṭhivisuddhi c'eva yathā ditṭhissa ca anurūpaditṭhissa kalyāṇaditṭhissa taṃ sampayuttam eva padhānaṃ.

173. Saṃvego ti jātīādini paṭicca samuppannabhaya-sāṅkhātāṃ saṃvijjanaṃ.

Samvejaniyaṃ tḥānaṃ ti saṃvejanakaṃ jātīādikāraṇaṃ saṃviggassa ca yoniso padhānaṃ ti evaṃ saṃvegajātassa upadhānapadhānaṃ.

174. Asantutṭhitā ca kusalesu dhammesū ti kusala-dhammapūraṇe asantutṭhibhāvo.

175. Appatīvānitā ca padhānasmin ti arahattaṃ appatvā padhānasmiṃ anivattanatā anosakkanatā vijānanato vijjāvimuccanato vimutti.

176. Khaye nāṇaṃ ti kilesakkhayakare ariyamagge nāṇaṃ.

Anuppāde nāṇaṃ ti paṭisandhivasena anuppādabhūte taṃ taṃ maggavajjhakilesānaṃ anuppādapariyosāne uppanne ariyaphale nāṇaṃ.

Ayaṃ mātikāya anupubbavaṇṇanā.

177. Idāni yathā nikkhattāya mātikāya saṅgahite dhamme pabhedato dassetuṃ katame dhammā kusalā ti idaṃ padabhājanīyaṃ āradhmaṃ. Tad etaṃ: 'Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti' ti paṭhamāṃ kāmāvacarakusalaṃ dassitaṃ, tassa tāva niddese dhamma-

vavatthānavāro saṅgahavāro suññatavāro ti tayo mahāvārā honti. Tesu dhammavavatthānavāro uddesa-niddesavasena dvidhā t̥hito.

Tesu uddesavārassa pucchā samayaniddeso dhammuddeso appanā ti cattāro paricchedā. Tesu katame dhammā kusalā ti ayaṃ pucchā nāma. Yasmim samaye kāmāvacaram... pe... tasmin samaye ti ayaṃ samaya-niddeso nāma.

178. Phasso hoti... pe... avikkhepo hoti ti ayaṃ dhammuddeso nāma.

Ye vā pana tasmim samaye aññe pi atthi paṭicca-samuppannā arūpino dhammā ime dhammā kusalā ti ayaṃ appanā nāma.

179. Evaṃ catūhi paricchedehi t̥hitassa uddesavārassa yvāyam paṭhamo pucchāparicchedo tattha katame dhammā kusalā ti ayaṃ kathetukamyatā pucchā. Pañcavidhā hi pucchā: Adiṭṭhajotanā pucchā, diṭṭhasam-sandanā pucchā, vimaticchedanā pucchā, anumatipucchā, kathetukamyatā pucchā ti.

Tāsaṃ idam nānattaṃ: Katamā adiṭṭhajotanā pucchā? Pakatiyā lakkhaṇaṃ aññātaṃ hoti adiṭṭhaṃ atulitaṃ atiritaṃ avibhūtaṃ avibhāvitaṃ. Tassa nānāya dassanāya tulanāya tīraṇāya vibhūtattāya vibhāvanattāya pañhaṃ pucchati. Ayaṃ adiṭṭhajotanā pucchā.

Katamā diṭṭhasamsandanā pucchā? Pakatiyā lakkhaṇaṃ nātaṃ hoti diṭṭhaṃ tulitaṃ tīritaṃ vibhūtaṃ vibhāvitaṃ. So taṃ aññehi paṇḍitehi saddhim samsandanattāya pañhaṃ pucchati. Ayaṃ diṭṭhasamsandanā pucchā.

Katamā vimaticchedanā pucchā? Pakatiyā samsaya-pakkhanto hoti vimatipakkhanto dvelhakajāto. Evaṃ nu kho na nu kho kin nu kho kathan nu kho ti so vimaticchedanattāya pañhaṃ pucchati. Ayaṃ vimaticchedanā pucchā.

Katamā anumatipucchā? Bhagavā bhikkhūnaṃ anumatipañhaṃ pucchati: Taṃ kim maññatha bhikkhave rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā ti? Aniccaṃ bhante. Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā ti? Dukkhaṃ

bhante. Yaṃ paṇāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ kallaṃ nu taṃ samanupassitum? Etaṃ mama, eso'ham asmi, eso me attā ti? No h'etaṃ bhante. Ayaṃ anumati-pucchā.

Katamā kathetukamyatā pucchā? Bhagavā bhikkhūnaṃ kathetukamyatāpaṇiṃ pucchati: Cattāro ' me bhikkhave satipaṭṭhānā, katame cattāro? Ayaṃ kathetukamyatā pucchā ti.

180. Tattha Buddhānaṃ purimā tisso pucchā natthi. Kasmā? Buddhānaṃ hi tisu addhāsukīnci saṅkhatam addhāvimuttam vā asaṅkhatam adiṭṭham ajotitam atulitam atīritam avibhūtam avibhāvitam nāma natthi. Tena tesam adiṭṭhajotanaṃ pucchā natthi. Yaṃ pana Bhagavatā attano ñāṇena paṭividdham tassa aññena samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā Mārena vā Brahmaṇā vā saddhim saṃsandanakiccaṃ natthi, ten' assa diṭṭhasaṃsandanā pucchā natthi. Yasmā paṇ' esa akathamkathā tinnavicikiccho sabbadhammesu vigatasaṃsayo ten' assa vimaticchedanā pucchā natthi.

Itarā pana dve pucchā Bhagavato atthi.

Tāsu ayaṃ kathetukamyatā pucchā ti veditabbā.

181. Tattha katame ti padena niddisitaṭṭhadhamme pucchati. Dhammā kusalā ti vacanamattena kiṃ katā kiṃ vā karonti ti na sakkā ñātum.

Katame ti vutte pana tesam puṭṭhabhāvo paññāyati. Tena vuttam katame ti padena niddisitaṭṭhadhamme pucchati ti. Dhammā kusalā ti padadvayena pucchāya puṭṭhadhamme dasseti, tesam attho heṭṭhā pakāsito eva.

182. Kasmā paṇ' ettha mātikāyaṃ viya kusalā dhammā ti avatvā dhammā kusalā ti padānukkamo kato ti? Pabhedato dhammānaṃ desanaṃ dipetvā pabhedavantadassanattam. Inasmim hi Abhidhamme dhammā va desetabbā te ca kusalādihi bhedehi anekappabhedā. Tasmā dhammā yeva idha desetabbā nāyaṃ voḥāradesanā te ca anekappabhedato desetabbā na dhammamattato. Pabhedato hi desanā ghaṇavinibbhogaṭṭhisambhidāññāpavahā hoti ti.

Kusalā dhammā ti evaṃ pabhedato dhammānaṃ desanaṃ dipetvā idāni ye tena pabhedena desetabbā dhammā

te dassetuṃ ayaṃ katame dhammā kusalā ti padānukkamo kato ti veditabbo.

Pabhedavantesu hi dassitesu pabhedo dassiyamāno yujjati suvīṇṇeyyo ca hoti ti.

183. Idāni yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ ti ettha samaye niddisi cittaṃ, cittaṃ samayaṃ muni niyametvāna dipetuṃ dhamme tatthappabhedato. Yasmiṃ samaye kāmāvacarakusalaṃ cittaṃ ti hi niddisanto Bhagavā samaye cittaṃ niddisi. Kimkāraṇā? Tena samayanīyamitena cittaṃ pariyosāne. Tasmiṃ samaye ti evaṃ samayaṃ niyametvāna atthaṃ vijjāmāne pi samayanānante yasmiṃ samaye cittaṃ hoti tasmiṃ yeva samaye phasso hoti vedanā hoti ti. Evaṃ tasmiṃ cittanīyamite samaye etesaṃ ti ti samūhakeccārammaṇaḥḥavasena duranubodhappabhede phassavedanādayo dhamme bodhetuṃ ti attho.

Idāni yasmiṃ samaye ti ādisu ayaṃ anupubbavaṇṇanā. Yasmiṃ ti aniyamato bhūmaniddeso samayo ti aniyamena niddiṭṭhaparidīpanaṃ ettāvataṃ aniyamato samayo niddiṭṭho hoti.

Tattha samayasaddo:

Samavāye khāṇe kāle samūhe hetudiṭṭhisu
paṭilābhe pahāne ca paṭivedhe ca dissati.

184. Tathā hi'ssa appeva nāma sve pi upasaṅkameyyāma kālaṃ ca samayaṃ ca upādāyā ti evamādisu samavāye attho.

Eko va kho bhikkhave khāṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā ti ādisu khāṇe.

Uṇhasamayō parilāhasamayō ti ādisu kāle.

Mahāsamayo pavaṇasmiṃ ti ādisu samūhe.

Samayo pi kho te Bhaddāli appaṭividdho ahoṣi. Bhagavā pi kho Sāvatthiyaṃ viharati, Bhagavā pi maṃ jānissati Bhaddāli nāma bhikkhu Satthu sāsane sikkhāya aparipūrākārī ti. Ayaṃ pi kho te Bhaddāli samayo appaṭividdho ahoṣi ti ādisu hetu.

Tena kho pana samayena uggaḥamāno paribbājako sa-

maṇa-Muṇḍikaputto samayappavāḍake tindukācīre ekasā-
lake Mallikāya ārāme paṭivasatī ti ādisu diṭṭhi.

Diṭṭhe dhamme ca yo attho yo c'attho samparāyiko
atthābhisamayā dhīro paṇḍito ti pavuccatī ti.

ādisu paṭilābho. Sammā mānābhisamayā antam akāsi
dukkhassā ti ādisu pahānaṃ.

Dukkhassa piḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipari-
nāmaṭṭho abhisamayāṭṭho ti ādisu paṭivedho.

Evam anekesu samayesu

Samavāyo khaṇo kālo samūho hetu yeva ca
ete pañca pi viññeyyā samayā idha viññunā.

185. Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalan ti imasmiṃ
hi kusalādhikāre tesu navasu samayesu ete samavāyādayo
pañca samayā paṇḍitena veditabbā.

Tesu paccayasāmaggī samavāyo khaṇo pana
eko va navamo ñeyyo cakkāni caturo pi vā.

Yā hi esā sādharanaphalanipphāḍakattena saṅghitā pac-
cayānaṃ sāmaggi sā idha samavāyo ti nātabbā.

Eko ca kho bhikkhave khaṇo ca samavāyo ca brahma-
cariyavāsāyā ti evaṃ vutto pana navamo ca eko khaṇo ti
veditabbo.

186. Yāni vā paṇ'etāni cattār'imāni bhikkhave cakkāni
yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vat-
tatī ti ettha paṭirūpadesaṃvāso sappurisūpassayo attasam-
māpanidhi apubbe ca katapuññatā ti cattāri cakkāni
vuttāni tāni vā ekajjhaṃ katvā okāsaṭṭhena khaṇo ti vedi-
tabbo ti.

Tāni ti kusaluppattiya okāsaḥhūtāni. Evaṃ samavā-
yaṃ khaṇaṃ ca nātvā itaresu taṃ taṃ upādāya paññatto
kālo vohāramattako puñjo phassādidhammānaṃ samūho
ti vibhāvito.

187. Cittakālo rūpakālo ti ādinā hi nayena dhammena
vā atīto anāgato ti ādinā nayena dhammavuttiṃ vā bījako
aṅkurakālo ti ādinā nayena dhammapaṭipāṭiṃ vā uppā-

dakālo jarākālo ti ādinā nayena dhammalakkhaṇaṃ vā vedīyanakālo sañjānanakālo ti ādinā nayena dhammakiccaṃ vā nahānakālo pānakālo ti ādinā nayena sattakiccaṃ vā gamanakālo ṭhānakālo ti ādinā nayena iriyāpathaṃ vā pubbaṇṇasāyaṇhadivāratti ti ādinā nayena candimasuriyā-diparivattanaṃ vā aḍḍhamāso māso ti ādinā nayena aliorattādisaṅkhātāṃ kālasamayaṃ vā ti evaṃ taṃ taṃ upādaya paññatto kālo nāma. So paṇ'esa sabhāvato avijjamaṇattā paññattimattako evā ti veditabbo.

188. Yo paṇ'esa phassavedanādīnaṃ dhammānaṃ puñño so idha samūho ti vibhāvito. Evaṃ kālasamūhe pi ñatvā itaro pana. Hetū ti paccayo v'ettha tassa dvāravasena vā anekabhāvo viññeyyo paccayānaṃ vasena vā.

Ettha hi paccayo va hetu nāma tassa dvārānaṃ vā paccayānaṃ vā vasena anekabhāvo veditabbo.

189. Kathaṃ cakkhudvārādisu uppajjamānaṃ cakkhuvīññānādīnaṃ cakkhurūpaālokaṃ manasikārādayo paccayā mahāpakaraṇe ca hetupaccayo āraṃmaṇapaccayo ti ādinā nayena catuvīsati paccayā vuttā? Te ṭhapetvā vipāka-paccayaṃ ca pacchājātapaccayaṃ ca sesā kusala-dhammānaṃ paccayā honti yeva. Te sabbe pi idha hetū ti adhippetā. Evaṃ assa iminā dvāravasena vā paccaya-vasena vā anekabhāvo veditabbo.

Evaṃ ete samavāyādayo pañca atthā idha samayasaddena pariggahitā ti veditabbā.

190. Kasmā pana etesu pañcasu yaṃ kiñci ekaṃ apariggahetvā sabbesaṃ pariggaho kato ti?

Te tena tassa tassa atthavisesassa dīpanato. Etesu hi samavāyasaṅkhāto samayo anekahetuto vuttimā dīpeti tena ekakāraṇavādo paṭisedhito hoti. Samavāyo ca nāma sādharmaṇaphalanipphādane aññamaññāpekkho hoti. Tasmā eko kattā nāma natthi ti imaṃ pi atthaṃ dīpeti.

Sabhāvena hi kārake asati kāraṇanta-rāpekkhā ayuttā ti. Evaṃ ekassa kassaci kārakassa abhāvādīpanena sayamkatamā sūkhāṃ dukkhāṃ ti ādi paṭisedhitamā hoti.

Tattha siyā yaṃ vuttamā: anekahetuto vuttimā dīpeti ti taṃ na vuttamā.

Kinkāraṇā? Asāmaggiyaṃ ahetūnaṃ sāmaggīyaṃ pi ahetubhāvāpattito. Na hi ekasmiṃ andhe dattḥuṃ asakkonte andhasataṃ passatī ti no na yuttam. Sādhāraṇaphalanipphādakattena hi tṭhitabhāvo sāmaggi na anekesaṃ samodhānamattam na ca andhānaṃ dassanaṃ nāma sādharmaṇaphalaṃ. Kasmā? Andhasate pi tassa abhāvato¹ cakkhādīnaṃ pana taṃ sādharmaṇaphalaṃ. Tesam bhāve bhāvato asāmaggiyaṃ ahetūnaṃ pi ca sāmaggīyaṃ hetubhāvo siddho svāyaṃ asāmaggiyaṃ phalābhāvena sāmaggīyaṃ c'assa bhāvena bhāvo veditabbo.

191. Cakkhādīnaṃ hi vekalle cakkhuviññāpādīnaṃ abhāvo avekalle ca bhāvo paccakkhasiddho lokassā ti, ayaṃ tāva samavāyasaṅkhātena samayena attho dīpito.

Yo paṇ'esa aṭṭhahi akkhaṇehi parivattito navamo khaṇo patirūpadesavāsādiko ca catucakkasaṅkhāto okāsaṭṭhena khaṇo vutto so manussattabuddhuppādasammādiṭṭhiādikaṃ khaṇasāmaggiṃ vinā natthi. Manussattādīnaṃ ca kāṇakacchopamādihi dullabhabbhāvo iti khaṇassa dullabhataṃ suṭṭhutarāṃ khaṇayattam lokuttaradhammānaṃ upakārabhūtaṃ kusalaṃ dullabham eva. Evam etesu khaṇasaṅkhāto samayo kusaluppattiyaṃ dullabhabbhāvaṃ dīpeti.

Evam dīpentena vā'kena adhigatakhaṇānaṃ khaṇayattass'eva tassa kusalassa ananūṭṭhānena moghaṃ khaṇaṃ kurumānaṃ pamādavihāro paṭisedhito hoti. Ayaṃ khaṇasaṅkhātena samayena attho dīpito.

Yo paṇ'etassa kusala-cittassa pavattikālo nāma so atiparitto sā c'assa atiparittatā. Yathā ca bhikkhave tassa purisassa javo yathā ca candimasuriyaṇaṃ javo yathā ca Yamadevatā candimasuriyaṇaṃ purato dhāvanti tāsaṃ devatānaṃ javo tato sīghataraṃ āyusaṅkhārā khiyanti ti imassa suttassa aṭṭhakathāvasena veditabbā.

192. Tatra hi rūpajivitindriyassa tāva parittako kālo vutto. Yāva paṇ'uppannaṃ rūpaṃ tiṭṭhati tāva soḷassa cittāni uppañjitvā bhijjanti. Iti tesam kālaparittatāya

¹ andhasate satam pi tassa dassanābhāvato M.

upamā pi natthi. Ten' evāha; yāvañ c'idaṃ bhikkhave upamā pi na sukarā tāva lahuparivattaṃ cittaṃ ti. Evaṃ etesu kālasaṅkhāto samayo kusala-cittappavattikāla-ssāti-parittataṃ dīpeti. Evaṃ dīpentena cānena atiparittakālatāya vijjutobbhāsenā^{*} muttāvutānaṃ viya duppaṭivijjhaṃ idaṃ cittaṃ. Tasmā etassa paṭivedhe mahāussāho ca ādaro ca kattaḃbo ti ovādo dinno hoti. Ayaṃ kālasaṅkhātena samayena attho dīpito.

193. Samūhasaṅkhāto pana samayo anekesaṃ saḥupattim dīpeti. Phassādiṇaṃ hi dhammānaṃ puñjo samūho ti vutto, tasmīñ ca uppajjamānaṃ cittaṃ saha teli dhammehi uppajjati ti anekesaṃ saḥuppatti dīpitā. Evaṃ dīpentena cānena ekass'eva dhammassa uppatti paṭisedhita hoti. Ayaṃ samūhasaṅkhātena samayena attho dīpito hoti.

Hetusaṅkhāto pana samayo parāyattavuttitaṃ dīpeti. Yasmiṃ samaye ti hi padasā yasmā yaṃhi hetuṃhi sati uppannaṃ hoti ti ayaṃ attho, tasmā hetuṃhi sati pavattito parāyattavuttitā dīpitā. Evaṃ dīpentena cānena dhammānaṃ savasavattitābhimāno paṭisedhito hoti, ayaṃ hetusaṅkhātena samayena attho dīpito hoti.

194. Tattha yasmiṃ samaye ti kālasaṅkhātassa samayassa vasena yasmiṃ kāle ti attho. Samūhasaṅkhātassa yasmiṃ samūhe ti. Khaṇasamavāyāhetu saṅkhātānaṃ yasmiṃ khaṇe sati yāya sāmaggīyā sati yaṃhi hetuṃhi sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti tasmiṃ yeva sati phassādayo pi ayaṃ attho veditaḃbo. Adhikāraṇaṃ hi kālasaṅkhāto samūhasaṅkhāto samayo tattha vuttadhammānaṃ ti adhikaraṇavasen' ettha bhummaṃ.

Khaṇasamavāyāhetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena tesāṃ bhāvo lakkhiyati ti bhāvena bhāvalakkhaṇavasen' ettha bhummaṃ.

Kāmāvacaraṇaṃ ti katame dhammā kāmāvacarā heṭṭhato Avicinirayaṃ uparito parinimmitavasavattipariyantaṃ katvā ti ādinā nayena vuttesu kāmāvacara-dhammesu pariyāpannaṃ tatr'ayaṃ vacanaṃ attho.

^{*} vijjunobbhāsenā C.G.; vijjulatobbhāsenā M.

195. Uddānato dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha kilesakāmo atthato chandarāgo va, vatthukāmo tebhūmakavaṭṭaṃ, kilesakāmo c'ettha kāmēti ti kāmo, itaro kāmīyati ti kāmo. Yasmiṃ pana padese duvidho p'eso kāmo sampattapavattivasena¹ avacarati yo catunnaṃ apāyānaṃ manussānaṃ channañ ca devalokānaṃ vasena ekādasavidho padeso, kāmo ettha avacarati ti kāmāvacaro.

Sasatthāvacaro viya. Yathā hi yasmiṃ padese sasatthā purisā avacaranti so vijjāmānesu pi aññesu dipadacatup-padesu avacarantesu tesāṃ abhilakkhitattā sasatthāvacaro tveva vuccati, evaṃ vijjāmānesu pi aññesu rūpāvacarādisu tattha avacarantesu tesāṃ abhilakkhitattā ayaṃ padeso kāmāvacaro tveva vuccati.

196. Svāyaṃ yathārūpaṃ bhavo rūpaṃ evaṃ uttara-padalopaṃ katvā kāmo tveva vuccati.

Evam idaṃ cittaṃ imasmiṃ ekādasapadesasāṅkhāte kāme avacarati ti kāmāvacaraṃ. Kiñcā pi hi etaṃ rūpaṃ rūpabhavesu pi avacarati yathā pana saṅgāme avacaranato saṅgāmāvacaro ti laddhanāmo nāgo nagare caranto pi saṅgāmāvacaro tveva vuccati.

197. Thalajalacarā ca pāṇino athale ajale thitā pi thalacarā jalacarā tveva vuccanti. Evam idaṃ aññattha avacarantaṃ pi kāmāvacaraṃ evā ti veditabbaṃ.

Ārammaṇakaraṇavasena vā ettha kāmo avacarati ti pi kāmāvacaraṃ, kāmaṃ c'esa rūpārūpāvacaresu pi avacarati. Yathā pana vadati ti² vaccho, mahiyaṃ seti ti mahiso ti vuttena. Yattakā vadanti³ mahiyaṃ vā senti sabbesaṃ taṃ nāmaṃ hoti. Evamsampadam idaṃ veditabbaṃ.

Api ca kāmā bhavasāṅkhāte kāme patisandhiṃ avacāreti ti kāmāvacaraṃ.

198. Kusalan ti kucchitānaṃ salanādihi atthehi kusalaṃ.

Api ca ārogyatṭhena anavajjatṭhena kosallasambhūtatṭhena ca kusalaṃ.

Yath' eva hi kacci nu bhoto kusalan ti rūpakāye anātura-tāya agelaññena nivyaḍhitāya ārogyatṭhena kusalaṃ vuttaṃ evaṃ arūpadhamme pi kilesāturatāya kilesagelaññassa

¹ Sampatta, om. M.

² ravati ti M.

³ ravanti M.

kilesavyādhino abbhāvena ārogyatṭhena kusalam ti veditabham.

Kilesavajjassa pana kilesadosassa kilesadarathassa ca abbhāvā anavajjatṭhena kusalam.

199. Kosallam vuccati paññā kosallato sambhūtattā kosallasambhūtattṭhena kusalam. Nāpasampayuttam tāva evam hotu nānavippayuttam. Kathan ti tam pi rūlhisaddena kusalam eva? Yathā hi tālapannehi akatvā kilāñjādīhi katam tam sarikkhattā rūlhisaddena tālavaṇṇan tveva vuccati. Evam nānavippayuttam pi kusalam tveva veditabbam.

Nippariyāyena pana nāpasampayuttam ārogyatṭhena anavajjatṭhena kosallasambhūtattṭhena ti tividhena pi kusalam ti nāmam labhati nānavippayuttam dutṭhen'eva.

200. Iti yañ ca jātakapariyāyena yañ ca Bāhitikasuttapariyāyena yañ ca Abhidhammapariyāyena kusalam kathitam sayantam tihi pi atthehi inasmim citte labbhati ti.

Tad etaṃ lakkhaṇādivasena anavajjasukhavipalakkhaṇam akusālaviddhamsanarasam vodānapaccupatṭhānam yoniso manasikārapadatṭhānam sāvajjapatipakkhattā vā anavajjalakkhaṇam eva kusalam vodānabhāvarasam iṭṭhavipakapaccupatṭhānam yathāvuttapadatṭhānam eva lakkhaṇādīsu hi.

Tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ sabhāvo vā sāmāññaṃ vā lakkhaṇam nāma.

201 Kiccaṃ vā sampatti vā raso nāma, upatṭhānakāro vā phalaṃ vā paccupatṭhānam nāma, āsannakāraṇaṃ padatṭhānam nāma. Iti yattha lakkhaṇādīni vakkhāma tattha tattha iminā va nayena tesaṃ nānattam veditabbam.

Cittan ti ārammaṇaṃ. Cinteti ti cittaṃ vijānāti ti attho. Yasmā vā cittan ti sabbacittasādhāraṇo esa saddo tasmā yad ettha lokiyakusalākusalamahākiriyaacittam taṃ javana-vīthivasena attano santānaṃ cinotī ti cittaṃ.

Vipākaṃ kammakilesehi cittan ti cittaṃ.

Api ca sabbam pi yathānurūpato cittatāya cittaṃ citta-karaṇatāya cittan ti evam p' ettha attho veditabbo.

202. Tattha yasmā aññad eva sarāgaṃ cittaṃ aññaṃ

sadosaṃ aññaṃ samohaṃ aññaṃ kāmāvacaraṃ aññaṃ rūpāvacarādibhedāṃ aññaṃ rūpārammaṇaṃ aññaṃ saddādiārammaṇaṃ rūpārammaṇesu pi aññaṃ nīlārammaṇaṃ¹ saddārammaṇādīsu es'eva nayo.

Sabbesu cā pi tesu aññaṃ hīnaṃ aññaṃ majjhimaṃ aññaṃ paṇitaṃ. Hīnādisu pi aññaṃ chandādhīpatheyyaṃ aññaṃ viriyacittavīmaṃsādhīpateyyaṃ. Tasmā 'ssa imesam payuttabhūmiārammaṇahīnamajjhimapāṇitādhīpatīnaṃ vasena cittatā veditabbā.

203. Kāmaṃ c'ettha ekam evaṃ cittaṃ na hoti cittaṇaṃ pana antogadhattā etesu yaṃ kiñci ekam pi cittatāya cittaṃ pi vattaṃ vaṭṭati. Evaṃ tāva cittatāya cittaṃ. Kathaṃ? Cittakaraṇatāyā ti. Lokasmim hi citta-kammato uttarim aññaṃ cittaṃ nāma natthi. Kasmim pi caraṇaṃ nāma cittaṃ aticittaṃ eva hoti? Taṃ karontānaṃ citta-kāraṇaṃ evaṃvidhāni ettha rūpāni katabbāni ti cittasaññā uppajjati. Cittāya saññāya lekhāya gahaṇarañjanauj-jotana-vattanādinipphādikā cittakiriyaṃ uppajjanti tato caraṇasankhāte citte aññataraṃ vicittarūpaṃ nippajjati tato imassa rūpassa upari idaṃ hotu heṭṭhā idaṃ hotu ubhayapasse idan ti cintetvā yathācintitena kamena sesa-cittarūpanipphādanam hoti. Evaṃ yaṃ kiñci loke vicittaṃ sippajātam sabban taṃ citten' eva kayirati, evam imāya karaṇavicittatāya tassa tassa cittassa nipphādam cittaṃ pi tath' eva cittaṃ hoti. Yathā cintitassa vā anavasesassa anippajjanato tato pi cittaṃ eva citta-taraṃ.

204. Tenāha Bhagavā: diṭṭhaṃ vo bhikkhave caraṇaṃ nāma cittaṃ ti? Evaṃ bhante. Tam pi kho bhikkhave caraṇaṃ cittaṃ citten' eva cintitam. Tena pi kho bhikkhave caraṇena cittaṃ yeva citta-taraṃ ti. Tathā yad etaṃ devamanussanirayatiracchānabhedāsu gatisu kammalingasaññāvohārādibhedāṃ ajjhātikam cittaṃ tam pi citta-katam eva kāyakammādibhedāṃ dānasīlahimsā-theyyādīnayappavattaṃ² kusalākusalakammaṃ citta-nipphāditam kammanānattaṃ kammanānattena ca tāsu tāsu

¹ M. *inserts* aññaṃ pi ādirammaṇaṃ.

² himsāsādhēyyādīnaṃ naya° M.

gatisu hatthapādaudaragivāmukhādisanṭhānabbhinnaṃ liṅganānattam liṅganānattato yathā gahitasanṭhānavasena ayam itthi ayam puriso ti uppajjamānāya saññāya saññānānattam saññānānattato saññānurūpena itthi ti vā puriso ti vā ti voharantānam vohāranānattam. Vohāranānattavasena pana yasmā itthi bhavissāmi puriso bhavissāmi khattiyo bhavissāmi brāhmaṇo bhavissāmi ti evaṃ tassa tassa attabhāvassa janakaṃ kammaṃ karīyati, tasmā vohāranānattato ca pan' etaṃ kammanānattam. Yathā patthitam bhavaṃ nibbattentaṃ yasmā gativasena nibbatteti tasmā kammanānattato gatinānattam kammanānatten' eva ca tesam tesam sattānam tassā tassā gatiyā uccanicādita tasmim tasmim attabhāve suvaṇṇadubbhaṇṇādita lābhālābhādita ca paññāyati. Tasmā sabbam etaṃ devamanussanirayatiracchānabhedāsu gatisu duggatisu kammaliṅgasaññāvohārādibhedam ajjhattikaṃ cittaṃ tan ti veditabbaṃ.

Svāyam attho imassa saṅgitiṃ anūrūhassa suttassa vasena veditabbo.

205. Vuttaṃ h' etaṃ: kammanānattaputhuttapabhedavavattānavasena liṅganānattaputhuttapabhedavavattānam bhavati, liṅganānattaputhuttapabhedavavattānavasena saññānānattaputhuttapabhedavavattānam bhavati, saññānānattaputhuttapabhedavavattānavasena vohāranānattaputhuttapabhedavavattānam bhavati, vohāranānattaputhuttapabhedavavattānavasena kammanānattaputhuttapabhedavavattānam bhavati.

Kammanānākaraṇaṃ paṭicca sattānam gatiyā nānākaraṇaṃ paññāyati, apadā dipadā catuppadā bahuppadā rūpino arūpino saññino asaññino nevasaññīnasaññino kammanānākaraṇaṃ paṭicca sattānam uppattiya nānākaraṇaṃ paññāyati, uccanicatā hīnapaṇitātā sugataduggatātā kammanānākaraṇaṃ paṭicca sattānam attabhāve nānākaraṇaṃ paññāyati, suvaṇṇadubbhaṇṇatā sujātadujjātātā susaṇṭhitadussaṇṭhitātā kammanānākaraṇaṃ paṭicca sattānam lokadhamme nānākaraṇaṃ paññāyati lābhālābhe yasāyase nindāpasamse sukhadukkhe ti.

206. Aparam pi vuttaṃ:

Kammato līngato c'eva līngasaññā pavattare
saññāto bhedaṃ gacchanti itthāyaṃ puriso ti vā.

Kammanā vattatī loko kammanā vattatī pajā
kammanibandhanā sattā rathassāṇīva yūyato.¹

Kammena kittiṃ labhati pasamsaṃ
kammena jāniṃ ca vadhaṃ ca bandhanaṃ
kammassa nānākaraṇaṃ veditvā
tasmā vade natthi kamman ti loke.

Kammassakā² mānava sattā kammadāyādā kamma-
yonī kammabandhū kammaṇṇisaṇā kammaṃ satte
vibhajati yad imaṃ hinappanītāyā ti, evaṃ imāya kara-
ṇacittatāya pi cittassa cittatā veditabbā. Sabbāni pi hi
etāni vicittāni citten' eva katāni.

207. Aladdhokāsassa pana cittassa yaṃ vā pana avasesa-
paccayavikalaṃ tassa ekaccaṃ cittaṃ karaṇabhāvato yad
etaṃ cittena kataṃ ajjhattikaṃ cittaṃ vuttaṃ tato pi
cittam eva cittataraṃ. Tenāha Bhagavā: nāhaṃ bhikkhave
aññaṃ ekanikāyaṃ pi samanupassāmi evaṃcittaṃ yatha-
yidaṃ bhikkhave tiracchānagatā pāṇā, tehi pi kho bhikkhave
tiracchānagatehi paṇehi cittaṃ yeva cittataran ti.

208. Uppannaṃ hotī ti ettha vattamānaṃ bhūtāpaga-
tokāsakatabhūmiladdhavasena uppannaṃ nāma anekappab-
hedam, tattha sabbam pi uppādajarūbhaṅgasamaṅgisaṅk-
hātaṃ vattamānuppannaṃ nāma.

Ārammaṇarasam anubhavitvā niruddhaṃ anubhūtāpaga-
tasaṅkhātaṃ kusālākusalam uppādādittayam anuppatvā
niruddhaṃ bhutvāpagatasaṅkhātaṃ sesasaṅkhātaṃ ca
bhūtāpagatuppannaṃ nāma. Yāni'ssa tāni pubbekatāni
kammāni ti evaṃ ādinā nayena vuttaṃ kammaṃ atitam
pi samānaṃ aññaṃ vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākass'
okāsam katvā tthitattā tathā katokāsaṃ ca vipākaṃ anup-
pannam pi samānaṃ evaṃ kate okāse ekantena uppajja-
nato okāsatuppannaṃ nāma.

¹ Suttanipāta 654.

² Milindapañha p. 65.

Tāsu tāsu bhūmīsu asamūhatam akusalam bhūmiladdhuppannan nāma.

Ettha ca bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattam vedittabban.

209. Bhūmī ti vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakā pañca khandhā, bhūmiladdhan nāma tesu khandhesu uppatti raḥam kilesajūtam, tena hi sā bhūmī laddhā nāma hoti, tasmā bhūmiladdhan ti vuccati. Evam etesu catusu uppannesu idha vattamānuppannam adhippetam.

Tatrāyam vacanatto pubbantato uddham uppādā ti abhi-mukham panna ti uppannam. Uppannasaddo pañesa atite paṭiladdhasamuṭṭhite avikkhambhite asamucchinne khaṇattayagate ti anekesu atthesu dissati. Ayaṃ hi tena kho pana bhikkhave samayena Kakusandho Bhagavā a-raḥam sammāsambuddho loka uppanno ti ettha atite āgato.

Āyasmato Ānandassa atirekacivarāṃ uppannam hoti ti ettha paṭiladdhe.

Seyyathā pi bhikkhave uppannam mahāmegham tamena mahāvāto antarā yeva antaradhāpeti ti ettha samuṭṭhite.

Uppannam gamiyacittam dūppaṭivinodaniyaṃ uppan-nuppanne pāpake akusale dhamme tñānaso antaradhā-peti ti ettha avikkhambhite.

Ariyaṃ atthaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento bahulīkaronto uppannuppanne pāpake akusale dhamme tñānaso antarā yeva antaradhāpeti ti ettha asamucchinne.

210. Uppajjamānaṃ uppannaṃ ti? āmantā ti ettha khaṇattayagate. Svāyam idhā pi khaṇattayagate va daṭṭha-bbo.

Kasmā uppannam hoti ti? ettha khaṇattayagataṃ hoti, vattamānaṃ hoti, paccuppannaṃ hoti ti ayaṃ saṅkhe-pattho. Cittam uppannaṃ hoti ti c'etaṃ desanāsisaṃ eva na pana cittam ekakam eva uppajjati. Tasmā yathā rājā āgato ti vutte na paṇisaṃ pahāya ekako va āgato rājā paṇī-sāya pana saddhiṃ yeva āgato ti paññāyati. Evam idam pi paro paññāsakusaladhammeḥ saddhiṃ yeva uppannaṃ ti vedittabban. Pubbaṅgamatthena pana cittam uppannam hoti ti. Evam vuttaṃ lokiyadhammaṃ hi patvā cittam jetṭhakam cittam dhuraṃ cittam pubbaṅgamaṃ hoti.

211. Lokuttaraṃ dhammaṃ patvā paññā jeṭṭhikā paññā dhurā paññā pubbaṅgamā. Ten' eva Bhagavā vinayapariyāyaṃ patvā pañhaṃ pucchanto kimphasso si kimvedano kimsañño kimcetano sī ti apucchitvā 'kimcitto tvaṃ bhikkhū ti' cittaṃ eva dhuraṃ katvā pucchati. 'Atheyya-citto ahaṃ Bhagavā ti' ca vutte 'anāpatti, bhikkhave, atheyyaphassassā ti' ādini avatvā 'anāpatti bhikkhu atheyyacittassā ti' vadati. Na kevalaṃ ca vinayapariyāyaṃ aññaṃ pi lokiyadesanaṃ desento cittaṃ eva dhuraṃ katvā deseti.

Yathāha: ye keci bhikkhave dhammā akusalā akusala-bhāgiyā akusalapakkhiyā sabbe te manopubbaṅgamā, mano tesam dhammaṇaṃ paṭhamam upajjati.

Manopubbaṅgamā dhammā manoseṭṭhā manomayā.
 Manasā ce paduṭṭhena bhāsati vā karoti vā
 Tato naṃ dukkhaṃ anveti cakkhaṃ va vāhato padaṃ.
 Manopubbaṅgamā dhammā manoseṭṭhā manomayā.
 Manasā ce pasannena bhāsati vā karoti vā.
 Tato naṃ sukhaṃ anveti chāyā va anapāyini.¹
 Cittena nīyati loko cittaṇa parikassati
 Cittassa ekadhammassa sabbe'va ca samanvagū.

212. Cittasankilesā bhikkhave sattā sankilissanti, citta-vodānā visujjhanti, pabhassaram idam bhikkhave cittaṃ taṃ ca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhaṃ.

Citte gahapati arakkhite kāyakammam pi arakkhitaṃ hoti, vacīkammam pi arakkhitaṃ hoti, manokammam pi arakkhitaṃ hoti.

Citte gahapati rakkhite . . . pe . . . citte gahapati vyāpanne . . . pe . . . citte gahapati avyāpanne . . . pe . . . citte gahapati avassute . . . pe . . . citte gahapati anavassute kāyakammam pi anavassutaṃ hoti, vacīkam-mam pi anavassutaṃ hoti, manokammam pi anavassutaṃ hoti ti. Evaṃ lokiyadhammaṃ patvā cittaṃ jeṭṭhakaṃ hoti, cittaṃ dhuraṃ hoti, cittaṃ pubbaṅgaṃ hoti ti veditabbam.

¹ Dhammapada, 1. 2.

213. Imesu pana suttesu ekaṃ vā dve vā agahetvā suttanurakkhanatthāya sabbāni pi gahitāni ti veditabbāni.

Lokuttaradhammaṃ pucchanto pana katarāṃ phassaṃ adhigato 'si katarāṃ vedanaṃ katarāṃ saññaṃ katarāṃ cetanaṃ katarāṃ cittaṃ ti apucchitvā katarāṃ paññaṃ tvāṃ bhikkhu adhigato si kiṃ paṭhamamaggapaññaṃ udāhu dutiyaṃ tatiyaṃ catutthaṃ maggapaññaṃ adhigato sī ti paññaṃ jeṭṭhakaṃ paññaṃ dhuraṃ katvā pucchati.

Paññuttarā sabbe kusalā dhammā na parihāyanti.

214. Pañña pana kimatthiyā? paññāvato bhikkhave ariya-sāvakassa tadanvayā saddhā saṅghāti, tadanvayaṃ viriyaṃ saṅghāti, tadanvayā sati saṅghāti, tadanvayo samādhi saṅghāti ti.

Evam ādini pan' ettha suttāni daṭṭhabbāni ti. Iti lokuttaradhammaṃ patvā pañña jeṭṭhikā hoti, pañña dhurā, pañña pubbaṅgamā ti veditabbā.

Ayaṃ pana lokiyaadesanā.

Tasmā cittaṃ dhuraṃ katvā desento cittaṃ uppannaṃ hoti ti āha.

215. Somanassasahagataṃ ti sātamadhuravedayitasāṅkhātena somanassena saha ekuppādādibhāvaṅgataṃ. Ayaṃ pana sahaगतasaddo tabbhāve vokiṇṇe nissaye ārammaṇe samsatṭhe ti imesu atthesu dissati.

Tattha 'yāyaṃ taṇhā ponobhavikā nandirāgasahagatā' ti tabbhāve veditabbā nandirāgabhūtā ti attho.

'Yāyaṃ bhikkhave vimamsā kosajjasahagatā kosajja-sampayuttā' ti vokiṇṇe veditabbā. Antarantarā uppajjamānena kosajjena vokiṇṇā ti ayaṃ ettha attho.

'Aṭṭhikasaññasahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti' ti nissaye veditabbo. Aṭṭhikasaññaṃ nissāya aṭṭhikasaññaṃ bhāvetvā paṭiladdhaṃ ti attho.

'Lābhi hoti ti rūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ arūpasahagatānaṃ vā' ti ārammaṇe. Rūpārūparammaṇaṃ ti attho.

216. Idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahaगतāṃ hoti saha-

jātaṃ sampayuttan ti. Samsatṭhe imasmim pi pade ayam eva attho adhippeto, somanassasamsatṭhaṃ hi idha somanassasahagatan ti vuttaṃ, samsatṭhasaddo c'esa sadise avassute cittasanthave sahaajātesu bahusu atthesu dissati.

Ayam hi 'kise thūle vivajjetvā samsatṭhā yojitā hayā ti' ettha sadise āgato.

'Samsatṭhā ca ayye tumhe viharathā ti' avassute.

'Gihīhi samsatṭho viharati ti' cittasanthave. Idam sukhaṃ imāya pītiyā sahaḡataṃ hoti sahaḡataṃ samsatṭhasampayuttan ti sahaḡāte idhā pi sahaḡāte adhippeto.

Tattha sahaḡataṃ sahaḡataṃ asesa-asampayuttaṃ nāma natthi. Sahaḡataṃ pana samsatṭhasampayuttaṃ hoti pi na hoti pi, rūpārūpadhammesu hi ekato jātesu rūpaṃ arūpena sahaḡataṃ hoti na samsatṭhaṃ na sampayuttaṃ tathā arūpaṃ rūpena rūpaṃ ca rūpena arūpaṃ pana arūpena saddhiṃ niyamato sahaḡataṃ sahaḡataṃ samsatṭhaṃ sampayuttaṃ eva hoti ti taṃ sandhāya vuttaṃ somanassasahagatan ti.

Ñānasampayuttan ti ñāṇena sampayuttaṃ samam ekuppādādipakārehi yuttan ti attho.

Yam pan' ettha vattabbaṃ siyā taṃ mātikāvaṇṇanāya vedanattike vuttanayam eva.

Tasmā ekuppādā ekanirodhā ekavatthukā ekārammaṇā ti iminā lakkhaṇena taṃ sampayuttaṃ ti veditabbaṃ.

217. Ukkatṭhaniddeso c'esa āruppe pana vinā pi ekavatthukabhāvaṃ sampayogo labbhati. Ettāvata kiṃ kathitaṃ? Kāmāvacarakusalesu somanassasahagatan tihetukaṃ ñānasampayuttaṃ asaṅkhārikasampayuttaṃ asaṅkhārikamahācittam kathitaṃ. Katame dhammā kusalā ti hi aniyāmitapucchāya catubbhūmakam kusalam gahitaṃ kāmāvacaram kusalam cittam uppannam hoti ti vacanena tebhūmakakusalam pariccattaṃ atṭhavidham kāmāvacarakusalam eva gahitaṃ. Somanassasahagatan ti vacanena tato catubbidham upekhāsahagataṃ pariccajitvā catubbidham somanassasahagatan eva gahitaṃ, ñānasampayuttan ti vacanena tato duvidham ñāṇavippayuttaṃ

pariccajitvā dve ñānasampayuttān' eva gahitāni, asaṅkhāriyabhāvo pana pāliyaṃ anābhaṭṭhatāya yeva na gahito, kiñcāpi na gahito parato pana sasaṅkhārenā ti vacanato idha asaṅkhārenā ti avutte pi asaṅkhārabhāvo veditabbo.

Sammāsambuddho hi ādito vā idaṃ mahācittaṃ bhāvetvā dassetuṃ niyametvā ca imaṃ desanaṃ ārabhī ti evaṃ ettha sannitṭhānaṃ katan ti veditabbaṃ.

218. Idāni tam eva cittaṃ ārammaṇato dassetuṃ rūpārammaṇaṃ vā ti ādim āha. Bhagavā hi arūpadhammaṃ dassento vatthunā vā dasseti ārammaṇena vā vatthārammaṇehi vā sarasabhāvena vā.

219. Cakkhusamphasso . . . pe . . . manosamphasso ca cakkhusamphassajā vedanā . . . pe . . . manosamphassajā vedanā cakkhuvīññānaṃ . . . pe . . . manovīññānaṃ ti ādisu hi vatthunā arūpadhammā dassitā. Rūpassaṇṇā . . . pe . . . dhammasaṇṇā rūpassaṇṇetanā . . . pe . . . dhammasaṇṇetanā ti ādisu ārammaṇena cakkhuṃ ca paṭicca rūpe ca uppajjāti cakkhuvīññānaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso . . . pe . . . manāṇi ca paṭicca dhamme ca uppajjati manovīññānaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso ti ādisu vatthārammaṇehi avijjāpaccayā bhikkhave saṅkhārā saṅkhārapaccayā vīññānaṃ ti ādisu sarasabhāvena arūpadhammā dassitā. Imasmiṃ pana tṭhāne ārammaṇena dassento rūpārammaṇaṃ vā ti ādim āha.

220. Tattha catusamuṭṭhānaṃ atitānāgatapaccuppannaṃ rūpaṃ eva rūpārammaṇaṃ, dvisamuṭṭhāno atitānāgatapaccuppanno saddo va saddārammaṇaṃ, catusamuṭṭhāno atitānāgatapaccuppanno gandho va gandhārammaṇaṃ, catusamuṭṭhāno atitānāgatapaccuppanno raso va rasārammaṇaṃ, catusamuṭṭhānaṃ atitānāgatapaccuppannaṃ phoṭṭhabbaṃ eva phoṭṭhabbārammaṇaṃ.

Ekasamuṭṭhānā tisamuṭṭhānā catusamuṭṭhānā kutoci samuṭṭhitā atitānāgatapaccuppannā c'eva tathā na vattabbā ca vuttāvasesā cittaḡocarasaṅkhātā dhammā yeva dhammārammaṇaṃ.

Ye pana anāpāthagatā rūpādayo pi dhammārammaṇam icceva vadanti te iminā suttena paṭikkhipitabbā.

221. Vuttaṃ h'etaṃ: imesaṃ kho āvuso pañcannaṃ indriyānaṃ nānāvisayānaṃ nānāgocarānaṃ na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhontānaṃ manopāṭisaraṇaṃ mano ca tesāṃ gocaravisayaṃ paccanubhoti ti. Etesaṃ hi rūpārammaṇādīni gocaravisayo nāma tāni manena paccanubhaviyamānāni pi rūpārammaṇādīni yevā ti ayam attho siddho hoti. Dibbacakkhuñāpādīnaṃ ca rūpādiārammaṇattā pi ayam attho siddho yeva hoti.

222. Anāpāthagatān' eva hi rūpārammaṇādīni dibbacakkhuādīnaṃ ārammaṇāni na ca tāni dhammārammaṇāni bhavanti ti vuttanāyen' eva ārammaṇavavatthānaṃ vedittabbam.

Tattha ekekaṃ ārammaṇaṃ dvīsu dvīsu dvāresu āpāthaṃ āgacchati. Rūpārammaṇaṃ hi dibbacakkhuppasādaṃ ghaṭṭetvā taṃ khaṇaṃ yeva manodvāre āpāthaṃ āgacchati bhavaṅgacalanassa paccayo hoti ti attho.

Saddagandharasaphoṭṭhabbārammaṇesu pi es' eva nayo.

Yathā hi sakūṇo ākāseṇa āgantvā rukkhagge niliyamāno va rukkhasākhaṃ ghaṭṭeti chāyā c'assa paṭhaviyaṃ paṭihaññati sakkhaghaṭṭanaṃ cchāyāpharaṇāni apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe yeva bhavanti evaṃ paccuppannarūpādīhi cakkhupasādādighaṭṭanaṃ ca bhavaṅgacalanasamatthatāya manodvāre āpāthagamanaṃ ca apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe yeva hoti. Tato bhavaṅgaṃ vicchinditvā cakkhuvārādīsu uppannānaṃ āvajjanādīnaṃ voṭṭhapanapariyosānānaṃ anantarā tesāṃ ārammaṇānaṃ aññatarasmiṃ idaṃ mahācittaṃ uppajjati suddhamanodvāre pana pasāda-ghaṭṭanakiccaṃ natthi.

Pakatiyā dīṭṭhasutaghāyitasāyitapuṭṭhavasen' eva etāni ārammaṇāni āpāthaṃ āgacchanti.

223. Kathaṃ idh'ekacco katasudhākammaṃ haritālamanosilādivaṇṇavicittaṃ paggaḥitanānappakāraṃ dhajapaṭākaṃ mālādāmaṇinaddhaṃ dīpamālāparikkhittaṃ atimano-ramāya siriyā virocamaṇaṃ alaṃkatapaṭiyattaṃ mahācetiyaṃ padakkhiṇaṃ katvā solasasu pādapiṭhikāsu pañcapa-ṭiṭṭhitena vanditvā añjaliṃ paggayha olokeno buddhāram-

maṇaṃ pītiṃ gaheTvā tiṭṭhati? Tassa evaṃ cetiyaṃ passitvā¹ buddhārammaṇaṃ pītiṃ nibbattetvā aparabhāge yattha katthaci gatassa rattitṭhānadivattṭhānesu nisinnassa āvajjamānassa alamkatapaṭiyattam mahācetiyaṃ cakkhuvāre āpāthaṃ āgatasadisam eva hoti, padakkhiṇaṃ katvā cetiyaṃ vandanakālo viya hoti. Evaṃ tāva ditṭhavasena rūpārammaṇaṃ āpāthaṃ āgacchati, madhureṇa pana sareṇa dhammakathikassa vā dhammaṃ kathentassa sara-bhāṇakassa vā sareṇa bhaṇantassa saddaṃ sutvā aparabhāge yattha katthaci nisiditvā āvajjamānassa dhammakathā vā sarabhaṇṇaṃ vā sotadvāre āpāthaṃ āgataṃ viya hoti sādhu-kāraṃ datvā sumanakālo viya hoti, evaṃ sutavasena saddārammaṇaṃ āpāthaṃ āgacchati. Sugandhaṃ pana gandhaṃ vā mālaṃ vā labhitvā āsane vā cetiye vā gandhārammaṇena cittaṇa pūjaṃ katvā aparabhāge yattha katthaci nisiditvā āvajjamānassa taṃ gandhārammaṇaṃ ghāṇadvāre āpāthagataṃ viya hoti pūjākaraṇakālo viya hoti, evaṃ ghāyitavasena gandhārammaṇaṃ āpāthaṃ āgacchati. Paṇitaṃ pana khādaniyaṃ bhojaniyaṃ vā sabrahmacārīhi saddhiṃ saṃvibhajitvā paribhuñjitvā aparabhāge yattha katthaci kudrūsakādibhojanaṃ labhitvā asukakāle paṇita-bhojaniyaṃ sabrahmacārīhi saddhiṃ saṃvibhajitvā paribhuttaṃ ti āvajjamānassa taṃ rasārammaṇaṃ jivhadvāre āpāthagataṃ viya hoti, paribhuñjanakālo viya hoti. Evaṃ sāyitavasena rasārammaṇaṃ āpāthaṃ āgacchati, mudukaṃ pana sukhasaṃphassaṃ mañcapīṭhaṃ vā attharaṇapāpuraṇaṃ vā paribhuñjitvā aparabhāge yattha katthaci dukkhasaṃphassaṃ kappetvā ‘asukakāle me mudukaṃ mañcapīṭhaṃ paribhuttaṃ’ ti āvajjamānassa taṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ kāyadvāre āpāthagataṃ viya hoti, sukhasaṃphassaṃ vedīyanakālo viya hoti. Evaṃ puṭṭhavasena phoṭṭhabbārammaṇaṃ pāpuraṇaṃ āpāthaṃ āgacchati, evaṃ suddhamanodvāre pasādaghaṭṭanakkiccaṃ natthi.

Pakatiyā ditṭhasutaghaṇitasaṃyitaputṭhavasena’eva etāni ārammaṇāni āpāthaṃ āgacchanti ti veditabbāni.

224. Idāni pakatiyā ditṭhādīnaṃ vasena āpāthagamane

¹ passiditvā, M.

ayam aparo pi atthakathāvuttako nayo hoti. Diṭṭham sutam ubhayasambandhan ti ime tāva diṭṭhādayo veditabbā.

Tattha diṭṭhan nāma pañcadvāravasena gahitapubban, sutan ti paccakkhato adisvā anussavavasena gahitā rūpādayo va tehi dvīhi pi sambandhanam ubhayasambandhan nāma.

Iti imesam pi diṭṭhādīnam vasena etāni manodvāre āpātham āgacchanti ti veditabbāni. Tattha diṭṭhavasena tāva āgamanam heṭṭhā pañcāhi nayehi vuttam eva. Ekacco pana supāti Bhagavato puññātisayanibbattaṃ evarūpaṃ nāma rūpaṃ atimadhuro saddo kismiñci padese kesañci pupphānam atimanuñño gandho kesañci phalānam atimadhuro raso kesañci pūpuranādīnam atisukho samphasso ti tassa cakkhuppasādādighaṭṭanam vinā sutattā vā tāni rūpādīni manodvāre āpātham āgacchanti. Ath' assa tam cittaṃ tasmim rūpe vā sadde vā pasādavasena gandhādisu ariyānam dātukāmatāvasena aññena dinnesu anumodanāvasena vā pavattati. Evaṃ sutavasena etāni manodvāre āpātham āgacchanti.

Aparena pana yathāvuttāni rūpādīni diṭṭhāni vā sutāni vā honti. Tassa idisaṃ rūpaṃ āyatim uppajjamānakabuddhassā pi bhavissati ti ādinā nayena cakkhuppasādādighaṭṭanam vinā diṭṭhasutasambandhen' eva tāni manodvāre āpātham āgacchanti. Ath' assa heṭṭhā vuttanayen' eva tesu aññatarārammaṇam idam cittaṃ pavattati. Evaṃ ubhayasambandhavasena etāni manodvāre āpātham āgacchanti.

Idam pi ca mukhamattam eva.

225. Saddhāruciākārāparivittakkadiṭṭhinijjhānakhantiādīnam pana vasena vitthārato etesaṃ manodvāre āpāthagamanam veditabbam eva. Yasmū pan' eva āpātham āgacchantāni bhutāni pi honti abhūtāni pi, tasmā ayam nayo atthakathāya na gahito. Evaṃ ekekārammaṇam javanam dvīsu dvīsu dvāresu uppajjati ti veditabbam. Rūpārammaṇam hi javanam cakkhudvāre pi uppajjati manodvāre pi saddādiārammaṇesu pi es'eva nayo.

Tattha manodvāre uppajjamānam rūpārammaṇam javanam dānamayam sīlamayam bhāvanāmayam ti tividham

hoti. Tesu ekesaṃ kāyakammaṃ vacikammaṃ manokammaṃ ti tividham eva hoti. Saddagandharasaphoṭṭhabba-dhammārammaṇesu es'eva nayo.

Tattha rūpaṃ tāva ārammaṇaṃ katvā uppajjamānaṃ etaṃ mahākusalacittaṃ nilapitalohitaodātavaṇṇesu pupphavatthadhātusu aññatarassa subhanimittasaṅkhātāṃ ittham kantaṃ manāpaṃ rajanīyaṃ vannaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjati. Na nu c'etaṃ itthārammaṇaṃ lobhassa vatthukataṃ etaṃ cittaṃ kusalaṃ nāma jātaṃ niyāmitavasena parinatavasena ¹ samudāvaṭavasena ² ābhuñjitavasena ti. Yassa hi kusalam eva mayā kattabban ti kusalakarāṇe cittaṃ niyāmitaṃ hoti, akusalapavattito nivattetvā kusalakarāṇe yeva parinataṃ, abhiñhakarāṇe kusalasamudācāraṇ'eva samudāvaṭaṃ. ³ Paṭirūpadesavāsaṃsappurisupanisayasaddhammasavanapubbakatapuññatādīhi ca upanissaye hi yoniso ca ābhogo pavattati. Tassa iminā niyāmitavasena parinatavasena samudāvaṭavasena ābhuñjitavasena ca kusalaṃ nāma hoti.

Ārammaṇavasena pañ'ettha somanassasahagatabhāvo veditabbo.

226. Itthārammaṇasmiṃ hi uppannattā etaṃ somanassasahagataṃ jātaṃ saddhābahulatādīni pañ'ettha kāraṇāni yeva. Asaddhādīnaṃ hi micchādītṭhinaṃ ca ekantaṃ itthārammaṇabhūtaṃ Tathāgatarūpaṃ hi disvā somanassaṃ na uppajjati ye ca kusalapavattiyaṃ ānisaṃsaṃ na passanti tesam parehi ussāhitānaṃ kusalaṃ karontānaṃ pi somanassaṃ n'uppajjati. Tasmā saddhābahulatā visuddhādītṭhitā ānisaṃsadassāvitā ti. Evaṃ pañ'ettha somanassasahagatabhāvo veditabbo.

227. Api ca ekādasa dhammā pītisaṃbojjhaṅgassa uppādāya pavattanti buddhānussati dhammānussati saṅghānussati sīlacāgadevatānussati upamānussati lūkhapuggalaparivajjanatā siniddhapuggalasevanatā pasādaniyasuttanta-paccavekkhanatā tadadhimuttatā ti.

¹ parināmitavasena, M. ² samudācārācīṇavasena, M.

³ samudācāraṃ, M.

Imehi pi kāraṇeh'ettha somanassasahagatabhāvo veditabbo.

Imesaṃ pana vitthāro bojjhaṅgavibhaṅge āvibhavissati.

228. Kammato uppattito indriyaparipākato kilesadūribhāvato ti imehi paṇ'ettha kāraṇehi nānasampayuttatā veditabbā.

Yo hi paresaṃ dhammaṃ deseti anavajjāni sippāyatana-kammāyatanavijjāthānāni sikkhāpeti dhammakathikaṃ sakkāraṃ katvā dhammaṃ kathāpeti āyatim paññāvā bhavissāmi ti patthanam thapetvā nānappakāraṃ dānaṃ deti tassa evarūpaṃ kammaṃ upanissāya kusalaṃ uppajjamānaṃ nānasampayuttaṃ uppajjati.

229. Ayyāpajjhe loke uppannassa vā pi tassa tattha sukhino dhammapadā pilavanti dandho bhikkhave satup-pādo atha so satto khippam eva visesabhāgī hoti ti iminā nayena uppattim nissāya pi uppajjamānaṃ kusalaṃ nānasampayuttaṃ uppajjati.

Tathā indriyaparipākaṃ upagatānaṃ paññādasakappatānaṃ indriyaparipākaṃ nissāya pi kusalaṃ uppajjamānaṃ nānasampayuttaṃ uppajjati.

Yehi pana kilesā vikkhambhitā tesāṃ kilesaṃ dūribhāvaṃ nissāya pi kusalaṃ nānasampayuttaṃ uppajjati. Vuttam pi c'etaṃ:

Yogā ve jāyati bhūrī ayogā bhūrisaṅkhayo¹

ti evaṃ kammato uppattito indriyaparipākato kilesadūribhāvato ti imehi kāraṇehi nānasampayuttatā veditabbā.

230. Api ca satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya samvattanti paripucchakatā vatthuvisadakiriya indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivaajanā paññāvantapuggalasevanā gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatā ti. Imehi pi kāraṇeh'ettha nānasampayuttatā veditabbā va.

Imesaṃ pana vitthāro bojjhaṅgavibhaṅge āvibhavissati.

Evaṃ nānasampayuttaṃ hutvā uppannaṃ c'etaṃ asaṅ-

¹ Dhammap. 282.

khārena appayogena anupādāya cintanāya uppannattā asaṅkhāraṃ nāma jātaṃ.

231. Tayidaṃrajanīyaṃ vaṇṇārammaṇaṃ hutvā uppajjamānaṃ eva tividhena niyamena uppajjati dānamayaṃ vā hoti silamayaṃ vā bhāvanāmayam vā.

Kathaṃ? Nīlapīṭalohitodātesu pupphavatthādīsu aññataraṃ labhitvā vaṇṇavasena ābhuñjitvā vaṇṇadānaṃ mayhan ti Buddharatanādīni pūjeti tadā dānamayaṃ hoti. Tatth'idam vatthum: Bhaṇḍāgārika-Saṅghamitto kira ekaṃ suvaṇṇakhacitaṃ vattham labhitvā idam pi vattham suvaṇṇavaṇṇaṃ Sammāsambuddho pi suvaṇṇavaṇṇo suvaṇṇavaṇṇaṃ vattham suvaṇṇavaṇṇass'eva anucchavikaṃ amhākaṃ ca vaṇṇadānaṃ bhavissati ti mahācetiye āropesi. Evarūpe kāle dānamayaṃ hoti ti veditabbaṃ. Yadā pana tathārūpaṃ eva deyyadhammaṃ labhitvā mayham kulavaṃso kulatanti kulapaveṇi esā vattaṃ etan ti Buddharatanādīni pūjeti tadā silamayaṃ hoti. Yadā pana tādisena vatthunā ratanattayapūjaṃ katvā ayaṃ vaṇṇo khayam gacchissati vayaṃ gacchissati ti khayavayaṃ paṭṭhapi ti tadā bhāvanāmayam hoti.

Dānamayaṃ puna hutvā vattamānaṃ pi yadā tīni ratanāni sahatthena pūjentassa pavattati tadā kāyakammaṃ hoti, yadā tīni ratanāni pūjento puttadārādāsakammakara-porisādayo pi āṇāpetvā pūjāpeti tadā vacīkammaṃ hoti, yadā pana tad eva vuttappakāraṃ vijjamānakavatthum ārabha vaṇṇadānaṃ dassāmi ti cinteti tadā manokammaṃ hoti.

Vinayapariyāyaṃ patvā hi dassāmi karissāmi ti vācā bhinnā hoti ti iminā lakkhaṇena dānamayaṃ nāma hoti. Abhidhammapariyāyaṃ patvā pana vijjamānakavatthum ārabha dassāmi ti manasā cintitakālato paṭṭhāya kusalaṃ hoti aparabhāge kāyena vā vācāya vā kattabbaṃ karissati ti vuttaṃ.

Evam dānamayaṃ kāyavacīmanokammavasena tividham hoti.

232. Yadā pana taṃ vuttappakāraṃ vatthum labhitvā kulavaṃsādivasena sahatthā ratanattayaṃ pūjeti tadā silamayaṃ kāyakammaṃ. Yadā kulavaṃsādivasen'eva puttadārādayo āṇāpetvā pūjāpeti tadā vacīkammaṃ hoti.

Yadā mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇi vattam etan ti vijjamānakavattthū vappadānaṃ dassāmi ti cinteti tadā manokammaṃ hoti. Evaṃ silamayāṃ kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hoti. Yadā pana taṃ vuttappakāraṃ vatthūṃ labhitvā tīpi ratanāni pūjetvā caṅkamanto khayavayaṃ paṭṭhapeti tadā bhāvanāmayāṃ kāyakammaṃ hoti.

Vācāya sammasanaṃ paṭṭhapentassa vacīkammaṃ hoti. Kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā manasā va sammasanaṃ paṭṭhapentassa manokammaṃ hoti. Evaṃ bhāvanāmayāṃ kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hoti. Evaṃ ettha rūpārammaṇaṃ kusalaṃ tividhapuññakiriyavattuvasena navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

Saddārammaṇādisu pi es'eva nayo.

233. Bherisaddādisu hi rajaniyasaddaṃ ārammaṇaṃ katvā heṭṭhā vuttanayen'eva tīhi niyameh' etaṃ kusalaṃ uppajjati. Tattha saddaṃ kandaṃulāṃ uppādetvā¹ niluppalahatthakaṃ viya ca hatthe ṭhapetvā dātum nāma na sakkā. Savatthukaṃ pana katvā dento saddadānaṃ deti nāma. Tasmā yadā saddadānaṃ dassāmi ti bherimuttiṅgādisu aññataraturiyena tiṇṇaṃ ratanānaṃ upahāraṃ karoti saddadānaṃ hoti. Bheriādini ṭhapāpeti dhammakatikabhikkhūnaṃ kaṭasarabhesajjaṃ telaphāṇitādini deti, dhammasavanaṃ ghoṣeti, sarabhaññaṃ bhaṇati, dhammakathaṃ katheti, upanisinnakakathaṃ anumodanakathaṃ karoti tadā dānamayaṃ hoti. Yadā etad eva vidhānaṃ kulavaṃsādivasena vattavasena karoti tadā silamayāṃ hoti. Yadā sabbam p'etaṃ katvā ayam ettako saddo brahmalokappamāṇo pi hutvā khayaṃ gamissati vayaṃ gamissati ti sammasanaṃ paṭṭhapeti tadā bhāvanāmayāṃ hoti. Tattha dānamayaṃ tadā bheriādini gaṇetvā sahatthā upahāraṃ karoti niccūpahāratthāya ṭhapento pi sahatthā ṭhapeti. Saddadānaṃ kho ti dhammasavanaṃ ghoṣetum gacchati dhammakathaṃ sarabhaññaṃ kātum gacchati tadā kāyakammaṃ hoti.

Yadā 'gacchatha tātā ambhakaṃ saddadānaṃ tiṇṇaṃ

¹ uppādetvā M.

ratanānaṃ upahāraṃ karoṭhā' ti āṇāpeti 'saddadānaṃ me ti cetiyaṅgato imaṃ bheriṃ imaṃ mutiṅgaṃ ṭhapethā' ti āṇāpeti sayam eva dhammasavanaṃ ghoṣeti dhammakathaṃ katheti sarabhaññaṃ bhaṇati tadā vacīkammaṃ hoti. Yadā kāyavācaṅgāni acopetvā saddadānaṃ dassāmi ti vijjamaṇakavatthunā manasā pariccajati tadā manokammaṃ hoti. Silamayam pi saddadānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇi ti. Bheriādini sahatthā cetiyaṅganādisu ṭhapentassa dhammakathikānaṃ sarabhesajjaṃ sahatthā dentassa vattasīsena dhammasavanaghosana-dhammakathākathanasaraḥbhaññaṃ bhaṇanattāya ca gacchantassa kāyakammaṃ hoti.

Saddadānaṃ nāma amhākaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇi. 'Gacchatha tāta buddharatanādīnaṃ upahāraṃ karoṭhā ti' acopentassa kulavaṃsavasen'eva attanā dhammakathaṃ vā sarabhaññaṃ vā karontassa vacīkammaṃ hoti. Saddadānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso. 'Saddadānaṃ dassāmi ti' kāyavācaṅgāni acopetvā manasā va vijjamaṇakavatthunā pariccajantassa manokammaṃ hoti.

Bhāvanāmayam pi yadā caṅkamanto caṅkamanto sadde khayavayam paṭṭhapeti tadā kāyakammaṃ hoti. Kāyaṅgaṃ pana acopetvā vācāya sammasantassa vacīkammaṃ hoti. Kāyavācaṅgaṃ acopetvā manasā ca saddāyatanāṃ sammasantassa manokammaṃ hoti. Evaṃ saddārammaṇaṃ pi kusalaṃ tividhapuññakiriyavatthuvaseṇa navahi kammaadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarāja.

234. Mālagandhādisu pi raṇiṇiṃ gandhaṃ ārammaṇaṃ katvā heṭṭhāvuttanāyena'eva tihi niyameh' etaṃ kusalaṃ uppañjati. Tattha yadā mālagandhādisu yaṃ kiñci gandhaṃ labhitvā gandhavasena ābhujitvā 'gandhadānaṃ mayhaṃ ti' buddharatanādīni pūjeti tadā dānamayaṃ hoti ti sabbaṃ vaṇṇadāne vuttanāyena'eva vitthārato veditabbaṃ.

Evaṃ gandhārammaṇaṃ pi kusalaṃ tividhapuññakiriyavatthuvaseṇa navahi kammaadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarāja.

Mūlarasādisu pana raṇiṇiṃ rasam ārammaṇaṃ katvā heṭṭhāvuttanāyena'eva tihi niyameh' etaṃ kusalaṃ uppañjati. Tattha yadā mūlarasādisu yaṃ kiñci raṇiṇiṃ rasavatthunā

labhitvā rasavasena ābhujitvā 'rasadānaṃ mayhaṃ ti' deti pariccajati tadā dānamayaṃ hoti ti sabbam vaṇṇadāne vuttanayen'eva vitthārato veditabbam.

235. Sīlamaye paṇ'ettha saṅghassa adatvā paribhuñjanam nāma amhākaṃ na āciṇṇam ti dvādasannam bhikkhusa-hassānaṃ dāpetvā sādurasam paribhuñjantassa Duṭṭha-Gāmaṇī-Abhayaraṇṇo vatthu ādi katvā Mahā-aṭṭhakathāyaṃ vatthūni āgatāni. Ayam eva viśeso. Evaṃ rasārammaṇam pi kusalaṃ tividhapuñṇakiriyavatthavasena navahi kammaadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

236. Phoṭṭhabbārammaṇe paṭhavidhātu tejodhātu vāyodhātu tīni mahābhūtāni phoṭṭhabbārammaṇaṃ nāma. Imasmiṃ tṭhāne etesaṃ vasena' yojanaṃ akatvā mañcapīṭhādivasena kātabbā. Yadā hi mañcapīṭhādisu yaṃ kiñci rajaniyaṃ phoṭṭhabbavatthum labhitvā phoṭṭhabbavasena ābhujitvā 'phoṭṭhabbadānaṃ mayhaṃ ti' deti pariccajati tadā dānamayaṃ hoti ti sabbam vaṇṇadāne vuttanayen'eva vitthārato veditabbam. Evaṃ phoṭṭhabbārammaṇam pi kusalaṃ tividhapuñṇakiriyavatthavasena navahi kammaadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

237. Dhammārammaṇe cha ajjhattikāyatanāni tīni lakkaḥāṇāni tayo arūpino khandhā paṇṇarasa sukhumarūpāni nibbānaṃ paññatti ti ime dhammāyatane pariyāpannā ca aparīyāpannā ca dhammā dhammārammaṇaṃ nāma. Imasmiṃ tṭhāne etesaṃ vasena yojanaṃ akatvā oṇāpāṇajivitapāṇavasena kātabbā. Oṇādisu hi rajaniyaṃ dhammārammaṇaṃ katvā hetṭhāvuttanayen'eva tihi niyameh' etaṃ kusalaṃ uppajjati. Tattha yadā 'oṇādānaṃ mayhaṃ ti' sappinavanitādini deti 'pāṇadānaṃ ti' aṭṭha pāṇāni deti 'jivitadānaṃ ti' salāka-bhattapakkiyabhattasaṅgabhattādini deti aphāsukabhikkhūnaṃ bhesajjaṃ deti vejjam paccupaṭṭhapeti jālaṃ phālāpeti kumaṇaṃ viddhamāpeti sakupaṇāñjaraṃ viddhamāpeti bandhanaṃ mokkhaṃ kureti māghātabheriṃ carāpeti aññāni pi jivitaparittānattham evarūpāni kammāni karoti tadā dānamayaṃ hoti. Yadā pana oṇādānapāṇadānajivitadānāni mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇi ti vattasi-sena oṇādānādini pavatteti tadā sīlamayaṃ hoti.

Yadā dhammārammaṇasmiṃ khayavayaṃ paṭṭhapeti

tadā bhāvanāmayam hoti. Dānamayam pana hutvā vattamānam pi yadā oṇādānapānadānajivitaḍānāni sahatthā deti tadā kāyakammaḡ hoti. Yadā puttadārādayo āṇāpetvā dāpeti tadā vacīkammaḡ hoti, yadā kāyavācaṅgāni acopetvā oṇādānapānadānajivitaḍānavasena vijjamaṇakavatthu dassāmi ti manasā cinteti tadā manokammaḡ hoti.

238. Yadā pana vuttappakāraḡ vijjamaṇakavatthu kulavaḡsādivasena sahatthā deti tadā silamayam kāyakammaḡ hoti. Yadā kulavaḡsādivasen' eva puttadārādayo āṇāpetvā dāpeti tadā vacīkammaḡ hoti. Yadā kulavaḡsādivasena vuttappakāraḡ vijjamaṇakavatthu dassāmi ti manasā cinteti tadā manokammaḡ hoti. Caṅkamitvā caṅkamitvā dhammārammaṇe khayavayaḡ paṭṭhapentassa pana bhāvanāmayam kāyakammaḡ hoti. Kāyaṅgaḡ acopetvā vācāya khayavayaḡ paṭṭhapentassa vacīkammaḡ hoti. Kāyavācaṅgāni acopetvā manasā va dhammārammaṇe khayavayaḡ paṭṭhapentassa manokammaḡ hoti. Evaḡ bhāvanāmayam kāyavacīmanokammavasena tividhaḡ hoti. Evaḡ ettha dhammārammaṇaḡ kusalaḡ tividhapuṇṇakiriya vatthuvaseṇa navahi kamma dvārehi bhājetvā dassesi Dhammaṛāṇā. Evaḡ idaḡ cittaḡ nāṇāvatthusu nāṇārammaṇavasena dīpitaḡ. Idaḡ pana Kathāvatthusmiḡ pi nāṇārammaṇavasena labbhati yeva.

Kathaḡ? catūsu hi paccayesu cīvare cha ārammaṇāni labbhanti. Navarattassa hi cīvarassa vaṇṇo maṇāpo hoti dassaṇīyo, idaḡ vaṇṇārammaṇaḡ. Paribhogakāle paṭapaṭasaddaḡ karoti, idaḡ saddārammaṇaḡ. Yo tattha kālakacchakādigandho, idaḡ gandhārammaṇaḡ. Rasārammaṇaḡ pana paribhogavasena kathitaḡ. Yā tattha sukhasaḡphassaṭā idaḡ phoṭṭabbārammaṇaḡ. Cīvaram paṭicca uppannā sukhā vedanā dhammārammaṇaḡ. Piṇḍapāte rasārammaṇaḡ nippariyāyen' eva labbhati. Evaḡ catūsu paccayesu nāṇārammaṇavasena yojanaḡ katvā ḍānamayāḍibhedo veditabbo.

Imassa pana cittaḡsa ārammaṇaḡ nibaddhaḡ. Vinā ārammaṇena anuppajjanato dvāram pana anibaddhaḡ. Kasmā? Kamassa anibaddhattā. Kamasmaḡ hi anibaddhe dvāram anibaddhaḡ eva hoti. Imassa paṇ' atth-

assa pakāsanattham imasmiṃ thāne Mahā-aṭṭhakathāyaṃ dvārakathā kathitā ti.

239. Tattha tīṇi kammāni, tīṇi kammadvārāni, pañca viññāpāni, pañca viññānadvārāni, cha phassā, cha phassadvārāni, aṭṭha asaṃvarā, aṭṭha asaṃvaradvārāni, dasa akusalakammamāpathā, dasa kusalakammamāpathā ti.

Idaṃ ettakaṃ dvārakathāya mātikā-thapanam nāma. Tattha kiñcāpi tīṇi kammāni paṭhamam vuttāni tāni pana thapetvā ādito tāva tīṇi kammadvārāni bhājetvā dassitāni. Katamāni tīṇi? Kāyakammadvāraṃ vacīkammadvāraṃ manokammadvāraṃ ti. Tattha catubbidho kāyo: upādinnako, āhārasamuṭṭhāno, utusamuṭṭhāno, cittasamuṭṭhāno ti.

240. Tattha cakkhāyatanādīni jīvitindriya-pariyantāni aṭṭhakamma-samuṭṭhāna-rūpāni pi kamma-samuṭṭhānāṃ¹ eva. Catasso dhātuyo vā vaṇṇo gandho raso ojā ti aṭṭha-upādinnaka-kāyo nāma. Tān' eva aṭṭha āhārajāniāhārasamuṭṭhānika-kāyo nāma. Aṭṭha utujāni utu-samuṭṭhānika-kāyo nāma. Aṭṭha cittajāni citta-samuṭṭhānika-kāyo nāma. Tesu kāya-kammadvāraṃ ti n' eva upādinnaka-kāyassa nāmaṃ na itaresaṃ. Citta-samuṭṭhānesu pana aṭṭhasu rūpesu ekā viññatti atthi. Idaṃ kāya-kammadvāraṃ nāma yaṃ sandhāya vuttam: Katamaṃ taṃ rūpaṃ kāya-viññatti? Yā kusala-cittassa vā akusala-cittassa vā avyākata-cittassa vā abhikkamantassa vā paṭikkamantassa vā ālokentassa vā vilokentassa vā sammiñjentassa vā pasārentassa vā kāyassa thambhanā santhambhanā santhambhitattam viññatti viññāpanā viññāpitattam idaṃ taṃ rūpaṃ kāya-viññatti ti.¹ Abhikkamissāmi paṭikkamissāmi ti hi cittam uppajjamānaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti.

241. Tattha yā paṭhavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātu taṃ nissito vaṇṇo gandho raso ojā ti. Imesaṃ aṭṭhanam rūpanam abbhantare cittasamuṭṭhānā vāyodhātu, sā attanā sahaṇṇam rūpakāyaṃ santhambhetti, sandhāreti, cāleti, abhikkamāpeti, paṭikkamāpeti. Tattha ekāvajjanavithiyaṃ sattasu javanesu paṭhamacittasamuṭṭhitā

¹ Dhs. § 718.

vāyodhātu santhambhetum sandhāretum sakkoti, aparāpa-
raṃ pana cāletum na sakkoti. Dutiyādisu pi es'eva nayo.

Sattamacittena pana samuṭṭhitā hetthā chahi cित्तेhi sa-
muṭṭhitā vāyodhātu upatthambha-paccayaṃ labhivā attanā
sahajātaṃ rūpa-kāyaṃ santhambhetum sandhāretum cāle-
tum abhikkamāpetum paṭikkamāpetum ālokāpetum vilokā-
petum sammiñjāpetum pasārāpetum sakkoti. Tena gama-
naṃ nāma jāyati, āgamaṇaṃ nāma jāyati, 'yojanaṃ gato,
dasayojanaṃ gato ti' vattabbataṃ apajjāpeti. Yathā hi
sattahi yugehi ākaḍḍhitabbe sakāṇe paṭhama-yuge yutta-
goṇyugam tāva sandhāretum sakkonti, cakkam pana na
pavattenti: dutiyādisu pi es'eva nayo. Sattamayuge pana
goṇe yojetvā, yadā cheko sārathi dhure nisīditvā yottāni
ādāya sabbapurimato paṭṭhāya patodalatṭhiyā goṇe ākoṭeti,
tadā sabbe'va ekabalaṃ hutvā dhuraṇ ca sandhārenti cak-
kāni ca pavattenti, sakātaṃ gahetvā 'dasa-yojanaṃ vīsati-
yojanaṃ gato ti' vattabbataṃ apādentī, evaṃsampadam
idaṃ veditabbam.

242. Tattha yo citta-samuṭṭhānika-kāyo na sā viññatti,
citta-samuṭṭhānāya pana vāyodhātuyā sahajātamrūpa-kā-
yaṃ santhambhetum sandhāretum cāletum paccayobhāvi-
tum samattho eko ākāra-vikāro atthi. Ayaṃ viññatti nāma.

Sā attha rūpāni viya na citta-samuṭṭhānā. Yathā pana
'aniccādi-bhedānaṃ dhammānaṃ jarā-maraṇattā jarā-ma-
raṇaṃ, bhikkhave, aniccaṃ saṅkhataṃ ti' ādi vuttaṃ, evaṃ
citta-samuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ viññattitāya sā pi 'citta-
samuṭṭhānā' nāma hoti ti. Viññāpanattā pan' esā viñ-
ñatti ti vuccati. Kiṃ viññāpeti ti? Ekam kāyika-karaṇaṃ:
cakkhupathasmiṃ hi tṭhito hattham vā pādam vā ukkhi-
pati, sīsaṃ vā bhamukhaṃ vā cāleti. Ayaṃ hatthādinaṃ
ākāro cakkhu-viññeyyo hoti. Viññatti pana na cakkhu-
viññeyyā, manoviññeyyā eva. Cakkhunā hi hatthākārādi-
vasena vipphandamānaṃ vaṇṇārammaṇaṃ eva passati.
Viññatti pana mano-dvārika-cittena cintetvā 'idaṃ c'idaṃ
ca esa kāreti maññe' iti jānāti. Yathā hi araṇṇe nidāgha-
samaye udakatṭhāne va 'manussā imāya saññāya idha
udakassa atthibhāvaṃ jānissantī ti' rukkhagge tālapaṇṇā-
dīni bandhāpenti surāpānadvāre dhajaṃ ussāpenti uddham

vā pana rukkhāṃ vāto paharetvā cāleti, anto udake macche calante upari bubbulakāni utthahanti, mahogghassa gata-magga-pariyante tiṇapannakasaṭṭhaṃ ussāditāṃ hoti tattha tāla-pannadhajasākhācalanabubbulaka-tiṇa-pannakasaṭṭhe disvā yathā cakkhumā aditṭhaṃ pi ettha vipphanda-mānaṃ vaṇṇārammaṇaṃ eva passati. Viññatti pana mano-dvārika-cittena cintetvā 'idaṃ c'idaṃ ca esa kāreti maññe' iti jānāti. Na kevalaṃ c'esā viññāpanato viññatti nāma. Viññeyyato pi pana viññatti yeva nāma. Ayaṃ hi paresaṃ antamaso tīracchānagatānaṃ pi pākāṭā hoti. Tattha tattha sannipatitā hi sonasiṅgāla-kāka-yonādayo daṇḍaṃ vā leḍḍuṃ vā gahetvā paharaṇākāre dassite 'ayaṃ no paharitukāmo ti' űatvā yena vā tena vā palāyanti, pākāra-kuddādi-antaritassa pana parassa apākāṭa-kālo pi atthi, kiñcāpi tasmīṃ khāṇe apākāṭā sammukhībhūtānaṃ pana pākāṭattā viññatti yeva nāma hoti.

243. Citta-samuṭṭhānike pana kāye calante te samuṭṭhāniko calati na calati ti so pi tatth' eva calati, taṃ-gatiko tad-anuvattako va hoti. Yathā hi udake gacchante udake patitāni sukkha-daṇḍaka-tiṇādīni pi udaka-gatikāṇ' eva bhavanti, tasmīṃ gacchante gacchanti, tiṭṭhante tiṭṭhanti, evaṃsampadam idaṃ vedittabbāṃ. Evaṃ esā citta-samuṭṭhānesu rūpesu viññatti kāya-kamma-dvāraṃ nāma ti vedittabbā.

Yā pana tasmīṃ dvāre siddhā cetanā yāya paṇaṃ hanti adinṇaṃ ādiyati micchā carati paṇātipātādīhi viramati, idaṃ kāya-kammaṃ nāma.

Evaṃ paravādimhi sati kāyadvāraṃ, tamhi dvāre siddhā cetanā kāya-kammaṃ kusalaṃ vā akusalaṃ vā ti ṭhāpetabbāṃ. Paravādimhi pana asati avyākataṃ cātitikam pūretvā va ṭhāpetabbāṃ.

244. Tattha yathā nagara-dvārakataṭṭhāne yeva tiṭṭhati aṅgula-mattam pi aparāparaṃ na saṅkamati tena tena pana dvārena mahājano saṅcarati evaṃ eva dvāre dvāraṃ na carati, kammaṃ pana tasmīṃ tasmīṃ dvāre uppajjanato carati. Ten' āhu Porāṇā: —

Dvāre caranti kammāni na dvārādvāra-cārino

Tasmā dvārehi kammāni aññaṃ aññaṃ vavatthitā ti.

Tattha kammenā pi dvāraṃ nāmaṃ labhati dvārenā pi kammaṃ. Yathā hi viññāṇādīnaṃ uppajjanatthānāni viññāṇa-dvāraṃ phassa-dvāraṃ asaṃvara-dvāraṃ saṃvara-dvāraṃ ti nāmaṃ labhanti, evaṃ kāya-kammaṃ uppajjanatthānaṃ kāya-kamma-dvāraṃ ti nāmaṃ labhati. Vacīmano-kamma-dvāresu pi es'eva nayo.

Yathā pana tasmiṃ tasmiṃ rukkhe adhivatthā devatā simbali-devatā palāsa-devatā pucimanda-devatā phandana-devatā ti tena tena rukkhena nāmaṃ labhati evaṃ eva kāya-dvārena kataṃ kammaṃ kāya-kammaṃ ti dvārena nāmaṃ labhati. Vacīkamma-manokammesu pi es'eva nayo.

245. Tattha añño kāyo aññaṃ kammaṃ. Kāyena pana katattā taṃ kāyakammaṃ ti vuccati. Ten' āhu Atthakathācariyā: —

Sūciyā ce kataṃ kammaṃ sūcīkammaṃ ti vuccati

Sūci ca sūcīkammaṃ ca aññamaññaṃ vavatthitā.

Vāsiyā . . . pe

Purisena ce kataṃ kammaṃ purisakammaṃ ti vuccati

Puriso ca purisakammaṃ ca aññamaññaṃ vavatthitā.

Evam eva

Kāyena ce kataṃ kammaṃ kāyakammaṃ ti vuccati

Kāyo ca kāyakammaṃ ca aññamaññaṃ vavatthitā ti.

Evaṃ sante n'eva dvāra-vavatthānaṃ yujjati na ca kamma-vavatthānaṃ. Kathaṃ? Kāya-viññattiyam hi 'dvāre caranti kammāni ti' vacanato vacīkammam pi pavattati, ten' assa kāyakammadvāraṃ ti vavatthānaṃ na yuttam, kāyakammaṃ ca vacī-viññattiyam pi pavattati, ten' assa kāyakammaṃ ti vavatthānaṃ yujjati ti no na yujjati.

Kasmā? Yebhuyya-vuttitāya c'eva tabbahula-vuttitāya ca. Kāyakammam eva hi yebhuyyena kāyaviññattiyam pavattati na itarāni ti tasmā kāyakammassa yebhuyyena pavattito assa kāyakamma-dvāra-bhāvo siddho.

Brāhmaṇagāma-ambavana-nāgavanādīnaṃ¹ brāhmaṇagāma-bhāvo viyā ti dvāra-vavatthānaṃ yujjati. Kāyakammam pana kāya-dvāramhi yeva bahulam pavattati, appaṃ vacī-dvāre. Tasmā kāyadvāre bahulam pavattito

¹ Mss. nāṅga-.

etassa kāyakamma-bhāvo siddho, vanacaraka-thullakumārīkādi-gocarānam vanacarakādi-bhāvo viyā ti, evaṃ kamma-vavatthānam pi yujjati.¹

Kāyakamma-dvāra-kathā niṭṭhitā.

246. Vacīkamma-dvāra-kathāyaṃ cetanā-virati-sadda-vasena tivadhā vācā nāma.

Tattha ‘catūhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatā vācā subhāsītā hoti na dubbhāsītā anavajjā ca ananuvajjā ca viññāna² ti’ ayaṃ cetanā-vācā nāma.

‘Yā catūhi vā vacī-duccaritehi ārati virati... pe... ayaṃ vuccati sammāvācā ti’ ayaṃ virati-vācā nāma.

Vācā girā vyappatho udīranam ghoso ghosakammaṃ vācā vacībhedo ti ayaṃ sadda-vācā nāma.

Tāsu vacīkamma-dvāraṃ ti neva cetanāya nāmaṃ na viratīyā, sahasaddā pana ekā viññatti atthi, idaṃ vacīkamma-dvāraṃ nāma. Yaṃ sandhāya vuttam: ‘Katamaṃ taṃ rūpaṃ vacī-viññatti? Yā kusala-cittassa vā... pe... avyakata-cittassa vā vācā girā vyappatho udīranam ghoso ghosakammaṃ vācā vacībhedo ayaṃ vuccati vācā. Yā tāya vācāya viññatti viññāpanā viññāpitattam idaṃ taṃ rūpaṃ vacī-viññatti ti’.³ Idaṃ vakkhāmi etaṃ vakkhāmi ti hi vitakkayato vitakka-vipphāra-saddo nāma uppajjati. Ayaṃ na sota-viññeyyo ti Mahā-aṭṭhakathāyaṃ āgato. Āgamanatṭhakathāsu pana ‘vitakka-vipphāra-saddan ti vitakka-vipphāra-vasena uppannaṃ vippalapantānam suttappamattādinam saddaṃ sutvā ti taṃ sutvā vitakkayato tassa so saddo uppanno, tassa vasena evaṃ pi te mano ittham pi te mano ti ādiyati ti’ vatvā vatthūni pi kaṭṭhitāni.

247. Paṭṭhāne pi: ‘citta-samuṭṭhānaṃ saddāyatanaṃ sotaviññānaṃ ārammaṇa-paccayena paccayo ti’ āgataṃ. Tasmā vinā viññattighaṭṭanāya uppajjamāno asota-viññeyyo vitakka-vipphāra-saddo nāma n’atthi. Idaṃ vakkhāmi, etaṃ vakkhāmi ti uppajjamānaṃ pana cittaṃ paṭhaviddhātu

¹ Mss. yujjati.

² Suttanipāta p. 78, Saṃyutta Nikāya I, p. 188.

³ Dhs. § 637, 720.

āpodhātu tejodhātu vāyodhātu vaṇṇo gandho raso oja ti attha rūpāni samuṭṭhāpeti. Tesam abbhantare citta-samuṭṭhānā paṭhavīdhātu upādinnakaṃ saṅghaṭṭiyamānā va uppajjati. Tena dhātu-saṅghaṭṭanena saddo uppajjati. Ayam citta-samuṭṭhāna-saddo nāma.

Ayam na viññatti. Tassā pana citta-samuṭṭhānāya paṭhavi-dhātuyā upādinnaka-ghaṭṭhanassa paccaya-bhūto eko ākāravikāro atthi. Ayam vaci-viññatti nāma. Ito paraṃ sā attha rūpāni viya na citta-samuṭṭhānā ti ādi sabbam heṭṭhā vutta-nayen'eva veditabbam.

248. Idhā pi hi Tissadattamittā ti pakkosantassa saddaṃ sutvā viññattim mano-dvārika-cittena cintetvā 'idaṃ c'idaṃ ca esa kāreti maññe' iti jānāti, kāya-viññatti viya ca ayam pi tiracchāna-gatānam pi pākataḥ hoti 'ehi yāhi ti' saddaṃ sutvā tiracchāna-gatā pi idaṃ nām' esa kāreti maññe ti natvā āgacchanti c'eva gacchanti ca. Te samuṭṭhānika-kāyaṃ cāleti na cāleti ti ayam pana vāro idha na labbhati. Purima-citta-samuṭṭhānāya upatthambhanakiccā pi n'atthi. Yā pana tasmiṃ vaci-dvāre siddhā cetanā yāya musā katheti, pesuññaṃ katheti, pharusāṃ katheti samphappalapati mūsā-vūdādīhi viramati idaṃ vaci-kammaṃ nāma. Ito paraṃ sabbam kamma-vavatthānaṃ dvāra-vavatthānaṃ ca heṭṭhā vuttanayen'eva veditabbān ti.

Vacikamma-dvāra-kathā niṭṭhitā.

249. Manokamma-dvāra-kathāyaṃ kāmāvacarādivasena catubbidho mano nāma.

Tattha kāmāvacaro catupannāsa-vidho hoti, rūpāvacaro paṇṇarasa-vidho, arūpāvacaro dvādasavidho, lokuttaro atthavidho, sabbo pi ekūna-navutivido hoti.

Tattha ayam nāma mano mano-dvāraṃ na hoti ti na vattabbo. Yathā hi ayam nāma cetanā kammaṃ na hoti ti na vattabbā. Antamaso pañca viññāna-sampayuttā pi hi cetanā Mahāpakaraṇe kammante va niddiṭṭhā, evaṃ eva ayam nāma mano mano-dvāraṃ na hoti ti na vattabbo. Etthāha: kammaṃ nām'etaṃ kiṃ karoti ti? Āyūhati abhisankharoti piṇḍaṃ karoti ceteti kappeti pakappeti. Evaṃ sante pañca-viññāna-cetanā kiṃ āyūhati abhisankharoti

piṇḍaṃ karotī ti? Sahajāta-dhamme. Sā pi hi sahajāta-sampayattukhandhe āyūhati abhisankharoti piṇḍaṃ karoti ceteti kappeti pakappeti. Kim vā iminā vādena sabba-saṅgāhika-vasena h'etaṃ vuttaṃ? Idaṃ paṇ' ettha san-niṭṭhānaṃ tebhūmakakusalākusalāṃ ekūnatimsavidho mano mano-kamma-dvāraṃ nāma. Yā pana tasmaṃ mano-dvāre siddhā cetanā yāyaṃ abhiijhā-vyāpāda-micchā-dassanāni c'eva anabhiijhā-avyāpāda-sammā-dassanāni va gaṇhāti idaṃ mano-kammaṃ nāma. Ito paraṃ sabbaṃ-kamma-vavatthānaṃ dvāravavatthānaṃ ca hetthā vutta-nayen' eva veditabbaṃ ti. Manokamma-dvāra-kathā niṭṭhitā.

250. Imāni tīṇi kamma-dvārāni nāma. Idāni yāni tīṇi kammāni ṭhapetvā imāni kamma-dvārāni dassitāni tāni ādi katvā avasesassa dvāra-kathāya mātikāya ṭhapanassa vitthāra-kathā hoti. Tīṇi hi kammāni: kāyakammaṃ vacī-kammaṃ manokammaṃ ti. Kim paṇ' etaṃ kammaṃ nāma? Cetanā c'eva ekacce va cetanā-sampayuttakā dhammā. Tattha cetanāya kammabhāve imāni suttāni: cetanā 'haṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmi cetayitvā kammaṃ karoti kāyena vācāya manasā. Kāye vā hi, Ānanda, sati kāyasañ-cetanā hetu uppajjati ajjhataṃ sukhadukkhaṃ, vācāya vā, Ānanda, sati vacīsañcetanā hetu uppajjati ajjhataṃ sukhadukkhaṃ, mane vā, Ānanda, sati mano-sañcetanā hetu uppajjati ajjhataṃ sukhadukkhaṃ. Tividhā, bhikkhave, kāya-sañcetanā akusalāṃ kāyakammaṃ dukkhindriyaṃ dukkha-vipākaṃ, catubbidhā, bhikkhave, vacī-sañcetanā . . pe . . . , tividhā, bhikkhave, mano-sañcetanā akusalāṃ manokammaṃ sukhindriyaṃ sukha-vipākaṃ. Sacāyaṃ, Ānanda, Samiddhi moghapuriso Pāṭaliputtassa paribbājakassa evaṃ puṭṭho evaṃ vyākareyya 'sañcetanīyaṃ, āvuso Pāṭali-putta, kammaṃ katvā kāyena vācāya manasā sukha-vedanīyaṃ sukhaṃ so vediyati . . pe . . . adukkhamasukhaṃ, vedanīyaṃ adukkhamasukhaṃ so vediyati'. Evaṃ vyākaramāno kho, Ānanda, Samiddhi moghapuriso Pāṭaliputtassa paribbājakassa sammā vyākaramāno vyākareyya ti imāni tāva cetanāya kammabhāve suttāni.

251. Cetanā-sampayuttakadhammānaṃ pana kammabhāvo kammacatukkena dīpito. Vuttaṃ h'etaṃ: — 'Cattār'

imāni, bhikkhave, kammāni mayā sayam abhiññā sacchikatvā veditāni. Katamāni cattāri? Atthi, bhikkhave, kammaṃ kaṇhaṃ kaṇha-vipākaṃ, atthi, bhikkhave, kammaṃ sukkaṃ sukka-vipākaṃ, atthi, bhikkhave, kammaṃ kaṇha-sukkaṃ kaṇha-sukka-vipākaṃ, atthi, bhikkhave, kammaṃ akaṇhamasukkaṃ akaṇhāsukka-vipākaṃ kammaṃ kammakkhayāya saṃvattati.¹ Katamañ ca, bhikkhave, kammaṃ akaṇham asukkaṃ akaṇhāsukka-vipākaṃ kammaṃ kammakkhayāya saṃvattati? Yad idaṃ satta sambojjhaṅgā satisambojjhango ... pe ... upekkhāsambojjhango. Idaṃ vuccati, bhikkhave, kammaṃ akaṇhamasukkaṃ akaṇhāsukka-vipākaṃ [kammaṃ] kammakkhayāya saṃvattati.² Katamañ ca, bhikkhave, kammaṃ akaṇhamasukkaṃ akaṇhāsukka-vipākaṃ kammaṃ kammakkhayāya saṃvattati? Ayam eva ariyo atthangiko maggo seyyathidaṃ sammādiṭṭhi ... pe ... sammāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, kammaṃ akaṇhamasukkaṃ akaṇhāsukka-vipākaṃ kammaṃ kammakkhayāya saṃvattati ti. Evaṃ ime kho bojjhaṅga-maggaṅga-bhedato paṇṇarasa dhammā kamma-catukkena dīpitā.

252. Abhiññā vyāpādo micchādiṭṭhi anabhiññā avyāpādo sammādiṭṭhi ti imehi pana chahi saddhiṃ ekavīsati cetanā-sampayuttakā dhammā veditabbā.

Tattha lokuttaramaggo bhajāpiyamāno kāyakammādīni tīni kammāni bhuñjati. Yaṃ hi kāyena dussīlyaṃ ajjhācarati tamhā saṃvaro kāyiko veditabbo, yaṃ vācāya dussīlyaṃ ajjhācarati tamhā saṃvaro vācasiko veditabbo. Iti sammākammanto kāyakammaṃ, sammāvācā vacīkammaṃ. Etasmim dvaye gahite sammā-ājīvo tappakkhikkattā gahito va hoti. Yaṃ pana manena dussīlyaṃ ajjhācarati tamhā saṃvaro mānasiko ti veditabbo.

So diṭṭhi-saṅkappa-vāyāma-sati-samādhi-vasena pañca-vidho hoti. Ayam pañca-vidho pi manokammaṃ nāma. Evaṃ lokuttara-maggo bhajāpiyamāno tīni kammāni bhajati. Imasmim tṭhāne dvāra-saṃsandanaṃ nāma hoti. Kāyavacī-dvāresu hi copanaṃ patvā kammaṃpathaṃ appattaṃ pi atthi, mano-dvāre samudācāraṃ patvā kammaṃpathaṃ

¹ Aṅguttara vol. II, p. 230. ² ib. vol. II, p. 237.

appattam atthi. Tam gahetvā tam tam dvāra-pakkhikam eva akamsu. Tatrāyaṃ nayo.

253. Yo 'migavaṃ gamissāmi ti' dhanuṃ sajjeti, jiyam vaḍḍheti, sattim niseti, bhattam bhuñjati, vattham paridahati ettāvata kāyadvāre copanam pattam hoti. So araṇṇe divasaṃ caritvā antamaso sasa-bilāla-mattam pi na labhati. Idam akusala-kāya-kammaṃ hoti na hoti ti? Na hoti. Kasmā? Kamma-patham appattatāya. Kevalam pana kāya-duccaritam nāma hoti ti veditabbam. Macchagāghanāḍipayogesu pi es' eva nayo.

Vaci-dvāresu 'migavaṃ gamissāma, vegena dhanu-ādini sajjethā ti' anāpetvā purima-nayen' eva araṇṇe kiñci alabhamassa kiñcāpi vaci-dvāre copanam pattam, kamma-patham appattatāya pana vacikammaṃ na hoti ti veditabbam.

254. Mano-dvāre pana vadhaka-cetanāya uppanna-mattāya eva kamma-pathabhedo hoti, so va kho vyāpāda-vasena na pāṇātipāta-vasena.

Akusalam hi kāyakammaṃ kāya-vaci-dvāresu samuṭṭhāti no mano-dvāre. Tathā akusalam vacikammaṃ akusalam manokammaṃ pana tisu pi dvāresu samuṭṭhāti. Tathā akusalāni kāya-vaci-manokammāni.

Katham? Sahatthā pi pāṇam hanantassa adinnaṃ ādiyantassa micchā carantassa kammaṃ kāyakammaṃ eva hoti dvāram pi kāyadvāram eva. Evam tāva akusalam kāyakammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi sahaajāta abhijjhā-vyāpādamicchādiṭṭhiyo cetanā pakkhikā va bhavanti abboharikā vā.

255. Gaccha ittham nāma jivitā voropehi, ittham nāma bhaṇḍam avaharā ti anāpentassa pana kammaṃ kāyakammaṃ hoti dvāram vaci-dvāram.

Evam akusalam kāyakammaṃ vacidvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi sahaajāta abhijjhāvyāpādamicchādiṭṭhiyo cetanā pakkhikā vā bhavanti abboharikā vā. Ettikā ācariyaṇaṃ samānatthakathā nāma.

Vidaḍḍhavādi paṇāha: Akusalam kāyakammaṃ mano-dvāre pi samuṭṭhāti ti. So 'tayo saṅgahe ārūḷhaṃ suttam āharāhi ti' vutto idam Kuḷumbasuttaṃ nāma āhari. Puna ca

param bhikkhave idh' ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā iddhiṃ cetovasippatto aññissā vā kucchigataṃ gabbhaṃ pāpakena manasānupekkhako hoti: 'Aho vatāyaṃ kucchigato gabbho na sotthinā abhinikkhameyyā ti.' Evaṃ bhikkhave Kuḷumbassa upaghāto hoti ti. Idam suttam āharitvā evaṃ cintitamatte yeva parassa kucchigato gabbho pheṇapiṇḍo viya vilīyati. Ettha kuto kāyaṅgacopanam vā vācāṅgacopanam vā? Manodvārasmiṃ yeva pana idam akusalam kāyakammaṃ samuṭṭhāti ti, tam tava suttassa atthaṃ tulayissāmā ti vatvā evaṃ tulayimsu. Tvam iddhiyā parūpaghātam vadesi.

256. Iddhi nāma' esā adhiṭṭhānā iddhi, vikubbanā iddhi, manomayā iddhi, ānāvipphārā iddhi, ariyā iddhi, kamamavipākajā iddhi, puññavato iddhi, vijjāmayā iddhi, bhāvanāmayā iddhi, tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanatthena iddhi ti dasavidhā¹. Tattha kataram iddhiṃ vadesi it? Bhāvanāmayan ti. Kim pana bhāvanāmayāya iddhiyā parūpaghātakammaṃ hoti ti? Āmā ti. Ekacce ācariyā 'ekavāraṃ hoti ti' vadanti. Yathā hi param paharitukāmena udakaharite ghaṭe khitte ghaṭo pi bhijjati udakam pi nassati evaṃ eva bhāvanāmayāya iddhiyā ekavāraṃ parūpaghātakammaṃ hoti. Tato paṭṭhāya panassati ti. Atha naṃ bhāvanāmayāya iddhiyā neva ekavāraṃ na dve vāre parūpaghātakammaṃ hoti ti vatvā saññattim āgacchan-tam pucchimsu: 'Bhāvanāmayā iddhi kiṃ kusalā akusalā avyākataṃ sukhāya vedanāya sampayuttā dukkhāya vedanāya sampayuttā adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā savitakkasāvicārā avitakkasāvicāramattā avitakkāvicārā kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā ti?' Imam pana pañhaṃ yo jānāti so evaṃ vakkhati: 'Bhāvanāmayā iddhi kusalā vā hoti avyākataṃ vā adukkhamasukhavedaniyā eva avitakkāvicārā eva rūpāvacarā evā ti' so vattabbo.

257. Pānātipātacetanākusalādisu kataram koṭṭhāsam bhajati ti jānanto vakkhati: pānātipātacetanā akusalā va dukkhavedaniyā va savitakka-sāvicārā va kāmāvacarā ti. Evaṃ sante tava pañho neva kusalattikena sameti na ve-

¹ Visuddhimagga J. P. T. S. p. 111 f.

danattikena na vitakkattikena na bhummantarenā ti. Kim pana evaṃ mahantaṃ suttaṃ niratthakan ti no niratthakam? Tvam pan' assa atthaṃ na jānāsi. Iddhimā cetovasippatto ti. Ettha hi na bhāvanāmayā iddhi adhippetā. Athabbaniddhi pana adhippetā. Sā hi ettha labbhamānā labbhati. Sā pana kāyavacīdvārāni muñcitvā kātum na sakkā ti.

Athabbaniddhikā hi sattāhaṃ alonakaṃ bhuñjitvā dabbhe attharītvā paṭhaviyaṃ sayamānā tapaṃ carītvā sattame divase susānabhūmim sajjetvā sattame pade ṭhatvā hatthaṃ vaḍḍhetvā vaḍḍhetvā mukhena vijjaṃ pariṇapanti. Atha tesam kammaṃ samijjhati. Evaṃ ayam pi iddhi kāyavacīdvārāni muñcitvā kātum na sakkā ti na kāyakammaṃ manodvāre samuṭṭhāti ti nīṭṭham ettha gantabbaṃ.

258. Hatthamuddāya pana musāvādādini kathentassa kammaṃ vacīkammadvāraṃ na kāyadvāraṃ hoti ti evaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi sahaajāta abhiijjhāvāpādamicchādīṭṭhiyo cetanāpakkhikā vā bhavanti abboharikā vā. Vacībhedaṃ pana katvā musāvādādini kathentassa kammaṃ pi vacīkammaṃ dvāraṃ pi vacīdvāraṃ eva. Evaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi sahaajāta abhiijjhāvāpādamicchādīṭṭhiyo cetanāpakkhikā vā bhavanti abboharikā vā. Ettakā ācariyānaṃ samānatthakathā nāma.

Vīḍḍhavādī panāha: Akusalaṃ vacīkammaṃ manodvāre pi samuṭṭhāti ti. So tayo saṅgahe ārūḷhaṃ suttaṃ āharāhi ti vutto idam uposathakkhandhato suttaṃ āhari. Yo pana bhikkhu yāvatatiyaṃ anusāviyamāne saramāno santim āpattim nāvīkareyya sampajānamusāvādassa hoti ti. Idam suttaṃ āharītvā āha: Evaṃ āpattim anāvīkaronto tuṇhībhūto va aññaṃ āpattim āpajjati. Ettha kuto kāyaṅga-copanaṃ vācaṅga-copanaṃ vā? Manodvārasmiṃ yeva pana idam akusalaṃ vacīkammaṃ samuṭṭhāti ti so vattabbo. Kim pan' etaṃ suttaṃ neyyattham udāhu nītatthaṃ ti? Nītatthaṃ eva mayhaṃ suttaṃ ti. So 'mā evaṃ avaca, tulayissāma' assa atthaṃ ti' vatvā idam pucchitabbo. 'Sampajānamusāvāde kiṃ hoti ti' jānanto 'sampajānamusāvāde dukkaṭaṃ hoti ti' vakkhati. Tato vattabbo: vinayassa

dve mūlāni kāyo ca vācā ca. Sammāsambuddhena hi sabbāpattiyo imesu yeva dvisu dvāresu paññattā. Manodvāre āpattipaññāpanam nāma natthi. Tvam ativiya vinaye pakataññū yo satthārā apaññatte thāne apaññattam āpattim paññāpesi, sammāsambuddham abbhācikkhasi, jīnacakkam paharasī ti ādivacanehi niggaṇhitvā uttarim pañham pucchitabbo.

‘Sampajānamusāvādo kim kiriyato samuṭṭhāti udāhu akiriyato ti’ jānanto ‘kiriyato ti’ vakkhati. Tato vattabbo: Anāvikaronto kataram kiriyam karoti ti? Addhā kiriyam apassanto vighātam āpajjissati. Tato imassa suttassa atthena saññāpetabbo. Ayam h’ettha attho. Yvāyam sampajānamusāvādo hoti ti vutto so āpattito kim hoti ti katarāpatti hoti ti attho. Dukkaṭāpatti hoti sā ca kho na musāvādalakkhaṇena. Bhagavato pana vacanena vacīdvāre akiriyasamuṭṭhānā āpatti hoti ti veditabbo.

259. Vuttam pi c’etam: Anālapanto manujena kenaci vācā giram ca pare bhaṇeyya āpajjeyya vācasikam na kāyikam pañham paññā me sā kusalehi cintitā ti. Evam akusalam vacīkammam na manodvāre samuṭṭhāti ti niṭṭham ettha gantabbam.

Yadā pana abhijjhāsaḥagatena cetasā kāyaṅgam copento hatthagāhādini karoti, vyāpādasahagatena daṇḍaparāmāsādini, micchādītṭhisahagatena khandhasivādayo setṭhā ti tesam abhivādana-añjalikammabhūtapitṭhikaparibhaṇḍādini karoti tadā kammam manokammam hoti dvāram pana kāyadvāram. Evam akusalam manokammam kāyadvāre samuṭṭhāti, cetanā pan’ ettha abboḥarīkā.

Yadā abhijjhāsaḥagatena cetasā vācaṅgam copento ‘aho vatāyam parassa tam mama assā’ ti paravittūpakaraṇam abhijjhāyati, vyāpādasahagatena ‘ime sattā haññantu vā vajjantu vā upacchijjantu vā mā vā ahesum’ ti vadati, micchādītṭhisahagatena ‘natthi dinnam natthi yitṭham’ ti ādini vadati tadā kammam manokammam hoti dvāram pana vacīdvāram.

Evam akusalam manokammam vacīdvāre samuṭṭhāti cetanā pan’ ettha abboḥarīkā. Yadā pana kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā raho nisinno abhijjhāvvyāpādamicchādītṭhisaha-

gatāni cittāni uppādeti tadā kammaṃ manokammaṃ dvāraṃ pi manodvāraṃ eva. Evaṃ akusalam manokammaṃ manodvāre samuṭṭhāti.

260. Imasmim pana thāne cetanā pi cetanāsampayuttakā dhammā pi manodvāre yeva samuṭṭhahanti. Evaṃ akusalam manokammaṃ tīsu pi dvāresu samuṭṭhāti ti vedittabbam.

Yam pana vuttam: Tathā kusalāni kāyavacīmanokammāni ti tatrayaṃ nayo. Yadā hi kenaci kāraṇena na vattum asakkonto pāṇātipātā adinnādānā kāmesu micchācārā paṭiviramāmi ti imāni sikkhāpadāni hatthamuddāya gaṇhāti tadā kammaṃ kāyakammaṃ dvāraṃ pi kāyadvāraṃ eva. Evaṃ kusalam kāyakammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti. Tehi cittehi sahaḡatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti abbohārikā vā.

Yadā pana tān' eva sikkhāpadāni vacībhedam katvā gaṇhāti tadā kammaṃ kāyakammaṃ dvāraṃ pi vacīdvāraṃ hoti. Evaṃ kusalam kāyakammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti. Tehi cittehi sahaḡatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti abbohārikā vā.

Yadā pana tesu sikkhāpadesu diyyamānesu kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā manasā ca 'pāṇātipātā adinnādānā kāmesu micchācārā paṭiviramāmi ti' gaṇhāti tadā kammaṃ kāyakammaṃ dvāraṃ pi manodvāraṃ hoti. Evaṃ kusalam kāyakammaṃ manodvāre samuṭṭhāti. Tehi cittehi sahaḡatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti abbohārikā vā.

261. Musāvādā veramaṇi-ādīni pana cattāri sikkhāpadāni vuttanayān' eva. Kāyādīhi gaṇhantassa kusalam vacīkammaṃ tīsu dvāresu samuṭṭhāti ti vedittabbam. Idhāpi anabhijjhādayo cetanāpakkhikā va honti abbohārikā va.

Anabhijjhādisahagātehi pana cittehi kāyaṅgam copetvā cetiyaṅgana-samājjana-gandhamālāpūjana-cetiyaṇḡandanā-dīni karontassa kammaṃ manokammaṃ hoti dvāraṃ pana kāyadvāraṃ. Evaṃ kusalam manokammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti, cetanā pan' ettha abbohārikā.

Anabhijjhāsaḡatena cittaṇa vācaṅgam copetvā 'aho vatāyam parassa paravittūpakaraṇam, na tam mam' assā ti' anabhijjhāyato avyāpādasahagatena cittaṇa 'sabbe

sattā averā avyāpajjā anīghā sukhi attānam pariharantū ti vadantassa sammādiṭṭhisahagatena atthi dinnan ti ādini udāharantassa kammam manokammaṃ hoti dvāram pana vacīdvāram. Evaṃ kusalam manokammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti cetanā paṇ' ettha abboharikā.

262. Yādā kāyaṅgavācaṅgāni pana acopetvā raho nisinnassa manasā va anabhijjhādisahagatāni cittāni uppādentassa kammam manokammaṃ dvāram pi manodvāram eva evaṃ kusalam manokammaṃ manodvāre samuṭṭhāti.

Imasmim pana ṭhāne cetanā pi cetanāsampayuttā dhammā pi manodvāren' eva samuṭṭhahanti. Tattha ānattisamuṭṭhitesu pānātipātādinnādānesu kammam pi kāyakammaṃ dvāram pi kammavasena kāyadvāran ti vadanto kammaṃ rakkhati dvāram bhindati nāma.

Haṭṭhamuddāya samuṭṭhitesu musāvādādisu dvāram kāyadvāram kammam pi dvāravasena kāyakammaṃ ti vadanto dvāram rakkhati kammam bhindati. Tasmā kammaṃ rakkhāmi ti dvāram na bhinditabbam, dvāram rakkhāmi ti kammaṃ na bhinditabbam. Yathāvutten' eva pana nayena kammaṃ ca dvāraṃ ca veditabbam. Evaṃ kaḥento hi neva kammaṃ na dvāram bhindati ti kammakathā niṭṭhitā.

263. Idāni pañca viññāṇāni pañca viññāṇadvārāni ti ādisu cakkhuvīññāṇam sotaghāṇajivhākāyaviññāṇan ti imāni pañca viññāṇāni nāma. Cakkhuvīññāṇadvāram sotaghāṇajivhākāyaviññāṇadvāran ti imāni pañca viññāṇadvārāni nāma. Imesam pañcannaṃ dvārānaṃ vasena uppannā cetanā n'eva kāyakammaṃ hoti na vacīkammaṃ, manokammaṃ hoti ti veditabbā.

264. Cakkhusamphasso sotaghāṇajivhākāyamanosamphasso ti ime pana cha phassā nāma.

Cakkhusamphassadvāram sotaghāṇajivhākāyamanosamphassadvāran ti imāni cha phassadvārāni nāma.

265. Cakkhu-asamvaro sotaghāṇajivhāpasādakāyacopana-kāya-asamvaro vācā-asamvaro mano-asamvaro ti ime attha asamvarā nāma.

Te atthato dussīyam muṭṭhasaccam aññāṇam akkhanti kosajjan ti ime pañca dhammā honti. Tesu ekadhammo pi

pañca dvāre voṭṭhapanapariyosānesu cittesu n'uppajjati, javanakkhaṇe yeva uppajjati. Javane uppanne pi pañca dvāre asaṃvaro vuccati. Cakkhuviññānasahajāto hi phasso nāma cetanā manokammaṃ nāma. Taṃ cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha pañcavidho asaṃvaro natthi. Sampaticchanasahajāto phasso manosamphasso nāma cetanā ca manokammaṃ nāma. Taṃ cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Etthāpi pañcavidho asaṃvaro nām' atthi. Sāntiraṇavoṭṭhapanesu pi es' eva nayo.

Javanasahajāto pana phasso manosamphasso nāma, cetanā manokammaṃ nāma, taṃ cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha asaṃvaro cakkhu-asaṃvaro nāma hoti. Sotaghānajivhāpasādakāya-dvāresu pi es' eva nayo.

Yadā pana rūpādisu aññatarārammaṇaṃ manodvārikajanaṃ vinā vacīdvārena suddhaṃ kāyadvārasaṅkhātāṃ copanaṃ pāpayamānaṃ uppajjati tadā tena cittaena saha-jāto phasso manosamphasso nāma.

266. Cetanā kāyakammaṃ nāma. Tam pana cittaṃ abbohārikaṃ copanassa uppannattā manodvāraṃ ti saṅkhaṃ gacchati. Ettha asaṃvaro copanakāya-asaṃvaro nāma.

Yadā tādisaṃ yeva javanaṃ vinā kāyadvārena suddhaṃ vacīdvārasaṅkhātāṃ copanaṃ pāpayamānaṃ uppajjati tadā tena cittaena saha-jāto phasso manosamphasso nāma.

Cetanāvacikammaṃ nāma. Tam pana cittaṃ abbohārikaṃ copanassa uppannattā manodvāraṃ ti saṅkhaṃ na gacchati. Ettha asaṃvaro vācā-asaṃvaro nāma.

Yadā pana javanacittaṃ vinā kāyavacīdvārehi suddhaṃ manodvāraṃ eva hutvā uppajjati tadā tena cittaena saha-jāto phasso manosamphasso nāma.

Cetanā manokammaṃ nāma, cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha asaṃvaro mano-asaṃvaro nāma.

Imesaṃ aṭṭhannaṃ asaṃvarānaṃ vasena cakkhu-asaṃvaradvāraṃ sotaghānajivhāpasādakāya-copanakāya-vācā-mano-asaṃvaradvāraṃ ti imāni aṭṭha asaṃvaradvārāni vedītabbāni.

267. Cakkhusaṃvaro sotaghānajivhāpasādakāyacopana-kāya-vācā-manosaṃvaro ti ime pana aṭṭha saṃvarā nāma. Te atthato sīlaṃ satīṃ ānāṃ khantiṃ viriyan ti ime

pañca dhammā honti. Tesu pi ekadhammo pi pañcadvāre votthapanapariyosānesu cittesu n'uppajjati, javanakkhāṇe eva uppajjati, javane uppanno pi pañcadvāre samvaro ti vuccati. Tassa sabbassā pi cakkhuviññāpasahagato hi phasso cakkhusamphasso ti ādinā asaṃvare vutten'eva nayena uppatti veditabbā. Iti imesam atṭhannam saṃvarānaṃ vasena cakkhusaṃvaradvāraṃ — pe — manosaṃvaradvāraṃ ti imāni atṭha saṃvaradvārāni veditabbāni.

268. Pāṇātipāto, adinnādānaṃ, kāmesu micchācāro, musāvādo, piṣuṇā vācā, pharusā vācā, saṃphappalāpo, abhijjhāvyāpādo, micchādittḥi ti ime pana dasa akusalakamma-pathā nāma.

Tattha¹ pāṇassa atipāto pāṇātipāto nāma. Pāṇavadho pāṇaghāto ti vuttaṃ hoti. Pāṇo ti c'ettha vohārato satto paramatthato jīvitindriyaṃ. Tasmim pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriy - upacchedaka - upakkamasamutṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirāhitesu tiracchānagatādisu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo mahante mahāsavajjo. Kasmā? Payogamahantatāya payogasamatte pi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādisu appagūṇe pāṇe appasāvajjo, mahāgūṇe mahāsavajjo, saviraguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānaṃ ca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsavajjo ti veditabbo. Tassa pañca sambhārā honti: Pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittaṃ, upakkamo, tena maraṇaṃ ti. Cha payogā: Sāhatthiko, ānattiko, nissaggiko, thāvaro, vijjāmayo, iddhiṃmayo ti. Imasmim paṇ'atthe vitthāriyamāṇe atipapañco hoti. Tasmā taṃ na vitthārayāma aññaṃ ca evarūpaṃ. Atthikehi pana Samantapāsādikam Vinayatthakatham oloketvā gahetabbo.

269. Adinnassa² ādānaṃ adinnādānaṃ parassa haraṇaṃ theyyaṃ corikā ti vuttaṃ hoti. Tattha adinnaṃ ti para-pariggahitaṃ. Yattha paro yathākāmakārī taṃ āpajjanto adaṇḍārāho anupavajjo ca hoti. Tasmim pana parapariggahite

¹ Papañcasūdanī in Trenckner's transcript p. 235 ff. Sumaṅgalavil. p. 69. Hardy Manual of Buddhism p. 478.

² Sumaṅgalavil. p. 71.

saññino tadādāyaka-upakkamasamutthāpikā theyyacetanā adinnādānam, tam hīne parasantake appasāvajjam, pañite mahāsāvajjam. Kasmā? Vatthupanītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānam santake vatthusmim mahāsāvajjam, tam tam guṇādhikam upādāya tato tato hinaguṇassa santake vatthusmim appasāvajjam. Tassa pañca sambhārā honti: Parapariggahitaṃ parapariggahita-saññitā, theyyacittam, upakkamo, tena haraṇam ti¹. Cha payogā sāhatthikādayo va. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro, pasayhāvahāro, paṭicchannāvahāro, parikappāvahāro, kusāvahāro ti. Imesam avahārānaṃ vasena pavattā ti ayam ettha saṅkhepo. Vitthāro pana Samantapāsādikāyaṃ.

270. Kāmesu micchācāro ti ettha pana kāmesu ti methunāsamācāresu micchācāro ekantanindito lāmakācāro. Lakhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārapavattā agamanīyatthānavitikkamacetanā kāmesu micchācāro. Tattha agamanīyatthānaṃ nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā, piturakkhitā, mātāpiturakkhitā, bhāturakkhitā, bhaginīrakkhitā, nātīrakkhitā, gottarakkhitā, dhammarakkhitā, sārakkhā, saparidaṇḍā ti māturakkhitādayo dasa, dhanakkītā, chandavāsīnī, bhagavāsīnī, paṭavāsīnī, odapattakīnī, ohatacumbaṭṭā, dāsī ca bhariyā, kammakārī ca bhariyā, dhajāhaṭṭā, muhuttikā ti etā dhanakkītādayo dasā ti vīsati itthiyo².

Itthiṣu pana dvinnam sārakkhāsaparidaṇḍānaṃ dasannañ ca dhanakkītādinam ti dvādasannam itthīnaṃ aññesu purisā idam agamanīyatthānaṃ nāma. So pan'esa micchācāro sīlādiguṇarakkhite agamanīyatthāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā: Agamanīyaṃ vatthusmim sevanācittam, sevanāpayogo, maggena maggapaṭipatti, adhivāsanaṃ ti. Eko payogo sāhatthiko eva³.

271. Musā ti⁴ viśamvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacippayogo kāyappayogo ca. Viśamvādanādhippāyena pan'assa paraviśamvādakā kāyavacippayogasamutthāpikā

¹ Hardy Manual of Buddhism p. 483. ² Suttavibhaṅga I p. 139.

³ Hardy Manual of Buddhism p. 484. ⁴ Sumaṅgalavil. p. 72.

cetanā musāvādo. Aparo nayo: Musā ti abhūtam ataccham vatthu. Vādo ti tassa bhūtato tacchato viññāpanam. Lakkhaṇato pana atatham vatthu tathato param viññāpetukāmassa tathā viññāttisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yam attham bhañjati tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahatṭhānam attano santakam adātukāmatāya 'natthi ti' ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanattham vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānam appakam pi telam vā sappim vā labhivā hassādhippāyena 'ajja gāme telanadī maññe sandati ti' purāṇakathānayaena pavatto appasāvajjo. Aditṭham yeva pana ditṭhan ti ādinā nayena vadantānam mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti: Atatham vatthu, visamvādanacittam, tajjo vāyāmo, parassa tadatthaviñjananam ti¹. Eko payogo sāhatthiko va. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisamvādakakiriyāya karaṇe datṭhabbo.

Tāya ce kiriyāya paro tam attham jānāti, ayam kiriyāsamuṭṭhāpikā cetanā khaṇe yeva musāvādakammunā bajjhati². Yasmā pana yathā kāyapaṭibaddha-vācāya param visamvādeti tathā 'imassa bhaññāhi ti' āpāpento pi paṇṇam likhitvā purato nissajanto pi 'ayam attho evam veditabbo' kuḍḍādisu likhitvā ṭhapento pi tasmā ettha āpattikā nissaggikā thāvarā pi payogā yujjanti. Atṭhakathāsu pana anāgatattā vīmaṇsitvā gahetabbam.

272. Pisunā³ vācā ti ādisu yāya vācāya yassa tam vācam bhāsati tassa hadaye attano piyabhāvaṃ parassa ca pesuññabhāvaṃ karoti sū pisunā vācā.

Yāya pana attānam pi param pi pharusam karoti, yā vācā sayam pi pharusā n'eva kaṇṇasukhā na hadayasukhā vācā ayam pharusā vācā.

273. Yena sampham palapatī nīratthakam so samphappalāpo. Yā tesam mūlabhūtā cetanā pi pisunāvācādinānam eva labhati sū evaṇi ca idha adhippetā ti. Tattha saṅkiliṭṭhassa cittassa paresam vā bhedāya attapiyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā pisunā vācā. Sā

¹ Hardy Manual p. 486. ² not in Ps. ³ Sumaṅgalavil. p. 73.

yassa bhedaṃ karoti tassa appagunatāya appasāvajjā, mahāgunatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā: Bhinditabbo paro, 'iti ime nānābhavissanti ti vinābhavissanti ti' bhedapurekkhārata ca, 'iti aham piyo bhavissāmi vissāsiko ti' piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tad atthaviññanan ti. Pare pana abhinne kammapathabhedo natthi, bhinne eva hoti.

Parassa ¹ mammacchedakakāyavacīpayogasamuttāpikā ekantapharusacetanā pharusavācā. Tassā āvibhāvattam idaṃ vatthu: Eko kira gāmadārako mātu vacanam anādiyitvā araṇṇaṃ gacchati. Tam mātā nivattetum asakkonti 'caṇḍā tam mahisī anubandhatū ti' akkosi. Ath'assa tath'eva araṇṇe mahisī utthāsi. Dārako 'yam mama mātā mukhena kathesi tam mā hotu, yam cittaena cintesi tam hotū ti saccakiriyam akāsi. Mahisī tatth'eva maṇḍā ² viya atthāsi. Evam mammacchedako pi payogo cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti.

Mātāpitāro hi kadāci puttake evam pi vadanti 'corā vo khaṇḍakhaṇḍikaṃ karontū ti' uppalapattam pi nesam upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evam vadanti 'kim ime ahirikā anottāpino pi vadanti, niddhamatha ne ti', atha ca nesam āgamādhigamasampattim icchanti.

Yathā ca cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti evam vacanasāṇhatāya aphaṇḍavācā pi na hoti. Na hi mārūpetukāmassa 'imaṃ sukhaṃ sayāpethā ti' vacanam aphaṇḍavācā hoti, cittapharusatāya pana sā pharusā vācā vā. Sā yam sandhāya sandhāya pavattitā tassa appagunatāya appasāvajjā, mahāgunatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā: Akkositabbo paro, kupitacittam, akkosanan ti.

274. Anattaviññāpakakāyavacīpayogasamuttāpikā ³ akuṣalā cetanā samphappalāpo. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā: Bhāratayuddha-Sītāharaṇādī-nirattakakathā-purekkhārata, tathā rūpī kathā kathanaṃ ca. Pare pana

¹ Sumaṅgalavil. p. 75.

² baddhā Ps. Sum.

³ Sumaṅgalavil. p. 76.

taṃ katham agañhento kammaṇṭhaṃ natthi, pareṇa samphappalāpe gahite yeva hoti.

275. Abhiññāyati ti abhiññā. Parabhaddābhimukhi hutvā ninnatāya pavattati ti attho. Sā ‘aho vata idam mam’assā ti’ evaṃ parabhaddābhimukhiyānalakkhaṇā adinnadānaṃ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā: Parabhaddaṃ attano pariṇāmanaṃ ca. Parabhadda-vatthuke hi lobhe uppanne pi na tāva kammaṇṭhaṃ natthi hoti yāva ‘aho vata idam mam’assā ti’ attano na pariṇāmeti.

Hitam sukham vyāpādayati ti vyāpādo. So paravināsāya manopadosalakkhaṇo pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā: Parasatto ca tassa ca vināsacintā. Parasattavatthuke hi kodhe uppanne pi na tāva kammaṇṭhaṃ natthi hoti yāva ‘aho vatāyaṃ ucchiṇṇe viṇasseyyā ti’ vināsaṃ na cinteti.

Yathā bhuccagahaṇābhāvena micchā passati ti micchā-ditṭhi. Sā natthi dinnā ti ādinā nayena viparītadassana-lakkhaṇā samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Api ca aniyatā appasāvajjā niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā: Vatthuno ca gahitā kāraviparītā ca. Yathā taṃ gaṇhāti tathā bhāvena tassūpatthānaṃ ti. Tattha natthikāhetu-akiriya-ditṭhihi eva kammaṇṭhaṃ natthi na aññāditṭhihi.

276. Inesam pana dasannam akusalakammaṇṭhaṇaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlato ti pañcah’ākārehi vinicchayo veditaṃ.

Tattha dhammato ti. Etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanā dhammā va honti abhiññādayo, tayo cetanāsampayuttā.

Koṭṭhāsato ti paṭipāṭiyā satta micchāditṭhi cā ti ime atṭha kammaṇṭha eva honti no mūlāni, abhiññāvyāpādo kammaṇṭha c’eva mūlāni ca. Abhiññā hi mūlaṃ patvā lobho akusalamūlaṃ hoti, vyāpādo doso akusalamūlaṃ.

Ārammaṇato ti paṇātipāto jīvitindriyārammaṇo saṅkhārārammaṇo hoti adinnadānaṃ sattārammaṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā. Micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇo sattārammaṇo ti pi eko. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā piṣuṇā vācā, pharusā

vācā sattārammaṇā va, samphappalāpo diṭṭhasutamuta-viññātavasena sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā, tathā abhiijjhāvyaṇṇapādo sattārammaṇo va, micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavasena saṅkhārārammaṇā.

Vedanāto ti pāṇātipāto dukkhavedano hoti kiṃ cāpi hi rājāno coraṃ disvā hasamānā pi ‘gacchatha naṃ ghātteta ti’ vadanti. Sannīṭṭhāpakacetanā pana tesam dukkhasam-payuttā va hoti. Adinnādānaṃ tivedanaṃ: Taṃ hi para-bhaṇḍaṃ disvā haṭṭhatuṭṭhassa gaṇhato sukhavedanaṃ hoti, bhitaḥhitassa gaṇhato dukkhavedanaṃ, tathā vipākanis-sandaphalāni paccavekkhantassa gahaṇakāle majjhataḥbhāve ṭhitassa pana gaṇhato adukkham asukhavedanaṃ hoti. Micchācāro sukhamaññhattavasena dvivedano, sannīṭṭhāpakacitte pana majjhattavedano na hoti. Musāvādo adinnādāne vuttanāyena’eva tivedano, tathā piṣuṇā vācā, pharusā vācā dukkhavedanā, samphappalāpo tivedano. Paresu hi sādhu-kāraṃ dentesu celādini khipantesu haṭṭhatuṭṭhassa Sītāharapa-Bhāratayuddhādini kathanakāle so sukhavedano hoti. Paṭhamam dinnavedanena ekena pacchā āgantvā ādito paṭṭhāya kathehi ti vutte ananusandhikam pakinna-kakathaṃ kathessāmi nu kho ti domanassitassa kathana-kāle dukkhā vedanā hoti, majjhattassa kathayato adukkhamasukhavedanā hoti. Abhiijjhā sukhamaññhattavasena dvi-vedanā, tathā micchādiṭṭhi. Vyāpādo dukkhavedano.

Mūlato ti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti, adinnādānaṃ dosamohavasena vā lobhamohavasena vā, micchācāro lobhamohavasena, musāvādo dosamohavasena vā lobhamohavasena vā, tathā piṣuṇā vācā samphappalāpo ca, pharusā vācā dosamohavasena, abhiijjhā mohavasena ekamūlā, tathā vyāpādo micchādiṭṭhi lobhamohavasena dvimūlā ti.

Akusalakammapaṭhakathā niṭṭhitā.

277. Pāṇātipātādihi pana viratiyo anabhiijjhā-avyāpāda-sammādiṭṭhiyo cā ti ime dasa kusalakammapaṭhā nāma.

Tattha pāṇātipātādayo vuttā eva. Pāṇātipātādihi etāya viramanti ti viramaṇamattam eva vā etan ti virati pāṇātipātā viramantassa. Yā tasmiṃ samaye pāṇātipātā ārati virati ti evaṃ vuttā kusala-cittasampayuttā virati, sā bhe-

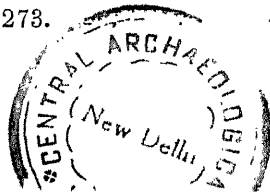
dato tividhā hoti: Sampattavirati samādānavirati samucchedavirati ti.

278. Tattha asaṁādinna-sikkhāpadānam attano jātivaya-bāhusaccādinī paccavekkhitvā ayuttam. Amhākam eva-rūpaṁ kātun ti sampattavatthum avitikkamantānam uppajjamānā virati sampattā virati ti veditabbā Sīhaladīpe Cakkaṇa-upāsakassa viya. Tassa kira daharakāle yeva mātuyā rogo uppajji vejjena ca allasasamaṁsam laddhum vaṭṭati ti vuttam. Tato Cakkaṇassa bhātā 'gaccha-tāta, khettaṁ ahiṇḍa ti' Cakkaṇam pesesi. So tattha gato. Tasmiṁ ca samaye eko saso taruṇasassaṁ khāditum āgato hoti. So taṁ disvā vegena dhāvanto valliya baddho kiri kiri ti saddam akāsi. Cakkaṇo tena saddena gantvā taṁ gahetvā cintesi 'mātu bhesajjaṁ karomī ti'. Puna cintesi 'na me taṁ patirūpaṁ mātu jīvitakāraṇena paraṁ jīvita voropeyyaṁ ti'. Atha naṁ 'gaccha araṇṇe sasehi saddhim tiṇodakam paribhuñjā ti' muñci bhātara ca 'kiṁ tāta saso laddho ti' pucchito taṁ pavattim ācikkhi. Tato naṁ bhātā paribhāsi. So mātuyā santikaṁ gantvā 'yato 'ham jāto nābhijānāmi saṁcicca paṇaṁ jīvita voropetā ti' saccam vatvā atṭhāsi. Tāvad ev'assa mātā arogā ahosi¹.

279. Saṁādinṇā sikkhāpadānam pana sikkhāpadasa-mādāne tad uttariṁ ca attano jivitaṁ pi pariccajivā vatthum avitikkamantānam uppajjamānā virati samādānavirati ti veditabbā Uttaravaḍḍhamānavāsi-upāsakassa viya. So kira Ambariyavihāravāsi-Piṅgalabuddharakkhitattherassa santike sikkhāpadāni gahetvā khettaṁ kasati. Tassa goṇo naṭṭho. So taṁ gavesanto Uttaravaḍḍhamānapabbataṁ āruhi. Tattha naṁ mahāsappo aggahesi. So cintesi 'imāy' assa tikhiṇavāsiyā sīsaṁ chindāmī ti. Puna cintesi 'na me taṁ patirūpaṁ yvāham bhāvaniyassa garuno santike sikkhāpadāni gahetvā bhindeyyaṁ ti' evaṁ yāvataṭṭhaṁ cintetvā 'jivitaṁ pariccajāmi na sikkhāpadaṁ ti' amse ṭhapitaṁ tikhiṇaṁ daṇḍavāsim araṇṇe chaḍḍesi. Tāvad eva naṁ mahāvālo muñcivā agamāsi ti².

¹ Hardy Manual of Buddhism p. 480.

² Hardy Eastern Monachism p. 273.

Ariyamaggasampayuttā pana virati samucchedavirati ti veditabbā. Tassā uppattito pabhuti pāṇaṃ ghāteṣṣāmā ti ariyapuggalānaṃ cittaṃ pi na uppajjati ti.

280. Idāni yathā akusalānaṃ evaṃ imesaṃ pi kusala-kammaṃ pathānaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato veda-nāto mūlato ti pañcah'ākārehi vinicchayo veditabbo.

Dhammato ti: Etesu hi paṭipāṭiya satta cetanā pi vaṭṭanti viratiyo pi, ante tayo cetanāsampayuttā va.

Koṭṭhāsato ti: Paṭipāṭiyā satta kammaṃ pathā yeva no mūlāni, ante tayo kammaṃ pathā ceva mūlāni ca. Anabhijjhā-mūlaṃ patvā alobho kusalamūlaṃ hoti avyāpādo, adoso kusalamūlaṃ sammādiṭṭhi, amoho kusalamūlaṃ.

Ārammaṇato ti: Paṇātipātādīnaṃ ārammaṇān'eva etesaṃ ārammaṇāni. Vitikkamitabbato yeva hi veramaṇī nāma hoti. Yathā nibbānārammaṇe ariyamaggo kilese pajahati evaṃ jīvitindriyādi-ārammaṇā p'ete kammaṃ pathā paṇātipātādīni dussīlyāni pajahanti ti veditabbā.

Vedanāto ti sabbe sukhavedanā vā honti majjhatta-vedanā vā. Kusalaṃ patvā hi dukkhā vedanā nāma natthi.

Mūlato ti: Paṭipāṭiyā satta nāṇasampayuttacittena vira-mantassa alobha-adosa-amohavasena timūlā honti, nāṇa-vippayuttacittena viramantassa dvimūlā, anabhijjhānāna-sampayuttacittena viramantassa dvimūlā hoti, nāṇavippayut-tacittena ekamūlā. Alobho pana attanā va attano mūlaṃ na hoti. Avyāpādo pi es'eva nayo. Sammādiṭṭhi alobhā-dosavasena dvimūlā ca hoti. Ime dasa kusalakammaṃ pathā nāma.

281. Idāni imasmiṃ tṭhāne kammaṃ pathasamśandanaṃ nāma veditabbaṃ. Pañca-phassadvāraṇasena hi uppanno asaṃvaro akusalamaṇo kammaṃ eva hoti manophassa-dvāraṇasena uppanno tīni pi kammāni hoti. So hi kāya-dvāre copanaṃ patto akusalaṃ kāyakammaṃ hoti, vaci-dvāre akusalaṃ vacikammaṃ. Ubhayattha copanaṃ appatto akusalaṃ manokammaṃ hoti.

— 282. Pañca-asamvaradvāraṇasena uppanno pi akusala-kāyakammaṃ eva hoti, vācā-asamvaradvāraṇasena uppanno akusalavacikammaṃ eva, mano-asamvaradvāraṇasena up-

panno akusalavacīkammam eva, mano-asamvaradvāravasena uppanno akusalamanokammam eva hoti.

Tividham kāyaduccaritam akusalakāyakammam eva hoti, catubbidham vacīduccaritam akusalavacīduccaritam. Kammam eva tividham manoduccaritam akusalamanokammam eva hoti.

Pañca-phassadvāravasena uppanno kusalamanokammam eva hoti, manophassadvāravasena uppanno nayam pi asamvarō viya tīni pi kammāni hoti, pañca-samvaradvāravasena uppanno pi kusalamanokammam eva hoti, copanakāyasamvaradvāravasena uppanno kusalakāyakammam eva hoti, vācāsamvaradvāravasena uppanno kusalavacīkammam eva manodvāravasena uppanno kusalamanokammam eva hoti.

Tividham kāyasucaritam kusalakammam eva hoti, catubbidham vacīsucaritam kusalam vacīkammam eva, tividham manosucaritam kusalamanokammam eva.

Akusalakāyakammam pañcaphassadvāravasena uppajjati. Manophassadvāravasena uppajjati tathā akusalavacīkammam. Akusalamanokammam pana cha-phassadvāravasena uppajjati. Tam kāyavacīdvāresu copanam pattam akusalam kāyakammavacīkammam hoti, copanam appattam akusalamanokammam eva. Yathā ca eva phassadvāravasena evam pañca-asamvaravasena pi akusalam kāyakammam n'uppajjati. Copanakāya-asamvaradvāravasena pana vācā samvaradvāravasena'eva uppajjati, mano-asamvaradvāravasena n'uppajjati.

Akusalamanokammam attha samvaradvāravasena pi uppajjati n'eva kusalakāyakammādisu pi es'eva nayo. Ayam pana viseso: Yathā akusalakāyavacīkammāni mano-asamvaradvāravasena n'uppajjanti na tathā etāni pana kāyāṅgavācāṅgam acopetvā sikkhāpadāni gaṇhantassa manosamvaradvāre pi uppajjanti eva.

283. Tattha kāmāvacarakusalacittam tividham kammadvāravasena uppajjati, pañca-viññāṇadvāravasena n'uppajjati. Yam p'idaṃ cakkkhusamphassapaccayā uppatti vedayitam sukham vā dukkham vā adukkham asukham vā ti iminā pana nayena cha-phassadvāravasena uppajjati, attha-asamvaradvāravasena n'uppajjati, attha-samvaradvārena n'uppajjati, dasa-

akusalakamma-pathavasena n'uppajjati, dasa-kusalakamma-pathavasena uppajjati. Tasmā idaṃ cittaṃ tividhakammadvāravasena vā uppannaṃ hotu cha-phassadvāravasena vā dasakusalakamma-pathavasena vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti — pe — dhammārammaṇaṃ vā ti vutte sabbhaṃ vuttaṃ eva hoti ti.

Dvārakathā niṭṭhitā.

284. Yaṃ yaṃ vā paṇ'ārabbhā ti ettha ayaṃ yojanā heṭṭhā vuttesu rūpārammaṇādisu rūpārammaṇaṃ vā ārabbhā ārammaṇaṃ katvā ti attho.

Saddārammaṇaṃ vā dhammārammaṇaṃ vā ārabbhā uppannaṃ hoti. Ettāvata ekassa cittaṃ etesu ārammaṇesu yaṃ kiñci ekam eva ārammaṇaṃ anuññātasadisam hoti, idaṃ ca ekasmiṃ samaye ekassa vā puggalassa rūpārammaṇaṃ ārabbhā uppannaṃ. Puna aññasmiṃ samaye aññassa vā puggalassa saddādisu pi aññātaram ārammaṇaṃ ārabbhā uppajjati.

Evam eva uppajjamānassa c'assa ekasmiṃ bhava paṭhamam rūpārammaṇam ārabbhā pavatti hoti, pacchā saddārammaṇam hoti, ayaṃ kamo natthi. Rūpādisu vā pi paṭhamam nīlārammaṇam pacchā pitārammaṇam ti ayaṃ pi niyamo natthi. Iti imaṃ sabbārammaṇaṃ taṃ c'eva kamābhāvaṃ ca. Kamābhāve ca nilapitādisu niyamābhāvaṃ dassetuṃ yaṃ yaṃ vā paṇārabbhā ti āha idaṃ vuttaṃ hoti. Imesu rūpādisu na yaṃ kiñci ekam eva atha kho yaṃ yaṃ vā paṇārabbhā uppannaṃ hoti evam uppajjamānam pi paṭhamam rūpārammaṇam pacchā saddārammaṇam ārabbhā ti evam anuppajjitvā yaṃ yaṃ vā paṇārabbhā uppannaṃ hoti. Paṭilomato vā anulomato vā ekantarika-dvantarikādinayena rūpārammaṇādisu yaṃ vā taṃ vā ārammaṇaṃ katvā uppannaṃ hoti ti attho.

Rūpārammaṇe pi ca paṭhamam nīlārammaṇam pacchā pitārammaṇam ti iminā pi niyamena anuppajjitvā yaṃ yaṃ vā paṇārabbhā nilapitakādisu rūpārammaṇesu yaṃ vā taṃ vā rūpārammaṇam ārabbhā uppannaṃ hoti ti attho. Saddārammaṇādisu pi es'eva nayo. Ayaṃ tāva ekā yojanā.

Ayaṃ pana aparā: Rūpam ārammaṇam etassā ti rūpārammaṇaṃ — pe —, dhammam ārammaṇam etassā ti

dhammārammaṇaṃ. Iti rūpārammaṇaṃ vā — pe — dhammārammaṇaṃ vā cittaṃ uppannaṃ hoti ti vatvā puna yaṃ yaṃ vā paṇārabbhā ti āha. 'Tass' attho: etesu rūpādisu heṭṭhā vuttanāyena'eva yaṃ vā paṇārabbha uppannaṃ hoti ti. Mahā-Aṭṭhakathāyaṃ ye vā pana ke abhinavaṃ natthi heṭṭhā gahitaṃ eva gahitaṃ ti vatvā rūpaṃ vā ārabba — pe — dhammaṃ vā ārabba idaṃ vā idaṃ vā ārabbhā ti kathetum idaṃ vuttaṃ ti, ettakam eva āgataṃ.

285. Tasmim samaye ti idaṃ aniyamanidditṭhassa samayassa niyamato paṭiniddesavacanāṃ. Tasmā yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti tasmim yeva samaye phasso hoti — pe — avikkhepo hoti ti ayam attho veditabbo.

Tattha yath'eva cittaṃ evaṃ phassādisu pi phasso hoti. Kiṃ hoti? Kāmāvacaro hoti, kusalo hoti, uppanno hoti, somanassasahagato hoti ti ādinā nayena labbhamānapadavasena yojanā kātabbā. Vedanāyaṃ hi somanassasahagatā ti paññindriye ca ñānasampayuttan ti na labbhati. Tasmā labbhamānapadavasenā ti vuttaṃ. Idaṃ Aṭṭhakathāvuttakam ācariyaṇaṃ mataṃ, na paṇ'etaṃ sārato daṭṭhabbaṃ.

286. Kasmā paṇ'ettha phasso ca paṭhamaṃ vutto ti? Cittassa paṭhamābhiniṇipātattā. Ārammaṇasmiṃ hi cittassa paṭhamābhiniṇipāto hutvā phasso ārammaṇaṃ plusamāno uppajjati, tasmā paṭhamaṃ vutto phasso na pana phusitvā vedanāya vediyati, saññāya sañjānāti, cetanāya ceteti. Tena vuttaṃ: Phutṭho bhikkhave vediyati, phutṭho sañjānāti, phutṭho ceteti ti. Api ca: Ayam phasso nāma yathā pāsādam patvā thambho nāma, sesadabbhasambhārānaṃ balavapaccayo tulāsaṃghātabhittipādaḷagopānasipakkha-pāsamukhavatṭṭhiyo thambhe baddhā thambhe patiṭṭhitā eva eva sahaḷātasampayuttadhammānaṃ balavapaccayo hoti. Thambhasadisō hi esa, avasesā dabbhasambhārasadisā ti.

287. Kasmā pi paṭhamaṃ vutto idaṃ pana akāraṇaṃ? Ekacittasmiṃ hi uppannadhammā 'ayaṃ paṭhamam uppanno, ayam pacchā ti' idaṃ vuttaṃ na labbhā. Balavapaccaya-bhāve pi phassassa kāraṇaṃ na dissati, desanāvāren'eva

pana phasso paṭhamam vutto vedanā hoti phasso hoti, saññā hoti phasso hoti, cetanā hoti phasso hoti, cittaṃ hoti phasso hoti, vedanā hoti saññā hoti cetanā hoti vitakko hoti ti.

288. Āharitum pi vaṭṭeyya desanāvārena pana phasso va paṭhamam vutto ti veditabbo. Yathā c'ettha evaṃ sesadhammesu pi pubbāparakkamo nāma pariyesitabbo. Seyyath' idam phusati ti phasso, svāyam phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso, sannipātapaccupatṭhāno āpāthavisayapadaṭṭhāno. Ayaṃ hi arūpadhammo pi samāno ārammaṇesu phusanākāren' eva pavattati ti phusanalakkhaṇo.

Ekadesen'eva analliyamāno pi rūpaṃ viya cakkhum saddo viya sotam cittaṃ ārammaṇaṃ ca saṅghaṭṭeti ti saṅghaṭṭanaraso. So vatthārammaṇa-saṅghaṭṭanato vā uppannattā sampatti-atthena pi rasena saṅghaṭṭanaraso ti veditabbo.

Vuttam h'etam Atthakathāyaṃ: Catubhūmakaphasso no phusanalakkhaṇo nāma, natthi saṅghaṭṭanaraso, pana pañcadvāriko va hoti. Pañcadvārikassa hi phusanalakkhaṇo ti pi saṅghaṭṭanaraso ti pi nāmaṃ, manodvārikassa phusanalakkhaṇo na saṅghaṭṭanaraso ti. Idaṃ vatvā idaṃ suttam āhatam. Yathā, Mahārāja, dve meṇḍā yujjheyyum, yathā eko meṇḍo evaṃ cakkhum daṭṭhabbam, yathā dutiyo meṇḍo evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbam, yathā tesam sannipāto evaṃ phasso daṭṭhabbo.

Yathā ca Mahārāja dve sammā vajjeyum dve pāṇi vajjeyyum, yathā eko pāṇi evaṃ cakkhum daṭṭhabbam, yathā dutiyo pāṇi evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbam, yathā tesam sannipāto evaṃ phasso daṭṭhabbo¹. Evam phusanalakkhaṇo ca phasso saṅghaṭṭanaraso ca ti vitthāro.

289. Yathā vā cakkhunā rūpaṃ disvā ti ādisu cakkhuvinnāṇādinī cakkhuādināmena vuttāni evaṃ idhāpi tāni cakkhuādināmen'eva vuttāni ti veditabbāni. Tasmā evaṃ cakkhum daṭṭhabbam ti ādisu evaṃ cakkhuvinnāṇaṃ daṭṭhabban ti iminā nayena attho veditabbo. Evam sante

cittārammaṇa-saṅghaṭṭanato imasmim sutte kiccātthen'eva rasena saṅghaṭṭanaraso ti siddho hoti.

Tikasannipātasāṅkhātassa pana attano kāraṇassa vasena paveditattā sannipātapaccupaṭṭhāno. Ayam hi tattha tattha tiṇṇaṃ saṅgati phasso ti evaṃ kāraṇass'eva vasena pavedito ti imassa ca suttapadassa ca tiṇṇaṃ saṅgati phasso ti ayam attho. Na saṅgatimattam eva phasso ti evaṃ paveditattā pana ten' evākārena paccupaṭṭhāti ti sannipāta-paccupaṭṭhāno ti vutto. Phalaṭṭhena pana paccupaṭṭhānen'esa vedanāpaccupaṭṭhāno nāma hoti. Vedanaṃ h'esa paccupaṭṭhāpeti uppādeti ti attho. Uppādiyamāno ca yathā bahiddhā uṇhapaccayā hi lākhā saṅkhātadhātu nissitā usmā attano nissaye mudubhāvakārī hoti na attano paccayabhūte pi bahiddhā vitaccikaṅgārasaṅkhāte uṇhabhāve evaṃ vatthārammaṇasaṅkhāto. Aññappaccayo pi samāno cittanissitattā attano nissayabhūte citte eva esa vedanuppādako hoti na attano paccayabhūte pi vatthumhi ārammaṇo vā ti veditabbo. Tajjāsamannāhāreṇa pana indriyena cā ti parikkhite visaye anantarāyena uppajjanato esa āpāthāvisayapadaṭṭhāno ti vuccati.

290. VEDIYATI TI VEDANĀ. Sā vedayitalakkhaṇā anubhavanarasā iṭṭhākārasambhogarasā vā cetasika-assādapaccupaṭṭhānā passaddhipadaṭṭhānā.

Catubhūmakavedanā hi no vedayitalakkhaṇā nāma natthi, anubhavanarasatāpanasukhavedanāyam eva labbhatī ti vatvā puna taṃ vādam paṭikkhipitvā sukhavedanā vā hotu dukkhavedanā vā adukkhamasukhavedanā vā sabbā anubhavanarasā ti vatvā ayam attho dīpito.

Ārammaṇarasānubhavanaṭṭhānam patvā sesasampayutta-dhammā ekadesamattakam eva anubhavanti. Phassassa hi phusanamattakam eva hoti, saññāya sañjānanamattakam eva, cetanāya cetanāmatlakam eva, viññāṇassa vijānamattakam eva. Ekantato pana issaravatāya visavitāya sāmībhāvena vedanā va ārammaṇarasam anubhavati. Rājā viya hi vedanā, sūdo viya sesā dhammā.

Yathā sūdo nānārasam bhojanaṃ sampādetvā pelāya pakkhipitvā lañchanam datvā rañño santike otāretva lañchanam bhinditvā pelam vivaritvā sabbasūpavyañjanehi

aggaggam ādāya bhājane pakkipitvā sadosaniddosabhāvaṃ
vīmaṃsanattham ajjhoharati, tato rañño nānaggarasa-
bhojanam upaneti, rājā issaravatāya visavitāya sāmī hutvā
icchiticchitam bhuñjati, tattha sūdassa bhattaṃ vīmaṃsa-
namattam iva sesadhammānam ārammaṇarasassa ekadesā-
nubhavanam. Yathā hi sūdo bhattekadesam eva vīmaṃ-
sati evaṃ sesadhammā pi ārammaṇarasekadesam eva
anubhavanti. Yathā pana rājā issaravatāya visavitāya
sāmī hutvā yadicchakam bhuñjati evaṃ vedanā pi issara-
vatāya visavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasam anubha-
vati, tasmā anubhavanarasū ti vuccati.

Dutiye atthavikappe ayam idha adhippetavedanā. Yathā
tathā vā ārammaṇassa iṭṭhākāram eva sambhuñjati ti iṭṭhā-
kārasambhogarasā ti vuttā.

Cetasikam assādato pan'esā attano sabhāven'eva upatṭhā-
nam sandhāya cetasika-assādapaccupatṭhānā ti vuttā. Yasmā
pana passaddhikāyo sukhaṃ vedeti tasmā passaddhipa-
datṭhānā ti veditabbā.

291. Nilādiḥhedam ārammaṇam sañjānāti ti saññā.^{*}
Sā sañjānanalakḥhaṇā paccabhiññāparasā. Catubhūmaka-
saññā hi no sañjānanalakḥhaṇā nāma natthi. Sañjānana-
lakḥhaṇā va yā pan' ettha abhiññāpene sañjānāti sā
paccabhiññāparasā nāma hoti ti. Tasmā vaḍḍhakissa
dārumhi abhiññānaṃ katvā puna tena abhiññāpene tam
paccabhiñjānanakāle purisassa kālatilakādi - abhiññānaṃ
sallakkhetvā puna tena abhiññāpene asuko nāma eso ti
tassa paccabhiñjānanakāle rañño pilandhanagopālaka-bhaṇ-
ḍāgārikassa tasmiṃ tasmiṃ pilandhane nāma paṇṇakam
bandhitvā asukapilandhanaṃ nāma āharā ti vutte dīpam
pajjāletvā ratanagabbham pavisitvā paṇṇaṃ vācetvā tassa
tass'eva pilandhanassa āharanākāle ca pavatti veditabbā.

Aparo nayo: sabbasaṅgāhikavasena hi sañjānanalakḥhaṇā
saññā puna sañjānananimittakāraṇarasā dāru-ādisu taccha-
kādayo viya.

Yathā gahitanimittavasena abhinivesakaraṇapaccupat-
ṭhānā hatthi - dassaka - andhāviya ārammaṇe anogāḷha-

vuttitāya aciraṭṭhānapaccupaṭṭhānā vā vijjū viya yathā upaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā tina-purisakesu migapotakānam purisānam ti uppannasaññā viya yā pan' ettha nāpasampayuttā hoti sā nānam eva anuvattati.

Sasambhārapaṭṭhavi-ādisu sesadhammānam paṭṭhavi-ādinī viyā ti veditabbā.

292. Cetayati ti cetanā.^{*} Saddhiṃ attanā sampayutta-dhamme ārammane atisandahati ti attho. Sā cetayitalakkhaṇā cetanā-bhāva-lakkhaṇā ti attho.

Āyūhana-rasā catu-bhūmaka-cetanā hi no cetayitalakkhaṇā nāma n'atthi. Sabbā cetayitalakkhaṇā va āyūhana-rasatā pana kusalākusalesu eva hoti, kusalākusala-kammāyūhanaṭṭhānam hi patvā sesa-sampayutta-dhammānam eka-desaka-mattakam eva kiccaṃ hoti. Cetanā pana atireka-vāyāmā ti diguṇa-ussāhādiguṇavāyāmā. Ten' āhu porāṇā vācariyā: 'Sabhāva-saṅghitā va pan' esā cetanā' ti vācariyo ti khetta-sāmi ti vuccati. Yathā khetta-sānipuriso pañcapaṇṇāsa balipurise gahetvā 'lāyissāmi ti' ekato khettaṃ otari tassa atireko ussāho atireko vāyāmo diguṇo ussāho diguṇo vāyāmo hoti 'tiraṃ gaṇhathā ti' ādinī vadati simaṃ ācikkhati tesam surā-bhatta-gandha-mālādini jānāti maggaṃ samakam harati evaṃ-sampadam idaṃ veditabbam. Khetta-sāmi-puriso viya hi cetanā; pañcapaṇṇāsa balipurisā viya cittaṅga-vasena uppannā pañcapaṇṇāsa kusala-dhammā, khetta-sāmi-purisassa diguṇussāhādiguṇa-vāyāma-karaṇa-kālo viya kusalākusala-kammāyūhanaṭṭhānam patvā cetanāya diguṇussāho diguṇa-vāyāmo hoti. Evaṃ assa āyūhana-rasatā veditabbā. Sā pan' esā pi samvidahana-paccupaṭṭhānā. Samvidahamānā hi ayaṃ upaṭṭhāti sakicca-parakicca-sādhikā jeṭṭha-sissa-mahāvaddhaki-ādayo viya. Yathā hi jeṭṭha-sisso upajjhāyaṃ dūrato āgacchantam disvā sayam adhiyamāno itare pi dārake attano attano ajjhesane pavattayati, tasmiṃ hi adhiyitum āraddhe te pi adhiyanti tad-anuvattitāya. Yathā ca mahāvaddhaki sayam tacchanto itare pi tacchake attano

^{*} Dhs. § 5. ^{*} Spence Hardy Manual of Buddhism p. 420.

āttano tacchana-kamme pavattayati, tasmim hi tacchitum āradhe te pi tacchanti tad-anuvattitāya, yathā ca yodhanāyako sayam yujjhamāno itare pi yodhe sampahāra-vuttiyā pavattayati, tasmim hi yujjhitum āradhe te pi anivattamānā yujjhanti tad-anuvattitāya, evam esā pi attano kiccena ārammaṇe vattamānā aññe pi sampayutta-dhamme attano attano kiriyāya pavatteti. Tassā hi attano kiccaṃ āradhāya sampayuttā pi ārabhanti. Tena vuttam: — Sakicca-parakicca-sādhikā jeṭṭha-sissa-mahāvāḍḍhaki-ādayo viyā ti. Accāyika-kammānussaraṇādisu ca paṇāyam sampayuttadhammānaṃ ussāhana-bhāvena pavattamānā pakaṭṭā hoti ti veditabbā ti.

293. Ārammaṇaṃ cinteti ti cittaṃ¹ ti cittassa vacanatto vutto eva. Lakkhaṇādito pana vijānana-lakkhaṇaṃ cittaṃ pubbaṅgama-rasaṃ sandhāna-paccupaṭṭhānaṃ nāmarūpa-padaṭṭhānaṃ. Catu-bhūmaka-cittaṃ hi no vijānana-lakkhaṇaṃ nāma n'atthi sabbam vijānana-lakkhaṇaṃ eva. Dvāraṃ pana patvā ārammaṇa-vibhāvanatṭhāne cittaṃ pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ hoti. Cakkhunā hi ditṭhaṃ rūpārammaṇaṃ citten' eva vijānāti . . . pe . . . manena dhammārammaṇaṃ citten' eva vijānāti.

Yathā hi nagara-guttiko nagara-majjhe siṅghātake nisiditvā 'ayaṃ nevāsiko ayaṃ āgantuko' ti āgatāgataṃ jaṇaṃ upadhāreti vavattṭhapeti, evaṃ-sampadam idaṃ veditabbam. Vuttam pi c'etaṃ therena: —

'Yathā, Mahārāja, nagaraguttiko nāma majjhe nagarassa siṅghātake nisinno puratthimato disato purisaṃ āgacchantam passeyya, pacchimato dakkhiṇato uttarato disato purisaṃ āgacchantam passeyya, evaṃ eva kho Mahārāja, yaṃ cakkhunā rūpaṃ passati taṃ viññāpēna vijānāti, yaṃ sotena saddaṃ suṇāti, ghāṇena gandhaṃ ghāyati, jivhāya rasaṃ sāyati, kāyena phoṭṭhabbaṃ phusati, manasā dhammaṃ vijānāti, taṃ viññāpēna vijānāti ti.'²

294. Evaṃ dvāraṃ patvā ārammaṇa-vibhāvanatṭhāne cittaṃ eva pubbaṅgamaṃ citta-purecārikaṃ hoti. Tasmā

¹ Dhs. § 6.

² Milindapañha p. 62.

pubbaṅgama-rasan ti vuccati. Tad etaṃ pacchimaṃ pacchimaṃ uppajjamānaṃ purimaṃ niraṇṭaraṃ katvā sandahamānaṃ eva upatthāti ti sandhāna - paccuppatthānaṃ, pañca-vokāra-bhave paṇassati yamato nāmarūpaṃ catu-vokāra-bhāve nāmaṃ eva padaṭṭhānaṃ. Tasmā nāma-rūpa-padaṭṭhānaṃ ti vuttaṃ. Kim paṇ' etaṃ cittaṃ purima-cittena saddhim ekam eva udāhu aññaṃ ti? Ekam eva. Atha kasmā purimaṃ niddiṭṭhaṃ puna-vuttan ti? Avicāritaṃ etaṃ Atthakathāyaṃ. Ayaṃ paṇ' ettha yutti. Yathā hi rūpādini upādāya paññattā suriyādayo na atthato rūpādīhi aññe honti ten' eva yasmiṃ samaye suriyo udeti tasmīṃ samaye tassa tejā-saṅkhātāṃ rūpaṃ pīti evaṃ vuccamāne pi na rūpādīhi añño suriyo nāma atthi. Tathā cittaṃ phassādayo dhamme upādāya paññāpiyati. Atthato paṇ' ettha tehi aññaṃ eva. Tena yasmiṃ samaye cittaṃ uppannaṃ hoti ekamsen' eva tasmīṃ samaye phassādīhi atthato aññad eva hoti ti. Imass' atthassa dīpanatthāya purimaṃ niddiṭṭhaṃ pi etaṃ puna-vuttan ti veditabbaṃ.

294. Yathā yasmiṃ¹ samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti . . . pe . . . paṭhavi-kasinaṃ tasmīṃ samaye phasso hoti ti ādisu bhāventena vavatthāpīte samaye yo bhāveti na so atthato uppajjati nāma. Ten' eva tattha yathā phasso hoti vedanā hoti ti vuttaṃ. Evaṃ yo bhāveti, so hoti ti vuttaṃ. Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti ti ādisu pana cittaṃ vavatthāpīte samaye samaya-vavatthāpakāṃ cittaṃ na tathā atthato n'uppajjati. Yath' eva pana tadā phasso hoti vedanā hoti, tathā cittaṃ pi hoti ti imassā pi atthassa dīpanattham idaṃ puna-vuttan ti veditabbaṃ.

Idaṃ paṇ' ettha sannitthānaṃ uddesa-vāre saṅgaṇhanattham² niddesa-vāre ca vibhajanattham. Purimena hi citta-saddena kevalaṃ samayo vavatthāpīto. Tasmīṃ pana cittaṃ vavatthāpīte samaye ye dhammā honti tesāṃ tesāṃ dassanattham phasso hoti ti ādi āraddhaṃ cittaṃ cāpi tasmīṃ samaye hoti ti yeva. Tasmā tassā pi saṅgaṇha-

¹ Dhs. § 160.

² sampiṇḍanattham M.

nattham etaṃ puna-vuttam. Imasmiṃ ca t̥hāne etasmiṃ avuccamāne katamam tasmim samaye cittan ti na sakkā bhaveyya niddesa-vāre vibhajitum. Evaṃ assa vibhajanam yeva parihāyetha. Tasmā niddesa-vāre vibhajanattham pi etaṃ vuttan ti veditabbam.

295. Yasmā vā uppannam hoti ti ettha cittaṃ uppannan ti etaṃ desanā-sīsam eva na pana cittaṃ ekakam eva uppajjattī ti Atthakathāyaṃ vicāritam, tasmā uppannan ti ettha cittaṃattam eva agahetvā paro-pannāsakusala-dhammeḥi saddhiṃ yeva cittaṃ gahitam. Evaṃ tattha saṅkhepato sabbe pi citta-cetasika-dhamme gahetvā idha sarūpena pabhedato dassetum phasso hoti ti ādi āradḍham. Iti phassādayo viya cittaṃ pi vattabbam evā ti pi veditabbam.

296. Vitakketi ti vitakko.¹ Vitakkanam vā vitakko, ūhanan ti vuttam hoti. Svāyaṃ ārammaṇe cittassa abhiniropana-lakkhaṇo, so hi ārammaṇo cittaṃ āropeti. Yathā hi koci rājā vallabham nātiṃ vā mittam vā nissāya rājageham ārohati evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇam ārohati. Tasmā so ārammaṇe cittassa abhiniropana-lakkhaṇo ti vutto. Nāgasenatthero pan' āha 'ākoṭana-lakkhaṇo vitakko. Yathā Mahārāja bheri ākoṭitū atha pacchā anuravati anusaddāyati evaṃ eva kho Mahārāja yathā ākoṭanā vitakko daṭṭhabbo, yathā pacchā anuravanā anusaddāyanā evaṃ vicāro daṭṭhabbo.' ti² Svāyaṃ āhanana-pariyāhanana-raso³. Tathā hi tena yogāvacaro ārammaṇam vitakkāhatam vitakka-pariyāhatam karoti ti vuccati ārammaṇe cittassa ānayana-paccupaṭṭhāno.

297. Vicarati ti vicāro.⁴ Vicaranam vā vicāro, anusañcaranān ti vuttam hoti. Svāyaṃ ārammaṇānumajjana-lakkhaṇo, tattha saḥajātānuyojana-raso cittassa anuppa-bandha-paccupaṭṭhāno. Sante pi ca etesaṃ katthaci aviyoḡe olārikatṭhena pubbaṅgamatṭhena ca ghaṇṭābhi-ghāto viya abhiniropanatṭhena cetaso paṭhamābhinipāto

¹ Dhs. § 7.

² Milinda 62, 63. slightly different.

³ paṭihanana-raso M.

⁴ Dhs. § 8.

vitakko, sukhumaṭṭhena anumajjana-sabhāvaṭṭhena ca ghaṇ-
ṭānuraṇṇaṃ viya anuppabandho vicāro.

Vipphāravā c'ettha vitakko paṭhamupattati-kāle parip-
phandanabhūto cittassa ākāse uppatitu-kāmassa pakkhino
pakkha-vikkhepo viya padumābhimukha-pāto viya ca gan-
dhānubandhana-cetaso bhamarassa. Santavutti-vicāro nāti-
paripphandana-bhāvo cittassa ākāse uppatitassa pakkhino
pakkha-pasāraṇaṃ viya paribbhamanaṃ viya ca padumā-
bhimukha-patitassa bhamarassa padumassa uparibhāge.
Aṭṭhakathāyaṃ pana ākāse gacchato mahā-sakuṇassa
ubhoḥi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā ga-
manaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto
vitakko. So hi ekaggo hutvā appeti. Vāta-gaṇaṭṭhaṃ
pakkhe phandāpayamāṇassa gmanaṃ viya anumajjana-
bhāvena pavatto vicāro.¹ So hi ārammaṇaṃ anumajjati
ti vuttaṃ. Taṃ anuppabandhana-pavattiyaṃ ativiya yujjati.
So pana tesāṃ viseso paṭhama-dutiya-jjhānesu pākāto hoti.
Api ca yathā malaggahitaṃ kamsa-bhājanam ekena hatthena
daḥaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇaṃ vā telaṃ vā
leḍḍupakena² parimajjantassa daḥa-gaṇa-hattho viya
vitakko, parimajjana-hattho viya vicāro. Tathā kumbha-
kāraṇassa daṇḍappahārena cakkam bhamayitvā bhājanam
karontassa uppāna-hattho viya vitakko, ito c'ito ca saṇca-
raṇa-hattho viya vicāro. Tathā maṇḍalaṃ karontassa
majjhe sannirumbhitvā ṭhita-kaṇṭhako viya abhiniropano
vitakko, bahi paribbhamana-kaṇṭhako viya anumajjano
vicāro.

298. Pīṇayati ti pīti.³ Sā sampiyāyana-lakkhaṇā kāya-
citta-pīṇana-rasā pharaṇa-rasā vā odagya-paccupaṭṭhānā.
Sā pan' esā khuddakā pīti, khaṇikā pīti, okkantikā pīti,
pharaṇā pīti, ubbegā pīti ti pañca-vidhā hoti.⁴ Tattha
khuddakā pīti sarīre lomahaṃsa-mattam eva kātum sakkoti,
khaṇikā pīti khaṇe khaṇe vijjuppāda-sadisā hoti, okkantikā

¹ Hardy Manual of Buddhism p. 424. ² laddhūpa-
kena T, leḍḍupakena M, laṇḍupakena C. G. ³ Dhs. § 9.

⁴ Visuddhimagga in Journal of the Pāli Text Society
1891—93 p. 94.

pīti samudda-tīraṃ vīci viya kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati, ubbega pīti balavatī hoti kāyaṃ uddhaggaṃ katvā ākāse laṅghāpanapamāṇaṃ pattā.

299. Tathā hi Puṇṇavallika-vāsi Mahātissatthero puṇṇa-divase sāyaṃ cetiyaṅgaṇaṃ gantvā candālokaṃ disvā mahācetiyaḥbhimukho hutvā 'imāya vata velāya catasso parisā mahā-cetiyaṃ vandanti ti' pakatiyā dīṭṭhārammaṇa-vasena buddhārammaṇaṃ ubbega-pītiṃ uppādetvā sudhātale pahatṭha-citta-bheṇḍuko viya ākāse uppatitvā mahā-cetiyaṅgaṇe yeva patitṭhāsi. Tathā Girikaṇḍaka-vihārassa upanissaye Vattakālaka-gāme ekā kuladhītā pi balava-buddhārammaṇāya ubbega-pītiyā ākāse laṅghesi. Tassā kira mātāpitāro sāyaṃ dhammasavaṇatthāya vihāraṃ gacchantā 'amma, tvaṃ garubhārā, akāle vicarituṃ na sakkosi, mayaṃ tuyhaṃ patitiṃ katvā dhammaṃ sossamā ti agamaṃsu. Sā gantukāmā pi tesāṃ vacanaṃ paṭibāhituṃ asakkonti ghare ohīyitvā gharadvāre tṭhatvā candālokena Girikaṇḍake ākāse cetiyaṅgaṇaṃ olokeṇti cetiyassa dīpa-pūjaṃ addasa catasso ca parisā mālā-gandhālīhi cetiya-pūjaṃ katvā padakkhiṇaṃ karontiyo bhikkhusaṅghassa ca gaṇasajjhāya-saddaṃ assosi. Ath' assā 'dhāṇṇā vat' ime ye vihāraṃ gantvā evarūpe cetiyaṅgaṇe anusaṇcarituṃ evarūpaṃ ca madhura-dhamma-kathaṃ sotuṃ labhanti ti' muttārāsi-sadisāṃ cetiyaṃ passantiyā eva ubbega pīti udapādi. Sā ākāse laṅghayitvā mātāpitunnaṃ purimataraṃ yeva ākāse cetiyaṅgaṇe oruyha cetiyaṃ vanditvā dhammaṃ suṇamānā aṭṭhāsi. Atha nam mātāpitāro āgantvā 'amma, tvaṃ katamena maggena āgatā ti' pucchimsu. Sā ākāseṇa āgat'amhi na maggeṇā ti' vatvā, 'amma, ākāseṇa nāma khīṇāsavā saṇcaranti, tvaṃ kathaṃ āgatā ti' puttā āha: 'mayhaṃ candālokena cetiyaṃ olokeṇtiyā tṭhitāya Buddhārammaṇāya balava-pīti uppajji, athaṃ neva attano tṭhita-bhāvaṃ na nisinna-bhāvaṃ aññasi, gahita-nimitten' eva pana ākāsaṃ laṅghitvā cetiyaṅgaṇe patitṭhit' amhi ti.' Evaṃ ubbega-pīti ākāse laṅghāpanappamāṇā hoti.*

* Hardy l. l. p. 426. Eastern Monachism p. 272.

300. Pharana-pītiyā pana uppannāya sakalasarīram dhamitvā¹ pūrita-vatthi viya mahatā udakoghena pakkhantā pabbatakucchi viya ca anuparipphuṭaṃ hoti. Sā pañ'esā pañca-vidhā pīti gabbhaṃ gaṇhanti paripākāṃ gacchanti duvidhaṃ passaddhim paripūreti kāya-passaddhiṃ ca citta-passaddhiṃ ca, gabbhaṃ gaṇhanti paripākāṃ gacchanti duvidhaṃ pi sukhaṃ paripūreti kāyikaṃ cetasi-kaṃ ca sukhaṃ, gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākāṃ gacchantāṃ tividhaṃ samādhim paripūreti khaṇika-samādhim upacāra-samādhim appanā-samādhin ti. Tāsu tṭhapetvā appanā-samādhi-pūrikaṃ itarā dve pi idha yujjanti.

301. Sukhayatī ti² sukhaṃ. Yass' uppajjati taṃ sukhitaṃ karotī ti attho. Suṭṭhu vā khādati khaṇati ca kāya-cittābādhan ti sukhaṃ. Somanassa-vedanāy' etan nāma. Tassā lakhaṇādīni vedanā-pade vutta-nāyen' eva veditabbāni.

Aparo nayo. Sāta-lakkhaṇaṃ sukhaṃ sampayuttānaṃ upabrūhaṇa-rasaṃ anuggahanapaccupaṭṭhānaṃ. Sati pi ca tesāṃ pīti-sukhaṇaṃ katthaci avippayoge itṭhārammaṇa-paṭilābha-tuṭṭhi pīti, paṭiladdha-rasānubhavaṇaṃ sukhaṃ. Yattha pīti tattha sukhaṃ, yattha sukhaṃ tattha niyamato pīti, saṅkhārakkhandha-saṅgahitā pīti, vedanā-khandha-saṅgahitaṃ sukhaṃ. Kantāra-khiṇṇassa vanantodakanta-dassana-savanesu viya pīti, vanacchāyā-pavesu-udaka-paribhogesu viya sukhaṃ. Yathā hi puriso mahākantāra-maggaṃ paṭipanno ghammapareto tassito pipāsito paṭipathe purisaṃ disvā 'kattha pāṇiyaṃ atthi ti' puccheyya, so 'aṭaviṃ uttaritvā jātassara-vanasaṇḍo atthi, tattha gantvā labhissasī ti' vadeyya, so tassa kathaṃ sutvā va haṭṭha-pahaṭṭho bhaveyya, tato gacchanto bhūmiyaṃ patitāni uppala-pattādīni disvā suṭṭhutaraṃ haṭṭha-pahaṭṭho hutvā gacchanto allavatthe allakese purise passeyya vana-kukkuṭa-vana-morādīnaṃ saddaṃ suṇeyya jātassara-pariyante jātaṃ manijāla-sadisāṃ nilavannaṇaṇḍaṃ passeyya sare jātāni uppala-paduma-kumudādīni passeyya acchaṃ vippasannaṃ udakaṃ passeyya, so bhiyyo bhiyyo haṭṭha-pahaṭṭho hutvā

¹ pharitvā M.² Dhs. § 10.

jātassaram otarivā yathā-rucim nahātvā ca pivitvā ca passaddha-daratho bhisa-mulāla-pokkharādini khāditvā nīluppālādini pilandhitvā mandālaka-mūlāni khandhe khipitvā uttaritvā sātakam nivāsetvā udaka-sātakam ātape katvā sitacchāyāya manda-mande vāte paharante nipanno 'aho sukham aho sukhan ti' vadeyya, evam-sampadam idam veditabbam. Tassa hi purisassa jātassara-vanasaṇḍa-vasanato paṭṭhāya yāva udaka-dassanā haṭṭha-pahaṭṭha-kālo viya pubbabhāgārammaṇo haṭṭha-pahaṭṭhākāro pīti. Nahātvā ca pivitvā ca sitacchāyāya manda-mande vāte paharante 'aho sukham aho sukhan ti' vadato nipanna-kālo viya balappattam' ārammaṇa-rasānubhāvanākārasaṇṭhitam sukham. Tasmiṃ tasmīṃ samaye pākāṭa-bhāvato c'etaṃ vuttan ti veditabbam. Yattha pana pīti sukham pi tattha atthi ti vuttam etaṃ.

302. Cittassa ekagga-bhāvo cittekaḡgatā,² samādhiss' etaṃ nāma. Lakkhaṇādisu pan' assa Aṭṭhakathāyaṃ tāva vuttam: Pāmoḡkha-lakkhaṇo va samādhi avikkhepalakkhaṇo ca. Yathā hi kūtāgāra-kaṇṇikā sesadabbasambhārānaṃ ābandhanato pamukhā hoti evam eva sabba-kusala-dhammānaṃ samādhi citte ijjhanato sabbesam pi tesam dhammānaṃ samādhi pāmoḡkho hoti. Tena vuttam: — Seyyathā pi Mahārāja kūtāgārassa yā kāci gopānasiyo sabbā tā kūtāṅgamā honti kūtā-ninnā kūtāsamosaṇḍā, kūtāṃ tāsaṃ aggaṃ akkhāyati evam eva kho Mahārāja ye keci kusalā dhammā sabbe te samādhi-ninnā honti samādhi-poṇā samādhi-pabbhārā, samādhi tesam aggaṃ akkhāyati ti.³

Yathā ca senāṅgaṃ patvā rājā nāma yattha yattha senā osīdati taṃ taṃ ṭhānaṃ gacchati tassa gata-gataṭṭhāne senā paripūrati parasenā bhijjitvā rājānaṃ eva anuvattati, evam eva sahaajāta-dhammānaṃ vikkhipitum vippakiritum appadānato samādhi avikkhepa-lakkhaṇo nāma hoti ti.

303. Aparo pana nayo. Ayaṃ cittassa ekaggaṭā-saṅkhāto samādhi nāma avisāra-lakkhaṇo avikkhepa-lakkhaṇo vā, sahaajātānaṃ dhammānaṃ sampiṇḍana-raso nahāniya-cuṇṇānaṃ udakaṃ viya upasama-paccupaṭṭhāno nānapaccu-

¹ phalappattam M.² Dhs. § 11.³ Mil. p. 38.

paṭṭhāno vā, samāhito yathā-bhūtaṃ pajānāti passatī ti hi vuttaṃ. Visesato sukha-padaṭṭhāno nivāte dīpaccinaṃ ṭhiti viya cetaso ṭhiti ti daṭṭhabbo.

304. Saddahanti etāya sayam vā saddahati saddahana-mattam eva vā esā ti saddhā. Sā assaddhiyassa abhi-bhavanato adhipatīyaṭṭhena indriyaṃ adhimokkha-lakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretī ti indriyaṃ. Saddhā va indriyaṃ saddhindriyaṃ.¹ Sā paṇ' esā sampasādana-lakkhaṇā va saddhā sampakkhandhana-lakkhaṇā ca. Yathā hi rañño cakkavattissa udakappasādako maṇi udake pakkhitto paṇka-sevāla-paṇaka-kaddamaṃ sannisīdāpeti udakaṃ acchaṃ karoti vippasannaṃ anāvilam, evam eva saddhā up-pajjamānā nīvaraṇe vikkhambheti, kilese sannisīdāpeti, cittaṃ pasādeti anāvilam karoti, pasannena cittaṃ yogāvacaro kulaputto dānaṃ deti, sīlaṃ samādhīyati, uposatha-kammaṃ karoti, bhāvaṇaṃ ārabhati, evaṃ tāva saddhā sampasādana-lakkhaṇā ti veditabbā. 'Ten' āha ayasmā Nāgaseṇo²: Yathā, Mahārāja, rājā cakkavattī caturaṅginīyā senāya parittaṃ udakaṃ tareyya, taṃ udakaṃ haṭṭhihi ca assehi ca rathehi ca paṭṭhihi ca khubhitaṃ bhaveyya, āvilam, lūlitaṃ, kalalī-bhūtaṃ, uttiṇṇo rājā manusse āṇāpeyya: pāṇiyaṃ bhāṇe āharatha, pivissāmi ti, rañño ca udakappasādako maṇi bhaveyya evaṃ devū ti kho te manussā rañño paṭisutvā taṃ udakappasādakaṃ maṇim udake pakkippeyyum, saha udake pakkhitta-matte paṇka-sevāla-paṇaka-kaddamo ca sannisīdeyya acchaṃ bhaveyya udakaṃ vippasannaṃ anāvilam, tato rañño pāṇiyaṃ upanāmeyyum 'pivatu devo pāṇiyaṃ ti,' yathā, Mahārāja, udakaṃ evaṃ cittaṃ daṭṭhabbaṃ, yathā te manussā evaṃ yojāvacaro daṭṭhabbo, yathā paṇka-sevāla-paṇaka-kaddamo evaṃ kilesā daṭṭhabbā, yathā udakappasādako maṇi evaṃ saddhā daṭṭhabbā, yathā udakappasādakamhi maṇimhi pakkhitta-matte paṇka-sevāla-paṇaka-kaddamo ca sannisīdati, acchaṃ bhavati udakaṃ vippasannaṃ anāvilam evaṃ eva kho Mahārāja saddhā uppajjamānā nīvaraṇe vikkhambheti

¹ Dhs. § 12.² Mil. p. 33.

vinīvaraṇaṃ cittaṃ hoti acchaṃ vipprasannaṃ anāvilan ti.¹

Yathā ca pana kumbhīla-makaragāharakkhasādi-sankhin-
naṃ pūraṃ mahānadiṃ āgamma bhīruka-jāno ubhosu
tīresu tiṭṭhati, saṅgāma-sūro pana mahāyodho āgantvā:
'Kasmā tiṭṭhathā ti' pucchitvā, 'sappaṭi-bhaya-bhāvena
otaritū na visahāmā ti' vutte, nisitam asin gahetvā
'mama pacchato etha mā bhayitthā ti' vatvā, nadin
otarivā āgatāgate kumbhīlādayo paṭibāhitvā, orima-tīrato
manussānaṃ sotthi-bhāvaṃ karonto pārima-tīraṃ neti,
pārimatīrato pi sotthinā orima-tīraṃ āneti, evam eva
dānaṃ dadato silaṃ rakkhato uposatha-kammaṃ karoto
bhāvaṇaṃ ārabhato saddhā pubbaṅgamā purecārikā hoti.
Tena vuttaṃ: sampasādana-lakkhaṇā sampakkhandana-
lakkhaṇā ca saddhā ti.²

Aparo nayo. Saddahana-lakkhaṇā saddhā okappana-
lakkhaṇā vā, pasādana-rasā udakappasādanaka-maṇi viya,
pakkhandana-rasā vā oghuttaraṇo viya, akālussiya-paccu-
paṭṭhānā adhimutti-paccupaṭṭhānā vā saddheyyavatthu-
padaṭṭhānā sotāpattiyaṅga-padaṭṭhānā vā hattha-cittabījāni
viya daṭṭhabbā.

305. Vira-bhāvo viriyaṃ. Virānaṃ vā kammaṃ vidhinā
vā nayena upāyena irayitabbaṃ pavattayitabbaṃ ti viriyaṃ.
Tad eva kosajjassa abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ
paggaha-lakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kareti ti indriyaṃ. Viriyaṃ
eva indriyaṃ viriyindriyaṃ.³ Taṃ pan' etaṃ upattham-
bhana-lakkhaṇaṃ ca viriyaṃ, paggaha-lakkhaṇaṃ ca. Yathā
hi jinna-gharakaṃ āgantukena thūṇūpatthambhena tiṭṭhati
evam eva yogāvacaro viriyūpatthambhena upatthambhito
hutvā sabba-kusala-dhammehi na hāyati na parihāyati,
evam tāv'assa upatthambhana-lakkhaṇatā veditabbā. Ten'
āha thero Nāgaseno: — Yathā, Mahārāja, gehe patante
aṇṇena dārunā upatthambheyya, upatthambhitam santaṃ
evam taṃ gehaṃ na pateyya, evam eva kho, Mahārāja,

¹ Mil. p. 35. Hardy Manual of Buddhism p. 427.

² Hardy Manual p. 426 f. Milinda p. 36 somewhat different.

³ Dhs. § 13.

upatthambhana-lakkhaṇaṃ viriyaṃ, viriyūpatthambhitā sabbe kusala-dhammā na parihāyanti ti.¹

Yathā pana khuddikāya ca mahatikāya ca senāya saṅgāme pavatte khuddikā senā oliyeyya tato rañño āroceyyum rājā balavāhanaṃ peseyya, tena paggaḥitā saka-senā parasenaṃ parājeyya, evaṃ eva viriyaṃ sahaajāta-sampayutta-dhammānaṃ oliyitum osakkitum na deti ukkhipati paggaṇhāti. Tena vuttaṃ: paggaḥa-lakkhaṇaṃ viriyaṃ ti.

Aparo nayo. Ussāhana-lakkhaṇaṃ viriyaṃ, sahaajātānaṃ upatthambhana-rasaṃ asaṃsīdana-bhāva-paccupaṭṭhānaṃ. Samviggo yoniso padahati ti vacanato samvega-padaṭṭhānaṃ viriyārambha-vatthupadaṭṭhānaṃ vā sammā āradḍhaṃ sabbāsaṃ sampattinaṃ mūlaṃ hoti ti veditabbam.

306. Saranti tāya sayam vā sarati, saraṇa-mattam eva vā esā ti sati. Sā muṭṭha-saccassa abhibhavanato adhipatīyaṭṭhena indriyaṃ upaṭṭhāna-lakkhaṇena vā indaṭṭhaṃ kareti ti indriyaṃ. Sati yeva indriyaṃ satindriyaṃ.² Sā pan' esā apilāpana-lakkhaṇā upagaṇhana-lakkhaṇā ca. Yathā hi rañño bhaṇḍāgārika-dārako dasa-vidhaṃ ratanaṃ gopāyanto sāyapātaṃ rājānaṃ issariya-sampattiṃ sallakkhāpeti sāreti evaṃ eva sati kusalakammaṃ sallakkhāpeti sāreti. Ten' āha thero: — Yathā, Mahārāja, rañño bhaṇḍāgāriko rājānaṃ cakkavattiṃ sāyapātaṃ saṃsarāpeti 'ettakā deva hatthi, ettakā assā, ettakā rathā, ettakā patti, ettakaṃ hiraṇṇaṃ, ettakaṃ suvaṇṇaṃ, ettakaṃ sabbhaṃ sāpateyyaṃ, taṃ devo saratū ti' evaṃ eva kho Mahārāja sati kusale dhamme apilāpeti 'ime cattāro satipaṭṭhānā, ime cattāro sammappadhānā, ime cattāro iddhipādā, imāni pañca'indriyāni, imāni pañca balāni, ime satta bojjhaṅgā, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ samatho, ayaṃ vipassanā, ayaṃ vijjā, ayaṃ vimutti, ime lokuttara-dhammā ti' evaṃ kho Mahārāja apilāpana-lakkhaṇā sati ti.³ Yathā pana rañño cakkavattissa pariṇāyaka-ratanaṃ ahite ca hite ca ñatvā ahite apayāpeti hite upayāpeti, evaṃ eva sati hitāhitānaṃ dhammānaṃ gatiyo samannesitvā 'ime kāya-duccaritādayo dhammā ahitā ti' ahite dhamme

¹ Mil. p. 36.² Dhs. § 14.³ Mil. p. 37.

apanudati 'ime kāyasucaritādayo dhammā hitā ti' hite dhamme upagaṇhāti. Ten'āha therō: — Yathā, Mahārāja, rañño pariṇāyaka-ratanam rañño hitāhitam jānāti 'ime rañño hitā, ime ahitā, ime upakārā, ime anupakārā ti' tato ahite apanudati hite upagaṇhāti, evam eva kho, Mahārāja, sati uppajjamānā hitāhitānam dhammānam gatiyo samannesati 'ime dhammā hitā, ime dhammā ahitā, ime dhammā upakārā, ime dhammā anupakārā ti' tato ahite dhamme apanudati hite dhamme upagaṇhāti, evam kho Mahārāja upagaṇhana-lakkhaṇā sati ti.¹

Aparo nayo. Apilāpana-lakkhaṇā sati asammāsana-rasā ārakkha-paccupaṭṭhānā visayābhimukha-bhāva-paccupaṭṭhānā vā, thira-saññā-padaṭṭhānā kāyādi-satipaṭṭhāna-padaṭṭhānā vā. Ārammaṇe dālha-patitattā pana esikā viya cakkhu-dvārādi-rakkhaṇato dovāriko viya ca daṭṭhabbo.

307. Ārammaṇe cittaṃ sammā adhiyati ṭhapeti ti samādhī. So vikkhepassa abhibhavanato adhipatīyaṭṭhena indriyaṃ, avikkhepa-lakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kareti ti indriyaṃ. Samādhī yeva indriyaṃ samādhindriyaṃ.² Lakkhaṇādini pan' assa heṭṭhā vutta-nayen' eva vedītabbāni.

Pajānāti ti paññā. Kin pajānāti? Idam dukkhaṃ ti ādinā nayena ariya-saccāni. Atthakathāyaṃ pana paññāpeti ti paññā ti vuttaṃ. Kin ti paññāpeti ti? Aniccaṃ dukkhaṃ anattā ti paññāpeti. Sā va avijjāya abhibhavanato adhipatīyaṭṭhena indriyaṃ, dassana-lakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kareti ti pi indriyaṃ. Paññā va indriyaṃ paññindriyaṃ.³ Sā pan' esā obhāsana-lakkhaṇā ca paññā pajānana-lakkhaṇā ca. Yathā hi catubhittike gehe rattibhāge dīpe jalite andhakāraṃ nirujjhati āloko pātu bhavati evam eva obhāsana-lakkhaṇā paññā. Paññobhāsā-samo obhāso nāma n'atthi. Paññāvato hi eka-pallaṅkena nisinnassa dasa-sahassī loka-dhātu ekālokā hoti. Ten'āha therō: — Yathā, Mahārāja, puriso andhakāre gehe telappadīpaṃ paveseyya pavīṭṭho padīpo andhakāraṃ vidhameti, obhāsaṃ janeti,

¹ Mil. pp. 37, 38. Hardy l. l. p. 428.

² Dhs. § 15.

³ Dhs. § 16.

ālokaṃ vidamseti, pākaṭāni rūpāni karoti, evaṃ eva kho Mahārāja paññā uppajjamānā avijjandhakāraṃ vidhameti, vijjobhāsaṃ janeti, ñāṇālokaṃ vidamseti, pākaṭāni ariya-saccāni karoti. Evaṃ kho Mahārāja, obhāsana-lakkhaṇā paññā ti.¹

Yathā pana cheko bhisakko āturānaṃ sappāyāsappāyāni bhojanādīni jānāti, evaṃ paññā uppajjamānā kusalākusale sevitaḍḍhāsevitābbe hīna-paṇīta-kaṇha-sukka-sappaṭibhāge dhamme pajānāti. Vuttam pi c'etaṃ Dhammasenāpatinā²: pajānāti pajānāti ti kho āvuso, sā tasmā paññā ti vuccati. Kiṃ ca pajānāti? Idaṃ dukkhaṃ ti pajānāti ti vitthāre-tabbam. Evaṃ assā pajānana-lakkhaṇā ti veditabbā.

Aparo nayo. Yathā sabhāva-paṭivedha-lakkhaṇā paññā, uppajjamānā akkhalita-paṭivedha-lakkhaṇā vā kusali-sāsa-khitta-usu-paṭivedho viya, visayobhāsana-rasā padīpo viya, asammoha-paccupaṭṭhānā araṇña-gata-sudesiko viya.

308. Manute iti mano, vijānāti ti attho. Atthakathā-cariyā paṇ' āhu: — Nāliya minamāno viya mahātulāya vā dhārayamāno viya ca ārammaṇaṃ jānāti ti mano. Tad eva minana-lakkhaṇe indaṭṭhaṃ kareti ti indriyaṃ. Mano eva indriyaṃ manindriyaṃ. Heṭṭhā vutta-cittass' ev' etaṃ vevacanaṃ.

Pīti-sommanassa-sampayogato sobhanaṃ mano assā ti sumano. Sumanassa bhāvo somanassaṃ. Sāta-lakkhaṇe indaṭṭhaṃ kareti ti indriyaṃ. Somanassaṃ eva indriyaṃ somanassindriyaṃ.³ Heṭṭhā vutta-vedanāy' ev' etaṃ vevacanaṃ.

309. Jīvanti tena taṃ-sampayuttakā dhammā ti jīvitam. Anupālana-lakkhaṇe indaṭṭhaṃ kareti ti indriyaṃ. Jīvitam eva indriyaṃ jīvitindriyaṃ.⁴ Taṃ pavattasantaṭṭhādhipateyyam hoti. Lakkhaṇādīhi pana attanā avinibhuttānaṃ dhammānaṃ anupālana-lakkhaṇaṃ jīvitindriyaṃ, tesam pavattana-rasaṃ, tesam ṭhapanapaccupaṭṭhānaṃ, yāpayitabba-dhamma-padaṭṭhānaṃ.

Sante pi ca anupālana-lakkhaṇādīhi vidhāne atthik-

¹ Mil. 39. Hardy l. l. p. 430. ² In the Mahāvedalla S. in Majjhima Nikāya I, 292. ³ Dhs. § 18. ⁴ Dhs. § 19.

khāṇe yev' etaṃ te dhamme anupāleti udakaṃ viya uppālādini. Yathā-sakaṃ paccayuppanne pi ca dhamme pāleti dhāti viya kumāraṃ, sayaṃ pavattita-dhamma-sambandhen' eva pavattati niyyāmaṃ viya nāvaṃ nabhaṅgato uddham pavattayati attano ca pavattayitabbānaṃ ca abhāvā nabhaṅgakkhāṇe tḥapēti sayam bhijjamānattā kḥiyyamāno viya vattisineho padīpa-sikham pavattana-tḥapanānubhāva-virahitaṃ. Yathā vuttakkhāṇena tassa tassa sādhanato ti datṭhabbam.¹

310. Sammādiṭṭhiādisu dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi, abhiniropanaṭṭhena sammāsaṃkappo, paggahanaṭṭhena sammāvāyāmo, upaṭṭhānaṭṭhena sammāsati, avikkhepanaṭṭhena sammāsamādhi veditabbā. Vacanaṭṭhato pana sammā passati sammā vā tāya passanti ti sammādiṭṭhi, sammā saṅkappeti sammā vā tena saṅkappenti ti sammāsaṅkappo, sammā vāyamati sammā vā tena vāyamanti ti sammāvāyāmo, sammā sarati sammā vā tāya saranti ti sammāsati, sammā samādhīyati sammā vā tena samādhīyanti ti sammāsamādhi. Api ca pasatṭhā suṇḍarā vā diṭṭhi sammādiṭṭhi ti iminā pi nayena tesu vacanaṭṭho veditabbo. Lakkhaṇādīni pana heṭṭhā vuttān' eva.

311. Saddhābalādisu saddhādīni vuttatthān' eva, akampiyatṭhena pana balaṃ veditabbam. Evam etesu assaddhiye na kampati ti saddhābalaṃ,² kosajje na kampati ti viriyabalaṃ, mutṭhasacce na kampati ti satibalaṃ, uddhacce na kampati ti samādhībalaṃ, avijjāya na kampati ti paññābalaṃ, aliriye na kampati ti hīribalaṃ anottappe na kampati ti ottappabalaṃ ti ayam ubhaya-pada-vasena attha-vaṇṇanā hoti. Tattha purimāni pañca heṭṭhā lakkhaṇādīhi pakāsitaṃ eva pacchima-dvaye kāya-duccaritādīhi.

312. Hiriyati ti hiri,³ lajjāy' etaṃ adhivacanaṃ. Tehi eva ottappati ti ottappam,⁴ pāpato ubbegass' etaṃ adhivacanaṃ. Tesam nānākaraṇaṃ dīpanattham samutṭhānaṃ adhipati lajjā-lakkhaṇen' evā ti imaṃ mātikaṃ tḥapetvā

¹ Comp. Hardy Manual p. 417 No. 18. ² Dhs. § 25 ff.

³ Dhs. § 30.

⁴ Dhs. § 31.

ayam vitthāra-kathā vuttā. Ajjhatta-samuṭṭhānā hi hiri nāma, bahiddhā samuṭṭhānaṃ ottappam nāma, attādhipati hiri nāma, lokādhipati ottappam nāma, lajjā-sabhāva-saṅghitā hiri nāma, bhaya-sabhāva-saṅghitaṃ ottappam nāma, sappatissava-lakkhaṇā hiri nāma, vajja-bhīruka-bhaya-dassāvī-lakkhaṇam ottappam nāma. Tatth' ajjhatta-samuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti jātiṃ paccavekkhitvā vayaṃ paccavekkhitvā, sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā, bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ?. Pāpa-karaṇattā etaṃ na jāti-sampannānaṃ kammaṃ, hīna-jaccānaṃ kevaṭṭakādīnaṃ idaṃ kammaṃ, tādisassa jāti-sampannassa idaṃ kammaṃ kātum na yuttan ti. Evaṃ tāva jātiṃ paccavekkhitvā paṇātipātādi-pāpaṃ akoronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā pāpa-karaṇaṃ nāma' etaṃ daharehi kātābbaṃ kammaṃ, tādisassa jāti-sampannassa idaṃ kammaṃ kātum na yuttan ti. Evaṃ vayaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādi-pāpaṃ akoronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā pāpa-kammaṃ nāma' etaṃ dubbala-jātikānaṃ kammaṃ, tādisassa sūrabhāva-sampannassa idaṃ kammaṃ kātum na yuttan ti. Evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā paṇātipānādi-pāpaṃ akoronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā pāpa-kammaṃ nāma' etaṃ andha-bālānaṃ kammaṃ na paṇḍitānaṃ, tādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kammaṃ kātum na yuttan ti. Evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādi-pāpaṃ akoronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ ajjhatta-samuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti. Samuṭṭhāpetvā ca pana attano hi citte hiriṃ pavesetvā pāpaṃ kammaṃ na karoti. Evaṃ ajjhatta-samuṭṭhānā hiri nāma hoti.

313. Kathaṃ bahiddhā-samuṭṭhānaṃ ottappam nāma? Sace tvam pāpa-kammaṃ karissasi catūsu parisūsu gara-happatto bhavissasi.

Garahissanti taṃ viññū asuciṃ nāgariko yathā

Vajjito sīlavantehi kathaṃ, bhikkhu, karissasī ti paccavekkhanto hi bahiddhā-samuṭṭhānaṃ ottappena pāpa-kammaṃ na karoti. Evaṃ bahiddhā samuṭṭhānaṃ ottappam nāma hoti.

Kathaṃ attādhipati hiri nāma? Idh' ekacco kulaputto

attānaṃ adhipatijetṭhakaṃ katvā tādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhuta-vādassa 'na yuttaṃ pāpaṃ kammaṃ kātun ti' pāpaṃ na karoti. Evam attādhīpati hiri nāma hoti. Ten' āha Bhagavā: — So attānaṃ yeva adhipatijetṭhakaṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddham attānaṃ pariharatī ti.

Kathaṃ lokādhīpati ottappaṃ nāma? Idh' ekacco kulaputto lokaṃ adhipatijetṭhakaṃ katvā pāpakaṃ kammaṃ na karoti: — Yathāha: Mahā kho pana loka-sannivāso, mahantasmaṃ kho pana loka-sannivāse santi samaṇa-brāhmaṇā iddhiṃanto dibba-cakkhukā paracitta-viduno, te dūrato pi passanti āsannā pi na dissanti cetasā pi cittaṃ pajānanti, te pi maṃ evaṃ jānissanti: passatha bho imaṃ kulaputtaṃ, saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṃno viharati pāpakehi akusalehi dhammehi ti. Santi devatā iddhiṃantiyo dibbacakkhukā paracitta-vidūniyo, tā dūrato pi passanti āsannā pi na dissanti, cetasā pi cittaṃ pajānanti, tā pi maṃ jānissanti: passatha bho imaṃ kulaputtaṃ, saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṃno viharati pāpakehi akusalehi dhammehi ti. So lokaṃ yeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddham attānaṃ pariharatī ti. Evam lokādhīpati ottappaṃ nāma hoti.

314. Lajjā-sabhāva-saṅghitā hiri, bhaya-sabhāva-saṅghitaṃ ottappaṃ ti. Ettha pana lajjā ti lajjanākāro, tena sabhāvena saṅghitā hiri, bhayan ti apāyabhayaṃ, tena sabhāvena saṅghitaṃ ottappaṃ. Tad ubhayaṃ pi pāpa-parivajjane pākaṭaṃ hoti. Ekacco hi yathā nāma eko kulaputto uccāra-passāvādini karonto lajjitabbaka-yuttaṃ ekaṃ disvā lajjanākārappatto bhavēyya pīlito, evam eva ajjhattaṃ lajjī-dhammaṃ okkamitvā pāpa-kammaṃ na karoti. Ekacco apāya-bhaya-bhito hutvā pāpa-kammaṃ na karoti. Tatr' idaṃ opammaṃ: — Yathā dvīsu ayogulesu eko sitalo bhavēyya gūthamakkhito eko uṇho āditto, tattha paṇḍito sitalaṃ gūtha-makkhitattā jigucchanto na gaṇhāti, itaraṃ dāha-bhayena. Tattba sitalassa guthā-makkhana-jigucchāyā agaṇhanaṃ viya ajjhattaṃ lajjitabbam dhammaṃ okkam-

itvā vā pāpassa akaraṇaṃ, uphassa dāha-bhayena agaṇhanam viya apāya-bhayena pāpassa akaraṇaṃ veditabbam.

315. Sappaṭissava-lakkhaṇā hiri, vajja-bhīruka-bhaya-dassāvī-lakkhaṇaṃ ottappan ti: Idam api dvayaṃ pāpa-parivajjane eva pākaṭaṃ hoti. Ekacco hi jātimahatta-paccavekkhaṇā satthumahatta-paccavekkhaṇā dāyajja-mahatta-paccavekkhaṇā sabrahmacārī-mahatta-paccavekkhaṇā ti catūhi kāraṇehi sappaṭissavalakkhaṇaṃ hirim samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Ekacco attānuvāda-bhayaṃ parānuvāda-bhayaṃ daṇḍa-bhayaṃ duggati-bhayaṃ ti catūhi kāraṇehi vajja-bhīruka-bhaya-dassāvī-lakkhaṇaṃ ottappaṃ samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Tattha jāti-mahatta-paccavekkhaṇādiṇi c'eva attānuvāda-bhayaṇi ca vitthāretvā kathetabbāni.

316. Na lubbhanti etena sayama vā na lubbhati alubbhanamattam eva vā tan ti alobho.¹ Adosa-amohesu pi es' eva nayo.

Tesu alobho ārammaṇo cittassa agedhalakkhaṇo alagga-bhāvalakkhaṇo vā. Kamaladalabindu viya apariggaharaso muttabhikkhu viya anallīna-bhāvapaccupaṭṭhāno asucimhi patitapuriso viya.

Adoso² acandikkalakkhaṇo va avirodhalakkhaṇo va anukūlamitto viya, āghātaavinayanaraso pariāhavinayanaraso vā candanaṃ viya, samma-bhāvapaccupaṭṭhāno punṇacando viya. Amoho lakkhaṇādihi heṭṭhā paññindriyapade vibhāvito.

Evam etesu puna tisu alobho maccheramalassa paṭipakkho, adoso dussilyamalassa, amoho kusalesu dhammesu abhāvanāya paṭipakkho, alobho c'ettha dānāhetu, adoso silāhetu, amoho bhāvanāhetu. Tesu alobhena anadhikaṃ gaṇhāti luddhassa adhikagahaṇato, adosena anūnaṃ duṭṭhassa ūnagahaṇato, amohena aviparītaṃ mūlhasa viparītāgahaṇato.

Alobhena c'ettha vijjamānadosaṃ dosato ca dhārento dose pavattati, luddho hi dosam paṭicchādeti. Adosena vijjamānaṃ guṇaṃ guṇato dhārento guṇe pavattati, duṭṭho hi

¹ Dhs. § 32.

² Dhs. § 33.

guṇaṃ makkheti. Amohena yāthāvaṃ yāthāvato dhārento yathā sabhāve pavattati, mūlho hi tacchaṃ atacchaṃ ca tacchati gaṇhāti.

Alobhena ca piyavippayogadukkhaṃ hoti luddhassa piya-sabhāvato piyavippayogasahanato ca. Adosena appiyasam-payogadukkhaṃ na hoti duṭṭhassa appiyasabhāvato appiya-sampayogasahanato ca. Amohena icchitalābhadukkhaṃ na hoti, amūlhassa taṃ kut' ettha labbhati evamādi pacca-vekkhaṇaṃ sambhavato.

Alobhena c'ettha jātidukkhaṃ na hoti alobhassa taṇhā-paṭipakkhato taṇhāmūlakathā va jātidukkhaṃ adosena jarādukkhaṃ na hoti ti tikkhadossassa khippaṃ jarāsam-bhavato. Amohanam maraṇadukkhaṃ na hoti. Samo-hamarapaṇaṃ hi dukkhaṃ na ca taṃ amūlhassa hoti.

Alobhena ca gahaṭṭhānaṃ, amohena pabbajitānaṃ, adosena pana sabbesaṃ sukhānaṃ saṃvāsataṃ hoti.

Visesato c'ettha alobhena pettivisaye uppatti na hoti. Yebhuyyena hi tassā taṇhāya pettivisayam uppajjati taṇhāya ca paṭipakkho alobho adosena niraye uppatti na hoti. Dosena hi caṇḍajātitāya dosasadisam nirayam uppajjati, dosassa ca paṭipakkho adoso, amohena tiracchāna-yoniyaṃ nibbatti na hoti. Mohena hi nīccasamūlhaṃ tiracchānayaṇiyaṃ uppajjati mohapaṭipakkho ca amoho. Etesu ca alobho rājaṅgavasena uggaṃanassa abhāvakaro, adoso dosavasena apagaṃanassa, amoho mohavasena majjha-ttabhāvassa.

Tihi pi c'etehi yathā paṭipāṭiyā nekkhammasaṇṇā avyā-pādasāṇṇā avihimsāsāṇṇā ti imā tisso saṇṇāyo honti, asu-bhasāṇṇā appaṃānasaṇṇā dhātusaṇṇā ti imā tisso saṇṇāyo honti. Alobhena kāmasukhallikānuyoga-antassa parivajjaṇaṃ hoti, adosena attakilamānuyoga-antassa parivajjaṇaṃ hoti, amohena majjhimāya paṭipattiyā paṭipajjaṇaṃ. Tathā alobhena abhiṇṇāyagānassa pabbhedanaṃ hoti, adosena vyāpādaṇṇāyagānassa, amohena sesagaṇṇāyagānassa.

Purimāni ca dve satipaṭṭhānāni purimānaṃ dvinnam ānubhāvena, pacchimāni pacchimass' eva ānubhāvena ijjhanti.

Alobho c'ettha ārogyassa paccayo hoti, aluddho hi lobhaṇiyaṃ pi asappāyaṃ na sevati, tena arogyaṃ hoti.

Adoso yobbaññassa, aduṭṭho hi valipalitāvahena dosagginā aḍayhamāno digharattam yuvā hoti. Amoho dighāyutāya, amūlho hi hitāhitam ñatvā ahitam parivajjanto hitaṇ ca paṭisevamāno dighāyuko hoti.

Alobho c'ettha bhogasampattiyā paccayo hoti cāgena bhogapaṭilābhā, adoso mittasampattiyā mettāya mittānam paṭilābhato c'eva apparihānato ca. Amoho attasampattiyā, amūlho hi attano hitam eva karonto attānam sampādeti.

Alobho ca dibbavīhārassa paccayo hoti, adoso brahma-vīhārassa, amoho ariyavīhārassa.

Alobhena c'ettha sakapakkhesu sattasaṅkhāresu nibbuto hoti, tesam vināse abhisāṅghetukassa dukkhassa abhāvato, adosena parapakkhesu aduṭṭhassa verisu verisaññāya abhāvato, amohena udāsīnapakkhesu amūlhassa sabbābhisāṅgatāya abhāvato.

Alobhena ca aniccadassanam hoti, luddho hi upabbhogā-sāya anicce pi saṅkhāre aniccato na passati. Adosena dukkhadassanam, adosajjhāsayo hi pariccattam āghāta-vatthu pariggaho saṅkhāre yeva dukkhato passati. Amohena anattadassanam, amūlho hi yathā gahanakusalo aparīṇāyakam khandhapañcakam aparīṇāyakato bujjhati. Yathā ca etehi aniccadassādīni evam ete pi aniccadassanādīhi honti. Aniccadassanena hi alobho hoti, dukkhadassanena adoso, anattadassanena amoho hoti. Ko hi nāma aniccam idaṃ ti sammā ñatvā tass' atthāya piham uppādeyya saṅkhāre vā dukkhā ti jānanto aparam pi accantatikkhīnam kodhadukkham uppādeyya attasuññataṇ ca bujjhitvā puna sammoham āpajjeyyā ti?

317. Nābhijjhāyatī ti anabhijjhā. Kāyikacetasikam sukham idhalokaparalokahitam guṇānubhāvapaṭiladdham kittisaddaṇ ca na vyāpādeti ti avyāpādo.

Sammā passati sobhaṇā vā diṭṭhī ti sammādiṭṭhī. Alobhādinam yeva tāni nāmāni. Heṭṭhā pan' ete dhammā mūlavasena gahitā idha kammāpathavasena ti veditabbā.

318. Hirottappaṇi hī heṭṭhā balavasena gahitāni, idha lokapūlavasena. Lokam hi ime dve dhammā pūlayanti. Yathāha: Dve 'me bhikkhave sukkā dhammā lokam pālenti, katame dve? Hiri ca. ottappaṇ ca. Ime ce bhikkhave

dve sukkā dhammā lokam na pāleyyūṃ na yidam paññāyetha mātā ti vā mātucchā ti vā mātulāni ti vā ācariya-bhāriyā ti vā garuṇaṃ dārā ti vā, jātisambhedaṃ loka agamissa yathā ajeḷakā kukkuṭasūkarasonasigālā. Yasmā kho bhikkhave ime dve sukkā dhammā lokam pārenti tasmā paññāyati mātā ti vā mātucchā ti vā mātulāni ti vā ācariya-bhāriyā ti vā garuṇaṃ dārā ti vā.

319. Kāyassa passambhanaṃ kāya-passaddhi,¹ cittassa-passambhanaṃ citta-passaddhi². Kāyo ti c'ettha vedanādayo tayo khandhā ubho pi pan' etā ekato katvā kāya-citta-daratha-vūpasama-lakkhaṇā kāya-citta-passaddhiyo, kāya-citta-daratha-nimmaddana-rasā kāya-cittānaṃ aparipphanda-siti-bhāva-paccupaṭṭhānā kāya-citta-padaṭṭhānā kāya-cittānaṃ avūpasamakara-uddhaccādi-kilesa-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabbā.

320. Kāyassa lahubhāvo kāya-lahutā,³ cittassa lahubhāvo citta-lahutā,⁴ kāya-citta-garubhāva-vūpasama-lakkhaṇā, kāya-citta-garubhāva-nimmaddana-rasā, kāya-cittānaṃ adandhātā-paccupaṭṭhānā, kāya-citta-padaṭṭhānā, kāya-cittānaṃ garutā thaddhabhāvakara-thīna-middhādi-kilesa-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabbā.

321. Kāyassa mudubhāvo kāya-mudutā,⁵ cittassa mudubhāvo citta-mudutā,⁶ kāya-citta-thaddhabhāva-vūpasama-lakkhaṇā, kāya-citta-thaddhabhāva-nimmaddana-rasā, appaṭighātā-paccupaṭṭhānā, kāya-citta-padaṭṭhānā, kāya-cittānaṃ thaddhabhāvakara-diṭṭhimānādi-kilesa-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabbā.

322. Kāyassa kammaññabhāvo kāya-kammaññatā,⁷ cittassa kammaññabhāvo citta-kammaññatā,⁸ kāya-cittānaṃ akammaññabhāva-vūpasama-lakkhaṇā, kāya-cittānaṃ akammaññabhāva-nimmaddana-rasā, kāya-cittānaṃ ārammaṇa-karāṇa-sampatti-paccupaṭṭhānā, kāya-citta-padaṭṭhānā, kāya-cittānaṃ akammaññabhāvakarāvasesa-nīvaraṇa-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabbā. Pasādaniya-vatthusu

¹ Dhs. § 40. ² Dhs. § 41. ³ Dhs. § 42. ⁴ Dhs. § 43.

⁵ Dhs. § 44. ⁶ Dhs. § 45. ⁷ Dhs. § 46. ⁸ Dhs. § 47.

pasādāvayāhita - kiriyāsu viniyogakkhamabhavāvaha - suvaṇṇa-visuddhi viyā ti daṭṭhabbā.

323. Kāyassa pāguṇṇabhāvo kāya-pāguṇṇatā,¹ cittassa pāguṇṇabhāvo pi citta-pāguṇṇatā,² kāya-cittānaṃ age-laṇṇabhāva-lakkhaṇā, kāya-citta-gelaṇṇa-nimmaddana-rasā, nirādinava-paccupaṭṭhānā kāya-citta-padaṭṭhānā kāya-cittagelaṇṇakara-assaddhiyādi-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabbā.

324. Kāyassa ujubhāvo kāyujjukatā,³ cittassa ujubhāvo cittujjukatā,⁴ kāya-citta-ajjava-lakkhaṇā, kāya-citta-kuṭilabhāva-nimmaddana-rasā, ajimhatā-paccupaṭṭhānā kāya-citta-padaṭṭhānā kāya-cittānaṃ kuṭilabhāvakara-māyā sātheyyādi-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabbā.

325. Saratī ti sati.⁵ Sampajānātī ti sampajāññaṃ,⁶ samantato pakārehi jānātī ti attho. Sātthaka-sampajāññaṃ, sappāya-sampajāññaṃ, gocara-sampajāññaṃ, asam-moha-sampajāññaṃ ti imesaṃ pan' assa vasena bhedo veditabbo. Lakkhaṇādīni c'etesam satindriyapaññindriyesu vutta-nayen' eva veditabbāni. Iti heṭṭhā vuttānaṃ ev' etaṃ dhamma-dvayaṃ puna imasmiṃ thāne upakāra-vasena gahitaṃ.

326. Kāmacchandādayo paccanika-dhamme sametī ti samatho.⁷ Aniccādi-vasena vividhehi ākārehi dhamme passatī ti vipassanā⁸ paññā c'esā atthato. Imesaṃ pi dvinnam lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttān' eva. Idha pana te yuganaddha-vasena gahitā.

327. Sahajāta-dhamme pagaṇhātī ti paggāho.⁹ Uddhacca-saṅkhātassa vikkhepassa paṭipakkhabhāvato na vikkhepo ti avikkhepo.¹⁰ Etesam pi lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttān' eva. Idha pan' etaṃ dvayaṃ viriya-samādhi-yojanattāya gahitaṃ ti veditabbam.

328. Ye vā pana tasmim samaye aññe pi atthi paṭiccasamuppannā arūpino dhammā kusalā¹¹ ti phasso hoti avikkhepo hoti ti na kevalam padapaṭipāṭiyā uddiṭṭhā ime paropannāsa dhammā. Evaṃ atha kho yas-

¹ Dhs. § 48. ² Dhs. § 49. ³ Dhs. § 50. ⁴ Dhs. § 51.

⁵ Dhs. § 52. ⁶ Dhs. § 53. ⁷ Dhs. § 54. ⁸ Dhs. § 55.

⁹ Dhs. § 56. ¹⁰ Dhs. § 57. ¹¹ Dhs. § 1.

miṃ samaye kāmāvacaram tihetukam somanassasahagatam paṭhamam asaṅkhārikam mahācittam uppannam hoti tasmiṃ samaye ye vā pana aññe pi tehi yeva phassādihi sampayuttā hutvā pavattamānā atthi attano attano anurūpam paccayam paṭicca samuppannā rūpābhāvena arūpino sabhāvato upalabbhamānā dhammā sabbe pi ime dhammā kusalā. Ettāvata cittaṅgavasena pāli-ārūlho paropannaṃsa dhamme dīpetvā yevāpanakavasena apare pi nava dhamme Dhammarājā dīpeti.

Tesu tesu hi suttapadesu chando adhimokkho manasikāro tatramajjhataṭṭa karuṇā muditā kāyaduccaritavirati vacīduccaritavirati micchājīvavirati ti ime nava dhammā paññāyanti. Imasmiṃ cāpi mahā-citte kattukamyatā kusalam dhammacchando atthi, cittaṅgavasena pana pāliṃ na ārūlho. So idha yevāpanakavasena gahito adhimokkho atthi, manasikāro atthi, tatramajjhataṭṭa atthi, mettāpubbābhāgo atthi. So adose gahite gahito eva hoti.

Karuṇāpubbābhāgo pana atthi, muditāpubbābhāgo atthi, upekkhāpubbābhāgo pi atthi. So pana tatramajjhataṭṭa gahitāya gahito va hoti.

Sammāvācā atthi, sammākamanto atthi, sammā-ājīvo atthi, cittaṅgavasena pana pāliṃ na ārūlho. So pi idha yevāpanakavasena gahito.

329. Imesu pana navasu chando adhimokkho manasikāro tatramajjhataṭṭa ti ime cattāro va ekakkhaṇe labbhanti, sesā nānākkhaṇe. Yadā hi iminā cittena micchāvācam pajahati, virativasena sammāvācam pūreti tadā chandādayo cattāro sammāvācā ti ime pañca ekakkhaṇe labbhanti. Yadā micchākamantam pajahati, virativasena sammākamantam pūreti, micchā-ājīvam pajahati, virativasena sammā-ājīvam pūreti, karuṇāya parikammaṃ karoti, muditāya parikammaṃ karoti tadā chandādayo cattāro sammāvācā ti ime pañca ekakkhaṇe labbhanti. Ito pana muñcitvā dānaṃ dentassa silam pūrentassa yoge kammaṃ karontassa cattāri apannakaṅgān' eva labbhanti. Evam etesu navasu yevāpanakadhammesu chando ti kattukamyatāy' etam adhivacanam. Tasmā so kattukamyatālakkhāṇe chando ārammaṇapariyesanaraso. Ārammaṇena atthi

kathāpaccupatṭhāno tad ev' assa padatṭhānam ārammaṇa-
gahaṇe cāyaṃ cetaso hatthapasāraṇaṃ viya datṭhabbo.
Adhimuccanaṃ adhimokkha. So sannitṭhānalakkhaṇo.
Ayaṃ sappanaraso nicchayapaccupatṭhāno sannitṭhātabba-
dhammapadatṭhāno ārammaṇe niccalabhāvena indakhilo
viya datṭhabbo.

330. Kiriyākaro manasmiṃ kāro manasikāro purimama-
nato viya disaṃ manam karoti ti manasikāro. Svāyaṃ
ārammaṇapaṭipādako vithipaṭipādako javanapaṭipādako ti
tippakāro. Tattha ārammaṇapaṭipādako manasmiṃ kāreṭi
ti manasikāro. So sārāṇalakkhaṇo sampayuttānam āramma-
ṇasaṃyojanaraso ārammaṇābhimukhābhāvapaccupaṭṭhāno
saṅkhārakkhandhapariyāpanno ārammaṇapaṭipādakattena
sampayuttānam sārathi viya dātṭhabbo.

Vithipaṭipādako ti pana pañcadvārāvajjanass' etam adhi-
vacanam, javanapaṭipādako ti manodvārāvajjanassa. Na
te idha adhippetā.

Tesu dhammesu majjhataṭṭa tatramajjhataṭṭa. Sā citta-
cetasikānaṃ samavāhitalakkhaṇā ūnādhikaṇivaraṇasā
pakkhapātupacchedanarasā va majjhatabbhāvapaccupaṭ-
ṭhānā cittacetasikānaṃ ajjhupekkhaṇavasena sampavattā-
naṃ ājāṇiyyānaṃ ajjhupekkhakasārathi viya datṭhabbā.
Karupāmuniditā - brahmavihāraniddese āvibhavissanti. Ke-
valaṃ hi tā appanappattā rūpāvacarā, idha kāmāvacarā ti
ayam eva viśeso.

Kāyaduccaritato virati kāyaduccaritavirati. Sesapadavaye pi es' eva nayo. Lakkhaṇādito pan' etā tisso pi kāyaduccaritādivatthūnam avitikkamalakkhaṇā amaddanalakkaṇā ti vuttam hoti.

Kāyaduccaritādi-vatthuto saṅkocanarasā akiriya-
paccupatṭhānā saddhā hirottappam appicchatādi-guṇapadatṭhānā
pāpakiriyato cittassa vimukhabhāvabhūtā ti datṭhabbā.

331. Phassādīni chapaṇṇāsa yevāpanaka-vuttāni navā
ti sabbāni pi imasmiṃ dhammuddesavāre pañcasatthi
dhammapadāni bhavanti. Tesu ekakkhaṇe kadāci eka-
satthi bhavanti, kadāci samasatthi. Tāni hi sammāvācā-pū-
raṇādivasena uppattiyam pañcasu thānesu ekasatthi bha-
vanti. Tehi mutte ekasmiṃ thāne samasatthi bhavanti,

ṭhapetvā pana yevāpanake pāliyaṃ yathāvuttavasena gayhamānāni chaparṇṇāsa va honti.

Agahitagahaṇena pan' ettha phassapañcakam vitakko vicāro pīti cittekaggatā pañca indriyāni hiribalam ottappabalam ti dve balāni, alobho adoso ti dve mūlāni, kāyappasaddhi cittappassaddhi ti ādayo dvādasa dhammā ti samattiṃsa dhammā honti.

Tesu samattiṃsa dhammesu aṭṭhārasa dhammā avibhattikā honti, dvādasa savibhattikā. Katame aṭṭhārasa? Phasso, paññā, cetanā, vicāro, pīti, jīvitindriyaṃ, kāyappasaddhi-ādayo dvādasa ti ime aṭṭhārasa avibhattikā. Vedanā, cittaṃ, vitakko, cittekaggatā, saddhindriyaṃ, viriyindriyaṃ, satindriyaṃ, paññindriyaṃ, hiribalam, alobho, adoso ti ime dvādasa savibhattikā. Sesū satta dhammā dvisu ṭhānesu vibhattā, eko tīsu, dve catūsu, eko chasu, eko sattasu ṭhānesu vibhatto. Kathaṃ? Cittaṃ, vitakko, saddhā, hiri, ottappam, alobho, adoso ti ime satta dvisu ṭhānesu vibhattā. Etesu hi cittaṃ tāva phassa-pañcakam patvā cittaṃ hoti ti vuttaṃ.

332. Indriyāni patvā manindriyaṃ ti. Vitakko jhānaṅgāni patvā vitakko hoti ti vutto. Maggaṅgāni patvā sammāsankappo ti. Saddhā-indriyāni patvā saddhindriyaṃ hoti ti vuttaṃ. Balāni patvā saddhābalan ti, hiribalam patvā hiribalam hoti ti vuttā. Lokapāladukam patvā hiri ti. Ottappe ti es' eva nayo.

Alobho mūlam pana patvā alobho hoti ti vutto. Kammapatham patvā anabhijjhā ti. Adoso mūlam patvā adoso hoti ti vutto. Kammapatham patvā avyāpādo ti. Ime satta dvisu ṭhānesu vibhattā.

Vedanā pana phassapañcakam patvā vedanā hoti ti vuttā. Jhānaṅgāni patvā sukhaṃ ti, indriyāni patvā somanassindriyaṃ ti. Evam eko dhammo tīsu ṭhānesu vibhatto.

Viriyam pana indriyāni patvā viriyindriyaṃ hoti ti vuttaṃ. Maggaṅgāni patvā sammāvāyāmo ti, balāni patvā viriyabalam ti, piṭṭhidukam patvā paggāho hoti ti.

Sati pi indriyāni patvā satindriyaṃ hoti ti vuttā. Maggaṅgāni patvā sammāsati ti, balāni patvā satibalam ti,

piṭṭhidukam patvā sati hoti ti. Evam ime dve dhammā catūsu ṭhānesu vibhattā.

Samādhi pana jhānaṅgāni patvā cittass' ekaggatā hoti ti vutto. Indriyāni patvā samādhindriyan ti. Maggaṅgāni patvā samādhindriyan ti. Balāni patvā samādhibalan ti, piṭṭhidukam patvā samatho avikkhepo ti. Evam ayam eko dhammo chasu ṭhānesu vibhatto.

Paññā pana indriyāni patvā paññindriyaṃ hoti ti vuttā. Maggaṅgāni patvā sammādiṭṭhī ti, balāni patvā paññā-balan ti, mūlāni patvā amoho ti, kammaṭṭham patvā sammādiṭṭhī ti, piṭṭhidukam patvā sampajaññaṃ vipassanā ti. Evam eva kho dhammo sattasu ṭhānesu vibhatto.

333. Sace pana koci vadeyya: 'Ettha anupubbam nāma natthi' heṭṭhā gahitakam eva ganhitvā tasmim tasmim ṭhāne padam pūritam ananusandhikā kathā uppaṭipāṭikā corehi ābhatabhaṇḍasadisā goyūthena gatamagge āluṭita-tiṇasadisā ajānitvā kathitā ti. So mā h'evan ti paṭisedhetvā vattabbo. Vuṭṭhānaṃ desanā ananusandhikā nāma natthi. Sā na sandhikā va hoti ajānitvā kathitā pi natthi, sabbā jānitvā kathitā va. Sammāsambuddho hi tesam tesam dhammānaṃ kiccaṃ jānāti, tam ānatvā kiccavasena vibhattim āropento aṭṭhārassa dhammā ekekakiccā ti ānatvā ekekasmim ṭhāne vibhattim āropesi, satta dhammā dve-dvekkicā ti ānatvā dvīsu dvīsu ṭhānesu vibhattim āropesi.

Tatr' idam opammaṃ: Eko kira paṇḍito rājā rahogato cintesi: Imam rājakulasantakaṃ na yathā vā tathā vā khāditabbaṃ. Sippānucchavikaṃ vetanaṃ vaḍḍhessāmi ti so sabbe sippike sannipātāpetvā 'eekasippaṃ pajānanako pakkosathā ti' aha. Evam pakkosiyamānā aṭṭhārassa janā utṭhahimsu, tesam eekam paṭivimsaṃ dāpetvā visajjesi. 'Dve sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte pana satta janā āgamimsu. Tesam dve dve paṭivimse dāpesi. 'Tini sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte eko va āgacchi. Tassa tayo paṭivimse dāpesi. 'Cattāri sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte dve janā āgamimsu. Tesam cattāri paṭivimse dāpesi. 'Pañca sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte eko pi āgacchi. 'Cha sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte eko va āgacchi. Tassa cha paṭivimse dāpesi. 'Satta sippāni

jānantā āgacchantū ti' vutte eko va āgacchi. Tassa satta paṭivimse dāpesi. Tattha paṇḍito rājā viya anuttaro dhammarājā, sippajānanakā viya cittacittāṅgavasena pannā dhammā, sippānucchavikavetanavaḍḍhanam viya kiccavasena tesam tesam dhammānam vibhattiāropanam sabbe pi pan' ete dhammā phassapañcakavasena jhānaṅgavasena indriyavasena maggaṅgavasena balavasena mūlavasena kamma-pathavasena lokapālavasena passaddhivasena lahutāvasena mudutāvasena kammaññatāvasena pāguññatāvasena ujjukatāvasena satisampajāññavasena samathavipassanāvasena paggāhavikkhepavasena sattarasa rāsiyo honti.

Dhammuddesavāarakathā niṭṭhitā.

334. Idāni tān' eva dhammuddesavāre pālim ārūlhāni chapannāsa padāni vibhajitvā dassetum katamo tasmim samaye phasso hoti¹ ti ādinā nayena niddesavāro āradhho.

Tattha pucchāya tāva ayam attho: Yasmim samaye kāmāvacarakusalam somanassasahagatam tihetukam asaṅkhārikamahācittam uppajjati tasmim samaye phasso hoti ti vutto. Katamo so phasso ti iminā nayena sabbapucchāsu attho veditabbo.

Yo tasmim samaye phasso ti tasmim samaye yo phusanakavasena uppanno phasso so phasso ti. Idam phassassa sabhāvadīpanato sabhāvapadam nāma. Phusanā ti phusanākāro. Samphusanā ti phusanakākāro va. Upasaggena padam vaḍḍhetvā vutto. Samphusitattam ti samphusitabbhāvo. Ayam pan' ettha yojanā. Tasmim samaye phusanakavasena phasso. Yā tasmim samaye phusanā, yā tasmim samaye samphusanā, yaṃ tasmim samaye samphusitattam athavā yo tasmim phusanavasena phasso aññenā pi ca pariyāyena phusanā, samphusanā, samphusitattam ti vuccati. Ayam tasmim samaye phasso hoti ti vedanādinam pi niddesesu iminā vasena padayojanā veditabbā.

Yam pan' ettha sabbasādhāraṇo vibhattivinicchayo.

335. Yān' imāni bhagavatā paṭhamam kāmāvacaraku-

salamahācittam bhājetvā dassentena atirekapaññāsa padāni mātikāvasena ṭhapetvā puna ekekaṃ padaṃ gahetvā vibhatti āropitā ti vibhattiṃ gacchantāni tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti, nānābhontāni catūhi kāraṇehi nānābhavanti, aparadīpanā paṇ' ettha dve ṭhānāni gacchati. Kathaṃ? Etāni hi vyañjanavasena upasaggavasena atthavasenā ti imehi tīhi kāraṇehi vibhattiṃ gacchanti.

Tattha kodho kujjhanā kujjhitattam, doso dussanā dussitattam¹ ti evaṃ vyañjanavasena vibhattigamanam veditabbam. Ettha hi eko va kodho vyañjanavasena evaṃ vibhattiṃ gato.

Cāro vicāro anuvicāro² ti evaṃ pana upasaggavasena vibhattigamanam veditabbam.

Paṇḍiccam kosallam nepuññam vebhavyā cintā upaparikkhā³ ti evaṃ atthavasena vibhattigamanam veditabbam.

Tesu phassapadaniddese tāva imā tisso pi vibhattiyo labbhanti. Phasso phusanā ti hi vyañjanavasena vibhattigamanam hoti, samphusanā upasaggavasena, samphusitattam ti atthavasena. Iminā nayena sabbapadaniddesesu vibhattigamanam veditabbam.

336. Nānābhontāni pi pana nāmanānattena lakkhaṇanānattena kiccanānattena paṭikkhepanānattena ti imehi catūhi kāraṇehi nānā honti. Tattha katamo tasmim samaye vyāpādo hoti? Yo tasmim samaye doso dussanā ti ettha vyāpādo ti vā doso ti vā dve pi ete kodho eva nāmena nānattam gatā ti. Evaṃ nāmanānatte nānattam veditabbam.

337. Rāsatṭhena pañca pi khandhā eko va khandho hoti. Ettha pana rūpaṃ ruppanalakkhaṇam, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānanalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇam vijānanalakkhaṇam ti iminā lakkhaṇanānattena pañca khandhā honti. Evaṃ lakkhaṇanānattena nānattam veditabbam.

338. Cattāro sammappadhānā: Idha bhikkhu anuppannānam pāpakānam akusalānam dhammānam anuppādāya

¹ Dhs. § 1060.

² Dhs. § 8.

³ Dhs. § 16.

— pe — cittam paggaṇhāti padahatī ti ekam eva viriyaṃ kiccanānattena catusu ṭhānesu āgatam eva kiccanānattena nānattam veditabbam.

Cattāro asaddhammā kodhagarutā na saddhammā saddhammagarutā makkhagarutā na saddhammagarutā lābhagarutā na saddhammagarutā, sakkāragarutā ti evamādisu pana paṭikkhepanānattena nānattam veditabbam.

Imāni pana cattāri nānattāni na phasse yeva labbhanti sabbesu pi phassapañcakādisu labbhanti, phassassa hi phasso ti nāmam — pe — cittassa cittan ti. Phasso ca phusanalakkaṇaṃ, vedanā vedayitalakkaṇā, saññā sañjānanalakkaṇā, cetanā cetayitalakkaṇā, viññānaṃ vijānanalakkaṇam. Tathā phasso phusanakicco, vedanā anubhavanakiccā, saññā sañjānanakiccā, cetanā cetanakiccā, viññānaṃ vijānanakiccan ti evam kiccanānattena nānattam veditabbam.

Paṭikkhepanānattam phassapañcamake natthi. Alobbhadiniddese pana alobho, alubbhanā, alubhitattam ti ādinā nayena labbhatī ti evam paṭikkhepanānattena nānattam veditabbam.

Evam sabbapadaniddesesu labbhamānavasena catubbidham pi nānattam veditabbam.

339. Aparadīpanā pana padatthuti vā hoti dalhikammam vā ti evam dve ṭhānāni gacchati. Yaṭṭhikoṭiyā uppilenta viya hi sakim eva phasso ti vutte etam padam phullitamaṇḍitavibhūsitam nāma na hoti.

Punappuna vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena phasso phusanā samphusitattam ti vutte phullitamaṇḍitavibhūsitam nāma hotī ti. Yathā hi daharam kumāraṃ nhāpetvā manoramam vattham paridahāpetvā pupphāni pilandhāpetvā akkhīni añjetvā ath'assa nalāṭe ekam eva manosilābindum kareyyum tassa na ettāvata cittaṭilako nāma hoti, nānāvaṇṇehi pana parivāretvā bindusu katesu cittaṭilako nāma hoti, evamsampadam idaṃ veditabbam. Ayam padatthuti nāma.

Vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena ca punapuna bhaṇanam eva dalhikammam nāma.

Yathā hi āvuso ti vā bhante ti vā yakkho ti vā sappo

ti vā vutte dalhikammaṃ nāma na hoti, āvuso āvuso bhante yakkho yakkho sappo sappo ti vutte pana dalhikammaṃ nāma hoti, evaṃ evaṃ sakid eva yatthikoṭiyā uppiḷentena viya phasso ti vuttapade dalhikammaṃ nāma hoti.

Punappuna vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena ca punappuna phasso phusanā samphusanā samphusitattam ti vutte yeva dalhikammaṃ nāma hoti ti.

Evam aparādīpanā dve thānāni gacchati, etassa pi vasena labbhamānakapadaniddesesu sabbattha attho veditabbo.

Ayaṃ tasmim samaye phasso hoti ti yasmim samaye paṭhamam kāmāvacaram mahākusalacittam uppajjati tasmim samaye ayaṃ phasso nāma hoti ti. Ayaṃ tāva phassapadaniddesassa vaṇṇanā. Ito paresu pana vedanā-dipadānam niddesesu visesamattam eva vaṇṇayissāma. Sesam idha vuttena nayan' eva veditabbam.

340. Yaṃ tasmim samaye¹ ti ettha kiñcā pi katamā tasmim samaye vedanā ti āradḍham sātapaḍavasena pana yaṃ ti vuttam.

Tajjā manoviññāṇadhātu samphassajan ti ettha tajjā vuccati tassa sātassa sukhassa anucchavikā sarūpā. Anucchavikattho pi hi ayaṃ tajjā-saddo hoti. Yathāha: Tajjam tassā sarūpaṃ katham manteti ti tehi rūpādīhi ārammaṇehi imassa ca sukhassa paccayehi jānāti ti tajjā.

Manoviññāṇam eva nissattaṭṭhena dhātū ti manoviññādhātu. Samphassato jātam samphasso vā jātan ti samphassajam.

Cittanissitattā cetasikam, madhuraṭṭhena sātam idaṃ vuttam hoti.

Yaṃ tasmim samaye yathāvuttena atthena tajjāya manoviññādhātuyā samphassajam cetasikam sātam ayaṃ tasmim samaye vedanā hoti ti evaṃ sabbapadehi saddhim yojanā veditabbā.

Idāni cetasikam sukhan ti ādisu cetasikam padena kāyikam sukham paṭikkhipati, sukhapadena cetasikam dukkham cetosamphassajan ti cīttasamphassajātam sātam sukham

vedayitaṃ ti sātāṃ vedayitaṃ na asātāṃ vedayitaṃ, sukhaṃ vedayitaṃ na dukkhaṃ vedayitaṃ parato tīni padāni itthi-
lingavasena vuttāni sātā vedanānaṃ asātā sukhavedanā na dukkhā ti ayam eva paṇ' ettha attho.

341. Saññāniddeśe¹ tajjā manoviññāṇadhātu sam-
phassaajā ti tassā kusalasaññāya anucchavikamanoviññāṇa-
dhātuyā samphassamhi jātā saññā ti sabhāvanāmaṃ,
sañjānanā ti sañjānanākāro, sañjānitattaṃ ti sañjāni-
tabhāvo.

342. Cetanāniddeśe² pi iminā va nayena veditaḃbo.

343. Cittāniddeśe³ cittacittatāya cittaṃ ārammaṇaṃ
minamānaṃ jānāti ti mano. Mānasas ti mano eva.
Antalikkhacaro pāso yvāyaṃ carati mānaso ti. Ettha pana
sampayuttakadhammo mānaso ti vutto.

Kathaṃ hi bhagavā tuyhaṃ sāvako sāsane rato |
appattamānaso sekho kalam kayirā jane sutā ti ||⁴
ettha arahattaṃ mānasas ti vuttaṃ. Idha pana mano va
mānasas. Vyāñjanavasena h'etaṃ padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Hadayaṃ ti cittaṃ. 'Cittaṃ vā te khipissāmi hadayaṃ
vā te phālessāmi ti' ettha uro hadayaṃ ti vuttaṃ. Hadayā
hadayaṃ maññe aññāya gacchati ti ettha cittaṃ.

Vakkaṃ hadayaṃ ti ettha hadayaavatthu. Idha pana
cittaṃ eva abbhantarattḥena hadayaṃ ti vuttaṃ.

Tam eva parisuddhatḥena paṇḍaraṃ. Bhavaṅgaṃ
sandhāy' etaṃ vuttaṃ. Yathāha: Pabhassaram⁵ idam
bhikkhave cittaṃ tañ ca kho āgantukehi upakkilesehi
upakkiliṭṭhaṃ ti. Tato nikkhantattā pana akusalam pi
Gaṅgāya nikkhantā nadī Gaṅgā viya Godhāvarīto nikkhantā
Godhāvarī viya ca paṇḍaraṃ tveva vuttaṃ.

Mano manāyatanaṃ ti idha pana manogahaṇaṃ
manass' eva āyatanabhāvadīpanatḥam. Ten' etaṃ dīpeti.
Na y'idam devāyatanaṃ viya manassa āyatanattā manāya-
tanaṃ. Atha kho mano eva āyatanam manāyatanaṃ ti.
Tattha nivāsaṭṭhānatḥena ākāratḥena samosaraṇatḥa-

¹ Dhs. § 4.² Dhs. § 5.³ Dhs. § 6.⁴ Dhp. 255, Saṃyutta I p. 121.⁵ Aṅguttara 7, 3.

natthena sañjātidesatthēna kāraṇatthēna ca āyatanam vedittabbam.

Tathā hi loke issarāyatanam vāsudevāyatanam ti ādisu nivāsattthānam āyatanam ti vuccati, suvaṇṇāyatanam ratanāyatanam ti ādisu ākāro. Sāsane pana ‘manorame āyatane sevanti nam vihaṅgamā ti’ ādisu samosaraṇatthānam dakkhiṇāpatho² guṇam āyatanam ti ādisu sañjātideso. Tatra tatr’ eva sakkehihabbatam pāpuṇāti sati sati āyatane ti ādisu kāraṇam.

Idha pana sañjātidesatthēna samosaraṇatthēna kāraṇatthēnā ti tividho pi vaṭṭati. Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyanti ti sañjātidesatthēna pi etam āyatanam.

Bahiddhā rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbārammaṇabhāve pan’ ettha osaranti ti samosaraṇatthānena pi āyatanam, phassādīnam pana saha-jātādipaccayaṭṭhena kāraṇattā kāraṇatthēna pi āyatanam ti vedittabbam.

Manindriyam vuttattham eva.

Vijānāti ti viññāṇam. Viññāṇam eva khandho viññāṇakkhandho. Tassa rāsiādivasena attho vedittabbo. ‘Mahāudakakkhandho tveva saṅkham gacchati ti’ ettha rāsattthēna khandhajo vutto. Silakkhandho samādhikkhandho ti ādisu guṇatthēna. ‘Addasa kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandham ti’ ettha paññattimattatthēna. Idha pana rūpito khandho vutto. Rāsattthēna hi viññāṇakkhandhassa ekadeso ekam viññāṇam. Tasmā yathā rukkhassa ekam desam chindanto ‘rukkham chindati ti’ vuccati evam eva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtam ekam pi viññāṇam rūpito viññāṇakkhandho ti vuttam.

Tajjā manoviññāṇadhātū ti tesam phassādīnam dhammānam anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiṃ hi pade ekam eva cittaṃ minanaṭṭhena mano, vijānanaṭṭhena viññāṇam, sabhāvaṭṭhena nissattaṭṭhena vā dhātū ti tīhi nāmehi vuttam.

Iti imasmiṃ phassapaṇcake phasso nāma va. Yasmā phasso evaṃ tajjā manoviññāṇadhātu samphassajā ti cittaṃ ca. Yasmā tajjā manoviññāṇadhātu evaṃ tasmā imasmiṃ

² Majjhimanikāya p. 496.

padadvaye tajjā manoviññānadhātu samphassajā paññatti na āropitā.

Vitakkapadādisu pana labbhamānā pi dhammaparicchinattā na uddhaṭṭā imesaṃ ca phassapañcakānaṃ dhammānaṃ pāṭiekkam vinibbhogaṃ katvā paññattim uddharamānena bhagavatā dukkaraṃ kataṃ. Nānā-udakānaṃ hi nānatelānaṃ vā ekabhājane pakkipitvā divasanimmathitānaṃ vaṇṇagandharasānaṃ nānatāya disvā vā ghāyitvā sāyitvā vā nānakaraṇaṃ sakkā bhaveyya nātum. Evaṃ sante pi taṃ dukkaraṃ ti vuttam.

Sammāsambuddhena pana imesaṃ arūpīnaṃ cittacetasi-kānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe vattamānānaṃ pāṭiekkam pāṭiekkam vinibbhogaṃ katvā paññattim uddharamānena atidukkaraṃ kataṃ.

Tenāhāyasmā Nāgasenatthero¹: Dukkaraṃ mahārāja bhagavatā kataṃ ti. Kim bhante Nāgasena bhagavatā dukkaraṃ kataṃ ti? Dukkaraṃ mahārāja bhagavatā kataṃ yam imesaṃ arūpīnaṃ cittacetasi-kānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe vattamānānaṃ vavatthānaṃ akkhātā: ayam phasso, ayam vedanā, ayam saññā, ayam cetanā idam cittaṃ ti.

Opammaṃ karohi ti: Yathā, Mahārāja, kocid eva puriso nāvāya samuddam ajjhogahetvā hatthapuṭena udakaṃ ga-hetvā jivhāya sāyitvā jāneyya nu kho, Mahārāja, so puriso: idam Gaṅgāya udakaṃ, idam Aciravatiyā udakaṃ, idam Sarabhuyā udakaṃ, idam Mahiyā udakaṃ ti? Dukkaraṃ bhante Nāgasena jānitum ti. Tato dukkarataraṃ kho Mahārāja bhagavatā kataṃ yam imesaṃ arūpīnaṃ citta-cetasikānaṃ dhammānaṃ — pe — idam cittaṃ ti.

344. Vitakkaniddese² takkanavasena vitakko. Tassa kittakaṃ takkesi? Kumbhaṇ takkesi, sakaṭaṇ takkesi, yojanaṇ takkesi, aḍḍhoyojanaṇ takkesi ti evaṃ takkanavasena pavatti veditabbā. Idam takkassa sabhāvapadaṃ. Vitakkanavasena vitakko, balavataratakkass' etaṃ nāmaṃ. Suttu kappanavasena saṅkappo. Ekaggaṃ cittaṃ ārammaṇe appenti ti appanā. Dutiyapadam upasaggavasena

¹ Mil. p. 87.

² Dhs. § 7.

vaḍḍhitam. Balavatarā vā appanā vyappanā. Ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti paṭiṭṭhapeti ti cetaso abhiniropanā. Yāthāvatāya niyyānikatāya ca kusalābhāvapatto pasattho saṅkappo ti sammāsaṅkappo.

345. Vicāraniddese¹ ārammaṇe caraṇakavasena cāro. Idam assa sabhāvapadam. Vicāraṇakavasena vicāro. Anugantvā vicāraṇakavasena anuvicāro. Upagantvā vicāraṇakavasena upavicāro ti. Upasaggavasena padāni vaḍḍhitāni. Ārammaṇe cittaṃ saraṃ viya jiyāya anusandahitvā ṭhapanato cittaassa anusandhanatā. Ārammaṇam anupekkhamāno viya tiṭṭhati ti anupekkhatā. Vicāraṇakavasena vā upekkhanatā ti anupekkhanatā.

346. Pītiniddese² pīti ti sabhāvapadam. Pamuditabhāvo pāmojjam. Āmodanākāro āmodanā, pamodanākāro pamodanā. Yathā vā bhesajjānam vā telānam vā uṇhodakasītodakānam vā ekato karaṇam modanā ti vuccati evam ayam pi dhammānam ekatokaraṇena modanā. Upasaggavasena pana vaḍḍhetvā āmodanā pamodanā ti vuttā.

Hāseti ti hāso. Pahāseti ti pahāso. Haṭṭhapahatṭhākāraṇam etam adhivacanam. Vittī ti vittaṃ, dhanass' etam nāmaṃ. Ayam pana somanassa-paccayattā vitti, sarikkhatāya vitti. Yathā hi dhanino odanam paṭicca somanassam uppajjati evam pītimato pītim paṭicca somanassam uppajjati, tasmā vitti ti vuttā. Tuṭṭhisabhāvasaṇṭhitāya pītiyā etam nāma. Pītimā pana puggalo kāyacittānam uggaṭattā abbhuggatattā udaggo ti vuccati. Udaggassa bhāvo odaggyam. Attano manatā attamanatā. Abhiraddhassa hi mano dukkhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti, abhiraddhassa sukhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti, iti attano manatā attamanatā, sakamanatā sakamanassa bhāvo ti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano manatā, cittass' eva paṇ' eso bhāvo cetāsiko dhammo, tasmā attamanatā cittassā ti vuttā.

347. Ekaggaṭāniddese³ acalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhati ti ṭhiti. Parato padadvayam upasaggavasena vaḍḍhitam. Api ca sampayuttadhamme ārammaṇamhi sampiṇḍetvā

¹ Dhs. § 8.

² Dhs. § 9.

³ Dhs. § 11.

tiṭṭhati ti saṇṭhiti. Ārammaṇaṃ ogāhitvā anupavisitvā tiṭṭhati ti avatṭhiti. Kusalapakkhasmiṃ hi cattāro dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti: saddhā sati samādhi paññā, ten'eva saddhā okappaṇā ti vuttā. Sati apilāpanatā ti samādhi avatṭhiti ti, paññā pariyogāhanā ti. Akusalapakkhe pana tayo dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti: taṃhā diṭṭhi avijjā ti, ten' ev' ete oghā ti vuttā. Cित्तेkaggatā paṇ' atthe balavatī hoti. Yathā hi rajuttṭhānatṭhāne udakena visiñcitvā sammatṭho thokam eva kālāṃ rajo sannisidati, sukkhante sukkhante puna pakatibhāven' eva vutṭhāti, evam eva akusalapakkhe cित्तेkaggatā na balavatī hoti. Yathā pana tasmim ṭhāne ghaṭehi udakam āsiñcitvā kuddālen' eva khaṇitvā ūkoṭanamajjanaṃ ghaṭṭanāni katvā upalitte ādāse viya chāyā paññāyati vassasatā-tikkame pi taṃ muhuttakam taṃ viya hoti evam eva kusalapakkhe cित्तेkaggatā balavatī hoti. Uddhaccavickicchāvasena pavattassa visāharassa paṭipakkhato avisaḥaro.

Uddhaccavickicchāvasen' eva gacchantam cittam vikkhipati nāma. Ayam pana tathāvidho vikkhepo na hoti ti avikkhepo. Uddhaccavickicchāvasen' eva cittam visāhaṭam nāma hoti, ito c'ito ca harīyati, ayam pana evam avisāhaṭassa mānasassa bhāvo ti avisāhaṭamānasatā. Samatho ti tividho samatho: cittasamatho, adhikarapa-samatho, sabbasaṃkhārasamatho ti. Tattha aṭṭhasu samāpattisu cित्तेkaggatā cittasamatho nāma. Tam hi āgama cittacalanam cittavipphanditam sammanti vūpasammanti, tasmā so cittasamatho ti vuccati. Sammukhā vinayādisattavidho adhikarapa-samatho nāma. Tam hi āgama tāni adhikarapāni sammanti vūpasammanti, tasmā so adhikarapa-samatho ti vuccati.

Yasmā pana sabbe saṅkhārā nibbānam āgama sammanti vūpasammanti tasmā so sabbasaṅkhārasamatho ti vuccati.

Imasmim atthe cittasamatho ti vuccati. Adhippeto samādhilakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāreti ti samādhindriyam. Uddhacce na kampatī ti samādhibalaṃ. Sammāsa-mādhī ti yathā samādhi kusalasamādhi.

348. Saddhindriyaniddese¹ buddhādiguṇena saddahana-vasena saddhābuddhādīni va ratanāni saddahati pattiyāyatī ti saddhā. Saddahatī ti saddahanā. Buddhādīnaṃ guṇe ogāhati bhinditvā viya anupavisatī ti okappanā. Buddhādīnaṃ guṇesu etāya sattā ativiya pasīdanti sayam vā abhippasīdanti ti abhippasādo. Idāni yasmā saddhindriyādīnaṃ samāsapadānaṃ vasena aññasmim pariyāye āradhe ādipadaṃ gahetvā va padabhājanam kariyati ayam abhidhamme dhammatā, tasmā puna saddhā ti vuttam.

Yathā vā itthiyā indriyam itthindriyam na tathā idha idam pana saddhā va indriyam saddhindriyam ti. Evaṃ samānādhikaraṇabhāvañāpanattham pi puna saddhā ti vuttam. Evaṃ sabbapadaniddesesu ādipadassa puna vacane payojanam veditabbam. Adhimokkhalakkhaṇe indattham kareti ti indriyam, assaddhiye na kampatī ti saddhābalaṃ.

349. Viriyindriyaniddese² cetasiko ti. Idam viriyassa niyamato cetasikabhāvadīpanattham vuttam. Idam hi viriyam yadi pi bhikkhave kāyikaṃ viriyam tad api viriyasambojjhaṅgo, yadi pi cetasikaṃ viriyam tad api viriyasambojjhaṅgo ti. Iti hi idam uddesaṃ gacchati. Evaṃ ādi suttesu caṅkamādīni karontassa uppannatāya kāyikaṃ ti vuccamānam pi kāyaviññānam viya kāyikaṃ nāma, natthi cetasikaṃ eva pan' etan ti dīpetum cetasiko ti vuttam.

Viriyārambho ti viriyasankhato ārambho. Iminā sesārambhe paṭikkhipatī, ayam hi ārabbhā saddo kamme āpattiyam kiriyāya viriye hiṃsāya vikopane ti anekesu atthesu āgato.

Yam kiñci dukkham sambhoti sabbam ārambhapaccayā, ārambhānam nirodhena natthi dukkhassa sambhavo ti. Ettha hi kammam ārambho ti āgataṃ. Ārambho hoti vipattiṣārī ca hoti ti ettha āpatti.

Mahāyaññā mahārambhā na te honti mahapphalā ti ettha yūpassāpanādikiriya.³

¹ Dhs. § 12. ² Dhs. § 13. ³ yaññussāpanādikiruyā M.

Ārabhatha, nikkhamatha, yuñjatha buddhasāsane ti ettha viriyam.

Samanam Gotamam uddissa pāpam ārabhanti ti ettha himsāyam.

Bijagāmahūtagāmasamūrambhā paṭivirato hoti¹ ti ettha chedanabhañjanādinam vikopanam. Idha pana viriyam eva adhippetam. Tena hi viriyārambho ti viriyasāṅkhāto ārambho ti. Viriyam hi ārabhanakavasena ārambho ti vuccati, idam assa sabhāvapadam. Kosajjato nikkhamanavasena nikkamo, param param thānam akkamanavasena parakkamo, uggantvā yāpanavasena² uyyāmo, vyāyāmanavasena vāyāmo, ussāhanavasena ussāho, adhimattussāhanavasena ussolhi, thirabhāvatthena thāmo, cittacetasikānam dhāraṇavasena avicchedato vā pavattanavasena kusalusantānam dhārenti ti dhiti.

Aparo nayo: nikkamo c'eso kāmānam panudanāya, parakkamo c'eso bandhanacchedanāya, uyyāmo c'eso oghassa nittharanāya, vāyāmo c'eso pūraṅgamanatṭhena, ussāho c'eso pubbaṅgamanatṭhena, ussolhi c'esā adhimattatṭhena, thāmo c'eso palighugghāṭanātāya, dhiti c'esā avatṭhitikāritāyā³ ti.

Kāmaṃ taco nhārū ca atṭhi ca avasussatū ti evam pavattikālo asithilaparakkamanavasena asithilaparakkamatā thiraparakkamo dāhiparakkamo ti attho. Yasmā pan' etaṃ viriyam kusalakammakaraṇatṭhāne chandaṃ na nikkhipati, dhuraṃ na nikkhipati, na otāreti, na vissajjeti, anosakkhitamānasataṃ āvahati, tasmā anikkhittachandataṃ anikkhittadhuratā ti vuttam. Yathā pana najjādike udakasambhinnatṭhāne dhuravāhagaṇaṃ gaṇhathā ti vadanti so jannunā bhūmim uppīletvā pi dhuraṃ vahati bhūmiyam patitum na deti evam viriyam kusalakammakaraṇatṭhāne dhuraṃ ukkhipati paggaṇhāti, tasmā dhurasampaggāho ti vuttam.

Paggahalakkhaṇe indatṭham kāreti ti viriyindriyam,

¹ Brahmajāla I. 1. 10.

² yānavasena G. T.

³ atṭhitikāriyāyā T. G.

kosajje na kampatī ti viriyabalam. Yathū va niyyānikakusalavāyāmo ti sammāvāyāmo.

350. Satindriyaniddese¹ saraṇakavasena sati. Idam satiṃ sabbhāvapadam. Punappuna saraṇato anussaraṇavasena anussati, abhimukhaṃ gantvā viya saraṇato paṭisaraṇavasena paṭissati, upasaggavasena vā padam vadḍhitamattam etaṃ saraṇakākāro saraṇatā.

Yasmā pana saraṇatā ti tinnaṃ saraṇam pi nāmaṃ, tasmā tam paṭisedhetum puna satigahaṇaṃ kataṃ. Satisaṅkhātā saraṇatā ti ayaṃ h'ettha attho.

Sutapariyattigahaṇadhāraṇabhāvato dhāraṇatā. Anupavisaṇasaṅkhātena ogāhaṇatṭhena apilāpaṇabhāvo apilāpanatā. Yathā hi lābukaṭābhādīni udake pilavanti na anupavisanti na tathā ārammaṇe sati. Ārammaṇaṃ hi esā anupavisati, tasmā apilāpanatā ti vuttā.

Cirakatacirasabhāsītānaṃ na pammussaṇabhāvato apammussaṇatā. Upatṭhānalakkhaṇe indatṭhaṃ kareti ti satindriyaṃ. Satisaṅkhātam indriyaṃ satindriyaṃ. Pamāde na kampatī ti satibalam. Yathā va sati niyyānikasati kusalā sati ti sammāsati.

351. Paññindriyaniddese² tassa tassa atthassa pākāṭakaraṇa-saṅkhātena paññāpanatṭhena paññātena tena vā aniccādinā pakārena dhamme jānāti ti paññā. Imassa sabbhāvapadam pajānākāro pajānanā. Aniccādinī vicināti ti vicayo. Pavicayo ti upasaggena padam vadḍhitam. Catusaccadhamme vicināti ti dhammavicayo. Aniccādinam sallakkhaṇavasena sallakkhaṇā yeva. Upasagganānattena upalakkhaṇā paccupalakkhaṇā ti vuttā.

Paṇḍitassa bhāvo paṇḍiccaṃ. Kusalassa bhāvo kosallam. Nipunassa bhāvo nepuññaṃ. Aniccādinam vibhāvanabhāvavasena vebhavyā. Aniccādinam cintanakavasena cintā. Yassa vā uppajjati tam aniccādilakkhaṇam. Cintāpeti ti cintā. Aniccādinī upaparikkhatī ti upaparikkhā. Bhūri ti paṭhaviyā nāmaṃ. Ayaṃ pi saṇhacittatṭhena bhūri viyā ti bhūri, tena vuttam: bhūri vuccati

¹ Dhs. § 14.

² Dhs. § 16, Puggala Paññatti II, 18.

paṭhavi. Tāya paṭhavīsamāya vitthatāya vipulāya paññāya samannāgato ti bhūripaṇño ti.

Api ca paññāyam etam adhivacanam. Bhūrī ti bhūte atthe ramatī ti bhūrī.

Asati viya siluccaye kilese medhati himsati ti medhā. Gahaṇadhāraṇatṭhena vā medhā yass' uppajjati ti tam sattam hitam paṭipattiyam sampayuttadhamme yathāvalakkhaṇapaṭivedho parineti ti pariṇāyikā.

Aniccādivasena dhamme vipassati ti vipassanā. Sammāpakārehi aniccādini jānāti ti sampajaññam. Uppatha-paṭipanne sindhave vithim āropanattham patodo viya. Uppathe dhāvanakūṭacittam vithim āropanattham vijjati ti patodo viya. Patodo dassanalakkhaṇe indatṭham kāreti ti indriyam. Paññāsaṅkhātam indriyam paññidriyam. Avijjāya na kampatī ti paññābalaṃ. Kilesacchedanatṭhena paññā va sattham paññāsattham. Accuggatatṭhena paññā va pāsādo paññāpāsādo. Ālokanatṭhena paññā va āloko paññā-āloko. Obhāsanatṭhena paññā va obhāso paññā-obhāso. Pajjotatṭhena paññā va pajjoto paññā-pajjoto. Paññāvato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasahassī lokadhātu ekālokā ekobhāsā ekapajjotā hoti.

Ten' etam vuttam: Inesu pana tisu padesu ekapadena pi etasmim atthe siddhe yān' etāni cattāro me bhikkhave ālokā katame cattāro? Candāloko suriyāloko agyāloko paññāloko ime kho bhikkhave cattāro ālokā. Etadaggaṃ bhikkhave imesaṃ catunnam ālokānaṃ yad idam paññā-āloko.

Tathā cattāro 'me bhikkhave obhāsā — cattāro 'me bhikkhave pajjotā ti sattānaṃ ajjhāsayavasena suttāni desitāni. Tadanurūpen' eva idhā pi desanā katā. Attho hi anekehi ākārehi vibhajjamāno suvibhatto hoti. Aññathā ca añño bhuñjati añño tirati. Kārakatṭhena pana ratidāyakatṭhena ratijanakatṭhena cittikakatṭhena dullabhapaṭubhāvattṭhena atulatṭhena anomasattaparibhogatṭhena paññā va ratanaṃ paññāratanaṃ.

Na tena sattā muyhanti sayam vā ārammaṇe na muyhati ti amoho. Dhammavicayapadaṃ vuttattham eva. Kasmā pan' etam puna vuttan ti? Amohassa mohapaṭi-

pakkhabbhāvadīpanattham. Ten' etaṃ dīpeti yvāyaṃ amoho. So na kevalam mohato añño dhammo, mohassa pana paṭipakkho dhammavicayasankhāto amoho nāma idha adhippeto ti. Sammādiṭṭhi yathāvaniyyānikakusala-diṭṭhi.

352. Jīvitindriyaniddese¹ yo tesam arūpīnaṃ dhammānaṃ āyū ti tesam sampayuttakānaṃ arūpadhammānaṃ yo āyāpanatṭhena āyu tasmiṃ hi sati arūpadhammā ayanti gacchanti pavattanti, tasmā āyū ti vuccati. Idam assa sabhāvapadam.

Yasmā pan' ete dhammā āyusmiṃ yeva sati tiṭṭhanti, ṭhapenti, yāpenti, iriyanti, vattanti, pāliyanti tasmā ṭhīti ti ādmi vuttāni. Vacanattho pan' ettha etāya tiṭṭhanti ti ṭhīti, yāpenti ti yāpanā. Tathā yapanā evam bujḥantānaṃ pana vasena purimapade rassattaṃ kataṃ.

Etāya iriyanti ti iriyānā, vattanti ti vattanā, pārenti ti pālanā, jīvanti ti jīvitaṃ, anupālanalakkhane indatṭham kāreti ti jīvitindriyaṃ.

353. Hiribalaniddese² yaṃ tasmiṃ samaye ti yena dhammena tasmiṃ samaye. Liṅgavipallāsaṃ vā katvā yo dhammo tasmiṃ samaye ti pi attho veditabbo. Hiriyitabbenā ti upayogatthe karaṇavacanam.

Hiriyitabbayuttakaṃ kāyaduccaritādiḍhammaṃ hiriyaṭi jigucchati ti attho. Pāpakānaṃ ti lāmakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ ti akosalyasambhūtānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā ti idam pi upabhogatthe karaṇavacanam. Tesam dhammānaṃ samāpattim paṭilābhasamaṅgibhāvaṃ hiriyati jigucchati ti attho.

354. Ottappabalaniddese³ hetatthe karaṇavacanam ottappitabbayuttakena ottappassa hetubhūtena kāyaduccaritādinaṃ vuttappakārāya ca samāpattiyā ottappassa hetubhūtāya ottappati bhāvayati ti attho.

355. Alobhaniddese⁴ alubbhanakavasena alobho. Na lubbhati ti pi alobho. Idam assa sabhāvapadam. Alubbhanā ti alubbhanākāro lobhasamaṅgipuggalo lubbhito nāma. Na lubbhito alubbhito.

¹ Dhs. § 19. ² Dhs. § 30, ³ Dhs. § 31. ⁴ Dhs. § 32.

Alubbhitassa bhāvo alubbhitattam. Sārāgapaṭikkhepato na sārāgo ti asārāgo. Asārajjanā ti asārajjanākāro, asārajjitassa bhāvo asārajjitattam.

Na abhijjhāyati ti anabhijjhā. Alobho kusalamūlam ti alobhasaṅkhātam kusalamūlam. Alobho hi kusalanam dhammanam mūlapaccayatthena pi kusalamūlam. Kusalañ ca tam mūlapaccayatthena mūlam vā ti kusalamūlam.

Adosaniddese adussanakavasena adoso. Na dussati ti pi adoso. Idam assa sabhāvapadam. Adussanā ti adussanākāro. Adussitassa bhāvo adussitattam.

Vyāpādapāṭikkhepato na vyāpādo ti avyāpādo. Kodhaḍḍikkhapaṭikkhepato na vyāpājjo ti avyāpājjo. Adosa-saṅkhātam kusalamūlam ti vuttattam eva.

356. Kāyapassaddhiniddesādisu¹ yasmā kāyo ti tayo khandhā adhippetā. Tasmā vedanākhandassā ti ādi vuttam.

Passambhanti etāya te dhammā, vigaṭṭadarathā bhavanti samassāsappattā ti passaddhi. Dutiyapadam upasaggavasena vaḍḍhitam. Passambhanā ti passambhanākāro. Dutiyapadam upasaggavasena vaḍḍhitam. Passaddhisamaṅgitā ti paṭippassambhitassa khandhattayassa bhāvo paṭippassambhitattam. Sabbapadehi pi tiṇṇam khandhānam kilesadarathapaṭippassaddhi eva kathitā. Dutīya-nayena viññāṇakkhandhassa darathapaṭippassaddhi katā.

357. Lahupariṇāmatā² ti lahukākāro. Lahupariṇāmatā ti lahupariṇāmo etesaṃ dhammanan ti lahupariṇāmo. Tesam bhāvo lahupariṇāmatā. Sigham sīgham parivattanasamatthata ti vuttam hoti.

Adandhanatā ti garubhāvapaṭikkhepavacanam etam. Abhāriyatā ti attho.

Avitthananatā ti tīnamiddhādikilesabhārassa abhāvena atthaddhata.

Evam tiṇṇam khandhānam lahukākāro kathito.

358. Dutīyā yena viññāṇakkhandhassa³ lahukākāro kathito.

¹ Dhs. § 40 ff.

² Dhs. § 42.

³ Dhs. § 43.

359. Mudutā¹ ti mudubhāvo. Maddavatā ti maddavam vuccati. Siniddhamaddave mudu, tassa bhāvo maddavatā.

Akakkkhalatā ti akakkkhalabhāvo, akathinatā ti akathinahhāvo. Idhā pi purimanayena tīṇaṃ khandhānaṃ, pacchimanayena viññāṇakkhandhassa mudukākāro kathito.

360. Kammaññatā² ti kammaśādutā. Kusalakiriyyāya viniyogakkhamatā ti attho. Sesapadadvayaṃ vyañjanavasena vaḍḍhitam. Padadvayenā pi hi purimanaye tīṇaṃ khandhānaṃ, pacchimanaye viññāṇakkhandhassa kamma-niyākāro va kathito.

361. Pāguññatā³ ti paṇaṇabhāvo. Anāturatā niggilānatā ti attho. Sesadvayaṃ vyañjanavasena vaḍḍhitam.

Idhā pi purimanayena tīṇaṃ khandhānaṃ, pacchimanayena viññāṇakkhandhassa niggilānakāro va kathito.

362. Ujjukatā⁴ ti ujukabhāvo. Ujuken' ākārena pavatatanatā ti attho. Ujukassa khandhattayassa viññāṇakkhandhassa bhāvo ujjukatā.

Ajimhatā ti gomuttavaṇkabhāvapaṭikkhepo. Avañkatā ti candalekhāvaṇkabhāvapaṭikkhepo. Akuṭilatā ti naṅgalakoṭivaṇkabhāvapaṭikkhepo. Yo hi pāpaṃ katvā va 'na karomī ti' bhāsati so gantvā paccosakkanatāya gomuttavaṇko nāma hoti, yo karonto va 'bhāyāṃ' aham pāpassā ti' bhāsati so yebhuyyena kuṭilatāya candalekhāvaṇko nāma hoti, yo karonto va kho 'pāpassa na bhāyeyyā ti' bhāsati senānikuṭilatāya naṅgalakoṭivaṇko nāma hoti. Yassa vā tīpi pi kammadvārāni asuddhāni so gomuttavaṇko nāma hoti, yassa yāni kānici dve so candalekhāvaṇko nāma, yassa yaṃ kiñci ekaṃ so naṅgalakoṭivaṇko nāma.

Dīghabhāṇakā paṇāhu: Ekacco hi bhikkhave paṭhamavaye ekavīsatiyā anesanāsu chasu ca agocaresu carati ayam gomuttavaṇko nāma.

363. Eko paṭhamavaye catupārisuddhisīlam pūreti, lajji kukkuccako sikkhākāmo hoti, majjhimavaye purimasadiso

¹ Dhs. § 44.

² Dhs. § 46 ff.

³ Dhs. § 48 f.

⁴ Dhs. § 50.

ayaṃ candakoṭivaṅko nāma. Eko paṭhamavaye pi majjhimavaye pi catupārisuddhisīlam pūreti lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti pacchimavaye purimasadisso ayaṃ naṅgalakoṭivaṅko nāma. Tassa kilesavasena eva vaṅkakassa puggalassa bhāvo jimhatā vaṅkatā kuṭilatā ti vuccati. Tāsam paṭikkhepavasena ajimhatādikā vuttā khandhā diṭṭhā nāma desanā katā. Khandhānaṃ hi etā ajimhatādikā no puggalassā ti evaṃ sabbe pi imehi padehi purimanaye tiṇṇaṃ khandhānaṃ, pacchimanaye viññānakkhandhassā ti arūpiṇaṃ dhammānaṃ nikkilesatāya ujjukākāro kathito ti vedittabbo.

Idāni yvāyaṃ yevāpanā ti appanāvāro vutto. Tena dhammuddesavāre dassitānaṃ yevāpanakānaṃ yeva saṅkhepato niddeso kato hoti ti.

Niddesavāra-kathā niṭṭhitā.

364. Etthāvatā pucchāsamayaniddeso dhammuddeso appanā ti uddesavāre catūhi paricchedehi, pucchāsamayanniddeso dhammaniddeso appanā ti niddesavāre catūhi paricchedehi ti atṭhaparicchedapaṭimaṇḍito dhammavavatthānavāro niṭṭhito hoti.

Idāni tasmim kho pana samaye cattāro khandhā honti ti saṅgahavāro āraḍḍho. So uddesa-niddesa-paṭiniddesānaṃ vasena tividdho hoti.

Tattha tasmim kho pana samaye cattāro khandhā¹ ti evamādiko uddeso. Katame tasmim samaye cattāro khandhā² ti ādiko niddeso.

Katamo tasmim samaye vedanākkhandho³ ti ādiko paṭiniddeso ti veditabbo.

Tattha uddesavāre cattāro khandhā ti ādayo tevīsati koṭṭhāsā honti. Tesam evaṃ attho veditabbo.

365. Yasmim samaye kāmāvacaram paṭhamam mahākusala-cittam uppajjati, ye tasmim samaye cittaṅgavasena uppannā ṭhapetvā yevāpanake pālim ārūhā atirekapaṇṇāsa dhammā te sabbe saṅgāyhamānā rāsattḥena cattāro khandhā

¹ Dhs. § 58.

² Dhs. § 59.

³ Dhs. 60.

honti,¹ hetthāvuttena āyatanatthēna dve vā āyatanāni² honti, sabhāvattthēna suññatattthēna nissattattthēna dve va dhātuyo³ honti, paccayasāṅkhātēna āharaṇattthēna tayo c'ettha dhammā āhārā⁴ honti, avasesū no āhārū.

Kim pan' ete aññamaññassa vā tamsamuttthānarūpassa vā paccayā honti ti no na honti? Ime pana tathā vā honti aññathā vā ti samāne paccaye atirekapaccayā honti, tasmā āhārā ti vuttā. Katham etesu hi phassāhāro yesaṃ dhammānam avasesā cittacetāsikā paccayā honti tesaṃ ca paccayo hoti ti sesā ca vedanā āharati.

Manosañcetanāhāro tesaṃ ca paccayo hoti tayo ca bhavē āharati, viññāṇāhāro tesaṃ ca paccayo hoti paṭisandhināmarūpaṃ ca āharati. Nanu ca so vipāko va, idam pana kusalaviññāṇaṃ ti.

Kim cāpi kusalaviññāṇaṃ? Taṃ sarikkhatāya pana viññāṇāhāro, tena vuttam: upatthambhakatthēna vā ime tayo āhārā ti vuttā. Ime hi sampayuttakadhammānaṃ kabalīkārāhāro viya rūpakāyassa upatthambhakavasena paccayā honti. Ten' eva vuttam: Arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ tamsamuttthānānaṃ ca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo ti.

Aparo nayo: Ajjhāttikā santī ti yā visesapaccayatā kabalīkārāhāro ca ime ca tayo dhammā āhārā ti vuttā. Viseso paccayo hi kabalīkārāhārabhakkhānaṃ sattānaṃ rūpakāyassa kabalīkāro āhāro nāma kāye vedanāya phasso viññāṇassa ca no sañcetanā nāmarūpassa viññāṇaṃ. Ya-thūha: Seyyathā pi bhikkhave ayaṃ kūyo āhāratthitiko āhāram paṭicca tiṭṭhati anāhāro no tiṭṭhati yathā phassa-paccayā vedanā vedanūpaccayā saṅkhārā saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ ti.

366. Adhipatiyattthēna pana atth' eva dhammā indriyāni honti na avasesā, tena vuttam: atth' indriyāni honti ti.⁵

Upanijjhāyanaṭṭhēna pañc' eva dhammā jhānaṅgāni honti, tena vuttam: pañcaṅgikāṃ jhānaṃ hoti ti.⁶

¹ Dhs. § 59—63.² Dhs. § 64—66.³ Dhs. § 67—69.⁴ Dhs. § 70—73.⁵ Dhs. § 74—82.⁶ Dhs. § 83—88.

Niyyānatthēna hetatthēna ca pañca dhammā maggaṅgāni honti, tena vuttam: pañcaṅgiko maggo hoti ti.¹

Kiñcā pi atthaṅgiko ayam maggo, lokiya-citte pana ekakkhaṇe tisso viratiyo na labbhanti. Tasmā pañcaṅgiko ti vutto.

Nanu ca: yathā gatamaggo ti kho bhikkhu ariyass' etam atthaṅgikass' etam atthaṅgikassa maggassa adhivacanana ti imasmim sutte yath' eva lokuttaramaggo atthaṅgiko pub-babhāgavipassanāmaggo pi tath' eva atthaṅgiko ti.

Yathāgatamaggavacanena imass' atthassa dīpitattā loki-kamaggēna pi atthaṅgikēna bhavitabban ti? Na bhavitabban. Ayam hi suttantadesanā nāma pariyāyadesanā. Ten'evāha: Pubbe va kho pan' assa kāyakammaṃ vaci-kammaṃ ājivo supārisuddho hoti ti. Ayam pana nippa-riyāyadesanā. Lokiyacittasmim hi tisso viratiyo ekakkhaṇe labbhanti, tasmā pañcaṅgiko va vutto ti.

Akampiyatthēna pana satt' eva dhammā balāni² honti, mūlatthēna tayo dhammā hetū,³ phusanakatthēna eko va dhammo phasso,⁴ vedayitatthēna eko va dhammo cittaṃ,⁵ rāsattēna dve va, vedayitatthēna ca eko va vedanākkhandho, rāsattēna sañjānanatthēna eko va saññākkhandho,⁶ rāsattēna abhisankaranatthēna eko va saṅkhārakkhandho,⁷ rāsattēna cittacittatthēna eko va viññāṇakkhandho⁸ vijānanatthēna ceva hetthā vuttam. Ayatanatthēna ca ekam eva manāya-tanam,⁹ vijānanatthēna adhipatīyatthēna ekam eva manin-driyam,¹⁰ vijānanatthēna sabhāvasuññatanissattatthēna eko va dhammo manoviññāṇadhātu¹¹ nāma hoti, na avasesā tthapetvā pana cittaṃ.

Yathāvuttena atthēna avasesā sabbe pi dhammā ekam dhammāyatanam¹² eva ekā va dhammadhātu.¹³ Ye vā pana tasmim samaye ti iminā pana appanāvārena idhā pi hetthā vuttā yevāpanakā saṅgahitā va yathā ca idha evam

¹ Dhs. § 89—94.

² Dhs. § 95—102.

³ Dhs. § 103—106.

⁴ Dhs. § 107.

⁵ Dhs. § 111.

⁶ Dhs. § 112.

⁷ Dhs. § 114.

⁸ Dhs. § 115.

⁹ Dhs. § 116.

¹⁰ Dhs. § 117.

¹¹ Dhs. § 118.

¹² Dhs. § 119.

¹³ Dhs. § 120.

sabbattha, ito param hi etthakam pi na vicārayissāma. Niddesapaṭiniddesavāresu heṭṭhāvuttanayen' eva attho veditabbo.

Saṅgahavāro niṭṭhito.

Koṭṭhāsavāro ti pi etass' eva nāmaṃ.

367. Idāni tasmim kho pana samaye dhammā hontī¹ ti suññatavāro āraddho. So uddesaniddesavasena dvidhā va ṭhito.

Tattha uddesavāre dhammā hontī ti iminā saddhim catuvisati koṭṭhāsā hontī, sabbakoṭṭhāsesu ca cattāro dve tayo ti gaṇaparicchedo na vutto. Kasmā? Saṅgahavāre paricchinnattā.

Tattha paricchinnā dhammā yeva hi idhā pi vuttā. Na h'ettha sassato bhāvo attā vā upalabbhati dhammā vā. Ete dhammamattā² asārā aparināyaka ti imissā suññatāya dīpanattham vuttā. Tasmā evam ettha attho veditabbo.

Yasmim samaye kāmāvacaram paṭhamam mahākusala-cittam uppajjati tasmim samaye cittaṅgavasena uppannā atirekapaññāsa dhammā sabhāvaṭṭhena dhammā eva hontī. Na añño koci satto vā bhāvo vā poso vā puggalo vā hotī ti. Tathā rāsatṭhena khandhā va hontī ti. Evam purimanayen' eva sabbapadesu atthayojanā veditabbā.

Yasmā pana jhānato aññaṃ jhānaṅgaṃ maggato vā aññaṃ maggaṅgaṃ natthi tasmā idha jhānaṃ hoti, maggo hoti icceva vuttaṃ.

Upānījhāyanatṭhena hi jhānaṃ eva hetatṭhena maggo va hoti na añño koci satto vā bhāvo vā ti evaṃ sabbapadesu atthayojanā katabbā. Niddesavāro uttānattho yevā ti.

Suññatavāro niṭṭhito.

Niṭṭhitā ca tihi mahāvārehi mañdetvā niddiṭṭhassa paṭhamacittassa atthavaṇṇanā.

368. Idāni dutiyacittādīni dassetuṃ katame dhammā³ ti ādi āraddham. Tesu sabbesu pi paṭhamacitte vutta-

¹ Dhs. § 121.

² dhammamato G.

³ Dhs. § 146.

nayen' eva tayo mahāvārā veditabbā. Na kevalam ca vārā eva paṭhamacitte vuttasadisānam sabbapadānam attho pi vuttanayen' eva veditabbo. Ito paramhi apubbapada-vaṇṇanam yeva karissāma.

Imasmim tava dutiyacittaniddese sasaṅkhārenā ti idam eva apubbam. Tass' attho saha saṅkhārenā ti sasaṅkhāro. Tena sasaṅkhārena saussāhena sappayogena sa-upāyena sa-paccayagahaṇenā ti attho.

Yena hi ārammaṇādīnam paccayagahaṇena paṭhamacittam uppajjati ten' eva sappayogena sa-upāyena idam uppajjati tass'eva uppatti veditabbā.

Idh' ekacco bhikkhu viharapaccante vasamāno cetiyaṅgaṇasammajjanavelāya vā therūpaṭṭhānavelāya vā pattāya dhammasavanadivase vā sampatte 'mayham gantvā paccāgacchato atidūram bhavissati, na gamissāmi ti' cintetvā puna cintesi 'bhikkhussa nāma cetiyaṅgaṇam vā therūpaṭṭhānam vā dhammasavanam vā āgantum asārūpam, gamissāmā ti' gacchati tass' eva attano va payogena parena vā vattādīnam akarāṇe ādīnavam karāṇe ca ānisaṃsam dassetvā ovadiyamānassa niggahavasen' eva vā 'ehi idam karohi ti' kāriyamānassa uppannam kusalacittam sasaṅkhārena paccayaggahaṇena uppannam nāma hoti ti.

Dutiyacittam niṭṭhitam.

369. Tatiye citte¹ nāṇena vippayuttan ti nānavippayuttam. Idam pi hi ārammaṇe haṭṭhapahaṭṭham hoti, paricchin-danañānam pan' ettha na hoti, tasmā idam daharakumāra-kānam bhikkhum disvā ayam thero mayhan ti vandanakāle ten' eva nayena cetiyavandanadhammasavanakālādisu ca uppajjati ti veditabbam. Pāliyam pan' ettha sattasu thānesu paññā pariyāyati. Sesam pākaticam evā ti.

Tatiyam cittam.

370. Catutthacitte² pi es'eva nayo. Idam pana sasaṅkhārenā ti vacanato yadā mātāpitāro daharakumāre sise gahetvā cetiyādīni vandāpentī te ca anatthikā samānā pi haṭṭhapahaṭṭhā vandanti evarūpe kāle labbhatī ti veditabbam.

371. Pañcame³ upekkhāsahagatam ti upekkhāvedanāya

¹ Dhs. § 147. ² Dhs. § 148, 149. ³ Dhs. § 150—155.

sampayuttam. Idam hi ārammaṇe majjhattam hoti paricchindanakam nānam p'ettha hoti yeva. Pāliyam pan' ettha jhānapañcake upekkhā hoti indriyatṭhake upekkhindriyam¹ hoti ti vatvā sabbesam pi vedanāpadānam niddese sātāsātasukhadukkhapaṭikkhepavasena desanam katvā adukkhamasukhā vedanā kathitā.

Tassā majjhattalakkhaṇe indatṭham kāraṇavasena upekkhindriyabhāvo veditabbo. Idam paṭipāṭiyā ca ekasmiṃ ṭhāne pīti parihīnā. Tasmā cittaṅgavasena pālim ārūḷhā pañcapaṇṇās' eva dhammā honti. Tesam vasena sabba-kotṭhāsesu sabbavāresu ca vinicchayo veditabbo. Chatṭhasattamatṭhamāni dutiyatatiyacatutthesu vuttanayena veditabbāni.

372. Kevalam hi imesu vedanāparivattanam eva pītiparihānaṃ ca hoti. Sesam saddhim uppattinayena tādīsam eva. Karuṇāmoditāparikkammakāle pi hi imesam uppatti Mahāatṭhakathāyam anuññātā. Eva imāni atṭha kāmāvacarakusalacittāni nāma. Tāni sabbāni pi dasahi puññakiriya-vatthūhi dīpetabbāni. Katham? Dānamayam puññakiriya-vatthu silamayam bhāvanāmayam apacitisahagatam veyyāvaccasahagatam pattānuppadānam abbhanumodanam desanāmayam savanamayam diṭṭhijjukammam puññakiriya-vatthū ti. Imāni hi dasa puññakiriya-vatthūni nāma.²

Tattha dānam eva dānamayam puññakiriyaṃ ca. Sā tesam tesam ānisamsānam vatthu cā ti puññakiriya-vatthu. Sesesu pi es' eva nayo. Tattha cīvarādisu catusu paccayesu rūpādisu vā chasu ārammaṇesu annādisu vā dasasu dānavatthusu tan tam dentassa tesam uppādanato paṭṭhāya pubbabhāge pariccāgākāle pacchā somanassacittena anussaraṇakāle cā ti tīsu kālesu pavattā cetanā dānamayam puññakiriya-vatthu nāma.

Pañcasīlam samādiyantassa pabbajjissāmi ti vihāram gacchantassa pabbajantassa manoratham matthakam pāpetvā pabbajito va tamhi sādhu suṭṭhū ti āvajjantassa pātimokkham samvarantassa cīvarādayo paccaye paccavekkhantassa āpāthagatesu rūpādisu cakkhudvārādīni sam-

¹ Dhs. § 194.

² Mahāvīyutpatti 93.

varantassa ājivam sodhentassa pavattā cetanā silamayam puññakiriyavatthu.

Paṭisambhidāya vuttena vipassanāmaggena cakkhum aniccato dukkhato anattato bhāventassa — pe — manam — pe — rūpe — pe — dhamme cakkhuvinnānam — pe — manovinnānam cakkhusamphassajam — pe — manosamphassajam vedanam rūpasannam — pe — jarāmaranam aniccato dukkhato anattato bhāventassa pavattā cetanā atthattisāya vā ārammaṇesu appanam appattā sabbā pi cetanā-bhāvanāmayam puññakiriyavatthu nāma.

Mahallakam pana disvā paccuggamanam pattacivara-pāṭiggahaṇam abhivācaggasampadānādivasena apacitisahagataṃ veditabbam.

Buddhatarānam vattapaṭivattakaraṇavasena gāmam piṇḍāya pavittam bhikkhum disvā pattam gahetvā gāme bhikkham samādapetvā upasaṃharaṇavasena ‘gaccha bhikkhu. tam pattam āharā ti’ sutvā vegena gantvā pattaharaṇādivasena ca kūyaveyyāvatīkakāle veyyāvaccasahagataṃ veditabbam.

Dānam datvā gandhādīhi pūjam katvā asukassa nāma patti hotū ti vā sabbasattānam hotū ti vā pattim dadato pattānuppadānam veditabbam.

Kim pan’ evam pattim dadato puññakkhaya hoti ti? Na hoti. Yathā pana ekam padīpam jāletvā tato dīpasa-hassam jālentassa paṭhamadīpo khīṇo ti na vattabbo, purimālokena pana saddhim pacchimāloko ekato hutvā atimahā hoti, evam evam pattim dadato parihāni nāma n’atthi, vaḍḍhi yeva pana hoti ti veditabbā. Parehi din-nāya pattiya vā aññāya vā puññakiriyāya sādhu suṭṭhū ti anumodanavasena abbhānumodanam veditabam.

Eko evam dhammakathiko ti maṃ jānissanti ti icchāya thatvā lābhagaruko hutvā deseti tam na mahapphalam eko attano paṇaṇam dhammam apaccasimsamāno vimuttāyatanasī-sena paresam deseti idam desanāmayam puññakiriyavatthu.

Eko suṇanto iti maṃ sabbe jānissanti ti suṇāti tam na mahapphalam eko evam me mahapphalam bhavissati ti hitapharaṇena muducittena dhammam suṇāti idam savanāmayam puññakiriyavatthu nāma.

Diṭṭhim ujum karontassa diṭṭhi-ujjukammam puñña-kiriyavatthu nāma.

Dīghabhāṇakā panāhu: Diṭṭhujjukammam sabbesaṃ niya-manalakkhaṇam. Yaṃ kiñci puññaṃ karontassa hi diṭṭhiyā ujukabhāven' eva mahapphalaṃ hoti ti.

373. Etesu pana puññakiriyavatthusu dānamayaṃ nāma 'dānaṃ dassāmi ti' cintentassa uppajjati, dānaṃ dadato uppajjati, 'dinnam me ti' paccavekkhantassa uppajjati. Evam pubbacetanā muñcanacetanā ti tisso pi cetanā ekato katvā dānamayaṃ puññakiriyavatthu nāma hoti.

Sīlamayaṃ pi 'sīlam pūressāmi ti' cintentassa uppajjati ti, sīlapūraṇakāle uppajjati, 'pūritam me ti' paccavekkhantassa uppajjati ti tā sabbā pi ekato katvā sīlamayaṃ puññakiriyavatthu nāma hoti — pe —. Diṭṭhujjukammam pi 'diṭṭhim ujukaṃ karissāmi ti' cintentassa uppajjati, diṭṭhim ujum karontassa uppajjati, 'diṭṭhi me ujukā katā ti' paccavekkhantassa uppajjati. Tā sabbā pi ekato katvā diṭṭhujjukammapuññakiriyavatthu nāma hoti.

Sutte pana tīni yeva puññakiriyavatthūni āgatāni. Tesu itaresaṃ pi saṅgaho veditabbo. Apacitiveyyāvaccāni hi sīlamaye saṅgahaṃ gacchanti.

Pattānuppadāna-abbhanumodanāni dānamaye, desanā-savanadiṭṭhujjukammāni bhāvanāmaye, ye pana diṭṭhujjukammam bhāvanāmaye sabbesaṃ niyamanalakkhaṇam ti vadanti. Tesam taṃ tisu pi saṅgahaṃ gacchati evaṃ etāni saṅkhepato tīni hutvā vitthārato dasa honti. Tesu 'dānaṃ dassāmi ti' cinto aṭṭhannaṃ kāmāvacarakusala-cittānaṃ aṇṇataren' eva cinteti, dadamāno pi tesam yeva aṇṇatarena deti, 'dānaṃ me dinnam ti' paccavekkhanto pi tesam yeva aṇṇatarena paccavekkhati. 'Sīlam pūressāmi ti' cinto pi tesam yeva aṇṇatarena cinteti, sīlam pūrento pi tesam yeva aṇṇatarena pūreti, 'sīlam me pūritam ti' paccavekkhanto pi tesam yeva aṇṇatarena paccavekkhati.

'Bhāvanam bhāvessāmi ti' cinto tesam yeva aṇṇatarena cinteti, bhāvento pi tesam yeva aṇṇatarena bhāveti, 'bhāvanā me bhavitā ti' paccavekkhanto pi tesam yeva aṇṇatarena paccavekkhati.

‘Jeṭṭhāpacitikammaṃ karissāmī ti’ cinto pi tesam yeva aññatarena cinteti, karonto pi tesam yeva aññatarena karoti, ‘katam me ti’ paccavekkhanto pi tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Kāyaveyyāvatīkammaṃ karissāmī ti’ cinto pi karonto pi, ‘katam me ti’ paccavekkhanto pi tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Pattim dassāmī ti’ cinto pi ‘dinnam me ti’ paccavekkhanto ‘pattim vā sesakusalam vā anumodissāmī ti’ cinto pi tasmim yeva aññatarena cinteti, anumodento pi tasmim yeva aññatarena anumodati ‘anumoditam me ti’ paccavekkhanto pi tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Dhammam desissāmī ti’ cinto tesam yeva aññatarena cinteti, desento tesam yeva aññatarena deseti, ‘desito me ti’ paccavekkhanto tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Dhammam sossāmī ti’ cinto pi tesam yeva aññatarena cinteti, suṇanto pi tesam yeva aññatarena suṇāti, ‘suto me ti’ paccavekkhanto tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Diṭṭhim ujum karissāmī ti’ cinto pi tesam yeva aññatarena cinteti, ujum karonto pana catuttham ñāṇam sampayuttānam aññatarena karoti, ‘diṭṭhi me ujukā katā ti’ paccavekkhanto aṭṭhannam aññatarena paccavekkhati.

374. Imasmiṃ ṭhāne cattāri anantāni nāma gahitāni. Cattāri hi anantāni: Ākāso ananto, cakkavāḷāni anantāni, sattakāyo ananto, buddhañāṇam anantaṃ. Ākāśassa hi puratthimadisāya vā pacchimuttaradakkhiṇāsu vā ettakāni vā yojanasatāni ettakāni vā yojanasahassāni ettakāni vā yojanasatasahassāni ti paricchedo natthi.

Sinerumattam pi ayokūṭam paṭhavī dvidhā katvā heṭṭhākhittam sassate va no patiṭṭham labhetha, evam ākāsam anantaṃ nāma. Cakkavāḷānam pi satehi vā sahassehi vā paricchedo natthi. Sace pi hi Akaniṭṭhabhavane nibbattā dāḷhadhammadhanuggahassa lahukena asanena tiriyaṃ tālacchāyaṃ atikkamanamattena kālena ca cakkavālasatasa-hassasamatikkamanasamatthena javena samannāgatā cattāro

mahābrahmāno cakkavālapariyantam passissāmī ti tena javena dhāveyyum, cakkavālapariyantam adisvā va parinibbāyeyyum evam cakkavāḷāni anantāni nāma.

Ettakesu pana cakkavāḷesu udakaṭṭhakathalaṭṭhakasattānam pamāṇam natthi, evam sattakāyo ananto nāma. Tato pi buddhañāṇam anantam eva. Evam aparimāṇesu chakkavāḷesu aparimāṇānam sattānam kāmāvacarasomanassasahagatañānasampayutta-asāṅkhārikakusalacittāni ekassa bahūni uppajjanti bahūnam pi bahūni uppajjanti, tāni sabbāni pi kāmāvacaraṭṭhena somanassasahagataṭṭhena nānasampayuttaṭṭhena asāṅkhārikaṭṭhena ekattam gacchathā ti ekavaso-manassasahagatan ti hetukasāṅkhārikamahācittam hoti tathā sasāṅkhārikamahācittam — pe — tathā upekkhāsahagatañānavippayutta-duhetukasasāṅkhārika-cittam ti evam sabbāni pi aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇānam sattānam uppajjamānāni kāmāvacarakusalacittāni sammāsambuddho mahātulāya tulayamāno viya kumbhe pakklhipitvā minamāno viya sabbaññutañāṇena paricchinditvā aṭṭh' ev' etāni ti sarikkhatṭhena aṭṭh' eva koṭṭhāse katvā dassesi.

375. Puna imasmim ṭhāne chabbidhena puññāyūhanam nāma gahitam. Puññam hi atthi sayamkāram, atthi paramkāram, atthi sāhatthikam, atthi āṇattikam, atthi sampajānakatam, atthi asampajānakatam. Tam tattha attano dhammatāya katam sayamkāram nāma, param karontam disvā katam paramkāram nāma.

Sahatthena katam sāhatthikam nāma. Āṇāpetvā kārītam āṇattikam nāma. Kamman ca phalaṇ ca saddahitvā katam sampajānakatam nāma, kammam pi phalam pi ajānitvā katam asampajāna katam nāma.

Tesu sayamkāram karonto pi sahatthena karonto pi āṇāpetvā karonto pi imesam aṭṭhannam kusala-cittānam aññataren' eva karoti. Sampajānakaraṇam pana catūhi nānasampayuttehi hoti, asampajānakaraṇam catūhi nānavippayuttehi.

Aparā pi imasmim ṭhāne catasso dakkhiṇāvisuddhiyo gahitā: Paccayānam dhammikā cetaṇāmahattam vatthusampatti guṇātirekatā ti.

Tattha dhammena samena uppannā paccayā dhammikā nāma.

Saddahitvā okappetvā dadato pana cetanāmahattam nāma hoti. Khīṇāsavabhāvo vatthusampatti nāma, khīṇāsavass' eva nirodho vuṭṭhitabhāvo guṇātirekatā nāma. Imāni cattāri samodhānetvā dātum sakkontassa kāmāvacarakusalacittam imasmim yev' attabhāve vipākam deti Puṇṇakasetṭhi Kākavaliya - Sumanāmālākārādinam viya.¹

376. Saṅkhepato pana sabbam pi kāmāvacarakusalacittam cittan ti karitvā cittavicittatṭhena ekam eva hoti, vedanāvasena somanassasahagatam upekkhāsahagatam ti duvidham hoti, ñāṇavibhattidesanāvasena catubbidham hoti, somanassasahagatañāṇasampayuttam asaṅkhārikamahācittam upekkhāsahagatañāṇasampayuttam asaṅkhārikamahācittam. Candanasampayuttatṭhena asaṅkhārikatṭhena ca ekam eva hoti, tathā ñāṇasampayutta-sasaṅkhārikam ñāṇavippayutta-asaṅkhārikam ñāṇavippayutta-sasaṅkhārikam cā ti evam ñāṇavibhatti-desanāvasena. Catubbidhe pan' etasmim asaṅkhārasasaṅkhāravibhattito cattāri asaṅkhārikāni sasaṅkhārikāni ti aṭṭh' eva kusala-cittāni honti. Tāni yathāvato natvā bhagavā sabbaññū gaṇīvaro muni-seṭṭho ācikkhati deseti paññāpeti paṭṭhapeti vicarati vibhajati uttānikaroti ti.

Atthasāliniyā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāya kāmāvacarakusalaniddeso samatto.

377. Idāni rūpāvacarakusalam dassetum katame dhammā kusalā ti² ādi āraddham. Tattha rūpūpapattiyā maggam bhāveti ti. Rūpam vuccati rūpabhavo. Upapatti ti nibbatti jāti sañjāti. Maggo ti upāyo. Vacanattho pan' ettha tam upapattim maggati gavesati janeti nipphādeti ti maggo.

Idam vuttam hoti: Yena maggena rūpabhavo upapatti hoti nibbatti jāti sañjāti tam maggam bhāveti ti. Kiṃ pan' etena niyamato rūpabhavo upapatti hoti? Na hoti. Samādhim bhikkhave bhāvētha, samāhito yathābhūtam jānāti passati ti. Evam vuttena hi nibbedhabhāgiyena rūpabhavā-tikkamo pi hoti. Rūpūpapattiyā pana ito añño maggo

¹ Dh. p. 230 f. ² Dh. § 160. Comp. Mahāvīyutp. 67.

nāma natthi. Tena vuttam: rūpūpapattiyaṃ maggam bhāveti ti.

Atthato cāyam maggo nāma cetanā pi hoti cetanāsampayuttadhammā pi tadubhayam pi nirayaṃ cāhaṃ, Sāriputta, jñānāni nirayaḡāmim ca maggan ti hi ettha cetanāmaggo nāma.

Saddhāhiriyaṃ kusalaṃ ca dānaṃ |
dhammā ete sappurisaṇuyātā ||
Etaṃ hi maggaṃ duvidhaṃ vadanti |
etena hi gacchati deva-lokaṃ. ||

Ettha cetanāsampayuttadhammā maggo nāma. Ayam bhikkhave maggo, ayam paṭipadā ti saṅkhārūpapatti. Suttādisu cetanā pi cetanāsampayuttadhammā pi maggo nāma. Imasmim pana ṭhāne jhānan ti vacanato cetanāsampayuttā adhippetā.

Yasmā pana jhānacetanā paṭisandhim ākaḍḍhati tasmā cetanā pi cetanāsampayuttadhammā pi vaḍḍhanti yeva.

378. Bhāveti ti janeti uppādeti vaḍḍheti. Ayam tāva idha bhāvanāya attho. Aññattha pana upasaggavasena sambhāvanā paribhāvanā vibhāvanā ti. Evam aññathā pi attho hoti.

Tattha idh' Udāyi mama sāvakā adhisile sambhāventi. Silavā samano Gotamo paramena silakkhandhena samannāgato ti ayam sambhāvanā nāma okappaṇā ti attho.

Silaparibhāvito samādhimahapphalo hoti mahānisamsa, samādhiparibhāvitā paññā mahapphalā hoti mahānisamsā, paññāparibhāvitam cittaṃ sammā devo āsavehi vimuccati ti ayam paribhāvanā nāma vāsanā ti attho.

Idha rūpaṃ vibhāvehi saññaṃ saṅkhāre viññāṇaṃ vibhāvehi ti ayam vibhāvanā nāma antaradhāpanā ti attho.

Puna ca param Udāyi akkhātā mayā sāvakānam paṭipadā yathā paṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventi ti ayam pana uppādanavaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā nāma. Imasmim pi ṭhāne ayam eva adhippetā. Tena vuttam: bhāveti ti janeti uppādeti vaḍḍheti ti. Kasmā pan' ettha yathā kāmāvacarakusalacittaniddese dhammapubbaṅgamā va desanā katā tathā akatvā puggalapubbaṅ-

gamā katā ti? Paṭipadāya sādhetabbato, idam hi catusu paṭipadāsu aññatarāya sādhetabbam.

Na kāmāvacaram viya vinā paṭipadāya uppajjati paṭipadā ca nām' esā paṭipannake sati hoti ti ekam attham dassetum puggalapubbaṅgamam desanam karonto rūpūpapattiyā maggam bhāveti ti āha.

379. Vivicc' eva kāmehi ti viviccitvā vinā hutvā apakkamitvā. Yo panāyam ettha evakāro so niyamatto ti veditabbo. Yasmā va niyamatto tasmā tasmim paṭhamam jhānam upasampajja viharanasamaye avijjānānam pi kāmānam tassa paṭhamassa jhānassa paṭipakkhabhāvam kāmāpariccāgen' eva c'assa adhigamam dipeti. Katham? Vivicc' eva kāmehi. Evam hi niyame kayirāmaṇe idam paññāyati. Nūnam assa jhānassa kāmā paṭipakkhabhūta yesu sati idam na pavattati andhakāre sati padāpobhāso viya tesam pariccāgen' eva c'assa adhigamo hoti orimatīrapariccāgena pārīmatīrass' eva tasmā niyamam karoti ti.

Tattha siyā: Kasmā pan' esa pubbapadesv eva vutto na uttarapade? Kim akusalehi dhammehi aviviccā pi jhānam upasampajja vihareyyā ti? Na kho pan' etam evam daṭṭhabbam, tam nissaraṇato hi pubbapade esa vutto. Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmāragapaṭipakkhato ca idam jhānam kāmānam eva nissaraṇam.

Yathāha: 'Kāmānam etam nissaraṇam yad idam nekkhamman ti'. Uttarapade pi pana yathā idh'eva bhikkhave samaṇo idha dutiyo samaṇo ti ettha evakāro ānetvā vuccati evam vattabbo. Na hi sakkā ito aññehi pi nīvaraṇasaṅkhātehi akusalehi dhammehi avivicca jhānam upasampajja viharitum. Tasmā vivicc' eva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi ti evam padadvaye pi esa daṭṭhabbo.

Padadvaye pi ca kiñcā pi viviccā ti iminā sādharānavacanena tadaṅgavivekādayo kāyavivekādayo ca sabbe pi vivekā saṅgaham gacchanti. Tathā pi kāyaviveko cittaviveko vikkhambhanaviveko ti idha daṭṭhabbā.

380. Kāmehi ti. Iminā pana padena ye ca niddese katame vatthukāmā manāpiyā rūpā ti ādinā nayena vatthukāmā vuttā. Ye ca tatth' eva Vibhaṅge chando kāmo

rāgo kāmo chandarāgo kāmo saṅkapparāgo kāmo ime vuccanti kāmā ti. Evaṃ kilesakāmā vuttā te sabbe pi saṅgahitā icc'eva daṭṭhabbā.

Evaṃ hi sati vivicc' eva kāmehi ti vatthukāmehi pi vivicc' evā ti attho yujjati. Tena kāyaviveko vutto hoti.

381. Vivicca akusalehi dhammehi ti kilesakāmehi sabbākusalehi vā viviccā ti attho yujjati. Tena cittaviveko vutto hoti.

Purimena c'ettha vatthukāmehi vivekavacanato eva kāma-sukhapariggaho vibhāvito hoti. Evaṃ vatthukāmakilesakāma-vivekavacanato evaṇ ca etesam paṭhamena saṅkilesa-vatthuppahānaṃ, dutiyena saṅkilesappahānaṃ, paṭhamena lolabhāvassa hetupariccāgo, dutiyena bālabhāvassa paṭhamena ca payogasuddhi, dutiyena āsayaposanaṃ vibhāvitam hoti ti pi ṇātabbam.

Esa tāva nayo kāmehi ti ettha vatthukāmesu vatthukāmapakkhe, kilesakāmapakkhe pana chando ti ca rāgo ti ca evamādihi anekabhedo kāmacchando yeva kāmo ti adhippeto. Yo ca akusalapariyāpanno pi samāno tattha katamo kāmacchando kāmo ti ādinā nayena Vibhaṅge jhānapaṭipakkhato viṣuṃ vutto kilesakāmattā vā purimapade vutto.

Akusalapariyāpannattā dutiyapade anekabhedato v'assa kāmato ti avatvā kāmehi vuttam aṇṇesam pi ca dhammānaṃ akusalabhāve vijjamāne tattha katame akusalā dhammā kāmacchando ti ādinā nayena Vibhaṅge upari jhānaṅgapaccanika-paṭipakkha-bhāvadassanato nīvaraṇān'eva vuttāni. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanikāni, tesam jhānaṅgān eva paṭipakkhāni viddhamsanakāni vighātakāni ti vuttam hoti.

Tathā hi samādhi kāmaccchandassa paṭipakkho, pīti vyāpādassa, vitakko thīnamiddhassa, sukham uddhaccakukuccassa, vicāro vicikicchāyā ti peṭake vuttam.

382. Evaṃ ettha vivicc' eva kāmehi ti iminā kāmaccchandassa vikkhambhanāviveko vutto hoti, vivicca akusalehi dhammehi ti iminā pañcannam pi nīvaraṇānaṃ, agahitagahaṇena pana paṭhamena kāmaccchandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṃ. Tathā paṭhamena tīsu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabhedavisayassa lobhassa, dutiyena āghāta-

vatthubhedādivisayānaṃ dosamohānaṃ oghādisu vā dhammesu, paṭhamena kāmena kāmoghakāmayogakāmāsavakā-mupadāna-abhiññhā-kāyaganthakāmarāgasāññojanānaṃ, dutiyena avasesa - oghayogāsava - upādānaganthasaññojanānaṃ, paṭhamena taṇhāya taṃsampayuttakānaṃ ca dutiyena avijjāya taṃsampayuttakānaṃ ca. Api ca paṭhamena lobhasampayutta - atṭha - cittuppādānaṃ, dutiyena sesānaṃ catunnaṃ akusala-cittuppādānaṃ vikkhambhanaviveko vutto hoti ti veditabbo.

Ayaṃ tāva vivicca' eva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi ti ettha atthappakāsanā. Ettāvata ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṃ dassetvā idāni sampayogaṅgaṃ dassetuṃ savitakkam savicāraṃ ti ādi vuttaṃ.

Tattha heṭṭhāvuttalakkhaṇādivibhūgena appanāsampayogato rūpāvacarabhāvaṃ pattaṇa vitakkena c'eva vicārena ca saha vattati rukkho viya pupphena ca phalena cū ti idaṃ jhānaṃ savitakkam savicāraṇa ti vuccati. Vibhaṅge pana iminā ca vitakkena iminā ca vicārena upeto hoti samupeto ti ādinā nayena puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Attho pana tatrā pi evam eva daṭṭhabbo.

383. Vivekajan ti. Ettha vivitti viveko nīvaraṇavigamo ti attho. Vivitto ti vā viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammarāsī ti attho. Tasmā vivekā tasmim vā viveke jātan ti vivekajaṃ.

384. Pītisukhaṇ ti. Ettha pītisukhā ti heṭṭhā pakāsitaṇ' eva tesu vuttappakārūya pañcavidhāya pītiyā appanāsamādhissa mūlaṃ hutvā vadḍhamānā samādhisampayogaṃ gatā pharaṇapīti. Ayaṃ imasmim atthe adhippetā pīti iti. Ayaṇ ca pīti idaṃ ca sukham assa jhānassa asmim vā jhāne atthi ti idaṃ jhānaṃ pītisukhaṃ ti vuccati.

Athavā pīti ca sukham ca pītisukhaṃ. Dhammavinayādayo viya vivekajaṃ pītisukhaṃ assa jhānassa asmim vā jhāne atthi ti evam pi vivekajaṃ pītisukhaṃ yath'eva hi jhānaṃ evam pītisukhaṃ p'ettha vivekajaṃ eva hoti taṇ c'assa atthi. Tasmā ekapaden' eva vivekajaṃ pītisukhaṃ ti vattum yujjati. Vibhaṅge pana idaṃ pana sukham imāya pītiyā sahagatan ti ādinā na vuttaṃ. Attho pana tatthā pi evam eva daṭṭhabbo.

385. Paṭhamam jhānam ti. Ettha gaṇanānupubbatā. Paṭhamam uppannan ti pi paṭhamam, paṭhamam sāmāpajjitabbam ti pi paṭhamam. Idam pana na ekantalakkaṇam. Cinnavāsibhāvo hi atṭha samāpattilābhī ādito paṭṭhāya matthakam pāpento pi samāpajjitum sakkoti. Matthakato paṭṭhāya ādim pāpento pi samāpajjitum sakkoti, antarantarā okkamanto pi sakkoti. Evam pubbupattiyatṭhena pana paṭhamam nāma hoti jhānam ti. Duvidham jhānam ārammaṇupanijjhānañ ca lakkhaṇupanijjhānañ ca.

Tattha atṭhasamāpatti-paṭhavīkaṣiṇādiārammaṇam upanijjhāyati ti ārammaṇupanijjhānam ti saṅkhaṅgatā vipassanā. Maggaṭṭhalāni pana lakkhaṇupanijjhānam nāma.

Tattha vipassanā aniccādilakkhaṇassa upanijjhāyanato lakkhaṇupanijjhānam vipassanāya katakiccassa magge ijjhānato maggo, lakkhaṇupanijjhānaphalam pana nirodhasaccam. Tattha lakkhaṇam upanijjhāyati ti lakkhaṇupanijjhānam.

Tesu imasmim atthe ārammaṇupanijjhānam adhippetam. Kasmā? Ārammaṇupanijjhānato paccanīkajjhāpanato vā jhānam ti veditabbam.

386. Upasampajjā ti upagantvā pāpunitvā ti vuttam hoti. Upasampādayitvā vā nipphādetvā ti vuttam hoti. Vibhaṅge pana upasampajjā ti paṭhamassa jhānassa lābho paṭilābho patti sampatti phassanā sacchikiriyā upasampadā ti vuttam. Tassā pi evam attho daṭṭhabbo.

387. Viharati ti tadanurūpena iriyāpathavihārena itivuttappakārajhānasamaṅgī hutvā attabhāvassa iriyanam vuttim pālanam yāpanam cāram vihāram abhinippādeti. Vuttam h'etam Vibhaṅge: Viharati ti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati viharati ti.

388. Paṭhavīkaṣiṇam ti. Ettha paṭhavīmaṇḍalam pi sakalaṭṭhena paṭhavīkaṣiṇam ti vuccati. Tam nissāya paṭiladdhanimittam pi paṭhavīkaṣiṇam nimitte paṭiladdhajhānam pi. Tattha imasmim atthe paṭhavīkaṣiṇam ti veditabbam.

Paṭhavīkaṣiṇam ti saṅkhātam jhānam upasampajja viharati ti ayam h'ettha saṅkhepattho. Imasmim

pana paṭhavīkaṣiṇe parikkammaṃ katvā catukkapañcakaññhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattukāmena kulaputtēna kiṃ kattabban ti? Ādito tāva pāṭimokkhasaṃvara-indriyasaṃvara-ājīva-pari-suddhi-paccaya-sannissitasāṅkhātāni cattāri sīlāni visodhetvā supari-suddhasīle paṭiṭṭhitena yvassa āvāsādisu dasasu palibodhesu palibodho atthi tam upacchinditvā kammaṭṭhāna-dāyakaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā pāli-āgatesu atṭha-timsāya kammaṭṭhānesu attano cariyānukulaṃ kammaṭṭhānam upaparikkhantena sac'assa idam paṭhavīkaṣiṇaṃ anukulaṃ hoti.

Idam eva kammaṭṭhānaṃ gahetvā na bhāvanāya anurūpaṃ vihāraṃ palāya anurūpe viharantena khuddakapalibodhūpacchedaṃ katvā kaṣiṇaparikkammaṇimittānurakkhaṇa-satta-asappāya-parivajjasattasappāyasevana-dasavidha-āppanākosallappabhedāṃ sabbāṃ bhāvanāvidhānaṃ aparihāpentena jhānādhiḡamatthāya paṭipajjitabbaṃ. Ayam ettha saṅkhepo, vitthāro pana Visuddhimagge vuttanayena veditaḡbo.

Yathā c'ettha evaṃ ito paresu pi. Sabbakammaṭṭhānaṃ hi bhāvanāvidhānaṃ sabbāṃ atṭhakathānayaṇa gahetvā Visuddhimagge vitthāritaṃ. Kiṃ tena tattha tattha puna vuttenā ti? Na naṃ puna vitthārayāma, pāliyā pana heṭṭhā anāgataṃ atthaṃ aparihāpetvā niraṇṭaraṃ anupadavaṇṇaṃ eva karissāma.

389. Tasmim samaye ti tasmim paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharaṇasamaye. Phasso hoti — pe — avikkhepo hoti ti ime kāmāvacara-paṭhamakusala-citte vuttapākārā va padapaṭipātiyā chaṇṇāsa dhammā honti. Kevalaṃ hi kāmāvacarā ime bhummantaravasena mahagatā rūpāvacarā ti ayam ettha viseso. Sesāṃ tādisaṃ eva. Yevāpanakā paṇ' ettha chandādayo cattāro va labbhanti.

Koṭṭhāsavāra-suññatavūrā pākātikā evā ti.

Paṭhamāṇ.

390. Dutiyajjhānaṇiddese¹ vitakkavicārānaṃ vūpa-

¹ Dhs. § 161. Mahāvūtp. 67. Visuddhimagga 95.

samā ti vitakkassa ca vicārassa cā ti imesaṃ dvinnam vūpasamā samatikkamā dutiyajjhānakkhane apātubhāvā ti vuttam hoti. Tattha kiñcā pi dutiyajjhāne sabbe pi paṭhamajjhānadhammā na santi. aññe yeva hi paṭhamajjhāne phassādayo aññe idha olārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnam adhi-gamo hoti ti dīpanattham vitakkavicārānaṃ vūpasamā ti evaṃ vuttan ti veditabbam.

391. Ajjhattan ti idha niyakajjhattam adhippetam. Vibhaṅge pana ajjhattam paccattan ti ettakam eva vuttam. Yasmā niyakajjhattam adhippetam tasmā attano jātam attasantāne nibbattan ti ayam ettha attho.

392. Sampasādanan ti. Sampasādanam vuccati saddhā sampasādanayogato jhānam pi sampasādanam nīlavanayogato nīlam vattham viya. Yasmā vā taṃ jhānam sampasādanasamannāgatattā vitakkavicārakkhobhavūpasamanena ca ceto sampasādayati tasmā pi sampasādanan ti vuttam.

Imasmiñ ca atthavikappe sampasādanam cetaso ti evam padasambandho veditabbo.

393. Purimasmim pana atthavikappe cetaso ti etam ekodibhāvena saddhim yojetabbam. Tatrāyam atthayojanā: Eko udeti ti ekodi. Vitakkavicārehi anajjhārūhataṃ aggo seṭṭho hutvā udeti ti attho. Seṭṭho pi hi loke eko ti vuccati vitakkavicārarahito vā eko asahāyo hutvā iti pi vuccati.

Athavā sampayuttadhamme udayati ti utṭhabeti ti attho. Seṭṭhatṭhena eko ca so udiccā ti ekodi. Samādhiss' etam adhivacanam. Iti imam ekodim bhāveti vaḍḍhetī ti idam dutiyajjhānam ekodibhāvam. So pañāyam ekodi yasmā cetaso na sattassa na jivassa tasmā etaṃ cetaso ekodibhāvam ti vuttam.

Nanu cāyam saddhā paṭhamajjhāne pi atthi ayam ca ekodināmako samādhi. Atha kasmā idam eva sampasādanam cetaso ekodibhāvam cā ti vuccate? Adum hi paṭhamajjhānam vitakkavicārakkhobhena vicitarāṅgasamākulam iva jalam na suppasannaṃ hoti.* Tasmā satiyā pi saddhāya

* Hardy Eastern Monachism p. 270.

sampasādanam ti na vuttam. Na suppasannattā yeva ettha samādhi pi na suṭṭhu pākaṭo, tasmā ekodibhāvan ti pi na vuttam.

Imasmim pana jhāne vitakkavicārapalibodhābhāvena lad-dhokāsā balavatī saddhā balavasaddhāsahāyapaṭilābhen' eva samādhi pi pākaṭo, tasmā idam eva vuttan ti veditabbam.

Vibhaṅge pana sampasādanam ti yā saddhā saddahanā okappanā abhippasādo cetaso ekodibhāvan ti yā cittassa ṭhiti — pe — sammāsamādhi ti ettakam eva vuttam. Evaṃ vuttana pan' etena saddhim ayam atthavaṇṇanā yathā na virujjhati aññad atthu samsandati ceva sameti ca evam veditabbā.

394. Avitakkam avicāram ti bhāvanāya pahīnattā. Etasmim etassa vā vitakko natthi ti avitakkam. Iminā ca nayena avicāram. Vibhaṅge pi vuttam: Iti ayañ ca vitakko ayañ ca vicāro santā honti samitā vūpasantā atthagatā abbhathagatā appitā sositā visositā vyantīkatā, tena vuccati avitakkam avicāram ti.

Etthāha: Nanu ca 'vitakkavicārānam vūpasamā ti' iminā pi ayam attho siddho, atha kasmā puna vuttam avitakkam avicāram ti vuccate? Evaṃ etaṃ siddho vā 'yam attho, na pan'etaṃ tadatthadīpanakam. Nanu avocumha: oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresam dutiya-jhānādīnam samādhigamo hoti ti dassanattam vitakka-vicārānam vūpasamā ti evam vuttam.

Api ca vitakkavicārānam vūpasamā idam sampasādanam na kilesakālussiyassa vitakkavicārānañ ca vūpasamā ekodibhāvam na upacārajjhānam iva nīvaraṇappahānā paṭhamajjhānam iva ca aṅgapātubhāvā ti evam sampasādana-ekodibhāvānam hetuparidīpakam idam vacanam. Tathā vitakkavicārānam vūpasamā idam avitakkam avicāram tatiyacatutthajjhānāni viya cakkhuvīññānādini viya ca abhāvā ti evam avitakka-avicārābhāvassa hetuparidīpakañ ca na vitakkavicārābhāvamattaparidīpakam. Vitakka-vicārābhāvamattaparidīpakam eva pana avitakkam avicāran ti idam vacanam. Tasmā purimam vatvū pi vattabbam evā ti. Samādhijan ti paṭhamajjhānasamādhito sampayutta-samādhito vā jātan ti attho.

Natthi kiñ cā pi paṭhamam pi sampayuttasamadhito jātam. Atha kho ayam eva samādhi samādhi ti vattabbatam arahati vitakkavicārakkhobhavirahena ati viya acalattā suppasannattā ca. Tasmā imassa vaṇṇabhaṇanattam idam eva samādhijan ti vuttam.

Pītisukham ti. Idam vuttanayam eva. Dutiyam ti gaṇanānupubbatāya dutiyam. Idam dutiyam samāpajjati ti dutiyam.

395. Tasmim samaye phasso hoti ti ādisu jhānapaṇcake vitakkavicārapadāni parihīnāni maggapaṇcake ca sammāsahkappapadam parihīnam. Tesam vasena savihāttikāvibhāttikapadānam vinicchayo veditabbo.¹

Koṭṭhāsavāre pi tivaṅgikam jhānam hoti, caturaṅgiko maggo hoti ti āgatam. Sesam paṭhamajjhānasaḍḍham evā ti dutiyam.

396. Tatiyaniddese² pītiyā ca virāgā ti. Virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā, ubhinnaṃ pana antarā ca saddo sampiṇḍanattho. So vūpasamaṃ vā sampiṇḍeti vitakkavicāravūpasamaṃ vā.

Tattha yadā vūpasamaṃ eva sampiṇḍeti tadā pītiyā ca virāgā ca kiñci bhiyyo vūpasamā cā ti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanaṃ hoti, tasmā pītiyā jigucchanaṃ ca vūpasamā cā ti ayam attho daṭṭhabbo.

Yadā pana vitakkavicāravūpasamaṃ sampiṇḍeti tadā pītiyā ca virāgā kiñci bhiyyo vitakkavicārānaṃ ca vūpasamā ti evaṃ yojanā veditabbā.

Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanattho hoti, tasmā pītiyā ca samatikkamā vitikkamā vitakkavicārānaṃ ca vūpasamā ti ayam attho daṭṭhabbo.

Kāmañ ca te vitakkavicārā dutiyajjhāne yeva vūpasantā. Imassa pana jhānassa maggaparidīpanattham vaṇṇabhaṇanattam e'tam vuttam. Vitakkavicārānaṃ ca vūpasamā ti hi vutte idam paññāyati nūna vitakkavicāravūpasamo maggo imassa jhānassā ti. Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānaṃ pi sakkāyaditṭhādīnaṃ pañcannaṃ orambhā-

¹ Visuddhimagga p. 95, 96. ² Dhs. § 163. Mahāvvyutp. l. 1.

giyānaṃ sampayojanānaṃ pahānā ti evaṃ pahānaṃ vuccamaṇaṃ vaṇṇabhaṇaṇaṃ hoti. Tenāyaṃ attho vutto pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānaṃ ca vūpasamā ti.

397. Upekkhako viharatī ti. Ettha upapattito ikkhati ti upekkhā. Samam passati apakkkhapatitā hutvā passati ti attho.

Tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī upekkhako ti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti¹: Chaḷaṅgupekkhā, brahmavihārupekkhā, bojjhaṅgupekkhā, viriyupekkhā, saṅkhārupekkhā, vedanupekkhā vipassanupekkhā tatramajjhattupekkhā jhānupekkhā parisuddhiupekkhā ti.

Tattha yo idha khīṇāsavo bhikkhu cakkhunā rūpaṃ divsū neva sumano hoti na dummano upekkhako viharatī sato sampajāno ti evaṃ āgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭha-chaḷārammaṇapathe parisuddhapakatibhāvā vi-jahanākārabhūtūpekkhā ayaṃ chaḷaṅgupekkhā nāma.

Yā pana upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī ti evaṃ āgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā ayaṃ brahmavihārupekkhā nāma.

Yā upekkhā sambojjhaṅgaṃ bhāveti ti vivekanissitaṃ ti evaṃ āgatā saha-jatadhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā ayaṃ bojjhaṅgupekkhā nāma.

Yā pana kālena kālaṃ upekkhānimittam¹ manasikaroti ti evaṃ āgatā anaccāraddhā nātisithilā viriyasaṅkhātā upekkhā ayaṃ viriyupekkhā nāma.

Yā 'kati saṅkhārupekkhā samādhivasena uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti' atṭha saṅkhārupekkhā samādhivasena uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti' evaṃ āgatā nīvaraṇādīpaṭisaṅkhasanniṭṭhānāgahāṇe majjhattabhūtā upekkhā ayaṃ saṅkhārupekkhā nāma.

Yā pana tasmaṃ samaye kāmāvacarakusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti upekkhāsahagataṃ ti evaṃ āgatā adukkham-asukhasaṇṇitā upekkhā ayaṃ vedanupekkhā nāma.

Yā yad atthi yaṃ bhūtaṃ pajahati upekkham paṭilabhati

¹ Hardy Manual of Buddhism p. 524. Visuddhimagga p. 96.

ti evam āgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā ayam vipassanupekkhā nāma.

Yā pana chandādisu yevāpanakesu āgatā saha-jātānam samavāhitabhūtā upekkhā ayam tatramajjhātupekkhā nāma.

Yā 'upekkhako viharatī ti' evam āgatā accanta-agga-sukhe pi tasmim apakkhapātajanani upekkhā ayam jhānupekkhā nāma.

Yā pana upekkhā satipārisuddhi-catuttham jhānan ti evam āgatā sabbapaccanīkapa-risuddhā paccanīkavūpasamane pi avyāpārabhūtā upekkhā ayam pārisuddhi-upekkhā nāma.

Tatra chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca boj-jaṅgupekkhā ca tatramajjhātupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhi-upekkhā ca atthato ekā tatramajjhātupekkhā hoti. Tena tena avatthābhedenā pan' assā ayam bhedo ekassā pi sato sattassa kumārayuvattherasenāpatirājadivasena bhedo viya tasmā tāsū yattha chaḷaṅgupekkhā na tattha bojjaṅgupekkhādayo yattha vā pana bojjaṅgupekkhā na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontī ti veditabbā.

Yathā ca tesam atthato ekībhāvo evam saṅkhārupekkhā-vipassanupekkhānam pi paññā. Eva hi sā kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṃ geham pavitṭham sappam ajapadadaṇḍam gahetvā pariyesamānassa tam thusakoṭṭhake nipannaṃ disvā 'sappo nu kho no ti' avalokentassa sovattikattayaṃ disvā nibbemātikassa 'sappo na sappo ti' vicinane majjhattatā hoti evamevaṃ yā ārad-dha-vipassakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānam aniccabhāvādivicinane majjhattatā uppajjati ayam vipassanupekkhā.

Yathā tath' assa purisassa ajapadena daṇḍena gālham sappam gahetvā 'kin n'āham imaṃ sappam aviheṭṭento attānaṃ ca iminā adasāpento muñceyyan ti' muñcanā-kāram eva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti evamevaṃ yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhave pas-sato saṅkhāragahaṇe majjhattatā ayam saṅkhārupekkhā. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhā pi siddhā va hoti. Iminā pan' esā vicinanagahaṇesu majjhatta-saṅkhātena kiccena duvidhā bhinnā ti.

Viriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññamaññaṃ ca

avasesāhi ca atthato bhinnā evā ti. Iti imāsu upekkhāsu jhānupekkhā idha adhippetā. Sā majjhattalakkaṇā anābhogarasā avyāpārapaccupatthānā pītivirāgapadatthānā ti. Etthāha: nanu cāyam atthato tatramajjhattupekkhā va hoti? Sā ca paṭhamadutiya-jjhānesu pi atthi.

Tasmā tatrā pi upekkhako ca viharatī ti evam ayaṃ vattabbā siyā. Sā kasmā na vuttā ti? Aparivyattakiccato. Aparivyattam hitassā tatthakiccam vitakkādihi abhibhūtattā. Idha paṇāyaṃ vitakkavicārapītihi anabhibhūtattā ukkhit-tasirā viya hutvā parivyattakiccā jātā tasmā vuttā ti.

Niṭṭhitā upekkhako ca viharatī ti etassa sabbaso atthavaṇṇanā.

398. Idāni sato ca sampajāno ti. Ettha saratī ti sato, sampajānātī ti sampajāno. Puggalena sati ca sampajāññā ca vuttam.

Tattha saraṇalakkaṇā sati apannusanarasā ārakkha-paccupatthānā, asaṃmohalakkaṇaṃ sampajāññam tīraṇa-rasam paricaya-paccupatthānaṃ. Tatra kiñcā pi idam sati-sampajāññam purimajjhānesu pi atthi. Muṭṭhasatissa hi asaṃ-pajānassa upacāramattam pi na sampajjati pag eva appanā. Olārikattā pana tesam jhānānam bhūmiyaṃ viya purisassa cit-tassa gati sukhā hoti. Avyākatam tattha satisampajāñña-kiccam olārikaṅgappahānena¹ pana sukhumattā. Imassa jhānassa purisassa khuradhārāyaṃ gamanaṃ viya satisam-pajāñnakiccapariggahitā evaṃ cittassa gati icchitabbā ti. Idh' eva vuttam: Kiñci bhiyyo yathā dhenupako vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punad eva dhenum upa-gacchati² evaṃ idam tatiya-jjhānasukham pītito apanītaṃ satisampajāññārakkhena arakkhiyamānaṃ punad eva pītim upagaccheyya pītisampayuttam eva siyā.

Sukhe cā pi sattā sārājanti idaṃ ca atimadhurasukhaṃ tato paraṃ sukhābhāvā. Satisampajāññānubhāvena paṇ' ettha sukhe asārājānā hoti no aññathā ti. Idam attha-visesaṃ dassetum idam idh' eva vuttaṃ ti veditabbaṃ.

399. Idāni sukhaṃ ca kāyena paṭisaṃvedetī ti.

¹ olārikaṃ paggahanena C. G.

² Hardy Eastern Monachism p. 270.

Ettha kiñcā pi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisaṃvedanā-bhogo natthi. Evam sante pi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttam sukham yaṃ vā tam nāma kāyasampayuttam sukham tam samuṭṭhāne tassa yasmā atipanītena rūpena rūpakāyo phuṭṭho yassa phuṭṭhattā jhānā vuṭṭhito pi sukham paṭivedeyya tasmā etam attham dassento sukhañ ca kāyena paṭisaṃvedeti ti āha.

400. Idāni yan tam ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ ti. Ettha yaṃ jhānahetu yaṃ jhānakāraṇaṃ tam tatiyajjhānasamaṅgi-puggalam buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti paññāpenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti pakāseṇti pasamsanti ti adhippāyo.

Kin ti? Upekkhako satimā sukhavihārī ti tatiyajjhānam upasampajja viharatī ti evam atthayojanā veditabbā.

Kasmā pana tam te evam pasamsanti ti? Pasamsārahato. Ayam hi yasmā atimadhurasukhe sukhapāramīpatte pi tatiyajjhāne upekkhako na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhayati yathā ca pīti na uppajjati evam upaṭṭhitasatitāya satimā. Yasmā ca ariyajānasevitam eva ca asaṅkiliṭṭham sukham nāma kāyena paṭisaṃvedeti tasmā pasamsāraho iti. Pasamsārahato nam ariyā ‘te evam pasamsāhetubhūte guṇe pakāseṇto upekkhako satimā sukhavihārī ti’ evam pasamsanti ti veditabbam.

Tatiyan ti gāṇanānupubbatāya tatiyam. Idam tatiyam samāpajjati ti tatiyam.

Tasmim samaye phasso hotī ti ādisu jhānapaṇcake pītipadam pi paribhīnam¹ tassā pi vasena savibhattikāvibhattikapadavinicchayo veditabbo.

Koṭṭhāsavāre pi duvaṅgikajjhānam hotī ti āgatam. Sesaṃ duttiyajjhānasadisam evā ti tatiyam.

401. Catutthaniddese² sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā ti kāyikasukhassa kāyikadukkhassa ca pahānā. Pubb’ evā ti taṇ ca kho pubb’ eva, na catutthajjhānakkhaṇe. Somanassa domanassānam atthaṅgamā ti cetasikasukhassa cetasikadukkhassa cā ti

¹ Visuddhimagga p. 96. ² Dhs. § 165. Mahāvuyutp. l. l.

imesam pi dvinnam pubb' eva atthaṅgamā pahānā icc eva vuttam hoti.

Kadā pana nesam pahānam hoti? Catunnam jhānānam upacārakkhaṇe. Somanassam hi catutthajjhānassa upacārakkhaṇe yeva pahīyati, dukkhadomanassasukhāni paṭhamadutiyatatiyajjhānānam upacārakkhaṇesu. Evam eva tesam pahānānukkamena avuttānam, indriyavibhaṅge pana indriyānam uddesakkamen' eva idhā pi vuttānam sukha-dukkhadomanassānam pahānam veditabbam.

402. Yadi pan' eṭṭāni tassa tassa jhānassa upacārakkhaṇe yeva pahīyanti atha kasmā kattha uppannam dukkhindriyam aparisesam nirujjhati? Idha bhikkhave bhikkhu vivicc' eva kāmehi — pe — paṭhamam jhānam upasampajja viharati. Etth' uppannam dukkhindriyam aparisesam nirujjhati. Katham etth' uppannam domanassindriyam sukhindriyam somanassindriyam aparisesam nirujjhati? Idha bhikkhave bhikkhu sukhasa ca pahānā — pe — catuttham jhānam upasampajja viharati, etth' uppannam somanassindriyam aparisesam nirujjhati ti eva jhānesv eva nirodho vutto atisayanirodhattā. Atisayanirodho hi tesam paṭhamajjhānādisu na nirodho yeva pana upacārakkhaṇenātisayanirodho. Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānūpacāre niruddhassā pi dukkhindriyassa ḍaṃsamasakādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti. Na tveva anto appanāyam upacāre vā ti niruddham p'etaṃ na suṭṭhu niruddham hoti. Paṭipakkhena aviha-tattā anto appanāyam pana pītipharāṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti. Sukhokkantakāyassa suṭṭhu niruddham hoti dukkhindriyam paṭipakkhena vihatattā nānāvajjane yeva dutiyajjhānūpacāre pahīnassa domanassindriyassa. Yasmā etaṃ vitakkavicārapaccaye pi kāyakilamathe cittupaghāte ca sati uppajjati vitakkavicārābhāve na uppajjati. Yattha uppajjati tattha vitakkavicārābhāve appahīnā dutiyajjhānūpacāre vitakkavicārā ti. Tatth'assa siyā uppatti na tv eva dutiyajjhānūpacāre pahīnapaccayattā. Tathā tatiyajjhānūpacāre pahīnassa pi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapanītarūpaphuṭakāyassa siyā uppatti na tveva, tatiyajjhāne sukhasa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhā ti.

403. Tattha catutthajjhānupacāre pahīnassā pi somanass-indriyassa āsannattā appanappattāya upekkhāya abbāvena sammā anatikkantattā siyā uppatti, na tveva catutthajjhāne, tasmā evam etth' uppannam dukkhindriyam aparisesam nirujjhati ti. Tattha tattha aparisesagahaṇam katan ti. Etthāha: Ath' evam tassa tassa jhānassa upacāre pahīnā pi etā vedanā idha kasmā samāhaṭā ti? Sukhagahaṇattham. Yā hi ayam adukkhamasukhan ti ettha adukkhamasukhavedanā vuttā, yā sukhumā dubbīññeyyā na sakkā sukhena gaheṭum. Tasmā yathā nāma duṭṭhassa yathā tathā vā upasāṅkamitvā gaheṭum asakkuṇeyyassa goṇassa gahaṇattham gopo ekasmiṃ vaje sabbā gāvo samāharati ath' ekekaṃ nīharanto paṭipāṭiyā āgatam ayam so 'gaṇhattha taṃ ti' gāhāpayati evam eva bhagavā sukhagahaṇattham sabbā etā samāharī ti evam hi samāhaṭā.¹ Etā dassetvā yaṃ neva sukham na dukkham na somanassam na domanassam ayam adukkhamasukhā vedanā ti sakkā hoti esā gāhayitum.

Api ca adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanattam cāpi etā vuttā ti veditabbā. Sukhadukkhaṇādayo hi tassā paccayā. Yathāha: Cattāro kho āvuso paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya. Idhāvuso bhikkhu sukhassa ca pahānā — pe — catuttham jhānam upasampajja viharati. Ime kho āvuso cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya ti.

Yathā vā aññattha pahīnā pi sakkāyaditṭhiādayo tatiya-maggassa vaṇṇabhaṇanattam tattha pahīnā ti vuttā.

Evam vaṇṇabhaṇanattam paṇ' assa jhānassa tā idha vuttā ti veditabbā. Paccayaghātena vā ettha rāgadosānam atidūrabhāvam dassetum vuttā ti veditabbā.

Etasu hi sukham somanassassa paccayo, somanassam rāgassa, dukkham domanassassa sukhādhigātena ca sappaccayā rāgadosā hata ti atidūre honti ti. Adukkhamasukhan ti dukkhābhāvena adukkham sukhābhāvena asukham. Eten' ettha dukkhasukhapatiṭipakkhabhūtam tatiyavedanam dīpeti na dukkhamasukhābhāvamattam. Tatiyavedanā nāma adukkhasukhā upekkhā ti pi vuccati.

¹ Hardy Eastern Monachism p. 270.

Sā itthānīttaviparītānubhavanalakḥaṇamajjhattarasū avibhūtapaccupaṭṭhānā sukhanirodhapadaṭṭhānā ti vedītabbā.

404. Upekkhāsati pārisuddhin ti upekkhāya janītasati pārisuddhim. Imasmim jhāne supārisuddhā sati yā ca tassā satiyā pārisuddhiyā upekkhāya katā na aññena. Tasmā etaṃ upekkhāsati pārisuddhī ti vuccati.

Vibhaṅge pi vuttam: Ayam sati imāya upekkhāya vivaṭa hoti parisuddhā pariyodātā, tena vuccati upekkhāsati pārisuddhī ti. Yāya ca upekkhāya ettha satipārisuddhī ti hoti sā atthato tatramajjhattatā veditabbā. Na kevalaṃ c'ettha tāya sati yeva parisuddhā. Api ca kho sabbe pi sampayuttadhammā ti satisīsena pana desanā vuttā.

Tattha kiñ cū pi ayam upekkhā heṭṭhā pi tisu jhānesu vijjati. Yathā pana divā suriyapabhabhībhavā somma-bhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā alābhā divā vijjamānā pi candalekhā aparīsuddhā hoti aparīyodātā evaṃ ayam pi tatramajjhattupekkhā candalekhā viya takkavitakkādīpaccanīkadhammatejābhībhavā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā apaṭilābhā vijjamānā pi paṭhamādi jhānabhede aparīsuddhā hoti.² Tassā ca aparīsuddhāya divā aparīsuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātā pi satīādayo aparīsuddhā va honti, tasmā tesu ekam pi upekkhāsati pārisuddhī ti na vuttam. Idha pana vitakkādīpaccanīkatejābhībhavā bhāvāsabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā paṭilābhā tatramajjhattupekkhā candalekhā atīviya parisuddhā. Tassā parisuddhattā parisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātā pi satīādayo parisuddhā honti pariyodātā. Tasmā idam eva upekkhāsati pārisuddhī ti vuttan ti veditabbam.

Catutthān ti gāṇanānupubbatā. Idam catuttham samāpajjati ti catuttham.

Phasso hoti ti ādisu phassapañcaken' eva. Vedanā ti upekkhāvedanā ti veditabbā.

Jhānapañcake indriyaṭṭhakesu pana upekkhā hoti,

² Hardy Eastern Monachism p. 271.

upekkhindriyaṃ hotī ti vuttaṃ eva. Sesāni tatiye parihinapadāni idhāpi parihinān' eva.

Koṭṭhāsavāre pi dvaṅgikaṃ jhānaṃ ti upekkhā-cittekaggatāvasen' eva vedittabbaṃ. Sesam tatiyasadisam evā ti.¹
Catukkanayo niṭṭhito.

405. Idāni katame dhammā kusala² ti pañcakanayo āraddho.

Kasmā iti ce puggalajjhāsayaavasena ceva desanāvīlāsena ca sannisinnadevaparisaṃ kira ekaccānaṃ devānaṃ vitakko olārikato utthāsi? Vicārapītisukhacittekaggatāsantato. Tesam sappāyavasena satthā caturāṅgikaṃ avitakkaṃ vicāramattaṃ dutiyaṃ jhānaṃ nāma bhājesi, ekaccānaṃ vicāro olārikato upatthāsi. Upekkhāpītisukhacittekaggatāsantato tesam sappāyavasena tivaṅgikaṃ tatiyaṃ jhānaṃ nāma bhājesi, ekaccānaṃ pīti olārikato utthāsi.

Sukhacittekaggatāsantato tesam sappāyavasena duvaṅgikaṃ catutthaṃ jhānaṃ nāma bhājesi, ekaccānaṃ sukhaṃ olārikato utthāsi. Upekkhācittekaggatā santato tesam sappāyavasena duvaṅgikaṃ pañcamam jhānaṃ nāma bhājesi, ayaṃ tava puggalajjhāsaya.

Yassā pana dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanā vilāsappattā nāma hoti sā tathāgatassa suṭṭhu paṭividdhā. Tasmā nānamahattatāya desanāvidhānesu kusalo desanāvilāsappatto satthā yaṃ yaṃ aṅgaṃ labbhati tassa tassa vasena yathā icchatī tathā tathā desanaṃ niyāmeti. So idha pañcaṅgikaṃ paṭhamam jhānaṃ bhājesi, caturāṅgikaṃ avitakkaṃ vicāramattaṃ dutiyaṃ jhānaṃ bhājesi tivaṅgikaṃ tatiyaṃ jhānaṃ pañcaṅgikaṃ catuttham jhānaṃ duvaṅgikaṃ eva pañcamam jhānaṃ bhājesi. Ayaṃ desanāvilāso nāma.

Api ca yeva bhagavatā 'tayo' me bhikkhave samādhi savitakkasavicāro samādhi, avitakko vicāramatto samādhi, avitakka-avicāro samādhi ti' suttante tayo samādhi desitā.³ Tesu hetthā savitakkasavicāro samādhi avitakka-

¹ Visuddhimagga p. 97. ² Dhs. § 167. ³ Milindapañha p. 337.

avicāro samādhi ca bhājetvā dassito, avitakko vicāramatto na dassito, dassetum Pañcakanayo āraddho ti veditabbo.

406. Tattha dutiyajjhānaniddese phassādisu vitakkamattam parihāyati, koṭṭhāsavāre caturāṅgikaṃ jhānaṃ hoti, caturāṅgiko maggo hoti, ayam eva viseso. Sesam sabbam paṭhamajjhānasadisam eva. Yāni Catukkanaye dutiyatatiyacatutthāni tāni idha tatiyacatutthapañcākāni, tesam adhigamapaṭipāṭidīpanattham ayaṃ nayo veditabbo.

Eko kira amaccaputto rājānam upatṭhātum janapadato nagaram āgato. So ekadivasam eva rājānaṃ disvā pānavyasanena sabbam vibhavajātaṃ nāsesi. Tam ekadivasam surāmadamattaṃ niccolaṃ¹ katvā jīṇakaṭasāramattena paṭicchādetvā pānāgārato niharimsu. Tam enaṃ saṅkārarakūṭe nipajjitvā niddāyantam eko aṅgavijjapāṭhako disvā ‘ayam puriso mahājanassa avassayo bhavissati, paṭijaggi tabbo eso ti’ niṭṭhānaṃ katvā mattikāya nahāpetvā thūlasāṭakayugaṃ nivāsūpetvā gandhodakena nahāpetvā sukhumena dukūlayugaleṇa acchādetvā pāsūdam āropetvā subhojanam bhojetvā ‘evaṃ tam paricāreyyāthā ti’ paricārake paṭipādetvā pakkāmi. Atha naṃ te sayanam āropesum pānāgāragamanapaṭibāhanattham. Tam cattāro tāva janā catusu hatthapādesu uppīletvā atṭhamsu, eko pāde parimajji, eko tālavanṭaṃ gaḥetvā vīji, eko vīṇaṃ vādāyamāno gāyanto nisīdi. So sayanūpagamanena vigatakilamatho thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito hatthapādanippīlanam asahamāno ‘ko me hatthapāde uppīleti, apagacchathā ti’ tajjesi. Te ekavacanen’ eva apagacchimsu. Tato puna thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito pādaparimajjanam asahamāno ‘ko me pāde parimajjati, apagacchathā ti’ āha. So pi ekavacanen’ eva apagacchi. Puna pi thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito tālavanṭavātaṃ asahanto ‘ko esa, apagacchatū ti’ āha. So pi ekavacanen’ eva apagacchi. Puna thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito kannaṣūlaṃ viya gītavāditasaddam asahamāno vīṇāvādakaṃ tajjesi. So pi ekavacanen’ eva apagacchi.

¹ nicolaṃ M. nicculam G. niccelam T.

Ath' evam anukkamena pahīnakilamathuppiḷanapari-majjanavātappahāragitavāditasaddūpaddavo sukhaṃ sayitvā vuṭṭhāya rañño santikam agamāsi. Rājā pi'ssa mahantam issariyam adāsi. So mahājanassa avassayo jāto. Tattha pānavyasanena pārijuṇṇappatto so amaccaputto viya anekavyasanapārijuṇṇappatto gharāvāsagato kulaputto daṭṭhabbo. Aṅgavijjāpāthako puriso viya Tathāgato, tassa purisassa 'ayam mahājanassa avassayo bhavissati, patijagganam arahati ti' sannitṭhānam viya Tathāgatassa, 'ayam mahājanassa avassayo bhavissati ti pabbajjam arahati kulaputto ti' sannitṭhānakaranam. Ath' assa amaccaputtassa mattikāmattena nahāpanam viya kulaputtassā pi pabbajjapaṭilābho. Ath' assa thūlasātakanivāsanam viya imassā pi dasasikkhāpadasānikhātasilavatthanivāsanam. Puna tassa gandhodakanahāpanam viya imassā pi paṭimokkhasamvarādisilagandhodakanahāpanam. Puna tassa sukhumadukūlayugacchādanam viya imassā pi yathāvuttasilavisuddhasampadāsānikhātam dukūlacchādanam. Dukūlacchādītassa pan' assa pasūdārohanam viya imassā pi sīlavisuddhidukūlacchādītassa samādhibhāvanāpāsādārohanam. Tato tassa subhojanādmi bhuñjanam viya imassā pi samādhi-upakārakasatisampajānādidhammāmataparibhuñjanam. Bhuttabhojanassa tassa paricārakehi sayanāropanam viya imassā pi vitakkādīhi upacārajjhānāropanam. Puna tassa pānūgārāgamanapaṭibāhanattham vā hatthapāduppiḷanakapurisacatukkam viya imassā pi kāmasaññābhimukhagamanapaṭibāhanattham.

Ārammaṇe cittuppiḷako nekkhammavitakko tassa pādaparimajjakapuriso viya imassā pi ārammaṇe cittānumajjako vicāro. Tassa tālavaṇṭavātadāyako viya imassā pi cetaso sītalabbhāvādāyikā pīti, tassa sotānuggahakaro gandhabbapuriso viya imassā pi cittānuggāhakam somanassam, tassa sayanūpagamanena vigatakilamathassa thokam niddūpagamanam viya imassā pi upacārajjhānasanissayena vigatanīvaranakilamathassa paṭhamajjhānūpagamanam. Ath' assa niddāyitvā vuṭṭhitassa hatthapāduppiḷanāsahanena hatthapāduppiḷakānam santajjanam tesā ca apagamanena puna thokam niddūpagamanam viya imassā pi paṭhamajjhānato

vuṭṭhitassa cittuppiḷakavitakkāsahanena vitakkadosadassanam vitakkappahānā ca puna avitakkāvicāramattajjhānūpagamanam. Tato tassa puna puna niddāyitvā vuṭṭhitassa yathāvuttena kamena pādaparimajjanādinam asahanam asahanena ca paṭipāṭiyā pādaparimajjakādinam santajjanam tesam tesaṃ ca apagamanena punappuna thokaṃ niddūpagamanam viya imassā pi puna dutiyādihi jhānehi vuṭṭhitassa yathāvuttadosānam vicārādinam asahanena paṭipāṭiyā vicārādidosadassanam tesam tesaṃ ca pahānā punappuna avitakkāvicāranippitikapahinasomanassajjhānūpagamanam. Tassa pana sayanā vuṭṭhāya rañño santikaṃ gatassa issariyappatti viya imassā pi pañcamajjhānato vuṭṭhitassa vipassanāmaggaṃ upagatassa arahattappatti. Tassa patissariyassa bahūnam janānam avassayabhāvo viya imassā pi arahattappattassa bahūnam avassayabhāvo veditabbo. Ettāvata hi esa anuttaram puññakkhettaṃ nāma hoti.

Pañcakanayo niṭṭhito.

407. Ettāvata Catukkapañcakanayadvayabhedo suddhikanavako nāma pakāsito hoti. Atthato pan' esa pañcakanaye catukkanayassa paṭiṭṭhattā jhānapañcako evā ti veditabbo.

Idāni yasmā etaṃ jhānaṃ nāma paṭipadūkamena sijjhati tasmā 'ssa paṭipadābhedaṃ dassetuṃ puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āradḍham.

Tattha dukkhā paṭipadā assā ti dukkhāpaṭipadam, dandhā abhiññā assā ti dandhābhiññam. Iti dukkhāpaṭipadam ti vā dandhābhiññam ti vā paṭhavīkasinam ti vā tīni pi jhānass' eva nāmāni.

Dukkhāpaṭipadam khippābhiññan² ti ādisu pi es'eva nayo.

Tattha paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva tassa jhānassa upacāraṃ uppajjati tāva pavattā jhānabhāvanā paṭipadā ti vuccati, upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā tāva pavattā paññā abhiññā ti vuccati. Sā pan' esā paṭipadā ekaccassa dukkhā hoti ti nīvaraṇāpaccanīka-

¹ Dhs. § 176. Mahāvīyutpatti 58.

² Dhs. § 177.

dhammasamudācāragahanāya kicchā asukhasevanā ti attho, ekaccassa tadabhāvena sukhā.

Abhiññā pi ekaccassa dandhā hoti, mandā, asīghappavattinī, ekaccassa khippā, amandā, sīghappavattinī. Tasmā yo ādito kilese vikkhambhento dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto vikkhambheti tassa dukkhā paṭipadā hoti. Yo pana vikkhambhitakilesō appanāparivāsaṃ vasanto cirena aṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti tassa dandhābhiññā nāma hoti. Yo khippam aṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti tassa khippābhiññā nāma hoti. Yo kilese vikkhambhento sukhena akilamanto vikkhambheti tassa sukhā paṭipadā nāma hoti.

Tattha yāni sappāyāsappāyāni ca palibodhupacchedā-dipubbakiccāni ca appanākosallāni ca Visuddhimagge citta-bhāvanāniddese niddiṭṭhāni. Tesu yo asappāyasevī hoti tassa dukkhā paṭipadā dandhā ca abhiññā hoti, sappāyasevino sukhā paṭipadā khippā ca abhiññā. Yo pana pubbabhāge asappāyaṃ sevitvā aparabhāge sappāyasevī hoti pubbabhāge vā sappāyaṃ sevitvā aparabhāge asappāyasevī hoti tassa vomissakā veditabbā.

Tathā palibodhupacchedādikaṃ pubbakiccaṃ asampādetvā bhāvaṇaṃ anuyuttassa dukkhā paṭipadā hoti, vipariyāyena sukhā. Appanākosallāni pana asampādentassa dandhā abhiññā hoti, sampādentassa khippā.

Api ca taṇhā avijjāvasena samathavipassanādhikāra-vasenā cā pi etāsaṃ pabhedo veditabbo. Taṇhābhibhūtassa hi dukkhā paṭipadā hoti, anabhibhūtassa sukhā, avijjābhibhūtassa dandhā abhiññā hoti, anabhibhūtassa khippā. Yo ca samathe akatādhikāro tassa dukkhā paṭipadā hoti, katādhikārassa sukhā. Yo pana vipassanāya akatādhikāro hoti tassa dandhā abhiññā, katādhikārassa khippā.

Kilesindriyavasena cā pi etāsaṃ ca bhedo veditabbo: Tibbakilesassa hi mudindriyassa dukkhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā, tikkhindriyassa pana khippā abhiññā. Mandakilesassa ca mudindriyassa sukhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā, tikkhindriyassa pana khippā abhiññā ti. Iti imāsu paṭipadā-abhiññāsu yo puggalo dukkhāya

paṭipadāya dandhāya abhiññāya jhānam pāpunāti tassa taṃ jhānaṃ dukkhapaṭipadaṃ dandhābhiññaṃ ti vuccati. Sessesu pi es'eva nayo.

Tattha tadanudhammatāya sati santitṭha tiṭṭhati bhāgini paññā evaṃ vuttasatiyā vā taṃ taṃ jhānanikantiyā vā vikkhambhane paṭipadā taṃ taṃ jhānūpacāraṃ pattassa appanāparivāse abhiññā ca veditabbā.

Āgamanavasena ca paṭipadābhiññāyo honti yeva, dukkhapaṭipadaṃ dandhābhiññā paṭhamaṃ jhānam patvā pantaṃ dutiyam pi tādisam eva hoti. Tatiyacatutthesu pi es'eva nayo.

Yathā ca catukkanaye evaṃ pañcakanaye pi paṭipadāvasena catudhā bhedo veditabbo. Iti paṭipadāvasena pi cattāro navakā vuttā honti. Tesu pāṭhato chattiṃsa citāni, atthato pana pañcakanaye catukkanayassa pavitṭhattā vīsati eva bhavanti ti.

Paṭipadā niṭṭhitā.

408. Idāni yasmā etaṃ jhānaṃ nāma yathāpaṭipadābhedenā evaṃ ārammaṇabhedenā pi catubbidhaṃ hoti, tasmā 'ssa taṃ bhedaṃ dassetuṃ pana katame dhammā kusalā¹ ti ādi āradḍhaṃ.

Tattha parittam parittārammaṇaṃ ti ādisu yaṃ appagaṇaṃ hoti upari jhānassa paccayo bhavituṃ na sakkoti idam parittam nāma. Yaṃ pana avadḍhite suppaṃmatte vā sarāvaṃmatte vā ārammaṇe pavattaṃ taṃ parittam ārammaṇam assā ti parittārammaṇaṃ.

Yaṃ pagaṇaṃ subhāvitam upari jhānassa paccayo bhavituṃ sakkoti idam appamāṇaṃ² nāma. Yaṃ vipule ārammaṇe pavattaṃ vuḍḍhapamāṇattā appamāṇam ārammaṇam assū ti appamāṇārammaṇaṃ. Vuttalakkaṇatāya vomissatāya pana vomissakanayo veditabbo.

Iti ārammaṇavasena pi cattāro navakā vuttā honti, citagaṇaṇā p' ettha purimasadisā evā ti.

Ārammaṇacatukkaṃ niṭṭhitaṃ.

409. Idāni ārammaṇapaṭipadāmissakaṃ soḷasakkhattuka-

¹ Dhs. § 181.

² Dhs. § 182.

nayaṃ dassetum puna katame dhammā kusalā^{*} ti ādi āradhham.

Tattha paṭhamanaye vuttajjhānaṃ dukkhāpaṭipadatthā dandhābhīṇṇattā parittattā parittārammaṇattā ti catūhi kāraṇehi hīnaṃ, soḷasamanaye vuttajjhānaṃ sukhāpaṭipadattā khippābhīṇṇattā appamāṇattā appamāṇārammaṇattā ti catūhi kāraṇehi paṇitaṃ, sesesu cuddasasu ekena dvīhi tihi catūhi kāraṇehi hīnapaṇitattā veditabbā.

410. Kasmā paṇāyaṃ nayo desito ti? Jhānuppattikāraṇattā. Sammāsambuddhena hi paṭhavīkaṣiṇe suddhikajjhānaṃ catukkanayaavasena pañcakanayaavasena dassitaṃ. Tathā suddhikapaṭipadā, tathā suddhikārammaṇaṃ. Tattha yā devatā paṭhavīkaṣiṇe suddhikajjhānaṃ catukkanayaavasena desiyamānaṃ bujjhituṃ sakkonti tasmaṃ sappāyavasena suddhikajjhāne catukkanayo desito. Yā pañcakanayaavasena desiyamānaṃ bujjhituṃ sakkonti tasmaṃ sappāyavasena pañcakanayo. Yā suddhikapaṭipadāya — pe — suddhikārammaṇe catukkanayaavasena ca desiyamānaṃ bujjhituṃ sakkonti tasmaṃ sappāyavasena suddhikārammaṇe catukkanayo desito. Yā pañcakanayaavasena desiyamānaṃ bujjhituṃ sakkonti tasmaṃ sappāyavasena pañcakanayo. Iti leṭṭhā puggalajjhāsayavasena desanā katā.

411. Desanāvilāsappatto c'esa pabhinnaapaṭisambhido Dasabalacatuvesārajjādivisadaññāno saddhammānaṃ yāthāvasarasalakkhaṇassa suppaṭividdhattā dhammapaṇṇattikusalatāya yo yo nayo labbhati tassa tassa vasena desanaṃ niyāmetuṃ sakkoti, tasmā imāya desanāvilāsappattiyaṃ pi. Ten' eva esā paṭhavīkaṣiṇe suddhikacatukkanayādivasena desanā katā. Yasmā pana ye keci jhānaṃ uppāḍenti nāma na te ārammaṇapaṭipadāhi vinā uppādetuṃ sakkonti, tasmā niyamato jhānuppattikāraṇattā ayaṃ soḷasakkhattu-kanayo kathito. Ettāvataṃ suddhikanavakā cattāro paṭipadānavakā cattāro ārammaṇanavakā ime soḷasa navakā ti pañcaviṣati navakā kathitā honti.

Tattha ekekasmīṃ navake catukkapañcakavasena dve dve nayā ti paññāsa nayā. Tattha pañcaviṣatiyā catuk-

kanayesu satam, pañcakanayesu pañcaviśasatan ti pāṭhato pañcaviśādhikāni dve jhānacittasatāni honti. Pañcakanaye pana catukkanayassa pavittṭhattā attano pañcaviśam eva cittasatam hoti. Yāni c'etāni pāṭhe pañcaviśādhikāni dve cittasatāni tesu ekekassa niddese dhammavavaṭṭhānādayo tayo tayo mahāvārā honti, te pana tattha niyamattam eva dassetvā saṅkhittā ti.

Paṭhavīkaṣiṇaṃ niṭṭhitam.

412. Idāni yasmā āpokasiṇādisu pi etāni jhānāni uppajjanti tasmā tesam dassanattṭham puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āraddham. Tesu sabbo pālinayo ca atthavibhāvattā ca cittaḡaṇaṇā ca vārasaṅkhepo ca paṭhavīkaṣiṇe vuttanayen' eva veditabbo. Bhāvanānayo pana kaṣiṇaparikkammam ādiṃ katvā sabbo Visuddhimagge pakāśito yeva.

Mahāsakuludāyisutte pana dasa kaṣiṇāni vuttāni. Tesu viññāṇakaṣiṇaṃ ākāse pavattitamahaggataviññāṇaṃ pi tattha parikkammaṃ katvā nibbattā viññāṇapañcāyatana-samāpatti pi hoti ti sabbappakārena āruppadesanaṃ eva bhajati, tasmā imasmiṃ ṭhāne na kathitam. Ākāśakaṣiṇaṃ ti pana kaṣiṇugghāṭimākāsam pītaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattakkhandhā pi bhitticchiddādisu aññatarasmiṃ gahe-tabbanimitte paricchedākāsam pi taṃ ārammaṇaṃ katvā uppannaṃ catukkapañcakaṣiṇaṃ pi vuccati.

413. Tattha purimaṇayo āruppadesanaṃ bhajati, pacchi-manayo rūpāvacaradesanaṃ, iti missakattā imaṃ rūpāvacaradesanaṃ ārūḷham. Paricchedākāse nibbattajjhānaṃ pana rūpupapattiyā maggo hoti, tasmā taṃ gahe-tabbam. Tasmīṃ pana catukkapañcakaṣiṇaṃ ceva uppajjati, ārup-pajjhānaṃ n'uppajjati. Kasmā? Kaṣiṇugghāṭanaṃ alābhato.² Taṃ hi punappuna ugghāṭiyamānaṃ pī ākāsam eva hoti ti. Tattha kaṣiṇugghāṭanaṃ labbhati, tasmā tatth' uppannaṃ jhānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārāya sam-vatṭati, abhiññāpādaṃ hoti, vipassanāpādaṃ hoti, nirodhapādaṃ na hoti. Anupubbanirodho pan' ettha

¹ Dhs. § 203. Mahāvyutp. 72.

² āloko G.

yāva pañcamajjhānā labbhati, vaḍḍhapādakam hoti yeva. Yathā c'etaṃ evaṃ purimakasīnesu uppannajjhānāni pi. Nirodhapādakabhāvo paṇ'etha viseso. Sesam ettha ākāsa-kasīne yaṃ vattabbaṃ siyā sabbaṃ Visuddhimagge vuttam eva.

414. Eko pi hutvā bahudhā hoti ti ādinayam pana vikubbanam icchantena purimesu aṭṭhasu kasīnesu aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā kasīṇānulomato kasīṇapaṭilomato kasīṇānulomapaṭilomato jhānānulomato jhānapaṭilomato jhānukkantito kasīṇukkantito jhānakasīṇukkantito aṅgasāṇikantito aṅgārammaṇasaṅkantito, aṅgavavatthānato ārammaṇavavatthānato ti imehi cuddasahi ākārehi cittaṃ paridame-ttabbaṃ. Tesam vitthārakathā Visuddhimagge vuttā.¹

Evam pana cuddasahi ākārehi cittaṃ paridametvā pubbe abhāvitabhāvano ādikkamiko yogāvacaro iddhivikubbanam sampādessati ti n'etaṃ tṭhānaṃ vijjati. Ādikammikassa hi kasīṇaparikkammaṃ pi bhāro, satesu sahasse-su eko va sakkoti. Katakasīṇaparikkammassa nimittuppadanaṃ bhāro, satesu sahasse-su eko va sakkoti. Uppanne pi nimitte vaḍḍhetvā appanādhigamo bhāro, satesu sahasse-su vā eko va sakkoti. Adhigatappannassa cuddasah' ākārehi citta-pari-damanam² bhāro, satesu sahasse-su eko va sakkoti. Cuddasah' ākārehi paridamita-cittassā pi iddhivikubbanam nāma bhāro, satesu sahasse-su eko va sakkoti. Vikubbanappat-tassā pi khippanisanti nāma bhāro, satesu sahasse-su vā eko khippanisanti hoti.

Therambatthalene Mahārohanaguttattherassa gilānupaṭ-tṭhānam āgatesu tiṃsamattesu iddhi-mantasahasse-su upasam-padāya aṭṭhavassiko Saṅgharakkhitatthero viya. Vatthuṃ Visuddhimagge vitthāritam evā ti.

Kasīnakathā niṭṭhitā.

415. Evam aṭṭhasu kasīnesu rūpāvacarakusalaṃ nisīditvā idāni yasmā samāne pi ārammaṇe bhāvanāya asaṃānattāya imesu aṭṭhasu kasīnesu aññaṃ pi abhibhāyatana-saṅkhātāṃ

¹ Visuddhimagga p. 110.

² cittaparimaddanaṃ G.

rūpāvacarakusalaṃ pavattati, tasmā taṃ dassetum puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āradḍham.

Tattha ajjhattam arūpasaññī ti alābhitāya vā anatthikatā vā ajjhattarūpe parikammasaññāvirahito. Bahiddhā rūpāni passatī ti bahiddhā aṭṭhasu kaṣiṇesu kataparikammatāya parikammavasena ceva appanāvasena ca tāni bahiddhā aṭṭha kaṣiṇarūpāni passati. Parittāni ti² avaḍḍhitāni.

Tāni abhibhuyyā ti. Yathā nāma sampannagahaṇiko katacchumattam bhattaṃ labhitvā kim ettha bhuñjitabbam atthi ti saṅkaḍḍhitvā ekakabalaṃ eva karoti evamevaṃ ānuttariko puggalo visadañño kim ettha parittake ārammaṇe samāpajjitabbam atthi nāyaṃ mama bhāro ti atthi tāni rūpāni abhibhavitvā samāpajjati saha nimituppāden' ev' ettha appanaṃ nibbatteti ti attho.

Jānāmi passāmi ti iminā paṇ' assa pubbabhogo kathito. Āgamatṭhakathāsu pana vuttaṃ: Iminā paṇ' assa ābhogo kathito so ca kho samāpattito vuṭṭhitassa na anto samāpattiyaṃ ti.

416. Appamāṇāni³ ti vaḍḍhitapamāṇāni. Abhibhuyyā ti. Ettha pana yathā mahagghaso puriso ekam bhattavaḍḍhinikaṃ labhitvā 'aṇṇa pi hotu aṇṇa pi hotu kim esā mayhaṃ karissati' taṃ na mahantato passati evaṃ evaṃ ānuttaro puggalo visadañño kim ettha samāpajjitabbam na idam appamāṇaṃ ti mayhaṃ cittekaggakaraṇe bhāro atthi ti tāni abhibhavitvā samāpajjati saha nimituppāden' ev' ettha appanaṃ nibbattati⁴ ti attho.

Parittam parittārammaṇaṃ appamāṇaṃ parit-tārammaṇaṃ ti. Idha parittāni ti āgatattā appamāṇa-rammaṇatā na gahitā. Parato appamāṇāni ti āgatattā parittārammaṇatā. Aṭṭhakathāya pana vuttaṃ: Imasmiṃ tṭhāne cattāri cattāri ārammaṇāni agahetvā dve dve yeva gahi-

¹ Dhs. § 204, Comp. Aṅguttara I. 20. 47 seq. Mahāv-yutpatti 68, 70. Mahāparinibb. III. 32, Saddhamapūṇ-ḍarika transl. by Kern p. 31.

² Papañcasūdanī in Trenckner's transcript No. 77 p. 18.

³ Dhs. § 225.

⁴ pāpeti Papañc.

tāni. Kim karanā? Catusu hi gahitesu desanā soḷasakkhat-tukā hoti.

Satthārā va heṭṭhā soḷasakkhattukadesanā kilañjamhi tilam pattharantena viya vitthārato kathitā. Tassa imas-mim ṭhāne aṭṭhakkhattukam desanam katum ajjhāsayo. Tasmā dve dve yeva gahitāni ti veditabbāni.

417. Suvannadubbannāni¹ ti parisuddhāparisuddha-vannāni. Parisuddhāni hi nīlādini suvannāni aparisuddhāni ca dubbannāni ti idha adhippetāni. Āgamatṭhakathāsu pana suvannāni vā hontu dubbannāni vā, paritta-appamā-ṇavaseneva imāni abhibhāyatānāni desitāni ti vuttam. Imesu² ca pana catusu parittam vitakkacaritavasena āga-tam, appamāṇam mohacaritavasena, suvannam dosacarita-vasena, dubbannam rāgacaritavasena. Etesam hi etāni sappāyāni sā ca tesam sappāyatā vitthārato Visuddhimagge Cariyāniddese vuttā.

418. Kasmā pana yathā Suttante ajjhattam rūpa-saṇṇi eko bahiddhā rūpāni passati parittāni ti ādi vuttam evam avatvā idha catusu pi abhibhāyatanesu ajjhattam arūpasaṇṇitā vuttā ti? Ajjhattarūpānam anabhi-bhavanīyato. Tattha hi idha vā bahiddhā rūpān' eva abhi-bhavitabbāni tasmā tāni niyamato vattabbāni ti tatra pi idha pi vuttāni. Ajjhattarūpasaṇṇi arūpasaṇṇi ti idam pana satthu desanāvilāsamattam eva ayaṃ tāva catusu abhibhāyatanesu apubbapadavaṇṇanā. Suddhikanāyapaṭi-pādātibhedo pan' ettha paṭhavīkasiṇe vuttanāyena' eva eke-kasmim abhibhāyatane veditabbo.

Kevalam hi ettha ārammaṇacatukkam ārammaṇadukam hoti soḷasakkhatukam ca aṭṭhakkhatukam ca. Sesam tādi-sam eva.

Evam ettha ekekasmim abhibhāyatane eko suddhikana-vako, cattāro paṭipadā navakā, dve ārammaṇā navakā. Ārammaṇapaṭipadāmiṣṣake aṭṭha navakā ti paṇṇarasa na-vakā ti catusu pi samasaṭṭhi navakā veditabbā.

¹ Dhs. § 244. Mahāvīyutp. 71.

² Papañcasūdanī in Trenckner's transcript 77, 19.

419. Pañcamābhibhāyatanādisu¹ nilānī ti sabbasaṅgāhikavasena vuttam. Nilavaṇṇānī ti vaṇṇavasena. Nilaniddasanānī ti nidassanavasena. Apaññāyamānavivarāṇi asambhinnavaṇṇānī ekanilān' eva hutvā dissanti ti vuttam hoti. Nilanibhāsānī ti. Etena tesam suvisuddhatam dasseti. Suvisuddhavaṇṇavasena hi imāni cattāri abhibhāyatanāni vuttāni.

420. Pitānī² ti ādisu pi. Iminā va nayena attho veditabbo. Nilakasipam uggaṇhanto nilasmiṃ nimittam gaṇhāti pupphasmiṃ vā vatthasmiṃ vā vaṇṇadhātuyā vā ti ādikam pan' ettha kasinakaranam ca parikammam ca appanāvidhānañ³ ca sabbam Visuddhimagge vitthārato vuttam eva.

Yathā ca pathavīkasiṇe evam idha ekekasmīṃ abhibhāyatane pañcavīsati navakā veditabbā ti.

Abhibhāyatanakathā niṭṭhitā.

421. Idāni yasmā idam rūpāvacarakusalam nāma na kevalam ārammaṇasaṅkhātānam āyatanānam abhibhavanato abhibhāyatanavasen' eva uppajjati atha kho vimokkhavasena pi uppajjati, tasmā tam pi nayam dassetum puna katame dhammā kusalā⁴ ti ādi araddham.

Kena pan' atṭhena vimokkho veditabbo ti?⁵ Adhiuccanattṭhena. Ko ayam adhimuccanattṭho nāma? Paccanīka-dhammehi suṭṭhu vimuccanattṭho ārammaṇe ca abhirativasena suṭṭhu adhimuccanattṭho pitu aṅke vissatṭhaṅgapaccāṅgassa dāraḥkassa sayanam viya aniggahītabhāvena nirāsaṅkatāya ārammaṇe pavatti ti vuttam hoti. Evam-lakkhaṇam hi vimokkhabhāvappattam rūpāvacarakusalam dassetum ayam nayo āraddho.

Tattha rūpī ti. Ajjhattam kesādisu uppāditam rūpajjhānam rūpam tad assa atthi ti rūpī. Ajjhattamhi nila-parikammam karonto kese vā pitte vā akkhitārakāya vā karoti. Pitakaparikammam karonto mede vā chaviyā vā

¹ Dhs. § 246. Papañcas. in Trenckner's transcript 77, 20. Mahāvyyutp. l. l. ² Dhs. § 247. ³ appamānavidh° T.

⁴ Dhs. § 248. Mahāvyyutp. 70. ⁵ Papañcasūdanī 77 p. 17.

akkhinam pitakatthāne vā karoti. Lohitaparikkammaṃ karonto mamse vā lohite vā jivhāya vā hatthatalapādatalesu vā akkhinam rattatthāne vā karoti. Odātaparikkammaṃ karonto atthimhi vā dante vā nakhe vā akkhinam setakatthāne vā karoti.¹

Evam parikkammaṃ katvā uppannajjhānasamaṅginam sandhāy' etam vuttam: rūpāni passatī ti. Bahiddhā pi nilakasiṇādi-rūpāni jhānacakkhunā passati, iminā ajjhata-bahiddhā-vatthukesu kaṣiṇesu jhānapaṭilābho dassito.

Ajjhattam arūpasaññī ti ajjhattam na 'rūpasaññī. Attano kesādisu anuppāditārūpāvacarajjhāno ti attho. Iminā bahiddhā parikkammaṃ katvā bahiddhā va paṭiladdhajjhānatā dassitā.

422. Subhan² ti. Iminā suvisuddhesu nilādisu vanna-kaṣiṇesu jhānāni dassitāni. Tattha kiñcā pi anto appanāya subhan ti ābhogo natthi. Yo pana suvisuddham subhakaṣiṇam ārammaṇam katvā viharati so yasmā subhan ti — pe — paṭhamam jhānam upasampajja viharati tathā dutiyādinī. Tasmā evaṃ desanā katā.

Paṭisambhidāmagge pana katham subhan t'eva adhimutto hoti vimokkho? Idha bhikkhu mettāsaḥagatena cetasā ekam disaṃ — pe — viharati,³ mettāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti, karuṇā-muditā-upekkhāsaḥagatena cetasā ekam disaṃ — pe — viharati, upekkhāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Evam subhan t'eva adhimutto hoti ti vimokkho ti vuttam.

Idha pana upari pāliyaṃ yeva brahmavihārānam āgatattā taṃ nayam paṭikkhipitvā sunilaka-supītaka-sulohitaka-suodātaparisuddha-nīlakaparisuddha-pītakaparisuddha-lohitakaparisuddha-odātakavasena subhāvīmokkho anuññāto. Iti kaṣiṇam ti vā abhibhāyatanam ti vā vimokkho ti vā rūpāvacarajjhānam eva.

Tam hi ārammaṇassa sakalatthena kaṣiṇam nāma ārammaṇam abhibhavanatthena abhibhāyatanam nāma āraṇmaṇe adhimuccanatthena paccanīkadhammehi vimuccana-

¹ Papañcasūdanī 77 p. 18.

² Dhs. § 250. Mahā-

vyutp. l. 1.

³ Visuddhimagga p. 106, Majjhima I, 38.

thena vimokkho ti vuttam. Tattha kasinadesanā Abhi-dhammavasena, itarā pana Suttantadesanāvasena vuttan ti veditabbā. Ayam ettha apubbapadavaṇṇanā. Ekekasmim pana vimokkhe paṭhavikasine viya pañcavīsati pañcavīsati katvā pañca sattati navakā veditabbā ti.

Vimokkhakathā niṭṭhitā.

423. Idāni mettādibrahmavihāravasena pavattamānaṃ rūpāvacarakusalaṃ dassetup puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āradham.

Tattha mettāsahagataṃ ti mettāsamannāgataṃ. Parato karuṇāsahagatādisu pi es'eva nayo. Yena pan' esa vidhānena paṭipanno mettādisahagatāni jhānāni upasampajja viharati taṃ mettādīnam bhāvanāvīdhānaṃ sabbaṃ Visuddhimagge vitthāritam eva. Avasesāya pāliya attho paṭhavikasipavuttanayena veditabbo. Kevalaṃ hi paṭhavikasine pañcavīsati navakā, idha purimāsu tisu tikacatukajjhānikavasena pañcavīsati sattakā.

Upekkhāya catutthajjhānavasena pañcavīsati ekakā karuṇāmuditāsu chandādihi catūhi saddhim karuṇāmuditā ti ime² pi yevāpanakā labbhanti. Dukkhapāṭipadādibhāvo c'ettha mettāya tāva vyāpādavikkhambhanavasena, karuṇāya vihesāvikkhambhanavasena, muditāya arativikkhambhanavasena, upekkhāya rāgapāṭighavikkhambhanavasena veditabbo.

Parittārammaṇatā pana na bahusattārammaṇavasena, appamāṇārammaṇatā bahusattārammaṇavasena hoti ti ayam viseso. Sesam tādīsam eva. Evaṃ tāva pāṭivasen' eva. Brahmuttamena kathite brahmavihāre ime iti veditvā bhiyyo etesu ayam pakinnakakathā pi viññeyyā.

424. Etāsu hi mettā-karuṇā-muditā-upekkhāsu atthato tāva mejjatī³ ti mettā. Siniyhatī ti attho. Mitte vā bhavā mittassa vā esā pavattatī ti pi mettā.

Paradukkhe sati sādhuṇaṃ hadayakampanaṃ karotī ti karuṇā. Kiṇāti vā parassa dukkhaṃ himsati vināsetī ti

¹ Dhs. § 251. Comp. Mahāvuyutp. 82. Visuddhimagga l. l.

² imam G.

³ mijjatī M.

karuṇā. Kiriyati vā dukkhitesu, pharaṇavasena pasāriyati ti karuṇā.

Modanti tāya taṃ samaṅgino sayam vā modati modana-mattam eva vā taṃ ti muditā.

Averā hontū ti ādi vyāpādappahānena majjhatabbhāvū-pagamanena ca upekkhatī ti upekkhā.

Lakkhaṇādito paṇ' ettha hitākārappavattilakkhaṇā mettā hitūpasamhārarasā, āghātavinayapaccupaṭṭhānā, sattānam manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Vyāpādupasamo etissā sampatti sinehasambhavo vipatti. Dukkhaṇayanānākārappa-vattilakkhaṇā karuṇā paradukkhāsahanarasā, avihiṃsā-paccupaṭṭhānā, dukkhābhibhūtānam anāthabhāvadassana-padaṭṭhānā. Vihimsūpasamo tassā sampatti, sokasambhavo vipatti. Pamodalakkhaṇā muditā anissāyanarasā, arativighātapaccupaṭṭhānā, sattānam sampattidassanapadaṭṭhānā. Arativūpasamo tassā sampatti, pahāsasambhavo vipatti.

Sattesu majjhatakarapavattilakkhaṇā upekkhā, sattu sambhavadassanarasā paṭighānūnaya-vūpasamapaccupaṭṭhānā. Kammassakā sattā te kammassa ruciya sukhitā vā bhavissanti dukkhato vā muccissanti pattasampattito vā pana parihāyissanti ti evam pavattakammassakatā dassanapadaṭṭhānā. Paṭighānūnaya-vūpasamo tassā sampatti, gehasitāya aññānupekkhāya sambhavo vipatti.

425. Catunnaṃ paṇ' etesaṃ brahmavihāraṇaṃ vipassanāsukham eva bhavasampatti ca sādharāṇaṃ payojanaṃ vyāpādādipaṭighāto. Āvenikaṃ vyāpādapaṭighātappayojanaṃ h'ettha mettāvihiṃsā, aratirāgapaṭighātappayojanā itarā. Vuttam pi c'etaṃ: nissaraṇaṃ h'etaṃ āvuso vyāpādassa yad idam mettā cetovimutti, nissaraṇaṃ h'etaṃ āvuso vihesāya yad idam karuṇā cetovimutti, nissaraṇaṃ h'etaṃ āvuso aratiyā yad idam muditā cetovimutti, nissaraṇaṃ h'etaṃ āvuso rāgassa yad idam upekkhā cetovimutti ti.

Ekamekassa c'ettha āsannadūravasena dve dve paccatthikā. Mettābrahmavihārassa hi samīpacāro viya purisassa sapatto gunadassanasabhāgatāya rāgo āsannapaccatthiko, so lalum otāraṃ labhati, tato sutthu mettā rakkhitaṃ, pabbatādigahanaṇissito viya purisassa sapatto sabhāgavi-sabhāgatāya vyāpādo dūrapaccatthiko.

Tato nibbhayena mettāyitabbam. Mettāyissati ti ca nāma kopañ ca karissati ti aṭṭhānam etaṃ. Karuṇābrahmavihārassa cakkhuvīññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisamyuttānaṃ appaṭilābhānaṃ vā appaṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbam atītaṃ niruddhaṃ viparinataṃ na samanussarato uppajjati domanassam. Yam evarūpaṃ domanassam idaṃ vuccati gehasitadomanassan^{*} ti ādinā nāyena āgataṃ gehasitadomanassam vipattidassanaṃ sabhāgatāya āsannapaccatthikaṃ. Sabhāgavisabhāgatāya vihesū dūrapaccatthikā, tasmā tato nibbhayena karuṇāyitabbam. Karuṇam ca nāma karissati pāṇiādīhi ca vihesessati ti aṭṭhānam etaṃ.

Muditābrahmavihārassa cakkhuvīññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisamyuttānaṃ paṭilābhānaṃ vā paṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbam atītaṃ niruddhaṃ viparinataṃ na samanussarato uppajjati somanassam. Yam evarūpaṃ somanassam idaṃ vuccati gehasitasomanassan ti ādinā nāyena āgataṃ. Gehasitasomanassam sampattidassanasabhāgatāya āsannapaccatthikaṃ. Sabhāgavisabhāgatāya aratī dūrapaccatthikā, tasmā tato nibbhayena muditā bhāvetabbā. Mudito va nāma bhavissati paccantasenaśanesu vā ukkaṇṭhissati ti aṭṭhānam etaṃ.

426. Upekkhābrahmavihārassa pana cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati uppekkhābālāssa mūlhassa puthujjanassa anodhijinassa avipākajinassa anādinavadassāvino assutavato puthujjanassa. Yā evarūpā upekkhā² rūpaṃ sā nātivatṭati, tasmā sā upekkhā gehasitā ti vuccatī ti. Ādinā nāyena āgatā gehasitā aññānupekkhā dosagūṇānaṃ avicāraṇavasena sabhāgattā āsannapaccatthikā sabhāgavisabhāgatāya rūgapaṭighā dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena upekkhitabbam. Upekkhissati ca nāma rajjissati ca paṭihaññissati cā ti aṭṭhānam etaṃ.

Sabbesam pi ca etesaṃ kattukāmatā chando-ādi-nivaraṇādi-vikkhambhanā majjham. Appahīnapariyosānaṃ

^{*} Milindapañha p. 45.

² Yathā evarūpaṃ upekkhā-rūpaṃ sātā G.

paññattidhammavasena eko vā satto aneke vā sattā ārammaṇam upacāre vā appanāya vā pattāya ārammaṇavaḍḍhaṇam tatthāyaṃ vaḍḍhanakkamo.

Yathā hi kusalo kassako kasitabbatṭhānam paricchinditvā kasati evaṃ paṭhamam ev'ekam āvāsam paricchinditvā tattha sattesu imasmim āvāse sattā averā hontū ti ādinā nayena mettā bhāvetabbā. Tatha cittaṃ muduṃ kammaṇiyam katvā dve āvāsā paricchinditabbā.

427. Tato anukkamena tayo cattāro pañca cha satta attha nava dasa ekāraccā upaḍḍhagāmo gāmo janapado rajjam ekā disā ti evaṃ yāva ekam cakkavālam vā tato vā pana bhiyyo tattha tattha sattesu mettā bhāvetabbā tathā karuṇādayo ti ayam ettha ārammaṇavaḍḍhanakkamo.

Yathā pana kasiṇānaṃ nissando āruppasamādhī āruppasamādhinissando nevasaññānāsaññāyatanam vipassanānissando phalasamāpatti samathavipassanānissando nirodhasamāpatti eva purimabrahmaṇavihārattāya nissando ettha upekkhābrahmaṇavihāro.

Yathā hi thambhe anussāpetvā tulāsaṅghāṭam anāropetvā na sakkā ākāse kūṭagopānasiyo tṭhapetuṃ evaṃ purimesu tatiyājjhānaṃ vinā na sakkā catuttham bhāvetuṃ.

Kasiṇesu pana uppannatatiyājjhānassa p'esā n'uppajjati visabhāgārammaṇattā ti ettha siyā.

428. Kasmā paṇ'etā mettākaruṇāmuditāupekkhā brahmaṇavihārā ti vuccanti? Kasmā catasso ca ko ca etāsaṃ kamo Vibhaṅge ca kasmā appamañña ti vuttā ti vuccate?

Seṭṭhatṭhena tāva niddosabhāvena c'ettha brahmaṇavihārā veditabbā. Sattesu sammāpaṭipattibhāvena hi seṭṭhā ete vihārā. Yathā ca brahmāno niddosacittā viharanti evaṃ etehi sampayuttā yogino brahmasamā va hutvā viharanti ti seṭṭhatṭhena niddosabhāvena ca brahmaṇavihārā ti vuccanti.

'Kasmā catasso ti' ādi pañhassa pana idaṃ vissajjanam. Visuddhimaggādivasā catasso, hitādi-ākāravasā paṇāyam kamo, pavattanti ca appamāṇe tā gocare yena tad appamañña.

Etāsu hi yasmā mettāvyāpādabahulassa karuṇāvihesābahulassa muditā-aratibahulassa upekkhāragabahulassa Visuddhimaggo. Yasmā ca hitūpasamhara-ahitāpanayana-

sampattimodana-anābhogavasena catubbidho yeva sattesu manasikāro yasmā ca yathā mātā daharagilānayobbanappattasakiccappasutesu catūsu puttesu daharassa abhivuddhikāmā hoti, gilānassa gelaññāpanayanakāmā, yobbanappattassa yobbanasampattiyā ciratthitikāmā, sakiccapasutassa kismimci pi pariyāye avyāvaṭṭā hoti tathā appamaññā viharikenā pi sabbasattesu mettādivasena bhavitabbam² tasmā ito Visuddhimaggādivasā catasso va appamaññā.

429. Yasmā pana catasso p'etā bhāvetukāmena paṭhamam hitākārappavattivasena sattesu paṭipajjitabbam hitākārappavattilakkhaṇā ca mettā tato evam patthitahitānaṃ satānaṃ dukkhābhibhavaṃ disvā vā sutvā vā sambhāvetvā dukkhāpanayanākārappavattivasena dukkhāpanayanakārappavattilakkhaṇā ca karuṇā. Ath'evam patthitahitānaṃ patthitadukkhāpagamānaṃ paṇ'esaṃ sampattiṃ disvā sampattimodanavasena pamodanalakkhaṇā ca muditā. Tato param pana kātābbābhāvatō ajjhūpekkhākatasāṅkhātēna majjhattākārena paṭipajjitabbam majjhattākārappavattilakkhaṇā ca upekkhā. Tasmā ito hitādi-ākāravasā paṇāyaṃ paṭhamam mettā vuttā. Atha karuṇā muditā upekkhā ti ayaṃ kamo veditabbo.

Yasmā pana sabbā p'etā appamāṇe gocare pavattanti tasmā appamaññā ti vuccanti. Appamāṇā hi sattā etāsaṃ gocarabhūtā ekasattassā pi ca ettake padese mettādayo bhāvetabbā ti. Evam pamāṇam agahetvā sakalapharaṇavasena eva pavattā ti tena vuttam.

Visuddhimaggādivasā catasso, hitādiākāravasā paṇāyaṃ kamo, pavattanti ca appamāṇe tā gocare yena tad appamaññā ti.

Evam appamāṇagocaratāya ettha lakkhaṇāsu cāpi etāsu purimā tisso tikacatukkajjhānikā va honti. Kasmā? Somanassāvippayogato. Kasmā paṇāyaṃ somanassena avippayogo ti? Domanassasamutthitānaṃ vyāpādādināṃ nissaraṇatū pacchimā pana avasesekajjhānikā va. Kasmā? Upekkhāmettāsampayogato. Na hi sattesu majjhattākā-

² Hardy, Eastern Monachism 249.

rappavattā brahmavihārupekkhā upekkhāvedanam vinā vattati ti.

Brahmavihāarakathā niṭṭhitā.

430. Idāni rāgacaritasattānam ekantaṃ hitaṃ nānārammaṇesu ekekaññhānavasena pavattamānaṃ rūpāvacarakusalā¹ ti ādi āradham.

Tattha uddhumātakasaññāsahagatan ti ādisu bhastā viya vāyunā uddham jīvitapavīyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sunabhāvena uddhumātattā uddhumātaṃ. Uddhumātaṃ eva uddhumātakam paṭikkulattā vā kucchitaṃ uddhumātaṃ ti uddhumātakam. Tathārūpassa chavasārīrass' etam adhivacanam.

Vinīlam² vuccati viparibhinnavannaṃ. Vinīlam eva vinīlakam paṭikkulattā vā kucchitaṃ vinīlam ti vinīlakam. Mamsussadatṭhānesu rattavannaṃ, pubbasannicayaṭṭhānesu setavannaṃ, yebhuyyena nīlavannaṃ nīlaṭṭhāne nīlasātakapārutass' eva chavasārīrass' etam adhivacanam.

Paribhinnaṭṭhānesu vissandamānaṃ pubbaṃ vipubbaṃ. Vipubbaṃ eva vipubbakam paṭikkulattā vā kucchitaṃ vipubban ti vipubbakam. Chavasārīrass' etam adhivacanam.

Vicchiddam vuccati dvidhā chindanena apavāritaṃ. Vicchiddam eva vicchiddakam paṭikkulattā vā kucchitaṃ vicchiddan ti vicchiddakam. Vemajjhe chinnassa chavasārīrass' etam adhivacanam.

Ito etto ca vividhākārena soṇasigālādīhi khāyitaṃ vikkhāyitaṃ. Vikkhāyitaṃ eva vikkhāyitakam paṭikkulattā vā kucchitaṃ vikkhāyitaṃ ti vikkhāyitakam. Tathārūpassa chavasārīrass' etam adhivacanam.

Vividhā khittaṃ vikkhittaṃ. Vikkhittaṃ eva vikkhittakam paṭikkulattā vā kucchitaṃ. Vikkhittan ti vikkhittakam aññena hattham aññena pādam aññena sisan ti evaṃ tato tato khittassa chavasārīrassa adhivacanam.

Hataṃ ca purimanayen' eva vikkhittakam cā ti hata-vikkhittakam. Kākapadākārena aṅgapaccaṅgesu satthena

¹ Dhs. § 263.

² Dhs. § 264.

hanitvā vuttanayena vikkhittakassa chavasarīrassa etam adhivacanam.

Lohitam kirati vikkhipati ito c' ito ca paggharati ti lohitakam. Paggharitalohitamakkhitassa chavasarīrass' etam adhivacanam.

Pulavā vuccanti kimayo. Pulave kirati ti pulavakam. Kimiparipunnassa chavasarīrass' etam adhivacanam.

Aṭṭhi yeva aṭṭhikam paṭikkulattā vā kucchitam. Aṭṭhi ti aṭṭhikam aṭṭhikasāṅkhalikāya pi ekatṭhikassa pi etam adhivacanam.

Imāni ca pana uddhumātakādīni nissūya uppannamimit-tānam pi nimittesu paṭiladdhajjhānānam pi etān' eva nā-māni. Tattha uddhumātakanimittē appanāvasena uppannā saññā uddhumātakasaññā. Tāya uddhumātakasaññāya sampayogaṭṭhena sahaगतam uddhumātakasaññāsahagatam. Vinīlakasaññāsahagatādisu pi es' eva nayo.

Yam pan' ettha bhāvanāvidhānam vattabham bhaveyya tam sabbākārena Visuddhimagge¹ vuttam eva. Avasesā pāliyaṇṇā heṭṭhā vuttanayen' eva veditabbā. Kevalam hi idha catutthajjhānavasena upekkhābrahmavihāre viya paṭhamajjhānavasena ekekasmiṃ pañcavisati ekakā honti asubhārammaṇassa ca avaḍḍhaniyyattā paritte uddhumākaṭṭhāne uppannamittārammaṇam parittārammaṇam, mahante appamāṇārammaṇam veditabham. Sesesu pi es'eva nayo.

Iti asubhāni subhaguṇo dasasatalocanena thutakitti yāni avoca dasabalo ekekajjhānahetūni.

431. Evaṃ pālinayen 'eva tāva sabbāni tāni jānitvā teseva ayam bhiyyo pakinnakakathā pi viññeyyā. Etesu hi yattha katthaci adhigatajjhāno suvikkhambhitarāgattā vitarāgo viya nilloluppacāro hoti evaṃ sante pi yvāyam asubhappabhedo vutto so sarīrasabhāvappattivasena ca rāgacaritabhedavasena cā ti veditabbo.

Chavasarīram hi paṭikkūlabhāvam āpajjamānam uddhumātakasabhāvappattam vā siyā vinīlakādīnam vā aññatara-sabhāvappattam iti yādisam yādisam sakkā hoti laddhum

¹ Visuddh. p. 98.

tādise tādise uddhumātakapaṭikkūlaṃ vinīlakapaṭikkūlaṃ ti
evaṃ nimittam gaṇhitabbam evā ti sarīrasabhāvappattiva-
sena dasadhā asubhappabhedo vutto ti veditabbo.

432. Visesato c'ettha uddhumātakam sarīrasaṇṭhāna-
vipattippakāsanato sarīrasaṇṭhānarāgino sappāyam.

Vinīlakam chavirāgavipattippakāsanato¹ sarīravanna-
rāgino² sappāyam.

Vipubbakam kāyavannaṇapaṭibaddhassa duggandhabhā-
vassa pakāsanato mālāgandhādivasena samuṭṭhāpitasarīra-
gandharāgino sappāyam.

Vicchiddakam antosusirabhāvappakāsanato sarīre
ghanabhāvarāgino sappāyam.

Vikkhāyitakam maṃsūpacayasampattivināsappakāsa-
nato thanādisu sarīrappadesesu maṃsūpacayarāgino sap-
pāyam.

Vikkhittakam āṅgapaccaṅgānam vikkhepappakāsanato
āṅgapaccaṅgalīrāgino sappāyam.

Hatavikkhittakam sarīrasaṅghāṭabhedavikārappakā-
sanato sarīrasaṅghāṭasampattirāgino sappāyam.

Lohitakam lohitaṃmakkhitaṇṭikkūlabhāvappakāsanato
alamkārajanitasobharāgino sappāyam.

Puḷavakam kāyassa anekakimikulasādhāraṇabhāvappa-
kāsanato kāye mamattarāgino sappāyam.

Aṭṭhikam sarīraṭṭhīnam paṭikkūlabhāvappakāsanato
dantasampattirāgino sappāyan ti.

Evaṃ rāgacaritavasenā pi dasadhā asubhappabhedo
vutto ti veditabbo.

433. Yasmā pana dasavidhe pi etasmiṃ asubhe seyyathā
pi nāma aparisaṇṭhitajalāya sīghasotāya nadiyā aritta-
balen 'eva nāvā tiṭṭhati, vinā arittena na sakkā ṭhapetum
evaṃ evaṃ dubbalattā ārammaṇassa vitakkabalen 'eva
cittam ekaggaṃ hutvā tiṭṭhati, vinā vitakkena na sakkā
ṭhapetum tasmā paṭhamajjhānam ev 'ettha hoti na dutiyā-
dīni. Paṭikkūle pi c'etasmiṃ ārammaṇe 'addhā imāya
paṭipadāya jarāmarāṇamhā paṭimuccissāmī ti' evaṃ āni-
samsadassāvitāya ceva nīvaraṇasantāpappahānena ca pīti-

¹ chavivannaṇavipphatto M.

² chavivannarāgino M.

somanassam uppajjati. 'Bahum dāni vetanam labhissāmi ti' ānisamsadassāvino pupphachaddakassa gūtharāsimhi viya upasantavyādhidukkhassa rogino vamanavirecanappavattiyam viya ca dasavidham pi c'etam asubham lakkhanato ekam eva hoti. Dasavidhassā pi etassa asuciduggandha-jegucchapattikkūlabhāvo eva lakkhaṇam. Tad ev 'etam iminā lakkhaṇena na kevaṇam. Matasarire yeva dantaṭṭhikadassāvino pana Cetiya-pabbata-vāsi-Mahā-Tissattherassa viya hatthikkhandhagatam rājānam ullokentassa Saṃgha-rakkhitattherupaṭṭhākasāmaṇerassa viya ca jīvamānakasarire pi upaṭṭhāti. Yath' eva hi matasariram evam jīvamānakam pi asubham eva. Asubhalakkhaṇam pan'ettha āgantukena alamkārena paṭicchannattā na paññāyati ti.

Asubhakathā niṭṭhitā.

434. Kim pana paṭhavikasiṇam ādim katvā aṭṭhika-saññāpariyosānā c'esā rūpāvacarappanā udāhu aññā pi atthi ti? Atthi. Ānāpānājjhānam hi kāyagatā sati bhāvanā ca idha na kathitā. Kiñcā pi na kathitā? Vāyokasiṇe pana gahite ānāpānājjhānam gahitam eva vaṇṇakasīnesu ca gahitesu kesādisu catukkapañcakajjhānavasena uppannā kāyagatā sati dasasu asubhesu gahitesu dvattimsākāre paṭikkūlamānasikārajjhānavasena c'eva navasivathikāvaṇṇājjhānavasena ca pavattā kāyagatā sati gahitā vā ti sabbā pi rūpāvacarappanā idha kathitā hoti ti.

Rūpāvacarakusalakathā niṭṭhitā.

435. Idāni arūpāvacarakusalam dassetum puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āraddham. Tattha arūpūpapattiyā ti arūpabhāvo ti arūpo. Arūpe upapatti arūpūpapatti, tassā arūpūpapattiyā maggam bhāveti ti upāyam hetum kāraṇam uppādeti vaddheti. Sabbaso ti sabbākārena sabbasam vā anavasesānan ti attho.

436. Rūpasaññānan² ti saññāsīsenā vuttarūpāvacar-

¹ Dhs. § 265 ff. ² Visuddhimagga J. P. T. S. 1891—3 p. 106, Grimblot Sept Suttas Pālis p. 262. Mahāvīyutpatti 60. Mahāparinibbānasutta III, 33.

rajjhānānaṃ eva tadārammaṇānaṃ ca. Rūpāvacarajjhānaṃ pi hi rūpaṃ ti vuccati. Rūpī rūpāni passati ti ādisu, tassa ārammaṇaṃ pi bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇāni ti ādisu, tasmā idha rūpe saññā rūpasaññā ti evaṃ saññāsīsena rūpāvacarajjhānass 'etaṃ adhivacanaṃ. Rūpaṃ saññā assā ti rūpasaññaṃ, rūpaṃ assa nāmaṃ ti vuttaṃ hoti. Evaṃ paṭhavīkasiṇādibhedassa tadā ārammaṇass' etaṃ adhivacanaṃ ti veditabbaṃ.

437. Samatikkamā ti virāgā nirodhā ca kiṃ vuttaṃ hoti? Etāsaṃ kusala vipākakiriyaṃvasena pañcadasannaṃ jhāna saṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ etesaṃ ca paṭhavīkasiṇādivasena aṭṭhannaṃ ārammaṇa saṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ sabbākārena anavasesānaṃ vā virāgā ca nirodhā ca. Virāga hetuṃ eva nirodha hetuṃ ca ākāśānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññānaṃ etaṃ upasampajja viharitum ti.

Tattha yasmā ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo na hoti samatikkantāsu ca saññāsu ārammaṇasamatikkantaṃ eva hoti tasmā ārammaṇasamatikkamaṃ avatvā katamā rūpasaññā? Rūpāvacarasamāpattiṃ samāpannassa vā upa-pannassa vā diṭṭhadhammasukkhavihārissa vā saññā sañjānānaṃ sañjānitattaṃ imā vuccanti rūpasaññāyo. Imā rūpasaññāyo atikkanto hoti vitikkanto samatikkanto, tena vuccati sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā ti. Evaṃ Vibhaṅge saññānaṃ yeva samatikkamo vutto. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena vattabbā etā samāpattiyo na ekasmiṃ yeva ārammaṇe paṭhamajjhānādini viya tasmā ayaṃ ārammaṇasamatikkamavaseṇā pi atthavaṇṇanā katā ti veditabbā.

438. Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā ti. Cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānaṃ ca paṭighā tena samuppannā saññā paṭighasaññā. Rūpasaññādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Yathāha tattha 'katamā paṭighasaññā?' 'Rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabbasaññā imā vuccanti paṭighasaññāyo ti.'¹ Tāsaṃ kusala vipākānaṃ pañcannaṃ akusala vipākānaṃ pañcannaṃ ti

¹ Visuddhimagga in J. P. T. S. 1891—93. p. 106.

sabbaso dasannam pi paṭighasaññānam atthaṅgamā pahānā asamuppādā appavattim katvā ti vuttam hoti. Kāmañ c'etā paṭhamajjhānādini samāpannassā pi na santi, na hi tasmim samaye pañcadvāravasena cittaṃ pavattati. Evaṃ sante pi aññattha pahīnānam sukhadukkhānam catutthajjhāne viya sakkāyaditṭhādīnam tatiyamagge viya ca imasmim jhāne ussāhajananatthaṃ imassa jhānassa pasamsāvasena etāsaṃ ettha vacanaṃ veditabbam. Athavā kiñcā pi tā rūpāvacaraṃ samāpannassa na santi¹ atha kho na pahīnattā na santi. Na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā samvattati, rūpāyattā² va etāsaṃ pavatti. Ayaṃ pana bhāvanā rūpavirāgāya samvattati tasmā tā ettha pahīnā ti vuttuṃ vaṭṭati. Na kevalaṃ ca vuttuṃ ekamsen 'eva evaṃ dhāretum pi vaṭṭati. Tāsaṃ hi ito pubbe appahīnattā yeva paṭhamajjhānam samāpannassa saddo kaṇṭako ti vutto Bhagavatā. Idha ca pahīnattā yeva arūpasamāpattinaṃ ānañjātā santavimokkhatā ca vuttā.

Ālāro ca Kālāmo āruppaṃ samāpanno pañcamattāni sakaṭasatāni nissāya nissāya atikkamantāni neva addasa na pana saddaṃ assosi ti.

439. Nānattasaññānam amanasikārā ti nānatte vā gocare pavattānaṃ saññānam nānattānaṃ vā saññānam yasmā hi etā tattha katamā nānattasaññā? Asamāpannassa manodhātusamaṅgissa vā manovīññāpadhātusamaṅgissa vā saññā sañjānanā sañjānitattam imā vuccanti nānattasaññāyo ti. Evaṃ Vibhaṅge vibhajitvā vuttā idha adhippetā. Asamāpannassa manodhātumanovīññāpadhātusaṅgaḥitā saññā rūpasaddādibhedanānatte nānāsabhāvagocare pavattanti. Yasmā c'etā atṭha kāmāvacarakusalasaññā dvādasa akusalasaññā ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā dve akusalavipākasaññā ekādasa kāmāvacarakiriya-saññā ti evaṃ cattālisaṃ pi saññānānattānānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā³ tasmā nānattasaññā ti vuttā. Tāsaṃ sabbaso nānattasaññānam amanasikārā anāvajjanā asamanāhārā apaccavekkhaṇā.

Yasmā tā nāvajjati na manasikaroti na paccavekkhati

¹ nayanti T.

² rūpāyatanā T.

³ sadisā M.

tasmā ti vuttam hoti. Yasmā c'ettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhava pi na vijjanti pag eva tasmim bhava imam jhānam upasampajja viharanākāle tasmā tasmaṃ samatikkamā atthaṅgamā ti dvedhā pi abhāvo yeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭhakāmāvacarakusalasaññā navakiriyasaññā dasākusala-
saññā ti imā sattavīsati saññā iminā jhānena nibbatte bhava vijjanti tasmā tasmaṃ amanasikārā ti vuttan ti veditabbam. Atrā pi hi imam jhānam upasampajja viharanto tasmaṃ amanasikārā yeva upasampajja viharati tā pana manasika-
ronto asamāpanno hoti ti.

Saṅkhepato c'ettha rūpasaññānam samatikkamā ti iminā sabbarūpāvacaradhammānam pahānam vuttam, pa-
ṭighasaññānam atthaṅgamā nānattasaññānam amanasikārā ti iminā sabbesam kāmāvacaracittacetasi-
kānam ca pahānā amanasikāro ti ca vutto ti veditabbo.

440. Iti Bhagavā paṇṇarasannaṃ rūpasaññānam sama-
tikkamena dasannaṃ paṭighasaññānam atthaṅgamena catu-
cattālisāya nānattasaññānam amanasikārenā ti tīhi padehi
ākāsānañcāyatanasamāpattiyā vaṇṇam kathesi. Kiṃ kārāṇā
ti ce? Sotūnaṃ ussāhajanattham c'eva palobhanattham
ca.¹ Sace hi keci apaṇḍitā vadeyyum: satthā 'ākāsānañ-
cāyatanasamāpattim nibbattethā ti' vadeti. Ko nu kho
etāya nibbattitāya attho ko ānisaṃso ti? Te evaṃ vattum
mā labhantū ti imehi ākārehi samāpattiyā vaṇṇam kathesi.
Taṃ hi tesam sutvā evaṃ bhavissati, evaṃ santā kira ayaṃ
samāpatti evaṃ paṇītā, nibbattessāmi nan ti. Ath' assā
nibbattanatthāya ussāhaṃ karissanti palobhanatthañ cā pi
tesam etissā vaṇṇam kathesi visakaṇṭakavāṇijo viya. Visa-
kaṇṭakavāṇijo nāma gulāvāṇijo vuccati. So kira gulaphā-
ṇitakhaṇḍasakkarādīni sakaṭenādāya paccantagāmaṃ gantvā
'visakaṇṭakam gaṇhatha, visakaṇṭakam gaṇhathā' ti uggho-
sesi. Taṃ sutvā gāmikā 'visaṃ nāma kakkhaḷam, yo taṃ
khādati so marati, kaṇṭako pi vijjhितvā māreti ubho p'ete
kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso ti' gehadvārāni thakesum,
dārake ca palāpesum. Taṃ disvā vāṇijo 'avohārakusalā'²

¹ palobhanamattañ ca T.² vohārak° M.

ime gāmikā, handa ne upāyena gaṇhāpemī' ti 'atimadthuram gaṇhatha, atisādhum gaṇhatha, guḷam phāṇitam sakkaram samaggham labbhati, kūṭamāsakakūṭakahāpanādīhi pi labbhati ti' ugghosesi. Tam sutvā gāmikā haṭṭhapahatṭhā niggantvā bahum pi mūlam datvā gaṇhimsu. Tattha vāṇijassa 'visakaṇṭakam gaṇhathā ti' ugghosanam viya Bhagavato 'ākāsānañcāyatanasamāpattim nibbattethā ti' vacanam. 'Ubho p'ete kakkhālā, ko ettha ānisaṃso ti' gāmikānam cintanam^{*} viya Bhagavā 'ākāsānañcāyatanaṃ nibbattethā ti' āha. 'Ko nu kho ettha ānisaṃso nā'ssa guṇam jānāmi ti' sotūnam cintanam. Ath' assa vāṇijassa 'atimadthuram gaṇhathā ti' ādi vacanam viya Bhagavato rūpassaṇṇāsamatikkamanādikaṃ ānisaṃsappakāsanam. Idam hi sutvā te bahum pi mūlam datvā gāmikā viya guḷam iminā ānisaṃsena palobhitacittā mahantam pi ussāham katvā imam samāpattim nibbattessanti ti ussāhajananaṭṭham palobhanatthaṃ ca kathesi.

441. Ākāsānañcāyatanaśāṇṇāsahagatan ti. Ettha nā'ssa anto ti anantam. Ākāsam anantam ākāśanantam. Ākāśanantam eva ākāśānañcatam ākāśānañ ca adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanaṃ assa sampayuttadhammassa jhānassa devānam devāyatanaṃ ivā ti ākāśānañcāyatanaṃ. Kasi-nugghāṭimākāsass' etam adhivacanam. Tasmim ākāśānañcāyatane appanāppattāya saññāya saḥagatam ākāśānañcāyatanaśāṇṇāsahagatam. Yathā pana aññattha ananto ākāso ti vuttam evam idha anantan ti vā parittan ti na gahitam. Kasmā? Anante gahite parittam na gayhati, paritte gahite anantam na gayhati. Evaṃ sante ārammaṇacatukkam na pūreti, desanā soḷasakkhattukā na hoti Sammāsambuddhassa ca imasmim ṭhāne desanam soḷasakkhattukam katum ajjhāsayo. Tasmā anantan ti vā parittan ti vā avatvā ākāśānañcāyatanaśāṇṇāsahagatan ti āha. Evaṃ hi sati ubhayam pi gahitam eva hoti, ārammaṇacatukkam pūreti, desanā soḷasakkhattukā sampajjati. Avaseso pāli-attho heṭṭhā vuttanayen' eva veditabbo.

442. Rūpāvacaracattutthajjhānanikanti pariyādānadukkha-

^{*} cittanā G.

tāya c'etthā pi dukkhā paṭipadā pariyādinñanikantikassa appanā parivāsadandhatāya dandhābhiññā hoti vipariyāyena sukhā paṭipadā ca khippābhiññā ca veditabbā. Parittakasiṇugghāṭimākāse pana pavattajjhānaṃ parittārammaṇaṃ, vipulakasiṇugghāṭimākāse pavattaṃ appamāṇārammaṇaṃ ti veditabbaṃ. Upekkhābrahmavihāre viya ca idhā pi catutthajjhānavasena pañcavīsati catukkā honti yathā c'ettha evaṃ ito paresu pi. Visesaṃ samattam eva paṇ' etesu vaṇṇayissāma.

443. Ākāśānañcāyatanaṃ samatikkamā ti.¹ Ettha tāva pubbe vuttanāyena 'eva ākāśānañcaṃ āyatanaṃ assa adhiṭṭhānaṭṭhena ti jhānaṃ pi ākāśānañcāyatanaṃ. Vuttanāyena 'eva ārammaṇaṃ pi. Evaṃ etaṃ jhānañ ca ārammaṇaṃ cā ti ubhayam pi appavattikarāṇena ca amanasikarāṇena ca samatikkamitvā va yasmā idaṃ viññānañcāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ tasmā ubhayam p' etaṃ ekajjhaṃ katvā ākāśānañcāyatanaṃ samatikkammā ti idaṃ vuttaṃ ti veditabbaṃ.

Viññānañcāyatanaśāññāsahagataṃ ti ettha pana anantaṃ ti. Manasikātabbavasena nā 'ssa anto ti anantaṃ. Anantaṃ eva ānañcaṃ, viññānaṃ ānañcaṃ viññānañcāyatanaṃ ti avatvā viññānañcaṃ ti vuttaṃ. Ayaṃ h'ettha rūḥhisaddo. Tad eva viññānañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena imissā saññāya āyatanaṃ ti viññānañcāyatanaṃ. Tasmā viññānañcāyatane pavattāya saññāya sahagataṃ ti viññānañcāyatanaśāññāsahagataṃ. Ākāse pavattaviññānaṃ ārammaṇassa jhānaśā 'etaṃ adhi-vacanaṃ. Idha ākāśānañcāyatanaśāññāsahagatā pariyādānadukkhataṃ dukkhā paṭipadā pariyādinñanikantikassa appanā parivāsadandhatāya dandhābhiññā, vipariyāyena sukhā paṭipadā khippābhiññā ca. Parittakasiṇugghāṭimākāsārammaṇaṃ samāpattiṃ ārabha pavattiyā parittārammaṇatā vipariyāyena appamāṇārammaṇatā veditabbā.

Sesaṃ purimasadisam eva.

444. Viññānañcāyatanaṃ samatikkamā ti.² Ettha pi pubbe vuttanāyena 'eva viññānañcāyatanaṃ assa adhiṭṭhānaṭṭhena ti jhānaṃ pi viññānañcāyatanaṃ. Vuttanāyena 'eva ca ārammaṇaṃ pi. Evaṃ etaṃ jhānañ ca ārammaṇaṃ

¹ Dhs. § 266.

² Dhs. § 267.

cā ti ubhayam appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā va yasmā idaṃ ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja vihātabbam tasmā ubhayam p'etaṃ ekajjhaṃ katvā viññāṇaṇcāyatanaṃ samatikkamā ti idaṃ vuttan ti vedittabbam.

Ākiñcaññāyatanaśaṇṇāsahagatan ti. Ettha pana nā'ssa kiñcanan ti ākiñcanam. Antamaso bhaṅgamattam pi assa avasiṭṭhaṃ natthi ti vuttam hoti. Ākiñcanassa bhāvo ākiñcaññam. Ākāśāṇaṇcāyatana viññāṇāpāgamass' etaṃ adhivacanam.

Taṃ ākiñcaññam adhiṭṭhānatṭhena imissā saññāya āyatanaṃ ti ākiñcaññāyatanaṃ. Tasmim ākiñcaññāyatane pavattāya saññāya sahagatan ti ākiñcaññāyatanaśaṇṇāsahagataṃ. Ākāśe pavattitaviññāṇāpāgamārammaṇassa jhānass' etaṃ adhivacanam.

Idha viññāṇaṇcāyatanaśaṇṇāpattiyā nikanti pariyādāna dukkhatāya dukkhā paṭipadā pariyādiṇṇanikantikassa appanā parivāsadandhatāya dandhābhiññā, vipariyāyena sukhā paṭipadā khippābhiññā ca hoti. Parittakasiṇugghāṭimākāśe pavattitaviññāṇāpāgamārammaṇatāya parittārammaṇatā, vipariyāyena appamāṇārammaṇatā vedittabbā. Sesam purimasadisam eva.

445. Ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamā¹ ti. Etthā pi pubbe vuttanayen 'eva ākiñcaññam āyatanaṃ assa adhiṭṭhānatṭhenā ti jhānam² pi ākiñcaññāyatanaṃ. Vuttanayen' eva ārammaṇam pi. Evaṃ etaṃ jhānaṃ ca ārammaṇam cā ti ubhayam appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā va yasmā idaṃ neva saññānāśaṇṇāyatanaṃ upasampajja vihātabbam tasmā ubhayam p'etaṃ ekajjhaṃ katvā ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamā ti idaṃ vuttan ti vedittabbam.

Nevaśaṇṇāśaṇṇāyatanaśaṇṇāsahagatan ti. Ettha pana yāya saññāya sabhāvato taṃ neva saññānāśaṇṇāyatanaṃ ti vuccati. Yathā paṭipannassa sā saññā hoti tan tāva dassetuṃ Vibhaṅge neva saññānāśaṇṇi ti uddharitvā taṃ c'eva ākiñcaññāyatanaṃ santato manasi-

¹ Dhs. § 268.

² jhānam om. M.

karoti saṅkhārāvasesasamāpattiṃ bhāveti. Tena vuccati neva saññi nāsaññi ti vuttam. Tattha santato manasikaroti ti santā vatāyaṃ samāpatti. Yatra hi nāma natthi bhāvaṃ pi ārammaṇaṃ katvā ṭhassati ti evaṃ santārammaṇatāya na santā ti manasikaroti. Santato ce manasikaroti katham samatikkamo hoti ti? Anāpajjitukāmatāya so kiñcā pi taṃ santato manasikaroti atha khvāssa aham etaṃ āpajjissāmi adhiṭṭhahissāmi vuṭṭhahissāmi paccavekkhissāmi ti esa ābhogo samannāhāro manasikāro na hoti. Kasmā? Ākiñcaññāyatanato nevasaññānāsaññāyatanassa santatarapaṇītatatāya. Yathā hi rājā mahaccarājānubhāvena hatthikkhandhagato nagaravāṭhiyaṃ vicaranto dantakārādayo sippike ekaṃ vatthaṃ daḷhaṃ nivāsetvā ekena sisam veṭhetvā dantacuppnādihi samokinnagatte anekāni dantavikati-ādini karonte disvā ‘aho vata re chekā ācariyā idisāni pi nāma sippāni karissanti ti’ evaṃ tesam chekatāya tussati na c’assa evaṃ hoti ‘aho vatāhaṃ rajjaṃ pahāya evarūpo sippiko bhaveyyan ti.’ ‘Taṃ kissa hetu? Rajjasiriyā mahānisamsatāya. So sippike samatikkamitvā va gacchati evaṃ eva sa kiñcā pi taṃ samāpattiṃ santato manasikaroti. Atha khvāssa ‘aham etaṃ samāpattiṃ āpajjissāmi adhiṭṭhahissāmi vuṭṭhahissāmi paccavekkhissāmi ti’ neva esa ābhogo samannāhāro manasikāro hoti. So taṃ santato manasikaronto pubbe vuttanayen’ eva taṃ paramasukhumam appanāpattaṃ saññaṃ pāpunāti yāya neva saññi nāsaññi nāma hoti. Saṅkhārāvasesasamāpattiṃ bhāveti ti vuccati. Saṅkhārāvasesasamāpattin ti accantasukhumabhāvappattasaṅkhārānaṃ catutthāruppasamāpattiṃ.

446. Idāni yaṃ taṃ evaṃ adhigatāya saññāya vasena nevasaññānāsaññāyatanan ti vuccati taṃ atthato dassetuṃ nevasaññānāsaññāyatanan ti. Nevasaññānāsaññāyatanam samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukkhavihārisa vā cittacetasikā dhammā ti vuttam. Tesu idha samāpannassa cittacetasikā dhammā adhippetā. Vacanatto pan’ ettha oḷārikāya saññāya abhāvato sukhumāya ca bhāvato nev’ assa sampayuttadhammassa jhānassa saññā nāsaññā ti nevasaññānāsaññā. Nevasaññānāsaññān ca taṃ manāyatanadhammāyatanapariyāpannattā āyatanañ

cā ti nevasaññānāsaññāyatanam. Atha vā yāyam ettha saññā sā paṭusaññākiccam kātum asamatthatāya nevasaññānāsaññāsaññāsaññākhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā ti nevasaññānāsaññā. Nevasaññānāsaññā ca sā sesadhammānam adhiṭṭhānatṭhen'āyatanañ cā ti nevasaññānāsaññāyatanam. Na kevalañ c'ettha saññā va edisī. Atha kho vedanā pi neva vedanā nāvedanā, cittam pi neva cittaṃ nācittaṃ, phasso pi neva phasso nāphasso ti esa nayo. Sesasampayuttadhammesu saññāsīsena pañ'āyam desanā katā ti veditabbā.

447. Pattamakḥanatelappabhutibhi ca upamāhi esa attho vibhāvetabbo.¹ Sāmaṇero kira telena pattam makketvā ṭhapesi. Tam yāgupaṇakāle thero 'pattam āharā ti' āha. So 'patte telam atthi bhante ti' āha. Tato 'āhara sāmaṇera telanāḷim pūressāmā ti' vutte 'natthi bhante telan ti' āha. Tattha yathā anto vuttattā yāguyā saddhim akappiyatṭhena telam atthi ti hoti nāḷipuraṇādinaṃ vasena natthi ti hoti evaṃ sā pi saññā paṭusaññā kiccam kātum asamatthatāya nevasaññāsaññākhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā hoti. Kim pañ'ettha saññākiccam ti? Ārammaṇasaññājananam c'eva vipassanāya ca visesabhāvaṃ upagantvā nibbidājananam. Dahanakiccam iva hi sukhodake tejodhātusaññājananakiccam c'esā paṭukātum na sakkoti. Sesasamāpattisu saññā viya vipassanāya visaya-bhāvaṃ upagantvā nibbidājananam pi kātum na sakkoti. Aññesu hi khandhesu akatābhiniveso bhikkhu nevasaññānāsaññāyatanakkhandhe sammāsivā nibbidam pattum samattho nāma natthi. Api ca āyasmā Sāriputto pakativipassako pana mahāpaṇño Sāriputtasadiso va sakkuneyya so pi. Evaṃ kira me dhammā ahutvā sambhonti, hutvā patisamenti ti evaṃ kalāpasammasanavasena eva no anupadadhammavipassanāvasena evaṃ sukhumattagatā esā samāpatti.

Yathā ca pattamakḥanatelūpamāya evaṃ maggūdakūpanāya pi ayam attho vibhāvetabbo.²

¹ Hardy Eastern Monachism p. 264.

² Hardy Eastern Monachism ib.

Maggapaṭipannassa kira therassa purato gacchanto sāmaṇero thokaṃ udakaṃ disvā 'udakaṃ bhante, upāhanā omuñcathā ti' āha. Tato therena 'sace udakaṃ atthi āhara nahānasāṭikaṃ, nahāyissāma ti' vutte 'natthi bhante ti' āha. Tattha yathā upāhanatemaṇaṭṭhena 'udakaṃ atthi ti' hoti nahānaṭṭhena 'udakaṃ natthi ti' hoti evaṃ pi sā paṭusaññā-kiccaṃ kātum asaṃmatthatāya neva saññāsaṃkhārāvasesa-sukhumabhāvena vijjamaṇattā nāsaññā hoti. Na kevalaṃ ca etāy'eva aññāhi pi anurūpāhi upamaṃhi esa attho vibhāvetabbo. Iti imāya nevasaññānāsaññāyatane pavattāya saññāya nevasaññānāsaññāyatanabhūtāya vā saññāya saha-gatan ti nevasaññānāsaññāyatanasaññāsaṃhagataṃ. Ākiñcaññāyatanasamāpattiārammaṇassa jhānass'etaṃ adhiva-canaṃ. Idha ākiñcaññāyatanasamāpattiyā nikanti-pariyā-dānadukkhataṃ dukkhā paṭipadā pariyādiṇṇanikantikassa appanāparivāsadandhatāya dandhābhiññā, vipariyāyena sukhā paṭipadā khippābhiññā ca hoti. Parittakasiṇugghā-timā-kāse pavattitaviññānāpagaṃmārammaṇaṃ samāpattiṃ ārabha pavattitāya parittārammaṇatā, vipariyāyena ap-pamaṇārammaṇatā veditabbā. Sesam purimasadisam eva.

448. Asadisarūpo nātho āruppaṃ yaṃ catubbidhaṃ
āha taṃ iti nātvāna tasmaṃ pakiṇṇakakathā
pi viññeyyā. Arūpasamāpattiyo hi

Ārammaṇātikkaṃmāto catasso pi bhavaṇ'timā |
āṅgātikkamaṃ etaṃ na icchanti vibhāvino. ||

Etāsu hi rūpanimittātikkaṃmāto paṭhamā, ākāsaṭikkamaṃ dutiyā, ākāse pavattitaviññānāṭikkamaṃ tatiyā, ākāse pavattitaviññānassa apagaṃmāṭikkamaṃ catutthā ti sabbathārammaṇātikkaṃmāto catasso pi bhavaṇ'timā arūpasamāpattiyo ti veditabbā. Āṅgātikkamaṃ pana etāsu na icchanti paṇḍitā. Na hi rūpāvacarasamāpattiṃ viya etāsu āṅgātikkamaṃ atthi. Sabbāsu pi hi etāsu upekkhācittakaggatā ti dve eva jhānaṅgāni honti. Evaṃ sante pi

Suppaṇṇitatarā honti pacchimā pacchimā idha
upamaṃ tattha viññeyyā pāsādatalasāṭikā. ||

449. Yathā hi catubhūmakassa pāsādassa heṭṭhimatale dibbanaccagītavāditasurabligandhamālasādhurasapānabhajanasayanacchādanādivasena paṇītā pañca kāmagaṇapaccupaṭṭhitā assu, dutiye tato paṇītatarā, tatiye tato paṇītatarā, catutthe sabbapaṇītatamā kiñcā pi tāni tattha catṭāri pi pāsādatalān'eva natthi tesam pāsādatalabhāvena viseso, pañcakāmagaṇasamiddhivisesena pana heṭṭhimato uparimaṃ uparimaṃ paṇītatarāṃ hoti.

Yathā ca ekāya itthiyā kantita-thūla-saṇha-saṇhatarasāṇhatamasuttānaṃ catuphala-tiphala-dvipphala-ekaphalā sātṭikā assu āyāmena ca vitthārena ca samappamāṇā tattha kiñcā pi tā sātṭikā catasso pi āyāmato ca vitthārato ca samappamāṇā, natthi tāsam pamānato viseso. Sukhasamphassasukhumabhāvamahagghabhāveli pana purimāya purimāya pacchimā pacchimā paṇītatarā honti evam evam kiñcā pi catūsu pi etāsu upekkhācittakaggatā ti etāni dve yeva aṅgāni honti. Atha kho bhāvanāvisesena tesam aṅgūnaṃ paṇītapāṇītatarabhāvena suppaṇītatarā honti pacchimā pacchimā idhā ti veditabbā.

Evam anupubbena paṇītapāṇītā p'etā.

450. Asucimhi maṇḍape laggo eko tan nissito paro |
ath' añño bahi anissāya tan taṃ nissāya vā paro ||
Ṭhito catūhi etehi purisehi yathākkamaṃ |
Samānatāya nātabbā catasso pi vibhāvinā. ||

Tatrāyaṃ atthayojanā: Asucimhi kira dese eko maṇḍapo. Ath'eko puriso āgantvā taṃ asucim jigucchamāno taṃ maṇḍapaṃ hatthehi ālambitvā tattha laggo laggito viya aṭṭhāsi. Athāparo āgantvā taṃ maṇḍapalaggaṃ purisaṃ nissito. Ath'añño āgantvā cintesi 'yo esa maṇḍapalaggo yo c'etaṃ nissito ubho p'ete duṭṭhitā dhuvo ca tesam maṇḍapapāte pāto ti. Handāhaṃ bahi yeva tiṭṭhāmīti. So taṃ nissitaṃ anissāya bahi yeva aṭṭhāsi. Athāparo āgantvā maṇḍapalaggassa taṃ nissitassa ca akhemabhāvaṃ cintetvā bahi ṭhitaṃ ca suṭṭhitaṃ mantvā taṃ nissāya aṭṭhāsi. Tattha asucimhi dese maṇḍapo viya kasinuggāṭimākaṃ daṭṭhabbam. Asucidigucchāya maṇḍapalaggo puriso viya rūpanimittadigucchāya ākāśarammaṇaṃ ākā-

sānañcāyatanam. Maṇḍapalaggam purisaṃ nissito viya ākāśārammaṇam ākāśānañcāyatanam ārabba pavattam viññāṇañcāyatanam. Tesam dvinnam pi akhemabhāvaṃ cintetvā anissāya taṃ maṇḍapalaggam bahi t̥hito viya ākāśānañcāyatanam ārammaṇam akatvā tadabhāvārammaṇam ākiñcaññāyatanam.

Maṇḍapalaggassa taṃ nissitassa ca akhemataṃ cintetvā bahi t̥hitaṃ ca ‘sut̥thito ti’ mantvā taṃ nissāya t̥hito viya viññāṇabhāvasaṅkhātam bahi padese t̥hitaṃ ākiñcaññāyatanam ārabba pavattam nevasaññānāsaññāyatanam daṭṭhabbā.

451. Evaṃ vattamānaṃ ca

Ārammaṇam karont’eva aññābhāvena taṃ idaṃ |
diṭṭhadosam pi rājānaṃ vuttihetu yathā jano. ||

Idaṃ hi nevasaññānāsaññāyatanam āsannaviññāṇañcāyatanapaccatthikā ayaṃ samāpatti ti evaṃ diṭṭhadosam pi taṃ ākiñcaññāyatanam aññassa ārammaṇassa abhāvārammaṇam karont’eva. Yathā kiṃ? Diṭṭhadosam pi rājānaṃ vuttihetu yathā jano. Yathā hi asaṃyataṃ pharusakāya-vacīmanasamācāraṃ kiñci sabbadīpapatim rājānaṃ pharusasamācāro ayaṃ ti evaṃ diṭṭhadosam pi aññattha vuttim alabhamāno jano vuttihetu nissāya vattati evaṃ diṭṭhadosam pi taṃ ākiñcaññāyatanam aññam ārammaṇam alabhamānaṃ idaṃ nevasaññāyatanam ārammaṇam karont’eva. Evaṃ kurumānaṃ ca

Ārūlho dīghanissenim yathā nissenibāhukam |
pabbataggaṃ ca ārūlho yathā pabbatamatthakam. ||
Yathā vā girim ārūlho attano yeva jaṇṇukam
olubbhati tath ’ev’etaṃ jhānaṃ olubba vattati ti.

Āruppakusalakathā niṭṭhitā.

452. Idāni yasmā sabbāni p’etāni tebhūmakakusalāni hīnādinaṃ pabhedena vattanti tasmā tesam taṃ pabhedam dassetum puna katame dhammā kusala¹ ti ādi āradḍham. Tattha hīnaṃ ti lāmakam āyūhanavasena veditabbam.

Hinuttamānaṃ majjhe bhavaṃ majjhimam, padhāna-bhāvaṃ nitaṃ paṇītaṃ uttaman ti attho.*

Tāni pi āyūhanavasena'eva veditabbāni. Yassa hi āyūhanakkhaṇe chando vihiṇo hoti viriyam vā cittaṃ vā vimamsā vā taṃ hīnaṃ nāma, yassa ca te dhammā majjhimā paṇītā taṃ majjhimam c'eva paṇītaṃ ca, yaṃ pana katukāmatāsāṅkhātamaṃ chandaṃ dhuraṃ, chandaṃ jeṭṭhakaṃ, chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā āyūhitaṃ chandādhipeyyaṃ āgatattā chandādhipeyyaṃ nāma. Viriyādhipeyyādisu pi es'eva nayo.

453. Imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā nayā gaṇetabbā. Sabbapaṭhamamaṃ viharanto hi eko va nayo, hīnaṃ ti eko, majjhimam ti eko, paṇītaṃ ti eko, chandādhipeyyaṃ ti eko, ime tāva chandādhipeyyā pañca nayā, evaṃ viriyādhipeyyādisu pi ti cattāro pancakā vīsati honti. Purimo vā eko suddhikanayo, hīnaṃ ti ādayo tayo, chandādhipeyyaṃ ti ādayo cattāro, chandādhipeyyaṃ hīnaṃ ti ādayo dvādasā ti evaṃ pi vīsati nayā honti. Ime vīsati mahānayaṃ kattha vibhattā ti? Mahāpakaraṇe hīnatti ke vibhattā, imasmiṃ pana ṭhāne hīnattikato majjhimarāsiṃ gahe tvā hīnamajjhimapaṇītavasena tayo koṭṭhāsā kātabbā. Tato pi majjhimarāsiṃ ṭhapetvā hīnapaṇīte gahe tvā nava nava koṭṭhāsā kātabbā. Hīnasmiṃ yeva hi hīnaṃ atthi, majjhimam atthi, paṇītaṃ atthi. Paṇītasmiṃ pi hīnaṃ atthi, majjhimam atthi, paṇītaṃ atthi. Tathā hīnahīnasmiṃ hīnaṃ, hīnahīnasmiṃ majjhimam, hīnahīnasmiṃ paṇītaṃ, hīnamajjhimasmiṃ hīnaṃ, hīnamajjhimasmiṃ majjhimam, hīnamajjhimasmiṃ paṇītaṃ, hīnapaṇītasmiṃ hīnaṃ, hīnapaṇītasmiṃ majjhimam, hīnapaṇītasmiṃ paṇītaṃ ti ayam eko navako.

454. Paṇītahīnasmiṃ pi hīnaṃ nāma atthi, paṇītahīnasmiṃ pi majjhimam, paṇītahīnasmiṃ paṇītaṃ, tathā paṇītamajjhimasmiṃ hīnaṃ, paṇītamajjhimasmiṃ majjhimam, paṇītamajjhimasmiṃ paṇītaṃ, paṇītapāṇītasmiṃ hīnaṃ, paṇītapāṇītasmiṃ majjhimam, paṇītapāṇītasmiṃ paṇītaṃ ti ayam dutiyo navako ti. Dve navakā atṭhārasa kam-

* paṭṭhānabhāvanitaṃ paṇītaṃ utt° M.

madvārāni nāma. Imehi pabbhavitattā imesaṃ vasena atthārāsa khattiyā atthārāsa brāhmaṇā atthārāsa vessā atthārāsa suddhā atthacattālīsa gottacaraṇāni veditabbāni. Imesu pana te-bhūmakesu kusalesu kāmāvacarakusalāṃ duhetukam pi tihetukam pi hoti, nāṇasampayuttavippayuttavasena rūpāvacarārūpāvacaraṃ pana tihetukam eva nāṇasampayuttam eva kāmāvacaraṃ c'ettha adhipatinā sahā pi uppajjati vinā pi rūpāvacarārūpāvacaraṃ adhipatisampannam¹ eva hoti. Kāmāvacarakusale c'ettha ārammaṇādhipati saha-jātādhipati ti dve pi adhipatayo labbhanti. Rūpāvacarārūpāvacaresu ārammaṇādhipati na labbhati saha-jātādhipati yeva labbhati. Tattha cittassa cittādhipateyyabhāvo sampayuttadhammānaṃ vasena vutto. Dvinaṃ pana cittānaṃ ekato abhāvena sampayuttacittassa cittādhipati nāma. Natthi tathā chandādīnaṃ chandādhipatiādayo.

455. Keci pana sace cittavato kusalaṃ hoti mayhaṃ bhavissati ti evaṃ yaṃ cittaṃ dhuraṃ katvā jeṭṭhakaṃ katvā aparaṃ kusalacittaṃ² āyūhitam tassa taṃ purimaṃ cittaṃ cittādhipati nāma hoti. Tato āgatattā idaṃ cittādhipateyyaṃ nāmā ti evaṃ āgamanavāsena pi adhipatin nāma icchanti. Ayaṃ pana nayo neva pāliyaṃ na atthakathūyaṃ dissati, tasmā vuttanāyena 'eva adhipatibhāvo veditabbo. Imesu ca ekūnavīsatiyā mahānāyesu purime suddhikanāye vuttaparimāṇān'eva cittāni ca navakā ca pāṭhavārā ca hontī. Tasmā nāṇasampayuttesu vuttaparimāṇato vīsati-guṇo cittanavakavārābhedo veditabbo. Catūsu nāṇavippayuttesu soḷasaguṇo ti ayaṃ tebhūmakakusale pa-kiṇṇakakathā nāmā ti.

Tebhūmakakusalāṃ niṭṭhitam.

456. Evaṃ bhavattayasampattinibbattakusalāṃ dassetvā idāni sabbabhavasamatikkamatāya lokuttarakusalāṃ dassetuṃ puna katame dhammā kusalā³ ti ādi āraddham. Tattha lokuttaraṃ ti. Ken' atthena lokuttaram? Lo-

¹ adhipatisampayuttam T. ² kusalaṃ cittaṃ T.

³ Dhs. § 277.

kaṃ taratī ti lokuttaram, lokam uttaratī ti lokuttaram, lokam samatikkamma abhibbhuyya tiṭṭhatī ti lokuttaram. Jhānam bhāvetī ti ekacittakkhanikaṃ appanājhānam bhāvetī janeti vaḍḍheti. Lokato niyyatī vaṭṭato niyyatī ti niyyānikaṃ. Niyyatī vā etenā ti niyyānikaṃ. Taṃ samaṅgī puggalo dukkhaṃ pariṇānanto niyyatī, samudayaṃ pajahanto niyyatī, nirodhaṃ sacchikaronto niyyatī, maggaṃ bhāvento niyyatī. Yathā pana tebhūmakam kusalam vaṭṭasmiṃ cutipatisandhiyo ācinati vaḍḍheti ti ācayagāmī nāma hoti. Na tathā idam. Idam pana yathā ekasmiṃ purise aṭṭhārasahatthaṃ pākāraṃ cinante aparo mahā-muggaraṃ gahetvā tena citacitaṭṭhānam apacinanto vid-dhamsetto gaccheyya evam evam tebhūmakakusalena ācitā cutipatisandhiyo paccayavekallakaraṇena apacinantaṃ vid-dhamsetuṃ gacchatī ti apacayagāmim diṭṭhigatānam pahānāyā ti. Ettha diṭṭhiyo eva diṭṭhigatāni gūthagataṃ muttagataṃ ti ādīni viya dvāsaṭṭhiyā¹ vā diṭṭhinaṃ anto-gatattā diṭṭhisu gatāni ti pi diṭṭhigatāni diṭṭhiyā va gataṃ etesan ti pi diṭṭhigatāni diṭṭhisadisagamanāni diṭṭhisadisapavattāni ti attho. Kāni pana tāni ti? Sampayuttāni sak-kāyadiṭṭhi-vicikicchāsīlabbataparāmāsa-apāyagamanīya-rā-gadosamohakusalāni. Tāni hi yāva paṭhamamaggabhāvanā tāva pavattisabhāvato² diṭṭhisadisagamanāni ti vuccanti. Iti diṭṭhiyo va diṭṭhigatāni. Tesam diṭṭhigatānam pahā-nāyā ti samucchadavasena pajahanatthāya. Paṭhamāyā ti gaṇanavasena pi paṭhamuppattivasena pi paṭhamāya. Bhū-miyā ti. Antarahitāya bhūmiyā ti ādisu tāva ayaṃ mahā-paṭhavī bhūmi ti vuccati. Sukhabbhūmiyaṃ kāmāvacare ti ādisu cittuppādo. Idha pana sāmānīyaphalaṃ adhippetam. Taṃ hi sampayuttānam nissayabhāvato te dhammā bhā-vanti etthā ti bhūmi. Yasmā vā samāne pi lokuttarabhāve sayam³ pi uppajjati na nibbānam viya apātubhāvaṃ. Tasmā pi bhūmi ti vuccati.

Tassā paṭhamāya bhūmiyāpattiyā ti sotāpatti-phalasaṅ-

¹ Brahmajāla Sutta D. I. 2.

pavattasabbāvato M.

² sabbabhāvato T.

³ M. inserts bhavati.

khātassa paṭhamassa sāmāññaphalassa pattatthāya paṭilābhatthāyā ti evam ettha attho veditabbo.

457. Viviccā ti samucchavedavivekavasena viviccitvā vinā hutvā. Idāni kiñcā pi lokiyajjhānam pi na vinā paṭipadāya ijjhati. Evam sante pi idha suddhikanayaṃ pahāya lokuttarajjhānam paṭipadāya saddhiṃ yeva garuṃ katvā desetukāmatāya dukkhāpaṭipadam dandhābhiññān ti ādim āha.

Tattha yo ādito kilese vikkhambhento dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto vikkhambheti tassa dukkhāpaṭipadā hoti. Yo pana vikkhambhitakilesa vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggapātubhāvaṃ pāpunāti tassa dandhā abhiññā hoti. Iti yo koci vāro dukkhāpaṭipado dandhābhiñño nāma kato. Katamaṃ pana vāraṃ rocesun ti? Yattha sakiṃ vikkhambhitā kilesā samudācaritvā dutiyam pi vikkhambhitā puna samudācaranti tatiyaṃ vikkhambhite pana tathā vikkhambhite ca katvā maggena samugghātaṃ pāpeti imaṃ vāraṃ rocesuṃ.

Imassa vārassa dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā ti nāmaṃ katam. Ettakena pana na¹ pākātaṃ hoti. Tasmā evam ettha ādito paṭṭhāya vibhāvanā veditabbā.

Yo hi cattāri mahābhūtāni pariggahetvā upādārūpaṃ parigaṇhāti, arūpaṃ parigaṇhāti, rūpārūpaṃ pana parigaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto² vavatthāpeti vavatthāpīte ca nāmarūpe vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādetuṃ sakkoti tassa pi dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo nāmarūpaṃ pi vavatthāpetvā paccaye parigaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto parigaṇhāti paccaye ca pariggahetvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena mag-

¹ na om. T.

² M. *inserts*: pariggahetuṃ sakkoti tassa dukkhāpaṭipadā nāma hoti. Pariggahitarūpassa pana vipassanāparivāse maggapātubhāvadandhatāya dandhābhiññā nāma hoti. Yo pi rūpārūpaṃ pariggahetvā nāmarūpaṃ vavatthapento dukkhena kasirena kilamanto vavatthāpesi vavatthāpīte ca etc.

gaṃ uppādeti. Evam pi dukkhā paṭipadā dandhābhīṇṇā nāma hoti.

458. Aparo paccaye pi pariggahetvā lakkhaṇāni paṭi-vijjhanto dukkhena kasirena kilamanto paṭivijjhati. Paṭi-vijjhālakkhaṇo vipassanāparivāsam vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evam pi dukkhā paṭipadā dandhābhīṇṇā nāma hoti ti. Aparo lakkhaṇāni pi paṭivijjhivā vipassanānāṇe tikkhe sūre pasanne vahante uppannaṃ vipassanānikantiṃ pariyādiyamāno dukkhena kasirena kilamanto pariyādiyati nikantiṃ ca pariyādiyivā vipassanāparivāsam vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evam pi dukkhā paṭipadā dandhābhīṇṇā nāma hoti. Imaṃ vāraṃ rocesuṃ, imassa vā-rassa etaṃ nāmaṃ kataṃ.

Iminā ca upāyena parato tisso paṭipadā veditabbā.

459. Phasso hoti ti ādisu anaññātāññassāmītin-driya¹ ti sammāvācā sammākammanto sammā-ājīvo ti cattāri padāni adhikāni. Niddesavāre ca vitak-kādiniddesesu maggaṅgaṇa² ti ādini padāni adhikāni. Se-saṃ sabbam heṭṭhāvuttasadisam eva.

Bhummantaravasena pana lokuttaratā va idha viseso. Tattha anaññātāññassāmītin-driyaṃ ti anamatagge saṃsā-ravaṭṭe anaññātaṃ amatapadaṃ catusaccadhammaṃ eva jānissāmī ti paṭipannassa iminā pubbābhogena uppannaṃ indriyaṃ. Lakkhaṇādini pañ'assa heṭṭhā paññindriye vut-tanayaṃ 'eva veditabbāni.

460. Sundarā pasatthā vā vācā sammāvācā. Vacī-duccaritasamugghātikāya³ micchāvācāviratiyā etaṃ adhiva-canam. Sā pariggahalakkhaṇaviramanarasā micchāvācap-pahānapaccupatṭhānā.

461. Sundaro pasattho vā kammanto sammākam-manto. Micchākammantasamucchedikāya pañātipātādi-viratiyā etaṃ nāmaṃ. So samuṭṭhānalakkhaṇaviramana-raso micchākammantappahānapaccupatṭhāno.

462. Sundaro pasattho vā ājīvo sammā-ājīvo. Micchā-jīvaviratiyā etaṃ adhivacanam. So vodānalakkhaṇañāyā-

¹ Dhs. § 277.

² Dhs. § 283.

³ vacīduccaritassa sam° M. vācīd° T.

jīvappavattiraso micchājīvappahānapaccupatthāno. Api ca hetthā viratittaye vuttavasena p'ettha lakkhaṇādini vedittabbāni.

463. Iti imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ vasena hetthā vuttaṃ maggapaṇcakaṃ idha maggaṭṭhakaṃ vedittabbaṃ yevāpanakesu ca imesaṃ abhāvo tathā karuṇāmoditānaṃ. Ime hi tayo dhammā pāliyaṃ āgatattā yevāpanakesu na gahitā, karuṇāmoditā pana sattārammaṇā, ime dhammā nibbānārammaṇā ti tā p'ettha na gahitā. Ayaṃ tava uddesavāre visesattho. Niddesavāre pana maggaṅgaṃ maggapariyāpannaṃ ti. Ettha tava maggassa aṅgaṃ ti maggaṅgaṃ maggakoṭṭhāso ti attho.

Yathā pana araṇṇe pariyāpannaṃ araṇṇāpariyāpannaṃ nāma hoti evaṃ magge pariyāpannaṃ ti maggapariyāpannaṃ maggasaṇṇissitaṃ ti attho.

464. Pītisaṃbojjhaṅgo¹ ti ettha pīti yeva sambojjhaṅgo pītisaṃbojjhaṅgo. Tattha bodhiyā bodhissa vā aṅgo ti bojjhaṅgo idaṃ vuttaṃ hoti. Yā ayaṃ dhammasāmaggiyāya lokuttaradhammakkhāṇe uppajjamaṇāya līnuddhaccapattitthānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyogaucchedasasatābhīnivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayaviriyapītipassaddhisamādhi² - upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatī ti katvā bodhī ti vuccatī. Bujjhatī ti kilesasantānaniddāya utthahatī cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhatī³ nibbānaṃ eva vā sacchikarotī. Tassa dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā aṅgo ti pi bojjhaṅgo jhānaṅgamaggaṅgādīni⁴ viya. Yo p'esa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatī ti katvā ariyasāvako⁵ bodhī ti vuccatī. Tassa bodhissa aṅgo ti pi bojjhaṅgo senaṅgarathaṅgādayo viya. Ten'āhu aṭṭhakathācariyā: Bujjhanakassa puggalassa aṅgā ti bojjhaṅgā⁶ ti. Api ca bojjhaṅgā ti⁷ kenatthena bojjhaṅgā? Bodhāya samvattantī ti bojjhaṅgā, bujjhantī ti bojjhaṅgā, anubuj-

¹ Dhs. § 285, Papañcasūdanī (Trenckner's transcript.) p. 97.

² passaddha° M. ³ paṭivicajjati Pap. ⁴ jhānaṅga-maggaṅgādayo Pap. ⁵ ariyasāvako dhīti T.

⁶ aṅgāni bojjhaṅgāni T.

⁷ bojjhaṅgāni T.

jhanti ti bojjaṅgā, paṭibujjhanti ti bojjaṅgā, sambujjhanti ti bojjaṅgā ti.

Iminā paṭisambhidānayaṇā pi bojjaṅgattḥo veditabbo.

Pasatṭho sundaro ca bojjaṅgo sambojjaṅgo. Evaṃ pīti eva sambojjaṅgo pītisambojjaṅgo ti. Cित्तेकaggatānid-desādisu¹ pi iminā va nayaṇa attḥo veditabbo.

465. Tesam dhammānan ti. Ye tasmiṃ samaye paṭi-vedham gacchanti catusaccadhammā tesam dhammānam anaññātānam ti kiñcā pi paṭhamamaggena te dhammā nātā nāma honti. Yathā pana pakatiyā anāgatapubbam vihāram āgantvā vihāramajjhe tḥito pi puggalo pakatiyā anāgatabhāvam upādāya anāgatapubbam tḥānam āgato 'mhi ti vadati. Yathā ca pakatiyā apiladdhapubbam mālam pilandhitvā anivattapubbam vattham nivāsetvā abhuttapubbam bhojanam bhuñjitvā pakatiyā abhuttabhāvam upādāya 'abhuttapubbam bhojanam bhutto 'mhi' ti vadati evam idhā pi yasmā pakatiyā iminā puggalena ime dhammā na nātāpubbā tasmā aññātan ti vuttam. Adiṭṭhādisu pi es'eva nayo.

466. Tattha adiṭṭhānan² ti ito pubbe paññācakkhunā adiṭṭhānam appattānan ti adhigamanavasena appattānam. Aviditānan ti nāṇena na pākāṭakatānam. Asacchikatānan ti apaccakkhakatānam. Sacchikiriyāyā ti paccakkhakaranattham. Yathā ca iminā padena evaṃ sesehi pi saddhim anaññātānam nāṇāya adiṭṭhānam dassanāya appattānam pattiya aviditānam vedāyā ti yojanā kātabbā.

467. Catūhi vacīduccaritehi³ ti ādisu vacī ti vacīviññatti veditabbā. Tiṇṇam dosānam yena kenaci dutṭhāni caritāni ti duccaritāni, vacīto pavattāni duccaritāni vacīduccaritāni, vaciā vā nipphāditāni duccaritāni vacīduccaritāni, tehi vacīduccaritehi ārakā ramati ti ārati, vinā tehi ramati ti virati, tato tato paṭinivattā va hutvā tehi vinā ramati ti paṭivirati, upasaggavasena vā padaṃ vaḍḍhitam. Sabbam idam oramanabhāvasaṃ 'eva adhivacanam. Veram manāti vināseti ti veramaṇī. Idam pi oramanassa 'eva vevacanam.

¹ Dhs. § 287—295. ² Dhs. § 296. ³ Dhs. § 299.

Yāya pana cetanāya musāvādādāni bhāsamāno karoti nāma ayaṃ lokuttaramaggavirati. Uppajjitvā taṃ kiriyaṃ kātum na deti kiriyaṃpathaṃ pacchindatī ti (M. *inserts*: akiriyaṃ tathā taṃ karaṇaṃ kātum na deti karaṇapathaṃ pacchindatī ti) a karaṇaṃ. Yāya ca cetanāya catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ bhāsamāno ajjhāpajjhati nāma ayaṃ up-pajjitvā tathā ajjhāpajjhitaṃ na deti ti anajjhāpatti velā anatikkamo ti. Ettha tāya velāyā ti ādisu tāva kālo velā ti āgato. Uruvelāyaṃ viharatī ti ettha rāsi tṭhita-dhammo velaṃ nātivattatī¹ ti ettha sīmā idhā pi sīmā va. Anatikkamaṇiyatṭhena hi cattāri vacīsucaritāni velā ti adhippetāni iti. Yāya cetanāya cattāri vacīduccaritāni bhāsamāno velaṃ atikkamati nāma ayaṃ uppajjitvā taṃ velaṃ atikkamitaṃ na deti ti velā anatikkamo ti vuttā. Velāyati ti vā velā calayati² viddhamseti ti attho. Kim velāyati? Catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ. Iti velāyanato velā³. Purisassa pana hitasukhaṃ na atikkamitvā vattati ti anatikkamo. Evam ettha padadvayavasena pi attho veditabbo.

Setum hanatī ti setughāto. Catunnaṃ vacīduccaritaṃ padaghāto paccayaghāto ti attho. Paccayo hi idha setū ti adhippeto. Tatrāyaṃ vacanatto: rāgādiko catunnaṃ vacīduccaritaṃ paccayo vaṭṭasmim puggalaṃ sinoti bandhati ti setu. Setussa ghāto setughāto, vacīduccarita-samugghatikāya viratiyā ti etaṃ adhivacanaṃ. Ayaṃ pana sammāvācā-saṅkhātā virati pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññen 'eva hi cittaena musāvādā viramati, aññena pesuññādīhi. Lokuttaramaggakkhaṇo pana ekacittasmim yeva labbhati, catubbidhāya hi vacīsucaritacetanāya padacchedaṃ kurumānā maggaṅgaṃ pūrayamānā ekā va virati uppajjati. Kāyaduccaritehi ti kāyato pavattehi kāyena vā nipphāditehi pāṇatipatādīhi duccaritehi. Sesam purimānāy ena 'eva veditabbaṃ.

468. Ayaṃ pi sammākammantasaṅkhātā virati⁴ pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññen 'eva hi cittaena pāṇā-

¹ nātikkamati ti M.

² velā velāyati M.

³ iti

velaṃ tato velā T.

⁴ Dhs. § 300.

tipātā viramati, aññena¹ adinnādānamicchācārehi. Lokut-taramaggakkhaṇe pana ekacittasmim yeva labbhati ti. Ti-vidhāya hi kāyaduccaritacetanāya padacchedaṃ kurumānā maggaṅgaṃ pūrayamānā ekā va virati uppajjati.

469. Sammā-ājīvaniddese¹ akiriya² ti ādisu yāya cetanāya micchājīvaṃ ājīvamāno kiriyaṃ karoti nāma ayaṃ uppaj-jitvā taṃ kiriyaṃ kātum na deti ti akiriya² ti iminā nayena yojanā veditabbā.

Ājivo ca nām'esa pāṭiyekko natthi. Vācākamman-tesu gahitesu gahito va hoti tappakkhikattā dhuvapaṭisevana-vasena paṇāyaṃ tato niharitvā dassito ti. Evaṃ sante sammā-ājivo sakiccako na hoti, attha maggaṅgāni na pari-pūreti. Tasmā sammā-ājivo sakiccako kūtabbo attha mag-gaṅgāni paripūretabbāni ti tatrāyaṃ nayo. Ājivo nāma bhijjamāno kāyavacīdvāresu yeva bhijjati, manodvāre ājiva-bhedo nāma natthi, pūrayamāno pi tasmim yeva dvāra-dvaye pūrati, manodvāre² ājīvapūraṇaṃ nāma natthi. Kāya-dvāre pana vitikkamo ājīvahetuko pi atthi,³ na ājīvahetuko pi tathā vacīdvāre.

470. Tattha yaṃ rājarājamahāmattā khiddapasutā sūra-bhāvaṃ dassentā migavaṃ vā panthaduhanam⁴ vā para-dāravitikkamaṃ vā karonti idaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ nāma, tato virati pi sammākammanto nāma. Yaṃ pi pana⁵ ājīvahetukaṃ catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ bhāsanti idaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ nāma, tato virati pi sammāvācā nāma. Yāṃ pana ājīvahetu nesādamacchabandhūdayo pā-ṇaṃ⁶ hananti adinnaṃ ādiyanti micchācaranti⁷ ayaṃ micchā-ājivo nāma, tato virati sammā-ājivo nāma. Yaṃ pi lañcaṃ⁸ gahetvā musā bhaṇanti pesuññapharusasamphappalāpe pa-vattenti ayaṃ pi micchā-ājivo nāma, tato virati sammā-ājivo nāma.

Mahāsīvattothero paṇ' āha: 'kāyavacīdvāresu vitikkamo

¹ Dhs. § 301.

² manodvāro T.

³ M. omits atthi

na ājīvakahetuko pi.

⁴ migamaṃ vā pantaduram

vā M. Comp. Kūṭadantasutta D. V. 11.

⁵ M. adds na.

⁶ vātaṃ M.

⁷ micchācāraṃ caranti M.

⁸ lavaṃ

C. G. lañjaṃ M.

ājīva hetuko vā hotu no vā ājīva hetuko, akusalam kāyakkammam vacikkammam t'eva saṅkham gacchati, tato virati ti pi sammākamman to sammāvācā tveva vuccati ti'. Ājīvo kahan ti vutte¹ pana: 'tīni kuhanavattthūni nissāya cattāro paccaye uppādetvā tesam paribhogho ti' āha.

471. Ayam pana kotippatto micchājīvo, tato virati sammājīvo nāma ayam pi sammājīvo pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññena 'eva hi cittena kāyadvāravītikkamā viramati, aññena vacīdvāravītikkamā. Lokuttaramaggakkhane pana ekacittasmiṃ yeva labbhati, kāyavacīdvāresu hi satta-kamma pathavasena uppannāya micchājīvasaṅkhātāya dusīlyacetanāya padacchedam kurumānā maggaṅgam pūrayamānā ekā va virati uppajjati ti ayam niddesavāre viseso. Yam pan' etam indriyesu anaññatāññassāmīti indriyam vadāhitam maggaṅgesu ca sammāvācādīni tesam vasena saṅgahavārena viriyindriyāni atṭhaṅgiko maggo ti vuttam. Suññatāvāro pakatiko yevā ti ayam tāva suddhikapaṭipadāya viseso. Ito param suddhikasūññatā suññatapaṭipadā suddhika-appaṇihitā appaṇihitapaṭipadā ti ayam desanābhedo hoti. Tattha suññatā ti lokuttaramaggassa nāmam. So hi āgamanato sagunato ārammanato ti tīhi kāraṇehi nāmam labhati. Katham? Idha bhikkhu anattato abhinivisitvā anattato saṅkhāre passati. Yasmā pana anattato diṭṭhamatten' eva maggavutṭhānam nāma na hoti aniccato pi dukkhato pi daṭṭhum eva vaṭṭati tasmā aniccam dukkham anattato ti tividham anupassanam āropetvā sammāsanto² carati, vutṭhānagāminī vipassanā pan'assa tebhūmike pi saṅkhāre suññato va passati, ayam vipassanā suññatā nāma hoti. Sā āgamanīyatṭhāne tathavā attano maggassa suññatā ti³ nāmam deti. Evam maggo āgamanato⁴ suññatā ti nāmam labhati.

472. Yasmā pana so rāgādīhi suñño tasmā saguṇen 'eva suññatā nāmam labhati nibbānam pi rāgādīhi suññattā suññatan ti vuccati. Tam ārammanam katvā uppānattā maggo ārammanato suññatā nāmam labhati, tattha sut-

¹ vuccante T.

² sammāsanena T.

³ suññatan ti T.

⁴ āgatatō T.

tantikapariyāyena saguṇato pi ārammaṇato pi nāmaṃ labhati. Pariyāyadesanā h'esā, Abhidhammakathā pana nipariyāyadesanā. Tasmā na idha saguṇato vā ārammaṇato vā nāmaṃ labhati, āgamanato vā labhati. Āgamanam eva hi dhuraṃ, taṃ duvidhaṃ hoti vipassanāgamanam maggāgamanan ti.

Tattha maggassa āgataṭṭhāne¹ vipassanāgamanam dhuraṃ, phalassa āgataṭṭhāne² maggāgamanam dhuraṃ, idha maggassa āgataṭṭhā vipassanāgamanam eva dhuraṃ jūtaṃ. Appaṇihitaṃ ti. Etthā pi appaṇihitaṃ ti maggass' eva nāmaṃ³ idam pi nāmaṃ maggo tih' eva kāraṇehi labhati. Kathaṃ? Idha bhikkhu ādito⁴ abhinivisitvā dukkhato va saṅkhāre passati.

473. Yasmā pana dukkhato diṭṭhamatten 'eva magga-
vuṭṭhānam nāma na hoti aniccato pi anattato pi daṭṭhum
eva vaṭṭati tasmā aniccaṃ dukkham anattato ti tividhaṃ
anupassanam āropetvā sammasanto carati, vuṭṭhānagāmini
vipassanā paṇ'assa tebhūmikaṣaṅkhāresu paṇidhiṃ sosetvā
pariyādiyitvā vissajjeti, ayaṃ vipassanā appaṇihitā⁵ nāma
hoti. Sā āgamaṇiyatṭhāne thatvā attano maggassa ap-
paṇihitaṃ ti nāmaṃ deti, evaṃ maggo āgamanato appaṇi-
hitaṇāmaṃ labhati.

474. Yasmā paṇ'ettha rāgadosamohapaṇidhaya natthi
tasmā saguṇen' eva appaṇihitaṇāmaṃ labhati nibbānam
pi. Tesam paṇidhiṇam abhāvā appaṇihitaṃ ti vuccati. Taṃ
ārammaṇam katvā uppannattā maggo appaṇihitaṃ ti nāmaṃ
labhati, tattha suttantikapariyāyena saguṇato pi āram-
maṇato pi nāmaṃ labhati. Pariyāyadesanā h'esā, Abhi-
dhammakathā pana nipariyāyadesanā. Tasmā na idha
saguṇato vā ārammaṇato vā nāmaṃ labhati, āgamanato
va labhati. Āgamanam eva hi dhuraṃ, taṃ duvidhaṃ
hoti vipassanāgamanam maggāgamanan ti. Tattha mag-
gassa āgataṭṭhāne vipassanāgamanam dhuraṃ, phalassa āga-

¹ āgamaṇatṭhāne C. G.

² āgamaṇatṭhāne C. G.

³ etaṃ nāmaṃ M.

⁴ ādito va dukkhato abhinivisitvā T.

⁵ Dhs. § 351—357.

taṭṭhāne maggāgamanam dhuraṃ, idha maggassa āgatattā vipassanāgamanam eva dhuraṃ jātam.

Nanu ca suññato animitto appaṇihito ti tīni maggassa nāmāni. Yath 'āha: tayo me bhikkhave vimokkhā suññato vimokkho animitto vimokkho appaṇihito vimokkho ti.¹ Tesu idha dve magge gahetvā animitto kasmā na gahito ti? Āgamanabhāvato. Animittavipassanā hi sayam āgamanīyatṭhāne ṭhatvā attano maggassa nāmaṃ dātum na sakkoti. Sammāsambuddho pana attano puttassa Rāhulatherassa:

Animittaṃ ca bhāvehi mānānusayam ujjaḥ |
Tato mānābhisamayā upasanto carissasī ti ||²

animittavipassanam kathesi. Vipassanā hi niccanimittam sukhanimittam atthanimittaṃ ca ugghāṭeti, tasmā animittā ti kathitā sā ca kiñcā pi tam nimittam ugghāṭeti sayam pana nimittadhammesu caratī ti sanimittā va hoti, tasmā sayam āgamanīyatṭhāne ṭhatvā attano maggassa nāmaṃ dātum na sakkoti.

475. Aparo nayo: Abhidhammo nāma paramatthadesanā animittamaggassa ca paramatthato hetu vekallam eva hoti. Kathaṃ? Aniccānupassanāya hi vasena animittavimokkho kathito tena ca vimokkhena saddhindriyaṃ adhimattam³ hoti, tam ariyamagge ekaṅgaṃ pi na hoti amaggaṅgattā attano maggassa paramatthato va nāmaṃ dātum na sakkoti. Itaresu pana dvīsu anattānupassanāya tāva vasena suññato vimokkho, dukkhānupassanāya⁴ vasena appaṇihito vimokkho kathito. Tesu suññatavimokkhena paññindriyaṃ adhimattam⁵ hoti, appaṇihitavimokkhena samādhindriyaṃ. Tāni ariyamaggassa aṅgattā attano maggassa paramatthato nāmaṃ dātum sakkonti. Maggārammaṇattike pi hi maggādhīpatidhammavibhajane chandacittānaṃ adhipatikāle tesam dhammānaṃ amaggato⁶ ca maggādhīpatibhāvo na vutto. Evansampadam idaṃ veditabban ti ayam ettha Aṭṭhakathāmuttako ekassa ācariyassa mativiniṇṇchayo.

¹ Visuddhimagga J. P. T. S. 1891—91 p. 155. Dhs. p. 282. Mahāvūtp. 73.

² Suttanipāta 342.

³ adhi-

vacanam matham T. ⁴ ānupassanā M. ⁵ adhiman-

nam T. adhimittam M.

⁶ amaggaṅgattā M.

Evam sabbathā pi animittā vipassanā sayam āgamanīy-
atthāne thatvā attano maggassa nāmaṃ dātum na sakkoti
ti animittamaggo na gahito.

476. Keci pana 'animittamaggo āgamanato nāmaṃ ala-
bhanto pi Suttantapariyāyena saguṇato¹ ca ārammaṇato²
ca nāmaṃ labhati ti' āhaṃsu. Te idaṃ vatvā paṭikkhittā.
Animittamagge saguṇato ca ārammaṇato ca nāmaṃ la-
bhante suññata-appaṇihitamaggā pi saguṇato yeva āram-
maṇato yeva ca idha nāmaṃ labheyyum, na pana labhanti.
Kiṃkāraṇā? Ayam hi maggo nāma dvīhi kāraṇehi nāmaṃ
labhati sarasato³ ca paccanīkato ca sabhāvato ca paṭipak-
khato cā ti attho. Tattha suññata-appaṇihitamaggā sara-
sato⁴ pi paccanīkato pi nāmaṃ labhanti. Suññata-appaṇi-
hitamaggā hi rūgādihi suññā rūgapaṇidhiādihi ca appaṇi-
hitā ti evam sarasato⁵ nāmaṃ labhanti suññato ca attā-
bhinivesassa paṭipakkho appaṇihito paṇidhissā ti⁶ evam
paccanīkato nāmaṃ labhanti. Animittamaggo pana rūgā-
dinimittānaṃ niccanimittādīnaṃ ca abhāvena sarasato ca
nāmaṃ labhati no paccanīkato. Na hi so saṅkhāranimit-
tārammaṇa-aniccānupassanāya⁷ paṭipakkho. Aniccānupas-
sanā pan'assa anulomabhāve thatvā ti. Evam sabbathā pi
Abhidhammapariyāyena animittamaggo nāma natthi ti.
Suttantapariyāyena pan'esa evam āharitvā dīpito. Yasmiṃ
hi vāre maggavutthānaṃ hoti ti tīṇi lakkhaṇāni ekāvajja-
nena viya āpāthaṃ āgacchanti tīṇaṃ ca ekato āpātha-
gamaṇaṃ nāma natthi. Kammatthānaṃ pana vibhūta-
bhāvadīpanatthaṃ etaṃ vuttam. Adito hi yattha katthaci
abhiniveso hotu, vutthānagāminī pana vipassanā yaṃ yaṃ
sammāsivā vutthāti tassa tass'eva vasena āgamanīyatthāne
thatvā attano maggassa nāmaṃ deti. Kathaṃ? Aniccādisu
hi yattha katthaci abhinivisitvā itaram pi lakkhaṇadvayaṃ
daṭṭhum vaṭṭati, evam ekalakkhaṇadassanamatten'eva hi
maggavutthānaṃ nāma hoti.⁸ Tasmā aniccato abhinivittḥo

¹ saguṇā T.

² Visuddhimagga p. 156.

³ sarato

C. G.

⁴ sarato C. G.

⁵ sarato pi M. C. G.

⁶ paṇidhiyā

ti M.

⁷ ārammaṇāya an° M.

⁸ hi vutthānaṃ nāma

na hoti M.

bhikkhu na kevalaṃ aniccato va vuṭṭhāti dukkhato pi vuṭṭhāti anattato pi vuṭṭhāti yeva. Dukkhatō anattato abhinivīṭṭhe pi es'eva nayo.

Iti ādīto yattha katthaci abhiniveso hotu, vuṭṭhānagāminī pana vipassanā yaṃ yaṃ sammasitvā vuṭṭhāti tassa tass'eva vasena āgamanīyatṭhāne tṭhatvā attano maggassa nāmaṃ detī ti.

477. Tattha aniccato vuṭṭhahantassa maggo animitto, dukkhato vuṭṭhahantassa appanīhito, anattato vuṭṭhahantassa suññato ti evaṃ Suttantapariyāyena āharitvā dipito. Vuṭṭhānagāminī pana vipassanā kim ārammaṇā? Lakkhaṇārammaṇā ti. Lakkhaṇaṃ nāma paññattigatikaṃ na vatṭabbadhammabhūtaṃ. Yo pana aniccaṃ dukkhaṃ anattā ti tīpi lakkhaṇāni sallakkheti tassa pañca khandhā kaṇṭhe baddhakupaṇaṃ viya honti, saṅkhārārammaṇaṃ eva ñāṇaṃ saṅkhārato vuṭṭhāti. Yathā hi eko bhikkhu pattamaṃ kiṇitukāmo pattavāṇijena pattamaṃ ābhaṭaṃ disvā haṭṭhapaṭṭhaṭṭho 'gaṇhissāmi ti' cintetvā vīmaṃsamāno chiddāni passēyya, so na chiddesu nirālayo hoti, patte pana nirālayo hoti evaṃ eva tīpi lakkhaṇāni sallakkhetvā saṅkhāresu nirālayo hoti saṅkhārārammaṇaṃ eva ñāṇena saṅkhārato vuṭṭhāti ti veditabbo.

Dussopamāya¹ pi es'eva nayo.

478. Iti Bhagavā lokuttarajjhānaṃ bhājento suddhika-paṭipadāya catukkanayaṃ pañcakanayaṃ ti dve pi naye āhari. Tathā suddhikasūññatāya suññatāpaṭipadāya appanīhito appanīhitapaṭipadāya pi tasmā² evaṃ āharī ti puggalajjhāsayena c'eva desanāvīlāsena ca tadubbhayaṃ pi hetṭhā vuttanayaṃ eva veditabbaṃ. Evaṃ lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti ti ettha suddhika-paṭipadāya catukkapañcaka-vasen'eva dve nayā. Tathā sesesū ti sabbesu pi pañcasu koṭṭhāsesu dasa nayā bhājitā. Tatr'idaṃ pakinnakaṃ.

Ajjhattaṇ ca bahiddhā ca rūpārūpesu pañcasu |
satta-aṭṭhaṅgapariṇāmaṃ³ nimittaṃ paṭipadā pati ti. ||

479. Lokuttaramaggo hi ajjhattaṃ abhinivisitvā ajjhattaṃ

¹ Dussopame M.

² kasmā T.

³ sattasu T.

vuṭṭhāti, ajjhataṃ abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti, bahiddhā abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti, bahiddhā abhinivisitvā ajjhataṃ vuṭṭhāti, rūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti, rūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti, arūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti, arūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti.

Ekappahāreṇa pañcahi khandhehi vuṭṭhāti satta-aṭṭhaṅga-pariṇāman¹ ti. So pan'esa maggo aṭṭhaṅgiko pi hoti sattaṅgiko pi, bojjhaṅgā pi satta vā honti cha vā, jhānaṃ pana pañcaṅgikaṃ vā hoti caturaṅgikaṃ vā tivaṅgikaṃ vā. Evaṃ satta-aṭṭhādīnaṃ aṅgaṇaṃ pariṇāmo veditabbo ti attho.

Nimittaṃ paṭipadā pati ti tisu² nimittan ti yato pana niyato³ vuṭṭhānaṃ hoti paṭipadā pati ti paṭipadāya ca adhipatino ca calanūcalanaṃ⁴ veditabbam.

480. Tattha ajjhataṃ abhinivisitvā ajjhataṃ vuṭṭhāti ti ādīsu tāva idh'ekacco ādito va ajjhataṃ pañcasu khandhesu abhinivisati abhinivisitvā te aniccādito passati. Yasmā pana na suddha-ajjhataḍassanamatthen' eva maggavuṭṭhānaṃ hoti bahiddhā pi daṭṭhabbam eva tasmā parassa khandhe pi anupādiṇṇasaṅkhāresu⁵ pi aniccaṃ dukkhamanattā ti passati. So kālena ajjhataṃ sammasati kālena bahiddhā ti.⁶ Tass' evaṃ sammasato ajjhataṃ sammasana-kāle vipassanāmaggena saddhiṃ ghaṭṭiyati, evaṃ ajjhataṃ abhinivisitvā ajjhataṃ vuṭṭhāti nāma. Sace pan' assa⁷ bahiddhā sammasana-kāle vipassanāmaggena saddhiṃ ghaṭṭiyati evaṃ ajjhataṃ abhinivisitvā ajjhataṃ vuṭṭhāti nāma. Sace pan'assa bahiddhā sammasana-kāle vipassanāmaggena saddhiṃ ghaṭṭiyati evaṃ ajjhataṃ abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti nāma. Esa nayo bahiddhā abhinivisitvā bahiddhā c'eva ajjhatañ ca vuṭṭhāne pi.

481. Aparo ādito va rūpe abhinivisati abhinivisitvā bhūtarūpañ ca upādārūpañ ca paricchinditvā aniccādito passati. Yasmā pana na suddharūpadassanamatthen' eva vuṭṭhānaṃ hoti arūpaṃ pi daṭṭhabbam eva tasmā rūpaṃ ārammaṇaṃ

¹ °pariyāman ti M.

² M. omits tisu.

³ M. omits.

⁴ adhipatito ca va lūtā cala taṃ T.

⁵ saṅkhāre M.

⁶ M. omits ti.

⁷ passa T.

katvā uppannaṃ vedanaṃ saññaṃ saṅkhāre viññāṇaṃ ca idaṃ arūpaṃ ti paricchinditvā aniccādito passati. So kālena rūpaṃ sammasati, kālena arūpaṃ, tass' evaṃ sammāsato rūpasammasanakāle vipassanāmaggena saddhīm ghaṭṭiyati ti evaṃ rūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti nāna. Sace paṇ' assa arūpasammasanakāle vipassanāmaggena saddhīm ghaṭṭiyati evaṃ rūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti nāma. Esa nayo arūpe abhinivisitvā arūpā ca rūpā ca vuṭṭhāne pi. Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ ti evaṃ abhinivisitvā evaṃ evaṃ vuṭṭhānakāle pana ekappahāreṇa pañcahi khandhehi vuṭṭhāti nāma ti. Ayaṃ tikkhavipassakassa mahāpaṇṇassa bhikkhuno vipassanā. Yathā hi chātajjhataṃ purisassa majjhe gūthapiṇḍaṃ ṭhapetvā nānaggarasabhojanapunnāṃ pātim upaneyyūṃ, so vyañjanaṃ hatthena viyūhanto taṃ gūthapiṇḍaṃ disvā 'kiṃ idan ti' pucchitvā 'gūthapiṇḍo ti' vutte 'dhi dhi apanethā ti' bhatte pi pātiyaṃ pi nirālayo hoti evaṃ sampadam idaṃ datṭhabbaṃ. Bhojanapātidassanasmim¹ hi tassa attamanakālo viya imassa bhikkhuno bālaputhujjanakālo, pañca khandhe ahaṃ mama ti gahitakālo gūthapiṇḍassa diṭṭhakālo viya, tiṇṇaṃ lakkhaṇaṇaṃ sallakkhitakālo bhatte pi pātiyaṃ pi nirālayakālo viya, tikkhavipassakassa mahāpaṇṇassa bhikkhuno yaṃ kiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ ti pañcahi khandhehi ekappahāreṇa vuṭṭhitakālo veditabbo.

Satta-aṭṭhaṅgapariṇāman ti. Ettha ayaṃ vuttappabhedo aṅgapariṇāmo yathā hoti tathā veditabbo.

Saṅkhārūpekhā nānaṃ eva hi ariyamaggassa bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgavisesaṃ niyameti. Keci pana therā bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgavisesaṃ pāda-kajjhānaṃ niyameti ti vadanti, keci vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyameti ti vadanti. Keci puggalajjhāsayo niyameti ti vadanti tesam pi vādesu ayaṃ saṅkhārūpekhāsankhātā pubbabhāgā vuṭṭhānagāminī vipassanā va niyameti ti veditabbā.

482. Tatrāyaṃ anupubbakathā. Vipassanāniyameṇa hi

¹ Bhojanapātidassanasmim T.

sukkhavipassakassa¹ uppannamaggo pi samāpattilābhino jhānaṃ pādaḥ akatvā uppannamaggo pi paṭhamam jhānaṃ pādaḥ katvā pakinnakasāṅkhāre sammāsītva uppāditamaggo pi paṭhamajjhānikā² ca honti, sabbesu satta bojjhaṅgāni atṭha maggaṅgāni pañca jhānaṅgāni honti tesam pi hi pubbabhāgavipassanā somanassasahagatā pi upekhāsahagatā pi hutvā vuṭṭhānakāle saṅkhārūpekhā bhāvappattā somanassasahagatā va hoti. Pañcakanaye³ duttiyatatīyatatutthajjhānāni pādaḥ katvā uppāditamaggessu yathākkamen' eva jhānaṃ caturāṅgikaṃ tivaṅgikaṃ duvaṅgikaṃ⁴ va hoti. Sabbesu pana satta maggaṅgāni honti, cattutthe cha bojjhaṅgāni. Ayam viseso⁵ pādaḥ ajjhānaniyamena c'eva vipassanāniyamena ca hoti. Tesam pi hi pubbabhāgavipassanā somanassasahagatā pi upekhāsahagatā pi hoti, vuṭṭhānagāminī somanassasahagatā va. Pañcamajjhānaṃ pādaḥ katvā nibbattitamagge pana upekhācittakaggatāvasena dve jhānaṅgāni bojjhaṅgamaggaṅgāni cha satta-meva. Ayam pi viseso ubhayaniyamavasena' eva hoti. Imasmiṃ naye pubbabhāgavipassanā somanassasahagatā vā upekhāsahagatā vā hoti, vuṭṭhānagāminī upekhāsahagatā ca. Arūpajjhānāni pādaḥ katvā uppāditamagge pi es'eva nayo.

Evam pādaḥ ajjhānato vuṭṭhāya ye keci saṅkhāre sammāsītva nibbattitamaggassa āsannapadese vuṭṭhitā samāpatti attano⁶ sadisabhāvaṃ karoti bhūmivaṇṇo viya godhāvannaṃsa.

483. Duttiyatheravāde pana yato yato samāpattito vuṭṭhāya te te samāpattidhamme sammāsītva maggo nibbattito hoti taṃ taṃ samāpattisadisō va so⁷ hoti sammāsitasamāpattisadisō ti attho.

Sace pana kāmāvacaradhamme sammāsati paṭhamajjhāniko hoti tatrā pi ca vipassanāniyamo vuttanāyena' eva veditabbo.

¹ Kern Buddhisme I, 388.

² paṭhamam jhānikā T. paṭhamajjhāniko hoti M. ³ pañcakanayo T. ⁴ M. omits duvaṅgikaṃ.

⁵ atṭhaviseso T.

⁶ attanā T.

⁷ M. omits va so.

484. Tatiyatheravāde 'aho vat'āhaṃ sattaṅgikaṃ maggaṃ pāpuneyyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ pāpuneyyaṃ ti' attano ajjhāsayaṇurūpena yaṃ yaṃ jhānaṃ pādaṃ katvā ye vā ye vā jhānadhamme sammasitvā maggo nibbattito taṃ taṃ jhānasadiso va hoti, pādaṃ ajjhānaṃ pana sammasitajjhānaṃ vā vinā ajjhāsayaṃmatten'eva taṃ na ijjhati. Svāyaṃ attho Nandakovādasuttēna dīpetabbo.¹

Vuttaṃ h'etaṃ: seyyathā pi bhikkhave tadahuposathe paṇṇarase na hoti bahuno janassa kaṅkhā vā vimatī vā 'ūno nu kho cando punṇo nu kho cando ti' atha kho 'punṇo cando tveva hoti' evaṃ eva kho bhikkhave tā bhikkhuniyo Nandakassa dhammadesanāya attamaṇā c'eva paripunnasaṅkappā ca. Tāsaṃ bhikkhave pañcannaṃ bhikkhunīsatānaṃ yā pacchimikā bhikkhunī sā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā ti. Tāsu hi yaṃsā bhikkhuniyā sotāpattiṃ phalaṃ upanissayo sā sotāpattiṃ phalaṇ'eva paripunnasaṅkappā ahosi. Yaṃsā . . .

. . . . pe
arahattassa upanissayo sā arahatten'eva. Evaṃ eva attano ajjhāsayaṇurūpena yaṃ yaṃ jhānaṃ pādaṃ katvā ye vā ye vā jhānadhamme sammasitvā maggo nibbattito taṃ taṃ jhānasadiso va so hoti. Pādaṃ ajjhānaṃ pana sammasitajjhānaṃ vā vinā ajjhāsayaṃmatten'eva taṃ na ijjhati ti etthā pi ca vipassanāniyamo vuttanayen'eva veditaṃ.

485. Tattha 'pādaṃ ajjhānaṃ'eva niyameti ti' evaṃ vādiṃ Tipiṭaka-Cūlanāgattatheraṃ antevāsikā āhaṃsu: Bhante yattha tāva pādaṃ ajjhānaṃ atthi tattha taṃ niyametu, yaṃmim pana pādaṃ ajjhānaṃ natthi tasmim arūpabhāve kiṃ niyameti ti āvuso? Tatthā pi pādaṃ ajjhānaṃ eva niyameti. So hi bhikkhu aṭṭhasamāpattiṃ lābhī paṭhamajjhānaṃ pādaṃ katvā sotāpattimaggaphalaṇi nibbattetvā apparihīnaajjhāno kālaṃ katvā arūpabhāve² nibbatta paṭhamajjhānikāya sotāpattiṃ phalaṃ samāpattiyā vuṭṭhāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā upari tiṇi maggaphalaṇi nibbatteti. Tassa tāni paṭhamajjhānikānaṃ'eva honti, dutiyaajjhānikādisu pi es'eva nayo.

¹ Majjhimanikāya 146.

² arūpabhāve T.

Āruppe¹ tikacatukkajjhānaṃ uppajjati tañ ca kho lokut-taraṃ na lokiyaṃ, evaṃ tatthā pi pāḍakajjhānaṃ eva niya-meti āvuso ti sukathito bhante pañho ti.

486. Vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamenti. 'Yaṃ yaṃ hi sammasitvā vuṭṭhāti taṃ taṃ sadiso va maggo hoti ti' vādiṃ Moravāpivāsi-Mahādattattheraṃ pi antevā-sikā āhaṃsu: Bhante tumhākaṃ vāde doso paññāyati. Rūpaṃ sammasitvā vuṭṭhitabhikkhuno hi rūpasadisena avyākatena maggena bhavitabbaṃ, nevasaṇṇānāsasaṇṇāyata-naṃ nayato pariggahetvā² vuṭṭhitassa taṃ sadisena neva-saṇṇānāsasaṇṇābhāvappattena³ bhāvitabbaṃ ti na āvuso evaṃ hoti. Lokuttaramaggo hi appanaṃ appatto nāma natthi, tasmā rūpaṃ sammasitvā vuṭṭhitassa atṭhaṅgiko somanas-sahagatamaggo hoti, nevasaṇṇānāsasaṇṇāyatanam samma-sitvā vuṭṭhitassā pi na sabbākārena tādiso va hoti, sat-taṅgiko pana upekkāsahagatamaggo hoti ti.

'Puggalajjhāsayo niyametī ti' vādino Cūlābhayaṭṭherassa pi vādaṃ āharitvā Tipiṭaka-Cūlanāgatheraṃ kathayim-su.⁴ So āha: Yassa tāva pāḍakajjhānaṃ atthi tassa puggalaj-jhāsayo niyametū, yassa taṃ natthi tassa katarajjhāsayo niyamissati?⁵ 'Nibbānassa⁶ vuddhigavesanakālo⁷ viya hoti ti' taṃ kathaṃ āharitvā Tipiṭaka-Cūlābhayaṭṭherassa ka-thayim-su. So 'pāḍakajjhānato idaṃ kathitaṃ āvuso ti' āha. Yathā pāḍakajjhānavato sammasitajjhānavato⁸ pi tatth' eva veditabbaṃ.

487. Pañcamajjhānato vuṭṭhāya hi paṭhamādīni samma-sato uppannamaggo paṭhamattheravādena pañcamajjhāniko dutiyatheravādena paṭhamādijjhāniko āpajjati ti dve pi vādā virujjhanti, tatiyavādena paṇ' ettha yaṃ icchatī⁹ ti taṃ jhāniko hoti ti te ca vādā na virujjhanti ajjhāsayo ca satthako hoti ti.

Evaṃ tayo pi therā paṇḍitā vyattā buddhisampannā¹⁰

¹ arūpe T. ² pariggahitvā M. ³ M. *inserts* mag-gena. ⁴ kathayaṃsum C. G. ⁵ niyāmessayati M.

⁶ nibbānassa T. ⁷ vuddhigaveso M. ⁸ sammasitana-vato T. ⁹ icchasī C. G. ¹⁰ sampannā vanne tesam

vā anantim katvā T.

va, tena tesam vādam tantim katvā tṭhāpayimsu. Idha pana attham eva uddharitvā tayo p'ete vāde vipassanā va niyāmeti ti dassitam. Idāni nimittam paṭipadā pati¹ ti ettha evaṃ aṅgaparināmato² maggassa uppādanakāle gotrabhū kuto vuṭṭhāti, maggo kuto ti? Gotrabhū³ tāva nimittato vuṭṭhāti, pavattam chettum⁴ na sakkoti. Ekato vuṭṭhāno h'esa maggo nimittato vuṭṭhāti pavattam pi chindati, ubhato vuṭṭhāno h'esa maggo ti cittato vuṭṭhāti pavattim pi chindati, ubhato vuṭṭhāno⁵ h'esa tesam ayaṃ uppattinayo. Yasmiṃ hi vāre maggavutṭhānam hoti tasmiṃ anulomam neva ekam hoti na pañcamam. Ekam hi āsevanam na labhati, pañcamam javanassa⁶ āsannattā pavedhati. Tadā hi javanam papatitam⁷ nāma hoti tasmā neva ekam hoti na pañcamam. Mahāpaññassa pana dve anulomāni honti tatiyam gotrabhū catuttham maggacittam tīni phalāni tato bhavaṅgottaraṇam,⁸ majjhimaṇṇassa tīni anulomāni honti catuttham gotrabhū pañcamam maggacittam dve phalāni tato bhavaṅgottaraṇam, mandapaññassa cattāri anulomāni honti pañcamam gotrabhū chaṭṭham maggacittam sattamam phalam tato bhavaṅgottaraṇam. Tattha mahāpañña-mandapaññānam vasena akathetvā majjhimaṇṇavasena⁹ kathetabbam.

488. Yasmiṃ hi vāre maggavutṭhānam hoti kiriyāhetukamanoviññānādhātu¹⁰ upekhāsahagatā manodvārāvajjanam hutvā vipassanāgocare khandhe ārammaṇam katvā bhavaṅgam āvaṭṭeti.¹¹ Tadanantaram ten¹² āvajjanena gahitakhandhe gahetvā uppajjati paṭhamajavanam¹³ anulomaññam. Tan tesu¹⁴ khandhesu aniccā ti vā dukkhā ti vā anattā

¹ paṭipadā vatī C. T.

² aṅgaparimacato C. aṅga-

parinamavato T.

³ Visuddhimagga p. 157, Kern Bud-

dhisme I, 387.

⁴ jahitum C. G. chetum M.

⁵ vuṭ-

tṭhārato T.

⁶ pañcamam bhavaṅgassa M. pañcamam

pavahassa T.

⁷ javanam patitam M. javanam javati

tam C. G.

⁸ °gotaraṇam C.

⁹ Mss. majjhapañña-

paññassa.

¹⁰ kiriyah° T.

¹¹ āvaddheti T.

¹² ten

eva M.

¹³ paṭhamam jānam M.

¹⁴ tattesu T.

ti vā pavattitvā olārikolārikam saccacchādakatamam¹ vinodetvā tīni lakkhaṇāni bhiyyo bhiyyo pākaṭāni katvā nirujjhati. Tadanantaram uppajjati dutiyam anulomam tesu purimam āsevanam² dutiyassa purimam āsevanam hoti. Tam pi laddhāsevanattā³ tikkham sūram pasannam⁴ hutvā tasmim yev' ārammaṇe ten' ev'ākārena pavattitvā majjhimappamāṇam saccacchādakatamam vinodetvā tīni lakkhaṇāni bhiyyo bhiyyo pākaṭāni katvā nirujjhati. Tadanantaram uppajjati tatiyānulomam tassa dutiyam āsevanam hoti tam pi laddhāsevanattā tikkham sūram pasannam hutvā tasmim yev' ārammaṇe ten' ev'ākārena pavattitvā tadavasesam anu-sahagatam saccacchādakatamam vinodetvā niravasesam katvā tīni lakkhaṇāni bhiyyo bhiyyo pākaṭāni katvā nirujjhati. Evaṃ tīhi anulomehi saccacchādakatame⁵ va vinodite tadanantaram uppajjati gotrabhūṇaṇam⁶ nibbānam ārammaṇam kurumānam.

489. Tatrāyam upamā:⁷ Eko kira cakkhumā puriso nak-khattayogam jānissāmī ti rattibhāge nikkhamitvā candam passitum uddham olokesi,⁸ tassa valāhakehi paṭicchannattā cando na paññāyittha, ath' eko vāto utthahitvā thūlathūle valāhake viddhamsesi aparo majjhime aparo sukhume, tato so puriso vigatavalāhake nabhe candam disvā nakkhatta-yogam aññāsi.

Tattha tayo valāhakā viya saccapaṭicchādakam thūla-majjhimasukhumam kilesandhakāram,⁹ tayo vātā viya tīni anulomacittāni, cakkhumā puriso viya gotrabhūṇaṇam, cando viya nibbānam, ekekassa vātassa yathākkamena valāhakaviddhamsanam¹⁰ viya ekekassa anulomacittassa saccapaṭicchādakatamavinodanam,¹¹ vigatavalāhake nabhe tassa purisassa visuddhacandadassanam viya vigate sacca-

¹ saccapaṭicchādakam C. ² anāsevanam T. ³ laddham sevanattam T. ⁴ suram pasantam T. ⁵ °chadaka-tam C. G.

⁶ Visuddhimagga J. P. T. S. 1891—93 p. 157. ⁷ Hardy Eastern Monachism 281. ⁸ ullokesi M.

⁹ °andhakārā M. ¹⁰ vātassa yatakkamena valāhakattayaviddhamsanam M. ¹¹ °chādakatam vinodanam C. G.

paṭicchādaḷake tame gotrabhūṇāṇassa visuddhanibbānaṃ ārammaṇakaraṇaṃ. Yath' eva hi tayo vātā candapaṭicchādaḷake valāhake yeva viddhamsetuṃ sakkonti' na candam daṭṭhuṃ evaṃ anulomāni saccapaṭicchāḍakatamaṃ¹ yeva vinodetuṃ sakkonti na nibbānaṃ ārammaṇaṃ kātuṃ.

Yathā so puriso candam eva daṭṭhuṃ sakkoti na valāhake viddhamsetuṃ evaṃ gotrabhūṇāṇaṃ nibbānaṃ eva ārammaṇaṃ kātuṃ sakkoti na kilesatamaṃ vinodetuṃ. Evaṃ anulomaṃ saṅkhārārammaṇaṃ hoti gotrabhūṇibbānārammaṇaṃ.

490. Yadi hi gotrabhū anulomena gahitārammaṇaṃ gaṇheyya, puna anulomakaṃ² anubandheyyā ti maggavutṭhānaṃ eva bhaveyya. Gotrabhūṇāṇaṃ pana anulomassa ārammaṇaṃ agahetvā na apacchato pavattitaṃ³ katvā sayam anāvajjanam pi samānaṃ āvajjanaṭṭhāne ṭhatvā evaṃ nibbattāhi ti⁴ maggassa saññaṃ datvā viya nirujjhati. Maggo pi tena dinnam saññaṃ amuñcivā va avicisantativasena taṃ ṇāṇaṃ anuppabandhamāno anibbidhappubbaṃ⁵ appadālitapubbaṃ lobhakkhandham dosakkhandham mohakkhandham nibbijjhamāno⁶ va padālayamāno va nibbattati.

491. Tatrāyaṃ upamā: Eko kira issāso dhanusatamatṭhake phalakasataṃ ṭhapūpetvā vattena mukhaṃ veṭhetvā saram sannayhitvā cakkayante aṭṭhāsi. Añño puriso cakkayantaṃ avijjhitvā yathā⁷ yadā issāsassa phalakaṃ abhimukhā⁸ hoti tadā tattha daṇḍakena saññaṃ deti issāso daṇḍakasaññaṃ amuñcivā va saram khipitvā phalakasataṃ nibbijjhati⁹ tattha daṇḍakasaññaṃ viya gotrabhūṇāṇaṃ, issāso viya maggañāṇaṃ, issāsassa daṇḍakasaññaṃ amuñcivā va phalakasatavijjhanam viya maggañāṇassa gotrabhūṇāṇena dinnam saññaṃ amuncivā va nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā anibbidhappubba-appadālitapubbānaṃ¹⁰ lobhakkhandhādīnaṃ nibbijjhanapadālanam.¹¹

¹ anulomā na s° T. ² anulomataṃ T. ³ pavattikaṃ T.

⁴ nibbahi ti M. ⁵ aniddhappubbaṃ G. C. ⁶ nibbij-

jitaṃ M. ⁷ yathā

om. T. M. ⁸ phalakasataṃ abhimukhaṃ M. ⁹ ni-

vijjhati T. ¹⁰ anividdhaṃ T. ¹¹ nivijjhanap° T.

492. Bhūmiladdhavidhamsetusamugghātakarāṇa¹ ti pi etad eva. Maggassa hi ekam eva kiccaṃ anusayapajahanam,² so anusaye pajahante nimittā vuṭṭhāti nāma, pavattam chindati nāma. Nimittan ti rūpavedanāsāññāsaṅkhāraviññāṇanimittam.³ Pavattam pi rūpavedanāsāññāsaṅkhāraviññāṇappavattam⁴ eva tam duvidham hoti upādinnakam anupādinnakan ti.

Tesu maggassa anupādinnakato vuṭṭhānacchāyā dissatī ti vatvā anupādinnakato vuṭṭhāti ti vadimsu.

Sotāpattimaggena hi cattāri diṭṭhisampayuttāni vicikicchāsahagatan ti pañca cittāni pahiyanti, tāni rūpam samutthāpenti, tam anupādinnakarūpakkkhandho,⁵ tāni cittāni viññāṇakkkhandho, tam sampayuttā vedanā saññā saṅkhārā tayo arūpakkkhandhā.

Tattha sace sotāpānassa sotāpattimaggo abhāvito abhavissa tāni pañca cittāni chasu ārammaṇesu pariyuṭṭhānam pāpuneyyum, sotāpattimaggo pana tesam pariyuṭṭhānappavattim⁶ vārayamāno setusamugghātam⁷ abhabbuppattikabhāvam kurumāno anupādinnakato vuṭṭhāti nāma.

493. Sakadāgāmi-maggena pana cattāri⁸ diṭṭhivippayuttāni dve domanassasahagatāni⁹ ti, olārikakāmarāgavyāpāda-vasena cha cittāni pahiyanti ti. Anāgāmi-maggena anu-sahagatā kāmarāgavyāpāda-vasena tāni eva cha cittāni pahiyanti, arahattamaggena¹⁰ cattāri diṭṭhivippayuttāni ud-dhaccasahagatān cā ti pañca akusalacittāni pahiyanti. Tattha sace tesam ariyānam te maggā avibhāvita¹¹ assuttāni cittāni chasu ārammaṇesu pariyuṭṭhānam pāpuneyyum te pana tesam maggapariyuṭṭhānappavattam¹² vārayamānā setusamugghātam abhabbuppattikabhāvam kurumānā anupādinnakato vuṭṭhahanti nāma.

494. Upādinnakato vuṭṭhānacchāyā dissatī ti vatvā upā-

¹ °laddhavattha setu° M. ² M. *inserts* iti. ³ viññāṇānimittam T. M. ⁴ M. *inserts* nimittam pi rūpavedanāsāññāsaṅkhāraviññāṇapavattam. ⁵ °khandhe T. ⁶ va nesam pariyuṭṭhānupattim M. ⁷ setas° C. G. ⁸ °magge cattāri M. ⁹ dosamanassa° M. ¹⁰ °magge M.

¹¹ abhāvita T. ¹² maggā° M.

diṇṇakato vuṭṭhāti ti pi vadiṃsu. Sace hi sotāpannessa sotāpattimaggo abhāvito abhavissa ṭhapetvā satta bhavē anamatagge saṃsāravatṭhe¹ upādiṇṇakappavattam pavattissati evaṃ sotāpattimaggo upādiṇṇakapavattam appavattam kurumāno upādiṇṇakato vuṭṭhāti nāma. Sace sakadāgāmiṃsa sakadāgāmiṃmaggo abhāvito abhavissa ṭhapetvā dve bhavē pañcasu bhavesu upādiṇṇakapavattam pavatteyya. Kasmā? Tassā pavattiyā hetūnam atthitāya. Olārikāni kāmarāgapatighasaññojanāni olāriko kāmarāgānusayo patighānusayo ti ime pana cattāro kilese so maggo uppajjamāno va samugghāteti.² Idāni kuto sakadāgāmiṃsa dve bhavē ṭhapetvā pañcasu bhavesu upādiṇṇakapavattam pavattissati? Evaṃ sakadāgāmiṃmaggo upādiṇṇakapavattam appavattam kurumāno upādiṇṇakato vuṭṭhāti nāma.

495. Sace anāgāmiṃsa anāgāmiṃmaggo abhāvito abhavissa ṭhapetvā ekam bhavam dutiyakabhavē upādiṇṇakam pavatteyya.³ Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnam atthitāya. Anusahagatāni kāmarāgapatighasaññojanāni anusahagato kāmarāgānusayo patighānusayo ti ime pana cattāro kilese so maggo uppajjamāno va samugghāteti. Idāni kuto anāgāmiṃsa ekam bhavam ṭhapetvā dutiyakabhavē upādiṇṇakapavattam pavattissati? Evaṃ anāgāmiṃmaggo upādiṇṇakapavattam appavattam kurumāno upādiṇṇakato vuṭṭhāti nāma. Sace arahato arahattamaggo abhāvito abhavissa rūpārūpabhavesu upādiṇṇakapavattam pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnam atthitāya. Rūparāgo arūparāgo māno uddhaccam avijjā mānānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayo ti ime pana atṭha kilese maggo uppajjamāno va samugghāteti. Idāni kuto khīṇāsavassa punabbhavē upādiṇṇakapavattam pavattissati? Evaṃ arahat-

¹ M. *inserts*: upādiṇṇakakhandhappavattam pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnam atthitāya. Tīni saṃyojanāni ditṭhānusayo vicikicchānusayo ti ime pana pañca kilese sotāpattimaggo uppajjamāno va samugghāteti. Idāni kuto sotāpannessa satta bhavē ṭhapetvā anamatagge saṃsāravatṭhe up°. ² samugghāto ti T. ³ upādiṇṇakapavattam pavatteyya M.

tamaggo upādinnakapavattam appavattam kurumāno upādinnakato vuṭṭhāti nāma. Sotāpattimaggo c'ettha apāyabhavato vuṭṭhāti, sakadāgānimaggo sugatikāmbhavedasato, anāgānimaggo kāmbhavato, arahattamaggo rūpārūpabhavato sabbabhavahi pi vuṭṭhāti evā ti vadanti. Imassa pan' atthassa vibhāvanattham ayaṃ pāli.

496. Sotāpattimaggañāṇena abhisankhāravīññāṇassa nirodhena satta bhavā t̐hapetvā anamatagge samsāre¹ ye uppajjeyyūṃ nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, atthaṃ gacchanti, paṭippassambhanti.

Sakadāgānimaggañāṇena abhisankhāravīññāṇassa nirodhena² dve bhavā t̐hapetvā pañcasu bhavesu ye uppajjeyyūṃ nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, atthaṃ gacchanti, paṭippassambhanti. Anāgānimaggañāṇena abhisankhāravīññāṇassa nirodhena ekam bhavaṃ t̐hapetvā dvīsu bhavesu ye uppajjeyyūṃ nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, atthaṃ gacchanti, paṭippassambhanti.

Arahattamaggañāṇena abhisankhāravīññāṇassa nirodhena rūpadhātuyā vā arūpadhātuyā vā ye uppajjeyyūṃ nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, atthaṃ gacchanti, paṭippassambhanti. Arahato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyantassa carimavīññāṇassa nirodhena paññā ca sati ca nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, atthaṃ gacchanti, paṭippassambhanti ti ayaṃ tva nimitte vinicchayo.

497. Paṭipadā³ pati ti. Ettha pana paṭipadā calati na calati ti? Calati. Tathāgatassa hi Sāriputtattherassa va cattāro pi maggā sukhapaṭipadā khippābhiññā ahesum. Mahā-Moggallānattherassa paṭhamamaggo sukhapaṭipado khippābhiñño, upari tayo maggā dukkhapatiṭṭhā khippābhiññā. Kasmā? Niddābhibhūtatā. Sammāsambuddho kira sattāhaṃ daharakumārakaṃ viya therāṃ parihari therō pi ekadivasam niddāyamāno nisīdi. Atha naṃ Satthā āha: Moggallāna Moggallāna pacalāyasi no tvaṃ brāhmaṇa ti. Evarūpassa hi mahābhiññappattassa sāvakaṃ

¹ samsāravatṭe M.

² nirodhe M.

³ paṭipadā ti ti T

paṭipadā calati, sesānaṃ kiṃ na calissati?¹ Ekaccassa hi bhikkhuno cattāro pi maggā dukkhapaṭipadā dandhābhiññā honti, ekaccassa dukkhapaṭipadā khippābhiññā, ekaccassa sukhapaṭipadā² dandhābhiññā, ekaccassa sukhapaṭipadā khippābhiññā, ekaccassa paṭhamamaggo dukkhapaṭipado dandhābhiñño hoti dutiyamaggo dukkhapaṭipado khippābhiñño tatiyamaggo sukhapaṭipado dandhābhiñño catutthamaggo sukhapaṭipado khippābhiñño ti. Yathā ca paṭipadā evaṃ adhipatī ti calati, evaṃ ekaccassa pi bhikkhuno cattāro pi maggā chandādhīpateyyā honti ekaccassa viriyādhīpateyyā ekaccassa cittādhīpateyyā ekaccassa vimamsādhīpateyyā, ekaccassa pana paṭhamamaggo chandādhīpateyyo hoti dutiyo viriyādhīpateyyo tatiyo cittādhīpateyyo catuttho vimamsādhīpateyyo ti.

Pakinnakakathā niṭṭhitā.

498. Idāni yasmā lokuttaraṃ kusalaṃ bhāvento na kevalaṃ upanijjhāyanatṭhena jhānaṃ eva bhāveti niyyānatṭhena pana maggaṃ pi bhāveti upatṭhānatṭhena satipaṭṭhānaṃ pi padāhanatṭhena sammappadhānaṃ pi ijjhanatṭhena iddhipādaṃ pi adhipatīyatṭhena indriyaṃ pi akampiyatṭhena balam pi bujḥhanakatṭhena bojḥhaṅgaṃ pi tathatṭhāna saccam pi avikkhepatṭhena samatham³ pi suññatatṭhena dhammam pi rāsattṭhena khandham pi āyatanatṭhena āyatanam pi suññasabhāvanissattatṭhena dhātum pi paccayatṭhena āhāraṃ pi phusanatṭhena phassaṃ pi vedayatṭhena⁴ vadanam pi sañjānanatṭhena saññaṃ pi cetanatṭhena cetanaṃ pi vijānanatṭhena cittaṃ pi bhāveti tasmā tesam ekūnavīsatiyānaṃ nayānaṃ⁵ dassanatṭham puna katame dhammā kusalā⁶ ti ādi vuttaṃ. Evaṃ idam pi bhāveti ti idam pi bhāveti ti puggalajjhāsayena c'eva desanāvīlāsena ca vīsatiyā⁷ nayā desitā honti. Dhammaṃ sotum nisinnadevaparīsāya hi ye upanijjhāyanatṭhena

¹ calissati ti M.

² dukkhap° T.

³ sampam C. G.

samam M.

⁴ vedasitatṭhena T.

⁵ padānaṃ M.

om. T.

⁶ Dhs. § 358.

⁷ vīsati M.

lokuttaram jhānan ti¹ kathite bujjhanti² tesam sappāya-
vasena jhānan ti kathitam
. pe
ye vijānanatthēna cittan ti³ vutte bujjhanti tesam sappāya-
vasena cittan ti kathitam. Ayam ettha puggalajjhūsayo,
Sammāsambuddho pana attano buddhasubodhitāya⁴ dasa-
balacatuvesārajjacatupaṭisambhidatāya⁵ cha-asādhāraṇā-
ṇayogena ca desanam yadicchakam niyametvā dasseti,
icchanto upanijjhāyanatthēna lokuttarajjhānan ti dasseti,
icchanto niyyānatthēna
. pe
vijānanatthēna lokuttaram cittan ti ayaṃ desanāvilāso
nāma.

Tattha yath' eva lokuttaram jhānan ti vuttatthāne dasa
nayā vibhattā evaṃ maggādisu pi te yeva veditabbā.

Iti vīsatiyā tthānesu dasa dasa katvā dve nayasatāni
vibhattāni honti.

499. Idāni adhipatibhedam dassetum puna katame
dhammā kusalā⁴ ti ādi āraddham. Tattha chandam
dhuram jetthakam pubbaṅgamam katvā nibbattitalokutta-
ram jhānam chandādhipateyyam nāma. Sesesu pi es'eva
nayo. Iti purimasmim suddhike dve nayasatāni chandā-
dhipateyyādisu dve dve tīni sahasseṇa bhājetvā paṭhama-
maggam dassesi Dhammarājā.

Paṭhamamaggo.

500. Idāni dutiyamaggādinam dassanattham puna ka-
tame dhammā kusalā⁵ ti ādi āraddham. Tattha kama-
rāgavyāpādānam patanubhāvāyā ti etesam kilesānam
tanubhāvattāya. Tattha dvihi kāraṇehi tanubhāvo vedi-
tabbo: Adhicuppattiya⁶ ca pariyutthānamandatāya ca. Sa-
kadāgāmiṇa hi vaṭṭānusārimahājanass 'eva kilesā abhiṇ-
ham na uppajjanti kadāci kadāci uppajjanti pi viralākārā⁶
hutvā viralā vāpitakkhette aṅkurā viya uppajjamānā pi ca
vaṭṭānusārimahājanass'eva maddantā pharantā chādentā

¹ om. T. ² cintanti T. ³ °sambhidā C. G. ⁴ Dhs.
§ 359—364. ⁵ Dhs. § 362. ⁶ paṭiralākārā T.

andhakāraṃ karontā na uppajjanti. Dvīhi pana maggehi pahīnattā mandamandā uppajjanti tanukākārā¹ hutvā² abbhapaṭaḷaṃ viya makkhikāpattaṃ viya ca.³ Tattha keci therā vadanti: Sakadāgāmiṣṣa kilesā kiñcā pi cirena uppajjanti⁴ bahalā va hutvā uppajjanti tathā hi 'ssa puttā ca dhītarō ca dissanti ti. Etaṃ pana appamāṇaṃ. Putta-dhītarō hi aṅgappaccaṅgaparāmasanamattena⁵ pi honti, dvīhi pana maggehi pahīnattā,⁶ natthi kilesānaṃ bahalata, dvīhi eva kāraṇehi'ssa kilesānaṃ patanubhāvo veditabbo adhiccuppattiya ca pariyuṭṭhānamandatāya cā ti.

Dutiyāyā ti gāṇanavasena pi dutiyuppativasena pi dutiyāya bhūmiyāpattiya ti sāmāññaphalassapaṭilābh-atthāya tatiyacatutthāsu⁷ pi es'-eva nayo. Visesaṃ tam yeva pana vakkhāma: aññindriyaṃ ti ajānana-indriyaṃ paṭhamamaggena nātamaṇiyādaṃ⁸ anatikkamitvā tesāṃ yeva tena maggena nātānaṃ⁹ catusaccadhammānaṃ jānana-indriyaṃ ti vuttaṃ hoti. Niddesaṃ vāre pi'ssa iminā nayaṇ'attho veditabbo.

Koṭṭhāsavaṇaṃ pi iminā saddhiṃ nav' indriyāni honti, sesaṃ purimaṇayaṇ'eva veditabbāṃ.

Dutiyamaggo niṭṭhito.

501. Tatiye¹⁰ anavasesappahānāyā ti tesāṃ yeva sakadāgāmiṣṣamaggena tanubhūtaṇaṃ saññojanānaṃ nissesa-pajahanatthāya.

502. Catutthe¹¹ rūparāga-arūparāga-māna-uddhacca-avijjāya anavasesappahānāyā ti etesaṃ pañcanaṃ uddhambhāgiyasaññojanānaṃ¹² nissesaṃ pajahanatthāya¹³ tattha rūparāgo ti rūpabhava chandarāgo arūparāgo arūpabhava chandarāgo māno arahattamaggavajjhakamāno¹⁴ eva

¹ tanutākārā T. ² M. omits hutvā. ³ comp. Childers Dictionary p. 416a. ⁴ uppatti T. ⁵ °marāmasanaṃ M.

⁶ pahīnatthā T. ⁷ °catutthesu M. ⁸ nānamariyādaṃ T. ⁹ nānānaṃ T. ¹⁰ Dhs. § 363.

¹¹ Dhs. § 364. ¹² Visudhimagga p. 159. Mahāparinibbāna. p. 19. ¹³ pajahanatthāya M. ¹⁴ māno ti

arahattamaggajjhavako māno M.

tathā uddhaccāvijjā imesu pi dvīsu maggesu navamam aññindriyaṃ eva hoti.

503. Sabbamaggesu padapaṭipāṭiyā samasaṭṭhi padāni catūhi apanṇakaṅgehi saddhiṃ catusaṭṭhi honti, asam-bhinnato pana tettiṃsa koṭṭhāsavārā suññatavārā pākāṭikā eva. Yathā ca paṭhamamagge evaṃ dutiyādisu pi naya-sahassam evā ti cattāro magge catūhi nayasahassemi bhā-jetvā dassesi Dhammarāja.

Saccavibhaṅge pana saṭṭhi nayasahassāni lokuttarāni imesaṃ eva vasena nikkhattāni, satipaṭṭhānavibhaṅge visati nayasahassāni lokuttarāni, sammappadhānavibhaṅge visati, iddhipādavibhaṅge dvattiṃsa, bojjhaṅgavibhaṅge dvattiṃsa, maggavibhaṅge aṭṭhaviṣati nayasahassāni lokuttarāni ime-saṃ eva vasena nikkhattāni. Idha pana catūsu maggesu cattāro¹ va nayasahassāni tesu paṭhamajjhānike paṭhama-magge aṭṭhaṅgāni bhājitāni tathā dutiyādisu.

504. Tattha paṭhamamagge sammādiṭṭhi-micchādiṭṭhiṃ pajahatī ti sammādiṭṭhisammāsāṅkappādayo pi micchā-sāṅkappādinam pajahanatṭhen'eva veditabbā. Evaṃ sante pathamamaggen'eva dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānaṃ pahīnattā upari maggattayena pahātabbā diṭṭhi nāma natthi tattha sammādiṭṭhi ti nāmaṃ kataṃ hoti ti. Yathā viṣaṃ atthi vā hotu mā vā agado agado t'eva vuccati evaṃ micchā-diṭṭhi atthi vā hotu mā vā ayaṃ sammādiṭṭhi eva nāma. Yadi evaṃ nāma mattam ev'etaṃ hoti² uparimaggattaye pana sammādiṭṭhiyā kiccābhāvo āpajjati maggaṅgāni na paripūrentī ti tasmā sammādiṭṭhi sakiccekā kātabbā mag-gaṅgāni pūretabbāni ti sakiccekā c'ettha sammādiṭṭhi yathā lābhaniyameva dīpetabbā. Uparimaggattayavajjho hi eko māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati, sā taṃ mānaṃ paja-hatī ti sammādiṭṭhi. Sotāpattimaggasmim hi sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiṃ pajahati, sotāpannassa pana sakadāgāmi-maggavajjho māno atthi³ taṃ mānaṃ pajahatī ti sammā-diṭṭhi tass'eva satta-kusalacittasahajāto saṅkappo atthi, teh' eva cittehi vācaṅgacopanam atthi, kāyaṅgacopanam

¹ cattāri yeva M. ² nāma mayam nanam evekam hoti T.

³ M. *inserts* so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati.

atthi, paccayaparibhogo atthi, saha-jātavāyāmo atthi, assa-tisabhāvo atthi, saha-jātacitte-kaggatā atthi, ete micchāsāṅkappādayo nāma. Sakadāgāmimagge sammāsāṅkappādayo tesam pahānena sammāsāṅkappādayo ti veditabbā.

505. Evaṃ sakadāgāmimagge atth' aṅgāni sakiccekāni katvā āgatāni. Sakadāgāmiṣṣa anāgāmimagga-vajjho māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati. Tass' eva sattahi cittelhi saha-jātasāṅkappādayo tesam pahānena anāgāmimagge atthannam aṅganam sakiccekatā veditabbā. Anāgāmiṣṣa arahattamagga-vajjho māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati. Yāni pan' assa pañca akusalacittāni tehi saha-jātā saṅkappādayo tesam¹ pahānena arahattamagge atthannam aṅganam sakiccekatā veditabbā.

506. Imesu ca² maggesu paṭhamamaggena cattāri saccāni diṭṭhāni uparimaggattayam diṭṭhakam eva passati aditṭhakam passati³ diṭṭhakam eva passati ayam⁴ ācariyānam samānatthakathā.

Vidaṇḍavādī⁵ pan' āha: aditṭham passati ti so vattabbo. Paṭhamamagge katamanā indriyam bhājesi ti jānamāno anaññātāññassāmītindriyam ti vakkhati. Uparimaggesu⁶ kataran ti vutte pi aññindriyam vakkhati.

So vattabbo: aditṭhasaccadassane sati uparimaggesu pi anaññātāññassāmītindriyam eva bhājehi evaṃ te pañho samessati ti kilese pana añño aññe⁷ pajahati pahīne eva pajahati ti aññehi aññe pajahati⁸. Yadi añño aññe⁹ appahīnakilese pajahati saccāni pi aditṭhān' eva passati ti evaṃvādi puggalo idam pucchitabbo. Saccāni nāma kati ti jānamāno¹⁰ cattāri ti vakkhati.

So vattabbo: tava vāde solasa¹¹ saccāni āpajjanti, tvaṃ buddheli pi aditṭham passasi. Bahusaccako nāma tvaṃ¹² mā gaṇhi, saccadassanam nāma apubbam natthi, kilese pana appahīne pajahati.

¹ kesam T. ² catūsu M. ³ aditṭhakam passati ti om. T.

⁴ na aditṭham passati ti ayam M. ⁵ vitaddhavādi G. vitaṇḍavādi M. ⁶ magge M. ⁷ aññe añño M.

⁸ aññe añño pajahati ti M. ⁹ aññe añño M. ¹⁰ jānanto T. M. ¹¹ tava vā deso solasa T. ¹² tam evaṃ M.

507. Tattha tattha saddadassanassa apubbabhāve peḷopamam nāma¹ gahitaṃ. Ekassa kira cattāro ratanapeḷā sārāgabbhe ṭhapitā. So rattibhāge peḷāsu uppannakicco dvāraṃ vivaritvā dīpaṃ jāletvā dīpena vihate andhakāre peḷāsu pākāṭabhāvaṃ gatāsu tāsu kiccaṃ katvā dvāraṃ pidahitvā gato puna andhakāraṃ avatthari dutiyavāre pi tatiyavāre pi tath' eva akāsi². Catutthakavāre vivate andhakāre peḷā na paññāyanti ti vīmaṃsantass' eva suriyo ugacchi. Suriyobhāseṇa vigate andhakāre peḷāsu kiccaṃ katvā pakkāmi. Tattha cattāro peḷā viya cattāri saccāni, tāsu kicce uppannadvāravivaraṇakālo viya sotāpattimaggassa vipassanābhiniharaṇakālo, andhakāraṃ viya saccacchādakatamaṃ, dīpobhāso viya sotāpattimaggobhāso, vihate³ andhakāre tassa purisassa peḷānaṃ⁴ pākāṭabhāvo viya maggaññāssa saccānaṃ pākāṭabhāvo,⁵ maggaññāssa pākāṭāni⁶ maggasamaṅgipuggalassa pākāṭān' eva⁷ honti, peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya sotāpattimaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo, puna andhakārāvattharaṇaṃ viya uparimaggattayavajjhasaccacchādakatamaṃ. Dutiyavāre dvāravivaraṇakālo viya sakadāgāmimaggassa vipassanābhiniharaṇakālo, dīpobhāso viya sakadāgāmimaggobhāso, peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo⁸ viya sakadāgāmimaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo, puna andhakārāvattharaṇaṃ viya uparimaggadvayavajjhasaccacchādakatamaṃ.⁹ Tatiyavāre dvāravivaraṇakālo viya anāgāmimaggassa vipassanābhiniharaṇakālo, dīpobhāso viya anāgāmimaggobhāso, peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya anāgāmimaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo, puna andhakārāvattharaṇaṃ viya upari-arahattamaggavajjhasaccacchādakatamaṃ. Catutthavāre dvāravivaraṇakālo viya arahattamaggassa vipassanābhiniharaṇakālo, suriyuggamanam viya arahattamagguppādo, andhakāravigamanam viya arahattamaggasaccacchādakatamaṃ vinoda-

¹ pelopamam nāmaṃ M. pelepamam T. ² ākāsi T.

³ vihato M. ⁴ pelakam T. ⁵ pākābhāvo T. ⁶ pākā-

ṭakāni T. ⁷ Mss. pākāṭā nā va. ⁸ gatakāle T.

⁹ °maggattaya° T.

nam, vihate andhakāre tassa pelānam pākātabbhāvo¹ viya arahattamaggañāṇassa catunnam saccānam² pākātabbhāvo³, ñāṇassa pākātāni pana puggalassa pākātān'eva honti, pelāsu kiccam katvā gatakālo viya arahattamaggassa sabba-kilese khepanam, suriyuggamanato paṭṭhāya ālokass' eva pavattikālo⁴ viya arahattamaggassa uppannakālato paṭṭhāya puna saccacchādakatamabbhāvo. Idam tāva saccadassanassa apubbabbhāve⁵ opammam diṭṭhakam⁶ eva hi passati. kilese pana añño aññe pajahatī ti.

508. Ettha rajakopamam nāma gahitaṃ. Eko⁷ puriso kiliṭṭhaṃ vatthaṃ rajakassa adāsi. Rajako⁸ ūsarakhāraṃ chāriyakhāraṃ gomayakhāraṃ ti tayo khāre datvā khārehi khāditabbhāvañ űatvā udae vikkhāletvā oḷārikoḷārikaṃ malam pavāhesi. Tato na tāva parisuddhan ti dutiyam pi tath' eva khāre datvā udae vikkhāletvā tato saṇhatarāṃ malam pavāhesi tato na tāva parisuddhan ti. Tatiyam pi te khāre datvā udae vikkhāletvā tato saṇhatarāṃ malam pavāhesi tato na tāva parisuddhan ti. Catuttham pi te khāre datvā udae vikkhāletvā amsu-abbhantaragatam pi nissesam malam pavāhetvā sāmikassa adāsi. So gandha-karaṇḍake pakkhipitvā icchiticchitakāle paridahati. Tattha kiliṭṭhaṃ vatthaṃ viya kilesānugataṃ cittaṃ, tividhakhāradānakālo⁹ viya tīsu anupassanāsu kammappavattanakālo, udae vikkhāletvā oḷārikamalappavāhanam viya sotāpattimaggena oḷārikasaññojanadvayakkhepanam, na tāva parisuddham vatthan ti pana khārattayadānam viya pañcakilēsakkhepanam, dutiyam pi tesam khārānam anuppādanam viya na tāva parisuddham idam cittaṃ ti tāsu yeva tīsu anupassanāsu kammappavattanam. Tato (M. *inserts* nāti) saṇhatarāmalappavāhanam viya sakadāgāṃimaggena oḷārikasaññojanadvayakkhepanam, tato na tāva parisuddham vatthan ti puna khārattayadānam viya na tāva parisud-

¹ pākātabh° T.

² arahattamaggassa vipassanābhiniharanākālo suriyuggamanañāṇassa catunnam saccānam M.

³ pākātabh° T.

⁴ pattikālo T.

⁵ apubbabbhāvo C. G.

⁶ opammadiṭṭh° T.

⁷ Comp. Aṅguttara III. 70. 6.

⁸ Rajake T.

⁹ °kāle T.

dham idam cittan ti tāsū yeva tīsu anupassanāsū kammappavattanam, tato saṇhātaramalappavāhanam viya anāgāmi-maggena anusahagatasaññojanadvayakhepanam, na tāva purisuddham vatthan ti puna khāratayadānam viya na tāva parisuddham idam cittan ti tāsū yeva tīsu anupassanāsū kammappavattanam, tato vikkhālanena amsu-abbhantara-gate male pavāhetvā parisuddhassa rajatapaṭṭasadisassa¹ gandhakarandake nikkhattassa vatthassa icchiticchitakkhane paridahanam viya arahattamaggena aṭṭhannam kilesānam khepitattā parisuddhakhīṇāsavacittassa icchiticchitakkhane phalasamāpattivihārena vītināmanam idam. Añño aññe² kilese pajahatī ti ettha opammam vuttam pi c'etaṃ. Seyyathā pi āvuso vattham saṅkiliṭṭham malaggahitam, tam enaṃ sāmikā rajakassa anuppadaḍḍeyyūṃ, tam enaṃ rajako ūse vā khāre vā gomaye vā khāre vā sammadditvā³ acche udaye vikkhāleti kiñcā pi tam hoti vattham parisuddham pariyodātam, atha khvassa hoti yeva anusahagato ūsagandho vā khāragandho vā gomayagandho vā asamūhato, tam enaṃ rajako sāmikānam deti, tam enaṃ sāmikā gandhaparibhāvite karandake nikkhipanti yo pi 'ssa hoti anusahagato ūsagandho vā khāragandho vā gomayagandho vā asamūhato so pi 'ssa samugghātam gacchati evam eva kho āvuso kiñcā pi ariyasāvakaṃ pañc' orambhāgiyāni saññojanāni pahīnāni bhavanti. Atha khvassa hoti yo⁴ pañcasu upādānakkhandhesu anusahagato asmī ti māno asmī ti chando asmī ti anusayo asamūhato so aparena⁵ samayena pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassī⁶ viharati. Iti rūpam iti rūpassa samudayo iti rūpassa atthagamo iti vedanā iti saññā iti saṅkhārā iti viññānam iti viññānassa samudayo iti viññānassa atthagamo ti tass' imesu pañcasu upādānakkhandesu udayabbayānupassino⁷ viharato yo pi 'ssa hoti pañcasu upādānakkhandhesu anusahagato asmī ti māno asmī ti chando asmī ti anusayo asamūhato so pi samugghātam gacchati ti.

¹ rajanapaccasadis° T. ² aññe añño M. ³ samunditvā C. G. ⁴ yeva T. ⁵ so payena M. ⁶ udabbayānup° C. G. udayappahānupassī M. ⁷ udayappayā° M.

Tattha sotāpattimaggena pañca akusalacittāni pahīyanti saddhim cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi, saka-dāgāmimaggena dve domanassasahagatacittāni tanūni bhavanti saddhim cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi, anāgāmimaggena¹ tāni yeva pahīyanti saddhim sampayutta-dhammehi, arahattamaggena pañca akusalacittāni pahīyanti saddhim cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi. Imesaṃ dvādasannaṃ akusalacittānaṃ pahīnakālato paṭṭhāya khīṇāsavassa cittaṅgavasena puna pacchato vattakakilesa² nāma na hoti.

509. Tatṭa 'idaṃ opammaṃ: Eko kira mahārājā paccante ārakkhāṃ datvā mahānagare issariyaṃ anubhavanto vasati. Ath'assa paccanto kuppi. Tasmiṃ samaye³ dvādasa cora-jeṭṭhakā anekehi purisasahasseehi saddhim raṭṭhaṃ vilumpanti. Paccantavāsino mahāmattā 'paccanto kupito ti' rañño pahiniṃsu. Rājā 'vissatthā gaṇhatha, ahaṃ tumhākaṃ kattabbaṃ karissāmi ti' sūsaṇaṃ pahini. Te paṭhamasampahāreṇa' eva anekehi purisasahasseehi saddhim pañca corajeṭṭhake ghātayiṃsu, sesā satta janā attano parivāre gaheṭvā pabbataṃ pavasiṃsu. Amaccā taṃ pavattiṃ rañño pesayiṃsu. Rājā 'tumhākaṃ kattabbaṃ yuttaṃ ahaṃ jānissāmi te pi gaṇhathā ti' dhaṇaṃ pahini. Te duttiya-sampahāreṇa dve corajeṭṭhake pahariṃsu⁴ parivāre pi tesāṃ dubbale akamsu. Te sabbe pi palāyitvā pabbataṃ pavasiṃsu. Tam pi pavattiṃ amaccā rañño pesayiṃsu. Puna rājā 'vissatthā⁵ gaṇhantū ti' dhaṇaṃ pahini.⁶ Te tatiya-sampahāreṇa saddhim sahāyapurisehi⁷ dve corajeṭṭhake ghātayitvā taṃ pavattiṃ rañño pesayiṃsu. Puna rājā 'avasese⁸ vissatthā gaṇhantū ti' dhaṇaṃ pesesi. Te catutthakasampahāreṇa saparivāre pañca corajeṭṭhake ghātayiṃsu, dvādasannaṃ corajeṭṭhakānaṃ ghātita-kālato⁹ paṭṭhāya koci coro nāma natthi, khamā jānapadā ure putte naccantā¹⁰ maññe viharanti, rājā vijitasāṅgāmehi¹¹ yodhehi

¹ °maggenā ti T.² pavattaka° M.³ om. M.⁴ haniṃsu M.⁵ vipassatthā T.⁶ panihi C. G.⁷ sahassa° M. sabhāyap° T.⁸ avaseso vipassatthā T.⁹ ghatitakālato T.¹⁰ nantā M.¹¹ jivita° M.

parivuto varapāsādagato mahāsampattim anubhavi. Tattha mahanto¹ rājā viya Dhammarājā, paccantavāsino amaccā viya yogāvacarakulaputtā, dvādasa corajettḥakā viya dvādasa akusalacittāni, tesam sahāyā anekasahassapurisū viya cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammā, 'rañño paccanto kupito ti' pahitakālo viya ārammaṇe kilesesu uppannesu 'bhante me kilesu uppanno ti' satthu ārocanakālo, 'vissatthā gaṇhantū ti' dhanadānaṃ viya 'kilese niggaṇha bhikkhū ti' Dhammarañño kammaṭṭhānācikkhaṇaṃ, saparivārānaṃ pañcannaṃ corajettḥakānaṃ ghātanakālo² viya sotāpattimaggena sampayuttānaṃ pañcannaṃ akusalacittānaṃ pahānaṃ, puna rañño pavattipesanaṃ viya Sammāsambuddhassa paṭiladdhaṃ guṇārocanam,³ 'sesake ca gaṇhantū ti' puna dhanadānaṃ viya Bhagavato sakadāgāmimaggassa vipassanācikkhaṇaṃ, dutiyasampahārena saparivārānaṃ dvinnaṃ corajettḥakānaṃ dubbalikaraṇaṃ viya sakadāgāmimaggena⁴ sasampayuttānaṃ dvinnaṃ domanassacittānaṃ tanubhāvākaraṇaṃ, puna rañño pavattipesanaṃ viya Tathāgatassa paṭiladdhaguṇārocanam, 'vissatthā⁵ gaṇhantū ti' dhanadānaṃ viya Bhagavato anāgāmimaggassa vipassanācikkhaṇaṃ, tatiyasampahārena saparivārānaṃ dvinnaṃ corajettḥakānaṃ ghātaṇaṃ viya anāgāmimaggena sampayuttānaṃ dvinnaṃ domanassacittānaṃ pahānaṃ, puna rañño pavattipesanaṃ viya Tathāgatassa paṭiladdhaṃ guṇārocanam,⁶ 'vissatthā gaṇhantū ti' pana dhanadhānaṃ viya Bhagavato arahattamaggassa vipassanācikkhaṇaṃ, catutthasampahārena⁷ saparivārānaṃ pañcannaṃ corajettḥakānaṃ ghātita-kālato patṭhāya janapadassa khemakālo viya arahattamaggassa sampayuttesu pañcasu akusalacittesu pahīnesu dvādasannaṃ akusalacittānaṃ pahīnakālato patṭhāya puna cittaṅgavasena uppajjanakassa akusaladhammassa abhāvo, rañño vijitasāṅgāmassa⁸ amaccagaṇaparivutassa varapāsāde mahāsampattianubhavanaṃ viya khīṇāsavaparivutassa, Dhammarañño suññata-animitta-appaṇihitabhedesu samāppatti-

¹ mahante T.² ghātita° M.³ guṇārocanam T.⁴ °magge T.⁵ vissatvā T.⁶ guṇārocanam T.⁷ catutthasampayuttahārena T.⁸ jivita° M.

sukhesu icchiticchitaphalasangāpattisukhānubhavanam veditabbam ti.

Kusalā dhammā ti padassa vaṇṇanā nīṭṭhitā.

510. Idāni akusalapadam^{*} bhājetvā dassetuṃ katame dhammā akusalā² ti ādi āradḍham. Tattha dhammavavatthānādini parappabhedo ca hetthā āgatānam padānam³ atthavinicchayo ca hetthā vuttanāyena⁴ eva veditabbo.

Tattha tattha pana visesamattam eva vaṇṇayissāma. Tattha samayavavatthāne tāva yasmā akusalassa⁴ bhūmibhedo natthi tasmā ekantakāmāvacaran ti⁵ vuttam diṭṭhigatasampayuttam.⁶ Ettha diṭṭhi yeva diṭṭhigatam gūthagatam⁷ muttagatan ti ādini viya gantabbabhāvato vā diṭṭhiyā gatamattam ev⁸ etan ti pi diṭṭhigatam, tena sampayuttam diṭṭhigatasampayuttam.

511. Tattha asaddhammasavanā akalyānamittatā ariyānam adassanakāmatādini ayoniso manasikāro ti evam ādhi kārāṇehi imassa diṭṭhigatasāṅkhātassa micchādassanassa uppatti veditabbā. Yehi etehi diṭṭhivādapatisamyuttā asaddhammā tesam bahumānapubbaṅgamenā atikkantamajjhatena upaparikkhārahitena⁸ savanena yeva diṭṭhi vipannā akalyānamittānam⁹ sampavaṅkatasaṅkhātāya akalyānamittatāya¹⁰ buddhādinaṃ ariyānam c'eva sappurisānaṃ¹¹ ca adassanakāmatāya catusatipatthānādibhede ariyadhamme akovidattena pātimokkhasamyāra-indriyasamvara-satisamvara-nāpasamvara-pahānasamvarappabhede ariyadhamme c'eva sappurisaḍḍhamme¹² ca samvarabhede saṅkhātēna avināyena tehi¹³ eva kārāṇehi paribhāvitena ayoniso manasikārena kotūhala-maṅgalādīpasutatāya¹³ ca etaṃ uppajjati ti veditabbam. Asāṅkhārahāvo paṇ' assa cittaṃ hetthā vuttanāyena⁴ eva veditabbo.

^{*} akusaladhammapadam M. ² Dhs. § 365. ³ padā T.

⁴ kusalassa T. ⁵ ekantakāmāvacaram pi samānam ekaṃ kāmāvacaran ti M. ⁶ sampayutti C. ⁷ gudha°

M. gūthagatham C. G. ⁸ upaparikkhārahitena M. upa-

parikkhar° T. ⁹ akalyānamittā tam M. ¹⁰ °mittāya M.

¹¹ sappurisānam T. ¹² samapurisaḍḍho T. ¹³ otāyaṇ T.

512. Dhammuddesvāre¹ phasso ti akusalacittasahajāto phasso. Vedanādisu pi es' eva nayo. Iti akusalamat-
tam eva.

513. Etesaṃ purimehi viseso cittassa ekaggatā² hoti ti pāṇātipātādisu pi avikkhittabhāvena ekaggatā hoti. Ma-
nussā hi cittaṃ samādahitvā³ avikkhittā hutvā avirajjha-
mānāni satthakāni⁴ pānasarīresu nipātentī, susamāhitā pa-
resam⁵ santakam haranti, ekarasena cittaena micchācāram
āpajjanti, evam akusalapavattiyam⁶ pi cittassa ekaggatā
hoti ti.

514. Micchādiṭṭhī⁷ ti ayāthāvadiṭṭhī.⁸ Virajjhivā
gahaṇato vā vitathā diṭṭhi micchādiṭṭhi. Anattāvaḥattā⁹
paṇḍitehi kucchitā diṭṭhi ti pi micchādiṭṭhi.

Micchāsāṅkappādisu pi es' eva nayo. Api ca micchā
passanti tāya sayam vā micchā passati micchāḍassana-
mattam eva vā esā ti micchādiṭṭhi. Sā ayoniso abhinivesa-
lakkaṇāparamāsarasā micchābhinivesapaccupaṭṭhānā ariyā-
nam adassanakāmatāḍipadaṭṭhānā paramam vajjan ti¹⁰
daṭṭhabbā.

Micchāsāṅkappādisu micchā ti padamattam eva viseso.
Sesaṃ kusalādikāre¹¹ vuttanayen' eva veditabbaṃ.

515. Ahirikabalaṃ anottappabalaṃ¹² ti ettha pana
balattho niddesavāre āvibhavissati.

Itaresu pana na hiriyatī ti ahiriko, ahirikassa bhāvo ahi-
rikam, na ottappaṃ anottappaṃ, tesu ahirikam kāyaduc-
caritādihi ajigucchanaḷakkhaṇaṃ alajjālakkaṇaṃ vā, anot-
tappaṃ teh' eva asārajjalakkaṇaṃ anuttāsalakkaṇaṃ¹³
vā, ahirikam eva balaṃ ahirikabalaṃ anottappaṃ eva balaṃ
anottappabalaṃ ayam ettha saṅkhepo, vitthāro pana heṭṭhā-
vuttaṭṭapaṭṭakkhavasena veditabbo.

516. Lubbhanti tena sayam vā lubbhati¹⁴ lubbhanamat-

¹ °uddosaṃ T. ² Dhs. § 375. ³ samādayitvā M.

⁴ satthāni M. satthā tāni T. ⁵ nipātena tisu samāhi-
tapo T. ⁶ kusalap° T. ⁷ Dhs. § 381. ⁸ ayātavado T.

⁹ anavahattā G. C. anattā hattā T. ¹⁰ paramavajjan

ti M. ¹¹ °ādhikāre M. ¹² Dhs. §§387, 388. ¹³ anot-
tāsalo T. anuttāsanaḷo M. ¹⁴ yaṃ vā lubbhanti T.

ta meva vā tan ti¹ lobho. Muihanti tena sayam vā muihanti² muihanamattameva vā tan ti moho.³ Tesu lobho ārammaṇagahaṇalakkhaṇo makkaṭālepo⁴ viya, abhisāṅgaraso⁵ tattakapāle⁶ khittamaṃsapesi viya, apariccāgapaccupaṭṭhāno telaṇjanarāgo viya, samyojanīyadhammesu assāda-dassanapadaṭṭhāno taṇhānadibhāvena vadḍhamāno sīghasotanadī viya mahāsamuddaṃ apāyam eva gahetvā gacchati ti daṭṭhabbo.

Moho cittassa andhabhāvalakkhaṇo aññāṇalakkhaṇo vā asaṃpaṭivedharaso ārammaṇasabhāvacchādanaraso vā asaṃmāpaṭipattipaccupaṭṭhāno⁷ andhakārapaccupaṭṭhāno vā ayoniso manasikārapadaṭṭhāno sābbākusalānaṃ mūlan ti daṭṭhabbo.

517. Abhiññāyanti tāya sayam vā abhiññāyati abhiññāyanaṃ namattam eva vā esā ti abhiññā.⁸ Sā parasampattinaṃ sakkaṇa-icchālakkhaṇa⁹ tenākārena pasavabhāvarasā¹⁰ parasampattiabhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā parasampattisu abhiratipadaṭṭhānā. Parasampatti-abhimukhā eva hi sā upaṭṭhahati tāsu ca abhiratīyā sati pavatti parasampattisu cetaso hatthappasāro viya¹¹ daṭṭhabbo.

518. Samatho¹² hoti ti ādisu aññesu kiccesu vikkhepa-samaṇato samatho.

Ākusalapavattiyam cittam paggaṇhāti ti paggaṇho.¹³

Na vikkhipati ti avikkhepo.¹⁴

519. Imasmiṃ citte saddhā sati paññā cha yugaḷakāni ti¹⁵ ime dhammā na gahitā. Kasmā? Assaddhiyacitte pāsādo nāma natthi, tasmā tāva saddhā na gahitā ti. Kiṃ pana diṭṭhigatikā attano attano satthārāṇaṃ na saddahanti? Saddahanti. Sā pana saddhā nāma na hoti ti vacanasampañcchanamattam eva taṃ atthato anupaparikkhā¹⁶

¹ pātanti T.

² muihanti T.

³ Dhs. § 389, 390.

⁴ makkaṭāvalepo M. makkaṭālopo T.

⁵ abhissāṅgarato T.

⁶ sā tattha kapo T.

⁷ asaṃvāpaṭipō T.

⁸ Dhs. § 391.

⁹ sakakaraṇa M.

¹⁰ tena kārena esanabhāvarasā M.

pasavahārasā T.

¹¹ ti C.

¹² Dhs. § 395.

¹³ Dhs.

§ 396.

¹⁴ Dhs. § 397.

¹⁵ chasugaḷakāni ti M.

¹⁶ anupparikkhā T.

vā hoti diṭṭhi vā assaddhiyacitte pana sati natthi ti na gahitā. Kim diṭṭhigatikā¹ attanā katakammam na saranti ti? Saranti. Sā pana sati nāma na hoti, kevalam tenākārena akusalacittappavatti tasmā sati na gahitā. Atha kasmā micchāsati ti sutte vuttā? Akusalakkhandānam satirahitattā² satipaṭipakkhattā ca micchāmaggāmicchatānam³ pūranattham. Tattha pariyāyena⁴ desanā katā, nippariyāyena⁵ pan' esā natthi, tasmā na gahitā. Dandhabālaccitte pana tasmiṃ paññā natthi ti na gahitā. Kim diṭṭhigatikānam vañcanā paññā natthi ti? Atthi, na pan' esā paññā, māyā nām' esā hoti. Sā atthato tapā va. Idam pana cittam sadaratham⁶ garukam bhāriyam kakkhalam thaddham akammaññam gilānam vaṅkam kuṭilam, tasmā tassa saddhādini⁷ cha yugaḷakāni⁸ na gahitāni.

520. Ettāvata padapaṭipāṭiyā cittaṅgavasena pāli-ārūḷhāni dvattiṃsa padāni dassetvā idāni ye-vā-panakadhamme dassetum ye vā pana tasmiṃ samaye⁹ ti ādim āha. Tattha sabbesu pi akusalacittesu chando adhimokkho manasikāro māno icchā¹⁰ macchariyam thīnam middham uddhaccakukkuccan ti ime dasa va ye-vā-panakā honti dhammā suttāgatā suttapadesu dissare ti vuttā. Imasmim pana citte chando adhimokkho manasikāro uddhaccan ti ime apannakaṅgasankhātā cattāro ye-vā-panakā honti, tattha chandādayo heṭṭhāvuttanayen' eva veditabbā. Kevalam hi te kusalā, ime akusalā. Itaram pana uddhatabhāvo uddhaccam, tam avupasamalakkhaṇam vātābhighātacalajalam viya anavatṭhānarasam, vātābhighātacaladhajapaṭākā¹¹ viya hantattapaccupaṭṭhānam¹², pāsāpābhighātasamuddhatabhasmam viya cetaso avupasamo ayoniso manasikārapadaṭṭhānacittavikkhepo ti daṭṭhabbam. Iti phassādini dvattiṃsa ye-vā-panakavasena vuttāni cattāri ti sabbāni

¹ diṭṭhikā T. ² viharitattā M. ³ micchāmaggacittānam M. ⁴ pariyāye T. ⁵ nippariyāye T. ⁶ sadaratam M. ⁷ tasmā passaddhādini T. ⁸ cha sugaḷakāni M. ⁹ Dhs. § 365. ¹⁰ issā T. ¹¹ calaccajapaṭā C.

¹² bhannattapacc° T.

pi imasmiṃ dhammuddesavāre chattimsa dhammapadāni bhavanti. Cattāri apāṇakaṅgāni hāretvā¹ pāḷiyaṃ āgatāni dvattimsam eva agahitaḡaḡaḡeṇa paṇ' ettha phassa-paṇcakaṃ vitakko vicāro pīti citta-kaggatā viriyindriyaṃ jīvit-indriyaṃ micchādiṭṭhi lobho moho ahirikaṃ anottappaṇaṇ ti soḷasa dhammā honti.

521. Tesu soḷasasu satta dhammā avibhattikā honti, nava savibhattikā honti. Katame satta? Phasso saṇṇā cetanā vicāro pīti jīvitindriyaṃ moho ti ime satta avibhattikā.

Vedanā cittaṃ vitakko citta-kaggatā viriyindriyaṃ micchādiṭṭhi ahirika-balaṃ anottappa-balaṃ lobho ti ime nava sa-vibhattikā. Tesu cha dhammā dvisu ṭṭhānesu vibhattā, eko tisu, eko catūsu, eko chasu. Kathaṃ? Cittaṃ vitakko micchādiṭṭhi ahirika-balaṃ anottappa-balaṃ lobho ti ime cha dvisu ṭṭhānesu vibhattā. Etesu hi cittaṃ tāva phassa-paṇcakaṃ patvā cittaṃ hoti ti vuttaṃ, indriyāni patvā maṇindriyaṇ ti.

Vitakko jhānaṅgāni patvā vitakko hoti ti vutto, maggaṅgāni patvā micchāsaṅkappo ti, micchādiṭṭhi-maggaṅgesu pi kamma-pathesu² pi micchādiṭṭhi yeva.

Ahirikaṃ balaṃ³ patvā ahirika-balaṃ hoti ti vuttaṃ, lokanāyaka-dukaṃ⁴ patvā ahirikaṇ ti. Anottappe pi es' eva nayo. Lobho mūlaṃ patvā lobho hoti ti vutto, kamma-pathaṃ patvā abhiṇṇhā ti ime cha dvisu ṭṭhānesu vibhattā. Vedanā paṇa phassa-paṇcakaṃ patvā vedanā hoti ti vuttaṃ, jhānaṅgāni patvā sukhāṇ ti, indriyāni patvā somaṇassin-driyaṇ ti. Evaṃ eko dhammo tisu ṭṭhānesu vibhatto.

Viriyaṃ paṇa indriyāni patvā viriyindriyaṃ hoti ti vuttaṃ, maggaṅgāni patvā micchāvāyāmo ti, balāni patvā viriya-balaṃ hoti, piṭṭhidukaṃ patvā paḡḡāho hoti. Evaṃ ayaṃ eko dhammo catūsu ṭṭhānesu vibhatto. Samādhī paṇa jhānaṅgāni patvā citta-kaggatā hoti ti vutto, indriyāni patvā samādhindriyaṇ ti, maggaṅgāni patvā micchāsaṇādhī ti, balāni patvā samādhī-balaṇ ti, piṭṭhidukaṃ patvā dutiya-

¹ bhāretvā T.

² kamma-patte G.

³ balāni M.

⁴ lokapālayadukaṃ C. G. lokanāsa-kadukaṃ M. lokatāsa-kadukaṃ T.

dubbhikkhākantārā viya. Sammāditthiya vinivijjhanatthēna vilomanatthēna ca ditthivīsukāyikaṃ¹. Micchādassanaṃ hi uppajjamānaṃ sammādassanaṃ vinivijjhati c'eva vilometi ca. Kadāci sassatassa kadāci ucchedassa gahaṇato ditthiyā virūpaṃ phanditaṃ ti ditthivipphanditaṃ. Ditthagatiko hiekaṃmipatiṭṭhātum nasakkoti, kadāci sassataṃ anupatati² kadāci ucchedaṃ. Ditthi yeva bandhanatthēna saṃyojanaṃ ti ditthisaṃyojanaṃ samsumārādayo³ viya. Purisaṃ ārammaṇaṃ dalhaṃ gaṇhāti ti gāho, patiṭṭhahanaṃ patiṭṭhāho. Ayaṃ hi balavappavatti-bhāvena patiṭṭhalitvā gaṇhāti ti niccādivasena abhinivisati ti abhiniveso, dhammasabhāvaṃ atikkamitvā niccādivasena parato āmasati ti parāmāso, anattābhāvaṃ⁴ kucchito maggo kucchitaṇaṃ⁵ apāyānaṃ maggo ti kummaggo, ayāthāvapathato⁶ micchāpatho. Yathā hi disāmūlāhena ayaṃ asukagāmaṃ nāma patho ti gahito pi taṃ gāmaṃ na sampāpeti evaṃ ditthagatikena sugati patho⁷ ti gahitā pi ditthi sugatiṃ na pāpeti⁸ ti. Ayāthāvapatho⁹ ti micchāpatho micchāsabhāvato micchattaṃ tatthi'eva paribbhaṇato taranti ettha bālā ti titthaṃ c'etaṃ anattānaṃ ca āyatanāṃ ti titthāyatanāṃ. Titthiānaṃ vā sañjātidessatthēna nivāsattāhanatthēna¹⁰ ca āyatanāṃ ti pi titthāyatanāṃ. Vipariyesabbhūto gāho vipariyesagāho¹¹ vipallatthagāho ti attho. Ahirikaṇottappaniddessesu hirottappaniddesavipariyāyena attho veditabbo. Sahajāta-dhammesu pana akampanatthēna'eva ahirikaḥaḥaṃ anottappabalaṃ ca veditabbam.

525. Lobhamohaniddessesu¹² lubbhati ti lobho, lubbhaṇā ti lubbhanākāro, lobhasampayuttaṃ cittaṃ puggalo vā lubbhito, lubbhitassa bhāvo¹³ lubbhitaṭṭhaṃ, sārājjaṭṭhaṃ, sārājjanākāro sārājjanā, sārājjitassa bhāvo sārājjitattam, abhijjhāyanaṭṭhaṃ abhijjhā. Puna lobhavacane

¹ °visukāyitaṃ T. C. G. ² anupatti C. G. ³ samsumārā°.

⁴ anattābhāvaṭṭhaṃ T. ⁵ M. inserts vā. ⁶ ayāthāvapathato T. ayāthāvapathato M. ⁷ sukatiṭṭhaṃ M. ⁸ pāpeti M.

⁹ ayāthāvapathato M. ¹⁰ nivāsattāhanattho T. ¹¹ vipariyesato vā gāho ti vipariyesagāho vip° M. ¹² Dhs. § 389, 390.

¹³ lubbhinaṃ bhāvo T.

kāraṇaṃ vuttam eva akusalaṃ ca taṃ mūlaṃ ca akusalānaṃ
vā mūlaṃ ti akusalamūlaṃ.

526. Nāṇadassanapaṭipakkhato aññānaṃ adassanaṃ.
Abhimukho hutvā dhamme na sameti na samāgacchati ti¹
anabhisamayo, anurūpato² dhamme bujjhati ti ananu-
bodho³, tappatipakkhatāya ananubodho, aniccādihi saddhiṃ
yojetvā na bujjhati ti asam bodho, asantaṃ asamaṃ ca
bujjhati⁴ ti pi asam bodho, catusaccadhammaṃ na paṭivijj-
hati ti appaṭivedho, rūpādisu ekaṃ dhammaṃ⁵ pi aniccādi
sāmaññato na saṅgaṇhāti ti asaṅgāhaṇā⁶, tam eva dhammaṃ
na pariyogāhati ti apariyogāhaṇā, na samaṃ pekkhati ti
asama pekkhaṇā, dhammaṇaṃ sabhāvaṃ pati na apek-
khati ti apaccapekkhaṇā, kusalākusaladhammesu viparīta-
vuttiyā sabhāvagaṇaṇabhāvena⁷ vā ekaṃ pi kammaṃ etassa
paccakkaṃ natthi sayam vā kassaci kammaṃ⁸ paccakka-
karaṇaṃ nāma na hoti ti apaccakkhakammaṃ. Yaṃ
etasmim⁹ anuppajjamāne cittasantaṇaṃ¹⁰ mejjhaṃ bhaveyya
suvodānaṃ¹¹ taṃ dutthaṃ mejjhaṃ¹² iminā ti dummejj-
haṃ¹³. Būlaṇaṃ bhāvo ti bālyaṃ, muyhati ti moho¹⁴,
balavatāro moho¹⁵ pamoho, samantato muyhati ti sam-
moho, vijjāya paṭipakkhabhāvato na vijjā ti avijjā oghayo-
gattho vutto yeva. Thāmagataṭṭhena anuseti ti anusayo,
cittaṃ pariyutthāti adhibhavati ti pariyutthānaṃ¹⁶, hita-
gaṇaṇābhāvena hitābhimukhi¹⁷ gantum na sakkoti añña-
datthu laṅgati¹⁸ yevā ti laṅgi. Khañjati¹⁹ ti attho. Durug-
ghāṇaṭṭhena vā laṅgi. Yathā hi mahapaṭighasaṅkhātā²⁰
laṅgi²¹ durugghāṭṭa hoti evaṃ ayam pi laṅgi viyā ti laṅgi.
Sesaṃ uttānattham eva.

¹ sameti tasmā gacchati ti T. ² arūpe to T. ³ anu-
bodho. M. ⁴ asammaṃ ca vā bujjh° M. ⁵ ekadhammaṃ
M. ⁶ asaṅgāhaṇā M. ⁷ ābhāvena. M. ⁸ dhammassa
C. G. ⁹ ekasmim T. ¹⁰ anuppajjamāno cittaṃ sant° T.
¹¹ suvicodanaṃ T. ¹² dutthaṃ majjhaṃ M. mekajjhaṃ T.
¹³ dumajjhaṃ. M. ¹⁴ M. adds va. ¹⁵ M. adds ti.
¹⁶ abhibhavati ti abhiyutthānaṃ. M. ¹⁷ hitābhimukhaṃ
M. ¹⁸ laggaṭi C. G. T. ¹⁹ khañjeti C. G. T. Comp.
Mahāvagga V. 3. 1. ²⁰ °paligha° M. ²¹ liṅgi M.

Saṅgahavārasuññatavārā pi heṭṭhā vuttanayen' eva atthato veditabbā¹ ti.

Paṭhamam cittaṃ niṭṭhitam.

527. Dutiyacitte sasaṅkhārenā ti ca padaviseso². Tam pi heṭṭhā vuttattham eva, idaṃ pana cittaṃ kiñcāpi chasu ārammaṇesu somanassitassa lobham uppādetvā satto satto ti ādinā nayena parāmasantassa uppajjati tathā pi sasaṅkhārikattā³ sappayogena saupāyena⁴ uppajjanato yadā kula-putto micchādiṭṭhikakusalassa kumārikam pattheti te ca aññadiṭṭhikā⁵ tumhe ti kumārikam na denti ath 'aññe ñātakāyam tumhe karotha tath' evāyam⁶ karissati ti dāpenti so tehi⁷ saddhim titthiye upasaṃkamati ādito vematiko⁸ hoti gacchante gacchante kāle etesaṃ kiriya⁹ manāpā ti laddhim roceti diṭṭhim gaṇhāti evarūpe kāle idaṃ labbhati ti veditabbam. Ye-vā-panakesu pan'ettha thīnamiddham¹⁰ adhikam. Tattha thīnatā thīnam, middhanatā middham¹¹, anussāhanatā sattivighāto¹² cā ti attho. Thīnañ ca middhañ ca thīnamiddham. Tattha thīnam anussāhalakkhaṇaṃ viriyavinodanarasam samsidanapaccupaṭṭhānam, middham akammaññatālakkaṇaṃ onāhanarasam linatāpaccupaṭṭhānam¹³ pacalāyikānidāpaccupaṭṭhānam¹⁴ vā ubhayam pi aratitandīvijambhikādīsu¹⁵ ayoniso manasikārapadaṭṭhānantī.

Dutiyam.

528. Tatiyam chasu ārammaṇesu somanassitassa lobham uppādetvā satto satto ti ādinā nayena parāmasantassā¹⁶ ti rājamallayuddhanaṭasamajjādīni¹⁷ passato manāpiyasadda-

¹ attho veditabbo M. ² saṅkhārenā ti padaṃ visesaṃ M. padaṃ viseso T. ³ tathā pi saṅkhā T. ⁴ sappayogena upāyena T. ⁵ neva aññad° ⁶ tam ev° M. ⁷ setehi T. ⁸ mevātiko T. ⁹ kariyā. M. ¹⁰ Dhs. § 1155 seq. ¹¹ thīnamiddhatā thīnam middhanatā middham. M. middhatā T. ¹² anussāhasaṅgatattā T. anussāhasahananatā asatthivighāto M. ¹³ linabhāvapaccupaṭṭhānam M. ¹⁴ pavalāyika° T. pacalāyita° M. ¹⁵ vijambhitādīsu M. comp. Aṅguttara I. 2. 3. ¹⁶ aparām° T. M. ¹⁷ nārāyananirājana° M. nirājamalla° T.

savanādipasutassa vū¹ uppajjati. Idha mānena saddhim pañca apanṇakaṅgūni honti. Tattha maññati ti māno². So unṇatilakkhaṇo sampaggaharaso ketukamyatāpaccupaṭṭhāno diṭṭhivippayuttalobhayuttapadaṭṭhāno³ ummādo viya daṭṭhabbo ti.

Tatiyaṃ.

529. Catuttham vuttappakāresu eva ṭhānesu yadā sīse khelaṃ khipanti pādapaṃsum okiranti tadā tassa tassa parihaṇaṭṭham⁴ sa-ussāhena antarantarā oloketānaṃ taṃ rājā nāṭakesu nikkhantesu ussāraṇāya vattamāṇāya tena tena chiddena oloketānaṃ cū ti evaṃ ādisu ṭhānesu uppajjati. Idha pana mānathinamiddhehi saddhim satta yevā-panakā honti ubhayatthā pi micchādīṭṭhi parihāyati taṃ ṭhapetvā sesānaṃ vasena dhammagāṇanā veditabbā ti.

Catuttham.

530. Pañcamaṃ chasu ārammaṇesu vedanāvasena majjhataṭṭassa lobhaṃ uppādetvā satto satto ti⁵ ādinā nayena parāmasantassa⁶ ṭhānesu paṇ 'ettha upekkhā vedanā hoti piṭipadaṃ parihāyati. Sesāṃ sabbaṃ paṭhamacittasādisaṃ eva.

Pañcamaṃ.

531. Chatṭhasattamaṭṭhamāni pi vedanaṃ parivattetvā piṭipadaṃ ca bhāretvā⁷ dutiyatatiyacatutthesu vuttanāyena⁸ eva veditabbāni.

Imesu atṭhasu lobhasahagatacittesu saha-jātādhipati ārammaṇādhipati ti dve pi adhipatino⁹ labbhanti, navamaṃ chasu ārammaṇesu domanassitassa paṭighaṃ uppādayato uppajjati tassa samayavavatthānavāre tāva duṭṭhaṃ mano hīnavedanattā vā kucchitaṃ mano ti dummaṇo dummanassa bhāvo domanassaṃ, tena saha-gataṃ ti domanassasahagataṃ¹⁰. Taṃ asampi-yāyanabhāvena ārammaṇasmiṃ paṭihaññati ti paṭighaṃ, tena sampayuttan ti paṭighasampayuttan

¹ savanādipasamanādipasutassa T.

² Dhs. § 116.

³ 'lobhapadaṭṭhāno M. ⁴ parihaṇanattam T. ⁵ satto santo ti T. ⁶ uppajjati somanassa. M. ⁷ bhāretvā T.

hāpetvā. M. ⁸ adhipatiyo. M. ⁹ Dhs. § 413.

dhammuddese tiṣu pi ṭhānesu domanassavedanā va āgatā tattha vedanāpadam vuttattham¹⁰ eva.

532. Tathā dukkhadomanassapadāni. Lakkhaṇādito pana anitṭhārammapānubhavanalakkaṇam domanassam yathā tathā vā anitṭhākārasambhogarasam cetasikābādhapaccupatṭhānam ekanten' eva hadayavatthupadatṭhānam mūlakammāpathesu yathā purimacittesu lobho hoti abhijjhā hoti ti āgataṃ evaṃ doso hoti vyāpādo hoti ti vuttam.

533. Tattha dussanti tena sayam vā dussati dussanamattam eva vā tan ti doso². So caṇḍikkalakkaṇo³ pahaṭṭāsiviso viya, visappanaraso visanipāto⁴ viya, attano nissayadahanaraso vā dāvaggi viya, dussanapaccupatṭhāno laddhokāso viya, sapatto āghātavatthupadatṭhāno⁵ visasaṃsatṭhapūtimuttam⁶ viya datṭhabbo.

534. Vyāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ upagacchati vyāpādayati vinayati vā vinayācārārūpasampattihitasukkhādinī ti vyāpādo⁷. Attano pan' esa doso eva. Idha paṭipāṭiyā⁸ ekūnatimsa padāni honti, agahitaganahena cud-dasa, tesam vasena savibhattikāvibhattikarāsibhedo veditabbo.

Ye-vā-panakesu chandādhimokkhamanasikāruddhaccāni niyatāni⁹. Issāmacchariyakukkucsesu¹⁰ pana añña-tarena saddhīm pañca pañca hitvā pi uppajjanti, evam imehi tayo dhammā aniyatā ye-vā-panakā nāma. Tesu issati ti issā. Sā parasampattinam usuyanalakkaṇā, tatth'eva anabhiratirasā, tato vimukhabhāvapaccupatṭhānā parasampattipadatṭhānā samyojanan ti datṭhabbā.

Maccherassa bhāvo¹¹ macchariyam, tam laddhānam vā labhitabbānam vā attano sampattinam nigūhanalakkaṇam, tāsam yeva parehi sādharāṇa-bhāva-akkhamanarasam sahi-

¹ vuttam. M.

² Dhs. § 418.

³ Comp. Saman-

tapasūdīkā in Oldenberg's Vinaya III, 297.

⁴ visatipipāto. M.

⁵ āsāvatthupado. T.

⁶ ti saṃsatṭha^o M.

⁷ Dhs. § 419.

⁸ padapaṭipāṭiyā M.

⁹ uddhaccāni

yaṭāni T.

¹⁰ Dhs. § 1121, 1122, 1160. Hardy Manual

p. 434. Abhidhammatthasāṅgaha II. 10.

¹¹ mac-

cherabhāvo T. M.

kocana-paccupatthānaṃ kaṭukañcukatāpaccupatthānaṃ¹ vā attasampattipadaṭṭhānaṃ cetaso virūpabhāvo ti daṭṭhabbam.

Kucchitaṃ kataṃ kukataṃ², tassa bhāvo kukkaccaṃ, taṃ pacchānutāpalakkhaṇaṃ katākatānusocanarasam vippa-tisarapaccupatthānaṃ katākatapadaṭṭhānaṃ dāsavyaṃ viya daṭṭhabbam. Ayaṃ tāva uddesavāre viseso.

535. Niddesavāre vedanāniddese³ asātaṃ sātapaṭipak-khavasena veditabbam.

536. Dosaniddese⁴ dussati ti doso, dussanā ti dussanākāro, dussitattan ti dussitabhāvo, pakatibhāvavijahana-ṭṭhena vyāpajjanaṃ vyāpatti vyāpajjanā ti vyāpajjanākāro, virujjhati ti virodho, punappuna virujjhati ti paṭivirodho, viruddhakārapaṭiviruddhakāravasena⁵ vā idaṃ vuttaṃ. Caṇḍikko vuccati caṇḍo thaddho puggalo, tassa bhāvo caṇḍikkam. Na etena suropitaṃ vacanaṃ hoti, duruttaṃ aparipunnam eva hoti ti asuro po. Kuddhakāle hi paripunnavacanaṃ nāma natthi. Sace pi kassaci hoti taṃ appamānaṃ apare assujjananaṭṭhena assum ropanato assuro po ti vadanti. Taṃ akāraṇaṃ somanassassa⁶ pi assujjananato. Heṭṭhā-vutta-attamanatā paṭipakkhato na attamanatā anattamanatā⁷. Sā pana yasmā cittass 'eva na sattassa tasmā cittassā ti vuttaṃ. Sesam ettha saṅghasunñatāvāresu ca heṭṭhā vuttanāyen 'eva veditabban ti.

Navamaṃ.

537. Dasamaṃ sasaṅkhārattā parehi ussāhitassa vā paresaṃ vā aparādhamaṃ saritassa sayam eva vā paresaṃ aparādhamaṃ anussarivā anussarivā kujjhamānassa⁷ uppajjati idhā pi padapaṭipāṭiyā ekūnatimsa agahitaganānena cuddas' eva padāni honti. Ye-vā-panakesu pana thīnaṃ middham⁸ pi labbhati, tasmā ettha vinā issā-macchariyakukkuccehi cattari apannakāṅgāni thīnaṃ middhan ti ime cha issādinaṃ uppattikāle, tesu aññatarena saddhiṃ satta satta vā ye-vā-panakā ekakkhaṇe uppajjanti. Sesam sabbamaṃ sabbavāresu navamasadisam eva. Imesu pana dvīsu domanassacittesu

¹ kaṭukañcukatā° T. ² kuttaṃ T. ³ Dhs. § 415.

⁴ Dhs. § 418. ⁵ viruddhakāra° C. G. ⁶ attamānatā M.

⁷ kujjhamanassa T. ⁸ Dhs. § 1155-1157. Hardy Manual 434.

sahajātādhipati yeva labbhati, no ārammaṇādhipati, na hi kuddho kiñci¹ garuṃ karoti ti.

Dasamaṃ.

538. Ekādasamaṃ chasu ārammaṇesu vedanāvasena majjhataṭṭassa kaṅkhāpavattikāle² uppajjati, tassa samayaavattthāne vicikicchāsampayuttan ti padaṃ apubbamaṃ. Tass' attho: vicikicchāsampayuttan³ ti vicikicchāya sampayuttan, dhammuddese vicikicchā hoti ti padaṃ eva viseso. Tattha vigatā vicikicchā ti vicikicchāsabhāvaṃ⁴ vicinanto etāya kicchati kilamati ti vicikicchā. Sā samsayalakkhaṇā kampaṇarasā anicchayapaccupaṭṭhānā anekamsagāhapaccupaṭṭhānā⁵ ayoniso manasikārapadaṭṭhānā paṭipatti-antarāyakaṛā ti daṭṭhabbā.

539. Idhapadaṭipāṭiyā tevīsati padāni honti, agahitaḡahanaena cuddasa, tesam vasena savibhattikāvibhattikarāsi-
vinicchayo veditabbo. Manasikāro⁶ uddhaccan ti dve va ye-vā-panakā.

Niddesavārassa cittekaggatāniddese⁷ yasmā idam dubbalacittam pavatti tthitimattakam⁸ ev' ettha hoti tasmā saṅ-
tthiti ti ādini avatvā cittassa tthiti ti ekam eva padaṃ vuttam. Ten' eva ca kāraṇena uddesavāre pi samādhindriyan ti ādini vuttam⁹.

540. Vicikicchāniddese¹⁰ kaṅkhanavasena kaṅkhā. Kaṅkhāya āyanā¹¹ ti kaṅkhāyanā. Purimakāṅkhā hi uttara-
kaṅkham āneti¹² nāma. Ākāravasena vā etaṃ vuttam. Kaṅkhāsamaṅgī cittam kaṅkhāya āyitattā kaṅkhāyitam nāma, tassa bhāvo kaṅkhāyitattam. Vimati ti nāma vicikicchā vuttattā eva kampaṇatṭhena. Dvidhā calayati ti dvelhakam. Paṭipattinivāraṇena dvedhā patho¹³ viyā ti dvedhāpatho. Niccam nu kho idam aniccamaṃ nu kho ti ādipavattiyā ekasmiṃ ākāre saṅthātum asamatthatāya

¹ kañci C. G. T. ² °pavattikālo T. ³ tassa vicikicchās° T.

⁴ vicikicchādisabhāvaṃ T. ⁵ avinicchaya° corr. T.

⁶ °karāni T. ⁷ Dhs. § 424. ⁸ °matthakam T.

⁹ ādi na vuttam T. ¹⁰ Dhs. 425. Hardy Manual 433.

¹¹ āyatanā. M. ¹² ānayaati M. ¹³ dvidhā patho M.

samantato seti ti samsa yo. Ekamsaṃ gahe tum asa mattha tāya na ekamsa gāho ti anekamsa gāho. Nicchetuṃ asakonti ārammaṇato osakka ti āsa ppaṇā, oga hituṃ¹ asakonti samantato² sappati ti pa risa ppaṇā, pa riyo ga hituṃ asa mattha tāya a pa riyo ga haṇā, nicchaya va se na āramma ñe pa vat tituṃ asa mattha tāya tha mbhi ta ttaṃ³ ci tta sa tha dha bhāvo⁴ ti attho.

Vicikicchā hi uppa jivā ci ttaṃ tha dda ṃ ka ro ti. Ya smā pa na sā uppa ja mānā āramma ṇaṃ ga he tvā ma naṃ vi li kha ti vi ya ta smā ma no vi lek ko ti vut to. Se saṃ sa bba ttha ut tā na tthaṃ e va.

Ekādasamaṃ.

541. Dvā dasa ma sa sa ma ya va va ttha ñe u dda hac ce na sam pa yut ta ti u dda hac ce sa pa yut taṃ⁵. I daṃ hi ci ttaṃ cha su āramma ñe su ve da na va se na ma jji ha ttaṃ hu tvā u dda hac caṃ ho ti. I dha dham mu dde se vi ci ki cchā ṭhā ñe u dda hac caṃ ho ti ti ā ga taṃ. Pa da pa ṭi pa ṭi yū a ṭṭha vi sa ti pa dā ni ho ti, a ga hi ta ga ha ṇe na cu dda sa, te saṃ va se na sa vi bhāt ti kā vi bhāt ti ka rā si vi dha ṇaṃ ve di ta bbaṃ. Adhi mokk ho ma na si kā ro ti dve va ye vā pa na kā.

Nid de sa vā ru sa u dda hac ca ni dde se⁶ ci tta sa ti⁷ na sa tta sa na po sa sa u dda hac ca ti u dda ta kā re na vū pa sa mo ti a vū pa sa mo. Ce to vi kka pa ti ti ce ta so vi kka he po. Bha na ta ttaṃ ci tta sa ti ci tta sa vi bhāt ti bhā vo⁸ bha na ya ṇa bha na go nā dī naṃ vi ya. I mi nā e kā ra ma ṇa sa miṃ ye va vi pa phā na ṇaṃ ka thit aṃ. U dda hac caṃ hi e kā ra ma ñe vi pa phā na da ti, vi ci ki cchā nā nā ra ma ñe. Se saṃ sa bba vā re su he ṭṭhā vut ta na yeṇ' e va ve di ta bbaṃ.

542. I dā ni i ma si miṃ ci tta dā va ye pa kiṇṇa ka vi ni cchā yo⁹ ho ti. Ā ra ma ñe pa va ṭṭa na ka ci tta ṇi¹⁰ nā ma ka ti ti vut ta si miṃ hi i mā n 'e va dve ti da ṭṭha bbaṃ¹¹. Ta ttha vi ci ki cchā

¹ oga hituṃ T. ² pa ri sa ma ta to. M. ³ cha mbhi ta ttaṃ M.

⁴ tha dda bhā ve T. ⁵ Dhs. § 427. ⁶ Dhs. § 429.

⁷ ci tta sa sū ti T. ⁸ ci tta sa ci tta sa bhā vo T. ci tta sa ci tta sa bha na ta bhā vo M.

⁹ pa kiṇṇa ka vi ci ki cchā yo T. ¹⁰ pa va ṭṭa na ka T. pa va ṭṭa ka M. ¹¹ va tta bbaṃ C. G. T.

sahagatam ekantena pavaṭṭati¹, uddhaccasahagatam pana laddhādhipatiṭṭhāya laddhapatiṭṭhāya pavaṭṭati². Yathā hi vaṭṭacaturassesu dvīsu maṇisu pabbhāraṭṭhāne³ pavaṭṭetvā vissatṭhesu vaṭṭamaṇi⁴ ekantena pavaṭṭati, caturasso patiṭṭhāya patiṭṭhāya pavaṭṭati, evamsampadam idam veditabbam.

543. Sabbesu pi hīnādibhedo na uddhaṭo⁵. Sabbesam ekantahinattā saha-jātādhipatilabbhamāno pi na uddhaṭo. Hetṭhā dassitanayattā nānabhāvato pan 'ettha vīmaṃsādhipati nāma natthi, pacchimadvaye seso pi natthi eva. Kasmā? Kañci dhammam dhuram⁶ katvā anupajjanato paṭṭhāne ca paṭividdhato⁷. Imehi pana dvādasahi pi akusalacittehi kamme āyūhite ṭhapetvā uddhaccasahagatam sesāni ekādas' eva paṭisandhim ākaḍḍhanti. Vicikicchāsahagate aladdhādhipokkhe dubbale paṭisandhim ākaḍḍhamāne uddhaccasahagatam laddhādhipokkham kasmā nākaḍḍhati⁸ ti? Dassanena pahātabbābhāvato. Yadi hi ākaḍḍheyya dassanena pahātabbapadavibhaṅge āgaccheyya tasmā ṭhapetvā tam sesāni ekādasa ākaḍḍhanti. Tesu hi yena kenaci kamme āyūhite tūya cetanāya catūsu apāyesu paṭisandhi hoti, akusalavipākesu ahetukamanoviññānadhātu upekkhāsahagatā paṭisandhim gaṇhāti. Itarassā pi etth' eva paṭisandhidānam bhaveyya. Yasmā pana tam natthi tasmā dassanena pahātabbavibhaṅgenāgatan ti.

Akusaladhammā ti padassa

vaṇṇanā niṭṭhitā.

544. Idāni avyākatapadam bhājetvā dassetum katame dhammā avyākata⁹ ti⁹ ādi āradham. Tattha catubbidham: avyākatavipākam kiriyam rūpam nibbānan ti.¹⁰ Tesu vipākavyākatam vipākavyākate pi¹¹ kusalavipākam¹² tasmim pi parittavipākam¹³ tasmim pi dvārapaṭipāṭiyā cakkhuviñ-

¹ vaddhati T. ² pativaddhati T. ³ pabbhāraṭṭho te T.

⁴ vaddhamani T. ⁵ pihitādiho dota uddhaṭo T. ⁶ madhuram C. G. dūram M. ⁷ paṭisiddhato. M. ⁸ na kaḍḍho T.

⁹ Dhs. § 431. ¹⁰ Visuddhimagga p. 128.

¹¹ okato pi T. ¹² vipākā T. ¹³ M. adds tasmim pi

ahetukam tasmim pi pañcaviññānam.

ñāṇaṃ tassā pi t̐apetvā dvārārammaṇādisādhāraṇapaccayaṃ asādhāraṇakammaṇapaccayavasena 'eva uppattim dīpetum kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā ti ādi vuttam.

Tattha katattā ti katakārāṇā, upacitattā ti ācitattā vaḍḍhitakārāṇā. Cakkhuvīññāṇaṃ ti kārāṇabhūtaṃ cakkhussa viññāṇaṃ, cakkhuto vā pavattam cakkhusmim vā nissitam viññāṇaṃ ti cakkhuvīññāṇaṃ. Parato sotaviññāṇādisu pi es 'eva nayo.

Tattha cakkhusannissitarūpavijjānanalakkaṇaṃ cakkhuvīññāṇaṃ rūpamattārammaṇarasam rūpābhimukhabbhāvapaccupaṭṭhānaṃ rūpārammaṇāya kiriyamanodhātuyā apagamanapadaṭṭhānaṃ. Parato āgatāni sotādisannissitasaddādivijjānanalakkaṇāni sotaghāṇajivhākāyaviññāṇāni¹ saddādimattārammaṇasāni² saddādiabhimukhabbhāvapaccupaṭṭhānāni saddādiārammaṇaṇaṃ kiriyamanodhātūnaṃ apagamanapadaṭṭhānāni. Idha pana paṭipāṭiyā dasa paṭipadāni³, agahitaḡaḡaḡena⁴ satta. Tesu pañca avibhattikāni, dve savibhattikāni. Tesu cittaṃ phassaḡaḡcamakavāsena c'eva indriyavāsena ca dvisu t̐ānesu vibhattim gacchati, vedanā phassaḡaḡcamaka-jhāṇaḡgaḡndriyavāsena tisu, rāsayo pi ime va tayo honti, ye-vā-panako eko manasikāro eva.

545. Niddesaḡvāre⁵ cakkuvīññāṇapaṇḡdaraṇaṃ ti vatthuto vuttam. Kusalaṃ hi attano parisuddhatāya paṇḡdaraṃ⁶ nāma, akusalaṃ bhavaḡgaḡniddesena⁷, vipākaṃ vatthupaṇḡdaratāya⁸.

Cittekaggaṡtāniddese⁹ cittassa t̐hitiṃ ti ekam eva paḡdam vuttam. Idam pi hi dubbaḡacittaṃ pavattiṡhitimattam ev' ettha labbhati, saṇṡhitiavaṡṡhitibhāvaṃ pāpunittum na sakkoti.

546. Saḡgaḡhavaḡre jhāṇaḡgaḡmaggaḡḡāni na uddhaṡtāni. Kasmā? Vitakkaḡpacchimakaṃ hi jhāṇaṃ nāma, hetuḡpacchimako maggo nāma, pakatiyā avitakkacitte jhāṇaḡgaṃ na labbhati¹⁰ ahetukacitte ca maggaḡgaṇaṃ ti¹¹ tasmā idha

¹ °vijhākāya° M. ² niddāḡdhi° T. ³ dasa paḡdāni honti T.

⁴ Imam paḡdapaṡipāṡiyā sa paḡdāni honti agahita° M. ⁵ Paṡiḡniddesa° M. ⁶ paddharaṇa C. G. ⁷ bhavaḡgaḡnisaḡndhena M. ⁸ °paṇḡdahaṡṡā M. ⁹ Dhs. § 438. ¹⁰ jhāḡnaḡḡ labbhati T. ¹¹ maggaḡgaḡḡ M.

ubhayam pi na uddhaṭṭam. Saṅkhārakkhandho p'ettha caturāṅgiko yeva bhājito¹, suññatāvāro² pākatiko yeva, sotaviññāpādiniddesā pi iminā va nayena veditabbā. Kevalam hi cakkhuviññāpādisu upekkhā bhājitā, kāyaviññāpānena sukhan ti ayam ev 'ettha viseso.

So pi ghaṭṭanā³ hoti ti veditabbo. Cakkhudvārādisu hi catūsu upādārūpaṃ eva upādārūpaṃ⁴ ghaṭṭeti. Upādārūpe yeva upādārūpaṃ ghaṭṭente paṭighaṭṭanānighaṃso balavā na hoti, catunnaṃ adhikaraṇaṇaṃ upari cattāro kappāsapicupiṇḍe ṭhapetvā. Picupiṇḍeh'eva pahatakalō⁵ viya phutṭhamattam eva hoti, vedanāmajjhataṭṭhāne tiṭṭhati, kāyadvāre pana bahiddhāmahābhūtārammaṇaṃ ajjhataṭṭikaṃ kāyappasādaṃ ghaṭṭetva pasādapaccayesu mahābhūtesu paṭihaññati. Yathā adhikaraṇamatthake kappāsapicupiṇḍaṃ ṭhapetvā kuṭena paharantassa kappāsapicupiṇḍaṃ bhinditvā⁶ kuṭaṃ adhikaraṇaṃ gaṇhāti nighaṃso balavā hoti evam eva paṭighaṭṭanānighaṃso⁷ balavā hoti. Itṭhe ārammaṇe sukhasahagataṃ kāyaviññānaṃ uppajjati anitṭhe dukkhasahagataṃ. Imesaṃ pana pañcannaṃ cittaṇaṃ vatthudvārārammaṇāni baddhān' eva⁸ honti, vatthādi-saṅkamaṇaṃ nāṃ 'ettha natthi. Kusalavipākacakkhuviññānaṃ hi cakkhuppasādaṃ vatthum katvā itṭhe ca itṭhamajjhate ca catu-samutṭhānikarūpārammaṇe dassanakiccaṃ⁹ sādhayamānaṃ cakkhudvāre ṭhapetvā¹⁰ vipaccati, sotaviññāpādinī sotappasādādayo vatthum katvā itṭhānitṭhamajjhatesu saddādāsu savanaghāyanasāyanaphusnakiccāni sādhayamānāni sotadvārādisu ṭhatvā vipaccanti, saddo pan 'ettha dvisamutṭhāniko yeva hoti.

547. Manodhātuniddese¹¹ sabhāvasuññatanissattaṭṭhena mano yeva dhātu manodhātu. Sā cakkhuviññāpādināṃ anantaraṃ rūpādivijānanalakkaṇā rūpādisampañcchanarasā tathābhāvapaccupaṭṭhānā cakkhuviññāpādi-apagamana-

¹ bhāvito T. ajito M. ² suññavāro M. ³ M. *adds* vasena. ⁴ eva upādārūpaṃ *omitted* in T. ⁵ pahatakalō corr. T.

⁶ chinditvā T. ⁷ nighaṃso T. M.

⁸ bandān 'eva M. ⁹ dassanacittaṃ M. ¹⁰ ṭhatvā M.

¹¹ Dhs. § 455—468.

padatṭhānā. Idha dhammuddese dvādasa padāni honti, agahitagahaṇena ca tesu satta avibhattikāni dve savibhattikāni. Adhimokkho manasikāro ti dve va ye-vā-panakā. Vitakkaniddeso abhiniropanaṃ pāpetvā ṭhapito¹. Yasmā paṇa 'etaṃ cittaṃ neva kusalaṃ nākusalaṃ tasmā sammāsaṅkappo ti vā micchāsaṅkappo ti vā na vuttaṃ. Saṅgahavāre² labbhamānaṃ pi jhānaṅgaṃ pañcaviññāṇasote patitvā gataṃ ti na uddhaṭṭaṃ, maggaṅgaṃ paṇa labbhati evā ti na uddhaṭṭaṃ. Suññatavāro pakatiko yeva. Imassa cittaassa vatthu nibaddhaṃ hadayaavatthu eva hoti, dvārārammaṇāni anibaddhāni³, tattha kiñcāpi dvārārammaṇāni saṅkamanti, ṭhānaṃ paṇa ekasampañicchanakiccaṃ eva h'etaṃ hoti.

Idaṃ hi pañca dvāre pañcasu ārammaṇesu sampañicchanāṃ hutvā⁴ vipaccati.

Kusalavipākesu cakkhuvīññāṇādīsu niruddhesu taṃ samānantarā tān 'eva ṭhānappattāni rūpārammaṇādīni sampañicchati.

548. Manovīññāṇadhātuniddese⁵ paṭhamamanovīññādhātuyaṃ pitipadaṃ adhikaṃ⁶ vedanā pi somanassavedanā hoti. Ayaṃ hi itṭhārammaṇasmim yeva pavattati, dutiyamanovīññādhātu itṭhamajjhāttārammaṇe⁷. Tasmā tattha upekhā vedanā hoti padāni manodhātu-niddesasādisān' eva ubhayatthā pi pañcaviññāṇasote patitvā gatattā yeva jhānaṅgāni na uddhaṭṭāni, maggaṅgāni alābhato yeva. Sesāṃ sabbattha vuttanāyena 'eva veditabbāṃ. Lakkhaṇādito paṇa 'esū duvidhā pi manovīññādhātu ahetuvipākā cālārammaṇavijānanalakkaṇā santīraṇādirasā tathābhāvaṃ vaccupatṭhānā hadayaavatthupadatṭhānā ti veditabbā.

549. Tattha paṭhamā⁸ dvīsu ṭhānesu vipaccati. Sā hi pañca dvāre kusalavipākacakkhuvīññāṇādī-anantaraṃ vipākamānadhātuyā taṃ ārammaṇaṃ sampañicchitvā niruddhāya tasmiṃ yevārammaṇe⁹ santīraṇakiccaṃ sādhaṃyānā pañcasu dvāresu ṭhatvā vipaccati, chasu paṇa dvāresu bala-

¹ ṭhito M.

² saṅgahavāro T.

³ °bandāni M.

⁴ sutvā T.

⁵ Dhs. § 469—497.

⁶ adhika.

⁷ °āram-

maṇo M.

⁸ Dhs. § 469—483.

⁹ tadārammaṇe M.

vārammaṇe tadārammaṇaṃ hutvā¹ vipaccati. Kathaṃ? Yathā hi caṇḍasote tiriyaṃ nāvāya gacchantiyā udakaṃ chinditvā thokaṃ ṭhānaṃ nāvaṃ anubandhitvā yathāsotam eva gacchati evaṃ chasu dvāresu² balavārammaṇe palobhayamāne³ āpāthagate javanaṃ javati, tasmim javite bhavaṅgassa vāro, idaṃ pana cittaṃ bhavaṅgassa vāraṃ adatvā javanena gahitārammaṇaṃ gahetvā ekaṃ dve citta-vāre pavattitvā bhavaṅgaṃ ev' otarati⁴.

Gavakkhandhe nadin tarante pi evaṃ eva upamā vitthāretabbā. Evam esā yaṃ javanena⁵ gahitārammaṇaṃ tass' eva gahitattā tadārammaṇaṃ nāma hutvā vipaccati

550. Dutiyā⁶ pana pañcasu ṭhānesu vipaccati. Kathaṃ? Manussaloke tāva jaccandhajātibadhirajaccajalummattaka-ubhatovyañjanaka-napumsakānaṃ⁷ paṭisandhigahaṇakāle paṭisandhi hutvā vipaccati, paṭisandhiyā vitivattāya yavātāyukaṃ bhavaṅgaṃ hutvā vipaccati, iṭṭhamajjhattārammaṇavithiyā⁸ santīraṇaṃ hutvā vipaccati, balavārammaṇe chadvārena⁹ tadārammaṇaṃ maraṇakāle cuti hutvā ti imesu pañcasu ṭhānesu vipaccati ti.

Manoviññāṇadhātudvayaṃ niṭṭhitaṃ.

551. Idāni attha mahāvīpākacittāni¹⁰ dassetuṃ puna katame dhammā avyākataṃ ti ādi āraddhaṃ. Tattha pāliyaṃ nayamattaṃ dassetvā sabbavārā saṅkhittā, tesāṃ attho heṭṭhā vuttanayen' eva veditabbo.

Yo pan 'ettha viseso taṃ dassetuṃ alobho avyākata-mūlan ti ādi vuttaṃ.

Yaṃ pi na vuttaṃ tad evaṃ veditabbaṃ. Yo hi kāmāvacarakusalesu kammadvāra-kammāpatha-puññakiriya-vatthubhedo vutto so idha natthi. Kasmā? Aviññattijanakato avīpākadhammato tathā appavattiyū ca¹¹. Yā pi tā ye-vā-

¹ tadārammaṇe tadārammaṇā hutvā. M.

² M. adds

ārammaṇesu. ³ palobhamāne T.

⁴ accatarati C. G.

⁵ evaṃ eva sāya javanena M.

⁶ Dhs. § 484—497.

⁷ jaccandhajaccab^o T. M. °jaccajalajaccumm^o T. °jaccalajaccammattaka^o M.

⁸ °majjhate pañcārammaṇavithiyā M.

⁹ chasu dvāresu M. chadvāre T.

¹⁰ Dhs. § 498.

¹¹ aviññattijanakato tathā apavattiko ca. M.

panakesu karuṇāmuditā vuttā tā sattārammaṇattā vipākesu na santi. Ekantaparittārammaṇāni¹ hi kāmāvacaravipākāni, na kevaḷaṃ ca karuṇāmuditāviratiyo pi ettha na santi, pañca sikkhāpadāni kusalān' evā ti hi vuttaṃ. Āsaṅkhārasaṅkhāravidhānaṃ c'ettha kusalo c'eva paccayabhedato ca veditabbam.

Asaṅkhārikassa hi kusalassa asaṅkhārikam eva vipākam, sasaṅkhārikassa sasaṅkhārikam balavapaccayehi ca uppannam asaṅkhārikam, itarehi itaraṃ, hīnādibhede pi hi imāni hīnamajjhimaṇṇitehi chandādihi ca nipphāditattā² hīnamajjhimaṇṇitāni nāma na hontī. Hīnassa pana kusalassa vipākam hīnaṃ, majjhimassa majjhimaṃ, paṇitassa paṇitaṃ, adhipatino p'ettha natthi. Kasmā?³ Chandādini dhuraṃ katvā anuppādetabbato. Sesam sabbam atthasu kusalesu vuttasādisam eva.

552. Idāni imesaṃ atthannaṃ mahāvīpākacittānaṃ vipaccanattānaṃ veditabbam. Etāni hi catūsu tñānesu vipaccanti: paṭisandhiyaṃ bhavaṅge cutiyaṃ⁴ tadūrammaṇe ti⁵. Kathaṃ? Manussesu tāva kāmāvacaradevesu ca puññavantaṇaṃ duhetukatihetukānaṃ paṭisandhigahanaṃ kālā paṭisandhi hutvā vipaccanti, paṭisandhiyā vītivattāya pavatte satthim pi asitim pi vassāni⁶ asaṅkheyyam pi āyukālaṃ bhavaṅgaṃ⁷ hutvā balavārammaṇe cha dvāre tadūrammaṇaṃ hutvā maraṇakālā cuti hutvā ti evaṃ catūsu tñānesu vipaccanti.

553. Tattha sabbe pisabbaññū bodhisattā paṭisandhigahanaṃ paṭhamena somanassasahagata-tihetuka-asaṅkhārikamahāvīpākacittena paṭisandhim gāhanti. Taṃ pana mettāpubbabhāgassa cittassa vipākam hoti, tena dinnāya paṭisandhiyā asaṅkheyyam āyukālavasena pana pariṇamati.

Mahāsīvatthero⁸ pan' āha: Somanassasahagatatō upekkhāsahagataṃ balavataram, tena paṭisandhim gāhanti, tena gahitapaṭisandhikāhi mahajjhāsayaṃ hontī, dibbesu pi āramaṇesu uppilāvino na hontī, Tipiṭaka-Cūlanāgattherādāyo

¹ ekantip° T.

² anipphāditattā M.

³ tasmā M.

⁴ dutiyaṃ T. cutiya M. ⁵ Abhidhammatthasaṅgaha III, 6.

⁶ saddhim pi vassāni T. satthi pi. asīti pi M. ⁷ āyukālabhavaṅgaṃ M. ⁸ Sum. D. II. 65.

viya. Aṭṭhakathāyaṃ pana ayaṃ therassa manoratho natthi etan ti paṭikkhipitvā¹ sabbaññūbodhisattānaṃ hitūpacāro balavā hoti, tasmā mettāpubbabbhāgākāmāvacarakusalavi-pākasomanassa-sahagata-tihetuka-asankhārikacittena paṭi-sandhim gaṇhanti ti vuttaṃ.

Idāni vipākuddhārakathāya mātikā ṭhapetabbā.

554. Tipiṭaka-Cūlanāgattthero tāva āha: Ekāya kusala-cetanāya soḷasavipākacittāni uppajjanti etth' eva dvādasaka-maggo pi ahetukaṭṭhakan ti. Moravāpivāsī Mahādattathero panāha: Ekāya kusalacetanāya dvādasā vipākacittāni uppajjanti etth' eva dasakamaggo pi ahetukaṭṭhakam pī ti. Tipiṭaka-Mahādhammarakkhitatthero āha: Ekāya kusala-cetanāya dasā vipākacittāni uppajjanti etth' eva ahetuka-ṭṭhakan ti.

Imasmim ṭhāne Sāketakapañhaṃ nāma gaṇhimsu. Sākete kira upāsakā sālāya nisīditvā 'kin nu kho ekāya cetānaya kamme āyūhite ekā paṭisandhi hoti udāhu³ nānā ti' pañhaṃ⁴ samutṭhāpetvā nicchetuṃ asakkontā Abhidhammikathere upasaṅkamitvā pucchimsu. Therā yathā ekasmā ambabījā eko vā añkuro nikkhamati evaṃ ekā va paṭisandhi hoti ti saññāpesuṃ.

Ath' ekadivasam 'kin nu kho nānācetanāhi kamme āyūhite paṭisandhi nānā hoti udāhu ekā ti' pañhaṃ samutṭhāpetvā nicchetuṃ asakkontā there pucchimsu. Therā yathā bahūsa ambabijesu ropitesu bahū añkurā nikkhamanti evaṃ bahukā va paṭisandhiyo honti ti paññāpesuṃ⁵.

555. Aparam pi imasmiṃ ṭhāne ussadakittanaṃ⁶ nāma gahitaṃ. Imesaṃ hi sattānaṃ lobho pi ussanno hoti doso pi moho pi alobho pi adoso pi amoho pi. Taṃ pan' etaṃ tesam ussannabhāvaṃ⁷ ko niyāmeti ti? Pubbaḥetu niyāmeti kammāyūhanakkhaṇe yeva nānattaṃ hoti. Kathaṃ? Yassa hi kammāyūhanakkhaṇe lobho va balavā hoti, alobho mando, adosāmoḥā balavanto, dosāmoḥā mandā, tassa mando alobho lobhaṃ pariyādātuṃ na sakkoti, adosāmoḥā pana balavanto

¹ paṭipakkhipitvā M. ² aṭṭhakam pī ti M. ³ upāhu M.

⁴ pañhaṃ nāma M. ⁵ saññāpesuṃ T. ⁶ ussanna-

kittanna M. ⁷ taṃ n'etaṃ uss° M.

dosamohe pariyādātum sakkonti, tasmā so tena kammena dinnapaṭisandhivasena nibbatto luddho hoti ti sukkasīlo akkodhano paññavā ca vajirūpamaññaṇo ti.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe lobhadosā balavanto honti, alobhādosā mandā amoho¹ ca² balavā moho mando so purimanayen 'eva luddho hoti duṭṭho ca, paññavā pana hoti vajirūpamaññaṇe Dattābhayaṭṭhero viya.

Yassa kammāyūhanakkhaṇe lobhadosamohā² balavanto honti itare mandā so purimanayen 'eva luddho c'eva hoti duṭṭho ca mūlho ca³, silako pana hoti akkodhano.

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe tayo pi lobhadosamohā balavanto honti, alobhādayo mandā so purimanayen 'eva luddho c'eva hoti duṭṭho ca mūlho ca. Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhadosamohā balavanto honti, itare mandā so purimanayen 'eva appakilesa hoti dibbārammaṇaṃ pi disvā niccalo, duṭṭho pana hoti dandhapaññaṇo cā ti.

Yassa kammāyūhanakkhaṇe alobhādosamohā balavanto honti itare mandā so purimanayen 'eva aluddho c'eva hoti silako ca dandho pana hoti. Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe alobhadosamohā balavanto honti, itare mandā so purimanayen 'eva aluddho c'eva hoti paññavā ca, duṭṭho pana hoti kodhano.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe tayo pi alobhādayo balavanto honti lobhādayo mandā so Mahāsaṅgharakkhitaṭṭhero viya aluddho aduṭṭho paññavā va hoti⁴ ti.

556. Aparam pi imasmim ṭhāne hetukittanaṃ nāma gaḥitaṇa ti hetukam pi duhetukam pi ahetukam pi vipākam deti⁵.

Duhetukakammaṇaṃ ti hetukam vipākam na deti, itare⁶ deti.

Ti hetukakammena paṭisandhi ti hetukā pi hoti, duhetukā pi ahetukā na hoti.

Duhetukena duhetukā pi hoti ahetukā pi ti hetukā na hoti.

Asaṅkhārikam⁷ asaṅkhārikam pi sasaṅkhārikam pi vipākam deti.

¹ M. om. ² lobho adosamohā M. ³ dandho ca C. G. T.

⁴ paññavā na hoti T. ⁵ ti hetukakammaṇaṃ hi ti hetukam pi ahetukam pi avipākam deti M. ⁶ itaram M.

⁷ M. adds kusalam.

Sasaṅkhārikam¹ sasaṅkhārikam pi asaṅkhārikam pi vipākam deti.

557. Ārammaṇena vedanā parivattetabbā, javanena tadārammaṇam niyāmetabbam. Idāni tassa tassa therassa vāde² solasamaggādayo veditabbā. Paṭhamakāmāvacarakusala-sadisena hi paṭhamamahāvīpakacittena gahitapaṭisandhikassa gabbhavāsato nikkhamitvā samvarāsamvare³ paṭṭhapetum samatthabhāvaṃ upagatassa cakkhudvārasmim itthārammaṇe āpāthagate⁴ kiriyaṃanodhātuyā bhavaṅge anāvattite⁵ yeva atikkamanaka-ārammaṇānam pamāṇam natthi. Tasmā⁶ evaṃ hoti, ārammaṇadubbalatāya ayaṃ tāva eko moghavāro.

Sace pana bhavaṅgam āvatteti⁷ kiriyaṃanodhātuyā bhavaṅge āvattite⁸ voṭṭhapanam apāpetvā va antarā cakkhuvīññāṇe vā sampaṭicchane vā santīrane vā⁹ tathā nivattissati ti netam thānam vijjati. Voṭṭhapanam¹⁰ pana tathā ekam vā dve vā cittāni pavattanti, tato āsevanam labhivā javanattthāne tathā puna bhavaṅgam otarati. Idam pi ārammaṇadubbalatāya eva hoti ayaṃ pi na vāro diṭṭham viya me sutam viya me ti ādini vanadakāle labbhati, ayaṃ pi dutiyo moghavāro.

558. Aparassa kiriyaṃanodhātuyā bhavaṅge¹¹ āvattite vithicittāni¹² uppajjanti, javanam javati, javanapariyosāne pana tadārammaṇassa vāro tasmim anuppanne yeva bhavaṅgam otarati, tatrāyam upamā: yathā hi nadiyā āvaranam bandhitvā mahāmātikābhīmukhe udake kate udakam gantvā ubhosu tīresu kedāre pūretvā atirekam kakkāṭakamaggādihi palāyitvā punnanadim eva¹³ otarati evam evam datṭhabbam¹⁴. Ettha hi nadiyam udakapavattanakālo viya

¹ asaṅkhārikam om. T. ² vādo T. ³ samvarā om. T.

⁴ āpāthamāgate M. ⁵ anāvattithe T. ⁶ kasmā T. M.

⁷ āvaddheti T. ⁸ āvattithe T. ⁹ Visuddhimagga

p. 128 No. 39, 40 Abhidhammathasaṅgraha III, 8. ¹⁰ voṭṭhapanavasena M.

¹¹ T. inserts dutiyo. ¹² āvattithi-

thi^o T. comp. Abhidhammathasaṅgaha IV. 4. ¹³ puna

nadi yeva. ¹⁴ evam eti datṭhabbam M.

bhavaṅgavithippavattanakālo¹, āvaranabandhanakālo viya kiriyamanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭanakālo², mahāmātikāya³ udakappavattanakālo viya vithicittapavatti, ubhosu tīresu kedārapūraṇaṃ viya javanaṃ, kakkāṭakamaggādihi palāyitvā puna udakassa nadiotaranaṃ viya javanassa⁴ javitvā tadārammaṇe anuppanne yeva puna bhavaṅgotaranaṃ⁵. Evaṃ bhavaṅgaṃ otaraṇacittānaṃ pi gaṇanapatho natthi⁶. Idam pi⁷ ārammaṇadubbalatāya eva hoti, ayaṃ tatiyo moghavāro.

559. Sace pana balavārammaṇaṃ āpāthagataṃ hoti kiriyamanodhātuyā bhavaṅge⁸ āvaṭṭite cakkhuviññāṇādiṇi uppajjanti, javanaṭṭhāne pana paṭhamakāmāvacarakusalacittam javanaṃ hutvā cha satta vāre javitvā tadārammaṇassa vāraṃ deti tadārammaṇaṃ paṭiṭṭhahamānaṃ⁹ taṃ sadisaṃ eva mahāvīpākacittam paṭiṭṭhāti idam dve nāmāni labhati¹⁰ paṭisandhicittasadisattā mūlabhavaṅgaṃ ti ca yaṃ javanaṇa gahitaṃ ārammaṇaṃ tassa gahitattā tadārammaṇaṃ ti ca. Imasmiṃ ṭhāne cakkhuviññāṇaṃ sampañcchanaṃ santīraṇaṃ tadārammaṇaṃ ti cattāri vipākacittāni gaṇanupagāmi¹¹ honti.

Yadā pana dutiyakusalacittam javanaṃ hoti taṃ sadisaṃ dutiyavīpākacittam eva tadārammaṇaṃ hutvā paṭiṭṭhāti idam¹² pi dve nāmāni labhati paṭisandhicittena asadisattā āgantukabhavaṅgaṃ ti ca purimaṇaṇe 'eva tadārammaṇaṃ ti ca. Iminā saddhim purimāni cattāri pañca honti.

Yadā pana tatiyakusalacittam javanaṃ hoti taṃ sadisaṃ¹³ tatiyavīpākacittam tadārammaṇaṃ hutvā paṭiṭṭhāti idam pi vuttanaṇe 'eva āgantukabhavaṅgaṃ tadārammaṇaṃ ti dve nāmāni labhati. Iminā saddhim purimāni pañca cha honti. Yadā pana catutthaṃ kusalaṇaṇaṃ javanaṃ hoti taṃ sadisaṃ catutthaṃ vipākacittam tadārammaṇaṃ hutvā paṭiṭṭhāti idam pi vuttanaṇe 'eva āgantukabhavaṅgaṃ ta-

¹ vithiārammaṇabandh° T. ² divaddhanakālo T. ³ mahāvānikāya G. ⁴ janassa T. javanaṃ M. ⁵ bhavaṅgotaraṇaṃ M. ⁶ gaṇanān āma natthi M. ⁷ Idañcā pi M. ⁸ dhātubhavaṅge M. ⁹ paṭiṭṭhamānaṃ M. ¹⁰ labbhati T. G. C. ¹¹ gaṇanupagāmi T. ¹² pavatti tu idaṃ ca M. ¹³ tadāhaṃ sadisaṃ M.

dārammaṇaṇ ti dve nāmāni labhati. Iminā saddhiṃ purimāni cha satta honti.

560. Yadā pana tasmim dvāre itthamajjhāttārammaṇaṃ āpāthaṃ āgacchati¹ tatrā pi vuttanayen 'eva tayo moghavarā labbhanti. Yasmā pana ārammaṇena vedanā parivattati tasmā tattha upekhāsahagataṃ santiraṇaṃ catunnaṃ upekhāsahagatamahākusalajavanānaṃ pariyosāne cattāri upekhāsahagatamahāvīpākacittān 'eva tadārammaṇabhāvena patitthahanti tāni pi vuttanayen 'eva āgantukabhavaṅgaṃ tadārammaṇaṇ ti dve nāmāni labhanti, piṭṭhibhavaṅgāni ti pi vuccanti. Eva iti imāni pañca purimehi sattaḥ saddhiṃ dvādasa honti. Evaṃ cakkhudvāre dvādasa, sotadvārādisu dvādasā ti samasaṭṭhi honti, evaṃ ekāya cetanāya kamme āyūhite samasaṭṭhi vipākacittāni uppajjanti, agahita-gahaṇena³ pana cakkhudvāre dvādasa sotaghāṇajivhākāya-viññāpādini cattāri ti soḷasa honti.

561. Imasmim thāne ambopamaṃ nāma gaṇhimsu: Eka kira puriso phalitambarukkhamūle sasisaṃ pārupitvā⁴ ni-panno niddāyati⁵. Ath'ekam ambapakkam vaṇṭato muñcitvā tassa kaṇṇasakkhalim puñjamānaṃ viya tantibhūmiyaṃ pati. So tassa saddena pabujjhivā ummiletvā⁷ olokesi. Tato hatthaṃ pasāretvā phalaṃ gahetvā madditvā upasiṅghitvā paribhuñji. Tattha tassa purisassa ambarukkhamūle niddāyanakālo viya bhavaṅgasamaṅgikālo⁸, ambapakkassa vaṇṭato muñcitvā kaṇṇasakkhalim puñjitvā⁹ patanakālo viya ārammaṇassa pasādaghaṭṭanakālo, patanasaddena¹⁰ pabuddhakālo viya manodhātuyā¹¹ bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo, ummiletvā¹² olokitakālo viya cakkhuvīññāṇassa dassanakiccasāadhanakālo, hatthaṃ pasāretvā gahitakālo viya vipākamanodhātuyā ārammaṇassa sampaṭicchanakālo, gahetvā madditakālo viya vipākamanoviññānadhātuyā ārammaṇassa santiranakālo, upasiṅghitakālo viya kiriyaamanoviññānadhātuyā āramaṇassa vavatthāpita-

¹ gacchati M. ² ca M. ³ agahanena T. ⁴ parupetvā M.

⁵ niddānayati M. ⁶ thanti^o C. T. thapenti^o G. ⁷ ummilitvā M.

⁸ bhavaṅgassa kālo M. ⁹ puñjamānassa T. puñcamānassa

M. ¹⁰ tena sadd^o M. ¹¹ M. inserts kiriya. ¹² ummilitvā M.

kālo, paribhuttakālo viya javanassa ārammaṇarasam anubhavitakālo. Ayaṃ upamā kiṃ dīpeti? Āramaṇassa pasādaghaṭṭanam eva kiccaṃ. Tena pasāde ghaṭṭite kiriyaṇanodhātuyā bhavaṅgāvaṭṭanam eva cakkhuvīññāṇassa dassanamattakam eva, vipākamanodhātuyā ārammaṇasampaticchanamattakam eva, vipākamanovīññāṇadhātuyā ārammaṇasantīraṇamattakam eva, kiriyaṇanovīññāṇadhātuyā¹ ārammaṇavavattthāpanamattakam eva kiccaṃ ekan-tena pana ārammaṇarasam javanam eva anubhavati ti dīpeti.

Ettha ca tvaṃ bhavaṅgam nāma hohi, tvaṃ āvajjanam nāma, tvaṃ dassanam nāma, tvaṃ sampaticchanam nāma, tvaṃ santīraṇam nāma, tvaṃ voṭṭhapanam nāma, tvaṃ javanam nāma hohi ti koci kattā vā kareṭā vā natthi².

562. Imasmiṃ pana ṭhāne pañcavidhanīyāmaṃ nāma gaṇhimsu bijaniyāmaṃ utuniyāmaṃ kammanīyāmaṃ dhammanīyāmaṃ cittaniyāman ti.

Tattha kulatthagacchassa³ uttaraggabhāvo dakkhiṇavalliyā dakkhiṇato rukkhapariharanam suriyāvaṭṭapupphānam suriyābhimukhabhāvo mālūvalatāya⁴ rukkhābhimukhagamanaṇālikerassa matthake chiddasambhavo ti tesam tesam bijānam tam tam sadisaphaladānam bijaniyāmo nāma.

Tasmiṃ tasmiṃ samaye tesam tesam rukkhānam ekappa-hāren 'eva pupphaphalapallavagahanam utuniyāmo nāma.

Tihetukakammaṃ tihetukaduhetukavipākam deti⁵, duhetukakammaṃ duhetukāhetukavipākam deti, tihetukam na deti ti evaṃ tassa tassa kammaṣṣa tam tam vipākadānam eva kammanīyāmo nāma.

Aparopi kammasarikkhakavipākavasen 'eva kammanīyāmo nāma hoti.

563. Tassa dīpanattham vatthum kathenti: Sammāsam-buddhakāle Sāvattiyaṃ⁶ dvāragāmo jhāyi, tato pajjalita-tiṇakaraḷam⁷ utthahitvā ākāseṇa gacchato kākassa gīvāya paṭimucci, so viravanto bhūmīyaṃ patitvā kalam akāsi. Ma-

¹ kiriyaṃ T. ² kare vānatthi M. ³ kusalatthag° T.

⁴ malūvalatāya C. mālāvalatāya G. ⁵ tihetukadu-

tukakammaṃ duhetukāhetuvipākam deti T. ⁶ Sā-

vattiya T. M. ⁷ Comp. Suttavibhaṅga II, 48.

hāsamudde pi ekā nāvā niccalā aṭṭhāsi, heṭṭhā kenaci niruddhabbhāvam apassantā¹ kālakānnisalākam vāresum². Sā nāvīkass' eva upāsikāy' eva³ hatthe pati. Tato 'ekissā kāraṇā mā sabbe nassantu, udake tam khipāmā ti' āhaṃsu. Nāviko 'na sakkhisāmi etaṃ udake uppilavamānam⁴ passitun ti' vālikāghaṭam gīvāya bandhāpetvā khipāpesi. Tam khaṇaṃ yeva nāvā khittasaro viya nikkhantā⁵ ti.

Eko bhikkhu lene vasati. Mahantaṃ pabbatakūṭaṃ patitvā dvāraṃ pidahi⁶. Tam sattame divase sayam eva apagataṃ.

Sammāsambuddhassa Jetavane nisīditvā dhammaṃ kaṭṭhentaṃ imāni tīni vatthūni ekappahāren 'eva ārocesum. Satthā na etaṃ aññehi kataṃ tehi⁷ katakammaṃ eva katan ti⁸ atitāṃ āharitvā dassento āha.

Kāko purimattabhāve manusso hutvā ekaṃ duṭṭhagoṇaṃ dametum asakkonto gīvāya palālavanim bandhitvā aggim adāsi. Goṇo ten 'eva mato. Idāni tam kammaṃ etassa ākāseṇa gacchato muñcitum na adāsi.

Sā pi itthi purimattabhāve ekā itthi yeva. Eko kukkuro tāya paricito hutvā araṇṇaṃ gacchantiyā saddhim gacchati saddhim evāgacchati. Manussā 'nikkhanto⁹ amhākaṃ sunakhaluddako¹⁰ ti' uppaṇḍenti, sā tena adhiyamānā¹¹ kukkuraṃ nivāretum asakkonti vālikāghaṭam gīvāya bandhitvā udake khipi. Tam kammaṃ tassā samuddamajjhe muñcitum nādāsi.

So pi bhikkhu purimattabhāve gopālo hutvā bilam pavitthāya godhāya sākhābhaṅgamuṭṭhiyā dvāraṃ thakesi. Tato sattame va divase sayam eva āgantvā vivari. Godhā kampamānā nikkhāmi. Karuṇāya tam na māresi. Tam kammaṃ tassa pabbatantāraṃ pavisitvā nisinnassa muñcitum na adāsi. Iti imāni tīni vatthūni samodhānetvā imaṃ gātham āha

Na antalikkhe na samuddamajjhe

¹ apassanti M. ² vālayimsu C. G. upāsīkass' eva C. G. T. ⁴ pilavamānaṃ T. ppivamānaṃ M. ⁵ pak-khandā M. ⁶ pidahi tam s° T. dahi tam M. ⁷ kataṃ kataṃ tehi C. G. ⁸ eva tan ti M. ⁹ nikkhando M.

¹⁰ °ludhato M. ¹¹ atṭhiyamānā M.

Na pabbatānaṃ vivaraṃ pavissa
 Na vijjati so jagatippadeso
 Yattha t̥hito muñceyya pāpakammā ti¹
 Ayam pi kammaniyāmo nāma.

564. Aññāni pi evarūpāni vatthūni kathetabbāni.

Bodhisattānaṃ pana paṭisandhigahaṇe, mātu kucchito
 nikkhamāṇe, abhisambodhiyaṃ, Tathāgatassa dhammacakka-
 pavattane, āyusaṅkhāravossajjane² parinibbāne ca dasasa-
 hassacakkavāḷakampanaṃ dhammaniyāmo nāmo.

Ārammaṇena pana pasāde ghaṭṭite tvam āvajjanaṃ nāma
 hohi

. pe
 tvam javanaṃ nāma hohi ti koci kattā vā kāretā vā³ natthi.
 Attano attano pana dhammatāya evaṃ ārammaṇena pasā-
 dassa ghaṭṭitakālato paṭṭhāya kiriyamanodhātucittaṃ bhava-
 āṅgaṃ āvaṭṭeti, cakkhuviññānaṃ dassanakiccaṃ sādheti⁴,
 vipākamanodhātusantīraṇakiccaṃ⁵ sādheti, kiriyamanoviññā-
 na dhātuvotthapanakiccaṃ sādheti, javanaṃ ārammaṇa-
 rasaṃ anubhavati ti ayam cittaniyāmo nāma ayam idha
 adhippeto.

565. Sasaṅkhārikatīhetukakusalenā pi upekhāsahagata-
 asaṅkhārika-sasaṅkhārikakusalacittehi⁶ pi kamme āyūhite
 taṃ sadisavipākacittehi dinnāya paṭisandhiyā es'eva nayo.

Upekhāsahagataadvaye pana paṭhamam itthamajjhatta-
 rammaṇavasena pavattim dassetvā pacchā itthārammaṇa-
 vasena dassetabbā evaṃ pi ekekasmim dvāre dvādasa dvā-
 dasa hutvā samasaṭṭhi honti, agahitagahaṇena soḷasa vipāka-
 cittāni uppajjanti.

566. Imasmiṃ t̥hāne pañcanāliyanta-opammaṃ⁶ nāma
 gaṇhimsu.

Ucchupīlanasamaye kira ekasmā gāmā ekādasa yanta-
 vāhakā⁷ nikkhamitvā ekaṃ ucchuvātaṃ⁸ disvā tassa pari-
 pakkabhāvaṃ űatvā ucchusāmi kaṃ upasaṅkamitvā 'yanta-

¹ Dhammap. vs. 127. ² °saṅkhārassa ossajjane M. ³ va M.

⁴ M. *inserts* sampaṭicchana-kiccaṃ sādheti vip° ⁵ asaṅ-
 khārika-asaṅkh° T. °sahagatehi M. ⁶ °nāliyanta-opanaṃ M.

⁷ °vāhanā T. ⁸ Comp. Cullavagga VI, 3. 10.

vāhā mayan ti' ārocesuṃ. So 'aḥaṃ tumhe yeva pariye-sāmī ti' ucchusālaṃ¹ gahetvā agamāsi. Te tattha nāḷiyan-taṃ yojetvā² 'mayam ekādasa janā aparam pi ekaṃ lad-dhuṃ vaṭṭati, vetanena³ gaṇhathā ti' āhaṃsu. Ucchu-sāmiko 'aḥaṃ eva sahāyo bhaviṣṣāmī ti' ucchūnaṃ sālāṃ pūrūpetvā tesam sahāyo ahosi⁴. Te attano attano kiccāni katvā phāṇitapācakena⁵ ucchurase pakke guḷabandhakena baddhe ucchusāmikena tulayitvā bhāgesu dinnesu attano attano bhāgaṃ ādāya sālāṃ sāmikaṃ⁶ paṭicchāpetvā eten 'eva upāyena aparāsu picātūsu sālāsu kammaṃ katvā pakkamimsu.

Tattha pañca yantasālā viya pañca pasādā datṭhabbā, pañ-ca ucchuvātā viya pañca ārammaṇāni, ekādasa vicāraṇaka-yantavāhā viya ekādasa vipākacittāni, pañca ucchusālāsāmi-kā viya pañca viññāṇāni, paṭhamakasālāya sāmikena sad-dhīm dvādasannaṃ janānaṃ ekato va hutvā katakammānaṃ bhāgagahaṇakālo viya ekādasannaṃ vipākacittānaṃ cakkhu-viññāṇena saddhīm ekato hutvā cakkhudvāre rūpārammaṇe sakasakakiccakaraṇakālo, sālāsāmikassa sālāya sampatī-cchitakālo viya cakkhuviññāṇassa dvārasaṅkantiakaraṇaṃ⁷.

Dutiyatatiyacatutthapañcamāya sālāya⁸ dvādasannaṃ ekato hutvā katakammānaṃ bhāgagahaṇakālo viya ekāda-sannaṃ vipākacittānaṃ⁹ kāyaviññāṇena saddhīm ekato hutvā kāyadvāre phoṭṭhabbārammaṇe sakasakakiccakaraṇakālo, sālāsāmikassa sālāya sampatīcchitakālo viya kāyaviññāṇassa¹⁰ dvārasaṅkanti-akaraṇaṃ veditabbam. Ettāvata tihetuka-kammena paṭisandhi tihetukā hoti ti vāro kathito.

Yā pana tena duhetukapaṭisandhi hoti sā paṭicchannā va hutvā gatā.

567. Idāni duhetukakammena duhetukapaṭisandhi hoti¹¹ ti vāro kathetabbo. Duhetukānaṃ¹² somanassasahagatā sasaṅkhārikacittena kamme āyūhite taṃ sadisen 'eva duhe-tukavipākacittena¹³ gahitapaṭisandhikassa vuttanāyen 'eva

¹ M. *inserts* te. ² sajjetvā M. ³ vetthanena M.

⁴ hoti M. ⁵ thānitapācakena T. ⁶ ucchusālaṃ sāmī-kassa M. ⁷ ākaraṇaṃ M. ⁸ °pañcamasālāya M.

⁹ dvādasacito M. ¹⁰ M. *omits* kāya. ¹¹ M. *omits* hoti.

¹² duhetukena T. M. M. *adds* hi. ¹³ duhetukacittena M.

cakkhudvāre itthārammaṇe āpāthagate¹ tayo moghavārā duhetukasomanassasahagatā², sasaṅkhārikajavanāvasāne taṃ sadisaṃ eva mūlabhavaṅgasasaṅkhātāṃ tadārammaṇaṃ, sasaṅkhārikajavanāvasāne taṃ sadisaṃ eva āgantukabhavaṅgasasaṅkhātāṃ tadārammaṇaṃ, itthamajjhattārammaṇe dvinnāṃ upekhāsahagatajavanānaṃ avasāne tādisān' eva³ dve tadārammaṇāni uppajjanti. Idha ekekasmim dvāre aṭṭhaṭṭha katvā samacattālisa cittāni. Agahitaḡahaṇena pana cakkhudvāre aṭṭha sotaghāṇajivhākāyaviññāṇāni cattāri ti dvādasa honti. Evam ekāya cetanāya kamme āyūhite dvādasa vipākacittāni uppajjanti.

Ambopamā pañcaniyāmakathā pākāṭikā eva.

Duhetukacittasadisavipākena⁴ gahitapaṭisaṇḍhike pi es'eva nayo. Yantavāhopamāyaṃ⁵ pan 'ettha satta yantavāhā, tehi hatthayante nāma sajjite sālāsāṃikāṃ aṭṭhamāṃ katvā vuttanayānusāreṇ 'eva yojanā veditabbā. Ettāvata duhetukakammena duhetukapaṭisaṇḍhi hoti ti vāro kathito.

568. Idāni ahetukapaṭisaṇḍhikathā hoti.

Catunnaṃ hi duhetukakusalacittānaṃ aññatareṇa kamme āyūhite kusala vipāka-upekhāsahagatā hetukamanoviññāṇa-dhātucittena gahitapaṭisaṇḍhikassa paṭisaṇḍhikammasadisā ti na vattabbā. Kammaṃ hi duhetukaṃ, paṭisaṇḍhi ahetukā, tassa vuddhipattassa cakkhudvāre itthamajjhattārammaṇe āpāthagate purimanāyena' eva tayo moghavārā veditabbā. Catunnaṃ pana duhetukakusalacittānaṃ aññatarajavanassa pariyoṣāne ahetukacittaṃ tadārammaṇabhāvena patitṭhāti. Taṃ mūlabhavaṅgaṃ tadārammaṇaṃ ti dve nāmāni labhati. Evam ettha cakkhuviññāṇaṃ sampaṭicchanaṃ upekhāsahagataṃ santīraṇaṃ tadārammaṇaṃ pi upekhāsahagataṃ evā ti tesu ekaṃ gahetvā gāṇanūpagāni⁶ tin'eva honti. Itthārammaṇe pana santīraṇaṃ pi tadārammaṇaṃ pi somanassasahagataṃ eva. Tesu ekaṃ gahetvā purimāni tīni⁷ cattāri honti. Evam pañcasu dvāresu cattāri cattāri katvā ekāya cetanāya kamme āyūhite viṣati vipākacittāni

¹ apātha° M. ² °gata āsankh° M. ³ tādisān' etthādisān' eva M.

⁴ Duhetukassa cittattayasad° T. Duhetuka sesacittattayasad° M. ⁵ °opamāya M. ⁶ gāṇanupakāni T. ⁷ ti M.

uppajjanti ti veditabbāni, agahitagahanena pana cakkhuvāre cattāri sotaghāṇajivhākāyaviññānāni cattāri ti attha honti, idaṃ ahetukaṭṭhakam¹ nāma, idaṃ² manussalokena gahitaṃ, catūsu pana apāyesu pavatte labbhati. Yadā hi Mahāmoggallānatthero niraye padumaṃ mūpetvā padumakaṇṇikāya nisinno nerayikānaṃ dhammakathaṃ katheti tadā tesam theram passantānaṃ kusalavipākam cakkhuviññānaṃ uppajjati, saddaṃ sunantānaṃ sotaviññānaṃ, candanavane divāvihāraṃ nisiditvā gatassa cīvaragandhaghāyanakāle ghāṇaviññānaṃ, nirayaggaṃ³ nibbāpetuṃ devaṃ vassāpetvā pāṇiyadānakāle jivhaviññānaṃ, mandamandavātasamuṭṭhāpanakāle kāyaviññānaṃ ti evaṃ cakkhuviññānādīni pañca ekaṃ sampañicchanam dve santīraṇāni ti ahetukaṭṭhakam labbhati. Nāgasupanna-vemānikaṇṇikāya⁴ pi akusalena paṭisandhi hoti, pavatte kusalaṃ vipaccati, tathā cakkavattino maṅgalahatthiassādīnaṃ.

Ayaṃ tāva ittha-itthamajjhattārammaṇesu kusalajavana-vasena kathāmaggo.

569. Itthārammaṇe pana catūsu somanassasahagataakusalacittesu⁵ javanesu⁶ kusalavipākam somanassasahagatāhetukaṃ cittaṃ tadārammaṇaṃ hoti, itthamajjhattārammaṇe catūsu upekkhāsahagatalobhasampayuttesu javanesu kusalavipākam upekkhāsahagatāhetukacittaṃ tadārammaṇaṃ hoti.

Yaṃ pana javanena tadārammaṇaṃ niyāmetabban ti vuttaṃ taṃ kusalaṃ sandhāya vuttan ti veditabbam.

Domānassasahagatajavanānantaraṃ tadārammaṇaṃ uppajjamānaṃ kiṃ uppajjati ti akusalavipākāhetukamanoviññānadhātucittaṃ⁷ uppajjati.

570. Idaṃ pana javanaṃ kusalattāya⁸ vā akusalattāya vā ko niyāmeti ti āvajjanaṃ c'eva voṭṭhapanāñ ca. Āvajjanena hi yoniso āvajjite⁹ voṭṭhapanena ayoniso¹⁰ vavatthāpita javanaṃ akusalaṃ bhavissati ti atthānaṃ etaṃ¹¹, āvaj-

¹ attham M. ² Visuddhimagga p. 130. ³ nerayaggaṃ M.

⁴ vemātika° C. ⁵ subhāṇavemānika° M. ⁶ sahagata-

kusala° M. ⁷ javitesu T. jivitesu M. ⁸ ahetumāno° M.

⁹ javanakusalattāya M. ¹⁰ atthāpita M. ¹¹ yoniso M.

¹² attha nām' etaṃ M.

janena ayoniso āvajjite¹; voṭṭhapanena yoniso vavatthāpīte javanaṃ kusalaṃ bhavissatī ti pi atthānaṃ eva². Ubhayaena pana yoniso āvajjite³ vavatthāpīte ca⁴ javanaṃ kusalaṃ hoti, ayoniso akusalan ti vedītabbaṃ. Itthārammaṇe pana kaṅkhato uddhatassa ca tadārammaṇaṃ kiṃ hoti ti itthārammaṇasmiṃ kaṅkhato vā mā vā uddhato vā hotu mā vā kusalavipākāhetukasomanassacittam eva tadārammaṇaṃ hoti itthamajjhātārammaṇe kusalavipākāhetuka-upekhāsahagatan ti. Ayaṃ paṇ' ettha saṅkhepato atthadīpano⁵ Mahā-Dhammarakkhitattheravādo nāma.

Somanassasahagatasmiṃ hi javane javite pañca tadārammaṇāni gavesitabbāni, upekhāsahagatasmiṃ javite cha gavesitabbāni ti.

571. Athā⁶ yadā somanassasahagatapatisandhikassa pavatte jhānaṃ nibbattetvā pamādena parihīnājjhānassa paṇītatthammo me nattho ti paccavekkhato vippatisāruvasena domanassaṃ uppajjati tadā kiṃ uppajjati? Somanassānantaraṃ hi domanassaṃ, domanassānantaraṇi ca somanassaṃ, paṭṭhāne paṭisiddhaṃ mahaggataṃ dhammaṃ ārabha javane javite tadārammaṇaṃ pi tatth' eva paṭisiddhaṃ ti kusalavipākā vā akusalavipākā vā upekhāsahagatā hetukamanoviññānadhātu uppajjati. Kim assa āvajjanaṃ⁷ ti bhavaṇṅāvajjanānaṃ viya tatth 'assa āvajjanakiccaṃ⁸ ti etāni tāva attano ninnattā ca cinnattā ca samudācarattā⁹ ca uppajjantu, ayaṃ kathaṃ uppajjati¹⁰ ti yathā nirodhassa anantarapaccayaṃ nevasaṇṇānāsāṇṇāyatanaṃ nirodhā vuṭṭhahantassa phalasaṃpatti cittaṃ ariyamaggacittaṃ maggānantarāni phalacittāni evaṃ asante pi¹¹ ninnacinnasamudācarabhāve¹² uppajjati. Vinā hi āvajjanaṇa cittaṃ uppajjati, ārammaṇena¹³ pana vinā n'uppajjati ti. Atha kiṃ ass'ārammaṇaṇa ti rūpādīsu parittadhammesu aṇṇātaraṃ. Etesu hi yad eva tasmīṃ samaye āpāthagataṃ hoti taṃ ārabha etaṃ cittaṃ uppajjati ti vedītabbaṃ. Idāni sabbe-

¹ om. M. ² atthā nāma 'etaṃ M. ³ āvaṭṭite M. ⁴ M. om. ca.

⁵ °dīpanā C. G. ⁶ Atth'assa M. ⁷ assā avajjo M.

⁸ natth 'assā avajjo M. ⁹ samudācatattā T. ¹⁰ om. M.

¹¹ M. adds āvajjane. ¹² °samudācatā° T. ¹³ ārammaṇe M.

sam pi etesaṃ cittānaṃ¹ pākataḥbhāvattthaṃ ayaṃ pakīṇ-
nakanayo vutto.

572. Suttaṃ dovāriyo² ca gāmillo ambo koliyakena³ ca
jaccandho pīṭhasappī ca⁴ visaya-gāho ca⁵ upanissa-
ya-m-atthaso ti. ||

Tattha suttaṃ ti eko panthamakkatako⁶ pañcasu disāsu
suttaṃ pasāretvā jālaṃ katvā majjhe nipajjati paṭhamadi-
sāya pasāritasutte pānakena vā paṭaṅgena vā makkhikāya
vā pahaṭe nipannaṭṭhānato calitvā nikkhamitvā suttānusārena
gantvā tassa yūsaṃ pivitvā punāgantvā tatth'eva nipajjati,
dutiya-disāsu pahaṭakālesu pi evam eva karoti. Tattha
pañcasu disāsu pasāritasuttaṃ viya pañca pasādā, majjhe
nipannamakkatako viya cittaṃ, pānakādīhi suttaghāṭṭana-
kālo viya ārammaṇena pasādassa ghāṭṭitakālo, majjhe ni-
pannamakkata-kassa calanaṃ viya pasādaghāṭṭanakaṃ āram-
maṇaṃ gahetvā kiriya-manodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo,
suttānusārena gamanakālo viya vīthiccittappavatti, sīse
vijjhutvā yūsapivanaṃ viya javanassa ārammaṇe javitakālo,
puna āgantvā majjhe nipajjanakālo⁷ viya cittaassa hadaya-
vatthum eva nissāya pavattanaṃ. Idaṃ opammaṃ kiṃ
dīpeti? Ārammaṇena pasāde ghāṭṭite pasādavatthuka-
cittato hadaya-rūpavatthukacittaṃ paṭhamataraṃ uppajjati
ti dīpeti, ekekaṃ ārammaṇaṃ dvīsu dvāresu āpāthaṃ āga-
cchati ti⁸ dīpeti.

573. Dovāriyo⁹ ti. Eko rājā sayanagato niddāyati, tassa
paricārako¹⁰ pāde parimaddanto nisīdi, badhiradovāriko
dvāreṭhito, tayopaṭihārāpaṭipāṭiyā ṭhitā. Ath'eko¹¹ paccanta-
vāsī manusso paṇṇākāraṃ ādāya āgantvā dvāraṃ ākoṭesi.
Badhiradovāriko saddaṃ na sunāti, pādaparimajjanako¹²
saññaṃ adāsi. Tāya saññāya dvāraṃ vivaritvā passi. Pa-
ṭhamapaṭihāro paṇṇākāraṃ gahetvā dutiyassa adāsi, du-
tiyo tatiyassa, tatiyo rañño, rājā paribhuñji.

¹ sabbe etesaṃ cittā T. ² dovārito M. ³ goliya° M.

⁴ jaccantapiṭhiyapī ca M. ⁵ viya saggāho ca M. saya-
gāho T. ⁶ Comp. Milindapaṇha p. 407. ⁷ nipajjanaṃ M.

⁸ ti pi M. ⁹ Dovāriko M. ¹⁰ paricārīko M. ¹¹ atha ko M.

¹² parimajjako C. G. parimajjhako M.

Tattha so rājā viya javanam datthabham, pādaparimajjanako¹ viya āvajjanam, badhiradovāriko viya cakkhuviññānam, ta-yopaṭihārā viya sampaticchanādini tini vithicittāni, paccanta-vāsino paṇṇākāram ādāya āgantvā dvārakoṭanam viya ārammaṇassa pasādaghaṭṭanam, pādaparimajjanakena² saññāya dinnakālo viya kiriyanamanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo, tena dinnasaññāya badhiradovārikassa dvāravivaraṇakālo viya cakkhuviññānaṇassa ārammaṇe dassanakiccāsādhana-kālo³, paṭhamapaṭihārena paṇṇākārassa gahitakālo viya vipāka-manodhātuyā ārammaṇassa sampaticchitakālo, paṭhamena dutiyassa dinnakālo viya vipākamanoviññānadhātuyā ārammaṇassa santīritakālo, dutiyena tatiyassa dinnakālo viya kiriyanamanoviññānadhātuyā ārammaṇassa vavatthāpitakālo, tatiyena rañño dinnakālo viya voṭṭhapanena javanassa niyyātitakālo⁴, rañño paribhogakālo viya javanassa ārammaṇarasānubhavanakālo. Idaṃ opammaṃ kiṃ dīpeti? Ārammaṇassa pasādaghaṭṭanam eva kiriyanamanodhātuyā bhavaṅ-gāvaṭṭanamattam eva, cakkhuviññānādīnaṃ dassanasampaticchana-santīranavavatthāpanamattān 'eva kiccāni, ekantena pana javanam eva ārammaṇarasam anubhoti ti idaṃ dīpeti ti.

574. Gāmillako⁵ ti. Sambahulā gāmadārakā antara-vithiyaṃ paṃsukīlaṃ⁶ kīlanti⁷. Tatth' ekassa hatthe kahāpaṇo⁸ paṭihaññi. So 'mayhaṃ hatthe paṭihatam kin nu kho etan ti' āha. Ath' eko 'paṇḍaram etan ti' āha. Aparo saha paṃsunā gālhaṃ gaṇhi, añño 'puṭhulacaturassam etan ti' āha. Aparo 'kahāpaṇo eso ti' āha. Atha naṃ āharitvā mātuyā adāmsu⁹. Sā kamme upanesi. Tattha sambahulānaṃ dārakānaṃ antaravithiyaṃ kīlantanam nisinnakālo viya vithicittappavatti datthabbā, kahāpaṇassa hatthe paṭihatakālo viya ārammaṇena pasādassa ghaṭṭitakālo, 'kin nu kho etan ti' vuttakālo viya taṃ ārammaṇam gahetvā kiriyanamanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo, paṇḍaram etan ti' vuttakālo viya cakkhuviññānaṇena dassanakiccassa sādhitakālo, saha paṃsunā gālhaṃ gahitakālo viya vipākama-

¹ °majjhako M. ² °majjakena M. ³ dassakicca° C. G.

⁴ niyyādita° M. ⁵ Gāmillo M. ⁶ paṃsum M. ⁷ kīlam ti kīlanti. M. ⁸ kahāpanam M. ⁹ adāsi M.

nodhātuyā ārammaṇassa sampaṭicchitakālo, 'pūthulacaturassam etan ti' vuttakālo viya vipākamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa santīritakālo¹, 'eko kaḥapaṇo ti' vuttakālo viya kiriyamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa vavatthāpitakālo, mātarā² kamme upanītabhāvo viya javanassa ārammaṇarasānubhavanam³ veditabbam. Idam opammaṃ kim dīpeti? Kiriyamanodhātu adisvā va bhavaṇgam āvaṭṭeti, vipākamanodhātu adisvā va sampaṭicchati, vipākamanoviññāṇadhātu adisvā va santīreti, kiriyamanoviññāṇadhātu adisvā va vavatthapeti, javanam adisvā va ārammaṇarasam anubhoti, ekantena pana cakkhuvīññāṇam eva dassanakiccaṃ sādhetī ti dīpeti.

Ambo koliyakena⁴ cā ti idam heṭṭhāvuttaambopamaṃ ca ucchusālāsāmikopamaṃ ca sandhāya vuttam.

575. Jaccandho pīṭhasappī⁵ cā ti ubho pi kira te nagaradvāre sālāyam⁶ nisidimsu. Tattha pīṭhasappī āha: 'Bho, andha, kasmā tvaṃ idha sussamāno vicarasi⁷, asuko padeso subhikkho bahvannapāno, kiṃ tattha gantvā sukhena jīvitum na vaṭṭatī ti.' 'Mayham tava tayā ācikkhitam, tuyham pana tattha gantvā sukhena jīvitum kiṃ na vaṭṭatī ti.' 'Mayham gantum pādā natthi.' 'Mayham pi passitum cakkhūni natthi ti. Yadi evaṃ tava pādā hontu 'mama cakkhūni ti ubho pi sādhu ti' sampaṭicchitvā jaccandho⁸ pīṭhasappim khandham āropesi. So tassa khandhe nisiditva vāmahatthen'assa sisam parikkhipitvā⁹ dakkhiṇena hatthena imasmim ṭhāne mūlam āvaritvā ṭhitam imasmim 'pāsāno, vāmam muñca dakkhiṇam gaṇha, dakkhiṇam muñca vāmam gaṇhā ti' maggam niyāmetvā ācikkhi. Evaṃ jaccandhassa¹⁰ pādā pīṭhasappissa cakkhūni ti ubho pi sampayogena icchitatṭhānam gantvā sukhena jīvimsu. Tattha jaccandho¹¹ viya rūpakāyo, pīṭhasappī viya arūpakāyo. Pīṭhasappinā vinā¹² jaccandhassa¹³ disam gantum gamanābhisankhārassa nib-

¹ santīraṇa° M.

² mātaram M.

³ ārammaṇass'anubhavanam M.

⁴ goliyakena M.

⁵ jaccanto pi sappi M.

⁶ sālāya M.

⁷ micchasi T.

⁸ jaccanto M.

⁹ parikkhipetvā M.

¹⁰ jaccantassa M.

¹¹ jaccanto M.

¹² gūvinā T.

¹³ jaccantassa M.

battitakālo¹ viya rūpassa arūpena vinā ādānagahanacopanam pāpetum asamattatāya, jaccandhena vinā pīthasappissa disaṃ gantum gamanābhisaṅkhārassa appavattanam viya pañca vokāre rūpaṃ vinā arūpassa appavattanam², dvinnam pi sampayogena icchitaṭṭhānam gantvā sukhena jivitakālo viya rūpārūpadhammānam aññamaññayogena³ sabbakiccesu pavattisambhavo ti ayam pañho pañcavokāravasena kathito⁴.

576. Visayagāho cā ti cakkhurūpavisayam gaṇhāti sotādini saddādivisaye. —

Upanissaya-m-atthaso ti upanissayato ca atthato ca tattha asambhinnattā cakkhussa āpāthagatattā rūpānam ālokasannissitam manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati cakkhuviññānam saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha matassā pi cakkhu sambhinnam hoti, jīvato⁵ niruddham pi pittena vā semhena vā rudhirena⁶ vā palibuddham pi. Cakkhuviññānassa paccayo bhavitum asakkontam sambhinnam nāma hoti, sakkontam asambhinnam nāma. Sotādisu pi es'eva nayo. Cakkhusmiṃ pana asambhinne pi bahiddhā rūpārammaṇe āpātham anāgacchante cakkhuviññānam n'uppajjati. Tasmim pana āpātham āgate pi ālokasannissaye asati n'uppajjati. Tasmim laddhe pi kiriyamano dhātuyā bhavaṅge anāvaṭṭite n'uppajjati āvaṭṭite yeva uppajjati. Evaṃ uppajjamānam sampayuttadhammehi saddhiṃ yeva uppajjati. Iti ime cattāro paccaye labhitvā uppajjati cakkhuviññānam.

Asambhinnattā sotassa āpāthagatattā saddānam ākāsa-sannissitam manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati sotaviññānam saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha ākāsa-sannissitan ti ākāsa-sannissayam laddhā va uppajjati, na vinā tena. Na hi pihitakāṇnacchiddassa sotaviññānam pavattati. Sesam purimanayen 'eva veditabbam.

Yathā ettha evaṃ ito paresu pi visesamattam pana vakkhāma.

Asambhinnattā ghāṇassa āpāthagatattā gandhānam vāyo sannissitam manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati

¹ nippattitakālo viya M. ² appavatti T. M. ³ °sampsayogena M. ⁴ vokāraha° M. ⁵ jivito T. ⁶ ruhirena M.

ghānaviññāṇaṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha vāyosannissitan ti ghāṇābalaṃ¹ vāyumi pavisante yeva uppajjati, tasmim asati n'uppajjati ti attho.

Asambhinnattā jivhāya āpāthagatattā rasānaṃ āposannissitaṃ manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati jivhāviññāṇaṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha āposannissitan ti jivhātemanaṃ āpaṃ laddhā va uppajjati na vinā tena. Sukkhajivhānaṃ hi sukkhakhādaniye jivhāya ṭhapite pi jivhāviññāṇaṇaṃ n'uppajjat 'eva.

Asambhinnattā kāyassa āpāthagatattā phoṭṭhabbānaṃ² paṭhavīsannissitaṃ manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati kāyaviññāṇaṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha paṭhavīsannissitan ti kāyappasādapaccayaṃ paṭhavīsannissayaṃ laddhā va uppajjati, na tena vinā. Kāyadvārasmim hi bahiddhā mahābhūtārammaṇaṃ ajjhattikaṃ kāyapasādaṃ ghaṭṭetvā pasādapaccayesu mahābhūtesu paṭihaññati.

Asambhinnattā manassa āpāthagatattā dhammānaṃ vatthusannissitaṃ manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati manoviññāṇaṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha mano ti bhavaṅgacittaṃ, taṃ niruddham pi āvajjana-cittassa paccayo bhavituṃ asaṃmatthaṃ mandataragataṃ³ eva pavattamānaṃ pi sambhinnaṃ nāma hoti. Āvajjanassa pana paccayo bhavituṃ samatthaṃ asambhinnaṃ nāma. Āpāthagatattā dhammānaṃ ti dhammārammaṇe āpāthagate vatthusannissitan ti hadaya vatthusannissayaṃ⁴ laddhā va uppajjati, na tena vinā. Ayaṃ pi pañho pañcavokārabhavaṃ sandhāya kathito.

Manasikārahetukaṃ ti kiriyamanoviññāṇadhātuyā bhavaṅge āvatṭite yeva uppajjati ti attho.

Ayaṃ tāva upanissaya-m-atthaso ti ettha upanissaya-vannaṇā.

577. Atthato pana cakkhu dassanattamaṃ, soṭaṃ savanattamaṃ, ghāṇaṃ ghāyanattamaṃ, jivhā sāyanattā, kāyo phu-

¹ °bile M. ² poṭṭhabbānaṃ C. G. ³ maṃdantamagalaṃ C. G. mandan tamahataṃ T. mandattā maga (sic) tam eva M. ⁴ °sannissitaṃ M.

sanattho, mano vijānanattho, tassa dassanaṃ attho assā ti. Tam hi tena nipphādetabban ti dassanattham. Sesesu es'eva nayo ti.

Ettāvatā Tipiṭaka-Cūlanāgatttheravāde soḷasakamaggo niṭṭhito. Saddhim dvādasakamaggena c'eva ahetukaṭṭha-akena ca.

Idāni Moravāpivāsī-Mahādattattheravāde dvādasamagga-kathā hoti. Tattha Sāketakapañhaussadakittanahetukittanāni pākatikān' eva.

Ayaṃ pana thero asaṅkhārikasasaṅkhārikesu' dosam disvā asaṅkhārikaṃ asaṅkhārikaṃ eva vipākaṃ deti no sa-asaṅkhārikaṃ, sa-asaṅkhārikaṃ pi sa-asaṅkhārikaṃ eva no asaṅkhārikaṃ ti āha.'

Javanena c'esa cittaniyāmaṃ na katheti¹ ārammaṇena pana vedanāniyāmaṃ katheti. Ten' assa vipākuddhāre dvādasakamaggo nāma jāto, dasakamaggo pi ahetukaṭṭhakam pi etth 'eva pavitṭham.

578. Tatrāyaṃ nayo. Somanassasahagatatihetukāsaṅkhārikacittena hi kamme āyūhite tādiseṇ 'eva vipākacittena gahitapaṭisandhikassa vuddhippattassa cakkhudvāre iṭṭhārammaṇe āpāthagate heṭṭhā vuttanayen' eva tayo moghavarā honti. Tattha kusalo cattāri somanassasahagatāni, akusalo cattāri, kiriyato pañcā ti imesaṃ terasannaṃ cittānaṃ aññatarena javitapariyosāne tadārammaṇaṃ patiṭṭhahamānaṃ somanassasahagatūsaṅkhārikatihetukacittam² pi duhetukacittam³ pi patiṭṭhāti.

Evam assa cakkhudvāre cakkhuviññāṇādīni tīni tadārammaṇāni dve ti pañca gaṇanūpagacittāni honti. Ārammaṇena pana vedanaṃ parivattetvā kusalo catunnaṃ, akusalo catunnaṃ, kiriyato catunnaṃ ti dvādasannaṃ upekhāsahagatacittānaṃ aññatarena jivitāvasāne upekhāsahagataṃ tihetukāsaṅkhārikavipākaṃ pi duhetukāsaṅkhārikavipākaṃ pi tadārammaṇaṃ hutvā uppajjati. Evam assa cakkhudvāre upekhāsahagataṃ santīraṇaṃ imāni dve tadārammaṇāni ti tīni gaṇanūpagacittāni honti. Tāni purimehi pañcahi

¹ kathesi M.

² °sahagata-asāṅkh° M.

³ duhetuka-

cittam om. T.

saddhīm aṭṭhasotadvārādisu pi aṭṭhatṭhā ti ekāya cetanāya kamme āyūhite samacattālisa cittāni uppajjanti, agahita-gahanena pana cakkhudvāre aṭṭha sotaviññānādini cattāri ti dvādasa honti, tattha mūlabhavaṅga-āgantukabhavaṅgata ambopamā niyāmakakathā ca vuttanayen 'eva veditabbā.

Somanassasahagatatihetukasasaṅkhārikakusalacittena kamme āyūhite pi upekhāsahagatatihetuka-asāṅkhārikasa-saṅkhārikehi kamme āyūhite pi es 'eva nayo.

Haṭṭhayantopamā pi ettha pākātikā eva. Ettāvata tihetukakammena tihetukapaṭisandhi hoti ti vāro kathito. Ti-hetukakammena duhetukapaṭisandhi hoti ti vāro pana pa-ṭicchanho hutvā gato. Idāni duhetukakammena duhetuka-paṭisandhi hoti ti vāro pana paṭicchanho hutvā gato. Idāni duhetukakammena duhetukapaṭisandhi hoti.

Somanassasahagataduhetukāsaṅkhārikacittena hi kamme āyūhite tādisen 'eva vipākacittena gahitapaṭisandhikassa vuddhippattassa cakkhudvāre iṭṭhārammaṇe āpāthagate heṭṭhā vuttanayen 'eva tayo moghavārā honti cattāri gaṇa-nūpagā. Duhetukassa pana javanakiriya natthi. Tasmā kusalo cattāri somanassasahagatāni, akusalo cattāri ti imesaṃ aṭṭhannaṃ aṇṇatarena javitapariyosāne duhetukam eva somanassasahagatāsaṅkhārikam tadārammaṇaṃ hoti. Evam assa cakkhuviññānādini tīni idaṃ ca tadārammaṇaṃ ti cattāri gaṇanūpagacittāni¹ honti.

579. Iṭṭhamajjhāttārammaṇe pana kusalo upekhāsahagatānaṃ catunnaṃ, akusalo catunnaṃ ti aṭṭhannaṃ aṇṇatarena javitapariyosāne duhetukam eva upekhāsahagataṃ asaṅkhārikam tadārammaṇaṃ hoti. Evam assa upekhāsahagataṃ santīraṇaṃ idaṃ ca tadārammaṇaṃ ti dve gaṇanūpagacittāni² honti. Tāni purimehi catūhi saddhīm cha sotadvārādisu pi cha vā ti³ ekāya cetanāya kamme āyūhite samatimsa⁴ cittāni uppajjanti. Agahita gahanena pana cakkhudvāre cha sotaviññānādini cattāri ti dasa honti, ambopamā niyāmakathā pākātikā eva. Yantopamaṃ idha na labbhatī ti vuttaṃ. Somanassasahagataduhetukasasaṅ-

¹ °ūpaka° T.

² °ūpaka° T.

³ cha jāti T. cha chā

ti M.

⁴ satimsa T.

khārikakusalacittena kamme āyūhite pi upekhāsahagata-duhetuka-asāṅkhārikasasaṅkhārikehi kamme āyūhite pi es' eva nayo.

Ettāvatā duhetukakammena duhetukapaṭisandhi hoti ti vāro kathito. Ahetukā¹ hoti ti vāro pana evaṃ veditabbo. Kusalato catūhi nānavippayuttehi kamme āyūhite kusala-vipākāhetukamanoviññādhātuyā upekhāsahagatāya paṭisandhiyā gahitāya kammaśadisā paṭisandhī ti na vattabbā. Ito paṭṭhāya heṭṭhā vuttanāyena² eva kathetvā iṭṭhe pi iṭṭha-majjhate pi cittuppati veditabbā.

Imassa hi therassa vāde piṇḍajavanam eva javati. Sesa-javanam kusallattāya³ ko niyāmeti ti ādi kathā sabbā tathā vuttanāyena⁴ eva veditabbā ti.

580. Ettāvatā Moravāpivasī-Mahādattattheravāde dvādasakamaggo niṭṭhito saḍḍhim dasakamaggena ceva ahetukaṭṭhakena ca.

Idāni Mahādhammarakkhitattheravāde dasakamaggakathā hoti. Tattha Sāketapañhaussadakittanāni pākātikāna⁵ eva.

Hetukittane pana ayaṃ viseso. Tihetukakammaṃ tihetukavipākam pi duhetukavipākam pi ahetukavipākam pi deti, duhetukakammaṃ tihetukam eva na deti, itaraṃ deti.

Tihetukakammena paṭisandhi tihetukā va hoti, duhetukā ahetukā na hoti, duhetukakammena duhetukā ahetukā hoti, tihetukā na hoti. Asāṅkhārikakammavipākam asaṅkhārikam eva deti no sasaṅkhārikam, sasaṅkhārikam eva sasaṅkhārikam vipākam deti no asaṅkhārikam.

Arammaṇena vedanā parivattetabbā, javanam piṇḍajavanam eva javati⁶, ādito paṭṭhāya cittāni kathetabbāni.

581. Tatrāyaṃ kathā: Eko paṭhamakusalacittena kammaṃ āyūhati paṭhamavipākacittena⁷ eva paṭisandhim gaṇhāti, ayaṃ kammaśadisā paṭisandhi, tassa vuddhippattassa cakkhudvāre iṭṭhārammaṇe āpāthagate vuttanāyena⁸ eva⁹, tayo moghavārū honti. Ath'assa heṭṭhāvuttānam terasannaṃ

¹ M. *adds* paṭisandhi.

³ labbhati M.

² M. *adds* vā akusalattāya vā.

⁴ vuttā nāyena¹⁰ eva M.

somanassasahagatajavanānaṃ aññatarena javitapariyosāne paṭhamavipākacittam eva tadārammaṇaṃ hoti, tam mūlabhavaṅgaṃ¹ tadārammaṇaṃ ti dve nāmaṇi labhati. Evam assa cakkhuviññāpādinī tīni idaṃ ca tadārammaṇaṃ ti cattāri gāṇanūpagacittāni honti. Itthamajjhattārammaṇe heṭṭhā vuttānaṃ yeva dvādasannaṃ upekhāsahagatajavanānaṃ aññatarena javitapariyosāne upekhāsahagataṃ ti hetukāsaṅkhārīkacittam tadārammaṇatāya patitṭhāti². Tam āgantukabhavaṅgaṃ tadārammaṇaṃ ti dve nāmaṇi labhati. Evam assa upekhāsahagatasantiraṇaṃ idaṃ ca tadārammaṇaṃ ti dve gāṇanūpagacittāni. Tāni purimehi catūhi saddhiṃ cha honti. Evam ekāya cetanāya kamme āyūhite pañcasu dvāresu³ samatimsa cittāni uppajjanti. Agahita-gaḥaṇena pana cakkhudvāre cha sotaviññāpādinī cattāri ti dasa honti.

Ambopamaniyāmakakathā pākātikā eva. Dutiyatatiya-catutthakusalacittēhi kamme āyūhite pi ettakān 'eva vipākacittāni honti, catūhi upekhāsahagatēhi⁴ āyūhite pi es 'eva nayo.

Idha pan' assa paṭhamam itthamajjhattārammaṇaṃ dassettabbaṃ. Pacchā itthārammaṇena⁴ vedanā parivattetabbā, ambopamaniyāmakakathā pākātikā eva yantopamaṃ na labhati. Kusalato pana catunnaṃ nūnavippayuttānaṃ aññatarena kamme āyūhite pi⁵ ito paṭṭhāya sabbam vitthāretvā ahetukaṭṭhakaṃ kathetabbam.

582. Ettāvatā Mahādhammarakkhitattheravāde dasakamaggo niṭṭhito hoti saddhiṃ ahetukaṭṭhakenā ti⁶. Imesaṃ pana tiṇṇaṃ therānaṃ katarassa vādo gaḥetabbo ti? Na kassaci, ekamsena sabbesaṃ pana vādesu yuttaṃ gaḥetabbam. Paṭhamavādasmiṃ hi sasaṅkhārāsasaṅkhāravidhānaṃ paccayabhedato adhippetam. Ten 'ettha asaṅkhārīkakusallassa dubbalapaccayehi uppannaṃ sasaṅkhāravipākam, sasaṅkhārakusalassa dubbalapaccayehi⁷ uppannaṃ asaṅkhārīkavipākāṇi ca gaḥetvā labbhamānāni pi kiriyajavanāni pahāya kusala javanena tadārammaṇaṃ ārammaṇena ca

¹ na mūlabh° T.

² pavattati M.

³ caresu T.

⁴ °ārammaṇe M.

⁵ ti M.

⁶ saddhiṃ ahetukaṭṭham

hoti M.

⁷ balavap° T. M.

vedanaṃ niyāmetvā sekhaputhujjanavasena soḷasakamaggo kathito. Yaṃ paṇ' ettha akusalajavanāvasāne ahetukavipākam eva¹ tadārammaṇaṃ dassitaṃ taṃ itaresu na dassitaṃ eva. Tasmā taṃ tattha tesu vuttaṃ sahetukavipākāṇi ca etthā pi sabbam idaṃ labbhat' eva. Tatrāyaṃ nayo. Yadā hi kusalajavanānaṃ antarantarā² akusalaṃ javati tadā kusalāvasāne āvajjanasadisam³ eva akusalāvasāne sahetukatadārammaṇaṃ yuttaṃ. Yadā nirantaraṃ akusalaṃ eva tadā ahetukaṃ. Evaṃ tāva paṭhamavāde yuttaṃ gaheṭabbam.

Dutiyaṃ pana kusalato asaṅkhārā asaṅkhāraṇaṃ adhippetam. Ten' ettha asaṅkhārakusalassa asaṅkhāram eva vipākam, asaṅkhārakusalassa asaṅkhārikam eva gahetvā javanaṃ tadārammaṇaniyāmaṃ katvā⁴ sabbesaṃ pisekhāsekhaputhujjanaṃ uppatti⁵, raho piṇḍajavanavasena⁶ eva dvādasakamaggo kathito. Tīhetukajavanāvasāne paṇ' ettha tīhetukaṃ tadārammaṇaṃ yuttaṃ, duhetukajavanāvasāne duhetukaṃ, ahetukajavanāvasāne ahetukaṃ bhājetvā pana na yuttaṃ⁶. Evaṃ dutiyaṃ yuttaṃ gaheṭabbam. Tatiyaṃ pi kusalato va asaṅkhārikavidhānaṃ adhippetam tīhetukakammaṃ tīhetukavipākam pi duhetukavipākam pi ahetukavipākam pi deti ti pana vacanato asaṅkhārikatīhetukapaṭisandhikassa asaṅkhārikaduhetukena pi tadārammaṇena bhavitaṃ. Taṃ adassetvā hetusadisam eva tadārammaṇaṃ dassitaṃ, taṃ purimāya hetukittanaladdhiyā na yujjati. Kevalaṃ dasakamaggavibhāvanattham eva vuttam. Itaram pi pana labbhat' eva. Evaṃ tatiyaṃ yuttaṃ gaheṭabbam ayam pi ca sabbā pi paṭisandhiyavanakass' eva kammaṃ vipākam sandhāya tadārammaṇakathā sahetukaṃ bhavaṅgaṃ ahetukassa bhavaṅgassa anantarpaccayena paccayo ti. Vacanato pana nānākammaṃ ahetukapaṭisandhikassā pi sahetukavipākam tadārammaṇaṃ uppajjati. Tassa uppattividhānaṃ mahāpakaraṇe āvibhavissati ti. Kāmāvacarakusalavipākakathā niṭṭhitā.

¹ ahetukaṃ eva M. ² anantarantarā T. ³ āciṇṇasadisam eva M. ⁴ akatvā M. ⁵ uppannā C. G. ⁶ vuttaṃ T.

583. Idāni rūpāvacarādivipākam¹ dassetum puna katame dhammā avyākata² ti ādi āraddham. Tattha yasmā kāmāvacaravipākam attano kusalena sadisam pi hoti asadisam pi tasmā na tam kusalanugatikam katvā bhājitam. Rūpāvacarārūpāvacaravipākam panayathā hatthi-assapabbatādinam chāyā hatthi-ādisadisā va hoti tathā attano kusalasadisam eva hoti ti kusalanugatikam katvā bhājitam. Kāmāvacarakammañ ca yadā kadāci vipākam deti rūpāvacarārūpāvacaram pana anantarāyena dutiyasmim yeva attabhāve vipākam deti ti pi kusalanugatikam eva katvā bhājitam.

Sesam kusale vuttanayen 'eva veditabbam. Ayam pana viseso paṭipadādibhedo ca hīnapañītamajjhimbhāvo etesu jhānagamanato³ veditabbo.

Chandādinam pana aññātaram dhuram katvā anuppādaniyattā niradhipatikān'⁴ eva etāni ti.

Rūpārūpāvacaravipākakathā niṭṭhita.

584. Lokuttaravipākam⁵ pi kusalasadisattā kusalanugatikam eva katvā bhājitam.

Yasmā pana tebhūmakakusalam cutipaṭisandhivasena vaṭṭam ācinati vaḍḍheti tasmā tattha katattā upacitattā ti vuttam. Lokuttaram pana tena ācitam pi apacitam pi sayam pi⁶ cutipaṭisandhivasena⁷ ācinati, ten' ettha katattā upacitattā ti avatvā katattā bhāvitattā ti vuttam.

585. Suññatan ti ādisu maggo tāva āgamanato sagunato ārammanato ti tihi kāraṇehi nāmaṃ labhati ti idam heṭṭhā kusalādhikāre vitthāritam. Tattha Suttantikapariyāyena⁸ sagunato pi ārammanato pi nāmaṃ labhati. Pariyāyadesanā h'esa, Abhidhammakathā pana nippariyāyadesanā⁹. Tasmā idha sagunato vā ārammanato vā nāmaṃ na labhati, āgamanato vā labhati. Āgamanam eva hi dhuram, tam duvidham hoti vipassanāgamanam maggāgamanam ti. Tattha maggassa āgataṭṭhāne vipassanāgamanam dhuram,

¹ rūpāvacarārūpāvacarā^o M.

² Dhs. § 499—504.

³ jhānagamato M.

⁴ niradhipatitān' T. M.

⁵ Dhs.

§ 505.

⁶ apacinati sayam pi M.

sayam ti T.

⁷ T. M.

insert na.

⁸ °pariyāye T.

⁹ °desanāya T.

phalassa āgataṭṭhāne maggāgamanam dhuran ti idam pi hetṭhā vuttam eva. Tesu idam phalassa āgataṭṭhānam, tasmā idha maggāgamanam dhuran ti veditabbam.

So pan' esa maggo āgamanato suññatan¹ ti nāmaṃ labhivā sagunato ca ārammanato ca animitto² appanīhito³ ti pi vuccati. Tasmā sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa tīni nāmāni deti. Katham? Ayam hi suddha-āgamanavasen 'eva laddhanāmo suññatamaggo, sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno suññatan ti nāmaṃ akāsi.

Suññata-animittamaggo sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno animittan ti nāmaṃ akāsi.

Suññata-appanīhitamaggo sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno appanīhitan ti nāmaṃ akāsi.

586. Imāni pana tīni nāmāni maggānantare phalacittasmiṃ yeva iminā nayena labhanti, na aparabhāge valañjanakaphalasamāpattiya⁴. Aparabhāge pana aniccādihi⁵ tīhi vipassanāhi vipassitum sakkoti. Atth' assa vutṭhita-vutṭhitavipassanāvasena⁶ animitta-appanīhitasuññatāsāṅkhātāni tīni phalāni uppajjanti. Te saṅkhātān 'eva saṅkhātārammaṇāni⁷ aniccānupassanādīni nāpāni gotrabhūṇāpāni nāma honti.

Yo cāyam suññatamagge⁸ vutto appanīhitamagge⁹ pi es 'eva nayo.

Ayam pi hi suddha-āgamanavasen' eva laddhanāmo¹⁰ appanīhitamaggo sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno appanīhitan ti nāmaṃ akāsi. Appanīhita-animittamaggo sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno animittan ti nāmaṃ akāsi. Appanīhitasuññatamaggo sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno suññatan ti nā-

¹ Dhs. § 505.

² Dhs. § 506.

³ Dhs. § 507.

⁴ galāñjana^o M.

⁵ aniccādihi M.

⁶ vutṭhita once M.

⁷ tesam tām 'eva saṅkh^o M.

⁸ 'maggo C. G.

⁹ 'mag-

go C. G.

¹⁰ 'māno M.

maṃ akāsi. Imāni pi tīni nāmāni maggānantare phala-
cittasmim¹ yeva iminā nayena labhanti, na aparabhāge
valaṇṇānakaphalasamāpattiyā² ti. Evaṃ imasmim yeva
vipākaniddese kusalacittehi ti guṇāni vipākacittāni vedi-
tabbāni.

587. Yathā pana tebhūmakakusalāni attano vipākam
adhipatiṃ labhāpetuṃ na sakkonti na evaṃ lokuttarāni.
Kasmā? Tebhūmakakusalānam hi añño āyūhanakālo, añño
vipaccanakālo, ten' etāni attano vipākam adhipatiṃ labhā-
petuṃ na sakkonti. Lokuttarāni pana tāya saddhāya⁴,
tasmiṃ viriye, tāya satiyā, tasmiṃ samādhismim⁵, tāya
paññāya avūpasantāya apannakam aviruddham⁶ maggānan-
taram eva vipākam paṭilabhanti. Tena attano vipākam
adhipatiṃ labhāpetuṃ sakkonti. Yathā hi parittakassa
aggino kataṭṭhāne aggismim nibbutamatte yeva uṇhākāro
nibbāyitvā kiñci na hoti, mahantam pana ādittam aggik-
khandham⁷ nibbāpetvā gomayaparibhaṇḍe kate pi uṇhākāro
avupasanto yeva hoti⁸, evam evaṃ tebhūmakakusale añño,
kammakkhaṇe⁹ añño, vipākakkhaṇe¹⁰ parittaaggitṭhāne
uṇhabhāvanibbānakālo viya hoti, tasmā taṃ attano vipākam
adhipatiṃ labhāpetuṃ na sakkoti. Lokuttaro pana tāya
saddhāya

. pe
tāya paññāya avupasantāya maggānantaram eva phalam
uppajjati, tasmā taṃ attano vipākam adhipatiṃ labhāpeti
ti veditabbam.

Tenāhu porāṇā: vipāke adhipati natthi ṭhapetvā lokut-
taran ti.

588. Catutthamaggaphalaniddese aññātāvindriyaṃ¹¹
ti aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitaññānakiccassa indriyaṃ.
Aññātāvīnaṃ vā catūsu saccesu niṭṭhitakiccānaṃ cattāri
saccāni ṇatvā paṭivijjhitvā ṭhitānaṃ dhammānaṃ¹² abbhan-

¹ °ānantaraphala° M.

² valaṇṇānasamāpattiyā M.

³ na eva lokuttarakusalāni tebhūmaka° M.

⁴ sabbāyaṃ C.

⁵ samādhimhi M.

⁶ aviraddham M.

⁷ aṭṭicandam M.

⁸ °santo va hoti M.

⁹ °khaṇo M.

¹⁰ °khaṇo M.

¹¹ Dhs. § 555.

¹² dhammaṃ M.

tare indaṭṭhasādhanaena indriyaṃ niddesavāre pi'ssa aññā-tāvīnaṃ ti ājānitvā ṭhitānaṃ dhammānaṃ ti sampayutta-dhammānaṃ abbhantare aññā ti ājānaṇā paññā pajānaṇā ti ādīni vuttatthān' eva.

Maggaṅgaṃ maggapariyāpannaṃ ti phalamaggassa aṅgaṃ phalamagge ca pariyāpannaṃ ti attho. Api c'ettha idaṃ pakinnakaṃ ekaṃ indriyaṃ ekaṭṭhānaṃ gacchati, ekaṃ cha ṭhānāni gacchati, ekaṃ ekaṭṭhānaṃ gacchati, ekaṃ hi anañ-ñātaññassāmitindriyaṃ, ekaṃ ṭhānaṃ gacchati sotāpatti-maggaṃ.

Ekaṃ aññindriyaṃ, heṭṭhā tīni phalāni, upari tayo magge ti cha ṭhānāni gacchati, ekaṃ aññātāvindriyaṃ ekaṃ ṭhānaṃ gacchati arahattaphalaṃ. Sabbesu pi maggaphalesu atthato aṭṭhaṭṭha indriyāni ti catusaṭṭhi lokuttaraindriyāni kathitāni, pālito pana nava nava katvā dvāsattati honti. Magge maggaṅgaṃ ti vuttaṃ phale pi maggaṅgaṃ, magge bojjhaṅgo ti vutto phale pi bojjhaṅgo, maggakkhaṇe arati¹ virati ti vutta phalakkhaṇe pi arati² virati ti. Tattha maggo magga-bhāven 'eva maggo phalaṃ³ pana maggaṃ upādāya magge phalaṃ nāma phalamaggaṅgaṃ⁴ phalapariyāpannaṃ ti vat-tum pi vaṭṭati. Magge bujjanakassa aṅgo ti sambojjhaṅgo, phale buddhassa aṅgo ti⁵ sambojjhaṅgo.

Magge ārammaṇaviramaṇavasena arati virati, phale ara-tivirativasena ti.

Lokuttaravipākakathā niṭṭhitā.

589. Ito parāni akusalavipākāni pañca cakkhusotaghāṇa-jivhākāyaviññāṇāni ekā manodhātu ekā manoviññāṇadhātū ti imāni satta cittāni⁶ pālito ca atthato ca heṭṭhā vuttehi tādiseh 'eva kusalavipākacittehi sadisāni. Kevalaṃ hi tāni kusalakammaṇapaccayāni⁷ tāni ca iṭṭha-iṭṭha-majjhattesu ārammaṇesu vattanti⁸. Imāni anīṭṭhāniṭṭhamajjhattesu tattha sukkasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ idha dukkhasahaga-

¹ arati T. M.

² arati T. M.

³ maggaphalo M.

⁴ maggo nāma phalaṅgaṃ M. ⁵ M. *inserts* sambojjhaṅgo ti.

⁶ dhātūhi satta cittāni M.

⁷ M. *inserts* imāni

akusalakammaṇapaccayāni.

⁸ pavattanti M.

taṃ tattha ca upekhāsahagatā manoviññāṇadhātu manussesu jaccandhādinaṃ¹ paṭisandhiṃ ādim katvā pañcasu ṭhānesu vipaccati. Idha pana ekādasavidhenā pi akusalacittena kamme āyūhite kammakammanimittagatinimittesu v'āññataraṃ² ārammaṇaṃ katvā catūsu apāyesu paṭisandhi hutvā vipaccati. Dutiyavārato paṭṭhāya yāvatāyukaṃ bhavaṅgaṃ hutvā anittṭhamajjhattārammaṇāya³ pañcaviññāṇavithiyā santīraṇaṃ hutvā balavārammaṇe chasu dvāresu tadārammaṇaṃ hutvā maraṇakāle cuti hutvā ti evaṃ pañcasu eva⁴ ṭhānesu vipaccati ti.

Akusalavipākakathā niṭṭhitā.

590. Idāni kiriyavyākataṃ⁵ bhājetvā dassetuṃ puna kātame dhammā avyākataṃ⁶ ti ādi āradḍhaṃ. Tattha kiriyā ti karaṇamattam. Sabbesu hi yeva kiriyacittesu yaṃ pana⁷ javanabhāvaṃ appattaṃ taṃ vātapupphaṃ viya, yaṃ javanabhāvaṃ pattaṃ taṃ chinnamūlakarukkhapupphaṃ⁸ viya aphalaṃ hoti. Taṃ taṃ kiccasādhanaavasena pavattattā pana karaṇamattam eva hoti. Tasmā kiriyā ti vuttaṃ neva⁹ kusalā ti ādisu¹⁰ kusalamūlasaṅkhātassa kusalahetuno abhāvā neva kusalākusalamūlasaṅkhātassa akusalahetuno abhāvā neva akusalā yoniso-manasikāra-ayoniso-manasikārasaṅkhātānaṃ pi kusalākusalapaccayānaṃ abhāvā neva kusalā nākusalā, kusalasaṅkhātassa kusalahetuno¹¹ abhāvā neva kammavipākā.

591. Idhā pi cittekaggatāniddeṣe¹² pavattatṭhitimattam eva¹³ labbhati, dve pañca viññāṇāni, tisso manodhātuyo, tisso manoviññāṇadhātuyo vicikicchāsahagatan ti. Imesu sattarasasu cittesu dubbalattāya saṇṭhiti avatṭhiti ti ādini na labbhanti. Sesam sabbam vipākamanodhātuniddese vut-

¹ jaccandhādini M.

² nimitte savaññataraṃ C.

³ nimittesuññataraṃ T. ⁴ nimittesu aññataraṃ M. ⁵ kiriyā^o T.

⁶ Dhs. § 566. ⁷ om. M. ⁸ jīṇṇam^o C. G. ⁹ teva T.

¹⁰ neva kusalanākusalā ti ādisu M. ¹¹ kusalākusalasaṅkhātassa janakahetuno M.

¹² Dhs. § 570. ¹³ pavatta-

tṭhinimantam eva T. pavattitṭhitimattam eva M.

tanayen 'eva veditabbam. Aññatra uppattiṭṭhānā¹ tam hi cittaṃ pañcaviññānānantaram² uppajjati. Idam pana pañcadvāre valañjanappavattikāle sabbesaṃ uppajjati. Katham? Cakkhudvāre³ tāva iṭṭha-iṭṭhamajjhatta-anīṭṭha-anīṭṭhamajjhatesu rūpārammaṇesu yena kenaci pasāde ghaṭṭite tam ārammaṇaṃ gahetvā āvaṭṭanavasena purecārikaṃ hutvā bhavaṅgaṃ āvaṭṭayamānaṃ uppajjati. Sotadvārādisu pi es' eva nayo ti.

Kiriyaamanodhātucittaṃ niṭṭhitam.

592. Manoviññānadhātu uppannā hoti³.
 pe
 somanassasahagatā ti idam cittaṃ aññesaṃ asādhāraṇaṃ khīṇāsavass' eva paṭipuggalikaṃ chasu dvāresu labbhati. Cakkhudvāre hi pana sārūppam⁴ ṭhānaṃ disvā khīṇāsavo iminā cittaena⁵ somanassito hoti, sotadvāre bhaṇḍabhājāniyam ṭhānaṃ patvā mahāsaddaṃ katvā luddhaluddhesu⁶ gaṇhantesu evarūpā nāma me loluppatanāhā pahīnā ti. Iminā cittaena somanassito hoti, ghānavdāre gandhehi vā pupphehi vā cetiyam pūjayitvā⁷ iminā cittaena somanassito hoti. Jivhādvāre rasasampannaṃ piṇḍapātaṃ laddhā bhajetvā paribhuñjanto 'sārāṇiyadhammo vata me pūrito ti' iminā cittaena somanassito hoti. Kāyadvāre abhisamācārikavattam karonto 'kāyadvāre me vattam paripūritan ti' iminā cittaena somanassito hoti. Evaṃ tāva pañcadvāre labbhati, manodvāre pana atitānāgataṃ ārabha uppajjati.

593. Jotipālamāṇava⁸-Makhādevaṛāja⁹-Kaṇhatāpasādikālasamim¹⁰ hi katakāraṇaṃ āvajjitvā¹¹ Tathāgato sitaṃ pātvakāsi. Tam pana pubbenivāsaññānasabbaññūtañānānaṃ kiccaṃ tesam dvinnam¹² ñānānaṃ cinnapariyante idam cittaṃ hāsayamānaṃ uppajjati. Anāgate tantissaro mutiṅgas-

¹ uppattiṭṭhāna T. ² pañcaviññānānantaram T. ³ Dhs. § 576.

⁴ padhānasārūppam T. ⁵ manācittaena T. ⁶ laddhaladdhesu C. G. luddhaladdhesu T. ⁷ pūjento T. M. ⁸ Jāt. I. 43, Milindap. 221.

⁹ Maggadevaṛāja° M. comp. Jāt. I. 137 seq. ¹⁰ Jāt. IV. 6 seq. ¹¹ āvajjetvā M. ¹² dinnam M.

saro¹ paccekabuddho bhavissati ti sitaṃ pātvākāsi. Taṃ pi anāgatasaññāpasabbhaññūtaññānaṃ kiccaṃ. Tesāṃ pana ñāṇānaṃ cinnapariyante idaṃ cittaṃ hāsayamānaṃ uppajjati. Niddesavāre paṇ'assa sēsa-ahetukacittēhi balavataratāya cittekkaggatā samādhibalaṃ pāpetva ṭhapitā. Uddesavāre pana samādhibalaṃ hoti, viriyabalaṃ hoti ti anāgatattā paripunnena balatṭhen' etaṃ dvayaṃ balaṃ nāma na hoti. Yasmā pana² neva kusalaṃ nākusalaṃ tasmā balan ti vatvā ṭhapitaṃ³. Yasmā ca na nippariyāyena balaṃ tasmā saṅghavāre pi dve balāni honti ti na vuttaṃ. Sesāṃ sabbāṃ somanassasahagatāhetukamanovinnāpadhātuniddese vuttanayen' eva veditabbam.

594. Upekkhāsahagatā⁴ ti idaṃ cittaṃ tīsu bhavesu sabbesaṃ sacittakāsasattānaṃ⁵ sādharāṇaṃ. Tassa sacittakassa na uppajjati⁶ nāma. Uppajjamānaṃ pana pañcadvāre voṭṭhapanāṃ hoti, manodvāre āvajjanaṃ, cha asādhārāṇāñāni pi iminā gahitārammaṇaṃ eva gaṇhanti. Mahāgaṇaṃ nāma 'etaṃ cittaṃ, imassa anārammaṇaṃ nāma natthi, asabbhaññūtaññānaṃ sabbhaññūtaññānagahitaṃ nāma⁷ katamaṃ ti vutte⁸ idan ti vattaṃ. Sesāṃ ettha purimacitte vuttanayen' eva veditabbam. Kevalaṃ hi tattha sappitikkattā navaṅgiko saṅkhārakkhandho vibhatto, idha nippitikkattā⁹ aṭṭhaṅgiko.

595. Idāni kusalato aṭṭha mahā cittān'eva khīṇāsavassa uppajjanatāya kiriyāni jātāni, tasmā tāni kusalaniddese vuttanayen' eva veditabbāni. Idha ṭhatvā hasanakacittāni samodhānetabbāni. Kati paṇ'etāni honti ti?¹⁰ Terasa puthujjanā hi kusalato catūhi somanassasahagatehi, akusalato catūhi ti aṭṭhahi cittehi hasanti, sekhā kusalato catūhi somanassasahagatehi, akusalato dvihi diṭṭhivippayuttasomanassasahagatehi¹¹ ti chahi cittehi hasanti, khīṇāsavā kiriyato pañcahi somanassasahagatehi hasanti ti.

¹ mudiṅgassaro T. ² ca M. ³ vatvā na ṭhapitaṃ M.

⁴ Dhs. § 576. ⁵ sabbesaṃ cittak° T. ⁶ na kassaci sacittassa na upp° M. ⁷ °ñānagatiyaṃ nāma M.

⁸ om. M. ⁹ appitiko T. apitiko M. ¹⁰ M. adds vuccate.

¹¹ °vippayuttehi som° M.

596. Rūpāvacarārūpāvacarakiriyaniddese¹ diṭṭhadhammasukhavihāraṇaṃ ti diṭṭhadhamme imasmim yeva attabhāve sukhavihāramattakaṃ². Tattha khīṇāsavassa puthujjanakāle nibbattitasamāpattiṃ yāva na samāpajjati³ tāva kusalā⁴ va, samāpannakāle kiriyaṃ hoti. Khīṇāsavakāle paṇaṃ nibbattitasamāpatti⁵ kiriyaṃ va hoti. Sesam sabbamaṃ taṃ sadisattā kusalaniddese vuttanayen' eva veditaḥkhaṇaṃ ti.

Atthasāliniya Dhammasaṅgaha-Atthakathāya Cittuppāda-kathā niṭṭhitā.

Avyākatapadaṃ pana neva tāva niṭṭhitaṃ ti.

Cittuppādakapaṇḍavannaṃ samattā.

597. Idāni rūpakapaṇḍaṃ bhājetvā dassetum puna katame dhammā avyākata⁶ ti ādi āradhamaṃ.

Tattha kiṇcā pi heṭṭhā cittuppādakapaṇḍe vipākavyākataṇaṃ c'eva kiriyaavyākataṇaṃ ca nissesamaṃ katvā⁷ bhājitaṃ, rūpavyākatanibbānavyākataṇaṃ pana akathitāni. Tāni kathetum catubbidham pi avyākataṃ samodhānetvā dassento kusalākusalānaṃ dhammānaṃ vipākā ti ādim āha.

Tattha kusalākusalānaṃ ti catubhūmakakusalānaṃ c'eva akusalānaṃ ca evamaṃ tāva vipākavyākataṃ kusala vipākakusalavipākavasena dvihi padehi pariyādiyitvā dassitaṃ. Yasmā pana taṃ sabbamaṃ pi kāmāvacaraṃ vā hoti rūpāvacarādīsu vā aññataraṃ tasmā kāmāvacarā ti ādinā nayena tad eva vipākavyākataṃ bhummantaravasena pariyādiyitvā dassitaṃ. Yasmā pana taṃ vedanākkhandho pi hoti
. pe

viññāpakkhandho pi tasmā puna sampayuttacatukkhandhavasena pariyādiyitvā dassitaṃ. Evamaṃ vipākavyākataṃ kusalākusalavasena bhummantaravasena⁸ sampayuttakkhandhavasena ti tihi nayehi pariyādāya dassetvā puna kiriyaavyā-

¹ Dhs. § 577—582. °niddese T. ² °mattaṃ M. ³ nibbattitā samāpattiyaṃ pana na samāp° M. ⁴ kusalaṃ T.

⁵ nibbatti tasmā patti T. ⁶ Dhs. § 583 seq. ⁷ nisse-
taṃ katvā M. ⁸ om. T.

katam dassento ye ca¹ dhamma kiriyā² ti ādimāha. Tattha
kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā vedanāk-
khandho

pe
viññāṇakkhandho ti pi vattabbam bhaveyya. Heṭṭhā pana
gahitam evā ti nayam dassetvā nissajitam. Idāni³ avibhattam
dassento sabbañ ca rūpam asaṅkhatā ca dhātū ti āha.

Tattha sabbañ ca rūpan ti padena pañcavīsati rūpāni
channavuti rūpakotṭhāsā nippadesato gahitā ti veditabbā.
Asaṅkhatā ca dhātū ti padena nibbānam nippadesato ga-
hitam⁴ ettāvata avyākata dhammā ti padam niṭṭhitam⁵ hoti.

598. Tattha katamam sabbam rūpan⁶ ti idam kasmā
gahitam? Heṭṭhā rūpavyākataṃ saṅkhepen' eva kathitam⁷.
Idāni ekakadukatikacatukka

pe
ekādasakavasena vitthārato bhājetvā dassetum idam gahi-
tam. Tass' attho: yam vuttam sabbañ ca rūpam asaṅkhatā
ca dhātū ti tasmim padadvaye katamam sabbam rūpam
nāma. Idāni tam bhājetvā⁸ dassento cattāro ca mahā-
bhūtā ti ādim āha. Tattha cattāro ti gaṇanaparicchedo.
Tena tesam ūnādhikabhāvam nivāreti. Cakāro sampiṇḍa-
nattho⁹, tena na kevaḷam cattāro mahābhūtā va. Rūpaṃ
aññam pi atthi ti upādā rūpam sampiṇḍeti. Mahābhūtā
ti ettha mahantapātubhāvādihi kāraṇehi mahābhūtattā ve-
ditabbā. Etāni hi mahantapātubhāvato mahābhūtasāmañ-
ñato mahāparihārato mahāvikārato mahantabhūtattā cā ti
imehi kāraṇehi mahābhūtāni ti vuccanti. Tattha mahanta-
pātubhāvato ti. Etāni hi anupādiṇṇakasantāne pi upādiṇ-
ṇakasantāne pi mahantāni pātubhūtāni. Tesam anupādiṇ-
ṇakasantāne evam mahantapātubhāvata veditabbā.

599. Ekam hi cakkavāḷam āyamato¹⁰ ca vitthārato ca
yojanānam dvādasasatasahassāni catuttimsa satāni¹¹ paññā-
sañ ca yojanāni, parikkhepato:

¹ yeva M. ² Dhs. § 583. ³ idam T. ⁴ gahitan ti M.

⁵ niṭṭham M. ⁶ Dhs. § 584. ⁷ saṅkhepena kath° M.

⁸ om. M. ⁹ Casaddo sampiṇḍo M. ¹⁰ āyamato M.

¹¹ tīpi sahasāni cattāri satāni M.

Sabbam satasahassāni chattimsa parimaṇḍalam |
dasa c'eva saḥassāni aḍḍhuḍḍhāni satāni ca ||

Tattha

Dve satasahassāni cattāri nahutāni ca |
ettakam bahalattena¹ saṅkhātāyaṃ vasundharā². ||

Tassā yeva sandhārakam³
cattāri satasahassāni aṭṭh'eva nahutāni ca |
ettakam bahalattena jalam vāte patitṭhitam. ||

Tassā pi sandhāra⁴
nava satasahassāni māluto nabham uggato |
saṭṭhiṇ c'eva saḥassāni esū lokassa saṇṭhiti.

Evam saṇṭhite c'ettha yojanānam
caturāsīti saḥassāni ajjhogāḷho mahannave |
accuggato tāvad eva Sinerupabbatuttamo. ||
Tato upaḍḍhūpaḍḍhena pamāṇena yathākkamaṃ |
ajjhogāḷhuggatā dibbā nānāratana-cittitā⁵. ||
Yugandharo Īsadhara Karaviko Sudassano |
Nemindhara Vinatako Assakaṇṇo⁶ giri brahā ||
Ete satta mahāsela Sinerussa samantato |
mahārājānam āvāsā devayakkhanisevitā. ||
Yojanānam satān'ucco Himavā pañca pabbato
yojanānam saḥassāni tīni āyatavitthato |
caturāsīti saḥassehi kūṭhehi paṭimaṇḍito. ||
Tīpañca yojanakkhandhā parikkhepā nagavhaya |
paññāsa yojanakkhandhasākhāyāmā samantato. ||
Satayojanavithiṇṇā tāvad eva ca uggatā |
jambu yassānubhāvena Jambudīpo pakāsito. ||

Yā c'etaṃ jambuyā pamāṇam etad eva asurānam citta-
pāṭaliyā, garuḷānam simbalirukkhassa, Aparagoyāne ka-
dambarukkhassa, Uttarakurūsu kapparukkhassa, Pubbavi-
dehe sirīsassa⁷, Tāvatisesu pūricchattakassā ti⁸.

¹ bahalantena T. ² va sundarā M. ³ sandhāraṇam M.

⁴ sandhāraṇo M. ⁵ °cittakā M. ⁶ Vājikaṇṇo C. G.

comp. Jāt. VI, 125. Burnouf, Lotus 842 seq. Hardy Manual 12.
Divyāvadāna p. 217. Dharmasaṅgraha 125. Mahāvīyutp.
§ 194. ⁷ sabbavidese siri tassa T. ⁸ comp. Jātaka I, 202.

Ten' āhu porāṇā:

Pāṭali simbali jambu devānam pāricchattako |
kadambo kapparukkho ca sirīsena bhavati sattaman ti.
Dve asīti saḥassāni ajjhogāḷho mahannave |
accuggato tāvad eva cakkavāḷasiluccayo ||
parikkhipitvā taṃ sabbam lokadhātu-m-ayaṃ thito ti.||

Upādinnasantāne pi macchakacchapadevadānavādisarīra-
vasena mahantān 'eva pātubhūtāni. Vuttaṃ h'etaṃ: santi
bhikkhave mahāsamudde yojanasatikā¹ pi attabhāvā ti ādi.

600. Mahābhūtasāmaññato ti. Etāni hi yathā māyākāro
amaṇiṃ yeva udakaṃ maṇiṃ katvā dasseti asuvaṇṇaṃ²
yeva leḍḍuṃ suvaṇṇaṃ katvā dasseti, yathā ca sayam neva
yakkho na pakkhī³ samāno yakkhabhāvaṃ⁴ pi pakkhibhā-
vaṃ pi dasseti evam evaṃ sayam anilān'eva hutvā nilam
upādārūpaṃ dassenti apītāni alohitāni anodātān 'eva hutvā
odātam upādārūpaṃ dassenti ti māyākāramahābhūtasāmañ-
ñato mahābhūtāni⁵.

Yathā ca yakkhādīni mahābhūtāni yaṃ gaṇhanti⁶ neva
tesaṃ tassa anto na bahiṭṭhānaṃ upalabbhanti na ca taṃ
nissāya na tiṭṭhanti evam evam etāni pi neva añña-
mañña anto na bahi ṭhitāni hutvā upalabbhanti nā ca añña-
maññaṃ nissāya tiṭṭhanti ti ācinteyyattṭhānatāya yakkhādi-
mahābhūtasāmaññato pi mahābhūtāni.

Yathā ca yakkhiṇisaṅkhātāni mahābhūtāni manāpehi⁷
vaṇṇasaṇṭhānavikkhepehi attano bhayānakabhāvaṃ paṭicchā-
detvā satte vañcenti evam evam etāni pi itthipurisasarīrā-
dīsu manāpena chavivaṇṇena manāpena aṅgapaccāṅgasāṇ-
ṭhānena manāpena ca hatthapāda-aṅguli-bhamukavikkhe-
pena attano kakkhalattādibhedam⁸ sarasalakkaṇaṃ pa-
ṭicchādetvā bālaṇaṃ vañcenti attano sabbhāvaṃ daṭṭhuṃ
na denti ti. Iti vañcakattena⁹ yakkhiṇimahābhūtasāmañ-
ñato pi mahābhūtāni.

¹ °samudde soyājanasatikā M. ² suvaṇṇaṃ M. ³ pak-

kho samāno na pakkhī° M.

⁴ yakkhibhāvaṃ M.

⁵ Comp. Mahāvutp. § 101.

⁶ parigaṇhanti M.

⁷ M. adds nānāvīrāga° ⁸ kakkhalant° T. ⁹ °attṭhena M.

601. Mahāparihārato ti mahantehi paccayehi pariharibbato. Etāni hi divase divase upanetabbattā mahantehi ghasacchādanādīhi bhūtāni pavattāni ti mahābhūtāni mahāparihārāni vā bhūtāni¹ ti pi mahābhūtāni ti mahābhūtāni.

Mahāvīpākato ti². Etāni hi upādinnāni pi anupādinnāni pi mahāvīkārāni honti. Tattha anupādinnānam kappavutthāne vīkāramahattam³ pākātam hoti, upādinnānam dhātukkhobhakāle Tathā hi

Bhūmito vutthitā yāva brahmalokā vidhāvati |
 Acci accimato loke dayhamānam pi tejasā ||
 Koṭisatasahass' ekam⁴ cakkavālam vilīyati |
 Kupitena yadā loko salilena vinassati. ||
 Koṭisatasahass' ekam cakkavālam vikirati |
 Vāyodhātuppakopena yadā loko vinassati. ||
 Patthaddho bhavati kāyo dattho kaṭṭhamukhena vā
 Pathavīdhātuppakopena hoti kaṭṭhamukhe va so. ||
 Pūtiyo bhavati kāyo dattho pūtimukhena vā |
 Āpodhātuppakopena hoti pūtimukhe va so. ||
 Santatto bhavati kāyo dattho aggimukhena vā
 Tejodhātuppakopena hoti aggimukhe va so. ||
 Sañchinno bhavati kāyo dattho satthamukhena vā |
 Vāyodhātuppakopena hoti satthamukhe va so. ||

Iti mahāvīkārāni bhūtāni ti mahābhūtāni ti mahantam bhūtattā cā ti. Etāni hi mahantāni mahatā vāyāmena pariggahetabbattā bhūtāni vijjāmānattā ti mahantabhūtattā ca mahābhūtāni evam mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi mahābhūtāni catunnaṁ ca mahābhūtānam upādārūpan ti upayogatthe sāmivacanam.

Cattāri mahābhūtāni upādāya nissāya amuñcitvā pavattarūpan ti attho.

Idam vuccati sabbam rūpan ti, idam cattāri mahābhūtāni padapaṭipāṭiyā⁵ niddiṭṭhāni tevīsati upādārūpanī ti sattavīsati pabhedam sabbam rūpan nāma⁶.

¹ sabbhūtāni M. ² Mahāvīpākārato ti bhūtānam mahāvīpākārato M. ³ mahantam T. ⁴ etam T. ⁵ M. om. pada. ⁶ Visuddhimagga p. 123.

602. Idāni taṃ vitthārato dassetuṃ ekavidhādīhi ekādasahi saṅgahehi mātikaṃ ṭhapento sabbam rūpaṃ na hetū ti ādim āha.

Tattha sabbam rūpaṃ ti idaṃ padaṃ sabbam rūpaṃ na hetu sabbam rūpaṃ ahetukan ti evaṃ sabbapadehi saddhim yojetabbam.

Sabbān' eva cetanāni¹ na hetū ti ādini tecattālisa padāni uddiṭṭhāni. Tesu padapaṭipāṭiyā cattālisa padāni mātikato gahetvā ṭhapitāni avasāne tīni mātikāmuttakāni ti.

Evaṃ tāva² paṭhame saṅgahe pālivavattānam eva veditabbam.

603. Tathā dutiyasaṅgaḥādīsu tatrāyaṃ nayo. Dutiyasaṅgahe tāva satam cattāro ca dukā. Tattha atthi rūpaṃ upādā³, atthi rūpaṃ no upādā ti ādayo ādimhi cuddasa dukā aññamaññasambandhābhāvato pakinnakadukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhusamphassassa vatthū ti⁴ ādayo pañcavīsati dukā vatthu-avatthu-upaparikkhanavasena pavattattā vatthudukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhusamphassassa ārammaṇan ti ādayo pañcavīsati ārammaṇānūrammaṇa-upaparikkhanavasena pavattattā ārammaṇadukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhāyatanaṃ ti ādayo dasa āyatanānāyatana-uparikkhanavasena pavattattā āyatana-dukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhudhātū ti ādayo dasa dhātu-adhātu-upaparikkhanavasena pavattattā dhātudukā nāma.

Tato atthi rūpaṃ cakkhundriyaṃ⁵ ti ādayo attha indriyānindriya-upaparikkhanavasena pavattattā indriyadukā nāma.

Tato atthi rūpaṃ kāyaviññatti ti ādayo dvādasa sukhumarūpaupaparikkhanavasena pavattattā sukhumarūpadukā nāma ti idaṃ dutiyasaṅgahe pālivavattānam.

604. Tatiyasaṅgahe⁶ satam tīni ca tikāni. Tattha dutiyasaṅgahe vuttesu cuddasasu pakinnakadukesu ekaṃ ajjhattikadukaṃ sesehi terasahi yojetvā yaṃ taṃ rūpaṃ ajjhattikaṃ taṃ upādā, yaṃ taṃ rūpaṃ bāhiraṃ taṃ atthi

¹ cetāni T. ² Ettāvattā M. ³ Visuddhimagga p. 123.

⁴ Dhs. § 585. ⁵ Dhs. § 585. ⁶ Dhs. § 586.

upādā, atthi no upādā ti ādinā nayena ṭhapitā terasa pa-
kiṇṇakatikā nāma. Tato tam eva dukam sesadukehi sad-
dhiṃ yojetvā yaṃ tam rūpaṃ bāhiraṃ tam cakkhusam-
phassassa na vatthu, yaṃ tam rūpaṃ ajjhattikaṃ tam atthi
cakkhusamphassassa vatthu atthi cakkhusamphassassa na
vatthū ti¹ ādinā nayena sesā tikā ṭhapitā. Sesam nāmañ
ca gaṇanañ ca² tesam yeva vatthudukādinam vasena vedi-
tabbā ti³ idam tatiyaṅgahe pālivavattānam.

605. Catutthasaṅgahe⁴ dvāvisati catukkā. Tattha sabba-
pacchimo atthi rūpaṃ upādā, atthi rūpaṃ no upādā ti
evam idha vuttaṃ. Mātikaṃ anāmasitvā ṭhapitaṃ, itare
pana āmasitvā⁵. Kathaṃ? Ye tāva duvidhasaṅgahapakiṇ-
nakesu ādito tayo dukā tesu ekekaṃ gahe tvā yaṃ tam rūpaṃ
upādā tam atthi upādinnaṃ, atthi anupādinnaṃ ti ādinā
nayena pañcahi pañcahi dukehi saddhiṃ yojetvā dukattāya
mūlakā ādimhi pañcadasa catukkā ṭhapitā. Idāni yo 'yaṃ
catuttho sanidassanaduko so yasmā yaṃ tam rūpaṃ sani-
dassanaṃ tam atthi sappatighaṃ, atthi appatighaṃ ti ādi-
nā nayena parehi vā atthi upādā atthi no upādā ti ādinā
nayena purimehi vā dukehi saddhiṃ atthābhāvato kamā-
bhāvato visesābhāvato⁶ ca yogaṃ gacchati. Sanidassa-
naṃ hi appatighaṃ nāma anupādā vā natthi ti atthābhā-
vato yogaṃ na gacchati, upādinnaṃ pana anupādinnañ ca
atthi. Tam kamābhāvato⁷ yogaṃ na gacchati. Sabbadukā
hi pacchimapacchimeh' eva saddhiṃ yojitā. Ayam ettha
kamo purimena⁸ pana saddhiṃ kamābhāvo ti sati atthi⁹
kamābhāvo akāraṇaṃ, tasmā upādinnaṃ padādihi saddhiṃ
yojetabbo ti. Tena visesābhāvā upādinnaṃ padādihi hi iminā
saddhiṃ yojitāni. Tattha upādinnaṃ vā sanidassanaṃ vā
upādinnaṃ ti vutte viseso natthi ti. Visesābhāvā pi yogaṃ¹⁰
gacchati, tasmā tam catuttham dukam anāmasitvā tato pa-
rehi atthi rūpaṃ sappatighaṃ ti ādihi tihi dukehi saddhiṃ

¹ vatthūni M. ² gaṇanañ ca T. gaṇana ca M. ³ ve-
ditabbāni ti T. ⁴ Dhs. § 587. ⁵ M. *inserts* ṭhapito
itare pana āmasitvā M. ⁶ visesanabhāvato M.

⁷ kamābhāvā T. M. ⁸ purimehi M. ⁹ sati atthe M.

¹⁰ M. *adds* na.

yan tam rūpaṃ sappatighaṃ tam atthi indriyaṃ atthi na indriyaṃ yan tam¹ rūpaṃ appatighaṃ tam p'atthi indriyaṃ atthi na indriyaṃ ti ādinā nayena yujjamāne dve dve duke yojetvā cha catukkā ṭhapitā.

606. Yathā cāyaṃ catutthaduko yogaṃ na gacchati tathā tena saddhiṃ ādiduko pi. Kasmā? Anupādā rūpassa ekantena anidassanattā. So hi yan tam rūpaṃ no upādā tam atthi sanidassanam atthi anidassanam² ti, evaṃ catutthena dukena saddhiṃ yojijamāno yogaṃ na gacchati. Tasmā tam atikkamitvā pañcamena saha yojito evaṃ yogena saddhiṃ yogaṃ gacchati yo ca na gacchati so veditabbo ti idaṃ catutthasaṅgahe pālivavatthānaṃ.

Ito pare³ pana pañcavidhasaṅgahādayo satta saṅgahā asammissā eva evaṃ sakalāya pi mātikāya pālivavatthānaṃ veditabbaṃ.

607. Idān 'assā atthaṃ bhājetvā dassetum sabbam rūpaṃ na hetum evā⁴ ti ādi āradhāṃ.

Kasmā pan' ettha kataman tam sabbam rūpaṃ na hetu ti pucchā na katā ti? Bhedaḥbhāvato. Yathā hi dukādisu upādārūpaṃ pi atthi no upādārūpaṃ pi evaṃ idha na hetu pi sahetu⁵ pi ti bhedo natthi. Tasmā pucchā akatvā va vibhattam. Tattha sabbam ti sakalam niravasasaṃ rūpaṃ ti ayam assa rūpādīhi ruppanabhāvadīpano sāmāññalakkaṇaniddeso. Na hetum evā ti sādharāṇahetu paṭikkhepaniddeso. Tattha hetuhetu, paccayahetu, uttamahetu, sādharāṇahetu ti catubbidho hetu. Tesu tayo kusalahetu tayo akusalahetu tayo avyākatahetu ti ayam hetu hetu⁶ nāma. Cattāro kho me bhikkhu mahābhūtā hetu cattāro mahābhūtā paccayā⁷ rūpakkhandhassa paññāpanāyā ti ayam paccayahetu nāma.

608. Kusalakusalam attano vipākattāṇe⁸ uttamam iṭṭhārammaṇam, kusalavipākattāṇe uttamam anīṭṭhārammaṇam akusalavipākattāṇe ti ayam uttamahetu nāma. Yathāha:

¹ yan om. M. ² om. M. ³ Tayo pare M. ⁴ Dhs. § 595. ⁵ ahetu M. ⁶ M. om. ⁷ paccayo C.

⁸ vipākādāne C. G.

Atitānāgatapaccuppannānaṃ kammāsamādānānaṃ thānaso hetuso vipākam yathābhūtaṃ pajānāti ti.

Es 'eva hetu esa paccayo saṅkhārānaṃ yad idaṃ avijjā ti avijjā saṅkhārānaṃ sādharāṇaḥetu hutvā paccayaṭṭham pharati ti¹ ayaṃ sādharāṇaḥetu nāma. Yathā hi paṭhavīraso āporaso ca madhurassa pi amadhurassa pi² paccayo evaṃ avijjā kusalasāṅkhārānaṃ pi akusalasāṅkhārānaṃ pi sādharāṇapaccayo hoti. Imasmiṃ paṇ'atthe hetuḥetu adhippeto iti. Hetū dhammā na hetū dhammā ti mātikāyaṃ³ āgataṃ hetubhāvaṃ rūpassa niyamitvā⁴ paṭikkhipanto na hetum evā ti āha. Iminā nayena sabbapadesu pi paṭikkhepaniddeso ca apaṭikkhepaniddeso ca veditabbo.

609. Vacanatto pana sabbapadānaṃ mātikāvaṇṇanāyaṃ vutto yeva sappacayaṃ evā ti ettha pana kammāsamuṭṭhānaṃ kammappaccayaṃ eva hoti. Āhārasamuṭṭhānādini āhārādi-paccayā nevā ti evaṃ rūpass' eva vuttacatupaccaya-vasena attho veditabbo.

610. Rūpaṃ evā ti rūpino dhammā arūpino dhammā ti mātikāya vuttāya arūpabhāvaṃ paṭikkhipati uppannam cha hi viññāṇehi ti paccuppannarūpaṃ eva⁵ cakkhuvīññāpādīhi chahi veditabbaṃ. Niyamo pana cakkhuvīññāpādini sandhāya nīhitāni⁶ atitānāgataṃ vijānanti manovīññānaṃ pana atitānaṃ pi anāgataṃ pi vijānāti. Taṃ imasmiṃ pañcaviññānasote patitattā sotapatitakam eva⁷ hutvā gataṃ hutvā abhāvaṭṭhena pana aniccaṃ eva jarāya abhībhavitaḥḥadhammakattā jarābhibhūtaṃ eva. Yasmā vā rūpakāye jarā pākāṭā hoti tasmā jarābhibhūtaṃ⁸ evā ti vuttaṃ.

611. Evaṃ ekavidhena rūpasāṅgaho ti ettha vidhāsaddo⁹ mānasāṅṭhānakotṭhāsesu dissati. Seyyo 'ham asmi ti vidhā, sadiso 'ham asmi ti vidhā ti ādisu hi māno ti vidhā nāma¹⁰.

Kathaṃvidhaṃ silavantam vadanti kathaṃvidhaṃ paññavantam vadanti ti ādisu saṅṭhānaṃ.

¹ pāratī ti M. ² om. T. ³ mātikāya M. ⁴ niyamettha M. ⁵ paccuppannam eva M. ⁶ sandhāya gahito na hi tāni M. ⁷ patitvā sotapatam eva M.

⁸ Dhs. § 595. ⁹ vidhasaddo M. ¹⁰ Dhs. § 1116.

Kathamvidhan ti hi padassa katham saṅghitan ti¹ attho. Ekavidhena nāṇavatthu duvidhena nāṇavatthū ti ādisu koṭṭhāso vidhā nāma idhā pi koṭṭhāso va adhippeto.

612. Saṅgahasaddo pi sañjātisañjātikiriyagaṇanāvasena catubbidho. Tattha sabbe Khattiyā āgacchantu, sabbe Brāhmaṇā, sabbe Vessā, sabbe Suddā āgacchantu yā cāvuso Visākha sammāvācā yo ca sammākammanto yo ca sammāājivo ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā² ti ayam sañjātisaṅgaho nāma.

Ekajātikā āgacchantū ti. Vuttatṭhāne viya hi³ sabbe jātiyā ekasaṅgahaṃ gatā. Sabbe Kosalakā āgacchantu, sabbe Māgadhakā āgacchantu, sabbe Bhārukacchakā⁴ āgacchantu yo cāvuso Visākha sammāvāyāmo yā ca sammāsati yo ca sammāsamādhī ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā ti ayam sañjātisaṅgaho nāma.

Ekattṭhāne jātasaṃvaddhā āgacchantū ti. Vuttatṭhāne viya hi idha sabbe sañjātattṭhāne na nivutthokāsenā ekasaṅgahaṃ gatā.

Sabbe hatthārohā āgacchantu sabbe assārohā sabbe rathikā āgacchantu yā cāvuso Visākha sammādiṭṭhi yo ca sammāsaṅkappo ime dhammā paññakkhandhe saṅgahitā ti ayam kiriyasaṅgaho nāma.

Sabbe va h' ete attano kiriyakaraṇena ekasaṅgahaṃ gatā. Cakkhāyatanam kataman khandhagaṇanam gacchati. Cakkhāyatanam rūpakkhandhagaṇanam gacchati hañci cakkhāyatanam rūpakkhandhagaṇanam gacchati. Tena vata re vattabbe cakkhāyatanam rūpakkhandhena saṅgahitan ti ayam gaṇanasaṅgaho nāma. Ayam idha adhippeto ekakoṭṭhāsenā rūpagaṇanā ti, ayam h'ettha attho, esa nayo sabbattha.

613. Idāni duvidhasaṅgahādisu atthi rūpaṃ upādā⁵ atthi rūpaṃ no upādā ti evaṃ bhedasambhavato pucchā pubbaṅgamaṃ padabhājanam dassento kataman taṃ rūpaṃ upādā⁶ ti ādiṃ āha.

Tattha upādiyati ti upādā. Mahābhūtāni gahe tvā āmuñcitvā tāni nissāya pavattantī ti attho.

¹ saṅghānan ti M. ² Majjhimanikāya I, 301. ³ idha M.

⁴ Arukacchakā M. ⁵ om M. ⁶ Dhs. § 596.

614. Idāni taṃ pabhedato¹ dassento cakkhāyatanaṃ ti ādim āha.

Evaṃ tevisatividhaṃ upādārūpaṃ saṅkhepato uddisitvā puna tad eva vitthārato niddisanto katamaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatanaṃ² ti ādim āha. Tattha duvidhaṃ mamsacakkhuṃ³ paññācakkhuṃ ca. Tesu buddhacakkhu samantacakkhu ñāṇacakkhu dibbacakkhu dhammacakkhū ti pañcavidhaṃ paññācakkhu⁴.

Tattha addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave buddhacakkhunā lokaṃ volokento satte apparajakkhe
 pe
 duviññāpaye ti idaṃ buddhacakkhu nāma⁵.

Samantacakkhuṃ vuccati sabbaññūtaññāṇaṃ ti idaṃ samantacakkhu nāma.

Cakkhuṃ udapādi ñāṇaṃ udapādi ti idaṃ ñāṇacakkhu nāma.

Addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave dibbena cakkhunā visuddhenā ti idaṃ dibbacakkhu nāma.

Tasmīṃ yeva āsane virajaṃ vitamalaṃ dhammacakkhuṃ⁶ udapādi ti⁷ idaṃ heṭṭhimamaggattayasaṅkhātaṃ dhammacakkhu nāma⁸.

615. Mamsacakkhu pi sasambhāracakkhu pasādacakkhū ti duvidhaṃ hoti. Tattha yvāyaṃ akkhikūpake patitṭhito heṭṭhā akkhikūpakatṭhikena upari bhamukāṭṭhikena⁹ ubhato akkhikūṭṭhehi anto matthaluṅgena bahiddhā akkhilomehi paricchinno mamsapiṇḍo. Saṅkhepato catasso dhātuyo vaṇṇo gandho raso ojā sambhavo saṅghānaṃ jīvitam bhāvo kāyappasādo cakkhuppasādo ti cūddasa sambhārā. Vitthārato catasso dhātuyo tannissitavaṇṇagandharasaojāsasāṅghānasambhavā cha, iti imāni dasa catusamuṭṭhānikattā cattālisa honti. Jīvitam bhāvo kāyappasādo cakkhuppasādo ti cattāri ekanta kammaṣamuṭṭhānān' evā ti imesaṃ catu-

¹ pabhedam M. ² Dhs. § 597—600. ³ Tattha cakkhuṃ mamsaca^o M.

⁴ Dharmasaṅgraha 66 *different*.

⁵ Majjhimanikāya I, 169. ⁶ M. *omits* dhamma. ⁷ udapādin ti M.

⁸ Sumaṅgalavilāsini I, 183. ⁹ *atṭhike* M.

cattālisāya rūpānaṃ vasena catucattālīsa sambhārā. Yaṃ loko setaṃ cakkhu puthulaṃ visataṃ vitthiṇṇaṃ cakkhūti sañjānanto na cakkhū sañjānāti vatthū cakkhuto sañjānāti so mamsapiṇḍo akkhikūṭe paṭiṭṭhito nahārusuttakena matthaluṅge ābaddho¹ yattha setaṃ p'atthi kaṇhaṃ pi lohitaṃ pi paṭhaviṃ pi āpo pi tejo pi vāyo pi² yaṃ semhussadattā setaṃ pittussadattā kaṇhaṃ ruhirussadattā lohitaṃ paṭhavussadattā patthiṇaṃ³ hoti āpussadattā paggharati tejussadattā pariḍayhati vāyussadattā sambhamati⁴ idaṃ sasambhāracakkhu nāma.

616. Yo pana ettha sito ettha paṭibaddho catunṇaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo idaṃ pasādacakkhū nāma. Tad etaṃ tassa sasambhāracakkhū setamaṇḍalaparikkhittassa kaṇhamāṇḍalassa majjhe abhimukhe tṭhitaṃ sarīrasaṇṭhānuppatti-desabhūte diṭṭhimaṇḍale satta picupaṭalesu āsittaṃ telam picupaṭalāni viya satta akkhipaṭalāni vyāpetvā⁵ sandhāraṇa-nahāpanamaṇḍana-vijānakiccāhi catūhi dhātūhi khattiyakumāro viya sandhāraṇa-bandhana-paripācana-samudīranakiccāhi catūhi dhātūhi katūpakāraṃ utucittāharehi⁶ upatthambhiyamānaṃ āyunaṃ anupāliyamānaṃ vannaṃ gandharasādīhi parivutaṃ pamānato ūkāsira-mattaṃ cakkhuviññāpādināṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhamānaṃ tiṭṭhati⁷. Vuttaṃ pi c'etaṃ Dhamma-senāpatinā:

Yena cakkhuppasādena rūpāni samanupassati
parittaṃ sukhumaṃ c'etaṃ ūkāsirasamupamaṃ ti.

617. Cakkhū ca taṃ āyatanaṃ cā ti cakkhāyatanaṃ⁸. Yaṃ cakkhu catunṇaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo ti⁹ idhā pi upayogatthe yeva sāmivacanaṃ.

Cattāri mahābhūtāni upādiyivā pavattapasādo ti ettha. Iminā pasādacakkhū eva gaṇhāti sesacakkhū paṭikkhipati. Yaṃ pana Indriyagocarāsutte¹⁰ ekaṃ mahābhūtaṃ

¹ nāyusuttena bandhe M. ² nāma M. ³ Mahāvagga VIII. 11. 2. ⁴ sambhavati M. ⁵ vyañjetvā T.

⁶ utucittārehi M. ⁷ Hardy Manual 434. ⁸ Dhs. § 597.

⁹ pasāde pi T. M. om. ¹⁰ °suttasu pi M.

upādāya pasādo paṭhavidhātuyā tihi mahābhūtehi susaṅga-
hito¹ āpodhātuyā ca tejodhātuyā ca vāyodhātuyā ca. Catu-
parivattasutte dvinnam mahābhūtānam upādāya pasādo pa-
ṭhavidhātuyā ca āpodhātuyā ca dvihi mahābhūtehi susaṅ-
gahito² tejodhātuyā ca vāyodhātuyā cā ti vuttam tam
pariyāyena vuttam. Ayam hi suttantikakathā nāma pari-
yāyadesanā. Yo ca catunnam mahābhūtānam upādāya pa-
sādo so tesu ekekassā pi dvinnam dvinnam pi pasādo ye-
vā ti. Iminā pariyāyena tattha desanā āgatā.

Abhidhammo pana nippariyāyadesanā nāma. Tasmā idha
catunnam mahābhūtānam upādāya pasādo ti vuttam.
Ayam me attā ti bālañāna pariggahitattā attabhāvo
vuccati sarīram pi khandhapañcakam pi. Tasmim pariyā-
panno tam nissito ti attabhāvapariyāpanno. Cakkhu-
viññānaena passitum na sakkoti anidassano³. Paṭighaṭṭha-
nānighaṃso⁴ ettha jāyati ti sappatigho yenā ti ādisu ayam
saṅkhepattho. Yena kāraṇabhūtena cakkhunā ayam satto
idam vuttappakāram rūpam atite passi vā vattamāne pas-
sati vā anāgate passissati vā, sac'assa aparibhinnam
cakkhum bhaveyya athānena āpāthagatam rūpam passe
vā atitam vā rūpam atitena cakkhunā passi paccuppannam
paccuppannena⁵ passati anāgataṃ anāgatena passissati,
sace tam rūpam cakkhussa āpātham āgaccheyya cakkhunā
tam rūpam passeyyā ti idam ettha parikappavacanam.

Dassanapariṇāyakatṭhena cakkhum p'etam, sañjāti-
samosaranatṭhena cakkhāyatanaṃ p'etam, suññatasa-
bhāvanissattatṭhena⁶ cakkhudhātu p'esā. Dassanalak-
khaṇe indatṭham kāreti ti cakkhundriyaṃ p'etam, luj-
janapalujanatṭhena loko p'eso, vaḷaṇjanatṭhena dvārā
p'esā, apūraṇiatṭhena samuddo p'eso, parisuddhatṭhena
paṇḍaram p'etam, phassādīnam abhiyāyanatṭhena khet-
tam p'etam. Tesam yeva patitṭhatṭhena vatthum p'etam.

Samavisamaṃ dassentaṃ attabhāvaṃ neti ti nettam
p'etam, ten'ev atṭhena nāyanam p'etam, sakkāyapari-

¹ asaṅgahito M. ² asaṅgahito M. ³ sakkā ti ādi dassano T.

⁴ paṭighaṭṭhanānigho M. ⁵ paccuppanne M. ⁶ nisatta M.

yāpannatthēna oriman tīraṃ p'etaṃ bahusādhāraṇatthēna
assāmikattthēna ca suñño¹ gāmo p'eso ti.

Ettāvattā passi vā ti ādīhi catūhi padehi cakkhum p'etan
ti ādīni cuddasa nāmāni yojetvā cakkhāyatanassa cattāro
vavatthāpananayā vuttā ti veditabbā.

Kathaṃ etaṃ hi yena cakkhunā anidassanena sap-
paṭighena rūpaṃ sanidassanaṃ sappatighaṃ passi
vā cakkhum petaṃ
. pe
suñño gāmo p'eso idaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatanan ti
ayam eko nayo.

Evam sesā pi veditabbā.

618. Idāniyasmāvijjuniccharaṇādikālesu anoloketukāmassā
pi rūpaṃ cakkhuppasādaṃ ghaṭṭeti tasmā taṃ ākāraṃ pa-
kāsetuṃ² dutiyo niddesavāro āraddho. Tattha yaṃhi cak-
khumhi³ ti yaṃhi adhikaraṇabhūte cakkhumhi rūpaṃ ti
paccattavacanam etaṃ. Tattha paṭihaññi vā ti atitatto,
paṭihaññati vā ti paccuppannattho, paṭihaññissati vā
ti anāgatatto, paṭihaññe vā ti vikappanatto. Atitaṃ⁴
rūpaṃ atīte cakkhusmiṃ paṭihaññi nāma, paccuppannaṃ
paccuppanne paṭihaññati nāma, anāgataṃ anāgate paṭi-
haññissati⁵ nāma. Sace taṃ rūpaṃ cakkhussa āpūthaṃ
āgaccheyya, cakkhumhi paṭihaññeyya taṃ⁶ rūpaṃ ti ayam
ettha parikappo. Atthato pana pasādam ghaṭṭiyamānaṃ⁷
eva rūpaṃ paṭihaññati nāma.

Idhā pi purimanayen' eva cattāro vavatthāpananayā ve-
ditabbā.

619. Idāni yasmā attano icchāya oloketukāmassa rūpe⁸
cakkhum upasaṃharato cakkhu rūpaṃhi paṭihaññati tasmā
taṃ ākāraṃ pakāsetuṃ⁹ tatiyo niddesavāro āraddho. So
atthato pākāto yeva.

Ettha pana cakkhum ārammaṇaṃ sampaṭicchiyamānaṃ¹⁰
eva rūpaṃhi paṭihaññati nāma. Idhā pi purimanayen' eva
cattāro vavatthāpananayā veditabbā.

¹ suñña M. ² dassetuṃ M. ³ Dhs. § 598. ⁴ M. *adda*
hi. ⁵ paṭihaññati M. ⁶ om. M. ⁷ ghaṭṭaya° M.
⁸ om. M. ⁹ dassetuṃ M. ¹⁰ sampaṭicchamānaṃ T.

Ito param phassapañcamakānaṃ uppattidassanavasena pañca tesam yeva ārammaṇapaṭibaddhauppattidassanavasena¹ pañcā ti dasa vārā dassitā.

620. Tattha cakkhum nissāyā² ti cakkhum nissaya-paccayaṃ katvā. Rūpaṃ ārabbhā ti rūpārammaṇaṃ āgamma sandhāya paṭicca. Iminā cakkhuppasādavatthukānaṃ phassādināṃ pure jātapaccayena cakkhudvārajavana-vīthipariyāpannānaṃ ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissaya-paccayehi rūpassa paccayabhāvo dassito.

Itaresupañcasu vāresu rūpaṃ ārammaṇam assāti³ rūpāramaṇo ti. Evaṃ ārammaṇapaccayamatten'eva paccayabhāvo dassito. Yathā pana purimesu tīsu evaṃ imesu pi dasasu vāresu cattāro cattāro vavatthāpananayā veditabbā.

621. Evaṃ katamaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatanan⁴ ti pucchāya uddhaṭaṃ cakkhum idaṃ taṃ ti nānappakārato dassetuṃ purimā tayo ime dasā ti terasa niddesavārā dassitā.

Ekekasmaṃ c'ettha catunnaṃ catunnaṃ vavatthānanayānaṃ āgatattādipaññāsa nayehi⁵ patimaṇḍetvā va dassitā ti veditabbā.

Ito paresu sotūyatanādiniddesesu pi es'eva nayo.

Visesamatthaṃ paṇ' ettha evaṃ veditabbaṃ.

622. Suṇāti⁶ ti soṭaṃ. Taṃ sasambhārasotabilassa⁷ anto tanutambalomācite⁸ āṅgulivēṭhanakasaṇṭhāne⁹ padese¹⁰ vut-tappakārāhi dhātūhi katūpakāraṃ utucittāhārehi upatthambhiyamānaṃ āyuna anupāliyamānaṃ vannaḍihi parivutaṃ sotaviññāpādināṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhamānaṃ tiṭṭhati.

623. Ghāyati¹¹ ti ghānaṃ. Taṃ sasambhāraghānabilassa anto ajapadasaṇṭhāne padese¹² yathāvuttappakāraṃ upakāra-upatthambhanānupālanaparivāraṃ ghānaviññāpā-

¹ °sampaṭibaddh° M. ² Dhs. § 600. ³ rūpaṃ ārammaṇassā ti M. ⁴ Dhs. § 597. ⁵ °paññāsāyanehi T. °attā dvepaññāsa nay° M. ⁶ Dhs. § 601. ⁷ °sātabilassa T. ⁸ anto tanutanutambalomācito T. ⁹ antotanutam-balomācite āṅgulivedhaka° M. ¹⁰ Hardy Manual 435.

¹¹ Dhs. § 605. ¹² Hardy l. l.

dīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

624. Sāyanatṭhena jivhā¹. Sā sasambhārajivhāmajjhassa upari uppaladalaggasaṇṭhāne padese² yathāvuttappakāraṃ upakāra-upatthambhanānupālanaparivāraṃ jivhaviññāpādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā tiṭṭhati.

625. Yāvataṃ pana imasmiṃ kāye upādiṇṇakarūpaṃ nāma atthi sabbattha kāyāyatanam³ kappāsapaṭaḷe sneho viya yathā⁴ vuttappakāraupakāraupatthambhanānupālanaparivāraṇ c'eva⁵ hutvā kāyaviññāpādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Ayam ettha viseso⁶ pūlipabhedato ca attho cakkhuniddese vuttanayen'eva veditabbo.

Kevalaṃ hi idha cakkhupadassa ṭhāne sotapadādīni, rūpapadassa ṭhāne saddapadādīni ti passī ti ādīnaṃ ṭhānesu tīni⁷ ādipadāni ca āgatāni. Nettaṃ p'etaṃ nayanam p'etaṃ ti imassa pana⁸ padadvayaassa abhāvā dvādasa dvādasa nāmāni honti. Sesaṃ sabbattha vuttasadisam eva.

626. Tattha siyā yadi yāvataṃ imasmiṃ kāye upādiṇṇakarūpaṃ nāma atthi sabbattha kāyāyatanam kappāsapaṭalasineho⁹ viya. Evaṃ sante lakkhaṇasammissatā āpajjati ti¹⁰. Kasmā? Aññassa aññattha-abhāvato. Yadi evaṃ na sabbattha kāyāyatanan ti neva paramatthato sabbattha vinibbhujitvā pañ'assa nānakaraṇaṃ paññāpetuṃ¹¹ na sakkā tasmā evaṃ vuttaṃ.

Yathā hi rūparasūdayo vālukācunṇāni viya vivecetum asakkuṇeyyatāya¹² aññamaññaṃ vyāpino ti vuccanti na ca paramatthato rūpe raso atthi. Yadi siyā rūpagahaṇen'eva rasagahaṇaṃ gaccheyya. Evaṃ kāyāyatanam pi paramatthato na ca sabbattha atthi na ca sabbattha natthi. Vivecetum asakkuṇeyyatāya¹³ ti evaṃ ettha na lakkhaṇasammissatā¹⁴ āpajjati ti veditabbā.

¹ Dhs. § 609. ² Hardy Manual 436. ³ Dhs. § 613.

⁴ kappāsapaṭaselenaho viya yathā M. ⁵ vāraṃ eva M.

⁶ M. adds seso. ⁷ tīni M. ⁸ ca M. ⁹ kappāsapaṭaselenaho M.

¹⁰ om. M. ¹¹ Milindap. 63, Majjhima I, 293.

¹² asakkuṇeyyatāya M. ¹³ asak-

kuneyyatāya M. ¹⁴ lakkhaṇaṃ missatā M.

Api ca lakkhaṇādi-vavatthānato¹ pi etesaṃ asaṃmissattā veditabbā.

627. Etesu hi rūpābhigāhātārahabhūtapasādalakkhaṇaṃ datṭhukāmatā-nidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇaṃ vā cakkhu rūpesu āviñjanarasaṃ² cakkhuviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ datṭhukāmatā-nidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Saddābhigāhātārahabhūtapasādalakkhaṇaṃ³ sotukāmatā-nidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇaṃ vā soṭaṃ saddesu āviñjanarasaṃ⁴ sotaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ sotukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Gandhābhigāhātārahabhūtapasādalakkhaṇaṃ ghāyitukāmatā-nidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇaṃ vā ghānaṃ gandhesu āviñjanarasaṃ⁵ ghānaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ ghāyitukāmatā-nidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Rasābhigāhātārahabhūtapasādalakkhaṇaṃ sāyitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇaṃ vā jivhā rasesu āviñjanarasaṃ⁶ jivhaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ sāyitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Phoṭṭhabbābhigāhātārahabhūtapasādalakkhaṇaṃ phusitukāmatā-nidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇaṃ vā kāyo phoṭṭhabbesu āviñjanaraso⁷ kāyaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ phusitukāmatā-nidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

628. Keci pan' ettha tejādihikānaṃ bhūtānaṃ pasādo cakkhu, vāyupaṭṭhaviṇṇapādihikānaṃ bhūtānaṃ pasāda sotaghānājivhā, kāyo sabbesaṃ ti vadanti.

Apāre tejādihikānaṃ pasādo cakkhu, vivaravāyu-āpapaṭṭhaviṇṇapādihikānaṃ⁸ sotaghānājivhākāyā ti vadanti. Te vattabbā: suttam āharathā ti. Addhā suttam eva na dakkhissanti⁹. Keci pan' ettha tejādīnaṃ guṇehi rūpādīhi anuggahabhāvato ti kāraṇaṃ vadanti. Te ca vattabbā. Ko pan' evaṃ

¹ vavatthāpanato M. ² āviñchana° M. ³ °lakkhaṇā M.

⁴ āviñchana° M. ⁵ om. M. ⁶ āviñchana° M. ⁷ āviñchana° M.

⁸ °paṭṭhamādikānaṃ T. ⁹ na addhā suddhā me va d° M.

āha: rūpādayo tejādīnaṃ guṇā ti¹. Avinibbhogesu hi bhūtesu² ayaṃ imassa guṇo ti na labbhā vattum athā pi vadeyyum. Yathā tesu tesu sambhāresu tassa tassa bhūtassa adhiatāya³ paṭhavi-ādīnaṃ sandhāraṇādini kiccāni kubatha⁴ evaṃ tejādihikesu sambhāresu rūpādīnaṃ adhikabhāvadassanato⁵ icchitabbam etaṃ rūpādayo tesam guṇā ti. Te vattabbā: iccheyyāma yadi āpādhikassa⁶ āsavassa⁷ gandhato paṭhavi-ādihike kappāse gandho adhiataro siyā tejādihikassa ca uṇhodakassa vaṇṇato pi sītūdakassa vaṇṇo parihāyetha. Yasmā pan' etaṃ ubhayam pi natthi tasmā parihāyetha me tesam nissayabhūtānaṃ⁸ visesakappanaṃ. Yathā avisesse pi ekakalāpe bhūtānaṃ rūparasādayo añña-māññaṃ visadisā⁹ honti evaṃ cakkhuppasādādayo aviññamāne pi aññaṣmiṃ visesakāraṇe ti gahetabbam etaṃ. Kim pana yaṃ aññamaññaṣsa asādhāraṇaṃ kammam eva nesam visesakāraṇaṃ. Tasmā kammavisesato etesaṃ viseso, na bhūtavisesato. Bhūtavisesse hi sati pasādo va na uppajjati. 'Samānānaṃ bhūtānaṃ hi pasādo na visamānānaṃ ti' poruṇā.

629. Evaṃ kammavisesato visesavantesu ca etesu cakkhusotāni appattavisaya-gāhakaṇi attano nissayaṃ anallīnānis-saye eva visaye viññāṇa-hetuttā. Ghāṇajivhākāyasampattavisaya-gāhakaṇi nissayavasena c'eva sayāṃ ca attano nissayaṃ allīne yeva visaye viññāṇa-hetuttā. Atthakathāyaṃ pana apāthagatattā ārammaṇaṃ sampattaṃ nāma. Candamaṇḍalasuriya-maṇḍalānaṃ hi dvācattālīsajojanasahassamat-thake tthitānaṃ vaṇṇo cakkhuppasādaṃ ghaṭṭeti. So dūre thatvā paññāyamāno pi sampatto yeva nāma. Taggocarattā cakkhusampattagocaram eva nāma.

Dūre rukkhāṃ chindantānaṃ pi rajakāṇaṃ ca vattham dhovantānaṃ dūrato va kāyavikāro paññāyati. Saddo pana dhātuparamparāya sotam ghaṭṭetvā¹⁰ saṇikaṃ vavatthānaṃ gacchati ti vuttaṃ.

¹ guṇa hi T. ² rūpesu M. ³ adhiatāya M. ⁴ kiccāni kiccatha T. kiccāni icchātha M. ⁵ dāssanabhāvato M. ⁶ yadi pādikāsu T. ⁷ ālavassa M. ⁸ pa-hāya tesam niss° M. ⁹ visavisā T. ¹⁰ ghaddhetvā T.

630. Tattha kiñcā pi apāthagatattā ārammaṇaṃ sampattan ti vuttaṃ. Candamaṇḍalādivaṇṇo pana cakkhum sampatto dūre¹ ṭhito va paññāyati. Saddo pi sace saṅikaṃ āgaccheyya dūre² uppanno cirena suyeyya paramparāghaṭṭanāya ca āgantvā sotam ghaṭṭento asukadisāya nāmā ti na paññāyeyya tasmā asampattagocarān' ev' etāni. Ahi-ādi-samānāni c'etāni. Yathā hi ahi nāma bahi sittasam-maṭṭaṭṭhāne³ nābhiramati⁴ saṅkārattṭhāne tiṇapannagahaṇa-vammikāni yeva pana pavisitvā nipannakāle abhiramati ekaggataṃ apajjati evamevaṃ cakkhum p'etaṃ visamajjhāsayam maṭṭesu⁵ suvaṇṇabhittiādisu nābhiramati oloketum pi na icchati, rūpacittapupphalatāvicittesu⁶ yeva pana abhiramati. Tādisesu hi ṭhānesu cakkhumhi appahonte⁷ mukham pi vivaritvā oloketukāmā honti. Supsumāro pi bahi nikkhanto gahetabbaṃ na passati akkhini nimiletvā⁸ carati. Yadā pana vyāmasatamattam⁹ udakaṃ ogāhitvā bilaṃ pavisitvā nipanno hoti tadāssa cittaṃ ekaggaṃ¹⁰ hoti, sukhaṃ supati. Evam evaṃ sotam p'etaṃ bilajjhāsayaṃ ākāsa-sanniṣṭitaṃ kaṇṇacchiddakūpake yeva ajjhāsayaṃ karoti. Kaṇṇacchiddākāso yeva tassa saddasavane paccayo hoti ajatākāso pi vaṭṭati yeva. Anto lenasmim hi sajjhāye kayiramāne lenacchadanam blinditvā saddo bahi nikkhamati. Dvāravātapānacchiddehi pana nikkhamitvā dhātuparamparā yeva ghaṭṭento gantvā sotappasādaṃ ghaṭṭeti. Atha tas-mim kāle asukaṃ¹¹ nāma sajjhāyanti ti lenam piṭṭhe nisinnā jānanti¹², evaṃ sante sampattagocaratā hoti¹³. Kiṃ pan' etaṃ sampattagocaran ti? Āma sampattagocaram. Yadi evaṃ dūre bheri-ādisu vajjamānesu dūre saddo ti jānanam na bhavyeyyā ti no na bhavati. Sotapasādas-mim hi ghaṭṭite dūre saddo āsanne saddo paratīre saddo orima-tīre saddo ti tathā tathā jānanākāro hoti dhammatā esā ti. Kiṃ etāya dhammatāya? Yato yato chiddam tato

¹ bhūre M. ² siniddhasamm° M. comp. Milindap. 15.

³ nābhirati M. ⁴ maṇḍesu G. maddhesu T. ⁵ °pugga-latāvi° M. ⁶ ampabhonto T. ⁷ nimilitvā M. ⁸ vyā-masanamattam T. ⁹ ekaggataṃ M. ¹⁰ asuko M.

¹¹ jāyanti T. ¹² honti T.

tato savanam hoti candasuriyādīnam dassanam viyā ti asam-pattagocaram ev' etaṃ.

631. Pakkhi pi rukke vā bhūmiyaṃ vā na ramati¹. Yādā pana ekaṃ vā dve vā leḍḍupāte atikkamma ajatākāsaṃ pakkhanto² hoti tadā ekaggacittataṃ āpajjati. Evam evaṃ ghānam pi ākāsaṃ ghāsayā vātupanissayagandhagocaram. Tathā hi gāvo navavatte³ deve bhūmiṃ ghāyitvā ghāyitvā ākāśābhīmukhā hutvā vātaṃ ākaḍḍhanti aṅgulihi gandhapindaṃ gahetvā pi ca upasiṅghanakāle vātaṃ anākaḍḍhanto n'eva tassa gandhaṃ jānāti.

632. Kukkuṛo pi bahi vicaranto khemaṭṭhānaṃ na passati leḍḍuppahārādīhi upadduto⁴ hoti, anto gāmaṃ pavisitvā uddhanadvāre⁵ chārikaṃ viyūhitvā nipannassa paṇ' assa phāsukaṃ hoti. Evam evaṃ jivhā gāmaṃ ghāsayā āposanissitarasārammaṇā. Tathā hi niyāmarattim samanadhammaṃ katvā pi pāto va pattacivaraṃ ādāya gāmo pavisitabbo⁶ hoti sukkhakhādaniyassa ca na sakkā khelena atemitassa rasaṃ jānitum.

633. Sigālo pi bahi caranto ratiṃ na vindati, āmakasūsaṇe manussamaṃsaṃ khāditvā nipannassa' eva paṇ' assa phāsukaṃ hoti. Evam evaṃ kāyo pi upādinnakajjhāsayo paṭhavissitaphoṭṭhabbārammaṇo⁷. Tathā hi aññaṃ upādinnakaṃ alabhamānā sattā attano hatthatale sīsaṃ katvā nipajjanti ajjhattikabāhirā c'assa paṭhavi ārammaṇagahane paccayo hoti. Suatthataṃsaṃ pi hi⁸ sayanassa hatthe ṭhitānaṃ⁹ pi vā phalānaṃ na sakkā anisīdantena vā anippiḷentena¹⁰ vā thaddhamudubhāvo jānitum ti ajjhattikabāhirā paṭhavi etassa kāyapasādaṃsa phoṭṭhabbajānane paccayo hoti. Evam lakkhaṇādivavatthānato p'etesam asammisatā veditabbā.

634. Aññe yeva hi cakkhuppasādaṃsa lakkhaṇarasapaccuppaṭṭhāna-padaṭṭhāna-gocaraṃ ghāsayanissayā, aññe so-

¹ na ca ram° M. ² pakkhatto T. ³ navaddhe T.

⁴ upadadāno T. ⁵ uddhanaṭṭhāne M. ⁶ gāme pavisitabbo M.

⁷ paṭhavissannissita° M. ⁸ susaṇṭhitassa

pi hi M. ⁹ ṭhapitānaṃ M. ¹⁰ anuppiḷentena T.

tappasādādinan ti asammissān 'eva cakkhāyatanādini api ca tesam asammissatāya ayaṃ upamā ti veditabbā.

Yathā hi pañcavaṇṇaṇaṃ dhajānaṃ ussāpitaṇaṃ kiñcā pi chāyā ekābaddhā viya hoti aññamaññaṃ pana¹ asammissā va yathā ca pañcavaṇṇena kappāsena² vaṭṭim katvā dīpe jalite kiñcā pi jālā ekābaddhā viya hoti tassa tassa pana amsuno³ pāṭiekkam pāṭiekkam jālā aññamaññaṃ asammissā va evaṃ evaṃ kiñcā pi imāni pañcāyatanāni ekasmiṃ attabhāve samosaṭāni aññamaññaṃ pana asammissān' eva. Na kevalaṇ ca imān 'eva pañca sesarūpāni pi asammissān' eva. Imasmiṃ hi sarīre heṭṭhimakāyo majjhimakāyo uparimakāyo ti tayo koṭṭhāsā. Tattha nābhito paṭṭhāya heṭṭhā heṭṭhimakāyo nāma. Tasmiṃ kāyadasakam bhāvasakam āhārasamuṭṭhānāni aṭṭha utusamuṭṭhānāni aṭṭha cittasamuṭṭhānāni aṭṭhā ti catucattālisa rūpāni. Nābhito uddhaṃ yāva galavūṭakā majjhimakāyo nāma. Tattha kāyadasakam bhāvasakam vatthudasakam āhārasamuṭṭhānādini tīni aṭṭhakāni ti catupaññāsa rūpāni. Galavūṭakato uddhaṃ uparimakāyo nāma. Tattha cakkhudasakam sotadasakam ghānadadasakam jivhādasakam kāyadasakam bhāvasakam āhārasamuṭṭhānādini tīni aṭṭhakāni ti caturāsīti rūpāni. Tattha cakkhuppasādassa paccayāni cattāri mahābhūtāni vaṇṇo gandho raso oja jīvitindriyaṃ cakkhuppasādo ti idaṃ ekantato avinibbluttānaṃ dasannaṃ⁴ na nippahannarūpānaṃ vasena cakkhudasakam nāma. Iminā nayena sesāni pi veditabbāni.

Tesu heṭṭhimakāye rūpaṃ 'majjhimakāya-uparimakāya-rūpehi saddhiṃ asammissam, sesakāyadvaye pi rūpaṃ itarehi saddhiṃ asammissam eva. Yathā hi sūyaṇhasamaye pabbatacchāyā ca rukkhacchāyā ca ekābaddhā viya hoti aññamaññaṃ pana asammissā va evaṃ imesu pi kāyesu catucattālisa catupaññāsa caturāsīti ca rūpāni kiñcā pi ekābaddhāni viya aññamaññaṃ pana asammissān' evā ti.

635. Rūpāyatananiddese⁵ vaṇṇo va vaṇṇanibbhā. Ni bhāti ti vā nibbhā cakkhuviññānassa pākāṭā hoti ti attho.

¹ M. *add's* tassa tassa pana. ² kammāsena M. ³ asuno T.
⁴ avinibbluttānaṃ dassanaṃ T. ⁵ Dhs. § 617.

Vanno va nibhā vaṇṇanibhā. Saddhim nidassanena sanidassanaṃ cakkhuviññānena passitabban ti attho.

Saddhim paṭighena sappatighaṃ paṭighattananighaṃ sanajanakan ti attho. Nīlādisu ummāpupphasamānaṃ¹ nīlaṃ, kaṇikārapupphasamānaṃ pītakaṃ, bandhujīvaka-pupphasamānaṃ lohitaṃ, osadhitarakasamānaṃ odātakaṃ, jhāmaṅgarasamānaṃ kālakaṃ, mandarattaṃ sinduvārakaṇavīramakuḷasamānaṃ mañjeṭṭhakaṃ, harittacahemavaṇṇaṃ kāmāṃ sumukhapakkamā ti. Ettha pana kiñcā pi hari ti suvaṇṇaṃ vuttaṃ. Parato pan' assa jātarūpagahaṇena gahitattā idha sāmāṃ hari nāma. Imāni satta vatthunā anāmasitvā sabhāven' eva² dassitāni. Harivaṇṇan ti haritasaddalavaṇṇaṃ. Ambaṅkuravaṇṇan ti³ ambaṅkurena samānavavaṇṇaṃ. Imāni dve vatthunā āmasitvā dassitāni, dīghādini dvādasavohārato dassitāni. So ca tesāṃ vohāro upanidhāya siddho c'eva sannivesasiddho ca. Dīghādini hi aññamaññaṃ upanidhāya siddhāni, vaṭṭādini sannivesavisesena. Tattha rassaṃ upanidhāya tato uccataraṃ dīghaṃ⁴, taṃ upanidhāya tato nīcataraṃ rassaṃ, thūlaṃ upanidhāya tato khuddakataṃ anukaṃ, taṃ upanidhāya tato mahantataṃ thūlaṃ, cakkasaṇṭhānaṃ vaṭṭaṃ, kukkuṭaṇḍasaṇṭhānaṃ parimaṇḍalaṃ, catūhi aṃsehiyuttaṃ caturaṃsaṃ. Chaḷaṃ sādīsu pi es'eva nayo.

Ninnan ti onataṃ, thalan ti unnataṃ. Tattha yasmā dīghādini phusitvā pi sakkā jānitum, nīlādini pan' eva na sakkā tasmā na nippariyāyena dīghaṃ rūpāyatanāṃ tathā rassādini, taṃ taṃ nissāya pana tathā tathā ṭhitā dīghaṃ rassan ti tena tena vohārena rūpāyatanāṃ ev' ettha bhāsitan ti veditabbaṃ.

Chāyā ātapo ti idaṃ aññamaññaṃ paricchinnaṃ. Tathā āloko andhakāro ca abbhā mahikā ti ādini cattāri vatthūn' eva dassitāni. Tattha abbhā ti valāhako, mahikā ti himaṃ. Imehi catūhi abbhādinaṃ vaṇṇā dassitā. Candamaṇḍalassa vaṇṇanibhā ti ādihī tesāṃ tesāṃ pabhā-

¹ 'ummārapuppha'M. ² abhāven' eva M. ³ ambaṃ kumanti T. ambukuravaṇṇanti M. ⁴ dīghattaṃ T.

vaṇṇā dassitā. Tattha candamaṇḍalādīnaṃ vatthūnaṃ¹ evaṃ viseso veditabbo.

636. Sovannaṃmayam rajatapaṭicchannaṃ ekūnapannaśa-
yojanāyāmaṇḍalāraṃ Candassa devaputtassa vimānaṃ can-
damaṇḍalaṃ nāma sovaṇṇamayam phalikaṭicchannaṃ
samapaññāsayaṇāyāmaṇḍalāraṃ. Suriyassa devaputtassa
vimānaṃ suriyamaṇḍalaṃ nāma, sattaratanamayāni satta-
tṭhadvādasayaṇāyāmaṇḍalāraṇi tesam tesam devaputtānaṃ
vimānāni tāraḥkarūpāni nāma.

Tattha cando heṭṭhā suriyo upari, ubhinnaṃ antaraṃ
yojanaṃ hoti. Candassa heṭṭhimantato suriyassa upariman-
tato yojanasataṃ hoti. Dvīsu vassesu nakkhattatāraḥkā
gacchanti. Etesu pana tīsu cando dandhagamano², suriyo
sīghagamano, tāraḥkā sīghagamano. Kālena candimasuri-
yānaṃ purato honti, kālena pacchā ādāsamaṇḍalaṃ
kaṃsamayaṃ.

Maṇi ti ṭhapetvā veluriyaṃ. Seso joti rasādiāneka-
ppabhedo.

Saṅkho sāmuddiko, muttā sāmuddikā sesā pi. Velu-
riyo ti veluvaṇṇamaṇi. Jātarūpaṃ vuccati Satthu vaṇṇo.
Satthā hi suvaṇṇavanno suvaṇṇavannaṃ pi Satthu vaṇṇaṃ.
Rajataṃ vuccati kaḥāpaṇo. Lohamāsako dārumāsako jatu-
māsako ye ye vohāraṃ gacchanti ti vuttaṃ. Taṃ sabbam
pi idha gahitaṃ. Yaṃ vā pan' aññaṃ pi ti iminā pāli-
āgataṃ ṭhapetvā sesaṃ taṭṭhikapilotikakaṇṇakavaṇṇādibhe-
daṃ³ rūpaṃ gahitaṃ. Taṃ hi sabbam ye-vā-panakesu
paviṭṭhaṃ. Evaṃ etaṃ nīla dīnābhedenā bhinnam pi rūpaṃ
sabbam lakkaṇādihi abhinnaṃ eva.

637. Sabbam h'etaṃ cakkhupaṭiḥhananālakkhaṇaṃ rūpaṃ
cakkhuvīññāṇassa visayabhāvarasaṃ tass 'eva gocarapaccu-
paṭṭhānaṃ catumahābhūtapadaṭṭhānaṃ. Yathā c'etaṃ
tathā sabbāni pi upādārūpāni. Yattha pana viseso atthi
tattha vakkhāma. Sesaṃ ettha cakkhāyatanaṇiddeṣe vutta-
nayaṇ' eva veditabbaṃ.

¹ vatthum M.

² dandagamano M.

³ Comp. Jāt. I, 141, Samantapās. 325.

Kevalam hi tattha cakkhupubbāṅgamo niddeso, idha rūpapubbāṅgamo, tattha va cakkhum p'etan ti ādini cuddasa nāmāni, idha rūpaṃ p'etan ti ādini tīni. Sesam tādīsam eva. Yathā hi catūhi catūhi nayehi maṇḍetvā¹ cakkhum vavatthāpetum terasa vārā vuttā idhā pi te tath'eva vuttā ti.

638. Saddāyatanaṇidde² bherisaddo ti mahābheripatahābheriṇaṃ³ saddo, mudingasaṅkhapaṇavasaddā pi mudingādippaccayā saddā, gītasāṅkhāto saddo gītasaddo, vuttā va sesānaṃ viṇādināṃ tantibaddhānaṃ⁴ saddo vādītasaddo, sammasaddo ti kamsatālakatthataḷasaddo. Pāṇisaddo ti pāṇipahārasaddo.

Sattānaṃ nigghosāsaddo ti bahunnaṃ sannipatitānaṃ apaññāyamaṇapadavyañjanaṇigghosāsaddo. Dhātūnaṃ sannighātasaddo ti rukkhādīnaṃ aññamaññānighamsaṇgaṇḍikākotānādisaddo⁵. Vātassa vāyato saddo vātasaddo, udakassa sandamānassa vā paṭihatassa vā saddo udakasaddo, manussānaṃ sallāpādisaddo manussasaddo, taṃ thāpetvā seso sabbo pi amanussasaddo. Iminā padaḍvayena sabbo pi saddo pariyādīṇo. Evaṃ sante pi vaṃsaphālanapilotikaphālanādisu pavatto pūliyaṃ aṇāgatasaddo ye-vā-panakattānaṃ pavittānaṃ pavittḥo ti veditabbo. Evaṃ ayaṃ bherisaddādīnā bhedenā bhīṇo pi saddo lakkaṇādīhi abhīṇo yeva. Sabbo pi h'esa sotapaṭiḥanaṇalakkhaṇo saddo sotaviññāṇassa visayabhāvaraso tass'eva gocarapaccupaṭṭhāno. Sesam cakkhāyatanaṇidde vuttanāyena'eva veditabbam.

Idhā pi hi catūhi catūhi nayehi patimaṇḍitā terasa vārā vuttā, tesam attḥo sakkā vuttanāye jānitun ti na vitthārito.

639. Gandhāyatanaṇidde⁶ mūlagandho ti. Yaṃ kiñci mūlaṃ paṭicca nibbatto gandho sārāgandhādisu pi ca es'eva nayo.

Asiddhadussiddhānaṃ ūkādināṃ gandho āmagandho-macchasaḷalikaḷpūtimāṃsaṇkiliṭṭhasappiādīnaṃ gandho viṣṣagandho⁷.

¹ patimaṇḍetvā M. ² Dhs § 621—624. ³ °pahāṭa° M.

⁴ tantibandānaṃ M. ⁵ Comp. Cullavagga VI. 17. 1:

⁶ Dhs. § 625—628. ⁷ missagandha C. G. viṣagandho M.

Sugandho ti itthagandho, duggandho ti anitthagandho. Iminā padadvayena sabbo pi gandho pariyādinno. Evaṃ sante pi kannakagandhapilotikagandhādayo¹ pāliyaṃ anāgatā. Sabbe pi gandhā ye-vā-panakatṭhānaṃ pavitṭhā ti veditabbā.

Evaṃ ayaṃ mūlagandhādinā bhedenā bhinno pi gandho lakkhaṇādihi abhinno yeva. Sabbo pi h'esa ghānapaṭiḥhananalakkhaṇo gandho ghānaviññānaṃssa visayabhāvaraso, tass' eva gocarapaccupaṭṭhāno, sesaṃ cakkhāyatananiddese vuttanayen' eva veditabbam. Idhā pi hi tath' eva dvipaññāsa nayapaṭimaṇḍitā terasa vārā vuttā, te atthato pākātā eva.

640. Rasāyatananiddese² mūlaraso ti yaṃ kiñci mūlaṃ paṭicca nibbattaraso. Kandharasādisu pi es' eva nayo.

Ambilan ti takkambilādi, madhuran ti ekantato go-sappiādi. Madhu pana kasāvayuttaṃ ciranikkhattam³ kasāvaṃ hoti phāṇitaṃ khāriyuttakaṃ ciranikkhattam⁴ khāriyam⁵ hoti. Sappi pana ciranikkhattam vaṇṇagandhe jahantam pi rasaṃ na jahati ti tad eva ekantamadhuraṃ.

Tittakan ti nimbapaṇṇādi, kaṭukan ti siṅgiveramari-cādi, loṇikan ti sāmuddikaloṇādi, khārikan ti vātingaṇa-kalīrādi, lapilan⁶ ti badarasālavakapiṭṭhasālavādi, kasāvan ti haritakādi⁷. Ime sabbe pi rasā vatthuvaseṇa vuttā. Taṃ taṃ vatthuko pan' ettha raso va ambilādihi nāmehi vutto ti veditabbo.

Sādū⁸ ti ittharaso, asādū⁹ ti anittharaso. Iminā padadvayena sabbo pi raso pariyādinno. Evaṃ sante pi leḍḍurasabhittirasapilotikarasādayo pāliyaṃ anāgatā. Sabbe pi rasā ye-vā-panakatṭhānaṃ pavitṭhā ti veditabbā.

Evaṃ ayaṃ mūlarasādinā bhedenā bhinno pi raso lakkhaṇādihi abhinno yeva, sabbo pi h'esa jivhāpaṭiḥhananalakkhaṇaraso jivhāviññānaṃssa visayabhāvaraso tass' eva gocarapaccupaṭṭhāno.

Sesaṃ cakkhāyatananiddese vuttanayen' eva veditabbam.

¹ °pilotitagandho M. ² Dhs. § 629—632. ³ °nikkhattam M. ⁴ °nikkhattam M. ⁵ khārikaṃ M. ⁶ lam-pilan M. ⁷ māritak° M. ⁸ sādū M. ⁹ asādū M.

Idhā pi hi tath 'eva dvipaññāsanayapaṭimaṇḍitā terasa vārā vuttā.

641. Itthindriyaniddese¹ yan ti kāraṇavacanam. Yena kāraṇena itthiyā itthilingādīni honti ti ayam ettha attho. Tattha līṅgaṇaṃ ti saṇṭhānam. Itthiyā hi hatthapādagīvā-udarādīnam saṇṭhānam na purisassa viya hoti. Itthinam hi hetthimakāyo visado hoti, uparimakāyo avisado hatthapādā khuddakā, mukhaṃ khuddakam. Nimmittan ti sañjānam. Itthinam hi uramaṃsaṃ visadam hoti, mukhaṃ nimmasudāṭhikam², kesabandhavatthagahaṇam pi na purisaṇam viya hoti. Kuttan ti kiriya. Itthiyo hi daharakāle suppakamusalake hi kilanti, dhitalikāya³ kilanti, mattikavākena⁴ suttakam nāma kantanti.

Ākappo ti gamaṇādiākāro. Itthiyo hi gacchamānā avisadam⁵ gacchanti, tiṭṭhamānā⁶ nipajjamānā nisidamānā khādamānā bhuñjamānā avisadam⁷ bhuñjanti, purisaṃ pi hi avisadam disvā 'mātugāmo viya gacchati tiṭṭhati nipajjati nisidati khādati bhuñjati ti' vadanti. Itthattam itthibhāvo ti ubhayaṃ ekatthaitthisabhāvo ti attho. Ayam kammajo paṭisaṇḍhi samuṭṭhito, itthilingādi pana na itthindriyaṃ, itthindriyaṃ paṭicca pavatte samuṭṭhitam yathā bñje sati bñjam paṭicca rukkho vaḍḍhitvā sākhaṇiṭṭapaṇṇo ākāsaṃ⁸ pūretvā tiṭṭhati.

Evam evaṃ itthibhāvasaṅkhāte itthindriye sati itthilingādīni honti. Bñjam⁹ viya hi itthindriyaṃ bñjam paṭicca vaḍḍhitvā ākāsaṃ pūretvā thitarukkho viya itthindriyaṃ paṭicca itthi līṅgaḍīni pavatte samuṭṭhahanti. Tattha itthindriyaṃ na cakkhuvīññeyyaṃ manovīññeyyaṃ eva, itthilingādīni cakkhuvīññeyyāni pi manovīññeyyāni pi¹⁰. Idam tam rūpaṃ yathā cakkhundriyādīni purisassa pi honti, na evaṃ niyamato pana itthiyā eva itthindriyaṃ purisaṇḍriye pi es'

¹ Dhs. § 633. ² °dādhikam K. ³ citta ta likāya M.

⁴ mattikavākkena M. matikatakkena C. G. T. ⁵ avisa-

dā M. ⁶ diṭṭha° M. ⁷ abhisadā M. ⁸ viṭṭapaṇṇa-

panno hutvā ākāsi M. ⁹ dvijaṃ T. ¹⁰ M. adds Idan

taṃ rūpaṃ itthindriyaṃ ti. Id°

eva nayo. Purisalingādi pana itthilingādīnaṃ paṭipakkhato veditabbāni.

Purisassa hi hattha-pāda-gīvā-udarādīnaṃ¹ saṅghānaṃ na itthiyā viya hoti. Purisānaṃ hi uparimakāyo visado hoti, heṭṭimakāyo avisado, hattha pādā mahantā, mukhaṃ mahantaṃ, uramaṃsaṃ avisadaṃ², massu dāṭhikā uppajjanti, kesabaṇḍhavatthagahaṇaṃ na itthīnaṃ viya hoti, dahara-kāle rathanaṅgalakādihi kiṇanti vāḷikā pāḷiṃ katvā vāpin nāma gaṇhanti, gamanādīni visadāni honti, itthim pi gamanādīni visadāni kurumānaṃ (disvā) 'puriso viya gacchati ti' ādini vadanti. Sesam itthindriye vuttasadisam eva. Tattha itthibhāvalakkhaṇaṃ itthindriyaṃ, itthi ti pakāsanarasam itthilinganimittakuttākappānaṃ kārāṇabhāvacupapṭṭhānaṃ.

642. Purisabhāvalakkhaṇaṃ purisindriyaṃ³ puriso ti pakāsanarasam purisalinganimittakuttākappānaṃ kārāṇabhāvacupapṭṭhānaṃ. Ubhayaṃ p'etaṃ paṭhama kappikānaṃ pavatte samuṭṭhāti, aparabhāgena paṭisandhiyaṃ paṭisandhisamuṭṭhitam pi pavatte samuṭṭhitam pi pavatte calati parivattati. Yath' āha:

Tena kho pana samayena aññatarasse bhikkhuno itthi lingaṃ pātubhūtaṃ hoti. Tena kho pana samayena aññatarassā bhikkhuniyā purisalingaṃ pātubhūtaṃ hoti ti. Imesu pana dvīsu purisalingaṃ uttamaṃ, itthilingaṃ hīnaṃ, tasmā purisalingaṃ balava-akusalakammēna⁴ antaradhāyati, itthilingaṃ dubbalakusalena paṭiṭṭhāti, itthilingaṃ pana antaradhāyantaṃ dubbala-akusalena antaradhāyati, purisalingaṃ balavakusalena paṭiṭṭhāti. Evam ubhayaṃ pi akusalena antaradhāyati, kusaleṇa paṭilabbhati ti veditabbaṃ.

643. Ubhatovyañjanakassa pana kiṃ ekaṃ indriyaṃ udāhu dve ti? Ekaṃ taṃ cakho itthiubhato vyañjanakassa itth indriyaṃ, puriso-ubhatovyañjanakassa purisindriyaṃ. Evam sante dutiyavyañjanakassa abhāvo āpajjati. Itthindriyaṃ hi vyañjanakāraṇaṃ vuttaṃ taṃ ca tassa natthi ti na tassa itthindriyaṃ vyañjanakāraṇaṃ.

¹ 'urādīnaṃ M.

² visadaṃ M.

³ Dhs. § 634.

⁴ akusalena M.

Tasmā sadā abbhāvato itthi-ubhatovyañjanakassa hi. Yadā itthiyā rāgacittam uppajjati tadā purisavyañjanam pākataṃ hoti, itthi vyañjanam paṭicchannam gūḷhaṃ hoti, tathā itarassa itaram, yadi ca tesam indriyam dutiyavyañjanakāraṇam bhaveyya sadā² pi vyañjanadvayam tittḥeyya na pana tittḥati. Tasmā veditabbam ev' etaṃ na tassa taṃ vyañjanakāraṇam kammasaḥāyam pana rāgacittam ev' etaṃ³ kāraṇam.

Yasmā c'assa ekam eva indriyam hoti tasmā itthi-ubhatovyañjanako sayam pi gabbhaṃ gaṇhāti param pi gaṇhāpeti, purisa-nbhatovyañjanako param gabbhaṃ gaṇhāpeti sayam pana na gaṇhāti ti.

644. Jīvitindriyaniddese⁴ yaṃ vattabbam taṃ heṭṭhā arūpajīvitindriye vuttaṃ eva.

Kevalaṃ hi tattha yo tesam arūpīnaṃ dhammānaṃ ti vuttaṃ idha rūpajīvitindriyattā yo tesam rūpīnaṃ dhammānaṃ ti ayam eva viseso. Lakkhaṇādini paṇ'assa evaṃ veditabbāni saḥajārūpānupālanalakkhaṇajīvitindriyam tesam pavattanarasam tesam yeva ṭhapanapaccupaṭṭhānaṃ yūpa-yitabbabhūtapadaṭṭhānaṃ ti⁵.

645. Kāyaviññatti niddese⁶ kāyaviññatti ti. Ettha tāva kāyena attano bhāvaṃ viññāpento taṃ tiracchānehi pi purisaṇaṃ purisehi vā tiracchānānaṃ pi kāyagahaṇānusārena gahitāya etāya bhāvo viññāyati ti viññatti, sayam kāyagahaṇānusārena viññāyati ti pi viññatti, kāyena samvaro⁷ sādhu ti ādisu āgato copanasankhāto kāyo ca viññatti kāyaviññatti. Kāyavipphandanena addhippāyaviññāpanahetuttā sayāṃ ca tathā viññeyyattā kāyena viññatti ti pi kāyaviññati, kusalacittassa vā ādisu aṭṭhahi kāmavacarehi abhiññācittena cā ti navahi cittehi kusalacittassa vā dvādasahi pi akusalacittehi akusalacittassa vā aṭṭhahi mahākiriyaḥi dvīhi parittakiriyaḥi⁸ abhiññāpattāya ekāya rūpāvacarakiriyaḥi ti ekādasahi kiriyaḥi avyākata-cittassa vā. Ito aññāni hi cittāni viññattim na janenti⁹,

¹ Kasmā M. ² saddā M. ³ ettha M. ⁴ Dhs. § 635.

⁵ yāvasitabba^o T. ⁶ Dhs. § 636. ⁷ samvaro om. T.

⁸ ahetukakiriyaḥi M. ⁹ jānanti T.

sekhāsekhaputhujjanānaṃ pana ettakeh' eva cittehi viññatti hoti ti. Etesaṃ kusalādīnaṃ vasena tihi padehi hetuto dassitā.

Idāni chahi padehi phalato dassetuṃ abhikkamantassa vā ti ādivuttam. Abhikkamādayo hi viññattivāsena pavattattā viññattiphalaṃ nāma tattha abhikkamantassa vā ti purato kāyaṃ abhiharantassa.

Paṭikkamantassā ti pacchato paccāharantassa.

ĀloKentassā ti ujukaṃ pekkhantassa.

Vilokentassā ti iti c'iti ca pekkhantassa.

Sammiñjēntassā ti¹ sandhiyo saṅkocentassa.

Pasārentassū ti sandhiyo paṭippanāmentassa.

Idāni chahi padehi sabhāvato gassetuṃ kāyassa tham-bhanā ti ādi vuttam. Tattha kāyassā ti sarīrassa. Kāyaṃ thambhetvā thaddhaṃ karoti ti thambhanā. Tam eva upasaggēna vaḍḍhetvā santhambhanā ti āha. Balavata-rā vā thambhanā santhambhanā. Santhambhitattan ti² santhambhitabhāvo.

Viññāpanavasena viññatti. Viññāpanā ti viññāpana-kāro. Viññāpitabhāvo viññāpitattam. Sesam ettha yaṃ vattabbaṃ taṃ heṭṭhā dvārakathāyaṃ vuttam eva.

646. Tathā vacīviññattiyaṃ vacīviññatti ti². Padassa pana niddesapadānaṃ ca attho tattha na vutto. So evaṃ veditabbo: Vācāyaṃ attano bhāvaṃ viññāpentānaṃ tiracchā-nehi pi purisānaṃ purisehi vā tiracchānānaṃ pi vacīgaha-ṇānusārena gahitāya³ etāya bhāvo viññāyati ti viññatti, sa-yaṃ vacīgahaṇānusārena viññāyati ti pi viññatti, sādhuva-cāya samvaro ti ādisu āgatā⁴ copanasāṅkhātā vacī eva viññatti ti, vacī ghosena adhippāyaviññāpanahetuttā sayāṃ ca tathā viññeyyattā vācāya viññatti ti pi vacī viññatti. Vācā girā ti ādisu vuccati ti vācā, giriyaṃ ti girā, vyappattho⁵ vākyabhedo. Vākyāṃ ca taṃ patho ca atthaṃ nātukāmānaṃ nāpetukāmānaṃ cā ti pi vyappatho. Udī-rayati ti udīraṇaṃ. Ghussati ti ghoso, kariyati ti kam-maṃ, ghoso ca kammaṃ ghosakammaṃ. Nānappakārehi

¹ samantassū ti M.

² Dhs. § 637.

³ gatāya T.

⁴ āhatā T.

⁵ vyappattho T.

kato ghoso ti attho. Vaciyā bhedo vacībhedo. So pana na bhaṅgo. Pabhedagatā vācā evā ti nāpanattham vācā vaci bhedo ti vuttam. Imehi sabbehi pi padehi sadda vācā va dassitā. Idāni tāya vācāya saddhim yojetvā heṭṭhā vuttatṭhānam¹ viññatti ādinam padānam vasena tih'ākārehi sabhāvato vācā. Tam dassetum yā tāya vācāya viññatti ti ādi vuttam. Tam heṭṭhāvuttanayattā uttānattham eva.

Idāni viññatti samuṭṭhāpakacittesu asammohattham dvatimsa-chabbīsa ekūnavīsa soḷasa pacchimā ti idaṃ pakīṇakam veditabbam.

Dvatimsa cittāni hi rūpam samuṭṭhāpenti, iriyāpatham upatthambhenti, duvidham pi viññattim janenti².

Chabbīsa ti viññattim eva najanenti, itaram dvayam karonti, ekūnavīsati rūpam eva samuṭṭhāpenti, itaram dvayam na karonti. Soḷasa imesu tisu pi na karonti³, tattha dvatimsā ti heṭṭhā vuttān' eva⁴ kāmāvacarato aṭṭha kusalāni, dvādasa akusalāni, kiriyato dasa cittāni sekhaputhujjanānam abhiññācittam khīṇāsavānam abhiññā cittan ti.

Chabbīsati rūpāvacarato pañca kusalāni pañca kiriyāni, arūpāvacarato cattāri kusalāni cattāri kiriyāni cattāri magga cittāni cattāri phala cittāni ti.

Ekūnavīsati kāmāvacarakusalavipākato ekādasa akusalavipākato dve kiriyamanodhāturūpāvacarato pañca vipākacittāni ti.

Soḷasā ti dve pañca viññāṇāni sabbasattānam paṭisandhi cittam khīṇāsavānam cuticittam āruppe cattāri vipākacittāni ti.

Imāni soḷasa rūpa-iriyāpathaviññāṇatīsu ekaṃ pi na karonti aññāni pi bahūni āruppe uppannāni anokāsagatatā rūpam na samuṭṭhāpenti yāni pana kāyaviññattim samuṭṭhāpenti tān 'eva vacīviññatti ti⁵.

647. Ākāśadhātuniddese⁶ na kasati na nikasati kasitum chinditum bhinditum va⁷ na sakkā ti ākāso, ākāso va

¹ yuttatthānam T. ² gahenti T. ³ Soḷasa imesu ekā pi nakaronti T. ekaṃ pi nakaronti M. ⁴ vuttānāyena'eva M.

⁵ na tān'eva kāya vacī vinnattiyo pi M. ⁶ Dhs. § 638.

⁷ kassati na nikassati kassitum vā chinditum vā M.

ākāsagataṃ¹, khelagatādini viya ākāso ti vā gatan ti ākā-sagataṃ. Na haññati ti aghaṃ, aghaṭṭaniyan ti attho. Aghaṃ eva aghagataṃ², chiddaṭṭhena vivaro, vivaro ca vivaragataṃ asaṃphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūtehi ti. Etehi asaṃphuṭṭhaṃ nissatākāsaṃ³ taṃ kathitaṃ.

Lakkhaṇādito pana rūpaparicchedalakkhaṇā ākāsadhātu rūpaparisantappakāsanarasā⁴ rūpamariyādapaccupaṭṭhānā asaṃphuṭṭhabhāvachiddavivarabhāvapaccupaṭṭhānā vā pa-richinnarūpapadaṭṭhānā. Yāya paricchinnesu rūpesu idam ito uddham adho tiriyaṃ ti ca hoti.

648. Ito paresu⁵ rūpassa lahutādināṃ⁶ niddesā cittassa lahutādisu vuttanayen 'eva veditabbā. Lakkhaṇādito paṇ' ettha adandhatālakkhaṇā rūpassa lahutā⁷ rūpānaṃ ga-rubhāvavinodanarasā lahuparivattitapaccupaṭṭhānā lahurū-papadaṭṭhānā.

Athaddhatālakkhaṇā rūpassa mudutā⁸ rūpānaṃ thad-dhabhāvavinodanarasā sabbakiriyāsu avirodhita paccupaṭṭhā-nā mudurūpapadaṭṭhānā.

Darīra kiriyānukūlakammaññabhāvalakkhaṇā rūpassa kammaññatā⁹ vinodanarasā adubbalabhāvapaccupaṭṭhānā kammaññarūpapadaṭṭhānā. Etā pana tisso aññamaññiṃ vijahanti.

649. Evaṃ sante pi yo arogino viya rūpānaṃ lahubhāvo adandhatūlahuvattippakāro¹⁰ rūpadandhattakaradhātukkhobha paṭipakkhapaccayasamuṭṭhāno so rūpavikāro rūpassa lahutā.

650. Yo suparimadditacammass 'eva rūpānaṃ mudubhāvo sabbakiriyāvisesesu vasavattanabhāvamaddavappakāro rū-patthaddhattakaradhātukkhobhapāṭipakkhapaccayasamuṭ-thāno so rūpavikāro rūpassa mudutā.

651. Yo pana suddhanta suvaṇṇass'¹¹ eva rūpānaṃ kam-maññabhāvo sarīra ki riyānukūlabhāvappakāro sarīrakiriyā-

¹ T. *inserts* ākāso va ākāso. ² appam eva appagataṃ T. ayam eva aghagataṃ M. ³ nijjatakākāsaṃ M. ⁴ rū-paparintappako T. ⁵ paro T. ⁶ Dhs. § 639—646.

⁷ Dhs. § 639. ⁸ Dhs. § 640. ⁹ Dhs. § 641. ¹⁰ 'pa-ripattippakāro M. ¹¹ suddhantasuv^o T. M.

nam ananukūlabhāvakaradhātukkhobhapatīpakkhapaccaya-samuṭṭhāno so rūpavikāro rūpassa kammaññatā ti. Evam etāsam viseso veditabbo. Etā pana tisso pi kammaṃ kā-tum na sakkonti āhārādayo ca karonti. Tathā hi yogino ‘ajja amhehi bhojanam sappāyam laddham kāyo no lahu mudu kammañño ti’ vadanti, ajja utusappāyam laddham, ajja amhākaṃ cittaṃ ekaggam, kāyo no lahu mudu kam-mañño ti vadanti ti.

652. Upacayasantati niddesesu¹ āyatanān an ti aḍḍhekā-dasannam rūpāyatanānam ācayo ti nibbattati². So rū-passa upacayo ti. Yo āyatanānam ācayo punappuna nibbattamānānam so³ rūpassa upacayo nāma hoti. Vaḍḍhi ti attho.

653. Yo rūpassa upacayo sā sūpassa santatī⁴ ti. Yā evaṃ upacitānam rūpānam vaḍḍhitato uttaritaram pavattikāle sā rūpassa santati nāma hoti. Pavattī ti attho. Na-ditire katakūpasmiṃ hi udakuggamanakālo viya ācayo nibbatti, paripunnakālo viya upacayo vaḍḍhi⁵, ajjhottharivā gamanakālo viya santati pavattī ti veditabbā.

Evam kim kathitam hoti ti? Āyatanena ācayo kathito, ācayena āyatanam kathitam, ācayo ca kathito, āyatanam eva kathitam. Evam pi kim kathitam hoti ti? Catusantatirūpānam ācayo upacayo nibbatti vaḍḍhi kathitā. Attha-to hi ubhayam p’etaṃ jātirūpass’ evādhivacanam. Ākāra-nānattena pana veneyyavasena ca upacayo santati ti udde-sadesanam katvā yasmā ettha atthato nānattam natthi tasmā niddese yo āyatanānam ācayo so rūpassa upacayo, yo rūpassa upacayo sā rūpassa santatī ti vuttam. Yasmā ca ubhayam p’etaṃ jātirūpass’ ev’ ādhivacanam tasmā ettha ācayalakkhāno rūpassa upacayo pubban tato rūpānam um-mujjāpanaraso niyyātanapaccupaṭṭhāno paripunnabhāva-paccupaṭṭhāno vā upacitarūpapadaṭṭhāno. Pavattilakkha-narūpassa santati anuppabandhanarasā anupacchedapaccu-paṭṭhānā ti veditabbā.

654. Jaratāniddese⁵ jīraṇakavasena jarā. Ayam ettha

¹ Dhs. § 642.

² nibbatti M.

³ va M.

⁴ Dhs. § 643

⁵ Dhs. § 644 Ps 256.

sabhāvaniddeso, jīraṇakāro, jīraṇatā, khaṇḍiccan ti ādayo kālātikkame kiccaniddeso pacchimā dve pakatiniddesā. Ayam hi jarā ti iminā padena sahhāvato dīpitā. Ten' assāyam sabhāvaniddeso. Jīraṇatā ti iminā ākarato, ten' assāyam ākaraniddeso. Khaṇḍiccan ti iminā kālātikkame dantanakhānam khaṇḍitabhāvakaraṇakiccato. Pāliccan ti iminā kesalomānam palitabhāvakaraṇakiccato. Valittacatā ti iminā mamsam milāpetvā tace valibhāvakaraṇakiccato dīpitā. Ten' assā ime khaṇḍiccan ti ādayo tayo kālātikkame kicca niddesā te hi imesam vikāraṇam dassanavasena pākātabhūtā pākātajarā dassitā.

Yath' eva hi udakassa vā agginō vā tīnarukkhādīnam sambhaggapalibhaggatāya¹ vā jhūmatāya vā gatamaggo pākato hoti na ca so gatamaggo tāt' eva² udakādīni evam eva jarāya dantādisu khaṇḍiccādivasenagata maggo pākato. Cakkhum ummiletvā³ pi gayhati na ca khaṇḍiccādīn' eva jarā. Na hi jarācakkhuvinneyyā hoti.

Āyuno saṃhāni indriyānam paripāko ti. Imehi pana padehi kālātikkame yeva abhivyattāya āyukkhaya-cakkhādīndriyaparipākasaṃnītāya pakatiyā dīpitā. Ten' ass' ime pacchimā dve pakatiniddesā ti veditabbā.

Tattha yasmā jaram pattassa āyū hāyati tasmā jarā āyuno saṃhāni ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca dahara kāle suppasannāni sukhūmam pi attano visayam sukhen 'eva gahaṇasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaram pattassa paripakkāni alutitāni avisadāni olārikam pi attano visayam gahetum asamatthāni honti tasmā indriyānam paripāko ti phalūpacāren' eva vutto.

Sā pan' āyam evam niddiṭṭhā sabbā pi jarā pākāta paṭicchannā⁴ ti duvidhā hoti. Tattha dantādisu khaṇḍabhāvādidassanato rūpa dhammesu jarā pākātajarā nāma. Arūpadhammesu pana jarā tādissassa vikārassa adassanato paṭicchannajarā nāma. Puna avīci savīci ti evam pi duvidhā hoti. Tattha maṇikanakarajata pavālacandasuriyādīnam mandadasakādīsu paṇīnam viya ca pupphaphala

¹ sambhaggapalibhaggatā vā M. ² tato va T. ³ ummilitvā M. ⁴ paricchannā T.

pallavādisu ca apāṇinaṃ viya antarantarā vaṇṇavisesānaṃ duviññeyyattā jarā avicijarā nāma nirantarajarā ti⁵ attho.

Tato aññesu pana yathā vuttesu antarantarā vaṇṇavisesādināṃ suviññeyyattā jarā savici jarā nāmā ti veditabbā.

Lakkhaṇādito pi rūpaparipāka lakkhaṇarūpassa jaratā upanajanarasā sabhāvānapagame¹ pi nava bhāvā pagama-paccupaṭṭhānā vihi purāṇabhāvo viya paripaccamānarūpapaṭṭhānā ti veditabbā.

655. Aniccatāniddese² khaya gamanavasena khayō vā yagamana vasena vayo, bhijjana vasena bhedo. Atha ca³ yasmā taṃ patvā rūpaṃ khiyyati veti⁴ bhijjati ca tasmā khiyyati etasmin ti khayō, veti etasmin ti vayo, bhijjati etasmin ti bhedo, upasaggavasena padaṃ vaḍḍhetvā bhedo va paribhedo va⁵ hutvā abhāvapaṭṭhena niccaṃ ti aniccaṃ tassa bhāvo aniccatā, antaradhāyati etthā ti antaradhānaṃ. Maraṇaṃ hi patvā rūpaṃ antaradhāyati adassanaṃ gacchati na kevalaṃ ca rūpaṃ eva sabbe pi pañca khandhā tasmā pañcannaṃ pi khandhānaṃ aniccatāya idam eva lakkhaṇaṃ ti veditabbā. Lakkhaṇādito⁵ pana paribhadalakkhaṇā rūpassa aniccatā samsīdanarasā khayavayapaccupaṭṭhānā paribhijjamānarūpapaṭṭhānā ti veditabbā. Hetthā jāti gahitā, jarā gahitā, imasmiṃ tṭhāne maraṇaṃ gahitaṃ, ime tayo dhammā imesaṃ sattānaṃ ukkhittāsikapaccāmittasadisā. Yathā hi purisassa tayo paccāmittasadisā otāraṃ gavesamānā vicareyyuṃ, tesu eko evaṃ vadeyya ‘etaṃ nīharitvā aṭavīpavesanaṃ⁷ mayhaṃ bhāro⁸ hotū ti’, dutiyo ‘aṭavīgatakalē pothetvā paṭhaviyaṃ pātanaṃ mayhaṃ bhāro ti’, tatiyo ‘paṭhavigata kālato paṭṭhāya usinā va sīsacchedanaṃ mayhaṃ bhāro ti’ evarūpā ime jātiādayo nīharitvā aṭavīpavesanapaccāmittasadisā hattha jāti⁹ tasmim tasmim tṭhāne nibbattāpanato aṭavīgataṃ pothetvā paṭhaviyaṃ pātanaṃ paccāmittasadisā jarā nibbattakkhandhānaṃ dubbalaparādhīnamañcaparāyanabhāvavakaraṇato¹¹ paṭhavi-

¹ upanayanarasā sabhāvānapagamane M. ² Dhs. § 645.

³ vā M. ⁴ vayati M. ⁵ om. M. ⁶ oḍḍitā T.

⁷ aṭṭavi^o M. ⁸ mayhaṃ āroho M. ⁹ hetthajāti T.

¹⁰ aṭṭavi^o M. ¹¹ Both Mss. (macca)

gatassa¹ asinā sisaechedakapaccāmittasadisam maraṇam jarāpattānam khandhānam jīvitakkhayapāpanato ti.

656. Kabaḷimkārahāraniddese² kabaḷimkariyati ti kabaḷimkāro. Āhariyati ti āhāro. Kabaḷimkatvā ajjhohariyati ti attho. Rūpam āharati ti pi āhāro, evaṃ vatthuvaseṇa nāmaṃ uddharitvā puna vatthuvaseṇ' ev' etaṃ pabhedato dassetum odano kummāso ti ādi vuttam. Odanādini hi paṇita pariyaṇṭāni dvādasa idhādhippetassa āhārassa vatthūni pāḷiyam anāgatāni mūlaphalādini ye-vā-panakam pavitṭhāni. Idāni tāni mūlaphalādini kattabbato dassetum yamhi yamhi janapade ti ādim āha. Tattha mukheṇa asitabbaṃ bhuñjitabbaṃ ti mukhāsiyaṃ, dantehi vikhāditabbaṃ ti³ dantavikhādanam, galena ajjhoharitaṃ ti galajjhoharaṇiyaṃ. Idāni taṃ kiccavasena dassetum kucchivitthambhaṇaṇaṃ ti āha. Taṃ hi mūlaphalādi odanakummāsādi vā ajjhohataṃ kucchiṃ vitthambheti. Idam assa kiccaṃ.

Yāya ojāya sattayāpentī ti heṭṭhā sabbapadehi savatthukaṃ āhāraṃ dassetvā idāni vinivaṭṭita-ōjaṃ eva dassetum idaṃ vuttam. Kiṃ paṇ' ettha vatthussa kiccaṃ, kiṃ ojāya parissayaḥāraṇapālanāni? Vatthum hi parissayaṃ hāreti⁴, pāletum na sakkoti, ojaṃ pāleti, parissayaṃ haritum na sakkoti, dve pi ekato hutvā pāletum pi sakkonti parissayaṃ pi haritum. Ko paṇ'esa parissayo nāma? Kammajatejo ante⁵ kucchiyaṃ hi odātādivatthusmiṃ asati kammajatejo utthahitvā udarapaṭalaṃ gaṇhāti 'chāto'smi āhāraṃ me dethā ti' vacāpeti⁷ bhuttakāle udarapaṭalaṃ muñcivā vatthum gaṇhāti. Atha satto ekaggo hoti. Yathā hi chāyarakkhaso chāyāpavitṭham⁸ gaṇetvā devasaṅkhalikāya bandhitvā attano bhavane modanto chātakāle āgantvā sise ḍasati, so daṭṭhattā viravati, taṃ viravaṃ sutvā 'dukkhapatto ettha atthī ti' tato tato manussā āgacchanti, so

¹ patigatassa M. ² Dhs. § 646. Dhamasaṅgraha LXX, Hardy Manual 518. ³ vikhāyitaṃ ti M. ⁴ harati M.

⁵ ante T. ⁶ odanādivattho M. ⁷ va dāpeti M.

⁸ chāyapav° T. chāyayaṃ pav° M.

āgatāgate gahetvā khāditvā bhavane modati. Evaṃsam-
padam idaṃ veditabbam.

657. Chāyārakkhaso¹ viya hi kammajatejo, devasaṅkha-
likāya bāndhityā ṭhapitasatto viya udarapaṭaḷaṃ, puna āga-
tamanussā viya ḍoṇādivatthu, attano bhavane modantena
chātakāle otarivā sise ḍasanam viya kammajatejassa vat-
thuno muttassa² udarapaṭaḷagahaṇam, ḍaṭṭhassa viravaṇa-
kālo viya 'āhāraṃ dethā ti' vacanakālo, tāya saṇṇāya
āgatāgate gahetvā khāditvā bhavane modanakālo viya kam-
majatejena udarapaṭaḷaṃ muñcivā vatthusmiṃ galhite
ekagga cittatā. Tattha oḷārike vatthusmiṃ oḷā mandā hoti,
sakhume balava tī. Kudrūsakabhaddāni hi bhuñjitvā
muhutten³ eva chāto hoti, sappiādāni pivitvā ṭhitassa divasam
pi bhattaṃ na ruccati. Ettha ca upādāyupādāya oḷārika-
sukhumatā veditabbā⁴.

658. Kumbhilaṇaṃ hi āhāraṃ upādāya morānaṃ āhāro
sukhumo. Kumbhilā kira pāsāne gilanti te ca tesam ku-
cchippattā viliyanti, morā sappavicchikādi pāṇe khādanti,
morānaṃ pana āhāraṃ upādāya taracchānaṃ⁵ āhāro sa-
khumo, te kira tivassachāditāni visāṇāni⁶ c'eva aṭṭhīni ca
khādanti tāni ca tesam kheḷena temitamattān⁷ eva kanda-
mūlaṃ viya mudukāni honti. Taracchānaṃ⁸ pi āhāraṃ
upādāya hatthinaṃ āhāro sukhumo. Te hi nānā rukkhasākhā-
dayo khādanti. Hatthinaṃ āhārato gavayagokaṇṇanigādi-
naṃ āhāro sukhumo. Te hira nissārāpi nānārukkhapaṇṇā-
dāni khādanti. Tesam pi āhārato guṇṇaṃ āhāro sukhumo.
Te allasukkhataṭṭhāni khādanti. Tesam pi āhārato sasānaṃ
āhāro sukhumo. Sasānaṃ āhārato sakunānaṃ sukhumo,
sakunānaṃ āhārato paccantavāsinaṃ sukhumo, paccanta-
vāsinaṃ āhārato gāmabhojakānaṃ sukhumo, gāmabhojakā-
naṃ āhārato rājarājamahāmattānaṃ āhāro sukhumo, tesam
pi āhārato cakkavattinaṃ sukhumo⁹, cakkavattino āhārato
bhumma devānaṃ āhāro sukhumo, bhumma devānaṃ āhā-
rato catummahārājikānaṃ¹⁰ evaṃ yāmaparanimmitavasa-

¹ chāyaro T.² bhuttassa corr. T.³ Ps 247.⁴ ti-

racchānaṃ M.

⁵ visāṇi M.⁶ tiracchānaṃ M.⁷ cakkhavattinō āhāro sukhumo M.⁸ cātumahā M.

vattinaṃ¹ āhāro vitthāretabbo. Tesam panāhāro sukhumo tveva nittham patto. Lakkaṇādito pi oḷakkhaṇo kabalimkāro āhāro rūpaharaṇaraso upatthambhapaccupaṭṭhāno² kabalimkatvā āharitabbavatthupadaṭṭhāno³ ti veditabbo.

659. No upādāna niddese⁴ yathā upādārūpaṃ upādiyat'eva va na aññena upādiyati evaṃ etam na upādiyat' evā ti no upādāyitabban ti phoṭṭhabbaṃ phusitvā jānitabban ti attho. Phoṭṭhabbañ ca tam āyatanaṃ cā ti phoṭṭhabbāyatanaṃ. Āpo ca tam nissattasuññatasabhāvatthēna⁵ dhātu cā ti āpodhātu.

660. Idāni yasmā tīni rūpāni phusitvā jānitabbāni tasmā tāni bhājetvā dassetuṃ kataman tam rūpaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ paṭhaviḍdhātū⁶ ti ādim āha.

Tattha kakkaḷaṭṭalakkhaṇā paṭhaviḍdhātu⁷ patitṭhānaraṣā sampaṭicchanapaccupaṭṭhānā, tejodhātu uphattalakkhaṇā paripācanaraṣā maddavānuppādanapaccupaṭṭhānā, vāyodhātuvitthambhanalakkaṇā samudīraṇaraṣā abhinīhārapaccupaṭṭhānā.

Purimā pana āpodhātu paggharaṇalakkaṇābrūhanaraṣā saṅghapaccupaṭṭhānā ekekā c'ettha sesattayapadaṭṭhānā ti veditabbā.

Kakkaḷaṇ ti thaddham, mudukaṇ ti athaodham, saṇhanti maṭṭam, pharusan ti kharam, sukhasamphassaṇ ti sukhavedanāpaccayaṃ iṭṭhaphoṭṭhabbaṃ, dukkhasamphassaṇ ti dukkhavedanāpaccayaṃ anitṭhaphoṭṭhabbaṃ, garukaṇ ti bhāriyaṃ, lahukaṇ ti abhāriyaṃ sallahukaṇ ti attho⁸. Ettha ca kakkaḷaṇ mudukaṇ saṇhaṇ pharusam garukaṇ lahukaṇ ti padehi paṭhaviḍdhātu eva bhājitā.

Yadāyaṃ kāyo āyusahagato ca hoti usmāsahagato ca viññāṇasahagato ca tadā lahutaro ca hoti mudutaro ca

¹ Burnouf Introduction p. 606. Dharmasaṅgraha CXXVII. Hardy Manual 25 seq. Mahāyutp. 151. Kern I, 291, Mahāvagga I, 6, 30. Childers s. v. sattaloka. ² °paccatṭhāno M. ³ āharitabba. ⁴ Dhs. § 647. ⁵ tam sdttasuññ° M. ⁶ Dhs. § 648—651. ⁷ Dharmasaṅgraha XXXIX. ⁸ salahukaṇ it abhāriyaṃ sallahukaṇ M.

kammaññatāro cā ti suttaṃ pi lahu mudubbhūtaṃ paṭhavī-dhātum eva sandhāya vuttaṃ. Sukhasamphassaṃ dukkhasamphassaṃ ti padadvayaena pana tīni pi mahābhūtāni bhājitāni. Paṭhavi dhātu hi sukhasamphassā pi atthi dukkhasamphassā pi, tathā tejodhātu vāyodhātu. Yā tattha sukhasamphassā paṭhavi dhātu mudutalunahatthe¹ dahare pāde² sambāhante assādetvā assādetvā 'sambāha tāta, sambāha tāta ti' vadāpanākāraṃ karoti. Sukhasamphassā tejodhātu sītasamaye āṅgarakapallam āharitvā gattaṃ sedente assādetvā assādetvā 'sehehi tāta ti' vadāpanākāraṃ karoti. Sukhasamphassā vāyodhātu uṇhasamaye vattasampanne dahare vijānena vijānte assādetvā assādetvā 'vija tāta ti' vadāpanākāraṃ karoti. Thaddhahatthe pana dahare pāde sambāhante atthinaṃ³ bhijjanakālo viya hoti so pi 'apehi ti' vattabbataṃ apajjati. Uṇhasamaye āṅgarakapalle āhate 'apanehi nan ti' vattabbam hoti. Sītasamaye vijānena vijāntam 'apehi mā vija ti' vattabbam hoti. Evam etāsaṃ sukhasamphassatā dukkhasamphassatā ca veditabbā.

661. Yaṃ phoṭṭhabbaṃ anidassanaṃ sappatiṅghan ti ādinā nayena vuttā pana catūhi catūhi nayehi paṭimaṇḍitā terasa vārā heṭṭhā rūpāyatanādisu vuttanāyena 'eva veditabbā. Kiṃ pan' etāni tīni mahābhūtāni ekappahāren 'eva apūṭhaṃ āgacchanti udāhu no ti? Āgacchanti. Evam āgatāni kāyappasādaṃ ghaṭṭenti ti? Ghaṭṭenti. Ekappahāren' eva tāni ārammaṇaṃ katvā kāyaviññānaṃ uppajjati n' uppajjati ti? N' uppajjati. Kasmā?⁴ Abhuñjitavasena vā hi ussada vasena vā ārammaṇakaraṇaṃ hoti tattha abhuñjitavasena⁵ tāva pattasmiṃ hi odanena pūretvā āhate ekaṃ siṭṭhaṃ⁶ gahetvā thaddhaṃ vā mudukaṃ vā ti vimamsanto kiñcāpi tattha tejo pi atthi vāyo pi atthi, paṭhavi dhātum eva pana abhuñjati uṇhodake hatthaṃ otāretvā vimamsanto kiñcā pi tattha paṭhavī pi atthi vāyo pi atthi tejo dhātum eva pana abhuñjati uṇhasamaye vātapānaṃ vivaritvā vātaṃ sarīre pahārāpento⁷ ṭhito mandamande vāte

¹ Burnouf Lotus 573. ² pādāṃ M. ³ anīṭṭhaṃ M.

⁴ om. M. ⁵ abhuñjā M. ⁶ siṭṭhaṃ M. ⁷ tena sarīraṃ panarāpento M.

paharante kiñcā pi tattha paṭhavi pi atthi tejo pi atthi. Vāyodhātum eva pana ābhuñjati evaṃ ābhuñjana-vasena ārammaṇaṃ karoti nāma. Yo pana pakkkhalati¹ vā sīsena vā rukkhaṃ paharati bhuñjanto vā sakkharaṃ dasati so kiñcā pi tattha tejo pi atthi vāyo pi atthi ussadavasena paṭhavīdhātum eva ārammaṇaṃ karoti. Aggim akkamanto pi kiñcā pi tattha paṭhavi pi atthi vāyo pi atthi ussadavasena tejo dhātum eva ārammaṇaṃ karoti balavavāte kaṇṇasakkhalikaṃ paharivā badhirabhāvaṃ karonte viya kiñcā pi tattha paṭhavi pi atthi tejo pi atthi ussadavasena pana vāyodhātum eva ārammaṇaṃ karoti. Yaṃ kiñci dhātum ārammaṇaṃ karontassa kāyaviññānaṃ pi ekappahāreṇa n' uppajjati sucikalāpena viddhassa ekappahāreṇa kāyo dhaṭṭiyati yasmim yasmim pana tṭhāne kāyappasādo ussanno hoti tattha tattha kāyaviññānaṃ uppajjati, yattha yatthā pi paṭighaṭṭanapighaṃso balavā hoti tattha tattha paṭhamāṃ uppajjati kukkuṭapattena vane² dhoviya-māne pi amsu³ amsukāyappasādaṃ ghaṭṭeti.

662. Yattha yattha pana pasādo ussanno hoti tattha tattha kāyaviññānaṃ uppajjati⁴. Yattha yatthāpi paṭighaṭṭananighaṃso balavā hoti evaṃ ussadavasena ārammaṇaṃ karoti, ussadavaseṇ' eva ca kāyaviññānaṃ uppajjati nāma. Kathaṃ pana cittassa ārammaṇato saṅkamaṇi ti hoti ti? Dvīh'ākārehi hoti, ajjhāsayato vā visadādhimattato⁵ vā, vihārapūjādīsu hi tāni tāni cetiyāni ceva paṭimāyo ca vandissāmi potthakammacittakammāni ca olokessāmi ti ajjhāsayena gato ekaṃ vanditvā vā passitvā vā itarassa vandanatthāya vā dassanatthāya vā maṇaṃ katvā vanditum pi passitum pi gacchati yeva evaṃ ajjhāsayato saṅkamatināma.

Kelāsakūṭapaṭibhāgaṃ pana mahācetiyaṃ olokeno tṭhito pi aparabhāge sabbaturīyesu paggaḥitesu rūpārammaṇaṃ vissajjetvā saddārammaṇaṃ saṅkamati, manuññagandhesu vā pupphesu vā gandhesu vā āharītesu⁶ saddārammaṇaṃ vissajjetvā gandhārammaṇaṃ saṅkamati. Evaṃ visayādhi-mattato saṅkamati nāma.

¹ upakkthala M. ² vane M. ³ asu G. ⁴ Dhs. § 651.

⁵ visasādhidhattato M. ⁶ āhatesu M.

663. Āpodhātuniddese¹ āpo ti sabhāvaniddeso, āpo va āpogatam. Sinehanavasena sineho, sineho va sinehagatam. Bandhanattam rūpassā ti paṭhavīdhātuādikassa bhūtarūpassa bandhanabhāvo. Ayapiṇḍi-ādinī² hi āpodhātu ābandhitvā thaddhāni³ karoti, tāya ābaddhattā⁴ tāni thaddhāni⁵ nāma honti. Pāsānapabbatataḷaṭṭhihatthidantagosiṅgādisu pi es' eva nayo. Sabbāni h'etāni āpodhātu eva ābandhitvā thaddhāni⁶ karoti, āpodhātuyā ābaddhattā⁷ va thaddhāni honti⁸, kim pana paṭhavīdhātu⁸, sesadhātūnam patitṭhā honti⁹ phusitvā hoti udāhu aphasitvā āpodhātu vā avasesā bandhamānā¹⁰ phusitvā bandhati udāhu aphasitvā ti paṭhavīdhātu, tāva āpodhātuyā aphasitvā ti paṭhavīdhātu, tāva āpodhātuyā aphasitvā va patitṭhā hoti, tejodhātuyā ca vāyodhātuyā ca phusitvā āpodhātu pana paṭhavīdhātum pi tejovāyodhātuyo pi aphasitvā va¹¹ ābandhati. Yādā¹² phusitvā ābandheyya phoṭṭhabbāyatanam nāma bhaveyya. Tejodhātu vāyodhātūnam pi sesadhātusu sakasakakiccakarane es'eva nayo. Tejodhātu hi paṭhavīdhātum phusitvā jhāpeti. Yā pana unhā¹³ hutvā jhāyati yadi unhā hutvā jhāyeyya unhattalakkhaṇā nāma bhaveyya. Āpodhātum pana aphasitvā va tāpeti sā pi tappamānā¹⁴ na unhā hutvā tappati¹⁵. Yadi unhā hutvā tappeyya unhattalakkhaṇā nāma bhaveyya vāyodhātum paṭhavīdhātum phusitvā¹⁶ vitthambheti tathā tejodhātum

¹ Dhs. § 652.² ayampiṇḍi° M.³ baddhāni M.⁴ ābandhattā M.⁵ baddhāni M.⁶ baddhāni M.⁷ ābandhattā ti honti M.⁸ om T.⁹ sesam dhātu

yonam patitṭhā hoti na hoti ti M.

¹⁰ sesā ābandha-

mānā M.

¹¹ va om M.¹² Yadi T. M.¹³ sāpa-

tana unhā T.

¹⁴ tāpitapamānā M.¹⁵ tapati M.

¹⁶ va tāpeti sā tappamānā na unhā hutvā tappati. Yadi unhā hutvā tappeyya unhattalakkhaṇā nāma bhaveyya vāyodhātum paṭhavīdhātum phusitvā T. vāyodhātum pana phusitvā va tāpesi sā pi tāpamānā na unhā hutvā tapati. Yadi unhā hutvā tappeyya unhattalakkhaṇā nāma bhaveyya vāyodhātum paṭhavīdhātum phusitvā M.

āpodhātum pana aphasitvā va vitthambhethi ucchurasam pivitvā¹ phānitapiṇḍe kayiramāne āpodhātu thaddhā hoti na hoti ti? Na hoti. Sā² hi paggharaṇalakkhaṇā paṭhavi-dhātu kakkhaḷalakkhaṇā. Omattam pana āpo adhimatte paṭhavigatikam jātam. Sā hi rasākārena ṭhitabhāvam vijahati lakkhaṇam na vijahati, phānitapiṇḍe viliyamāne pi paṭhavi-dhātum na viliyati. Kakkhaḷalakkhaṇā hi paṭhavi-dhātu paggharaṇalakkhaṇā āpodhātu. Omattā pana paṭhavi adhi-matta-āpagatikā hoti. Sā piṇḍākārena ṭhitabhāvam vijahati, lakkhaṇam na vijahati. Catunnam hi mahābhūtānam bhāva-aññathattam eva hoti, lakkhaṇa-aññathattam³ nāma natthi. Tassa abhāvo Atthāna-parikappa-suttena⁴ dīpito. Vuttam h'etam: Siyā kho pan'Ānanda catunnam mahābhūtānam aññathattam paṭhavi-dhātuyā pe vāyodhātuyā na tveva Buddhhe aveccapasādena samannā-gatassa ariyasāvakassa siyā aññathattam. Ayaṃ h'ettha attho⁵. Ānanda kakkhaḷattalakkhaṇā paṭhavi-dhātu pari-vattitvā⁶ paggharaṇa-lakkhaṇā āpodhātu nāma bhaveyya, ariyasāvakassa pana aññathattam nāma natthi ti evam ettha Atthānaparikappe āgato. Ito paresu upādinnarūpādi-niddesesu⁷ upādinnādīnam attho mātikākathāya⁸ vutta-nayen' eva veditabbo.

664. Cakkhāyatanādīni heṭṭhā vitthāritān' eva. Tattha tattha pana visesamattam eva vakkhāma. Upādinnanid-dese⁹ tāva cakkhāyatanādīni ekantam upādinnattā vut-tāni¹⁰. Yasmā pana rūpāyatanādīni pi upādinnāni atthi¹¹ tasmā tāni yaṃvā-panā¹² ti saṅkhepato dassetvā puna kammassa katattā rūpāyatanaṃ ti ādīnaṃ nayena vitthāri-tāni. Iminā upāyena sabba-ye-vā-panakesu attho veditabbo. Kasmā pana kammassa katattā ti ca na kammassa katattā ti ca ubhinnaṃ pi niddese jaratā ca aniccata ca gahita? Anupādinnādīnam yeva niddesesu gahitāni. Na

¹ pacitvā T. M. ² Yā T. ³ lakkhaṇa-aññanā-t-tham M. ⁴ °parikatha° M. ⁵ atthan ti M. ⁶ pari-vattetvā M. ⁷ Dhs. § 653 seq. ⁸ °kathāyaṃ M. ⁹ Dhs. § 653. ¹⁰ vuttā ti T. ¹¹ pi atthi anupādinnāni pi M. ¹² yaṃyaṃvā M.

kammassa katattā ti ettha tāva kammato aññapaccayasamuṭṭhānaṃ saṅgahitaṃ. Kammassa katattā ti ettha kammamuṭṭhānaṃ eva imāni ca dve rūpāni neva kammato na aññasmā rūpajanakapaccayā¹ uppajjanti, tasmā na gahitāni². Sā va nesam³ anuppatti parato āvibhavissati. Anupādinnaṃ ti ādisu pana kevalaṃ anupādinnaḍḍigahaṇena kammādisamuṭṭhānatā paṭikkhittā, na aññapaccayasamuṭṭhānatā anuññatā, tasmā tattha gahitāni ti veditabbāni.

665. Cittasamuṭṭhānaniddese⁴ kāyaviññatti vacivīññatti ti idam dvayaṃ yasmā ekantacittasamuṭṭhānāni bhūtāni upādāya paññāyati tasmā vuttaṃ. Paramatthato pana tassa nissayabhūtāni bhūtān'eva⁵ cittasamuṭṭhānāni taṃ nissitattā⁶ yathā aniccassa rūpassa jarāmarāṇaṃ aniccaṃ nāma hoti evaṃ idam pi cittasamuṭṭhānaṃ nāma jātaṃ.

666. Cittasahabhuniddese⁷ pi es'eva nayo. Yāva cittaṃ tāva paññāyatanato⁸, idam eva dvayaṃ vuttaṃ. Na pan'etaṃ cittaṇa sahabhūtāni viya vedanādayo⁹ viya ca uppajjati.

667. Cittānuparivattitāya¹⁰ pi es'eva nayo. Yāva cittaṃ tāva paññāyatanato¹¹, evaṃ h'etaṃ dvayaṃ cittānuparivatti ti vuttaṃ.

668. Oḷārikan¹² ti vatthārammaṇabhūtattā pasādaghaṭṭanavasena¹³ gahetabbato thūlaṃ. Vuttavipallāsato sukhumaṃ veditabbaṃ.

669. Dūre¹⁴ ti ghaṭṭanāvasena agahetabbattā duppariññeyyabhāvena samīpe ṭhitam pi dūre. Itaram pana ghaṭṭanāvasena¹⁵ gahetabbattā supariññeyyabhāvena dūre ṭhitam pi santike.

670. Cakkhāyatanādiniddesā¹⁶ heṭṭhāvuttanāyena'eva vitthārato veditabbā.

¹ rūpapaccayā M. ² gahitā ti M. ³ ta ca tesam T.

⁴ Dhs. § 667, 668. ⁵ bhūtān'eva bhūtāni citta° M. ⁶ sannissitattā T. ⁷ Dhs. § 669, 670. ⁸ paññāya tato T.

⁹ cetanādayo M. ¹⁰ Dhs. § 671, 672. ¹¹ paññāyanato T.

¹² Dhs. § 675, 676. Visuddhimagga p. 124. ¹³ °bhūtattā saṃghaṭṭana° M.

¹⁴ Dhs. § 677, 678 ¹⁵ ghaṭṭena° M.

¹⁶ Dhs. § 653—980.

671. Idam tāva duvidhena rūpasāṅgahe¹ visesamattam:
Tividhasaṅgaho² uttānattho yeva.

672. Catubbidhasaṅgahāvasāne diṭṭhādīnaṃ pacchima-
padassa bhedābhāvena ādito paṭṭhāya puccham akatvā
rūpāyatanam diṭṭham saddāyatanam sutan³ ti ādi
vuttam.

Tattha⁴ rūpāyatanam cakkhunā oloketvā dakkhitum sak-
kā ti diṭṭham nāma jātam⁵. Saddāyatanam sotena sad-
dam sutvā jānitum sakkā ti sutam nāma jātam. Gan-
dhāyatanattayam ghāṇajivhākāyehi patvā gahetabbato mu-
nitvā jānitabbatṭhena mutam⁶ nāma jātam.

Phusitvā pi ṇāpuppattikāraṇato mutam nāmā ti pi
vuttam.

Sabbam eva rūpaṃ manoviññāpenā jānitabban ti ma-
nasā viññātam nāma jātam.

673. Pañcavidhasaṅgahaniddese⁷ kakkhaḷan ti thad-
dham, kharam eva kharagatam pharusan ti attho. Itare
dve pi bhāvaniddesā⁸ eva ajjhattan ti niyakajjhattam,
bahiddhā ti bāhiram, upādinṇan ti na kammamasamutṭhā-
nam eva. Avisesena pana sarīratṭhakass' etam gahaṇam.
Sarīratṭhakam hi upādinṇam vā hotu anupādinṇam vā
ādinṇagahitaparāmatṭhavasena⁹ sabbam upādinṇam eva
nāma.

674. Tejogatan¹⁰ ti sabbatejesu gatam uṇhattalak-
khaṇam. Tejo eva vā tejobhāvaṃ gatan ti tejogatam.
Usmā ti usmākāro, usmāgatan ti usmābhāvaṃ gatam.
Usmākārass' ev' etam nāmam. Usuman ti balavausmā¹¹.
Usumam eva usumabhāvaṃ gatan ti usumagatam.

675. Vāyanakavasena¹² vāyo, vāyo va vāyobhāvagatattā
vāyogatam. Thambhitattan ti uppalanālatacādinam¹³
viya vātapunnānam thambhitabhāvo rūpassa.

¹ Dhs. § 653—741. ² Dhs. § 742—876. ³ Dhs. § 961,
Visuddhimagga p. 125. ⁴ Tathā M. ⁵ jāti M. ⁶ muti M.

⁷ Dhs. § 962—966. ⁸ Itayo dve pi sabhāva° M. ⁹ °para-
matṭha° M. ¹⁰ Dhs. § 964. ¹¹ ussuman ti balam usmā M.

¹² Dhs. § 965. ¹³ uppalanālata° M.

676. Chabbidhādisaṅgahānaṃ tinnam osānapadassa bhe-
dābhāvato ādito paṭṭhāya apucchitvā va niddeso kato.
Tattha cakkhuviññāpēna jānitum sakkā ti cakkhuviññey-
yam¹

. pe
manoviññāpēna jānitum sakkā ti manoviññeyyam, tivi-
dhāya manodhātuyā vijānitum² sakkā ti manodhātuviñ-
ñeyyam³ sabbam rūpan ti. Ettha yasmā ekarūpam pi
manoviññāpadhātuyā avijānitabbam⁴ nāma natthi tasmā
sabbam rūpam ti vuttam. Sammāsambuddhena hi Abhi-
dhammam patvā nayam kātum yuttaṭṭhāne nayo akato
nāma natthi idaṃ ca ekarūpassā pi manoviññāpadhātuyā
avijānitabbassa⁵ abhāvena nayam kātum yuttaṭṭhānam
nāma, tasmā nayam karonto sabbam rūpan ti āha.

677. Sukhasamphasso⁶ ti sukhavedanāpaṭilābhap-
paccayo, dukkhasamphasso ti dukkhavedanā paṭilābhappac-
cayo. Idhā pi phoṭṭhabbārammaṇassa sukhadukkhassa
sabbhāvato ayam nayo⁷ diṇṇo.

678. Navake⁸ pana indriyarūpassa nāma atthitāya nayo
diṇṇo. Tass'eva appaṭighātāya dasakena⁹ nayo diṇṇo.

679. Ekādasake¹⁰ aḍḍhekādasa āyatanāni vibhattāni,
tesam niddesavārā heṭṭhāvuttanāyena' eva vitthārato vedi-
tabbā. Sesam sabbattha uttānattham eva.

Imesu pana rūpesu asammohattham:

‘Samodhānaṃ samuṭṭhānaṃ parinipphannaṃ ca
saṅkhatan ti’

idaṃ pakinnakam veditabbam. Tattha samodhānaṃ ti
sabbam eva h'idaṃ rūpam samodhānato cakkhāyatanam
. pe
kabalimkāro āhāro phoṭṭhabbāyatanam āpodhātū ti pañca-
vīsatisaṅkham hoti. Tam vatthurūpena saddhim chabbi-
satisaṅkham veditabbam.

¹ Dhs. § 967. ² jānitum M. ³ Dhs. § 969 ⁴ ajā-
nitabbam M. ⁵ ajānitabbassa M. ⁶ Dhs. § 970. ⁷ nayam
nayo M. ⁸ Dhs. § 971—973. ⁹ sappatigha-appaṭi-
ghatādasake M. ¹⁰ Dhs. § 978—980.

680. Ito aññaṃ rūpaṃ nāma natthi. Keci pana mid-dharūpaṃ¹ nāma atthi ti vadanti. Te

‘addhā munī si sambuddho natthi nīvaraṇā tavā’ ti² adini vatvā middharūpaṃ nāma natthi ti paṭisedhetabbā³.

Apāre balarūpena saddhim sattavisati, sambhavarūpena saddhim atthavisati, jātirūpena saddhim ekūnatimsa, rogarūpena saddhim samattimsa rūpāni ti vadanti. Te pi te-saṃ viṣuṃ abhāvaṃ dassetvā paṭikkhipitabbā.

Vāyodhātuyā gahitāya balarūpaṃ gahitam eva. Aññaṃ balarūpaṃ nāma natthi. Āpodhātuyā sambhavarūpaṃ, upacayasantatihi jātirūpaṃ, jaratāniccatāhi gahitāhi rogarūpaṃ gahitam eva. Aññaṃ rogarūpaṃ nāma natthi.

Yo pi kaṇṇarogādiābhādho so visamapaccayasamuṭṭhita-dhātumattam⁴ eva. Na añño tattha rogo nāma atthi ti samodhānato chabbīsati-m-eva rūpāni.

681. Samuṭṭhānan ti. Kati rūpā, kati samuṭṭhānā? Dasa ekasamuṭṭhānā, ekaṃ disamuṭṭhānaṃ, tīni tisamuṭṭhānāni, nava catusamuṭṭhānāni, dve na kenaci samuṭṭha-hanti.

Tattha cakkhuppasādo . . . pe . . . jīvitindriyan ti imāni attha ekantaṃ kammato va samuṭṭhahanti.

Kāyaviññatti-vacivīññatti-dvayaṃ ekantena cittato samuṭṭhāti ti dasa ekasamuṭṭhānāni nāma.

Saddo ututo ca cittato ca samuṭṭhāti ti eko dvisamuṭṭhāno nāma.

Tattha aviññāṇakasaddo ututo samuṭṭhāti, saviññāṇaka-saddo cittato.

Lahutāditayaṃ pana utucittahārehi samuṭṭhāti ti tīni ti-samuṭṭhānāni nāma. Avasesāni nava rūpāni tehi kam-mena cā ti catūhi samuṭṭhahanti ti nava catusamuṭṭhānāni nāma. Jaratāniccatā pana etesaṃ⁵ ekato pi na samuṭṭha-hanti ti, dve na kenaci samuṭṭhahanti nāma. Kasmā? Ajāyanato. Na hi etāni jāyanti. Kasmā? Jātassa pāka-bhedattā, uppannaṃ hi rūpaṃ vā arūpaṃ vā bhijjati ti

¹ Dhs. § 1157, Visuddhimagga p. 94. ² Suttanipāta verse 541. ³ otabbaṃ M. ⁴ dhātumattamo M. ⁵ etesu M.

avassam tam sampaticchitabbam. Na hi uppannam rūpam vā arūpam vā akkhayaṃ¹ nāma dissati. Yāva pana na bhijjati tāv' assa paripāko ti siddham etaṃ jātassa pākabhedaṃ ti. Yadi ca tāni jāyeyyum tesam pi pākabhedaṃ bhavyeyyum na ca pāko paccati bhedo va bhijjati ti jātassa pākabhedaṃ n'etaṃ dvayaṃ jāyati.

682. Tattha siyā yathā kammassa katattā ti ādi nidde-sesu rūpassa upacayo² rūpassa santati³ ti vacanena jāti jāyati⁴ ti sampaticchitam hoti. Evaṃ pāko pi paccatu bhedo pi bhijjati ti, na tattha jāti jāyati⁵ ti sampaticchitam. Ye pana dhammā kammādihi nibbattanti⁶ tesam abhinibbattibhāvato jātiyā tappaccayabhāvavohāro anumato. Na pana paramatthato jāti jāyati, jāyamānassa hi abhinibbattimattam jāyati ti.

683. Tattha siyā yath'eva hi jāti. Yesam dhammānam abhinibbattitappaccayabhāvavohāram abhinibbattivohāraṃ ca labhati tathā pākabhedaṃ pi. Yesam dhammānam pākabhedaṃ tappaccayabhāvavohāram abhinibbattivohāraṃ ca labhati⁷ evaṃ idam pi dvayaṃ kanmādisamuṭṭhānam evā ti vattabbam bhavissati ti. Na pākabhedaṃ⁸ vohāram labhanti. Kasmā? Janakappaccayānubhavakkhaṇe abhāvato. Janakappaccayānam hi uppādetabbadhammassa uppādak-khaṇe yeva ānubhāvo, na tato uttarim. Tehi abhinibbattitadhammakkhānasmim ca jāti paññāyamānā tappaccayabhāvavohāram abhinibbattivohāraṃ ca labhati tasmiṃ khaṇe sabbhāvato. Na itaradvayaṃ tasmiṃ khaṇe abhāvato ti neva tam⁹ jāyati ti vattabbam.

Jarāmarānam bhikkhave aniccam saṅkhatam paṭiccasamuppannam ti āgatattā. Idam pi dvayaṃ jāyati ti ce? Na pariyāyadesitattā. Tattha hi paṭiccasamuppannānam dhammānam jarāmarānattā pariyāyena tam paṭicca samuppannam ti vuttam. Yadi evaṃ tayam p'etaṃ ajātattā sasa-

¹ adhayam M. ² Dhs. § 642. ³ Dhs. § 643. ⁴ jarāti M. ⁵ jarāti M. ⁶ nibbattenā ti C. G. T.

⁷ labhanti M. labhatu T. ⁸ pākābhedaṃ M.

⁹ ti vetam T.

visāṇaṃ¹ viya natthi nibbānaṃ viya vā niccaṃ iti ce na nissayaapaṭibaddhavuttito². Paṭhavi-ādīnaṃ hi nissayānaṃ bhāve jāti-ādittayaṃ paññāyati, tasmā na natthi, tesaṃ ca abhāvena paññāyati, tasmā na niccaṃ, etaṃ pi³ ca abhinivesaṃ paṭisedhetum eva idaṃ vuttaṃ. Jarāmarāṇaṃ bhikkhave aniccaṃ saṅkhaṭaṃ paṭicca samuppannaṃ ti evaṃ ādīhi nayehi tāni⁴ dve rūpāni na kehi ci samuṭṭhahantī ti veditabbāni.

684. Api ca samuṭṭhānaṃ ti. Ettha ayam aṇṇo pi attho. Tassāyaṃ mātikā: kammajaṃ kammappaccayaṃ kammappaccaya-utusamuṭṭhānaṃ āhārasamuṭṭhānaṃ āhārapaccayaṃ āhārapaccaya-utusamuṭṭhānaṃ utusamuṭṭhānaṃ utupaccayaṃ utupaccaya-utusamuṭṭhānaṃ cittasamuṭṭhānaṃ cittapaccayaṃ cittapaccaya-utusamuṭṭhānaṃ ti.

Tattha cakkhuppasādaḍaḍi-aṭṭhavidhaṃ rūpaṃ saddhiṃ hadayaavatthunā kammajaṃ nāma.

Kesamassu hatthidantā⁵ assavālā camaravālā⁶ ti evaṃ ādikammappaccayaṃ nāma.

Cakkaratanaṃ devatānaṃ uyyānavimānāni ti⁷ evamādi⁸ kammappaccaya-utusamuṭṭhānaṃ nāma.

Āhūrato samuṭṭhitaṃ suddhaṭṭhakaṃ āhārasamuṭṭhānaṃ nāma.

Kabalinkāro āhāro dvinnam pi rūpasantatiṇaṃ paccayo hoti āhārasamuṭṭhānaṃ ca upādiṇṇassa ca. Āhārasamuṭṭhānaṃ janako hutvā⁹ paccayo hoti kammajassa anupālako pi. Idaṃ āhāranupālitakammajarūpaṃ āhārapaccayaṃ nāma.

Visabhāgāhāraṃ sevitvā ātape gacchantassa kālakuṭṭhādīni¹⁰ uppajjanti, idaṃ āhārapaccayaṃ utusamuṭṭhānaṃ nāma.

Ututo samuṭṭhitaṃ suddhaṭṭhakaṃ utusamuṭṭhānaṃ nāma. Tasmim utu aṇṇaṃ aṭṭhakaṃ samuṭṭhāpeti. Idaṃ

¹ sasavitānaṃ T. ² vattito M. ³ etasmim ca M.

⁴ M. adds. ⁵ dandhā M. ⁶ cāmaparivālā M. ⁷ vimānādīni ti M. ⁸ oṭti M. ⁹ hutvā ti M. ¹⁰ tilā-

kāṭṭhakuṭṭh° M.

utupaccayaṃ nāma. Tasmim pi utu aññaṃ atthakaṃ samutthāpeti. Idam utupaccaya-utusamutthānaṃ nāma.

Evam tisso yeva santatiyo ghaṭṭetum sakkoti na tato param. Imam atthaṃ anupādinnaṃ pi dīpetum vaṭṭati. Utusamutthāno nāma valāhako, utupaccayā nāma vuṭṭhi-dhārā, deve pana vaṭṭe¹ bījāni virūhanti, paṭhavi gandhaṃ muñcati, pabbatānilā khāyanti, samuddo vaḍḍhati. Evam utupaccaya-utusamutthānaṃ nāma.

Cittato samutthitaṃ suddhatthakaṃ cittasamutthānaṃ nāma. Pacchā jātā cittacetāsikā dhammā pure jātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo ti² idam cittapaccayaṃ nāma. Ākāse antalikkhe hatthim pi dasseti assam pi dasseti ratham pi dasseti vividham pi senābyūhaṃ dasseti ti idam cittapaccaya-utusamutthānaṃ nāma.

685. Parinipphannaṃ³ ti. Paṇṇarasa rūpā parinipphan-nā nāma, dasa aparinipphannā⁴ nāma. Yadi aparinipphan-nā⁵ asaṅkhatā nāma bhavēyyum tesam yeva pana rūpānaṃ kāyavikāro kāyaviññatti nāma, vacīvikāro vacīviññatti nāma, chiddavivaram ākāśadhātu nāma, lahubhāvo lahutā nāma, mudubhāvo mudutā nāma, kammaññabhāvo kammaññatā nāma, nibbatti upacayo nāma, pavatti santati nāma, jīraṇa-kāro⁶ jaratā nāma hutvā abhāvākāro aniccata nāmā ti sabbam parinipphannaṃ saṅkhatam eva hoti ti.

Atthasāliniyā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāya rūpakaṇ-
ḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

686. Ettāvataṃ kusallattiko sabbesaṃ kusalādidhammānaṃ padabhājananayena vitthārito hoti. Yasmā pana yvāyaṃ kusallattikassa vibhājananayo⁷ vutto sesatikadukānaṃ pi es' eva vibhājananayo hoti. Yathā hi ettha evaṃ⁸ katame dhammā sukhāya vedanāya sampayuttā yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā . .

¹ vaddhe T. ² paccayā honti ti M. ³ paranipphan-

nāni M. ⁴ aparinipphannāni M. ⁵ paripphannā T.

⁶ jivāraṇakāyo M. ⁷ vijānananāyo M. ⁸ Dhs. § 984.

. pe ye vā pana tasmim
 samaye aññe pi atthi paṭicca samuppannā arūpino dham-
 mā ṭhapetvā vedanaṃ¹ ime dhammā sukhāya vedanāya
 sampayuttā ti ādinā anukkamena sabbatikadukesu sakkā
 paṇḍitehi vibhajananayaṃ sallakkhetuṃ tasmā taṃ vitthā-
 radesanaṃ nikkhipitvā aññeṇa nātisaṅkhepavittthāranayena
 sabbatikadukadhammavibhāgaṃ dassetuṃ katame dham-
 mā kusalā² ti nikkhepakaṇḍaṃ āradḍham. Cittuppāda-
 kaṇḍaṃ āharitvā dassitā³ atthakathākaṇḍaṃ saṅkhepade-
 sanā, idam pana nikkhepakaṇḍaṃ cittuppādaḥkaṇḍaṃ upā-
 dāya saṅkhepo atthakathākaṇḍaṃ upādāya vitthāro ti
 saṅkhittavittthāraddhātukaṃ hoti. Tayidaṃ⁴ vitthāradesa-
 naṃ nikkhipitvā desitattā pi hetthāvuttakāraṇavāsena pi
 nikkhepakaṇḍaṃ nāmā ti veditabbaṃ. Vuttaṃ h'etaṃ:

Mūlato khandhato cā pi dvārato cā pi bhūmito |
 atthato dhammato cā pi nāmato cā pi līngato |
 nikkhipitvā desitattā nikkhepo ti pavuccatī ti ||

687. Idam hi tīni kusalamūlāni⁵ ti ādinā nayena
 mūlato nikkhipitvā desitaṃ. Taṃ sampayutto veda-
 nākkhandho ti khandhato, taṃ samuṭṭhānaṃ kāya-
 kamman ti dvārato. Kāyadvārapavattaṃ hi kamman kāya-
 kamman ti vuccatī. Sukhabbhūmiyaṃ kāmāvacare ti ādinā
 bhūmito nikkhipitvā desitaṃ.

Tattha tattha pana atthadhammā līganāmānaṃ vasena
 desitattā atthādini nikkhipitvā desitā nāmā ti veditabbā⁶.

Tattha kusalapadaniddese tāva tīni ti gaṇanaparichedo
 kusalāni ca tāni mūlāni ca kusalānaṃ vā dhammānaṃ vā
 hetupaccayapabhavajanakasamuṭṭhāpakanibbattakatthēna
 mūlāni ti kusalamūlāni⁷. Evaṃ atthavasena dassetvā
 idāni nāmavasena dassetuṃ alobho adoso amoho ti āha.
 Ettavatā yasmā mūlena muttam kusalaṃ nāma natthi
 tasmā catubhūmakakusalaṃ tihi mūlehi pariyādiyitvā das-
 sesi Dhammarājā.

¹ vedanākkhaṇaṃ M. ² Dhs. § 981. ³ cittuppāda-
 kaṇḍakaṃ hi vitthāradesanā M. ⁴ yad idam M. ⁵ Dhs.
 § 981. ⁶ veditabbaṃ M. ⁷ mūlāni ti M.

Taṃ sampayutto ti tehi alobhādihi sampayutto. Tattha alobhena sampayutte saṅkhārakkhandhe adosāmoḥā pi alobhena sampayuttasaṅkhārakkhandhagaṇaṇaṃ yeva gacchanti. Sesadvayavasena sampayoge¹ pi es'eva nayo.

Iti catubhūmakam kusalam puna² sampayuttakacatukkhandhakavasena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

Taṃ samuṭṭhānaṃ ti tehi alobhādihi samuṭṭhitam iminā pi nayaṇa tad eva catubhūmakakusalam³ tinnam kammadvārāṇaṃ vasena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

Evam tāva kusalam tisu ṭhānesu pariyādiyivā dassitum⁴ akusale pi es'eva nayo. Dvādasannaṃ hi akusalacittānaṃ ekam pi mūlena muttam nāma natthi ti mūlena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

688. Sampayuttacatukkhandhato⁵ uddham akusalam nāma natthi ti tān' eva dvādasā akusalacittāni catukkhandhavasena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

Kāyakammādivasena pana tesam pavattisabbhāvato kammadvāravasena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

Yaṃ pan' ettha tadekaṭṭhā ca kilesā⁶ ti ādi vuttam tattha ekasmiṃ citte puggale vā ṭhitam ti ekaṭṭham. Tattha ekasmiṃ citte ṭhitam saḥajekaṭṭham nāma hoti, ekasmiṃ puggale ṭhitam pahānekaṭṭham nāma. Tena lobhādinā aññena vā tattha tattha niddiṭṭhena saha ekasmiṃ ṭhitam ti tadekaṭṭham.

689. Tattha katame dhammā saṅkiliṭṭhasaṅkilesikā⁷? Tīni akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti saṅkiliṭṭhattike.

690. Katame dhammā hīnā⁸? Tīni akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti hīnattike.

691. Katame dhammā akusalā⁹? Tīni akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti imasmiṃ kusalattike.

¹ sesapadadvayavasena sesasampa^o M.

² M. *adds* tam.

³ 'bhūmika^o M.

⁴ dassitam M.

⁵ M. *adds* ca.

⁶ Dhs. § 982.

⁷ Dhs. § 993.

⁸ Dhs. § 1025.

⁹ Dhs. § 982.

692. Katame dhammā saṅkiliṭṭhā¹? Tīni akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti kilesagocchake.

693. Katame dhammā saraṇā²? Tīni akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti saraṇaduke.

Imesu ettakesu ṭhānesu sahaṇekāṭṭham³ āgataṃ.

694. Dassanena pahātabbattike⁴ pana imāni tīni saṃyojanāni tadekaṭṭhā ca kilesā⁵.

Puna tatth 'eva tīni saṃyojanāni sakkāyaditṭhi vicikicchā silabbataparāmāso ime dhammā dassanena pahātabbā.

695. Tadekaṭṭho⁶ lobho doso moho ime dhammā dassanena pahātabbahetū tadekaṭṭhā ca kilesā taṃ sampayutto vedanākkhandho saññākkhandho viññānakkhandho ti samuṭṭhānaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ ime dhammā dassanena pahātabbahetukā ti.

696. Sammappadhānavibhaṅge tattha katame pāpakā akusalā dhammā tīni akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti imesu pana ettakesu ṭhānesu pahānekāṭṭham āgatan ti veditabbam.

697. Avyākataṭṭhaniddeso uttānattho yevā ti. Imasmim tike tīni lakkhaṇāni tisso paññattiyo kaṣiṇugghāṭimākāsaṃ ajaṭākāsaṃ⁷ ākiñcaṇṇāyatanassa ārammaṇaṃ nirodhasamāpatti ca na labbhatī ti vuttaṃ.

698. Vedanāṭṭhaniddese⁸ sukhabhūmiyan ti. Ettha yathā tambabhūmi kaṇhabhūmi ti tambakaṇhabhūmi yeva vuccanti⁹ evaṃ sukhā pi sukhabhūmi nāma. Yathā ucchubhūmi sālībhūmi ti ucchusālināṃ uppajjanatṭhānāni vuccanti evaṃ sukhassa uppajjanatṭhānaṃ cittaṃ¹⁰ pi sukhabhūmi nāma taṃ idha adhippetam.

Yasmā pana sā kāmāvacarā hoti¹¹ rūpāvacarādīsu vā

¹ Dhs. § 1243. ² Dhs. § 1294. ³ ojekatṭhā M. ⁴ Dhs. § 1002.

⁵ Dassanena pahātabbahetukattike pi imāni tīni saṃyojanāni tadekaṭṭhā ca kilesā M. ⁶ Dhs. § 1010.

⁷ ajhatak° T. ⁸ Dhs. § 984—986. ⁹ tambakaṇhabhūmiyo ca vucc° T. ¹⁰ vittam T. ¹¹ pan'esa kāmāvacaro

vā hoti T. kāmāvacare vā hoti M.

tasmā'ssa tam pabhedam dassetum kāmāvacare ti ādi vuttam.

Sukhavedanam ṭhapetvā ti. Yā sā sukhabhūmiyam sukhā vedanā tam ṭhapetvā tam sampayutto ti tāy'eva ṭhapitāya sukhavedanāya sampayutto. Sesapadadvaye pi iminā va nayena attho veditabbo ti. Imasmiṃ tiṇṇe tisso vedanā sabbam rūpam nibbānan ti. Idam pi na labbhati, ayam hi tiko kusallattike ca alabbhamānehi imehi catūhi koṭṭhāsehi muttako nāma.

Ito paresu pana tikadukesu pālito ca atthato ca yaṃ vattabbam siyā tam sabbam padānukkamena mātikākathāyam c'eva kusallādīnam niddese ca vuttam eva. Yaṃ pana yattha visesamattam tad eva vakkhāma.

699. Tattha vipākattike¹ tāva kiñcā pi arūpadhammā viya rūpadhammā pi kammasaṃuṭṭhānā atthi, anārammaṇattā pana te kammasarikkhakā na honti ti sārammaṇā, arūpadhammā ca kammasarikkhakattā vipākā ti vuttā bijasarikkhakam phalam viya. Sālibijasmim hi vāpīte añkurapattādisu nikkhantesu pi sāliphalan ti vuccati. Yādā pana sālisīsam pakkam hoti pariṇatam tadā bijasarikkhako sāli eva sāliphalan ti vuccati. Añkurapattādīni pana bijajātāni bijato nibbattāni ti vuccanti. Evam evam rūpam pi kammajan ti vā upādiṇṇan ti vā vattum vaṭṭati.

700. Upādiṇṇattike² kiñcā pi khīṇāsavassa khandhā amhākam Mātulathero amhākam Cullapituthero ti vadan-tānam paresam upādānassa paccayā honti, maggaphalanibbānāni pana agahitāni aparāmatṭhani anupādiṇṇān' eva. Tāni hi yathā divasasantatto ayogulo makkhikānam abhinisīdanassa paccayo na hoti evam evam tejussadattā tanhāmānadiṭṭhivasena gahanassa paccayā na honti ti. Tena vuttam: ime dhammā anupādiṇṇa-anupādānīyā³ ti. Asaṅkiliṭṭha-asāṅkilesesu⁴ pi es' eva nayo.

701. Vitakkattike⁵ vitakkasahajātena vicārena saddhim kusallattike alabbhamānā va na labbhanti.

¹ Dhs. § 987—989. ² Dhs. § 990—992. ³ Dhs. § 992.

⁴ Dhs. § 993—995. ⁵ Dhs. § 996—998.

702. Pīṭisahagatattike¹ pīti-ādayo attanā attanā saha-jātadhammanam pīṭisahagatādibhāvaṃ datvā sayam piṭṭhi-vattakā jāta. Imasmiṃ tike dve domanassasahagatā cittup-pādā dukkhasahagataṃ kāyaviññānaṃ upekhā vedanā rū-paṃ nibbānaṃ ti idam pi na labbhati.

. Ayaṃ hi tiko kusalattike ca alabbhamānehi imehi ca pañcahi koṭṭhāsehi muttako nāma.

703. Dassanena pahātabbattike² saṃyojanāni ti bandhanāni. Sakkāyadīṭṭhi ti vijjamānaṭṭhena sati khandhapañcakasaṅkhāte³ kāye sayam vā sati tasmiṃ kāye dīṭṭhi ti sakkāyadīṭṭhi. Sīlena sujjhitaṃ sakkā vatena sujjhitaṃ sakkā silabbatehi⁴ sujjhitaṃ sakkā ti gahita-samādānaṃ pana sīla bbataparāmāso nāma.

704. Idhā⁵ ti desāpadese nipāto. Svāyaṃ katthaci lokam upādāya vuccati. Yathāha: Idha Tathāgato loka uppajjati ti.

Katthaci sāsanaṃ. Yathāha: Idh' eva bhikkhave sama-no idha dutiyo samano ti. Katthaci okāsaṃ. Yathāha:

Idh' eva tiṭṭhamānassa devabhūtassa me sato |

Punar āyu ca me laddho evaṃ jānāhi mārīsā ti ||

Katthaci padapūraṇamattam eva. Yathāha: Idhāhaṃ bhikkhave bhuttāvi asampavārīto ti. Idha pana lokam upādāya vutto ti veditabbo.

705. Assutavā puthujjano⁶ ti. Ettha pana:

āgamādhigamābhāvā ñeyyo: Assutavā iti.

Yassa hi khandhadhātuāyatanapaccayākārasatipatṭhā-nādisu uggahaparipucchāvinicchayaarahitattā dīṭṭhipaṭise-dhako n'eva āgamo paṭipattiyā adhigantabbassa anadhiga-tattā neva adhigamo atthi so āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā iti. Svāyaṃ:

Puthūnam jananaḍḍhi kārānehi puthujjano |

puṭhujjanantogadhattā⁷ puthu cāyaṃ jano iti⁸ ||

¹ Dhs. § 999. ² Dhs. § 1002. ³ °paṇḍaka° G. ⁴ sila-vatehi M. ⁵ Dhs. § 1003. ⁶ Comp. Majjhimanikāya I. 7 and Papañcasūdanī in Trenckner's Transcript p. 22.

⁷ °gavattā M. ⁸ Sumaṅgalavil. p. 59.

So hi puthūnam nānappakāraṇaṃ kilesādīnaṃ jana-
nādīhi pi kāraṇehi puthujjano¹. Yath'āha: puthu-nānāki-
lese janentī ti puthujjanā, puthu-avihata-sakkāyaditthikā ti
puthujjanā, puthu-nānāsattahāraṇaṃ mukhullokakā ti puthu-
jjanā, puthu-sabbagatīhi avuṭṭhitā ti puthujjanā, puthu-
nānābhisankhāre abhisankharontī ti puthujjanā, puthu-
nānā-oghehi vuyhanti pe
puthu-nānā-santāpehi santappanti ti puthujjanā, puthu-
nānāpariḷāhehi pariḍayhanti ti puthujjanā, puthu-pañcasu
kāmaguṇesu rattā giddhā gathitā² mucchitā ajjhoppaṇṇā³
laggā lagitā⁴ palibuddhā ti puthujjanā, puthu-pañcahi ni-
varaṇehi āvaṭṭā⁵ nivutā ovutā⁶ pihitā paṭicchannā paṭiku-
jitā ti puthujjanā, puthūnaṃ vā gaṇanapatham atitānaṃ
ariyadhammaparammukhānaṃ⁷ nīcadhammasamācārānaṃ
janānaṃ antogadhattā ti pi puthujjanā, puthu vā ayaṃ
visuṃ yeva saṅkham gato viśamsattho silasutādiguṇayut-
tehi ariyehi janehi ti pi puthujjano. Evaṃ etehi assutavā
puthujjano ti dvīhi padehi. Ye te

Duve⁸ puthujjanā vuttā Buddhen' ādiccabandhunā |

Andho⁹ puthujjano eko kalyāṇ' eko puthujjano ti ||

dve va puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotī
ti veditabbo.

706. Ariyānaṃ adassāvī ti ādisu. Ariyā ti ārakattā
kilesehi anayena īriyanato aye īriyanato sadevakena¹⁰ ca
lokena araṇīyato Buddhā ca paccekabuddhā ca buddha-
sāvakā ca vuccanti. Buddhā eva vā idha ariyā. Yath'
āha: Sadevake bhikkhave loke
. pe

Tathāgato ariyo ti vuccatī ti.

707. Sappurisā ti. Ettha pana paccekabuddhā Tathā-
gatasāvakā ca sappurisā ti veditabbā.

Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanā purisā ti sappurisā.

¹ Comp. Burnouf Lotus 848 foll. ² gadhikā M. ³ ajjho-
sannā M. ⁴ labhitā T. ⁵ āvutā M. ⁶ ovutā M.
Comp. Milindap. p. 161. ⁷ ariyadhammukhānaṃ T. ⁸ Dve
me T. ⁹ anto M. ¹⁰ sadena T.

Sabbe vā ete dvedhā vuttā. Buddhā pi hi ariyā ca sappurisa ca paccekabuddhā buddhasāvaka pi. Yath'āha:

Yo ce kataññū katavedī dhīro kalyāṇamitto dāḥa-
bhatti ca hoti

Dukkhitaṣṣa sakkacca karoti kiccaṃ tathāvidham
sappurisaṃ vadanti ti.

Kalyāṇamitto dāḥabhatti¹ ca hoti ti. Ettāvata hi buddhasāvako vutto, kataññūtādīhi paccekabuddhā Buddhā ti. Idāni yo tesam ariyānam adassanasilo na ca dassane sādhuṅkāri so ariyānam adassāvi ti² veditabbo.

So ca cakkhunā adassāvi nāpene adassāvi ti duvidho. Tesu nāpene adassāvi idha adhippeto. Mamsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā diṭṭhā pi adiṭṭhā va honti tesam cakkhunam vaṇṇamattagahanato, na ariyabhāvagocarato³. Soṇasigāḷādayo⁴ pi ca cakkhunā ariye passanti na ca te ariyānam dassāvino.

708. Tatr'idam vatthum. Cittalapabbatavāsike kira khīnāsavattherassa upatṭhāko⁵ buddhapabbajito ekadivasam therena saddhim piṇḍāya caritvā therassa pattacivaram gahetvā piṭṭhito āgacchanto theram pucchi: 'Bhante ariyā nāma⁶ kīdisā ti?' Thero āha: 'Idh' ekacco mahallako ariyānam pattacivaram gahetvā vattapaṭivattam katvā saha caranto pi neva ariye jānāti evaṃ dujjānā āvuso ariyā ti'. Evaṃ vutto pi⁷ so neva ariyā ti aññāsi, tasmā na cakkhunā dassanam, nānadassanam eva dassanam.

Yath'āha: 'kin te, Vakkali, iminā pūtikāyena⁸ diṭṭhena. Yo kho, Vakkali, dhammam passati so maṃ passati ti⁹. Tasmā cakkhunā passanto pi nāpene ariyehi diṭṭham aniccādilakkhaṇam apassanto ariyādhiyataṇ ca dhammam¹⁰ anadhiyacchanto¹¹ ariyakaraṇadhammānam¹² ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā¹³ ariyānam adassāvi ti veditabbo.

¹ dūlavatti M. ² adassanāvi ti M. ³ ariyābhāva^o M.

⁴ soṇasigāḷādayo pi M. ⁵ dhīnāsavatherassa sa ca therassa up^o M. ⁶ ariyā nāma bhante M. ⁷ vutte Pap.

⁸ mūti^o M. ⁹ Samyutta XXII, 87, 13. ¹⁰ ādikataṇ ca kammaṃ M. ¹¹ gacchante M. ¹² ariyadhammā-

nam M. ¹³ adiṭṭhattā C. G.

709. Ariyadhammassa akovido¹ ti satipaṭṭhānādi-
bhede² ariyadhamme akusalo.

710. Ariyadhamme avinito ti. Ettha pana duvidho
vinayo nāma, ekamek'ettha pañcadhā abhāvato, tassa ayaṃ
avinito ti vuccati.

Ayaṃ³ hi saṃvaravinayo pahānavinayo ti duvidho vi-
nayo. Ettha ca duvidhe pi vinaye⁴ ekameko vinayo pañ-
cadhā bhijjati. Saṃvaravinayo pi hi silasaṃvaro satisaṃ-
varo⁵ nānasamvaro khantisamvaro viriyasamvaro ti pañca-
vidho. Pahānavinayo pi tadanāgappahānaṃ vikkhambhana-
ppahānaṃ samucchedappahānaṃ paṭipassaddhippahānaṃ
nissaraṇappahānaṃ ti pañcavidho⁶.

Tattha iminā pātimokkhasamvarena upeto hoti samupeto
ti ayaṃ silasaṃvaro, rakkhati cakkhundriyaṃ cakkhundriye
saṃvaraṃ āpajjati ti ayaṃ satisamvaro.

Yāni sotāni lokasmim (Ajitā ti Bhagavā)
sati tesam nivāraṇaṃ
sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi
paññāy' ete pithīyare ti⁷.

Ayaṃ nānasamvaro.

Khamo hoti sitassa uphassā ti ayaṃ khantisamvaro.

Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti ti ayaṃ viriya-
samvaro.

Sabbo⁸ pi cāyaṃ saṃvaro yathā sakaṃ saṃvaritabbā-
naṃ vinetabbānaṃ ca kāyaduccaritādānaṃ saṃvaraṇato⁹
saṃvaro vinayanato vinayo ti vuccati evaṃ tāva saṃvara-
vinayo pañcadhā bhijjati ti veditabbo.

711. Yathāyaṃ¹⁰ nāmarūpaparicchedādāsu vipassanā-
ñānesu paṭipakkhabhāvato, dīpāloken'eva tam assa tena
tena vipassanāñānena tassa tassa atthassa¹¹ pahānaṃ sey-
yathādaṃ nāmarūpavavatthānena sakkāyaditthiyā, paccaya-

¹ akovidho M. ² bhedo M. ³ Spiegel, Rasavāhinī p. 85.

⁴ naye T. ⁵ atisaṃvaro T. ⁶ Pahāna is the same as
vimutti, comp. Visuddhimagga p. 117. ⁷ pidhiyyare ti M.
Suttanipāta verse 1035. ⁸ sabbe T. ⁹ saṃvarato M.

¹⁰ Tath'ayaṃ M. Pap. ¹¹ anathassa T. āgassa C. G. Pap.

pariggahena ahetuvisama hetudiṭṭhīnaṃ tass'eva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathamkathibhāvassa, kalāpasamasanena ahaṃ mamā ti gāhassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaya-abhayasaññāya¹, ādinavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanāya abhiratisaññāya, muñcitukammataññānena amuñcitukāmatāya, upekhāñānena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyā² nibbāne ca paṭilomabhāvassa gotrabhunā saṅkhāranimittagāhassa pahānaṃ etaṃ tadan-gappahānaṃ nāma.

Yaṃ pana³ upacārappahānabhedena samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭṭappahāren 'eva udakapiṭṭhe sevāssa tesam tesam nīvaraṇādiddhammānaṃ pahānaṃ etaṃ vik-khambhanappahānaṃ nāma.

Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ⁴ bhāvitattā taṃ taṃ maggavato⁵ attano santāne diṭṭhigatānaṃ pahānāya ti ādinā nayena vuttassa samudaya-pakkhikassa kilesagahaṇassa⁶ accantaṃ appavattibhāvena pahānaṃ idaṃ samucchedappahānaṃ nāma.

Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ etaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nāma.

Yaṃ sabbasaṅkhatanissatattā pahīnasabbasaṅkhatam nibbānaṃ etaṃ nissaraṇappahānaṃ nāma.

712. Sabbam pi c'etaṃ pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena⁷ pahānaṃ vinayaṭṭhena vinayo tasmā pahānavinayo ti vuccati. Taṃ taṃ pahānato vū tassa tassa vinayassa sambhavato p'etaṃ pahānavinayo ti vuccati. Evaṃ pahānavinayo pi pañcadhā bhijjati ti veditabbo. Evaṃ ayaṃ saṅkhepato duvidho bhedato ca dasavidho vinayo bhinnasamvarattā pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa natthi tasmā abhāvato tassa ayaṃ avinito ti vuccati ti.

¹ Sayadassanena sabhaye atamāsaññāya M. ² oṭṭhitiyaṃ T. ³ sampana M. ⁴ ariyamattānaṃ Atthayojo.

⁵ mattavato Atthayojo. ⁶ ogaṇassa Pap. ⁷ khagaṭṭhena M.

Esa nayo sappurisānaṃ adassāvi sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto ti. Etthā pi ninnānakāraṇaṃ¹ hi etaṃ² atthato. Yathāha: ye va te ariyā te va te sappurisā, ye va te sappurisā te va te ariyā. Yo eva so ariyānaṃ dhammo so eva so sappurisānaṃ dhammo, yo eva so sappurisānaṃ dhammo so eva so ariyānaṃ dhammo. Ye va te ariyavinayā te va te sappurisavinayā, ye va te sappurisavinayā te va te ariyavinayā, ariye ti vā sappurise ti vā ariyadhamme ti vā sappurisadhamme ti vā ariyavinaye ti vā sappurisavinaye ti vā, ese se eke ekatṭhe same³ samabhāge tajjāte taññe vā ti.

713. Rūpaṃ attato samanupassatī ti⁴. Idh'ekacco rūpaṃ attato samanupassati. Yaṃ rūpaṃ so ahaṃ, yo ahaṃ taṃ rūpaṃ ti rūpaṃ ca attā⁵ ca advayaṃ samanupassati. Seyyathā pi nāma telappadīpassa⁶ jhāyato yā acci⁷ so vaṇṇo yo vaṇṇo sū acci ti acciṇ ca vaṇṇaṇ ca advayaṃ samanupassati evaṃ evaṃ idh'ekacco rūpaṃ attato pe samanupassatī ti evaṃ rūpaṃ attā ti diṭṭhipassanāya passati.

Rūpavantaṃ⁸ vā attānaṃ ti arūpā attā ti gahetvā chāyāvantaṃ rukkhāṃ viya taṃ rūpavantaṃ⁹ samanupassati. Attāni vā rūpaṃ ti arūpaṃ eva attā ti gahetvā pupphaṣmiṃ¹⁰ gandhaṃ viya attāni rūpaṃ samanupassati. Rūpasmiṃ vā attānaṃ ti arūpaṃ eva attā ti gahetvā karaṇḍake maṇiṃ viya attānaṃ rūpasmiṃ samanupassati. Vedanādisu pi es' eva nayo.

Tattha rūpaṃ attato samanupassatī ti suddharūpaṃ eva. Attā ti kathitaṃ rūpavantaṃ vā attānaṃ attāni vā rūpaṃ rūpasmiṃ vā attānaṃ vedanaṃ attato samanupassati saññaṃ sañkhāre viññānaṃ attato samanupassatī ti imesu sattasu tṭhānesu arūpaṃ attā ti kathitaṃ.

¹ kinnānā° Pap. ² ninnānakāraṇaḥ'etaṃ M. ³ sace T.

⁴ °passatī ti M. ⁵ attānaṇ corr. T. ⁶ teladīp° M.

⁷ anicci M. ⁸ Rūpavattānaṃ T. ⁹ rūpavantā T. rūpavan ti M. ¹⁰ pupphamhi M.

714. Vedanāvantam vā attānam attani vā vedanam vedanāya vā attānan ti. Evam catūsu khandhesu tiṇṇam tiṇṇam vasena dvādasasu¹ ṭhānesu rūpārūpamissako attā kathito. Tattha rūpam attato samanupassati vedanam pe² saññam saṅkhāre viññānam attato samanupassati ti imesu³ pañcasu ṭhānesu ucchedadiṭṭhi kathitā. Avasesesu sassatadiṭṭhi. Evam ettha paṇṇarasa bhavadiṭṭhiyo⁴ honti tā sabbā pi maggāvaranā na saggāvaranā paṭhamamaggavajjhā ti veditabbā.

715. Satthari kaṅkhatī⁵ ti satthu sarīre vā tassa⁶ guṇe vā ubhayattha vā kaṅkhati. Sarīre kaṅkhamāno 'dvattimsavaralakkhaṇapaṭimanditam nāma sarīram atthi nu kho natthi ti' kaṅkhati. Guṇe kaṅkhamāno 'attānāgatapaccuppannajānanasamattham sabbaññūtaññam atthi nu kho natthi ti' kaṅkhati. Ubhayattha kaṅkhamāno 'asīti-anuvyañjanavyāmappabhānuraññitāya sarīranippattiyā⁷ samannāgato sabbam ñeyyajānanasamattham sabbaññūtaññanam paṭivijjhivā ṭhito lokatārako Buddho nāma atthi nu kho natthi ti' kaṅkhati. Ayaṃ hi 'ssa attabhāve guṇe⁸ kaṅkhanato⁹ ubhayattha kaṅkhati nāma.

Vicikicchati ti ārammaṇam nicchetum asakkonto kicchati kilamati¹⁰.

716. Dhamme kaṅkhatī ti ādisu pana kilesapajahanā¹¹ cattāro ariyamaggā paṭipassaddhakilesāni cattāri sāmāñña-phalāni. Maggaphalānam ārammaṇapaccayabhūtam amatamahānibbānam¹² nāma atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto pi 'ayaṃ dhammo niyyāniko nu kho aniyyāniko ti' kaṅkhanto pi dhamme kaṅkhati nāma.

¹ vasena vā dasasu T. ² M. om. pe. ³ om. M. ⁴ M. *adās* pañcavibhavadiṭṭhiyo. ⁵ Dhs. § 1004. ⁶ om. M.

⁷ 'nippattiyā T. ⁸ guṇo C. ⁹ kaṅkhanāto T.

¹⁰ M. *inserts* Nādhimuccati ti tath' eva adhimokkham na labhati na samvasīpati (!) ti cittaṃ anāvikatvā pasiditum na sakkoti guṇesu na dasidati (!) ¹¹ 'pajahantā M.

¹² amatam nibbānam M.

Cattāro maggaṭṭhakā cattāro phalaṭṭhakā ti idaṃ saṃgharatanam. 'Atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto pi 'ayaṃ saṃgho suppaṭipanno nu kho duppaṭipanno ti' kaṅkhanto pi 'etasmim saṃgharatane dinnassa vipākaphalaṃ atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto pi saṃghe kaṅkhati nāma. 'Tisso pana sikkhā atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto pi 'tisso sikkhā sikkhitapaccayena ānisaṃso atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto pi sikkhāya kaṅkhati nāma.

717. Pubbanto ti vuccati atītāni khandhadhātāyatanāni, aparanto anāgatāni. Tattha atītesu khandhādisu 'atītāni nu kho na nu kho ti' kaṅkhanto pubbante kaṅkhati nāma, anāgatesu 'anāgatāni nu kho na nu kho ti' kaṅkhanto aparante kaṅkhati nāma, ubhayattha kaṅkhanto pubban-tāparante kaṅkhati nāma.

'Dvādasapadikāṃ paccayavattāṃ atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto idappaccayatā paṭiccasamuppannesu dhammesu kaṅkhati nāma. Tatrāyaṃ vacanattho: Imesaṃ jarāmaranādināṃ paccayā idappaccayā, idappaccayānaṃ bhavo idappaccayatā, idappaccayā eva vā idappaccayatā jātiādināṃ etaṃ adhivacanam. Jātiādisu taṃ taṃ paṭicca āgama samuppannā ti paccayasamuppannā idaṃ vuttam hoti. Idappaccayatāya vā paṭiccasamuppannesu ca dhammesu kaṅkhati ti.

718. Silenā¹ ti gosilādinā vatenā ti govatādinā vā? Silabbatenā ti tadubhayena suddhī ti kilesasuddhi paramatthasaddhibhūtaṃ vā nibbānam eva.

719. Tadekaṭṭhā² ti idha pahānekaṭṭhaṃ dhuraṃ³ imissā ca pāliyā diṭṭhikilesa⁴ vicikicchākilesa ti dve yeva āgatā. Lobho doso moho māno thīnaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti ime pana aṭṭha anāgatā āharitvā dīpetabbā.

Ettha hi diṭṭhivicikicchāsu pahīyamānāsu apāyagāminiyo lobho doso moho māno thīnaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan ti sabbe pīme pahānekaṭṭhā hutvā pahiyanti. Saha-jekaṭṭhaṃ pana āharitvā dīpetabbaṃ. Sotāpattimaggena

¹ Dhs. § 1005. ² Dhs. § 1006. ³ dūraṃ M. ⁴ diṭṭha-kilesa G.

hi cattāri dīṭṭhisahagatāni vicikicchāsahagatañ cā ti pañca cittāni pahiyanti. Tattha dvīsu asaṅkhārikadīṭṭhicittesu pahiyantesu tehi saha jāto lobho moho uddhaccam ahirikaṃ anottappan ti ime kilesā sahaṇekatṭhavasena pahiyanti, sesadīṭṭhikilesa ca vicikicchākilesa ca pahānekatṭhavasena pahiyanti. Dīṭṭhisampayuttasasaṅkhārikacittesu pi pahiyantesu tehi sahajāto lobho moho thīnam uddhaccam ahirikaṃ anottappan ti ime kilesā sahaṇekatṭhavasena pahiyanti, sesadīṭṭhikilesa ca vicikicchākilesa ca pahānekatṭhavasena pahiyanti. Evaṃ pahānekatṭhasmiṃ yeva sahaṇekatṭham labbhati ti. Idam sahaṇekatṭhakam āharitvā dipayimsu.

720. Tam sampayutto¹ ti tehi tadekatṭhehi aṭṭhaḥhi kilesaḥhi sampayutto. Vinibbhogaṃ vā katvā tena lobhena tena dosenā ti evaṃ ekekena sampayuttatā² dipetabbā. Tattha lobhe gahite moho māno thīnam uddhaccam ahirikaṃ anottappan ti ayam saṅkhārakkhandhe kilesagaṇo lobhasamyutto nāma hoti.

Dose gahite moho thīnam uddhaccam ahirikaṃ anottappan ti ayam kilesagaṇo³ dosasampayutto nāma.

Mohe gahite lobho doso māno thīnam uddhaccam ahirikaṃ anottappan ti ayam kilesagaṇo⁴ mohasampayutto nāma, māne gahite tena sah'uppanno⁵ lobho moho thīnam uddhaccam ahirikaṃ anottappan ti ayam kilesagaṇo mānasampayutto nāma. Iminā upāyena tena thīnena tena uddhaccena tena ahirikenā tena anottappena sampayutto tam sampayutto ti yojanā katabbā.

721. Tam samuṭṭhānan ti tena mohena⁶
 pe
 tena anottappena samuṭṭhitan ti attho.

Ime dhammā dassanena pahātabbā ti ettha dassanam nāma sotāpattimaggo tena pahātabbā ti attho. Tasmā pana sotāpattimaggo dassanam nāma jāto ti paṭhamam nibbānam dassanato na nu gotrabhū paṭhamataram

¹ Dhs. § 1006.

² sampayuttena T.

³ kilesagaṇe T.

⁴ kilesagaṇe T.

⁵ pahuppanno M.

⁶ lobhena M.

passatī ti no na passatī disvā kattabbakiccaṃ pana na karotī samyojanānaṃ appahānato tasmā passatī ti na vattabbo.

Yattha katthaci rājanam disvā pi paṇṇākūram datvā¹ kiccanippattiyā² adiṭṭhattā 'ajjā pi rājanam na passāmi ti' vadanto c'ettha jānapadapuriso nidassanaṃ³.

Avaseso lobho nidassanena pahīnāvaseso. Dosamoheṣu pi es' eva nayo.

Dassanena hi apāyagāmaniyā va pahīnā. Tehi pana aññe dassetum idaṃ vuttam. Tadekaṭṭhā ti tehi pāliyaṃ āgatehi tihi kilesehi sampayogato pi pahānato pi ekaṭṭhā pañca kilesā.

722. N'evadassanena na bhāvanāyā⁴ ti idaṃ samyojanādīnaṃ viya tehi tehi maggehi appahātabbatam⁵ sandhāya vuttam.

Yaṃ pana sotāpattimaggañānena abhisankhāravīññāpassa nirodhena⁶ satta bhavē⁷ ṭhapetvā anamatagge saṃsāravatte ye uppajjeyyūṃ nāmañ ca rūpañ ca etth'ete nirujjhantī ti ādinā nayena kusalādīnaṃ pi pahānaṃ anuññātaṃ. Tam tesam maggānaṃ abhāvitattā ye uppajjeyyūṃ te upanissayapaccayānaṃ kilesānaṃ pahīnattā pahīnāni⁸ imaṃ pariyāyaṃ sandhāya vuttan ti veditabbaṃ.

723. Dassanena pahātabbahetukattike⁹ ime dhammā dassanenapahātabbahetukā ti niṭṭhapetvā puna tīni samyojanāni ti ādi pahātabbe dassetvā tadekaṭṭhabhāvena hetu c'eva hetuke¹⁰ ca dassetum vuttam.

Tattha kiñcā pi dassanena pahātabbesu hetūsu lobhasahagato moho lobhena sahetuko hoti, dosasahagato dosena, lobhadosa ca mohenā ti pahātabbahetukapade p'ete saṅghaṃ gacchanti. Vicikicchāsahagato pana moho aññassa sampayuttahetuno abhāvena hetu yeva na hetuko ti. Tassa pahānaṃ dassetum ime dhammā dassanena pahātabbahetū ti vuttam.

¹ katvā M. ² nipphattiyā T. ³ nidassanā M. ⁴ Dhs. § 1008. ⁵ āyātabbatam M. ⁶ nirodhe M. ⁷ vagge M.

⁸ hīnāni T. ⁹ Dhs. § 1009. ¹⁰ sahetuke M.

724. Dutiyapade uddhaccasahagatassa mohassa pahānaṃ dassetuṃ ime dhammā bhāvanāya pahātābbahetū¹ ti vuttaṃ.

So hi attanā sampayuttadhamme sahetuke katvā piṭṭhi-vaṭṭako² jāto vicikicchāsahagato moho viya aññassa sampayuttahetuno abhāvā pahātābbahetukapadaṃ na bhajati.

Tatīyapade avasesū kusalākusalā ti puna akusalagahaṇaṃ vicikicchuddhaccasahagatānaṃ mohānaṃ saṅgahattaṃ³ ka-taṃ. Tehi sampayuttahetuno abhāvā pahātābbahetukā nāma na honti.

725. Parittārammaṇattike⁴ ārabbhā ti ārammaṇaṃ katvā. Sayāṃ hi parittā vā hontu mahaggatā vā paritte dhamme ārammaṇaṃ katvā uppannā, parittārammaṇa-mahaggate ārammaṇaṃ katvā uppannā, mahaggatārammaṇa-appamāṇe ārammaṇaṃ katvā uppannā, appamāṇā-rammaṇā⁵ te pana parittā pi honti mahaggatā⁶ pi appa-mānā pi.

726. Micchattattike⁷ anantarakānī ti anantarāyena phaladāyakānī. Mātughātakammādīnaṃ etaṃ adbhivacanaṃ Etesu hi ekasmiṃ pi kamme kate taṃ paṭibāhitvā añña-kammaṃ attano vipākassa okāsaṃ kātuṃ na sakkoti. Sine-ruppaṃ pi suvaṇṇathūpe katvā cakkavālamattaṃ vā ratanaṃ ayapākāraṃ vihāraṃ karetvā taṃ pūretvā nisin-nassa Buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa yāvajīvaṃ cat-tāro paccaye dadato pi kammaṃ etesaṃ kammānaṃ vipākaṃ paṭibāhituṃ⁸ na sakkoti. Evaṃ yāva micchādiṭṭhi niyatā ti ahetukavāda-akiriyavāda-natthikavādesu. Añña-tarā⁹ taṃ hi gahetvā tṭitaṃ puggalaṃ buddhasatam pi buddhasahassam pi bodhetuṃ na sakkoti.

727. Maggārammaṇattike¹⁰ ariyamaggaṃ ārabbhā ti lokuttaramaggaṃ ārammaṇaṃ katvā te pana parittā pi honti mahaggatā pi.

¹ Dhs. § 1011. ² piṭṭhivaddhako T. ³ sahatthaṃ T.

⁴ Dhs. § 1022. ⁵ appamānārammaṇa T. M. ⁶ ama-

haggatā G. ⁷ Dhs. § 1028. ⁸ 'bāhetuṃ M. ⁹ añña-

taraṃ corr. T. ¹⁰ Dhs. § 1031.

728. Maggahetukaniddese¹ paṭhamanayena paccayaṭṭhena hetunā maggasampayuttakānaṃ² khandhānaṃ sahetukabhāvo dassito.

Dutīyanayena maggabhūtena sammādiṭṭhisāṅkhātena hetunā sesamaggāṅgānaṃ sahetukabhāvo dassito.

Tatīyanayena magge uppannahetūhi sammādiṭṭhiyā sahetukabhāvo dassito ti veditabbo.

729. Adhipatiṃ karitvā³ ti ārammaṇādhipatiṃ katvā. Te ca kho parittadhammā va honti. Ariyasāvakaṇaṃ hi attano maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇakāle ārammaṇādhipatiṃ labbhati. Cetopariyañāṇena pana ariyasāvako parassa maggaṃ paccavekkhamāno garuṃ karonto pi attanā⁴ paṭividdhamaggaṃ viya garuṃ na karoti.

Yamakapaṭihāriyaṃ karontaṃ Tathāgataṃ disvā tassa maggaṃ garuṃ karoti ti na karoti ti? Karoti, na pana attano maggaṃ viya.

Arahā na kiñci dhammaṃ garuṃ karoti ṭhapetvā maggaṃ phalaṃ nibbānaṃ ti etthā pi ayam ev' attho.

Vīmaṃsādhipateyyenā ti idaṃ sahaajātādhipatiṃ dassetuṃ vuttaṃ. Chandaṃ hi jeṭṭhakaṃ katvā maggaṃ bhāventassa chando adhipati nāma hoti na maggo. Sesadhammā pi chandādhipatino nāma honti na maggādhipatino. Citte⁵ pi es' eva nayo. Vīmaṃsaṃ pana jeṭṭhakaṃ katvā maggaṃ bhāventassa vīmaṃsādhipati c'eva hoti maggo cā ti sesadhammā maggādhipatino nāma honti. Viriye pi es' eva nayo.

730. Uppanattikaniddese⁶ jātā ti nibbattā. Paṭiladdhattabhāvā⁷ bhūtā ti ādini tesam yeva vevacanāni. Jātā eva hi bhāvupattiyā bhūtā paccayasamyoge jātattā sañjātā. Nibbattilakkhaṇaṃ pattattā nibbattā. Upasaggena pana padaṃ vaḍḍhetvā abhinibbattā ti vuttā. Pākatabhūtā ti pātubhūtā.

¹ Dhs. § 1032. ² maggayuttānaṃ M. ³ Dhs. § 1034.

⁴ attano M. ⁵ citto T. ⁶ Dhs. § 1035. ⁷ laddhabhāvā M.

Pubbantato uddham pannā ti uppannā. Upasaggena padam vadḍhetvā samuppannā ti vuttā.

Nibbattaṭṭhen 'eva uddham ṭhitā ti utṭhitā, paccaya-samyogena utṭhitā ti samutṭhitā¹.

Puna uppannā ti vacane kāraṇaṃ hetṭhā vuttanayen eva veditabbaṃ: Uppannaṃsena saṅgahitā ti uppannakotṭhāseṇa gaṇanaṃgatā rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṇ ti idaṃ tesam sabhāvadassanaṃ duttiya-padaniddeso vuttapatisedhanayena veditabbo. Tatiyapadaniddeso uttānattho va.

731. Ayam pana tiko dvinnam addhānavasena² pūretvā dassito. Laddhokāsassa hi kammassa vipāko duvidho khaṇappatto ca appatto ca. Tattha khaṇappatto uppanno nāma, appatto cittānantare vā uppajjatu kappasatasahassātikame vā dhuvapaccayaṭṭhena natthi nāma na hoti uppādinodhammā nāma jāto. Yath' āha:

'Tiṭṭhat'evāyaṃ Poṭṭhapāda arūpi attā saññāmayo, atha imassa purisassa aññā³ va saññā uppajjanti aññā va saññā nirujjhanti ti⁴.

Ettha āruppe kāmāvacarasaññāpavattikāle kiñcū pi mūlabhavaṅgasaññā⁵ pi niruddhā. Kāmāvacarasaññāya pana niruddhakāle avassaṃ sā uppajjissati ti arūpasāṅkhato⁶ attā natthi ti saṅkhaṃ agantvā tiṭṭhat'eva nāmā ti jāto. Evam eva laddhokāsassa kammassa vipāko duvidho pe dhuvapaccayaṭṭhena natthi nāma na hoti uppādinodhammā nāma jāto⁷.

732. Yadi pana āyūhitam kusalākusalam kammaṃ sabbaṃ vipākaṃ dadeyya aññassa okāso ca na bhaveyya tam pana duvidham hoti dhuvavipākaṃ addhuvavipākāṇi ca. Tattha pañca ānantariyakammāni aṭṭha samāpattiyo cat-tāro ariyamaggā ti etaṃ dhuvavipākaṃ nāma.

¹ °samyoge T. M. ² addhānam vasena T. ³ Poṭṭha-pada arūpasāṅkhāro attā saññāmayo issa purissa aññā M.

⁴ Comp. Dīghanikāya IX, 23. ⁵ °bhavaṅganiruddhakāma° M. ⁶ °saṅkharo M. ⁷ jātā M.

Tam pana khaṇaṃ pattam pi¹ atthi appattam pi. Tattha khaṇappattam uppannaṃ nāma appattam anuppannaṃ nāma. Tassa vipāko cittānantare vā uppajjatu kappasahassātikame vā. Dhuvapaccayaṭṭhena anuppannaṃ nāma na hoti uppādinō dhammā nāma jātaṃ². Metteyyabodhisattassa maggo anuppanno nāma phalaṃ uppādinō dhammā yeva nāma jātaṃ³.

733. Atitattikaniddese⁴ atitā ti khaṇattayaṃ⁵ atikkantā. Niruddhā ti nirodhaṃ pattā. Vigatā ti vibhavaṃ gatā vigacchitā va. Vipariṇatā ti pakativijāhanena vipariṇāmaṃ⁶ gatā. Nirodhasaṅkhātāṃ atthaṃ gatā ti atthagatā. Abbhattāṃ gatā⁷ ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitāṃ. Uppajjitvā vigatā ti nibbattitvā vigacchitā⁸. Puna atitavacane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttam eva. Parato anāgatādisu pi es' eva nayo.

Atitamsena saṅgahitā ti atitakotṭhāsena gaṇanaṃ gatā. Katame te ti? Rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ. Parato anāgatādisu pi es' eva nayo.

734. Atitārammaṇattikaniddese⁹ atite dhamme ārabbhā ti ādisu parittamahaggatā va dhammā veditabbā. Te hi atitādiṃ ārabbha uppajjanti.

735. Ajjhattattikaniddese¹⁰ tesāṃ tesāṃ ti padadva-yena sabbasatte pariyādiyati. Ajjhattaṃ paccattaṃ ti ubhayaṃ niyakajjhattādhivacanaṃ¹¹. Niyakā ti attano jāta. Pātipuggalikā ti pāṭiekakassa¹² puggalassa santakā. Upādiṇṇā ti sarīraṭṭhakā. Te hi kammanibbattā vā hontu mā vā. Adinnagahitaparāmaṭṭhavasena pana idha upādiṇṇā ti vuttā. Parasattānaṃ ti attānaṃ ṭhapetvā avasesasattānaṃ. Parapuggalānaṃ ti tass' eva vevacanaṃ. Sesāṃ heṭṭhāvuttasadisam eva.

736. Tadubhayaṃ¹³ ti taṃ ubhayaṃ. Ajjhattārammaṇattikassa paṭhamapade parittamahaggatā dhammā veditabbā.

¹ khaṇapattim pi M. ² jāta M. ³ jāti M. ⁴ atinattika° M. Dhs. § 1038. ⁵ atitā atikhānatayaṃ M.

⁶ vipariṇānaṃ M. ⁷ abbhattigatā T. ⁸ pigacchitā T.

⁹ Dhs. § 1041. ¹⁰ Dhs. 1044. ¹¹ niyaka ajjhādhivac° M.

¹² ekkassa M. ¹³ Dhs. § 1046.

Dutiye appamāṇā pi, tatiye parittamahaggatā va. Appamāṇā pana kālena bahiddhā¹, kālena ajjhattam ārammaṇam na karonti.

Sanidassanattikaniddeso² uttāno yeva³.

737. Dukesu adosaniddese⁴ mettāyanavasena mettī, mettākāro mettāyanā, mettāya asitassa mettāsamaṅgino cittassa bhāvo mettāyitattam. Anudayatī ti anuddā⁵. Rakkhati ti attho. Anuddākāro anuddāyanā⁶ anuddāyitassa⁷ bhāvo. Anuddāyitattam⁸ hi tassa esanavasena⁹ hitesitā, anukampanavasena anukampā, sabbehi pi imehi padehi upacārappaṇappattā¹⁰ mettā ca vuttā. Sesapadehi lokiyalokuttaro adoso kathito.

738. Amohaniddese¹¹ dukkhe ñāṇam ti dukkhasacce paññā. Dukkhasamudaye ti ādisu pi es' eva nayo.

Etth' eva dukkhe ñāṇam savanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇāsu vaṭṭati. Tathā dukkhasamudaye.

Nirodhe pana savanapaṭivedhapaccavekkhaṇāsu. Eva tathā paṭipadāya.

Pubbante ti atitakotṭhāse¹², aparante ti anāgata-kotṭhāse, pubbantāparante ti tadubhaye.

Idappaccayatā paṭiccasamuppannesu dhammesu ñāṇam ti ayam paccayo¹³. Idam paṭicca¹⁴ idam nibbattan ti evam paccayesu ca paccayuppannadhammesu ca ñāṇam.

739. Lobhaniddese¹⁵ pi heṭṭhā anāgatānam padānam ayam attho.

Raṇjanavasena¹⁶ rāgo, balavarañjanatṭhena sārāgo. Visayesu sattānam anunayanato anunayo. Anurujjhati ti anurodho. Kāmeti ti attho. Yattha katthaci bhava

¹ bahiddham M. ² Dhs. § 1050. ³ yevā ti M.

⁴ Dhs. § 1056. ⁵ anuddhā^o M. ⁶ anuddhāyanā M.

⁷ anuddhātayitassa M. ⁸ anuddhāyidattam M. ⁹ es'

eva nayo M. ¹⁰ upacārappaṇā T. ¹¹ Dhs. § 1057.

¹² koṭṭhase C. ¹³ Idam paccayuppannam M. *alld.*

¹⁴ Idam mam paṭicca T. ¹⁵ Dhs. § 1059. ¹⁶ Rajana-

vasena T.

sattā etāya nandanti sayam vā nandatī ti nandī. Nandī ca sū rañjanatthēna¹ rūgo cā ti nandīrāgo.

Tattha ekasmiṃ ārammaṇe sakim uppannā taṇhā nandī, punappuna uppajjamānā nandīrāgo ti vuccati. Cittassa sārāgo ti. Yo heṭṭhā balavarañjanatthēna sārāgo ti vutto so na sattassa, cittass' eva so rūgo ti attho².

740. Icchanti etāya ārammaṇāni ti icchā, bahalakile-sābhāvena³ mucchanti⁴ etāya pāṇino ti mucchā, gilitvā pariniṭṭhapetvā gahanavasena ajjhosānam, iminā sattā gijjhanti, gedham āpajjanti ti gedho, bahalatthēna vā gedho, gedham vā pana vanasaṇḍan ti hi⁵ bahalatthēn' eva vuttam. Anantarapadam upasaggēna⁶ vadḍhitam sabbato bhāgena vā gedho ti paligedho, sajjanti⁷ etenā ti saṅgo, lagganatthēna vā saṅgo, osīdanatthēna paṅko, ākaḍḍhanavasena ejā⁸. 'Ejā imam purisam parikaḍḍhati' tassa tass'eva bhavassa abhinibbattiya ti hi vuttam.

Vañcanatthēna māyā. Vaṭṭasmiṃ sattānam jananatthēna janikā⁹. Taṇhā janeti purisam cīttam assa vidhāvati ti vuttam. Vaṭṭasmiṃ satte dukkhena saṃyojayamānā janeti ti sañjananī, ghaṭanātthēna¹⁰ sibbanī¹¹. Ayam hi vaṭṭasmiṃ satte cutipatisandhivasena sibbati ghaṭeti¹² tunnakāro¹³ viya pilotikāya pilotikam, tasmā ghaṭanātthēna sibbanī¹⁴ ti vuttā. Anekappakārakam visayajālam taṇhāvinipphanditanivesasaṅkhātā¹⁵ vā jālam assā atthī ti jālinī, ākaḍḍhanātthēna siḅhasotā saritā viyā ti saritā¹⁶. Allatthēna¹⁷ vā saritā. Vuttam h'etam:

Saritāni sinehitāni ca

somanassāni bhavanti jantuno ti¹⁸.

Allāni c'eva siniddhāni cā ti ayam h'ettha attho.

¹ rajanatthēna T. ² cittacittass'eva sesarāgo ti attho T.

³ balava° M. ⁴ muñcanti M. ⁵ vanasaddhan ti hi T.

⁶ upasaggavasena M. ⁷ sañjanti M. ⁸ jajā M.

⁹ janitā M. ¹⁰ ghaṭṭan° M. ¹¹ sibbini M. ¹² ghaṭ-

ṭeti M. ¹³ kunnakāro C. G. ¹⁴ sibbini M. Comp.

Suttanipāta 1040. ¹⁵ taṇhāvippho° T. ¹⁶ Comp. An-

guttara IV, 199, 1. ¹⁷ sallatthēna C. G. ¹⁸ Dham-

map. verse 341.

741. Visatā ti visattikā, visavā ti visattikā, visālā ti visattikā, visakkatī ti visattikā, visamvādikā ti visattikā, visam haratī ti visattikā, visamūlā ti visattikā, visaphalā ti visattikā, visaparibhogā ti visattikā, visappatī¹ ti visattikā, visatā vā pana sā tanhā, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme kule gaṇe visatā vitthata ti visattikā. Anayavyasanāpādanatṭhena² kumbhānubandhanasuttakam³ viyā ti suttam vuttam h'etam. Suttakan ti kho bhikkhave nandirāgass' etam adhivacanan ti.

Rūpādisu vitthananatṭhena visatā⁴, tassa tassa paṭilābhatāya satte āyūhāpeti ti āyūhanī, ukkaṇṭhitum appadānato⁵ sahāyatṭhena dutiyā. Ayam hi sattānam vaṭṭasamim ukkaṇṭhitum na deti, gatagatatṭhena⁶ piyasahāyo viya abhiramāpeti. Ten' eva vuttam:

Tanḥādutiyo puriso dīgham addhānam samsaram⁷
Itthabhāvaññathābhāvam samsāram nātivattati ti⁸.

742. Panidhānakavasena paṇidhi. Bhavanetti ti bhavarajju. Etāya hi sattā rajjuyā gīvāya baddhā⁹ goṇā viya icchicchitam ṭhānam nīyanti. Tam tam ārammanam vanati¹⁰ bhajati alliyati ti vanam, yācati¹¹ vā ti vanam. Vanatho¹² ti vyañjanena padam vadḍhitam. Anattharukkhānam¹³ vā samutṭhāpanatṭhena gahanatṭhena ca vanam viyā ti vanam balavatanḥāy'etam nāma. Gahanataratṭhena pana tato balavatāro vanatho¹⁴ nāma. Tena vuttam:

Vanam chindatha mā rukkham, vanato jāyate bhayam.
Chetvā vanañ ca vanathanā ca nibbanā hotha bhikkhave ti¹⁵.

743. Santhavanavasena santhavo samsaggo ti attho.

¹ vissappatī T. ² Aniyavyāsana vā panatṭhena M. ³ kumbhānubaddhas^o T. kumbhānubandhasuttakā M. ⁴ Rūpādisu ettha tatṭhena vis^o T. ⁵ āpādānato M. ⁶ °gatatṭhāne M. ⁷ samsāram T. ⁸ Suttanipāta verse 740. ⁹ bandhā M. ¹⁰ vanti C. ¹¹ yāti ti M. vāyati corr. T. ¹² vanato M. ¹³ Anatthadukkhānam M. ¹⁴ balavatarā vanato M. ¹⁵ Dhp. verse 283.

So duvidho taṇhāsanthavo mettisanthavo¹ ca, tesu idha taṇhāsanthavo adhippeto.

Sinehavasena sineho, ālayakaraṇavasena apekkhatī ti apekkhā. Vuttam pi c'etaṃ: Imāni te deva caturāsīti nagarasahassāni Kusāvatarājadhānipamukhāni², ettha devachandaṃ janehi, jivite³ apekkhaṃ karohi ti ālayaṃ karohi ti ayaṃ h'ettha attho.

Pāṭiekkhe pāṭiekkhe ārammaṇe bandhatī ti paṭibandhu. Ñātakatṭhena vā pāṭiekkko bandhū ti pi paṭibandhu. Niccasannissitatṭhena hi sattānaṃ taṇhāsamo bandhu nāma natthī ti. Ārammaṇānaṃ asanato āsā. Ajjhottharaṇato c'eva tittim anupagantvā va paribhuñjanato cū ti attho. Āsimsanavasena āsimsanā, āsimsitabhāvo āsimsitattam. Idāni tassā pavattiṭṭhānaṃ dassetuṃ rūpāsā ti ādi vuttam. Tattha āsimsanavasena āsāya atthaṃ gahetvā rūpe āsā rūpāsā ti evaṃ nava padāni vedittabbāni.

744. Ettha ca purimāni pañca pañca kāmagaṇavasena vuttāni, parikkhāralobhavasena⁴ chaṭṭhaṃ, taṃ visesato pabbajitānaṃ tato⁵ parāni tīni atittiyavattthivasena gahatṭhānaṃ. Na hi tesāṃ dhanaputtajivitehi aññaṃ piyatarāṃ atthi. 'Idaṃ mayhaṃ etaṃ mayhaṃ ti vā, asukena me idaṃ dinnāṃ idaṃ dinnāṃ ti vā' evaṃ sante jappāpeti ti jappā. Parato dve padāni upasaggena vadḍhitāni, tato paraṃ aññaṃ akārena⁶ vibhajituṃ āradḍhattā puna jappā ti vuttam. Jappanākāro jappanā, jappitassa bhāvo⁷ jappitattam. Punappuna visaye lumpati ākaḍḍhatī ti loluppo. Loluppassa bhāvo loluppaṃ, loluppākāro loluppaṇā. Loluppasamaṅgino bhāvo loluppāyitattam.

745. Puñcikatā ti⁸. Yāya taṇhāya lābhatṭhānesu pucchāṃ cālayamānāsu nakhā viya kampamānā vicaranti tassā kampamānāya taṇhāya nāmaṃ. Sādhū manāpe visaye kāmētī ti sādhuḥkamyō⁹, tassa bhāvo sādhuḥkamyatā.

¹ pattasanthavo M.

² 'rājadhāni° M.

³ vijite M.

⁴ parikkhāya° M.

⁵ pabbajitā nātato T.

⁶ aññākā-

rena T.

⁷ jappitabhāvo T.

⁸ puñcam vikatā ti T.

pucañcikaka G. pucchakatā ti M.

⁹ 'kāmo M.

Mātā mātucchā ti ādike ayuttatṭhāne rāgo ti adhamma-rāgo, yuttatṭhāne pi balavā hutvā uppannalobbo visama-lobbo, rāgo visaman ti ādi vacanato vā yuttatṭhāne vā ayuttatṭhāne vā uppanno chandarāgo adhammatṭhāne adhammarāgo, visamatṭhena visamalobbo ti veditabbo. Ārammaṇānam nikāmanā nikanti, nikāmanākāro nikāmanā, patthanakavasena patthanā, pihāyanavasena pihanā¹, suṭṭhu patthanā sampatthanā, pañcasu kāmā-guṇesu taṇhā kāmataṇhā, rūpārūpabhava taṇhā bhavataṇhā, ucchedasaṅkhāte vibhave taṇhā vibhavataṇhā, suddhe rūpabhavasmiṃ yeva taṇhā rūpataṇhā, arūpabhava taṇhā arūpataṇhā, ucchedaditṭhisahagato rāgo ditṭhirāgo, nirodhe taṇhā nirodhataṇhā, sadde taṇhā saddataṇhā. Gandhataṇhādīsu pi es' eva nayo.

746. Oghādayo vuttatthā va kusalaḍḍhamme āvaratī ti āvaraṇam, chadanavasena chadanam, satte vaṭṭasmiṃ bandhatī ti bandhanam, cittaṃ upagantvā kilissati kilīṭṭham² karotī ti upakkilesa, thāmagataṭṭhena anusetī ti anusayo, upajjamānā cittaṃ pariyuṭṭhātī ti pariyuṭṭhānam, upajjitum appadānena kusalavāraṃ gaṇhātī ti attho.

Corā magge pariyuṭṭhimsu, dhuttā magge pariyuṭṭhimsū ti ādisu hi maggaṃ gaṇhimsū ti attho. Evam idhā pi gahanatṭhe³ pariyuṭṭhānam veditabbam.

747. Palivethanaṭṭhena⁴ latā viyā ti latā.

Latā ubbhijja tiṭṭhatī ti⁵
āgataṭṭhāne pi ayaṃ taṇhā latā va vuttā.

Vividhāni vatthūni icchatī ti vevicchaṃ, vaṭṭadukkhassa mūlan ti dukkhamūlaṃ, tass' eva dukkhassa nidānan ti dukkhanidānam, taṃ dukkhaṃ ito pabhavati ti dukkhappabhavo, bandhanaṭṭhena pāso viyā ti pāso, mārassa pāso mārappāso, duruggilanaṭṭhena baḷisaṃ viyā ti baḷisaṃ, mārassa baḷisaṃ mārabaḷisaṃ. Taṇhābhūta mārassa visayaṃ nātikkamanti, tesam upari māro vasam vatteti ti iminā pariyāyena mārassa visayo ti māra-

¹ pi bhanā T. ² samkilīṭṭham M. ³ gahanaṭṭhena T. M.

⁴ vedhanaṭṭho M. ⁵ Dhammap. verse 340.

visayo, nandanatthēna¹ taṇhā va nanditaṇhā, nadi-
ajjhottharanatthēna taṇhā va jālaṃtaṇhā². Yathā suna-
khā gaddulabaddhā yadicchakam niyyanti evaṃ taṇhābad-
dhā³ sattā ti dalhabandhanatthēna gaddulaṃ viyā ti
gaddulaṃtaṇhā. Duppūranatthēna taṇhā va samuddo
ti taṇhāsamuddo.

748. Dosaniddese⁴ anattam me acarī ti avadḍhim
me⁵ akāsi. Iminā upāyena sabbapadesu pi attho veditabbo.

Atthāne vā pana āghāto ti akāraṇe kopo. Ekacco hi
devo ativassati ti kuppati, na vassati ti kuppati, suriyo
tappati ti kuppati, na tappati ti kuppati, vāte vāyante pi
kuppati avāyante pi kuppati, sammajjitum asakkonto bo-
dhipaṇṇānaṃ kuppati, cīvaram pārupitum asakkonto vā-
tassa kuppati, upakkhalitvā khānukassa kuppati, idaṃ san-
dhāya vuttam. Atthāne vā pana āghāto jāyati ti tattha
hetthā navasu tñānesu satte ārabba uppannattā kamma-
pathabhedo hoti. Atthānāghāto pana saṅkhāresu uppanno
kammapathabhedam na karoti, cittaṃ āghātento uppanno
ti cittassa āghāto, tato balavataro paṭighāto, paṭi-
haññanavasena paṭighaṃ, paṭivirūjhati ti paṭivirodho.
Kuppanavasena kopo. Pakopo sampakopo ti upasaggava-
sena padaṃ vadḍhitam. Dussanavasena doso. Padoso
sampadoso ti upasaggavasena padaṃ vadḍhitam. Cit-
tassa pana vyūpatti ti cittassa vipannattā viparivatta-
nākāro. Manam padussayamāno uppajjati ti manopa-
doso. Kujjhanavasena kodho, kujjhanākāro kujjhanā,
kujjhanabhāvo kujjhitattam. Idāni akusalaniddese vut-
tanayaṃ dassetum doso dussanā ti ādi vuttam, tasmā
yo evarūpo cittassa āghāto

. pe
kujjhitattan ti ca idha vutto doso dussanā ti ādinā va na-
yena hetthā vutto ayaṃ vuccati doso ti. Evam ettha yojanā
kātabbā, evaṃ hi satī punaruttadoso⁶ paṭisedhito hoti.

¹ sandanatthēna C. G. T. chandanatthēna M. ² taṇhā-
jālaṃ M. ³ bandhā M. ⁴ Dhs. § 1060. ⁵ avud-
dhi me M. ⁶ punarutti° M.

749. Mohaniddeso¹ amohaniddese vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Sabbākārena pan'esa Vibhaṅgaṭṭhakathāya² āvibhavissati.

750. Tehi dhammehi ye dhammā sahetukā³ ti tehi hetudhammehi ye aññe hetudhammā vā na hetudhammā vā te sahetukā. Ahetukapade⁴ pi es' eva nayo.

Ettha ca hetu hetu yeva ca hoti tīṇaṃ vā ekato upattiyāṃ sahetuko ca, vicikicchuddhaccasahagato pana moho hetu ahetuko.

Hetusampayuttadukaniddese⁵ pi es' eva nayo.

751. Saṅkhatadukaniddese⁶ purimaduke vuttaṃ⁷. Asaṅkhatadhātum sandhāya yo eva so dhammo ti ekavacanāniddeso kato. Purimaduke pana bahuvacanavasena pucchāya uddhaṭattā ime dhammā appaccayā⁸ ti pucchānusandhinayena bahuvacanāṃ kataṃ.

Ime dhammā sanidassanā⁹ ti ādisu es' eva nayo.

752. Kenaci viññeyyadukaniddese¹⁰ cakkhuvīññeyyā ti cakkhuvīññānena vijānitabbā. Sesapadesu pi es' eva nayo.

Ettha ca kenaci viññeyyā ti cakkhuvīññānādisu kenaci cakkhuvīññānena vā sotaviññānena vā vijānitabbā. Kenaci na viññeyyā ti ten 'eva cakkhuvīññānena vā sotaviññānena vā na vijānitabbā. Evaṃ sante dvinnāṃ pi padānaṃ atthanānattato duko hoti ti. Heṭṭhā vuttattā ye te dhammā cakkhuvīññeyyā na te dhammā sotaviññeyyā ti ayam duko na hoti. Rūpaṃ pana cakkhuvīññeyyaṃ, saddo na cakkhuvīññeyyo ti imaṃ atthaṃ gahetvā ye te dhammā cakkhuvīññeyyā na te dhammā sotaviññeyyā. Ye vā pana te dhammā sotaviññeyyā na te dhammā cakkhuvīññeyyā ti ayam eko duko ti veditabbo. Evaṃ ekekaṇḍriyamūlake cattāro cattāro katvā vīsati dukā vibhattā ti veditabbā.

¹ Dhs. § 1061. ² kathāya T. ³ Dhs. § 1073. ⁴ Dhs. § 1074. ⁵ Dhs. § 1095 and foll. ⁶ Dhs. § 1085, 1086. ⁷ vattaṃ M. ⁸ apaccayā M. Dhs. § 1084. ⁹ Dhs. § 1087 and foll. ¹⁰ Dhs. § 1095.

753. Kim pana manoviññāpena kenaci viññeyyā kenaci na viññeyyā natthi ten'ettha dukā na vuttā ti? Na¹ natthi. Vavatthānābhāvato pana na vuttā. Na hi tathā cakkhu-viññāpena aviññeyyā evā ti vavatthānam atthi. Evaṃ ca manoviññāpenā pi ti vavatthānābhāvato ettha dukā na vuttā. Manoviññāpena pana kenaci viññeyyā c'eva aviññeyyā cā ti ayam attho atthi. Tasmā so avutto pi yathā lābhava-sena veditabbo.

Manoviññāpan ti hi saṅkham gatehi kāmāvacaradham-mehi kāmāvacaradhammā eva tāva kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Tehi yeva rūpāvacarādi dhammā pi kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Rūpāvacarehi pi kāmāvacarā kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Teh'eva rūpāvacarādayo pi kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Arūpāvacarehi pana kāmāvacarā rūpāvacarā aparīyāpannā ca neva viññeyyā. Arūpāvacarā pana kehici viññeyyā kehici aviññeyyā te pi kecid eva viññeyyā keci aviññeyyā. Aparīyāpannehi kāmāvacarādayo neva viññeyyā, aparīyāpannā pana nibbā-nena aviññeyyattā kehici viññeyyā kehici aviññeyyā te pi ca maggaphalānam aviññeyyattā kecid eva viññeyyā keci aviññeyyā ti.

754. Āsavaniddese² pañcakāmaguniko rāgo kāmāsavo nāma. Rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikan ti sassa-taditthisahajāto rāgo bhavavasena patthanā bhavāsavo nāma. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhāsavo nāma. Aṭṭhasu ṭhā-nesu aññānam avijjāsavo nāma. Tattha tattha āgatesu pana āsavesu asammohatthā³ ekavidhādibhedo veditabbo.

Atthato h'ete cira parivāsiyaṭṭhena āsavā ti evaṃ eka-vidhā va honti. Vinaye⁴ pana diṭṭhadhammikānam āsa-vānam samvarāya samparāyikānam āsavānam paṭighātāyā ti duvidhena āgatā. Suttante saḷāyatane tāva tayo me āvuso āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo⁵ ti ti-vidhena āgatā.

Nibbedhikapariyāye⁶: atthi bhikkhave āsavā nirayagāmi-

¹ no M. ² Dhs. § 1096. ³ asammohattham T. ⁴ Comp. Papañcasūdanī l. l. ⁵ Dhs. § 1097, 1098, 1100. ⁶ Comp.

niyā, atthi āsavā tiracchānāyonigāminiyā, atthi āsavā pettivisayagāminiyā, atthi āsavā manussalokagāminiyā, atthi āsavā devāloka-gāminiyā ti pañcavidhena āgatā. Chakka-nipāte Āhuneyyasutte¹: Atthi bhikkhave āsavā samvārā pahātabbā, atthi āsavā patisevanā pahātabbā, atthi āsavā adhi-vāsana pahātabbā, atthi āsavā parivajjanā pahātabbā, atthi āsavā vinodanā pahātabbā, atthi āsavā bhāvanā pahātabbā ti chabbidhena āgatā.

Sabbāsavapariyaye dassanā pahātabbehi saddhim satta-vidhena āgatā. Idha pan' ete kāmāsavādibhedato catub-bidhena āgatā, tatrāyaṃ vacanatto pañcakāmaguṇasaṅkhāte kāme āsavo kāmāsavo.

Rūpārūpasāṅkhāte kammato ca uppattito ca duvidhe pi bhavē āsavo bhavāsavo, diṭṭhi eva āsavo diṭṭhāsavo, avijjā va āsavo avijjāsavo.

755. Kāmesū² ti pañcasu kāmāguṇesu kāmācchando ti kāmāsaṅkhāto chando na kattukamyatācchando na dhammachando. Kāmanavasena rajjanavasena ca kāmo yeva rūgo kāmarūgo, kāmanavasena nandanavasena ca kāmo va nandi ti kāmānandi, evaṃ sabbattha kāmāṭṭhaṃ vi-ditvā taṇhāyanatṭhena kāmataṇhā, sinehanatṭhena kāmā-sineho, paridahanatṭhena kāmāpariḷāho, mucchanatṭhena kāmā-mucchā, gilitvā pariniṭṭhāpanatṭhena kāmā-majjhosaṇaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ vuccati ti atṭhahi padehi vibhatto kāmāsavo nāma vuccati.

756. Bhavesu bhavacchando³ ti rūpārūpabhavesu bhavapatthanāvasena pavatto chando bhavacchando. Sesapadāni pi iminā va nayena veditabbāni.

757. Sassato loko ti vā⁴ ti ādīhi dasah'ākārehi⁵ diṭṭhippabhedo va vutto. Tattha sassato loko ti ettha khandhapañcakaṃ loko ti gahetvā ayaṃ loko nicco dhuvo sabbakāliko ti gahetvā ayaṃ loko nicco dhuvo sabbakāliko ti gaṇhantassa sassatan ti gahaṇakārapavattā diṭṭhi.

¹ Comp. Majjhimanikāya I, p. 7—11.

² Dhs. § 1097.

³ Dhs. § 1098.

⁴ Dhs. § 1099.

⁵ das' ārahārehi M.

Asassato ti tam eva lokam ucchijjati¹ vinassati ti gaṇhantassa ucchedagaṇaṇakārapavattā diṭṭhi.

Antavā ti parittakasiṇalābhino supparamatte vā sarāva-matte vā kasīṇe samāpannassa anto samāpattiyam pavattitarūpārūpadhamme loko ti ca kasināparicchedantena antavā ti ca² gaṇhantassa antavā loko ti gaṇaṇakārapavattā diṭṭhi.

Sā sassatadiṭṭhi pi hoti ucchedadiṭṭhi pi. Vipulakasiṇalābhino pana tasmim kasīṇe samāpannassa anto samāpattiyam pavattitarūpārūpadhamme loko ti ca kasināparicchedantena³ ca ananto ti gaṇhantassa anantavā loko ti ca gaṇaṇakārapavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhi pi hoti ucchedadiṭṭhi pi.

Tam jīvam tam sarīran ti bhedanadhammassa sarīrass' eva jīvan ti gahitattā sarīre ucchijjamāne jīvam pi ucchijjati ti ucchedagaṇaṇakārapavattā diṭṭhi. Dutiyapadesasarirato aññassa jīvassa gahitattā sarīre ucchijjamāne pi jīvam na ucchijjati ti sassatagaṇaṇakārapavattā diṭṭhi. Hoti Tathāgato ādisu pana satto Tathāgato nāma so param maraṇā hoti ti gaṇhato paṭhamā sassatadiṭṭhi, na hoti ti gaṇhato dutiyā ucchedadiṭṭhi, hoti ca na ca hoti ti gaṇhato tatiyā ekaccasassatadiṭṭhi, neva hoti na na hoti ti gaṇhato catutthā amarāvikkhepaditṭhi. Ime dhammā āsavā ti ime kāmāsavā ca bhavāsavā⁴ ca rūgavasena ekato katvā saṅkhepato tayo vitthārato cattāro dhammā āsavā nāma.

758. Yo pana brahmāṇam vimānakapparuḥkhaābharaṇesu chandarāgo uppajjati so kāmāsavo nāma hoti na hoti ti? Na hoti. Kasmā? Pañca kāmāgunikassa rūgassa idh' eva pahinattā hetu gocchakam pana patvā lobho hetu nāma hoti, gandhagocchakam patvā abhijjhākāyagandho nāma, kilesagocchakam patvā lobho kilesa nāma hoti. Diṭṭhisahajato pana rūgo kāmāsavo hoti na hoti ti? Diṭṭhirāgo nāma hoti. Vuttam h'etaṃ: Diṭṭhirāgaratte purisapuggale dinnam dānam na mahapphalam hoti na

¹ uppajjati T. ² om M. ³ paricchedam tena ca T.

⁴ kāmāsavañ ca bhavāsavañ ca M.

mahānisamsam. Ime pana āsave kilesapaṭipāṭiyā pi āharitum vaṭṭati maggapaṭipāṭiyā pi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmāsavo anāgāmi maggena pahīyati, bhavāsavo arahattamaggena, diṭṭhāsavo sotāpattimaggena, avijjāsavo arahattamaggena, maggapaṭipāṭiyā sotāpattimaggena diṭṭhāsavo pahīyati, anāgāmi maggena kāmāsavo, arahattamaggena bhavāsavo avijjāsavo cā ti.

Samyojanesu mānaniddese¹ seyyo 'ham asmī ti māno ti uttamatṭhena ahaṃ seyyo ti evaṃ uppannamāno. Sadiso 'ham asmī ti samasamatṭhena ahaṃ sadiso ti evaṃ uppannamāno. Hīno 'ham asmī ti lāmakatṭhena ahaṃ hīno ti evaṃ uppannamāno evaṃ seyyamāno sadisamāno hīnamāno ti ime tayo mānā tiṇṇaṃ janānaṃ uppajjanti. Seyyassā pi hi ahaṃ seyyo sadiso hīno ti tayo mānā uppajjanti sadisassā pi hīnassā pi.

Tattha seyyassa seyyo māno va yathāvamāno, itare dve ayathāvamānā, sadisassa sadisamāno va, hīnassa hīnamāno va yathāvamāno, itare dve ayathāvamānā.

Iminā kiṃ kathitaṃ? Ekassa tayo mānā uppajjanti ti kathitaṃ. Khuddakavatthuke pana paṭhamakamānabhājanīye eko māno tiṇṇaṃ janānaṃ uppajjati ti kathito.

Mānakaraṇavasena va² māno maññanā maññitattan ti ākārabbhāvaniddesā.

Ussitatṭhena³ unṇati yass' uppajjati taṃ puggalaṃ. Unṇāmeti ukkhipitvā ṭhapeti ti unṇamo, samussitatṭhena dhajo, ukkhipanaṭṭhena cittaṃ sampaggaṇhāti ti sampaggāho.

Ketu vuccati bahūsu dhajesu accuggatadhajo māno pi punappuna uppajjamāno aparāpare⁴ upādāya accuggatatṭhena ketum viyāti ketuketum icchati ti ketukamyatassa bhāvo ketukamyatā, sū pana cittassa na attano. Tena vuttam: Ketukamyatā cittassā ti. Mānasampayuttaṃ hi cittaṃ ketum icchati, tassa ca bhāvo ketusaṅkhato māno ti.

¹ Dhs. § 1116.

² om. M.

³ Maggatiṭṭhena T.

⁴ parāpare M.

759. Issāniddese¹ yā paralābhasakkāragarukāramānana-vandanapūjanāsu issū ti yā etesu paresu lābhādisu kiṃ iminā imesan ti parasampattikhiyyanalakkhaṇā issā. Tattha lābho ti cīvarādīnaṃ catunnaṃ paccayānaṃ paṭilābho. Issukī hi puggalo parassa taṃ lābhaṃ khiyyati. 'Kiṃ imassa iminā ti icchati' sakkāro² ti. Tesam yeva paccayānaṃ sukatānaṃ sundarānaṃ paṭilābho garukāro ti garukiriyākaraṇaṃ. Mānanan ti manena piyākaraṇaṃ, vandanān ti pañcapaṭiṭṭhitena vandanāṃ, pūjanā ti gandhamālādīhi pūjanā. Issākāraṇāvāsena issā, issākāro issāyanaṃ, issāyitabhāvo issāyitattam, usuyyanādīni issādivevacanāni. Imissā pana issāyanakhiyyanalakkhaṇaṃ āgārikaṇa pi anāgārikaṇa pi dīpetabbam. Agāriyo hi ekacco kasivanijjādisu³ aññatarena ājīvena attano purisakāraṃ nissāya bhaddakam yānaṃ vā vāhanaṃ vā labhati, aparo tassa alābhattiko⁴ tena lābhena na tussati. 'Kadā nu kho esa imissā sampattiyā parihāyitvā kapaṇo hutvā carissati' ti cintetvā yadā taṃ ekena kāraṇena tasmiṃ tūya sampattiyā parihīno attamano hoti anāgāriyo pi eko issāmanako aññaṃ attano sutapariyattiādīni nissāya uppannalābhādisampattiṃ disvā 'kadā nu kho eso⁵ imchi lābhādīhi parihāyissati' ti cintetvā yadā naṃ ekena kāraṇena parihīnaṃ passati tadā attamano hoti evaṃ parasampattikhiyyanalakkhaṇaṃ⁶ issā ti veditabbā.

760. Macchariyaniddese⁷ vatthuto macchariyadassanattam pañca macchariyāni āvāsamacchariyan ti ādi vuttam. Tattha āvāse macchariyaṃ āvāsamacchariyaṃ. Sesapadesu pi es' eva nayo.

Āvāso⁸ nāma sakalārāmo pi pariveṇaṃ pi ekovarako pi rattitṭhānalenādīni⁹ pi. Tesu vasantā sukhaṃ vasanti, paccaye labhanti, eko bhikkhu vattasampannass' eva pesalassa¹⁰ bhikkhuno tattha āgamaṇaṃ na icchati, āgato pi

¹ Dhs. § 1121. ² sakkārā M. ³ kathiṇavan° M. ⁴ alābhatthiko C. T. ⁵ eko T. ⁶ sampattikkhiyo° M. ⁷ Dhs. § 1122. Comp. Puggalapaññatti II, 3. ⁸ āvāse M.

⁹ rattitṭhānadivāṭhānādīni M. rattilenādīni T. ¹⁰ pesa-
kalassa M.

khippam gacchatū ti cinteti, idaṃ āvāsamacchariyaṃ nāma. Bhaṇḍanakāraḍādinam pana tattha vāsam anicchato āvāsamacchariyaṃ na hoti.

761. Kulaṃ ti upaṭṭhākakulam¹ pi nātikulam pi. Tattha aññassa upasaṅkamanam anicchato² kulamacchariyaṃ hoti. Pāpapuggalassa pana upasaṅkamanam anicchato pi macchariyaṃ nāma na hoti. So hi tesam pasāda-bhedāya³ paṭipajjati. Pasādam rakkhituṃ samatthass'eva pana bhikkhuno tattha upasaṅkamanam anicchato macchariyaṃ nāma hoti.

762. Lābho⁴ ti catupaccayaalābho va. Taṃ aññasmim sīlavante labhante yeva mā labhatū ti⁵ cintentassa lābhamacchariyaṃ hoti. Yo ca pana saddhādeyyam⁶ vini-pāseti aparibhogadupparibhogādivasena vināseti pūtibhāvam gacchantam pi aññassa na deti taṃ disvā sace imaṃ esa na labheyya añño sīlavū labheyya paribhogam gaccheyyā ti cintentassa macchariyaṃ nāma natthi.

763. Vaṇṇo nāma sarīravāṇṇo pi guṇavaṇṇo pi. Tattha sarīravāṇṇamaccharī puggalo⁷ paro pāsādiko rūpavā ti vutte⁸ na kathetukāmo hoti guṇavaṇṇamaccharī sīlena dhutaṅgena paṭipadāya ācārena vaṇṇam na kathetukāmo hoti.

764. Dhammo ti pariyattidhammo ca paṭivedhadhammo ca. Tattha ariyasāvaka paṭivedhadhammam na maccharāyanti attanā patividdhadhamme sadevakassa lokassa paṭivedam icchanti, taṃ pana paṭivedham pare jānantū ti icchanti.

Tantidhamme yeva pana dhammamacchariyaṃ nāma hoti, tena samannāgato puggalo yaṃ gūḷhaṃ ganthaṃ vā kathāmaggaṃ vā jānāti taṃ aññaṃ na jānāpetukāmo hoti. Yo pana puggalam upaparikkhitvā dhammānuggahena dhammam vā upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti ayaṃ dhammamaccharī nāma na hoti. Tattha ekacco puggalo lolo⁹ hoti, kālena samano hoti, kālena brāhmaṇo,

¹ upaṭṭhānak° T. ² aniccato M. ³ pasādābhed° M.

⁴ lobho M. ⁵ labhantū ti M. ⁶ saddāsēyyam M.

Comp. Dhammap. p. 395. ⁷ kiriyavaṇṇe macchapuggalo M.

⁸ vuttam M. ⁹ lobho M.

kalena nigaṇṭho. Yo hi bhikkhu ayaṃ puggalo paveni-
āgataṃ tantim saṇhaṃ sukhumaṃ dhammantaraṃ bhin-
ditvā ālulissatī ti na deti ayaṃ puggalaṃ upaparikkhitvā
dhammānuggahena na deti nāma. Yo pana ayaṃ dhammo
saṇhasukhumo sacāyaṃ puggalo gaṇhissati aññaṃ vyūka-
ritvā attānaṃ āvikatvā nassissati ti na deti ayaṃ dham-
maṃ upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti nāma.

Yo pana sac'āyaṃ imaṃ dhammaṃ gaṇhissati amhākaṃ
samayaṃ bhinditum samattho bhavissatī ti na deti ayaṃ
dhammaccharī yeva nāma.

765. Imesu pañcasu macchariyesu āvāsamacchariyena tāva
yakkho vā peto vā hutvā tass' eva āvāsassa saṅkāraṃ sī-
sena ukkhipitvā vicarati. Kulamacchariyena tasmim kule
aññesaṃ dānamānādini karonte disvā 'bhinnaṃ vat'idaṃ
kulaṃ mama' ti cintayato lohitaṃ pi mukhato uggacchati
kucchivirecanaṃ pi hoti antāni pi khaṇḍākhaṇḍāni hutvā
nikkhamanti. Lābhamacchariyena saṃghassa vā gaṇassa
vā santake lābhe maccharāyitvā puggalikaparibhogam
viya paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahā ajagaro vā
hutvā nibbattati. Sarīraṇaṃ naṃ naṃ vānaṃ maccharena pana
pariyattidhammacchariyena ca attano vaṇṇaṃ vaṇṇo ti¹
paresaṃ vaṇṇo kim vaṇṇo eso ti taṃ taṃ dosaṃ vadanto
pariyattim ca² kassaci kiñci adento³ dubbhaṇṇo c'eva eḷa-
mūgo ca hoti. Api ca āvāsamacchariyena lohagehe pac-
cati, kulamacchariyena appalābho hoti, lābhamacchariyena
gūthaniraye nibbattati, vaṇṇamacchariyena bhava nibbat-
tassa vaṇṇo nāma na hoti, dhammacchariyena kukkuḷa-
niraye nibbattati. Maccharāyanakavasena⁴ maccheram,
maccharāyanākāro maccharāyanā⁵, maccharāyitassa⁶
maccherasamaṅgino bhāvo maccharāyitattam.

766. 'Mayh'eva hontu' mā aññassā ti' sabbā pi attano
sampattiyo vyāpetum icchatī ti viviccho. Vivicchassa
bhāvo vevicchaṃ. Mudumacchariyass'etaṃ nāmaṃ.

¹ vaṇṇe ti T. ² pariyattidhammaṃ ca. ³ adanto M.

⁴ maccharānavasena M. ⁵ maccharanākaro maccha-
ranā M. ⁶ maccherayitassa T. maccherena āhitassa M.

⁷ hotu M.

767. Kadariyo vuccati anariyo, tassa bhāvo kadariyaṃ, thaddhamacchariyass' etaṃ nāmaṃ. Tena hi samannāgato puggalo param pi paresaṃ dadamānaṃ nivāreti. Vuttam pi c'etaṃ:

Kadariyo pāpasāṅkappo micchādīṭṭhi anādaro

Dadamānaṃ nivāreti yācamānāna bhojanan ti.

768. Yācake disvā kaṭukabhāvena cittaṃ aṇcati saṅkocati ti kaṭukaṇcuko, tassa bhāvo kaṭukaṇcukatā¹. Aparo nayo: kaṭukaṇcukatā vuccati kaṭacchugāho. Samatittikapunnāya hi ukkhaliyā bhattaṃ gaṇhanto sabbato bhaṅgena² saṅkuṭitena aggakaṭacchunā gaṇhāti, pūretvū gaḥetum na sakkoti, evaṃ macchariyapuggalassa cittaṃ saṅkucati, tasmim saṅkucite kāyo pi tath' eva saṅkucati patikuṭati paṭivaṭṭati³ na sampasāriyati ti maccheraṃ kaṭukaṇcukatā⁴ ti vuttam.

769. Aggalhitattaṃ cittassū ti paresaṃ upakāra-karaṇe dānādina ākārena yathā na sampasāriyati ti evaṃ ācaritvā⁵ gaḥitabhāvo cittassa. Yasmā pana macchariyapuggalo attano santakaṃ aparesaṃ adātukāmo⁶ hoti parasantakaṃ gaṇhitukāmo⁷ tasmā idaṃ macchariyaṃ. 'Mayh' eva hotu mā aṇṇassā ti' pavattivasen'assa sampattinaṃ⁸ niguḥaṇalakkhaṇatā attasampattigahaṇalakkhaṇatā vā⁹ veditabbā. Sesam imasmim gocchake uttānattham eva.

770. Imāni pana saṃyojanāni kilesapaṭipāṭiyā āharitum vaṭṭanti¹⁰ maggapaṭipāṭiyā pi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmarāga-paṭighasaṃyojanāni anāgāmiṃmaggena pahiyanti, mānasasamyojanaṃ arahattamaggena, dīṭṭhivicikicchā-sīlabbataparāmāsā¹¹ sotāpattimaggena, bhavarāgasamyojanaṃ arahattamaggena, issāmacchariyāni sotāpattimaggena, avijjā arahattamaggena. Maggapaṭipāṭiyā dīṭṭhivicikicchā-sīlabbataparāmāsa-issā-macchariyāni sotāpattimaggena pahiyanti,

¹ Comp. Morris J. P. T. S. 1887 p. 159 foll. ² bhā-
vena M. ³ paṭinivattati M. ⁴ kucchukatā M. ⁵ āva-
ritvā M. ⁶ paresam addhātukāmo M. ⁷ parasantarāgaṇi-
tukāmo M. ⁸ assa attasamp° T. ⁹ parasampattilak-
khaṇatā vā M. ¹⁰ vaṭṭati M. ¹¹ °māso M.

kāmarūgapatighā anāgāmimaggena, mānabhavarāga-avijjā arahattamaggenā ti.

771. Ganthagocchake¹ nāma kāyaṃ gantheti, cutipaṭi-sandhivasena vaṭṭasmiṃ ghaṭeti ti kāyagantho. Sabbaññūbhāsitaṃ pi paṭikkhipitvā sassato loko idam eva saccam mogham aññān ti iminā ākārena abhinivisati ti idam saccābhiniveso². Yasmā pana abhijjhā kāmārāganam viseso atthi tasmā abhijjhākāyaganthassa pada-bhājane yo kāmesu kāmaccchando ti kāmārāgo ti avatvā yo rāgo sārāgo ti ādi vuttam. Iminā yaṃ heṭṭhā vuttam brāhmānam³ vimānādisu chandarāgo kāmāsavo nāma na hoti ganthagocchakam patvā abhijjhākāyagantho hoti ti taṃ suvuttan ti veditabbam. Parato kilesagocchake pi es' eva nayo.

Thapetvā silabbataparāmāsan ti idam yasmā silabbataparāmāso idam eva saccan ti ādinā ākārena nābhinivisati sīlena suddhi ti ādinā eva pana abhinivisati tasmā micchādittihbhūtam pi paṭikkhipanto thapetvā ti āha.

772. Nīvaranagocchakassa thīnamiddhaniddese⁴ cittassa akalyatā ti cittassa gilānabhāvo. Gilāno hi akallako ti vuccati. Vinaye pi vuttam: Nāham⁵ bhante akallako ti⁶.

Akammaññatā ti cittagelaññasaṅkhāto akammaññatākāro. Oliyānā ti oliyanākāro. Iriyāpathakacittam hi iriyāpatham sandhāretum asakkontam rukkhe vaggulī viya khīle lagitaphānitavārako⁷ viya oliyati. Tassa taṃ ākāram sandhāya oliyānā ti vuttam. Dutiyapadam upasaggena vaḍḍhitam. Līnan ti avipphārikatāya patikuṭitam, itare dve ākārabhāvaniddesā.

Thīnan ti sappipiṇḍo viya avipphārikatāya⁸ ghanabhāvena thitam. Thīyanā ti ākāraniddeso thīyanabhāvo⁹. Thīyitattam avipphāravasen' eva thaddhatā ti attho.

¹ Dhs. § 1135 and foll.

² Dhs. § 1139.

³ brahmū-

nam T.

⁴ Dhs. § 1156.

⁵ nāyam M.

⁶ Suttavi-

bhaṅga I, p. 62.

⁷ laggita° M.

⁸ °vippari° M.

⁹ thīyitabhāvo T. M.

773. Kāyassā ti¹ khandhattayasaṅkhātassa nāma kāyassa. Akalyatā² akammaññatā ti heṭṭhāvuttanayam eva. Megho viya ākāsaṃ kāyaṃ onayhati ti onāho, sabbatobhāgena onāho pariyonāho, abbhantare samorundhati ti antosamorodho. Yathā hi nagare rundhitvā gahite manussā bahi nikkhamitum na labhanti evaṃ pi middhena samoruddhā dhammā vipphāravasena nikkhamitum na labhanti³ tasmā antosamorodho ti vuttam.

Medhati ti⁴ middham, akammaññābhāvena vihiṃsati ti attho. Supanti tenā ti soppaṃ, akkhalādināṃ pacalabhāvaṃ karoti ti pacalāyikā. Supanā supitattan ti ākarabhāvaniddesa⁵. Yaṃ pana tesāṃ purato soppaṃ padaṃ tassa puna vacanena kāraṇam vuttam eva.

Idaṃ vuccati thīnamiddhanīvaraṇaṃ ti. Idaṃ thīnaṃ ca middhaṃ ca ekato katvā āvaraṇatṭhena thīnamiddhanīvaraṇaṃ ti vuccati. Yaṃ yebhuyyena sekhaputhujjanānaṃ⁶ niddāya pubbabhāgaaparabhāgesu uppajjati arahattamaggena samucchiṇṇaṃ. Khīṇāsavaṇaṃ pana karajakāyassa dubbalabhāvena bhavaṅgotaraṇaṃ hoti, tasmīṃ asāmmisse vattamāne⁷ tesu pattiyā tesāṃ⁸ niddā nāma hoti.

774. Ten' āha Bhagavā: 'Abhijānāmi kho panāhaṃ Aggivessana gimhānaṃ pacchime māse catugguṇaṃ saṃghātiṃ paññāpetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā⁹ ti'. Evarūpo panāyaṃ karajakāyassa dubbalabhāvo na maggavajjho upādiṇṇake pi anupādiṇṇake pi labbhati, upādiṇṇake labbhamāno yadā khīṇāsavo dīghamaggaṃ gato hoti aññataraṃ vā pana kammaṃ katvā kilanto evarūpe kāle labbhati, anupādiṇṇake labbhamāno paṇṇāpupphesu labbhati ti. Ekaccānaṃ hi rukkhānaṃ paṇṇāni suriyātapena pasāriyanti rattiṃ patikuṭanti, padumaṇupupphādini suriyātapena pupphanti rattiṃ puna pati-

¹ Dhs. § 1157. ² akallatā T. M. ³ honti M. ⁴ Meti ti M. ⁵ niddeso M. ⁶ sakkhaputho M. ⁷ vattamāno M. ⁸ tesu panti sū nesāṃ M. ⁹ okkamantā (?) T.
Comp. Majjhimanikāya I, 249.

kuṭanti, idaṃ pana middhaṃ akusalattā khīṇāsavūnaṃ na hoti ti.

Tattha siyā na middhaṃ akusalaṃ, kasmā rūpattā? Rūpaṃ hi avyākataṃ idaṃ ca rūpaṃ. Ten' ev' ettha kāyassa akalyatā¹ akammaññatā ti kāyagahaṇaṃ katan² ti. Yadi kāyassa ti vuttamatten³ etaṃ rūpaṃ kāyapassaddhādayo pi dhammā rūpaṃ eva bhaveyyuṃ.

775. Sukhañ ca kāyena paṭisaṃvedeti kāyena ca paramatthasaccaṃ⁴ sacchikaroti ti. Sukhapatiṣaṃvedanaparamatthasaccasacchikaraṇāni⁵ pi rūpakāyena siyūṃ, tasmā na vattabbaṃ: etaṃ rūpaṃ middhaṃ ti. Nāmakāyo hi ettha kāyo nāma. Yadi nāmakāyo atha 'kasmā soppaṃ pacalāyikā ti' vuttaṃ. Na hi nāmakāyo supati na pacalāyati ti. Liṅgādmi viya indriyassa tassa phalattā. Yathā hi itthiliṅgaṃ itthinimittaṃ itthikuttaṃ itthākappo ti imāni liṅgādmi itthindriyassa phalattā vuttāni. Evam imassā pi nāmakāyagelaṇṇasāṅkhātassa middhassa phalattā soppādiṃ vuttāni. Middhe hi sati tāni honti ti phalūpacārena middhaṃ arūpaṃ pi samānaṃ soppaṃ pacalāyikā supanā supitattān ti vuttaṃ. Akkhidalaḍḍinaṃ pacalabhāvaṃ karoti ti pacalāyikā ti vacanatthenā pi cāyaṃ attho sādrito yeva ti na rūpaṃ middhaṃ.

776. Onāhādihi pi c'assa arūpabhāvo dīpito yeva. Na hi rūpaṃ nāmakāyassa onāho pariyonāho antosamorodho hoti ti. Nanu ca iminā va kāraṇen' etaṃ rūpaṃ. Na hi arūpaṃ kassaci onāho na pariyonāho na antasamorodho hoti ti. Yadi evaṃ āvaraṇaṃ pi na bhaveyya tasmā yathā kāmacchandādayo arūpadhammā āvaraṇatṭhena nīvaraṇā evaṃ imassā pi onāhanādi-atthena onāhanāditā vedittabbā⁶.

777. Api ca pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese⁷ paññāya dubbalīkarane⁸ ti vacanato p'etaṃ arūpaṃ⁹. Na

¹ akallatā M. ² gatan M. ³ vuttametten' M. ⁴ paramatthasaccaṃ T. ⁵ °paramatthasacc° T. ⁶ onahanā ti di atthena onādi na ved° T. ⁷ upakkileso T. ⁸ dubbalīkarati T. ⁹ Comp. Mahāparinibbānas. p. 11.

hi rūpaṃ cittūpakkiḷeso na paññāya dubbalīkaraṇaṃ hoti ti. Kasmā na hoti? Nanu vuttaṃ: santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā suraṃ pivanti merayaṃ pivanti surāmerayaṇā appaṭiviratā¹. Ayaṃ bhikkhave paṭhamo samaṇabrāhmaṇānaṃ upakkiḷeso ti. Aparaṃ pi vuttaṃ: cha kho me gahapatiputta ādīnavā surāmerayamajjapamādaṭṭhānānuyoge sandiṭṭhikā dhanañjāni², kalahappavaḍḍhani, rogānaṃ āyatanā, akittisañjanaṇi³, kopīnaṃ nidamsaṇi, paññāya dubbalīkaraṇi tveva chaṭṭhaṃ padaṃ bhavati ti. Paccakkhato pi c'etaṃ siddhaṃ eva. Yathā majje udaragate cittaṃ saṅkilissati paññā dubbalā hoti tasmā majjāṃ viya middhaṃ pi cittasaṅkiḷeso ca paññādubbalīkaraṇāṇi ca siyā tinapaccayaniddesato⁴. Yadi hi majjāṃ saṅkiḷeso bhaveyya so ime pañca nīvaraṇe paḥāya cetaso upakkiḷeso ti vā.

778. Evam eva kho bhikkhave pañc'ime cittassa upakkiḷesā yehi upakkiliṭṭhaṃ cittaṃ na c'eva muduṃ⁵ hoti na ca kammaniyaṃ na ca⁶ pabhassaraṃ pabhaṅgu ca na sammāsamādhīyati āsavānaṃ khayāya. Katame pañca? Kāmacchando bhikkhave cittassa upakkiḷeso ti vā. Katame ca bhikkhave cittassa upakkiḷesā? Abhiññā visamālobho cittassa upakkiḷeso ti vā evam ādisu upakkiḷesānid-desesu niddesaṃ⁷ āgaccheyya.

779. Yasmā pana tasmim pi te kiḷesā⁸ uppajjanti ye cittasaṅkiḷesā c'eva paññāya ca dubbalīkaraṇā honti tasmā⁹ tesāṃ paccayattā paccayaniddesato evaṃ vuttaṃ. Middhaṃ pana sayam eva cittasaṅkiḷeso c'eva paññādubbalīkaraṇāṇi¹⁰ cū ti arūpaṃ eva middhaṃ. Kiṃ ca bhiyyo sampayogavacanato thīnamiddhanīvaraṇaṃ? Avijjānīvaraṇena nīvaraṇāṇi c'eva nīvaraṇasampayuttaṇi cū ti vuttaṃ. Tasmā sampayogavacanato na-yidaṃ rūpaṃ. Na hi rūpaṃ¹¹ sampayuttasaṅkhaṃ labhati ti. Athā pi siyā yathā-

¹ Aṅguttara IV, 50. ² dhanañjāni T. ³ akkhitti° M.

⁴ tinapaccayaniddesadesato T. ⁵ mudu M. ⁶ om. M.

⁷ upakkiḷesānid-desesaṃ M. ⁸ upakkiḷesā M. ⁹ M. *in-serts* c'etaṃ. ¹⁰ paññāyadub° M. ¹¹ nābhīrūpaṃ T.

lābhavasen'etaṃ vuttam yathā pi¹ sippikasambukam pi sakkarakathalam pi macchagumbam² pi carantam pi tiṭṭhantam pi ti³ yathālābhavasena vuttam. Sakkarakathalam hi tiṭṭhati yeva, na carati, itaradvayaṃ tiṭṭhati pi carati pi. Evaṃ idhā pi middham nīvaraṇam eva na sampayuttam, thīnam nīvaraṇam pi sampayuttam pī ti sabbam ekato katvā yathālābhavasena nīvaraṇaṃ c'eva nīvaraṇasampayuttaṃ cā ti vuttam.

Middham pana yathā sakkarakathalam tiṭṭhat' eva na carati. Evaṃ nīvaraṇam eva na sampayuttam. Tasmā rūpam eva middham ti na rūpabhāvasiddhito. Sakkarakathalam hi na carati ti vinā pi suttana siddham⁴. Tasmā tattha yathālābhavasen'attho hotu. Middham pana rūpan ti asiddham etaṃ. Na sakkā tassa iminā suttana rūpabhāvo sādhetun ti. Middhassa rūpabhāvā siddhito na-yi-dam yathālābhavasena vuttan ti arūpam eva middham.

780. Kiṃ ca bhiyyo cattattā ti ādi vacanato? Vibhaṅgasmiṃ hi vigatathīnamiddho ti. Tassa thīnamiddhassa cattattā vantattā muttattā pahīnattā⁵ paṇinissaṭṭhattā tena vuccati vigatathīnamiddho ti. Idaṃ cittaṃ imamhā pi thīnamiddhā sodheti visodheti parisodheti moceti vimoceti parimoceti tena vuccati vigatathīnamiddho ti. Cittaṃ parisodheti cā ti evaṃ vantattā ti ādi vuttam⁶. Na ca rūpam evaṃ vuccati, tasmā pi arūpam eva middham ti. Na citta-jass' asambhavavacanato. Tividham hi middham cittaṃ utujam āhāraṃ⁷ ca. Tasmā yaṃ tattha cittaṃ tassa vibhaṅge jhānacittehi asambhavo vutto. Na arūpabhāvo sādhitō ti rūpam eva middham ti. Na rūpabhāvā siddhito va. Middhassa hi rūpabhāve siddhe sakkā etaṃ laddhum. Tattha citta-jass' asambhavo vutto. So eva na sijjhati ti arūpam eva middham⁸. Kiṃ ca bhiyyo pahānavacanato. Bhagavatā hi: cha bhikkhave dhamme pahāya bhabbo⁹

¹ hi M. ² Comp. Majjhimanikāya I, 279. ³ M. *inserts* evaṃ ekato katvā. ⁴ siddhā M. ⁵ parihinattā T.

⁶ vigatathīnamiddho ti cā ti evaṃ cattattā ti ādi vuttam M.

⁷ Comp. Visuddhimagga in J. P. T. S. p. 148. ⁸ siddham T. ⁹ sabbo M.

paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharitum. Katame cha? Kāmacchandaṃ vyāpādaṃ thīnamiddhaṃ uddhaccakukkuccaṃ vicikicchā¹.

781. Kāmesu kho paṇ' assa ādinayo sammappaññāya suditṭho hoti ti ime pañca nīvaraṇe pahāya balavatiyā paññāya attattham vā ñassatī ti ādisu ca. Middhassā pi pahānaṃ vuttam na ca rūpaṃ pahātabbam. Yath'āha: rūpakkhandho abhiññeyyo pariññeyyo na pahātabbo na bhāvetabbo ti². Imassa pahānavacanato pi arūpaṃ eva middham na rūpassā pi. Pahānavacanato rūpaṃ bhikkhave na tumhākaṃ, taṃ pajahathā ti. Ettha hi rūpassā pi pahānaṃ vuttam eva, tasmā akāraṇam etan ti na aññathā vuttattā. Tasmim hi sutte: yo bhikkhave rūpe chandarāgavinayo³ taṃ tattha pahānaṃ ti evaṃ chandarāgapahānavasena rūpappahānaṃ vuttam. Taṃ yathā cha dhamme appahāya pañca nīvaraṇe pahāyā ti evaṃ pahātabbam eva vuttan ti aññathāvuttattā na rūpaṃ middham. Tasmā yān'etāni: 'so ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese ti' ādini suttāni vuttāni etehi c'eva aññehi ca suttehi arūpaṃ eva middham ti veditabbam.

782. Tathā hi pañc' ime bhikkhave āvaraṇā nīvaraṇā cetaso ajjhorohā⁴ paññāya dubbalikaraṇā. Katame pañca? kāmacchando bhikkhave
 pe
 thīnamiddham bhikkhave āvaraṇaṃ nīvaraṇaṃ cetaso ajjhorohā⁵ paññāya dubbalikaraṇaṃ ti ca. Thīnamiddhanīvaraṇaṃ bhikkhave andhakaraṇaṃ⁶ acakkhukaraṇaṃ aññāpakaraṇaṃ paññānirodhikaṃ vighātapakkhikaṃ anibbānaṃ vattanikaṃ ti ca.

783. Evam eva kho brāhmaṇa yasmiṃ samaye thīnamiddhapariyuṭṭhitena cetasā viharati thīnamiddhaparetenā ti ca, ayoniso bhikkhave manasikaroto anuppanno c'eva kāmacchando uppajjati
 pe

¹ Comp. Visuddhimagga ed. by Lakmini Pahana p. 516.

² M. adds na sacchikātabbo M. ³ chandarāgaṃ vin° T.

⁴ ajjhāruḥhā M. ⁵ ajjhoruḥhā M. ⁶ ajjhakaraṇaṃ T.

anuppannañ c'eva thīnamiddham uppajjati ti ca. Kevalo h'ayaṃ bhikkhave akusalarāsi yad idaṃ pañca nīvaraṇāni ca evamādinī anekān'etassa arūpabhāvajotakān'eva suttāni vuttāni. Yasmā c'etaṃ arūpaṃ tasmā aruppe¹ pi uppajjati. Vuttaṃ h'etaṃ Mahāpakaraṇapaṭṭhāne: Nīvaraṇaṃ dhammaṃ paṭicca nīvaraṇo dhammo uppajjati na purejātapaccayā ti. Etassa Vibhaṅge aruppe² kāmaccchandanīvaraṇaṃ paṭicca thīnamiddha-uddhacca-avijjānīvaraṇaṃ ti sabbhaṃ vitthāretabbaṃ. Tasmā sannīṭṭhānam ettha gantabbaṃ arūpaṃ eva middhaṃ ti.

784. Kukkuccaniddese³ akappiye kappiyasaññitā ti ādini mūlato kukkucadassanattamaṃ vuttāni. Evaṃ saññitāya hi kate vitikkame niṭṭhite vatthujjhācāre puna sañjātasatino sutṭhu⁴ mayā katan ti evaṃ anutappamānassa pacchānutāpavasena taṃ uppajjati. Tena taṃ mūlato dassetaṃ akappiye kappiyasaññitā ti ādi vuttaṃ. Tattha akappiyabhojanaṃ kappiyasaññi hutvā paribhuñjati, akappiyamaṃsaṃ kappiyasaññi hutvā acchamaṃsaṃ sūkaramaṃsaṃ dipimaṃsaṃ migamaṃsaṃ ti khādanti, kāle vitivatte kālasaññāya pavāretvā appavāritasaññāya pattasmiṃ raje patite paṭiggahitakasaññāya paribhuñjati evaṃ akappiye kappiyasaññāya vitikkamaṃ karoti nāma. Sūkaramaṃsaṃ pana acchamaṃsaṃ saññāya khādamāno kāle ca vikāle saññāya⁵ paribhuñjamāno kappiye akappiyasaññitāya vitikkamaṃ karoti nāma.

785. Anavajjaṃ pana kiñcid eva vajjasaññitāya vajjaṃ ca anavajjasaññitāya karonto anavajje vajjasaññāya vajje ca anavajjasaññāya vitikkamaṃ karoti nāma. Yasmā paṇ'etaṃ 'akataṃ vata me kalyāṇaṃ, akataṃ kusalaṃ, akataṃ bhiruttāṇaṃ, kataṃ pāpaṃ, kataṃ luddaṃ, kataṃ kibbisaṃ ti' evaṃ anavajje anavajjasaññitāya pi kate vitikkame uppajjati, tasmā'ssa⁶ aññaṃ pi vatthum anujānanto yaṃ eva rūpaṇ⁷ ti ādim āha.

¹ aruppe T. ² aruppe T. ³ Dhs. § 1160. ⁴ °satino pi

duṭṭhu M. ⁵ vikālasaññāya T. ⁶ tasmā tassa M.

⁷ yaṃ rūpaṇ M.

786. Tattha kukkuccapadaṃ vuttattham eva. Kukkuccā-
yanākāro kukkuccāyanā, kukkuccena asitassa¹ bhāvo
kukkuccāyitattam. Cetaso vippaṭṭisāro ti ettha ka-
tākatassa sāvajjanavajjassa vā abhimukhagamanam² vippa-
ṭṭisāro nāma. Yasmā pana so kataṃ vā pāpaṃ akataṃ na
karoti akataṃ va kalyāṇam kataṃ na karoti tasmā³ virūpo
kucchito vā paṭṭisāro ti vippaṭṭisāro. So pana cetaso na
sattassā ti nāpanattham cetaso vippaṭṭisāro ti vuttam.
Ayaṃ assa sabhāvaniddeso.

787. Uppajjamānaṃ pana kukkuccaṃ āraggaṃ iva kaṃ-
sapattam manam vilikhamānaṃ eva uppajjati. Tasmā
manovilekko ti vuttam, ayaṃ assa kiccaniddeso. Yaṃ
pana Vinaye 'atha kho āyasmā Sāriputto Bhagavatā pa-
ṭikkhittam anuvāsivā āvasathapiṇḍam paribhuñjitum ti
kukkuccāyanto na paṭiggaheṣi ti' kukkuccam āgataṃ, na
taṃ nīvaraṇam. Na hi arahato 'duṭṭhu mayā idaṃ katan
ti' evaṃ anutāpo atthi. Nīvaraṇapatirūpakam pan' etaṃ
'kappati na kappati ti' vīmaṃsanasaṅkhātam Vinayakuk-
kuccaṃ nāma.

788. Katame dhammā nīvaraṇā c'eva nīvaraṇasam-
payuttā cā ti padassa niddese⁴ yasmā thīnamiddham añña-
maññaṃ na vijahati tasmā thīnamiddhanīvaraṇam avijjā-
nīvaraṇena nīvaraṇam eva nīvaraṇasampayuttam cā ti
abhinditvā vuttam. Yasmā pana uddhacce sati pi kuk-
kuccassa abhāvā⁵ kukkuccena vinā pi uddhaccaṃ uppaj-
jati tasmā taṃ bhinditvā vuttam. Yaṇ ca yena sampayo-
gaṃ na gacchati taṃ na yojitan ti veditabbaṃ,⁶ ime pana
nīvaraṇe kilesapaṭipāṭiyā pi āharitum vaṭṭati maggapāṭi-
pāṭiyā pi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmaccchandavyāpādā anāgāmi-
maggena pahiyanti, thīnamiddhuddhaccāni arahattamagge-
na, kukkuccavicikicchā sotāpattimaggena, avijjā arahatta-
maggena, maggapāṭipāṭiyā sotāpattimaggena kukkuccavici-
kicchā pahiyanti, anāgāmi maggena kāmaccchandavyāpādā,
arahattamaggena thīnamiddhuddhaccāvijjā ti.

¹ ayitassa T. ² sāvajjanavajjassa abh° M. ³ yasmā M.

⁴ Dhs. § 1152. ⁵ ābhāvā C.

Parāmāsagocchake te dhamme ṭhapetvā ti pucchābhāgena¹ bahuvacanam katam.

789. Upādānaniddese² ca vatthusañkhātam kāmam upādiyati ti kāmupādānam. Kāmo ca so upādānañ cā ti pi kāmupādānam. Upādānan ti dalhagahanam, dalhattho hi ettha upasaddo upāyāsa-upakkutṭhādīsu viya.

Tathā diṭṭhi ca sā upādānañ cā ti diṭṭhupādānam³. Diṭṭhim upādiyati ti diṭṭhupādānam. 'Sassato attā ca loko cā ti' ādisu⁴ hi purimadiṭṭhi uttaradiṭṭhi upādiyati.

Tathā silabbatam upādiyati ti silabbatupādānam. Silabbatañ ca tam upādānañ cā ti silabbatupādānam. Gosīla-govatādini⁵ hi evam suddhi ti abhinivesato sayam eva upādānāni.

Tathā vadanti etenā ti vādo, upādiyanti etenā ti upādānam. Kim vadanti upādiyanti vā attānam? Attano vādupādānam attavādupādānam. Attavādamattam eva vā attā ti upādiyanti etenā ti attavādupādānam.

Yo kāmesu kāmaccchando⁶ ti etthā pi vatthukāmā va anavasesato kāmā ti adhippetā. Tasmā vatthukāmesu kāmaccchando idha kāmupādānan ti anāgāmino pi tam siddham⁷ hoti. Pañcakāmaguṇavattuko pan'assa kāmārāgo va natthi ti⁸.

790. Diṭṭhupādānaniddese⁹ natthi diṇṇan ti diṇṇam nāma natthi, kassaci kiñci dātum sakkā ti jānāti. Diṇṇassa pana phalavipāko natthi ti gaṇhāti.

Natthi yiṭṭhan ti yiṭṭham vuccati mahāyāgo. Tam yajitum sakkā ti jānāti. Yiṭṭhassa pana phalavipāko natthi ti gaṇhāti.

Hutan ti āhunapāhunamaṅgalakiriya. Tam kātum sakkā ti jānāti, tassa pana phalavipāko natthi ti gaṇhāti.

Sukaṭadukkaṭānan ti ettha dasa kusalakammamapathā sukaṭakammāni nāma, dasa akusalakammamapathā dukkaṭa-

¹ pucchāya bhāgena T. ² Dhs. § 1213—1217. ³ Dhs. § 1215.

⁴ Dhs. § 1099, 1117, 1175. ⁵ Dhs. § 1005.

⁶ Dhs. § 1214. ⁷ saddham M. ⁸ pan'atthi ti M.

⁹ Dhs. § 1215.

kammāni nāma, tesam atthibhāvaṃ jānāti, phalavipākam pana natthi ti gaṇhāti.

Natthi ayaṃ loko ti paraloke t̥hito imaṃ lokam natthi ti gaṇhāti, natthi paraloko ti idha loko t̥hito paralokam natthi ti gaṇhāti, natthi mātā natthi pitā ti mātāpitunnam atthibhāvaṃ jānāti. Tesu katapaccayena koci phalavipāko natthi ti gaṇhāti.

Natthi sattā opapātikā ti cavanaka-uppajjanakā sattā natthi ti gaṇhāti, sammaggatā sammāpaṭipannā ti anulomapaṭipadam paṭipannā dhammikasamanabrāhmaṇā lokasmiṃ natthi ti gaṇhāti.

Ye imaṃ ca lokam
 pe
 pavedentī ti imaṃ ca lokam paraṃ ca lokam attanā vā abhivisiṭṭhena nāpene nātvā pavedanasamattho sabbaññū Buddhō nāma natthi ti gaṇhāti. Imāni pana upādānāni kilesapaṭipāṭiyā pi āharitum vaṭṭati maggapaṭipāṭiyā pi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmupādānam catūhi maggehi pahiyati sesāni tīni sotāpattimaggena. Maggapaṭipāṭiyā sotāpattimaggena diṭṭhupādānādini pahiyanti catūhi maggehi kāmupādānan ti.

791. Kilesagocchake¹ kilesā eva kilesavatthūni. Vasanti vā ettha akhīpāsavā sattā lobhādisu paṭiṭṭhitattā ti kilesā ca te tappatiṭṭhitānam sattānam vatthūni cā ti kilesavatthūni. Yasmā c'ettha anantarapaccayādibhāvena uppajjamānā kilesā pi vasanti eva nāma tasmā kilesānam vatthūni pi ti kilesavatthūni.

Tattha katamo lobho? Yo rāgo sārāgo ti ayaṃ pana lobho ti hetugocchake² ganthagocchake³ imasmiṃ kilesagocchake⁴ ti tisu t̥hānesu atirekapadasatena niddiṭṭho⁵. Āsavaṣaṃyojanaoghayogaṇīvaraṇa-upādānagocchakesu aṭṭhahi aṭṭhahi padehi niddiṭṭho svāyaṃ atirekapadasatena niddiṭṭhatthāne pi aṭṭhahi aṭṭhahi padehi niddiṭṭhatthāne pi nippadesato va gahito ti veditabbo.

¹ Dhs. § 1229.

² Dhs. § 1059.

³ Dhs. § 1136.

⁴ Dhs. § 1230.

⁵ niṭṭho M.

Tesu hetu ganthanīvaraṇaupādānakilesagocchakesu catumaggavajjhā tanhā eken' eva koṭṭhāsena ʔhitā. Āsava-saṃyojanaoghayogesu¹ catumaggavajjhā pi dve koṭṭhāsā hutvā ʔhitā. Kathaṃ? Āsavesu² kāmāsavo bhavāsavo hoti. Saṃyojanesu³ kāmarāgasamyojanāṃ bhavarāgasamyojanāṃ ti. Ogheṣu⁴ kāmogho bhavogho ti, yogesu kāmāyogo bhavayogo ti. Imāni pana kilesavattthūni kilesapaṭi-paṭiyā pi āharitum vaṭṭati⁵ maggapaṭi-paṭiyā pi. Kilesapaṭi-paṭiyā lobho catūhi maggehi pahiyati, doso anāgāmi-maggena, mohamānā arahattamaggena, diṭṭhivicikicchā sotāpattimaggena, thīnādini arahattamaggena. Maggapaṭi-paṭiyā sotāpattimaggena diṭṭhivicikicchā pahiyanti, anāgā-mimaggena doso, arahattamaggena sesā sattā ti.

792. Kāmāvacaraniddese⁶ heṭṭhato ti heṭṭhābhāgena. Avicinirayan ti aggijālānam vā sattānam vā dukkhavedanāya vā vici-antaram chiddam ettha natthi ti avici. Sukhasaṅkhato ayo ettha natthi ti nirayo. Nirati-atthena pi nirayo. Pariyantam karitvā ti tam avicisaṅkhātam nirayam antam katvā. Uparito ti uparibhāgena. Paranimitavasavattideve ti paranimmitiesu kāmesu vasam vattanato evam laddhāvohāre deve. Anto karitvā ti anto pakkipitvā. Yam etasmiṃ antare ti ye etasmiṃ okāse. Etthāvacarā ti iminā yasmā etasmiṃ antare aññe pi caranti kadāci katthaci ca sambhavato tasmā tesam asaṅgaṇhanattham etth' avacarā ti vuttam. Tena ye etasmiṃ antare ogālhā hutvā caranti sabbattha sadā va sambhavato⁷ adhobhāge caranti Avicinirayassa heṭṭhābhūtūpādāya pavattibhāvena tesam saṅgaho kato hoti. Te hi avagālhā 'vacaranti adhobhāge 'vacaranti ti avacarā. Ettha pariyāpannā⁸ ti. Iminā pana yasmā ete etthāvacarā aññatthā pi avacaranti na pana tattha pariyāpannā honti tasmā tesam aññatthā pi avacarantānam pariggaho kato hoti. Idāni te ettha pariyāpannā dhamme

¹ āsavam yajana° M. ² Dhs. § 1096. ³ Dhs. § 1113.

⁴ Dhs. § 1151. ⁵ vaṭṭanti M. ⁶ Dhs. § 1280. ⁷ sabba attha saddāsambh° M. ⁸ paripannā M.

rāsīsuññatāpaccayabhāvato¹ ca dassento khandhā ti ādim āha.

793. Rūpāvacaraniddese² Brahmaloṅkaṇaṁ ti paṭhamajjhāna-bhūmisāṅkhātamaṁ brahmaṭṭhānaṁ. Sesama ettha kāmāvacaraniddese vuttanāyena'eva ñatvā samāpannassa ti ādisu paṭhamapadena kusalajjhānaṁ vuttamaṁ, dutiyena vipākajjhānaṁ, tatiyena kiriyajjhānaṁ vuttanaṁ ti veditabbaṁ.

794. Arūpāvacaraniddese³ ākāsaṇaṇcāyatanūpage ti ākāsaṇaṇcāyatanasaṅkhātamaṁ bhavaṁ upagata. Dutiyapade pi es' eva nayo. Sesama heṭṭhā vuttanāyena'eva veditabbaṁ.

795. Saramadukaniiddese⁴ yvāyama tisu akusalamūlesu moho so lobhasampayutto ca lobhena saraṇo dosasampayutto ca dosena saraṇo. Vicikicchuddhaccasampayutto pana moho diṭṭhisampayuttena c'eva rūparāga-arūparāgasāṅkhātana ca rāgarāṇena pahāṇekaṭṭhabhāvato saraṇo saraṇo ti veditabbo.

796. Suttantikadukamaṭikākathāyama atthato vivecitattā yāni ca tesama niddesapadāni tesama pi heṭṭhā vuttanāyena'eva suviññeyyattā yebhuyyena uttānattā eva.

797. Idama pan' ettha sesamattama. Vijjūpamaduḥ⁵ tāva cakkhumā ti kira puriso⁶ meghandhakāre maggaṁ paṭipajji, tassa andhakāratāya maggo na paññāyi, vijju niccharitvā andhakāramaṁ viddhamsesi, ath' assa andhakāravigamaṁ maggo pākato ahosi, so dutiyama pi gamanaṁ abhinīhari, dutiyama pi andhakāro otthari, vijju niccharitvā taṁ viddhamsesi, vigate andhakāre maggo pākato ahosi ti, tatiyama pi gamanaṁ abhinīhari, andhakāro otthari, maggo na paññāyi, vijju niccharitvā andhakāramaṁ viddhamsesi, tattha cakkhumato purisassa andhakāre maggapaṭipajjanamaṁ viya ariyasāvakassa sotāpattimaggaṭṭhāya vipassanārambho, andhakāre maggassa apaññāyanakālo viya saccacchāḍakataṁ, vijjuyā niccharitvā andhakārassa viddhamsitakālo viya sotāpattimaggaḥṣena uppajjitvā saccacchāḍakataṁ vinoditakālo, vigate andhakāre maggassa pākataḥṣakālo

¹ °suññatā° T. ² Dhs. § 1282. ³ Dhs. § 1284. ⁴ Dhs. § 1294. ⁵ vijjāpama° M. ⁶ cakkhumāyirikapuriso M.

viya sotūpattimaggassa catunnaṃ saccānaṃ pākāṭakālo, maggassa pākāṭaṃ pana maggasamaṅgipuggalassa pākāṭaṃ eva. Dutiyagamanābhinihāro viya sakadāgūmimaggatthāya vipassanārambho, andhakāre maggassa apaññāyanakālo viya saccacchādakatamaṃ, dutiyaṃ vijjuyā niccharitvā andhakāraṃ viddhamsitakālo viya sakadāgūmimaggobhāseṇa uppajjitvā saccacchādakatamassa vinoditakālo, vigate andhakāre maggassa pākāṭakālo viya sakadāgūmimaggassa catunnaṃ saccānaṃ pākāṭakālo, maggassa pākāṭaṃ pana maggasamaṅgipuggalassa¹ pākāṭaṃ eva. Tatiyagamanābhinihāro viya anāgūmimaggatthāya vipassanārambho, andhakāramaggassa apaññāyanakālo viya saccacchādakatamaṃ, tatiyaṃ vijjuyā niccharitvā andhakārassa viddhamsitakālo viya anāgūmimaggobhāseṇa uppajjitvā saccacchādakatamassa vinoditakālo, vigate andhakāre maggassa pākāṭakālo viya anāgūmimaggassa catunnaṃ saccānaṃ pākāṭakālo, maggassa pākāṭaṃ pana maggasamaṅgipuggalassa pākāṭaṃ eva.

798. Vajirassa pana pāsāṇo vā maṇi va abhejjo nāma natthi. Yattha patati taṃ vinividdham eva hoti. Vajiraṃ khepentam asesetvā khepeti, vajireṇa gatamaggo nāma puna pākāṭiko² na hoti. Evaṃ eva arahattamaggassa avajjhakilesa³ nāma natthi, sabbakilese vinivijjhati vajiraṃ viya. Arahattamaggo pi kilese khepento asesetvā khepeti. Vajireṇa gatamaggassa pana pākāṭikattābhāvo viya. Arahattamaggena pahīnakilesānaṃ puna paccudāvattanaṃ nāma natthi ti.

799. Bāladukaniddese⁴ bālesu ahirikaṇottappāni pākāṭāni mūlāni ca sesānaṃ bāladhammānaṃ.

Ahiriko ca anottāpi ca na kiñci akusalaṃ na karoti nāmā ti. Etāni dve paṭhamam yeva viṣuṃ vuttāni.

Sukkapakkhe pi ayam eva nayo.

800. Tathā kaṇhaduke⁵ tapanīyadukaniddese⁶ katattā ca akatattā ca tapanam veditabbaṃ.

¹ maggasamaṅgino p^o M. ² pākāṭikā M. ³ avijjha^o M.

⁴ Dhs. § 1300. ⁵ Dhs. § 1302. ⁶ Dhs. § 1304—5.

Kāyaduccaritādini hi katattā tapanti¹, kāyasucaritādini akatattā. Tathā hi puggalo 'katam me kāyaduccaritan ti' tappati 'akatam me kāyasucaritan ti' tappati, 'katam me vacīduccaritan ti' tappati
 pe
 'akatam me manosucaritan ti' tappati ti. Atappane pi² es' eva nayo.

Kalyānakarī hi puggalo 'katam me kāyasucaritan ti' na tappati, 'akatam me kāyaduccaritan ti' na tappati, 'katam me vacīsucaritan ti na tappati
 pe
 'katam me manosucaritan ti' na tappati ti.

801. Adhivacanadukaniddese³ yā tesam tesam dhammānan ti sabbadhammagahaṇaṃ. Saṅkhāyati ti saṅkhā. Saṅkathiyati ti attho. Kin ti saṅkathiyati? Ahan ti maman ti paro ti parassā ti satto ti gāvo ti⁴ poso ti puggalo ti naro ti mānavo ti Tisso ti Datto⁵ ti mañco pīṭhaṃ bhisī bimbohanan ti⁶ vihāro pariveṇaṃ dvāraṃ vātapānaṃ ti evaṃ anekehi ākārehi⁷ saṅkathiyati ti sammā ñāyati ti samaññā. Kin ti sammā ñāyati? Ahan ti maman ti.
 pe
 dvāraṃ vātapānaṃ ti sammā ñāyati ti samaññā. Paññāpiyyati ti paññatti, vohariyati ti vohāro. Kin ti vohariyati? Ahan ti maman ti.
 pe
 dvāraṃ vātapānaṃ ti vohariyati ti vohāro.

802. Nāman ti catubbidhaṃ nāmaṃ: Sāmaññanāmaṃ guṇanāmaṃ kittimanāmaṃ opapātikanāman ti. Tattha paṭhamakappiyesu⁸ mahājanena sammannitvā ṭhapitattā Mahāsammato ti rañño nāmaṃ sāmaññanāmaṃ nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ: Mahājanasammato ti kho Vāsetṭha Mahāsammato t'eva paṭhamam akkharaṃ upanibbattan ti.

¹ tapati T. ² attappaniye M.

bhāvo ti M. ⁵ Tatto ti M.

ti M. ⁷ ākārohi M.

³ Dhs. § 1306. ⁴ bhāvo

⁶ pīṭhaṃ bhisippohanaṃ

⁸ °kappikesu M.

Dhammakathiko paṃsukūliko Vinayadharo tipīṭako sad-
dho saṭṭho¹ ti evarūpaṃ guṇato āgatanāmaṃ guṇanāmaṃ
nāma. Bhagavā araham sammāsambuddho ti ādīni pi
Tathāgatassa anekāni nāmasatāni guṇanāmān' eva. Tena
vuttam:

Asaṅkheyyāni nāmāni sa guṇena mahesino |

Guṇena nāmam uddheyyaṃ api nāma sahaṣṣato ti ||

Yaṃ pana jātassa kumārakassa nāmagahaṇādivasena
dakkhiṇeyyānaṃ sakkāraṃ katvā samīpe ʒhitā nātakā kap-
petvā 'ayaṃ asuko nāmā ti' nāmaṃ karonti idaṃ kittima-
nāmaṃ nāma. Yā pana purimapaññatti aparapaññatti-
yaṃ² patati purimavohāro pacchimavohāre³ patati⁴ seyya-
thidaṃ purimakappe pi cando etarahi pi cando yeva, atīte
suriyo samuddo paṭhavi pabbato etarahi pi pabbato yevā
ti idaṃ opapātikanāmaṃ nāma.

Idaṃ catubbidham pi nāmaṃ ekanāmaṃ eva hoti.
Nāmakammaṃ ti nāmakaraṇaṃ, nāmadheyyaṃ ti⁵
nāmathapanam, nirutti ti nāmanirutti, vyañjanan ti
nāmavyañjanam. Yasmā paṇ' etaṃ atthaṃ vyañjati tasmā
evaṃ vuttam. Abhīlāpo ti nāmābhīlāpo eva⁶.

803. Sabbe va dhammā adhivacanapathā ti. Adhiva-
canassa no pathadhammo nāma natthi. Ekadhammo sab-
badhammesu nipatati, sabbadhammā ekadhammasmiṃ nipa-
tanti. Kathaṃ? Ayaṃ hi nāma paññatti ekadhammo. So
sabbesu catubbūmakadhammesu nipatati. Satto pi saṅ-
khāro pi nāmato vuttako nāma natthi. Aṭṭavipabbatādīsu⁷
rukkhā pi jānapadānaṃ bhāro. Te hi 'ayaṃ rukkho kiṃ
nāmā ti' puṭṭhā 'khadiro palāso ti' attanā jānanakanāmaṃ⁸
kathenti. Yassa nāmaṃ na jānanti tam pi 'anāmako nāmā
ti' vadanti. Tam pi tassa nāmadheyyaṃ eva hutvā tiṭṭhati.
Samudde macchakacchapādīsu pi es' eva nayo.

Itare dve dukā iminā samānatthā eva.

¹ pasanno M. ² pacchimapaññattiyaṃ M. ³ pacchi-
mavohāre twice M. ⁴ pati ti T. ⁵ nāmaheyyaṃ ti M.

⁶ va M. ⁷ aṭṭavi^o M. ⁸ jānanakanāmaṃ M.

804. Nāmarūpaduke¹ nāmakaraṇaṭṭhena namanatṭhena² nāmanatṭhena ca nāmaṃ. Tattha cattāro tāva khandhā nāmakaraṇaṭṭhena nāmaṃ. Yathā hi mahājanasammattā Mahāsammatassa Mahāsammato ti nāmaṃ ahosi, yathā mātāpitāro 'ayaṃ Tisso nāma hotu, Phusso nāma hotū ti' evaṃ puttassa kittimanāmaṃ karonti, yathā vā dhammakathiko vinayadharo ti guṇato nāmaṃ āgacchati na evaṃ vedanādayo. Vedanādayo hi mahāpaṭhavīdayo viya attano nāmaṃ karontā va uppajjanti, tesu uppannesu tesam nāmaṃ uppannam eva hoti. 'Na hi vedanaṃ uppannam, tvaṃ vedanā nāma hohi ti' koci bhaṇati na ca tassa nāmagahaṇakiccaṃ atthi. Yathā paṭhavīyā uppannāya 'tvaṃ paṭhavī nāma hohi ti' nāmagahaṇakiccaṃ natthi Cakkavāla-Sinerumhi candimasuriyanakkhattesu uppannesu 'tvaṃ cakkavālam nāma tvaṃ nakkhattaṃ nāma hohi ti' nāmagahaṇakiccaṃ natthi. Nāmaṃ uppannam eva hoti, opapātikapaññatti³ nipatati. Evaṃ vedanāya uppannāya tvaṃ vedanā nāma hohi ti' nāmagahaṇakiccaṃ natthi. Tāya uppannāya vedanā ti nāmaṃ uppannam eva hoti.

805. Saññādisu pi es' eva nayo. Atīte pi hi vedanā yeva saññā saṅkhārā viññānaṃ. Viññānaṃ eva anāgate pi paccuppanne pi⁴. Nibbānaṃ pana sadā pi nibbānaṃ eva ti nāmakaraṇaṭṭhena⁵ nāmaṃ nāmanatṭhena⁶ pi c'ettha cattāro khandhā nāmaṃ. Te hi ārammaṇābhimukhā namanati, nāmatṭhena sabbam pi nāmaṃ. Cattāro hi khandhā ārammaṇe aññamaññaṃ nāmenti, nibbānaṃ ārammaṇādhipatipaccayatāya attani anavajjadhamme nāmeti.

806. Avijjā bhavataṇhā⁶ vaṭṭamūlasamudācūradas-sanattham gahitā.

807. Bhavissati attā ca loko cā⁷ ti khandhapañcakam attā ca loko cā ti gahetvā taṃ bhavissati ti gahaṇā-kāreṇa nivittā sassaṭaditṭhi⁸.

808. Dutiyā na bhavissati ti ākāreṇa nivittā ucchedaditṭhi⁹.

¹ Dhs. § 1309, 1310. ² namaṭṭhena M. ³ paññattiyam M. ⁴ paccuppanno M. ⁵ nāmatṭhena M. ⁶ Dhs. § 1311, 1312. ⁷ Dhs. § 1313. ⁸ Dhs. § 1315. ⁹ Dhs. § 1316.

809. Pubbantam ārabbhā¹ ti atitakoṭṭhāsam ārammaṇam karitvā. Iminā Brahmajāle² āgatā aṭṭhārasa pubbantānudiṭṭhiyo gahitā.

810. Aparantaṃ ārabbhā³ ti anāgatakoṭṭhāsam ārammaṇam karitvā. Iminā tatth' eva āgatā catucattā-lisa aparantānudiṭṭhiyo⁴ gahitā.

811. Dovacassatāniddese⁵ sahadhammike vuccamāne⁶ pi sahadhammikaṃ nāma yaṃ Bhagavatā paññat-taṃ sikkhāpadaṃ. Tasmim vatthum dassetvā āpattim āropetvā 'idaṃ nāma tvaṃ āpanno, iṅha desehi vuṭṭhaha⁷ patikarohi ti' vuccamāne. Dovacassāyaṃ ti ādisu evaṃ codiyamānassa pana paṭicodanāyo vā appadakkhinag-gāhitāya vā dubbacassa kammaṃ dovacassāyaṃ. Tad eva dovacassan ti pi vuccati. Tassa bhāvo dovacassiyaṃ. Itaraṃ tass' eva vevacanam.

812. Vippatikkūlagāhitā ti vilomagāhitā. Viloma-gahaṇasaṅkhātena vipaccanikena sūtaṃ assā ti vipaccanikasūto. Paṭānigahaṇam⁸ gahetvā ekapaden' eva taṃ nissaddam⁹ akāsin ti sukhaṃ paṭilabhaṇtass' etaṃ adhi-vacanam. Tassa bhāvo vipaccanikasātata.

Ovādam anādiyanavasena¹⁰ anādarassa bhāvo anādariyaṃ. Itaraṃ tass' eva vevacanam. Anādāniyanākāro va anādaratā¹¹.

Garuvāsam avasanaṇavasena uppanno agāravabhāvo agā-ravatā. Sajeṭṭhakavāsam¹² avasanaṇavasena uppanno appa-tissavabhāvo appatissavatā¹³. Ayaṃ vuccati ti ayaṃ evarūpā¹⁴ dovacassatā nāma vuccati. Atthato pan' esū ten' ākāreṇa pavattā cattāro khandhā saṅkhārakkhandho yevū ti.

813. Pāpamittatādisu¹⁵ pi es' eva nayo. Dovacassatā-pāpamittatādayo hi visuṃ cetasaṅkadhammā nāma natthi.

¹ Dhs. § 1319. ² Dīghanikāya I, 2, 35. ³ Dhs. § 1320.

⁴ Dīghanikāya I, 2, 37. ⁵ Dhs. § 1325. ⁶ vuccamāno M.

⁷ vuṭṭhāya M. ⁸ Comp. Sumaṅgalavil. I, 77; Suttavi-

bhaṅga II, 46. ⁹ nissadam G. nisaddam M. ¹⁰ Kern,

Bijdr. 76. ¹¹ anādariyatā M. ¹² saceṭṭhakavasaṃ M.

¹³ appatissavabhāvo appatissavatā Mss. ¹⁴ evarūpo M.

¹⁵ Dhs. § 1326.

Natthi etāsaṃ saddhā ti assaddhā. Buddhādini vatthūni na saddahanti ti attho. Dussilā ti silassa dunnāmaṃ¹ nāma natthi. Nissilā ti attho. Appassutā ti sutarahitā. Pañca macchariyāni etesaṃ atthi ti maccharino. Duppaññā ti nippaññā.

Sevanakavasena sevanā, balavasevanā² nisevanā, sabbatobhāgena sevanā samsevanā. Upasaggavasena vā padam vaḍḍhitam. Tīhi pi sevanā va kathitā. Bhajanā ti upasamkamanā, sambhajanā³ ti sabbatobhāgena bhajanā. Upasaggavasena vā padam vaḍḍhitam. Bhatti ti daḷhabhatti, sambhatti ti sabbatobhāgena bhatti. Upasaggavasena vā padam vaḍḍhitam. Dvīhi pi daḷhabhatti eva kathitā.

Tamsampavamkatā tesu puggalesu kāyena c'eva citena ca sampavamkabhāvo. Tanninnatā⁴ tapponatā tappabbhāratā ti attho.

814. Sovacassatā⁵ ca dukaniddeso pi vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

815. Pañca pi āpattikkhandhā⁶ ti mātikaniddhesena pārājikam saṃghādisesaṃ pācittiyam pāṭidesanīyam dukkaṭaṃ ti imā pañca āpattiyo. Satta pi āpattikkhandhā ti Vinayaniddese pārājikam saṃghādisesaṃ thullaccayaṃ pācittiyam pāṭidesanīyam dukkaṭam dubbhāsitaṃ ti imā satta āpattiyo. Tattha saha vatthunā tāsāṃ āpattinam paricchedajānanapaññā āpattikusalatā nāma.

816. Saha kammavūcāya āpattivuṭṭhānaparicchedajānanapaññā pana āpattivuṭṭhānakusalatā⁷ nāma.

817. Samāpajjitabbato samāpatti. Saha parikammena appanāparicchedajānanakapaññā pana samāpattikusalatā⁸ nāma.

818. Cande vā suriye vā nakkhatte vā ettakaṃ tṭhānam gate vutthahissāmi ti avirajjhivā⁹ tasmim yeva samaye vuṭṭhānakapaññāya atthitā samāpattivuṭṭhānakusalatā¹⁰ nāma.

¹ duṭṭhum nāma M. ² pūlasevanā M. ³ samyojanā M.

⁴ tanninnatā M. ⁵ Dhs. § 1327. ⁶ Dhs. § 1328. ⁷ Dhs. § 1330. ⁸ Dhs. § 1331. ⁹ arujjhivā T. ¹⁰ Dhs. § 1332.

819. Atthārasannaṃ dhātūnaṃ uggahamānasikārasavanadhāraṇaparicchedajāṇanapaññā dhātukusalatā¹ nāma.

820. Tāsaṃ yeva uggahamānasikārajāṇanapaññāmanasikārakusalatā nāma dvādasannaṃ āyatanānaṃ uggahamaṇasikārasavanadhāraṇaparicchedajāṇanapaññā-āyatanakusalatā nāma. Tisu pi etāsu kusalatāsu uggaho manasikāro savanaṃ sammasanaṃ paṭivedho paccavekkhaṇā ti sabbhaṃ vaṭṭati. Tattha savanauggahapaccavekkhaṇā lokiyapaṭivedho lokuttaro sammasanāmanasikāro lokiyalokuttaramissakā avijjāpaccayā saṅkhārā ti ādīni paṭiccasamuppādavibhaṅge āvibhavissanti. Iminā pana paccayena idaṃ hoti ti jāṇanapaññā paṭiccasamuppādakusalatā² nāma.

821. Thānaṭṭhānakusalatā dukaniddese³ hetupaccayā ti ubhayam p'etaṃ aññamaññavevacanaṃ. Cakkhuppasādo hi rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjanakassa cakkhuvīññāṇassa hetu ceva paccayo ca. Tathā sotappasādādayo sotaviññāṇādīnaṃ ambabijādīni ca ambaphalādīnaṃ ambādayo ca tālādīnaṃ uppattiyā ti evaṃ attho veditabbo⁴.

822. Dutiye naye ye dhammā ti visabhāgapaccaya-dhammānaṃ nidassanaṃ. Yesaṃ yesaṃ ti visabhāgapaccayasamuppannadhammanidassanaṃ. Na hetu na paccayā ti cakkhuppasādo saddhaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjanakassa sotaviññāṇassa na hetu na paccayo⁵ tathā sotappasādādayo avasesaviññāṇānaṃ⁶.

823. Ajjavamaddavaniddese⁷ nīcaccittatā ti padamattam eva viseso. Tass'attho mānābhāvena nīcaṃ cittaṃ assā ti nīcacitto. Nīcaccittassa bhāvo nīcaccittatā. Sesaṃ cittujjukatā-cittamudutānaṃ padabhājanīye āgataṃ eva.

824. Khantīniddese⁸ khamanākasena khantī, khamānākāro khamanāta. Adhivāsenti etāya attano upari āropeṭvā vāsenti paṭibhānti na paccanīkatāya tiṭṭhanti ti

¹ Dhs. § 1333. ² Dhs. § 1336. ³ Dhs. § 1337, 1338.

⁴ om. M. T. ⁵ na hetu paccayo M. ⁶ viññāṇādīnaṃ M. M. T. add Ambādayo ca tālādīnaṃ uppattiyā ti evaṃ attho veditabbo. ⁷ Dhs. § 1339, 1340. ⁸ Dhs. § 1341.

addivāsanatā. Acaṇḍabhāvo⁹ acāṇḍikkam. Anasuro po ti. Asuro po² vuccati na sammāropitattā duruttavacanā³. Tappaṭipakkhato anasuro po suruttavācā ti attho. Evam ettha phalūpacārena kāraṇam niddiṭṭham.

Attamanatā cittassā ti somanassavasena cittassa sakamanatā. Attano cittassa bhāvo⁴ yeva na vyāpannacittatā ti attho.

825. Soraccaniddese⁵ kāyiko avītikkamo ti tividham kāyasucaritam. Vācasiko avītikkamo ti catubbidham vacīsucaritam. Kāyikavācasiko ti iminā kāyavacīdvāre samuṭṭhitam ājivaṭṭhamakasilam pariyaḍiyati⁶. Idam vuccati soraccan ti. Idam pāpato suṭṭhu oratattā⁷ soraccanāma vuccati.

Sabbō pi silasamvvaro ti. Idam yasmā na kevalam kāyavācāh'eva anācāram ācarati manasā pi ācarati yeva tasmā mānasikasīlam pariyaḍāya dassetuṃ vuttam⁸.

826. Sākhalyaniddese⁹ aṇḍakā ti yathā sadosē rukkhe aṇḍakāni uṭṭhahanti evam sadosatāya khumsanavamhanādivacanehi¹⁰ aṇḍakā jāta.

Kakkasā ti pūtikā. Sā yathā nāma pūtirukkho kakkaso hoti paggharitaṇṇo evam kakkasā hoti, sotam ghaṃsamānā viya pavisati, tena vuttam kakkasā ti.

Parakaṭukā ti paresam kaṭukā amanūpā dosajananī. Parābhisajjanī ti kuṭilakaṇṭakasākhā viya mamesu¹¹ vijjhivā paresam abhisajjanī¹² gantukāmānam pi gantum adattvā lagganakārī¹³. Kodhasūmantā ti kodhassa āsannā. Asamādhisaṃvattanikā ti appanāsamādhissa vā upacārasamādhissa vā asaṃvattanikā. Iti sabbān 'ev'etāni sadosavācāya vevacanāni.

Tathārūpim vācam¹⁴ palāyā ti idam pharusavācam

¹ acāṇḍikabhāvo M. ² Comp. above § 536. ³ duruttavacanā M.

⁴ cittasabhāvo M. ⁵ niddeso M. Dhs. § 1342. ⁶ pariyaḍiyati M. ⁷ orattā M. ⁸ vatthum M.

⁹ Dhs. § 1343. ¹⁰ vambh° T. ¹¹ cammesu M. ¹² Comp. Aṅguttara IV, 197, 2. ¹³ ugghanakārī C. G. lagganakārī T. comp. Milindap. p. 105. ¹⁴ vācā M.

jahitvā¹ t̥hitassa antare pavattā pi saṇhavācū eva² nāmā ti dīpanattham vuttam.

827. Neḷā ti. Etaṃ³ vuccati doso. Nāssā elan ti neḷā. Niddosā ti attho. Nelaṅgo setapacchādo⁴ ti ettha vuttasīlam viya. Kaṇṇasukhā ti vyañjanamadhuratāya kaṇṇanam sukhā. Sūcivijjhanam viya kaṇṇasūlam na janeti atthamadhuratāya sarīre kopam ajanetvā pemam janeti ti pemaniyā, hadayam gacchati appaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisati ti hadayaṃgamā. Guṇaparipunṇatāya⁵ pure bhavā ti porī. Pure samvattakārī⁶ viya sukumārā ti pi porī. Purassa esā ti pi porī. Nagaravāsīnam kathā ti attho. Nagaravāsīno hi yuttakathā honti pitumattam pitā pi bhātumattam bhātā ti⁷ vadanti.

Evarūpi kathā bahuno janassa kantā hoti ti bahujana-kantā. Kantabhāvan 'eva bahuno janassa manāpā citta-vuddhikarā ti⁸ bahujanamanāpā⁹. Yā tatthā ti yā tasmim puggale saṇhavācatā ti maṭṭavācatā¹⁰, sakhilavācatā ti muduvācatā aphaṇṇavācatā ti¹¹ akakkhala-vācatā.

828. Paṭisanthāraniddese¹² āmisapaṭisanthāro ti āmisassa alābhena attanā saha paresam chiddam yathā pihitam hoti paṭicchannam evam āmisena paṭisantharaṇam. Dhammapaṭisanthāro ti. Dhammassa appaṭilābhena attanā saha paresam chiddam yathā pihitam hoti paṭicchannam evam dhammena paṭisantharaṇam paṭisanthārako¹³ hoti ti. Dve yeva hi lokasannivāsassa chiddāni, tesam paṭisanthārako hoti. Āmisapaṭisanthārena va dhammapaṭisanthārena vā ti iminā duvidhena paṭisanthārena paṭisanthārako hoti. Paṭisantharati ti nirantaram karoti. Tatrāyam ādito¹⁴ paṭṭhāya kathā. Paṭisanthārakena hi bhikkhunā āgantukam āgacchantam disvā va paccuggantvā

¹ appajahitvā T. apajihitvā M. ² saṇhavācū asaṇhavācū eva M. ³ elā C. G. ⁴ °pacchādo T. ⁵ °paripunṇakāya T. ⁶ samvattānārī M. ⁷ pitimattam bhātā ti bhātimattam bhātā ti M. ⁸ °vuddhikāro ti M. ⁹ bahujanamahāpa M. ¹⁰ maṭṭha° M. ¹¹ °vācū ti M. ¹² Dhs.

§ 1344. ¹³ paṭisantharaṇako T. ¹⁴ ādiko T.

pattacīvaram gahetabbam āsanam dātabbam tālavanteṇa vijitabbam¹ pādā dhovitvā makkhetabbā. Sapphiphānite sati bhesajjam dātabbam, pāṇiyena pucchitabbo, āvāso paṭi-jaggitabbo, evam ekadesena āmisapaṭisanthāro kato nāma hoti. Sāyam pana² navakatarehi attano upatṭhānam anā-gatehi yeva tassa santikam gantvā nisīditvā avisaye apuc-chitvā tassa visaye pañho pucchitabbo. 'Tumhe katara-bhānakā ti' apucchitvā 'tumbhākam ācariyūpajjhāyā kata-ram gantham valañjenti ti' pucchitvā pahonakatṭhāne pañ-ho pucchitabbo. Sace kathetum sakkoti icc'etaṃ kusalam, no ce sakkoti sayam kathetvā dātabbam. Evam eka-desena dhammapaṭisanthāro kato nāma hoti. Sace attano santike vasati³ tam ādāya nibaddham⁴ piṇḍāya carita-bbam. Sace gantukāmo hoti punadivase gamanasabhā-gena tam ādāya ekasmiṃ gāme piṇḍāya caritvā uyyo-jetabbo.

Sace aññasmiṃ disābhāge bhikkhū nimantitā honti tam bhikkhum icchamānam⁵ ādāya gantabbam. 'Na mayham esā disā sabhāgā ti' gantum anicchante sesabhikkhū pese-tvā tam ādāya piṇḍāya caritabbam, attanā laddhāmisam tassa dātabbam. Evam āmisapaṭisanthāro kato nāma hoti. Āmisapaṭisanthārakena pana attanā laddham kassa dātab-ban ti? Āgantukassa tāva dātabbam. Sace gilāno vā avassiko vā atthi tesam pi dātabbam. Ācariyūpajjhāyā-nam dātabbam, bhaṇḍagāhakassa dātabbam. Sārāṇiya-dhammapurakena pana sataṇḍāya pi saḥassavāram pi ābhatabhatena⁶ therāsanato paṭṭhāya dātabbam. Paṭisan-thārakena pana yena yena laddham tassa tassa dātabbam. Bahi gāmaṃ nikkhamitvā jīṇṇakam anātham vā bhikkhu-niṃ vā disvā tesam pi dātabbam.

829. Tatr' idam vatthu: Corehi kira Guttasālagāme pa-haṭe tam khaṇam yeva ekā nirodhato vuṭṭhitā khīṇāsavat-therī daharabhikkhuniyā bhaṇḍakam gāhāpetvā mahājanena saddhiṃ maggaṃ paṭipajjitvā tītamajjhantike Nakulana-

¹ vij° T. ² sayam pana C. ³ vasi M. ⁴ nibandham M.

⁵ icchamānā M. ⁶ āgatāgatānam M.

garagāmadvāraṃ patvā rukkhamaṇe nisīdi. Tasmim sa-
maye Kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgattthero Nakulanaga-
ragāme piṇḍāya caritvā nikkhamanto therim disvā bhattena
āpucchi. Sā 'patto me atthi ti' āha. Thero 'iminā va
bhunḍjathā ti' saha pattenā adāsī. Therī bhattakiccaṃ
katvā pattaṃ dhovitvā therassa datvā āha: 'Ajjā tva
bhikkhācāreṇa kilamissatha, ito paṭṭhāya pana vo bhikkā-
cāraparītāso nāma na bhavissati tātā ti'. Tato paṭṭhāya
therassa ūnakahāpaṇagghanaṃ piṇḍapāto nāma navuppan-
napubbo. Ayaṃ āmisapaṭisaṇthāro nāma. Imaṃ paṭi-
saṇthāraṃ katvā bhikkhūna saṅgahapakkhe tathā tassa
bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ kathetabbāṃ, dhammo vūcetabbā,
kukkuccaṃ vinodetabbāṃ, uppannaṃ kiccakaraṇiyaṃ kā-
tabbāṃ, abbhānavuṭṭhāna-mānattaparivāsā dātabbā, pab-
bajjāraho pabbājetabbā, upasampadāraho upasampādetabbā,
bhikkhuniyā pi attano santike upasampadaṃ ākaṅkhamā-
nāya kammavācaṃ kātum vaṭṭati. Ayaṃ dhammapaṭisaṇ-
thāro nāma, imehi dvīhi paṭisaṇthārehi paṭisaṇthāraṃ
bhikkhū anuppannaṃ lābhaṃ uppādeti, uppannaṃ thāva-
raṃ karoti, sabhayaṭṭhāne¹ attano jivitaṃ rakkhati Cora-
nāgaraṇṇo pattagahaṇaṇatthen² eva aggamaṃ gahetvā patten³
eva bhattaṃ ākiranto⁴ thero viya.

Aladdhalābhuppadāne pana ito palāyitvā paratīraṃ
gatena Mahānāgaraṇṇo⁵ ekassa therassa santike saṅgahaṃ
labhitvā puna āgantvā rajje patitṭhitena Penambagane⁶
yāvajīvaṃ pavattitaṃ mahābhesajjadānavatthum katha-
tabbāṃ.

Uppannalābhathāvarakaraṇe Dīghabhāṇakū Abhayat-
therassa⁷ hatthato paṭisaṇthāraṃ labhitvā Cetiyapab-
bate⁸ corehi bhaṇḍakassa aviluttabhāve vatthum katha-
tabbāṃ.

830. Indriyesu aguttadvāratāniddese⁹ cakkhūna rūpaṃ
disvā ti kāraṇavasena cakkhū ti laddhavohāreṇa rūpada-

¹ sāsaṅkatṭhāne M. ² akiranto M. ³ raṇṇū M.

⁴ Pennambagane G. Setambagane M. Pennambagane T.

⁵ asatherassa^o M. ⁶ Cetiyapabbato T. ⁷ Dhs. § 1345.

sanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇā pan' āhu: cakkhu rūpaṃ na passati, acittakattā¹ cittaṃ na passati, acakkhukattā dvārārammaṇe samghaṭṭanena² pasādavatthukena³ cittaṇa passati. Īdisi pan' esā dhanunā vijjhati ti ādikesu viya sasambhāarakathā nāma hoti. Tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā ti ayaṃ ev' ettha attho.

Nimittaggāhī ti itthipurisanimittam vā subhanimittā-dikaṃ vā kilesavatthubhūtaṃ nimittam chandarāgavasena gaṇhāti ditṭhamatte yeva na saṇṭhāti.

Anuvyañjanaggāhī ti⁴ kilesānaṃ anuvyañjanato pākaṭabhāvakaranato anuvyañjanan ti laddhavohāraṃ hatthapādasitahasitakathitavilokitādibhedam⁵ ākāraṃ gaṇhāti.

Yathv'ādhikaraṇaṃ enaṃ ti ādimhi yaṃ kāraṇaṃ⁶ yassa cakkhundriyaṃ asaṃvarassa⁷ hetu etaṃ puggalaṃ satikavāṭena cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ pihitacakkhuvāraṃ⁸ hutvā viharantaṃ⁹ ete abhiññādayo dhammā anvāssaaveyyum¹⁰ anuppabandheyyum¹¹ ajjhotthareyyum.

Tassa saṃvarāya na paṭipajjati ti tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāya na paṭipajjati.

Evam bhūte¹² yeva ca na rakkhati cakkhundriyaṃ cakkhundriye na saṃvaraṃ āpajjati ti vuccati. Tattha kiñcā pi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhuppasādaṃ nissāya sāti vā muṭṭhasaccaṃ vā uppajjati. Api ca yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati tadā bhavaṅge dvikkhattum uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu-āvajjanakiccaṃ sādha-yaṃānā uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuviññāṇaṃ dassa-nakiccaṃ, tato vipākamanodhātu sampatīcchanakiccaṃ, tato vipākahetukamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ, tato

¹ acittatattā M. ² samghaṭṭananena M. ³ pana pathā
avatthukena M. ⁴ oñjanakehī ti M. ⁵ hatthapāda-
mukhasitahasitakathitavilokitavilok° M. ⁶ kāraṇā T.
⁷ cakkhundriyāsaṃvarassa M. ⁸ apihita° T. ⁹ viha-
ranti M. ¹⁰ anvassa° M. ¹¹ anubandheyyum M.

¹² bhūto M.

kiriya¹hetukamanoviññāpadhātu votthapanakiccā² sādhamānā uppajjitvā nirujjhati³, tad anantaram javanam javati tatrā pi neva bhāvaṅgasamaye na āvajjanādīnam aññatarasamaye samvaro vā asamvaro vā atthi, javanakhaṇe pana dussīyam vā muṭṭhasaccam vā aññānam vā akkhanti vā kosajjam vā uppajjati, asamvaro hoti. Evaṃ honto⁴ pana so cakkhundriye asamvaro ti vuccati. Kas-mā? Yasmā tasmim satidvāram pi aguttam hoti bhavaṅgam pi āvajjanādīni vithicittāni pi. Yathā kiṃ? Yathā nagare catūsu⁵ dvāresu asamvutesu kiñcā pi antoghara-dvāra⁶koṭṭhakagabbhādayo susamvutā yathā pi anto nagare sabbam bhaṇḍam arakkhitam agopitam eva hoti. Nagara-dvārena hi pavisitvā corā yad icchanti tam kareyyum. Evaṃ eva javane dussīyādisu uppannesu tasmim asamvare sati dvāram pi aguttam hoti bhavaṅgam pi āvajjanādīni pi vithicittāni ti.

Sotena saddam sutvā ti ādisu pi es' eva nayo.

Yā imesan ti⁷ etam samvaram anāpajjantassa imesam channam indriyānam yā agutti yā agopanā yo anārakkho yo asamvaro athakanam⁸ apidahanan ti attho.

831. Bhojane amattaññutānidde⁹ idh' ekacco ti imasmim sattaloke ekacco¹⁰. Appaṭisaṅkhā ti paṭisaṅkhānapaññāya¹¹ ajānitvā anupadhāretvā. Ayoniso ti anupāyena. Āhāran ti asitapītādi-ajjhoharanīyam¹². Āhāreti ti paribhuñjati¹³ ajjhoharati. Davāyā ti¹⁴ ādi anupāyadassanattam vuttam. Anupāyena hi āhārento¹⁵ davatthāya madatthāya maṇḍanatthāya vibhūsanatthāya ca¹⁶ āhāreti, no idam atthitam paṭicca. Yā tattha asantuṭṭhitā ti yā tasmim ayoniso āhāraparibhoge

¹ votthappana° M.

² nirujjhanti T.

³ bhonto G.

⁴ nagacalūsu C. G.

⁵ yānemesan ti T. C. G.

⁶ athakk-

anam M.

⁷ Dhs. § 1346.

⁸ ekacce T.

⁹ apaṭi-

saṅkhātam paṭisaṅkhān° M.

¹⁰ āsita° M.

¹¹ paṭibhuñj° M.

¹² Comp. Samyutta XII, 63.

¹³ āhārento.

¹⁴ vā M.

asantussanā asantutṭhitabhāvo amattaññūtā ti amat-
taññutabhāvo¹ pamānasāṅkhātāya mattāya² ajānanam.

Ayam vuccatī ti ayam apaccavekkhitaparibhogavasena
pavattā bhojane amattaññūtā nāma vuccatī.

832. Indriyesu guttadvāratāniddese³ cakkhunā ti
ādisu⁴ vattanayen' eva veditabbam. Na nimittaggāhī
hotī ti chandarāgavasena vuttappakāram nimittam na
gaṇhati.⁵ Evaṃ sesapadāni pi vuttapaṭipakkhanayen' eva
veditabbāni. Yathā ca heṭṭhā javane⁶ dussilyādisu uppan-
nesu tasmim asamvare sati dvāram pi aguttam hoti bha-
vaṅgam pi āvajjanādīni pi vithicittāni ti vuttam evam
idha tasmim silādisu⁷ uppannesu dvāram pi guttam hoti
bhavaṅgam pi āvajjanādīni pi vithicittāni pi. Yathā kim?
Yathā nagaradvāresu samvutesu kiñcā pi antogharādayo
susamvutā⁸ hontī tathā pi anto nagare sabbam bhaṇḍam
surakkhitam sugopitam eva hoti nagaradvāresu pihitesu
corānam paveso natthi evam evam javane silādisu uppan-
nesu dvāram pi guttam hoti bhavaṅgam pi āvajjanādīni
vithicittāni pi. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamāne pi cak-
khundriye samvare ti vutto.

Sotena saddam sutvā ti ādisu pi es' eva nayo.

833. Bhojane mattaññūtāniddese⁹ paṭisaṅkhā yoniso
āhāram āhāreti ti paṭisaṅkhānapaññāya jānitvā upāyena
āhāram paribhuñjati. Idāni tam¹⁰ upāyam dassetum neva
davāyā ti ādi vuttam. Tattha neva davāyā ti davat-
thāya na āhāreti. Tattha naṭalaṅghādayo¹¹ davatthāya
āhāreti¹² nāma. Yam hi bhojanam bhuttassa naccagīta-
karaṇḍasilokasaṅkhāto¹³ davo atirekatarena¹⁴ paṭilābhi-
tam¹⁵ bhojanam adhammena visamena pariyesitvā te āhā-
rentī ayam pana bhikkhu evam na hāreti.

¹ amattaññubhāvo M. ² om. M. ³ Dhs. § 1347. ⁴ ādi T.

⁵ gayhati C. G. ⁶ javano C. G. ⁷ dilādisu pi M.

⁸ asamvutā M. ⁹ Dhs. § 1348. ¹⁰ yam M. ¹¹ naṭa-

laṅghādayo M. ¹² āhārentī M. ¹³ gītagabbasiloka° T.

gilakabyāsilo kabyāsilocasaṅkhāto M. ¹⁴ atikatarena M.

¹⁵ paṭibhātitaṃ C. G. T.

Na madāyā ti mānamadapurisamadānam vaḍḍhanatthāya na āhāreti. Tattha rājarājamahāmattā madatthāya āhārenti nāma. Te hi attano mānamadapurisamadānam vaḍḍhanatthāya piṇḍarasabhojanādini paṇitabhojanāni bhuñjanti. Ayam pana bhikkhu evaṃ na hāreti.

Na maṇḍanāyā ti sarīramaṇḍanatthāya na āhāreti. Tattha rūpūpajiviniyo mātugāmā antepurikādayo va sappi-phāṇitaṃ nāma pivanti¹. Te hi siniddham mudumaddavaṃ² bhojanaṃ āhārenti 'evaṃ no aṅgulitthi³ susaṅghitā bhavissati sarīre chavivaṇṇo⁴ pasanno bhavissati ti'. Ayam pana bhikkhu evaṃ na āhāreti.

Na vibhūsanāyā ti sarīre maṃsavibhūsanatthāya na āhāreti. Tattha nibbuddhamallakamuṭṭhikamallacetakādayo susiniddhehi macchamaṃsādīhi sarīraṃ pīnenti 'evaṃ no maṃsaṃ ussaḍaṃ bhavissati pahārasahanatthāyā ti'. Ayam pana bhikkhu evaṃ sarīramaṃsavibhūsanatthāya na āhāreti.

Yāvad evā ti āhārāharāṇe payojanassa paricchedaniyamadassanaṃ.

Imassa kāyassa tṭhitiyā ti imassa catumahābhūtikakaraṇakāyassa tṭhapanatthāya āhāreti. Idam assa āharāṇe payojanaṃ ti attho.

Yāpanāyā ti jīvitindriyayāpanatthāya āhāreti.

Vihimsūparatiyā ti. Vihimsā nāma abhuttapaccayā⁵ uppajjanakakhudā tassā vūparatiyā vūpasamatthāya āhāreti.

Brahmacariyānuggahāyā ti. Brahmacariyaṃ nāma tisso sikkhā sakalaṃ sāsanaṃ. Tassa anugaṇhanatthāya āhāreti. Iti ti upāyanidassanaṃ iminā upāyenā ti attho.

834. Purāṇaṃ ca vedanaṃ paṭihanākhāmi ti. Purāṇavedanā nāma abhuttapaccayā uppajjanakavedanā, taṃ paṭihanissāmi ti āhāreti.

Navāṃ ca vedanaṃ na uppādessāmi ti. Navā vedanā nāma atibhuttapaccayena uppajjanakavedanā. Taṃ na uppādessāmi ti āhāreti. Athavā navavedanā nāma

¹ pipanti C. G. T. ² mudum maddaṃ T. mudumandaṃ M.

³ aṅgulatṭhi M. ⁴ chavivaṇṇe T. ⁵ suttapaccayā M.

bhuttapaccayena uppajjanakavedanā. Tassā anuppannāya anuppajjanattham eva āhāreti.

835. Yātrā ca¹ me bhavissatī ti yāpanā ca me bhavissati. Anavajjatā cā ti. Etthā pi atthi sāvajjam, atthi anavajjam, tattha adhammikapariyesanā adhammika-paṭiggahaṇaṃ adhammena paribhogō ti idaṃ sāvajjam nāma. Dhammena pana pariyesitvā dhammena paṭiggahetvā paccavekkhitvā paribhuñjanaṃ anavajjam nāma. Ekacco anavajjam yeva sāvajjam karoti, laddhaṃ me ti katvā pamāṇātikkantaṃ bhuñjati, taṃ jīrāpetuṃ asakkonto uddhavirecana-adhovirecanādīhi kilamati, sakalavihāre bhikkhū tassa sarīrapaṭijaggaṇabhesajjapariyesanādīsu ussukkaṃ āpajjanti. 'Kiṃ idan ti' vutte 'asukassa nāma udaraṃ uddhumātan ti' ādīni vadanti, 'esa niccakūlam pi evaṃ pakatiko yeva attano kucchippamāṇaṃ nāma na jānāti ti' nindanti, garahanti 'ayam anavajje yeva sāvajjam karoti nāma'. Evaṃ akatvā anavajjatā ca bhavissatī ti āhāreti.

836. Phāsuvihāro cā ti. Etthā pi atthi phāsuvihāro, atthi na phāsuvihāro. Tattha āhārahatthako alaṃsāṭako tatravattako kākamāsako² bhuttavamitako ti imesaṃ pañcannaṃ brāhmaṇānaṃ bhojanaṃ³ na phāsuvihāro nāma. Etesu hi āhārahatthako nāma bahuṃ bhuñjitvā attano dhammatāya utthātum asakkonto āhārahatthan ti vadati⁴. Alaṃsāṭako nāma accuddhumātakucchitāya utthito pi sāṭakaṃ nivāsetuṃ na sakkoti. Tatthavattako nāma utthātum asakkonto tatth'eva vattati. Kākamāsako nāma yathā kākehi āmasitum sakkā hoti evaṃ yāva mukhadvārā āhāreti. Bhuttavamitako mukhena sandhāretum asakkonto tatth'eva vamatī. Evaṃ akatvā phāsuvihāro ca bhavissatī ti āhāreti.

Phāsuvihāro nāma catūhi pañcahi ālopehi ūnūdaratā⁵. Ettakaṃ hi bhuñjitvā pāṇiyaṃ pivitvā⁶ cattāro iriyāpathā⁷ sukkena pavattanti. Tasmā Dhammasenāpati evaṃ āha:

¹ yatrā ca M.

² kānamasako M.

³ bhojanānaṃ M.

⁴ vadanti M.

⁵ Comp. Suttanipāta 707.

⁶ pivato M.

⁷ iriyāpathe M.

Cattāro pañca ālope abhuttvā udakam pive |
alam phāsuvihārāya pahitattassa bhikkhuno ti ||

837. Imasmiṃ pana tḥāne aṅgāni samodhāretabbāni¹. Neva davāyā ti hi ekam aṅgam, na madāyā ti ekam, na maṇḍanāyā ti ekam, na vibhūsanāyā ti ekam, yāvad eva imassa kāyassa tḥitiyā yāpanāyā ti ekam, vihiṃsūparatiyā brahmacariyānuggahāyā ti ekam, ti purāṇaṃ ca vedanam patihāṅkhāmi navañ² ca vedanam na uppādessāmi ti ekam, yātrā ca me bhavissatī ti ekam, anavajjatā ca phāsuvihāro cā ti ayaṃ ettha bhojanānisamso.

'Mahāsivattothero pan' āha:

Hetṭhā cattāri aṅgāni paṭikkhepo nāma, upari pana aṭṭha aṅgāni samodhānetabbāni ti. Tattha yāvad eva imassa kāyassa tḥitiyā ti ekam aṅgam, yāpanāyā ti ekam, vihiṃsūparatiyā ti ekam, brahmacariyānuggahāyā ti ekam, iti purāṇaṃ ca vedanam patihāṅkhāmi ti ekam, navañ ca vedanam³ na uppādessāmi ti ekam, yātrā ca me bhavissatī ti ekam, anavajjatā cā ti ekam.

Phāsuvihāro pana bhojanānisamso⁴ ti.

Evam aṭṭhaṅgasamannāgatam āhāram āhārento bhojane mattaññutā nāma hotī ti. Ayaṃ pariyesanapaṭiggahana-paribhogesu yuttam pamāṇajānanavasena pavatto pacca-vekkhitaparibhogo bhojane mattaññutā nāma.

838. Muṭṭhasaccaniddese⁵ asatī ti sativirahitā cattāro khandhā. Ananussatī appaṭissatī ti upasaggavasena padam vaḍḍhitam. Asaraṇatā ti asaraṇākāro, adhāraṇatā ti dhāretum asamattatā⁶. Tāya hi samannāgato puggalo ādhāranappatto nidhānakkhamo na hotī. Udahe alābukaṭaḥam viya ārammaṇe pilavatī⁷ ti pilāpanatā. Sammussanatā ti natṭhamuṭṭhasatitā. Tāya hi saman-nāgato puggalo nikkhitto bhatto viya kāko nikkhittamamso viya ca siṅgalo hotī.

839. Bhāvanābalaniddese⁸ kusalānam dhammānan

¹ samādhānetabbāni M. ² namañ C. G. ³ vedanā M.

⁴ bhājanisamso M. ⁵ Dhs. § 1349. ⁶ yātrā hi sam° T.

⁷ pilapatī T. ⁸ Dhs. § 1354.

ti bodhipakkhiyadhammānaṃ. Āsevanā ti ādisevanā. Bhāvanā ti vaddhanā. Bahulikammaṃ ti punappunakaraṇaṃ.

840. Silavipattiniddeso¹ soraccaniddesapaṭipakkhato² veditabbo, diṭṭhivipattiniddeso³ ca diṭṭhisampadāniddesapaṭipakkhato, diṭṭhisampadāniddeso⁴ ca diṭṭhūpādānaniddesapaṭipakkhato.

Silavisuddhiniddeso⁵ kiñcā pi sīlasampadāniddesena samāno. Tattha pana visuddhisampāpakaṃ⁶ pātimokkhasamvarasīlaṃ⁷ kathitaṃ, idha visuddhipattaṃ sīlaṃ.

841. Sati⁸ ca sampajaññaṃ ca, paṭisaṅkhānabalaṃ ca bhāvanābalaṃ ca, samatho ca vipassanā ca, sampathanimittaṃ ca paggāhanimittaṃ ca, paggāho ca avikkhepo ca, sīlasampadā ca diṭṭhisampadā cā ti imehi pana chahi dukehi catu bhūmakā pi lokiyalokuttaradhammā va kathitā.

842. Diṭṭhivisuddhiniddese⁹ kammassa kataṃ¹⁰ ñāṇaṃ ti idaṃ kammaṃ sakaṃ idaṃ kammaṃ no sakaṃ ti jānanapaññā. Tattha attanā vā kataṃ hotu¹¹ parena vā sabbhaṃ pi akusalakammaṃ no sakaṃ. Kasmā? Attha-bhañjanato anattahajananato ca. Kusalakammaṃ pana anattabhañjanato¹² atthahajananato ca sakaṃ nāma. Tattha yathā nāma sadhanaṃ sabhogo puriso addhānaṃ¹³ paṭipajjitvā antarāmagge gāmanigamādisu nakkhatte ghuṭṭhe¹⁴ ahaṃ āgantuko kin nu kho nissāya nakkhattaṃ kileyyaṃ ti acintetvā yathā yathā icchatī tena tena nīhārena nakkhattaṃ kilanto sukhena kantāraṃ atikkamati evaṃ eva imasmiṃ kammassa kataññaṃ¹⁵ thatvā ime sattā bahū vaṭṭagāmi-kammaṃ¹⁵ āyūhitvā sukhena sukhaṃ anubhavanta arahattaṃ pattā gaṇanapathaṃ vitivattā.

¹ Dhs. § 1361.

² sīlasampadāniddesapaṭikkhato M.

³ Dhs. § 1362. ⁴ Dhs. § 1364. ⁵ Dhs. § 1365. ⁶ °sam-māpakaṃ M. ⁷ samvarasīlaṃ M. ⁸ Dhs. §§. 1351—1360, 1363, 1364. ⁹ Dhs. § 1366. ¹⁰ kata C. G. ¹¹ hetu M.

¹² °bhuñjanato M. °bhañjanato T. ¹³ addhānamaggaṃ M.

¹⁴ suṭṭhe M. dhuṭṭhe T. ¹⁵ bahuvaddhagāmikammaṃ T.

bahuddhagāmik° C. G.

Saccānulomikam nāṇan ti catunnam saccānam anulomam vipassanānānam. Maggasamaṅgissa nāṇam phalasamaṅgissa nāṇan ti maggañānaphalañānāni yeva.

Diṭṭhivisuddhi kho panā ti padassa niddese yā paññā pajānanā ti ādihi padehi heṭṭhā vuttāni kammassa kataññādin' eva cattāri nāṇāni vibhattāni.

Yathā diṭṭhissa¹ ca padhānan² ti padassa niddese yo cetāsiko viriyārambho ti ādihi padehi niddiṭṭham viriyam paññāgatikam eva paññāya lokiyatṭhāne lokiyam lokuttaratṭhāne lokuttaran ti veditabbam.

Samvegadukaniddese jātibhayan ti jātim bhayato disvā tṭhitañānam. Jarābhayaḍisu pi es' eva nayo.

Apannānam pāpakānan ti ādihi jātiādini bhayato disvā³ jātijarāvyādhimaranehi muñcitukāmassa upāyapadhānam kathitam.

Padabhājaniyassa pana attho Vibhaṅgatṭhakathāya āvibhāvissati.

843. Asantutṭhitā ca kusalesu dhammesu⁴ ti padaniddese bhiyyokamyatā ti visesakāmatā. Idh' ekacco ādito va pakkhiyabhattam vā salākabhattam vā⁵ deti, so tena asantutṭho hutvā puna dhurabhattam⁶ samghabhattam vassāvāsikam⁷ deti āvāsam karoti cattāro paccaye deti tatrā pi asantutṭho hutvā saraṇāni gaṇhāti, pañca silāni samādiyati tatrā pi asantutṭho hutvā pabbajati pabbajitvā ekam nikāyam dve nikāye ti tepitakam Buddhavacanam gaṇhāti atṭha samāpattiyo bhāveti vipassanam vaḍḍhetvā⁸ arahattam gaṇhāti arahattapattito patṭhāya mahāsantutṭho nāma hoti.

844. Evaṃ yāva arahattā visesakāmatā bhiyyokamyatā nāma appaṭivānitā ca padhānasmin⁹ ti padaniddese yasmā pantasenāsanesu adhikusalānam dhammānam bhāvanāya¹⁰ ukkaṇṭhamāno padhānam paṭivāpeti

¹ diṭṭhassa C. G. ² paṭṭhānan M. ³ āsvā M. ⁴ Dhs. § 1367. ⁵ M. adds uposathika vā paṭipadikam vā M.

⁶ M. adds salākabhattam. ⁷ vattavāsikam M. ⁸ vaḍḍhitvā M. ⁹ paṭṭhānasmin M. ¹⁰ bhāvanā M.

nāma anukkaṇṭhamāno¹ no paṭivāpeti nāma tasmā taṃ na-
yam² dassetum yā kusalānaṃ dhammānan ti ādi
vuttam.

Tattha sakkaccakiriyatā ti kusalānaṃ karaṇe sak-
kaccakāritā. Sātaccakiriyatā ti sattam eva³ karaṇam.
Aṭṭhitakiriyatā ti aṭṭhapetvā karaṇam⁴. Anikkhitta-
chandatā⁵ ti kusalacchandassa anikkhipanaṃ. Anik-
khittadhuratā⁶ ti kusalakaraṇe viriyadhurassa anikkhi-
panam.

845. Pubbenivāsānussatiñānaṃ vijjā ti ettha pubbe-
nivāso ti⁷ pubbenivutṭhakhandhapaṭibaddhañ ca pubbeni-
vāsassa anussati pubbenivāsānussati, tāya sampayuttam
ñānaṃ pubbenivāsānussatiñānaṃ. Tayidaṃ pubbevutṭha-
khandhapaṭicchādaṃ tamam vijjhatī ti pi vijjā⁸, taṃ
tamam vijjhitvā te khandhe vidite pākāṭe karotī ti vidita-
karaṇaṭṭhenā pi vijjā.

846. Cutūpapāṭe ñānaṃ ti cutiyā⁹ ca upapāṭe¹⁰ ca ñā-
naṃ. Idam pi sattānaṃ cutipaṭisandhicchādaṃ tamam
vijjati¹¹ ti pi vijjā. Taṃ tamam vijjitvā¹² sattānaṃ cuti-
paṭisandhiyo viditā¹³ pākāṭa karotī ti viditakaraṇaṭṭhenā¹⁴
pi vijjā.

847. Āsavānaṃ khaye ñānaṃ ti sabbakilesānaṃ
khayavayañānaṃ¹⁵. Tayidaṃ catusaccacchādaṃ tamam
vijjati ti pi vijjā¹⁶ taṃ tamam vijjitvā cattāri saccāni vi-
ditāni pākāṭāni karotī ti viditakaraṇaṭṭhenā¹⁷ pi vijjā.

¹ ukkaṇṭhāmāno C. G. ² nayā T. ³ satam eva M.

⁴ aṭṭhapetvā karaṇam om. T. M. adds kaṇḍam akatvā.
M. adds anolinavuttatā tinalinajivitā alinapavattita vā.

⁵ cāndatā C. G. ⁶ dhūratā M. ⁷ M. adds nalinaji-
vitā alinapavattitā vā anikkhittachandatā ti kusalachān-
dassa anikkhipanaṃ anikkhittadhūratā ti kusalakaraṇe
viriyadhūrassa anikkhipanaṃ pubbenivāsānussatiñānaṃ
vijjati ettha pubbenivāso ti pubbenivutṭh° ⁸ vijjhā M.

⁹ cutiyañ ca M. ¹⁰ uppāṭe C. G. T. ¹¹ vijjhati C. G.

¹² vijjhitvā C. G. ¹³ vijitā T. ¹⁴ vijitakar° T. ¹⁵ khaya-
samaye ñānaṃ T. M. ¹⁶ vijjhati ti pi vijjhā C. G.

¹⁷ vijitak° T.

848. Cittassa ca adhimuttinibbānañ cā ti ettha ārammaṇe adhimuccanaṭṭhena paccanikadhammehi suṭṭhu muttaṭṭhena aṭṭha samāpattiyo cittassa adhimutti nāma. Itaraṃ pana natthi. Ettha taṇhāsaiṅkhātaṃ vānaṃ niggaṭṭaṃ vā tasmā vānā ti nibbānaṃ. Tattha aṭṭha samāpattiyo sayamaṃ vikkhambhitakilesehi vimuttattā vimutti ti vuttā. Nibbānaṃ pana sabbakilesehi accantavimuttattā vimutti ti.

849. Maggasamaṅgissa ñāṇaṃ ti cattāri maggañāṇāni. Phalasaṅgissa ñāṇaṃ ti cattāri phalañāṇāni.

Tattha paṭhamamaggañāṇaṃ pañca kilese khepentaṃ nirodhentaṃ¹ vūpasamentaṃ paṭippassambhentaṃ uppajjati ti khaye ñāṇaṃ nāma jātaṃ.

Dutiyamaggañāṇaṃ cattāro kilese tathā tatiyamaggañāṇaṃ catutthamaggañāṇaṃ aṭṭha kilese khepentaṃ² paṭippassambhentaṃ uppajjati ti khaye ñāṇaṃ nāma jātaṃ. Taṃ taṃ maggaṭṭhañāṇaṃ pana. Tesāṃ tesāṃ pana kilesānaṃ khīyante nirujjhante³ vūpasamente paṭippassambhente anuppāde⁴ appavatte⁵ uppannattā⁶ anuppāde appavatte uppannañāṇaṃ nāma jātaṃ ti ti.

Atthasāliniyā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāya nikkhepa-khaṇḍavaṇṇanā⁷ niṭṭhitā.

850. Idāni nikkhepakaṇḍānantaraṃ ṭhapitassa aṭṭhakathākaṇḍassa vaṇṇanākamo anuppatto. Kasmā pan' etaṃ aṭṭhakathākaṇḍaṃ nāma jātaṃ ti? Tipiṭakassa Buddhava-canassa atthaṃ uddharitvā ṭhapitattā. Tīsu pi hi piṭakesu dhammantaraṃ āgataṃ aṭṭhakathākaṇḍen'eva paricchiṇṇa vinicchitaṃ⁸ suvinicchitaṃ nāma hoti, sakale Abhidhamma-piṭake nayamaggaṃ Mahāpakaraṇe pañhuddhāraṃ gaṇanavāraṃ⁹ asallakkhentaṃ pi aṭṭhakathākaṇḍato yeva samānetuṃ vaṭṭati.

¹ nirodhentaṃ M. ² M. adds nirodhentaṃ vūpasamentaṃ. ³ khīyante niruddhante M. T. ⁴ anuppādante M.

⁵ appavattane M. ⁶ uppannaṃ ti M. ⁷ °kaṇṇavaṇṇanā M.

⁸ paricchinditā vinicchatam M. ⁹ gaṇanāvāraṃ M.

Kutopabbhavam pana etan ti? Sāriputtattherapabbhavam. Sāriputtatthero hi ekassa attano saddhivihārikassa nik-khepakande atthuddhāram sallakkhetum asakkontassa atthakathākandaṃ kathetvā adāsi. Idam pana Mahāatthakathāya paṭikkhipitvā idam vuttam. Abhidhammo nāma na sāvakavisayo na sāvakagocaro, Buddhavisayo esa Buddhagocaro. Dhammasenāpati pana saddhivihārikena pucchite tam ādāya Satthu santikaṃ gantvā Sammāsambuddhassa kathesi. Sammāsambuddho tassa bhikkhuno atthakathākandaṃ kathetvā¹ adāsi. Kathaṃ?

Bhagavā hi katame dhammā kusalā ti pucchi, kusalā dhammā nāma katame ti sallakkhesi ti attho. Ath' assa tuppabhūtaṃ nanu yaṃ mayā katame dhammā kusalā yasmim samaye kāmāvacaram kusalam cittam uppannam hoti ti ādinā nayena bhūmibhedato kusalam dassitam sabbam pi catūsu bhūmisu kusalam ime dhammā kusalā ti iminā nayena kaṇṇikaṃ kaṇṇikaṃ ghaṭam ghaṭam gocchakam gocchakam katvā atthuddhāravasena kusalādi-dhamme dassento kathetvā adāsi.

Tattha catūsū ti kāmāvacarārūpāvacarārūpāvacara-apariyāpannāsu kusalan ti phassādibhedam kusalam ime dhammā kusalā ti ime sabbe pi tāsu bhūmisu vuttā phassādayo dhammā kusalā nāma.

851. Akusalānam² pana bhūmivasena bhedaḍḍhāvato dvādasa akusalacittuppadā³ ti āha. Tattha uppajjati ti uppādo, cittam eva uppādo cittuppadō. Desanāsīsam eva c'etaṃ. Yathā pana rājā āgato ti vutte amaccādinam pi āgamanam vuttam eva hoti evam cittuppadā⁴ ti vutte tehi sampayuttā dhammā pi vuttā va honti ti sabbattha cittuppadagahaṇena sampayuttadhammam cittam gahitan ti veditabbam.

852. Ito param catūsu bhūmisu vipāko⁵ ti ādinam sabbesam pi tikadukabhājanīyapadānam attho vedanādisu⁶ ca sukhādinam na vattabbatā heṭṭhāvuttanayen'eva paḷi-

¹ setvā M.

² akusalam M.

³ Dhs. § 1369.

⁴ cit-

tuppadō M.

⁵ Dhs. § 1370.

⁶ vedanattikādisu M. T.

yattham vīmaṃsitvā veditabbā. Viśesamattam eva pana vakkhāma.

853. Tattha parittārammaṇattike¹ tāva sabbo kāmāvacarassa vipāko ti ettha dve pañca viññānāni cakkhāyatanaḍayo² nissāya niyamen'eva iṭṭhāniṭṭhā dibhede rūpasaddagandharasaphōṭṭhabbe³ dhamme ārabbbha pavattanti ti parittārammaṇāni. Kusalākusalavipākā pana dve manodhātuyo hadayavatthum nissāya cakkhuvīññānādīnam anantarā niyamato rūpādīn'eva ārabbbha pavattanti ti⁴ parittārammaṇā. Kusalavipākā hetukamanoviññānadhātu somanassasahagatā pañcadvāre⁵ santīraṇavasena chasu dvāresu tadārammaṇavasenā ti niyamato rūpādīni cha parittārammaṇān'eva ārabbbha pavattati ti⁶ parittārammaṇā.

Upekkhāsahagatā kusalākusalavipākā hetukamanoviññānadhātu dvayaṃ pañcadvāre santīraṇavasena chasu dvāresu tadārammaṇavasena niyamato rūpādīni cha parittārammaṇān'eva ārabbbha pavattati paṭisandhivasena pavattamānam pi parittam kammaṃ kammanimittam⁷ gatini-mittam vā ārammaṇaṃ karoti pavattiyam bhavaṅgavasena pariyoṣāne cutivasena pavattamānam pi tad eva ārammaṇaṃ karoti ti parittārammaṇaṃ⁸. Atṭha pana sahetukavipākacittuppādā ettha vuttanāyena'eva tadārammaṇavasena paṭisandhibhavaṅgacutivasena parittadhamme yeva ārabbbha pavattanti. Kiriya-manodhātu pañcadvāre rūpādīni ārabbbha pavattati. Somanassasahagatā ahetukakiriya-manoviññānadhātu chasu dvāresu paccuppanne manodvāre atitānāgate pi paritte rūpādīdhamme yeva ārabbbha khīṇāsavānaṃ pahatṭhākāraṃ kurumānā pavattati ti⁹ parittārammaṇā. Evam ime pañcaviṣati cittuppādā¹⁰ ekanten' eva parittārammaṇā ti veditabbā.

854. Viññāṇaṇcāyatana-nevasaṇṇā-nāsaṇṇāyatana-dhammā¹¹ attano hetṭhimasamāpattim ārabbbha pa-

¹ Dhs. § 1406. ² cakkhupasāḍaḍayo M. ³ °phoṭṭhabbā M. ⁴ pavanti ti C. G. ⁵ paccuddhāre C. G.

⁶ pavatti ti M. pavattā ti T. ⁷ parittam kammaṃ nimittam M. ⁸ °cittuppādo M. ⁹ pavatti ti ti C. G.

¹⁰ cittuppādo M. ¹¹ Dhs. § 1407.

vattanato mahaggatārammaṇā. Maggaphaladhammā nibbānārammaṇattā appamānārammaṇakusalato cattāro, kiriyato cattāro ti aṭṭha nānavippayuttacittuppadā sekhaputhujjanakhīṇāsavānaṃ¹ asakkaccadānaṃ paccavekkhaṇadhammasavanādīsu kāmāvacaradhamme ārabba pavattikāle parittārammaṇā, ten' ev' ākāreṇa sattavīsati mahaggatadhamme ārabba pavattikāle mahaggatārammaṇā². Atipaguṇānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ paccavekkhaṇakāle mahaggatārammaṇā kaṣiṇanimittādi-paññatti-paccavekkhaṇakāle na vattabbārammaṇā³. Akusala cattāro⁴ diṭṭhisampayuttacittuppadā pañca pappāsāya kāmāvacaradhammānaṃ satto satto ti parāmasana-assādanābhinandanakāle parittārammaṇā ten' ev' ākāreṇa sattavīsati mahaggatadhamme ārabba pavattikāle mahaggatārammaṇā, paññattidhamme ārabba pavattanakāle siyā na vattabbārammaṇā. Diṭṭhivippayuttānaṃ te yeva dhamme ārabba kevaḷaṃ assādanābhinandanavasena⁵ pavattiyāṃ paṭighasampayuttānaṃ domanassavasena vicikicchāsampayuttacittuppadassa anīṭhānaṃ gatavasena⁶ uddhaccasahagatassa vikkhepanavasena ca tatiyaṃ parittamahaggata-na-vattabbārammaṇatā⁷ veditabbā⁸.

Etesu pana ekadhammo pi appamāṇe ārabba pavattitum na sakkoti, tasmā na appamānārammaṇakusalato cattāro, kiriyato cattāro ti aṭṭha nānasampayuttacittuppadā sekhaputhujjanakhīṇāsavānaṃ sakkaccadānapaccavekkhaṇadhammasavanādīsu yathā vuttappakāre dhamme ārabba pavattikāle paritta-mahaggata-na-vattabbārammaṇā honti. Gotrabhūkāle pana lokuttaradhammaṃ paccavekkhaṇakāle ca nesāṃ appamānārammaṇa tā veditabbā.

855. Yaṃ pan' etaṃ rūpāvacaracattutthajjhānaṃ⁹ taṃ sabbatthapāḍakacattutthaṃ ākāsakasiṇacattutthaṃ āloka-kaṣiṇacattutthaṃ¹⁰ brahmavihāracattutthaṃ ānāpānacattut-

¹ cekhaputhujj^o M.

² om. M.

³ paññattivakkhaṇa-

kāle vattabbāram^o M.

⁴ akusalato catt^o M.

⁵ ābhin-

dana^o M.

⁶ anīṭhānavasena M.

⁷ adhūva samavasena

ca pavattiyapparitt^o M. avūpasamavasena caranti yaṃ pa-

ritta^o T.

⁸ Comp. Visuddhimagga p. 119.

⁹ Dhs.

§ 1415.

¹⁰ āloke k^o M.

tham iddhiyidhacatuttham¹ dibbasotacatuttham cetopariyañānacatuttham yathākammūpagañānacatuttham dibba-cakkhuñānacatuttham pubbenivāsañānacatuttham anāgatañānacatuttham ti kusalato pi kiriyato pi dvādasavidham hoti².

Tattha sabbatthapāḍakacatuttham nāma aṭṭhasu kasi-nesu catutthajjhānam. Tam hi vipassanāya pi pāḍakam hoti abhiññānam pi nirodhassā pi vaṭṭassā pi pāḍakam pi hoti yevā ti sabbatthapāḍakan ti vuttam. Ākāsakasīṇa-ālokakasīṇacatutthāni pana vipassanāya pi abhiññānam pi vaṭṭassā pi pāḍakāni honti, nirodhapāḍakān' eva honti. Brahmavihāra-ānāpānacatutthāni vipassanāya c'eva vaṭṭassa ca pāḍakāni honti³, abhiññānam pana nirodhassa ca pāḍakāni na honti. Tattha dasavidham pi kasīṇajjhānam kasīṇapaññattim ārabba pavattattā brahmavihāracatuttham sattapaññattim ārabba pavattattā ānāpānacatuttham nimittam ārabba pavattattā parittādivasena⁴ na vattabbadhammārammaṇato na vattabbārammaṇan nāma hoti.

856. Iddhiyidhacatuttham parittamahaggaṭārammaṇam hoti⁵. Katham? Tam hi yadā kāyam cittasannissitam katvā adissamānena kāyena gantukāmo cittavasena kāyam pariṇāmeti mahaggatacittam⁶ samodahati samāropeti tadā upayogaladdham ārammaṇam hoti ti katvā rūpakāyārammaṇato parittārammaṇam hoti. Yadā cittam kāyasannissitam katvā dissamānena kāyena gantukāmo kāyavasena cittam pariṇāmeti pāḍakajjhānacittam rūpakāye samodahati samāropeti tadā upayogaladdham ārammaṇam hoti ti katvā mahaggatacittārammaṇato mahaggaṭārammaṇam hoti ti⁷. Dibbasotacatuttham saddam ārabba pavattattā ekantaparittārammaṇam eva. Cetopariyañānacatuttham⁸ parittamahaggaṭa-appamāṇārammaṇam hoti. Katham?

¹ iddhiyidhacatuttham T. om. ² Visuddhimagga p. 110, Burnouf Lotus 820 ff. Mahāvīyutpatti 14. ³ vaṭṭassā ca pāḍakāni honti M. ⁴ aparittādivasena T. ⁵ Visuddhimagga p. 119. ⁶ mahaggatacittam T. ⁷ om. M.

⁸ Visuddhimagga p. 120.

Taṃ hi paresaṃ kāmāvacaracittajānanakāle parittārammaṇaṃ hoti, tathā rūpāvacarārūpāvacaracittajānanakāle mahaggatārammaṇaṃ hoti, maggaphalajānanakāle appamāṇārammaṇaṃ hoti.

Ettha ca puthujano sotāpannassa cittaṃ na jānāti, sotāpanno vā sakadāgāmissā ti¹ evaṃ yāva arahato netabbaṃ. Arahā pana sabbesaṃ cittaṃ jānāti añño² pi ca uparimo hetthimassā ti ayaṃ viseso veditabbo.

857. Yathākammūpagaññācatutthaṃ³ kāmāvacarakammajānanakāle parittārammaṇaṃ hoti rūpāvacarārūpāvacarakammajānanakāle mahaggatārammaṇaṃ.

Dibbacakkhuññācatutthaṃ⁴ rūpārammaṇattā ekanta-parittārammaṇaṃ eva. Pubbenivāsaññācatutthaṃ parittā-mahaggata-appamāṇa-⁵navattabbārammaṇaṃ hoti⁵. Kathaṃ? Taṃ hi kāmāvacarakkhandhānussaraṇakāle parittārammaṇaṃ hoti, rūpāvacarārūpāvacarakkhandhānussaraṇakāle mahaggatārammaṇaṃ, atīte attanā vā parehi vā bhāvitamaggaṃ⁶ sacchikataphalaṃ ca anussaraṇakāle appamāṇārammaṇaṃ.

Dibbacakkhuññācatutthaṃ⁷ rūpārammaṇattā ekanta-parittārammaṇaṃ eva. Pubbenivāsaññācatutthaṃ parittā-mahaggata-appamāṇa-⁸navattabbārammaṇaṃ hoti. Kathaṃ? Taṃ hi kāmāvacarakammajānanakāle parittārammaṇaṃ hoti, rūpāvacarārūpāvacarakkhandhānussaraṇakāle mahaggatārammaṇaṃ, atīte attanā vā parehi vā bhāvitamaggaṃ sacchikataphalaṃ ca anussaraṇakāle appamāṇārammaṇaṃ.

Atīte Buddhā maggaṃ bhāvayimsu, phalaṃ sacchimakaṃsu⁸, nibbānadhātuyā parinibbāyimsu ti chinnavaṭṭamānussaraṇavasena⁹ maggaphalanibbānapaccavekkhanato pi appamāṇārammaṇaṃ. Atīte Vipassī¹⁰ nāma Bhagavā

¹ °gāmissa ti M. ² añño T. ³ Visuddhimagga p. 121.

⁴ Visuddhimagga p. 120. ⁵ Visuddhimagga p. 120 s. v. pubbenivāsañña Nos. 1, 2, 3, 8. ⁶ bhāvitamaggaṇibbā-

naṃ M. ⁷ adibbacakkhu° T. ⁸ saccākaṃsu M. ⁹ om. T.

¹⁰ Comp. Mahāvastu II, 271.

ahosi, tassa Bandhumatī nagaram ahosi, Bandhumā nāma rājā pitā, Bandhumatī nāma mātā ti ādinā nayena nāmagottam pathavīnimittādi-anussaranakāle navattabbārammaṇaṃ hoti.

858. Anāgatasāññācatutthe¹ pi es' eva nayo. Taṃ pi hi ayaṃ anāgate kāmāvacare nibbattissatī ti jānanakāle parittārammaṇaṃ hoti. Rūpāvacare vā arūpāvacare va nibbattissatī ti jānanakāle mahaggaṭṭārammaṇaṃ. Maggaṃ bhāvēssatī phalaṃ sacchikarissatī nibbānadhātuyā parinibbāyissatī ti jānanakāle appamāṇārammaṇaṃ. Anāgate Metteyyo nāma Bhagavā uppajjissatī² Subrahmā nām'assa brāhmaṇo pitā bhavissatī, Brahmapatī nāma brāhmaṇī mātā ti ādinā nayena nāmagotta-jānanakāle navattabbārammaṇaṃ hoti. Arūpāvacaracatutthaṃ pana āsavānaṃ khaya-catutthaṃ ca pāḷiyā āgatagataṭṭhāne yeva kathiyatī³.

Kiriyaḥetukamanoviññānadhātu upekkhāsahagatā sabbesaṃ pi etesaṃ kusalākusalakiriya-cittānaṃ purecārikā. Tassā tesu vuttanāyena' eva ārammaṇabhedo veditabbo.

Pañcadvāre pana voṭṭhapanavasena pavattiyāṃ ekanta-parittārammaṇā va hoti. Rūpāvacaratikacatukkajjhānādiṇi parittādi-bhāvena navattabbadhammaṃ ārabha pavattito navattabbārammaṇāni⁴. Ettha hi rūpāvacarāni pathavīkasiṇādisu pavattanti, ākāśānañcāyatanaṃ ugghāṭimākaṣe, ākiñcaññāyatanaṃ viññāṇāpagame⁵ ti.

859. Maggārammaṇattike⁶ ādimhi vuttā attha nāpasam-payuttacittuppadā sekhasekhānaṃ attanā paṭividdhamaggaṃ⁷ paccavekkhaṇakāle. Maggārammaṇamaggena⁸ pana asahajātattā na maggaḥetukā attanā paṭividdhamaggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇakāle ārammaṇādhīpativasena maggādhīpatino aññadharmārammaṇakaraṇakāle navat-tabbā maggārammaṇā ti pi maggādhīpatino ti pi. Cattāro ariyamaggasaṅkhātassa maggasampayuttassa vā hetuno⁹ atthitāya ekantato maggaḥetukā¹⁰ viriyaṃ pana vīmaṃsaṃ

¹ °catuttho T. Comp. Visuddhimayya p. 120. ² °ti ti M.

³ kathissāmi M. ⁴ °ārammaṇā ti M. ⁵ ākāśānañcāyatana-viññā° M. ⁶ Dhs. § 1415. ⁷ atthato paṭimaggam M.

⁸ °magge M. ⁹ hetu M. ¹⁰ M. *inserts* va.

vā jeṭṭhakam katvā maggabhāvanākāle saha-jātādhīpatinā siyā maggādhīpatino chandacittānaṃ aññatarajeṭṭhakakāle siyā na vattabbā maggādhīpatino ti¹ dvādasavidhe rūpāvacaracatutthajjhāne sabbatthapādakacatutthādīni nava jhānāni neva maggārammaṇāni na magga-hetukāni na maggādhīpatī ti².

Cetopariyāṇānapubbenivāsaṇāna - anāgatasaññānacatutthāni³ pana ariyānaṃ maggacittajānanakāle maggārammaṇāni honti, maggena pana asahajātattā na magga-hetukāni, maggaṃ garuṃ katvā appavattito na maggādhīpatī⁴ ti. Kasmā pan' etāni na maggaṃ garuṃ karontī⁵ ti? Attano mahaggatatāya. Yathā hi rājānaṃ sabbaloko garuṃ karoti, mātāpitaro pana na karonti, na hi te rājānaṃ disvā āsanā vuṭṭhahanti na añjalikammādīni karonti, daharakāle voharitanāyena⁶ eva voharanti evaṃ etāni pi attano mahaggatatāya na maggaṃ garuṃ karonti.

Kiriya-hetukamanoviññānadhātu pi⁶ ariyānaṃ magga-paccavekkhaṇakāle paccavekkhaṇapurecārikattā maggārammaṇā⁷ hoti, maggena asahajātattā pana na magga-hetukā, na garuṃ⁸ katvā appavattito⁹ na maggādhīpatī. Kasmā garuṃ na karoti ti¹⁰? Attano ahetukatāya hīnatāya jaletāya. Yathā hi rājānaṃ sabbaloko garuṃ karoti anto¹¹ pariyaṇā pana khujjavāmanakaceta-kādayo attano aññānatāya¹² paṇḍitamanussā viya na garuṃ karonti¹³ evaṃ idam pi cittaṃ attano ahetukatāya hīnatāya jaletāya maggaṃ garuṃ na karoti. Ñānavippayuttakusalādīni ñānabhāvena¹⁴ c'eva lokiyadhammārammaṇatāya¹⁵ ca maggārammaṇādibhāvaṃ na labbhanti, navattabbārammaṇāna¹⁶ eva honti ti veditabbāni ti.

¹ dhi C. G. ² ādhīpatino M. ³ Visuddhimagga p. 120 under the respective headings No. 4. ⁴ maggādhīpatino M.

⁵ garuṃ karuṃ karontī C. ⁶ kiriyahetu pi M. ⁷ maggārammaṇaṃ M. ⁸ magga-hetukānaṃ garuṃ T.

⁹ maggaṃ garuṃ katvā apattito M. ¹⁰ na karontī ti M. T.

¹¹ attano M. ¹² aññātāya M. ¹³ nātigaruṃ karonti M. T.

¹⁴ ñānabhāvena M. ¹⁵ cetalo M.

860. Atitārammanattike¹ viññāṇaṇcāyatana-neva-saññānāsaññāyatanaadhammā heṭṭhā atītasamāpattim ārabha pavattito² ekantena atitārammaṇā va. Niyogā anāgatārammaṇā natthī ti niyamena pāṭiekkam cittaṃ anāgatārammaṇaṃ nāma natthi. Nanu ca anāgata-saññānaṃ ekantena anāgatārammaṇaṃ³ cetopariyaññānaṃ pi anāgataṃ ārabha pavattati ti no na pavattati. Pāṭiekkam pana etaṃ ekaṃ cittaṃ nāma natthi. Rūpāvacaracatutthajjhānena saṅgahitattā aññehi mahaggatacittēhi missakaṃ hoti. Tena vuttaṃ niyogā anāgatārammaṇā natthī ti. Dve pañca viññāṇāni tisso ca manodhātuyo paccuppannesu rūpādīsu pavattito paccuppannārammaṇā nāma.

861. Dasa cittuppādā ti ettha aṭṭha tāva sahetuka-devamanussānaṃ paṭisandhigahaṇakāle kammaṃ vā kammaṇimittam vā ārabha pavattiyam atitārammaṇā. Bhavaṅgacutikālesu es' eva nayo.

Gatinimittam pana ārabha paṭisandhigahaṇakāle tato paraṃ bhavaṅgakāle ca paccuppannārammaṇā⁴.

Tathā pañcadvāre tadārammaṇavasena pavattiyam, manodvāre pana atitānāgatapaccuppannārammaṇānaṃ javanānaṃ ārammaṇaṃ gahetvā pavattito atitānāgatapaccuppannārammaṇā.

Kusalavipākāhetuka-upekkhāsahagatamano-viññāṇadhātuyam pi es' eva nayo.

Kevalam hi saha⁵ manussesu jaccandhādīnaṃ paṭisandhi hoti pañcadvāre pi santīraṇavasenā pi paccuppannārammaṇā hoti ti ayam ettha viseso.

862. Somanassasahagatā pana pañcadvāre santīraṇavasena tadārammaṇavasena ca paccuppannārammaṇā hoti. Manodvāre tadārammaṇavasena sahetukavipākā viya atitānāgatapaccuppannārammaṇā ti veditabbā. Akusalavipākamanoviññāṇadhātu pana kuslavipākāya upekkhāsahagatāhetukāya samānagatikā eva.

¹ Dhs. § 1417.

² pavattino T.

³ °ārammaṇā M.

⁴ Dhs. § 1418.

⁵ sū T.

Kevalam hi sā¹ apāyikānam paṭisandhibhavaṅgacutiva-sena pavattati ti. Ayam ettha viseso.

Kiriyaḥetukamanoviññānadhātu somanassasahagatā khī-
ṇāsavānaṃ pañcadvāre paḥaṭṭhākāraṃ kurumānā paccup-
pannārammaṇā hoti. Manodvāre atitādibhedadhamme
ārabbha hasituppādanavasena pavattiyam atitānāgatapac-
cuppānnārammaṇā hoti.

863. Kāmāvacarakusalan ti ādisu kusalato tāva
cattāro ṇānasampayuttacittuppādā² sekhaputhuj-
janānaṃ atitādibhedāni khandhadhātu-āyatanāni samma-
santānaṃ paccavekkhantānaṃ³ atitānāgatapaccuppānnāram-
maṇā honti. Pannatti nibbānapaccavekkhaṇena vattabbā-
rammaṇā.

Ñānavippayuttesu pi es' eva nayo. Kevalam hi tesam
maggaphalanibbānapaccavekkhaṇā⁴ natthi. Ayam ev'
ettha viseso.

864. Akusalato cattāro diṭṭhigatasampayuttacit-
tuppādā⁵ atitādibhedam khandhadhātuāyatanānaṃ assā-
danābhinandanaparāmāsakāle⁶ atitādi-ārammaṇā honti.

Pannattim ārabba assādentassa abhinandantassa⁷ satto
ti parāmasitvā⁸ gaṇhantassa navattabbārammaṇā honti.

Diṭṭhivippayuttesu pi es' eva nayo. Kevalam hi tehi
parāmāsogahaṇam natthi. Dve paṭighasampayuttacittup-
pādā atitādibhede dhamme ārabba domanassitānaṃ atitādi-
ārammaṇapannattim ārabba domanassitānaṃ navattabbā-
rammaṇā⁹.

865. Vicikicchuddhaeccasampayuttā¹⁰ tesu eva
dhammesu anitṭhāgatabhāvena c'eva uddhatabhāvena ca
pavattiyam atitānāgatapaccuppānnanavattabbārammaṇā ki-
riyato aṭṭha sahetukacittuppādā kusalcittuppādagatikā eva
kiriya hetukamanoviññānadhātu upekḥāsahagatā pañca
dvāre voṭṭhapanavasena pavattiyam paccuppānnārammaṇā

¹ sa M. ² Dhs. § 1415. ³ paccavekkhaṇānaṃ M.

⁴ sehidhamma° M. ⁵ Dhs. § 1412. ⁶ assādanābhinda-
napar° M. assāssādanābhinand° T. ⁷ abhinantassa M.

⁸ parāmāsetvā M. ⁹ na om. T. ¹⁰ Dhs. § 1390, 1391.

va manodvāre atītānāgatapaccuppannārammaṇaṃ c'eva paṇṇatti-ārammaṇānaṃ ca¹. Javanānaṃ purecārikakāle atītānāgatapaccuppannanavattabbārammaṇā, tathā² vuttappa-bhede³ rūpāvacarajjhāne sabbatthapāḍakacatuttham ākāsa-kasiṇacatuttham ālokakasiṇacatuttham brahmavihāracatuttham ānāpānacatuttham ti imāni pañca navattabbārammaṇān' eva. Iddhividhacatuttham kāyavasena cittam pariṇāmentassa atitam pāḍakajjhānacittam⁴ ārabba pavattanato atītārammaṇam.

866. Mahādhātunidhāne Mahākassapattherādīnaṃ viya anāgataṃ adhiṭṭhahantānaṃ anāgatārammaṇaṃ hoti⁵. Mahākassapatthero kira Mahādhātunidhānaṃ karonto 'anāgate⁶ atṭhārasavassadhikāni dve vassasatāni ime gandhā⁷ mā sussiṃsu pupphāni mā milāyimsu dīpāni mā nibbāyimsū ti⁸' adhiṭṭhahi. Sabbam tath 'eva ahosi. Assa-guttatthero⁹ Vattaniyasenāsane bhikkhusaṃgham suk-khabhattam bhuñjamānaṃ disvā udakasoṇḍim divase di-vase purebhattam dadhisaram¹⁰ hotū ti adhiṭṭhahi. Purebhattam dadhisaram¹¹ hoti pacchābhatte pakatikam eva kāyaṃ pana cittasantatiṃ¹² katvā adissamānena kāyena gamanakāle kāyaṃ ārabba pavattattā paccuppannārammaṇam hoti.

Dibbasotacatuttham vijjāmānasaddam eva ārabba pavattitapaccuppannārammaṇaṃ cetopariyaññacatuttham atītasattadivasabbhantare anāgatasattadivasabbhantare ca paresam cittaṃ jānantassa atītārammaṇaṃ¹³ anāgatārammaṇaṃ ca hoti. Sattadivasātikame pana tam jānitum na sakkoti. Atītānāgatasaññānānaṃ hi esa vi-seso. Na etassa paccuppannajānanakāle pana paccuppannārammaṇam hoti.

¹ ārammaṇānaṃ c'eva paṇṇattinibbānārammaṇaṃ ca M.

² yathā T. ³ obhedena M. ⁴ apāḍakajjh° T. ⁵ Dhs. § 1417. ⁶ anāgato M. ⁷ ime vasegandhā M. ⁸ dipā nibbāhimsū ti M. ⁹ Comp. Rhys Davids transl. of the Milindapañha II, XVIII. ¹⁰ dadhirassa M. ¹¹ dadhi-rasam M. ¹² cittasantissitam M. cittasannitam T.

¹³ ārammaṇā M.

867. Paccuppannam nām' etaṃ tividham khaṇapaccuppannam santatipaccuppannam addhāpaccuppannañ ca¹. Tattha uppādatthitibhaṅgappattam² khaṇapaccuppannam.

Eka-dvi-santativārapariyāpannam santatipaccuppannam. Tattha andhakāre nisīditvā ālokatthānam³ gatassa na tāva ārammanam pākataṃ hoti. Yāva⁴ pana taṃ pākataṃ hoti etthantare ekadvisantativārā veditabbā. Ālokatthāne pi ācaritvā⁵ ovarakam pavitthassā pi na tāva sahasā rūpam pākataṃ hoti. Yāva taṃ pākataṃ hoti etthantare eka-dvi-santativārā veditabbā.

Dūre thatvā pana rajakānam hatthavikāram gaṇḍi-bheri-ādi-akoṭana-vikāram pi disvā pi na tāva saddam suṇāti. Yāva pana taṃ suṇāti etasmim pi antare eka-dvi-santativārā veditabbā. Evan tāva Majjhimabhānakā.

Samyuttabhānakā pana rūpasantati vā arūpasantati ti dve santatiyo ti vatvā udakam atikkamitvā gatassa yāva tīre⁶ akkanta-udakalekhā na vippasīdati addhānato āgatassa⁷ yāva kāye usumabhāvo na vūpasammati ātapā āgantvā gabbham pavitthassa yāva andhakārabhāvo na vigacchatī anto gabbhe kammaṭṭhānam manasikaritvā divā vāta-pānam vivaritvā olokentassa yāva akkhiṇam phandana-bhāvo na vūpasammati ayam rūpasantati nāma.

Dve tayo javanavārā arūpasantati nāmā ti vatvā tad ubhayam pi santatipaccuppannam nāmā ti vadanti.

868. Ekabhavaparicchinnam pana addhāpaccuppannam nāma⁸ sandhāya Bhaddekarattasutte⁹:

Yo c'āvuso mano ye ca dhammā sampayuttā ubhayam etaṃ paccuppannam, tasmim paccuppanne chandarāgapati-baddham hoti viññānam, chandarāgapati-baddhattā viññānassa tad abhinandati, tad abhinandanto paccuppannesu dhammesu sambhīrati¹⁰ ti vuttam.

¹ Visuddhimagga p. 120 s. v. cetopariyañāna No. 7. ² otthita-vibhaṅgampattam M. ³ ākālokatthānam M. ⁴ yā M.

⁵ varitvā T. cāritvā C. G. ⁶ tiro T. ⁷ agatassa M.

⁸ T. *inserts* yam. ⁹ the 131^d sutta of the Majjhima.

¹⁰ sambhīrati T.

Santatipaccuppannam c'ettha atthakathāsu āgataṃ, addhāpaccuppannam sutte. Tattha keci khaṇapaccuppannam cittam cetopariyāṇassa ārammaṇam hoti ti vadanti. Kiṃ kāraṇā? Yasmaṃ iddhiṃassa parassa ca ekakkhaṇe cittam uppajjissati ti¹ idaṃ ca tesam opammam.

869. Yathā ākāśakkhite pupphamuṭṭhimhi avassam ekaṃ puppham ekassa vaṇṇena vaṇṇam paṭivijjhati² evaṃ parassa cittam jānissāmi ti rāsivasena mahājanassa citte āvajjite avassam ekassa³ cittam ekena cittaena uppādak-khaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā bhaṅgak-khaṇe vā paṭivijjhati ti. Tam pana vassasahassam pi āvajjante yena cittaena āvajjati yena ca jānāti tesam dvinnam sahaṭṭhānābhāvato āvajjanaṃ ca javanānaṃ ca anittṭhe ṭhāne nānārammaṇa-bhāvappattidosato⁴ ayuttan ti atthakathāsu paṭikkhittam. Santatipaccuppannam pana addhāpaccuppannaṃ ca⁵ ārammaṇam hoti ti veditabbam. Tattha yaṃ vattamānājavana-vithito⁶ atitānāgatavasena ca tatiyajavanavithiparimāṇe⁷ kāle parassa cittam tam sabbam pi santatipaccuppannam nāma. Addhāpaccuppannam pana javanavāreṇa dīpetabban⁸ ti yaṃ atthakathāyaṃ vuttam tam suṭṭhu vuttam⁹.

870. Tatrūyam dīpanā: Iddhimā parassa cittam jānitu-kāmo āvajjati. Āvajjanaṃ khaṇapaccuppannam ārammaṇam katvā ten' eva saha nirujjhati. Tato cattāri¹⁰ pañca javanāni. Yesam pacchimaṃ iddhicittam sesāni¹¹ kāmāvacarāni tesam sabbesam pi tad eva niruddham cittam ārammaṇam hoti na ca tāni nānārammaṇāni honti. Addhāpaccuppannavasena paccuppannārammaṇattā ekārammaṇāni ekārammaṇatte pi ca iddhicittam eva parassa cittam jānāti na itarāni. Yathā cakkhudvāre cakkhuvīṇāṇam eva rūpaṃ passati na itarāni ti idaṃ santatipaccuppannassa c'eva addhāpaccuppannassa ca vasena paccuppannā-

¹ uppajjati ti M. ² ekassa vaṇṇam paṭivijjhati vaṇṇena vaṇṇam paṭivijjhati M. ³ etassa C. G. ⁴ °dotato M. ⁵ ajjhāpaccuppannaṃ ca M. ⁶ °javanapitito M. ⁷ dvi ti javana vithi parimāṇakale M. dvattiyajavana° T. ⁸ dvīpetabban M. ⁹ suvuttam M. ¹⁰ cattāro M. ¹¹ te-sāni M.

rammaṇaṃ¹ hoti. Yasmā vā santatipaccuppannaṃ pi addhāpaccuppanne yeva patati tasmā addhāpaccuppannavasen'etaṃ paccuppannārammaṇaṃ ti veditabbaṃ.

871. Pubbenivāsañāṇacatatutthaṃ nāma gottānussaraṇe² nibbānanimittapaccavekkhaṇe ca navattabbārammaṇassa kāle atitārammaṇaṃ eva. Yathā kammūpagañāṇacatatutthaṃ³ pi atitārammaṇaṃ eva.

Tattha⁴ kiñcā pi pubbenivāsacetopariyañāṇāni pi atitārammaṇāni⁵ honti, atha kho tesāṃ pubbenivāsañāṇassa atitā khandhā khandapaṭibaddhaṃ ca kiñci anārammaṇaṃ nāma natthi. Taṃ hi atitakkhandhakhandhūpanibaddhesu⁶ dhammesu sabbaññutañāṇasamagatikam hoti.

Kiñcā pi⁷ cetopariyañāṇassa ca⁸ saddadivasabbhantarūṭitaṃ cittaṃ eva ārammaṇaṃ taṃ aññaṃ khandhaṃ vā khandhapaṭibaddhaṃ vā na jānāti. Maggasampayuttacittācittārammaṇattā pariyāyato maggārammaṇaṃ ti vuttaṃ.

Yathākammūpagañāṇassa atitaṃ cetanāmatam eva ārammaṇaṃ ti ayaṃ viseso veditabbo.

872. Ayam ettha aṭṭhakathānayo. Yasmā pana kusalakhandhā iddhividhañāṇassa cetopariyañāṇassa pubbenivāsānussatiñāṇassa yathākammūpagañāṇassa anāgatasaññāṇassa⁹ ārammaṇapaccayena paccayo ti Paṭṭhāne vuttaṃ. Tasmā cattāro pi khandhā cetopariyañāṇa-yathākammūpagañāṇaṃ ārammaṇā honti. Tatrā pi yathākammūpagañāṇassa kusalākusalā evā ti dibbacakkhuñāṇacatatutthaṃ vijjānānavannaṇārammaṇattā paccuppannārammaṇaṃ eva anāgatasaññāṇacatatutthaṃ anāgatārammaṇaṃ eva. Taṃ hi anāgatadhakkhandhūpanibaddhesu¹⁰ dhammesu pubbenivāsañāṇaṃ viya¹¹ sabbaññutañāṇasamagatikam hoti. Tattha kiñcā pi cetopariyañāṇaṃ pi anāgatārammaṇaṃ hoti. Taṃ pana saddadivasabbhantare uppajjanacittam eva

¹ ārammaṇā C. G. T. ² ānussaraṇo C. T. ³ Visuddhimagga p. 121. ⁴ Yattha M. ⁵ ārammaṇā M. ⁶ khandhapaṭi° M. ⁷ om. M. ⁸ va M. ⁹ anāgataṃ saññ° T. ¹⁰ ūpanibandhesu C. G. ¹¹ khandhapaṭibaddhesu dhammesu pubbenivāsañāṇaṃ viññāṇaṃ viya M.

ārammaṇaṃ karoti. Idaṃ anāgate kappasatasahassee uppaj-
janakacittam pi khandham pi khandhūpanibaddham¹ pi.

873. Rūpāvacaratikacatukkajjhānādini² atitānāgatapaccu-
ppanesu ekadhammam pi ārabba pavattito ekantanavat-
tabbārammaṇān' evā ti veditabbāni.

874. Ajjhattattike anindriyabaddharūpañ ca nibbānañ ca
bahiddhā ti idaṃ yathā indriyabaddhaparapuggalasantāne
bahiddhā ti vuccamānam pi tassa attano santānapariyā-
pannattā niyakajjhattam pi hoti evaṃ³ na kenaci pariyā-
yena ajjhattam hoti ti niyakajjhattapariyāyassa abhāvena
bahiddhā ti vuttam, na niyakajjhattamattassa asambha-
vato. Niyakajjhattamattassa pana asambhavamattam san-
dhāya ajjhattārammaṇattike bahiddhārammaṇatā vuttā.
Ajjhattadhammāpagamamatto va⁴ ākiñcaññāyatanāramma-
nassa ajjhattabhāvam pi bahiddhābhāvam⁵ pi ajjhattaba-
hiddhābhāvam⁶ pi ananujānitvā ākiñcaññāyatanam na
vattabbaṃ, ajjhattārammaṇan ti pīti-ādi vuttam. Tattha
na kevaḷam tad eva na vattabbārammaṇam, tassa pana
āvajjanam pi upacāraccittāni pi tass' ārammaṇassa pacca-
vekkhaṇacittāni pi tass' eva assādanādivasena pavattāni
akusalacittāni pi na vattabbārammaṇān' eva. Tāni pi tas-
miṃ vutte vuttān' eva hontī ti visuṃ na vuttāni.

Katham? Vuttān' eva hontī ti. Etaṃ hi ākiñcaññāya-
tanam yañ ca tassa purecārikam āvajjana-upacārādivasena
pavattam tena saha⁷ ekārammaṇam bhaveyya taṃ sabbam
atitārammaṇattike kāmavacarakusalam akusalam kiriyato
nava cittuppādā rūpāvacaracatutthajjhānan ti evaṃ vuttā-
nam etesaṃ cittuppādānam siyā navattabbā atitārammaṇā
pītiādinā nayena navattabbārammaṇābhāvassa anuññātattā
ākiñcaññāyatanassa ca ākiñcaññāyatanam cattāro maggā
apariyāpannā cattāri ca sāmāññaphalāni ime dhammā
navattabbā atitārammaṇā pīti evaṃ ekantena navattab-
bārammaṇattañ ca navattabbārammaṇan ti vuttam.

¹ khandhapaṭibaddh^o M.

² Dhs. § 1420. °jhānāni M.

³ M. *add*s nayena.

⁴ °gamamattato ca M.

⁵ bahiddha-

bhāvam M.

⁶ °ddhabhāvam M.

⁷ te saha M.

875. Idāni taṃ ajjhattārammaṇattike¹ ekam pi vuccamānaṃ yasmā heṭṭhā tena saha ekārammaṇābhāvaṃ pi sandhāya kāmāvacarakusalādināṃ navattabbārammaṇattā vuttā tasmā idhā pi tesāṃ navattabbārammaṇābhāvaṃ dīpeti. Ko hi tena saha ekārammaṇānaṃ² navattabbārammaṇābhāve antarāyo ti evaṃ etasmiṃ vutte vuttān' eva hontī ti vedittabbāni. Sesam ettha ajjhattārammaṇattike pālito uttānaṃ eva. Ārammaṇavibhāge pana viññāṇaṇcāyatanāṃ nevasaṇṇānāsāṇṇāyatanāṃ ti ime sattā ca³ kusala vipākakiriya vasena chaṇṇaṃ cittuppadānaṃ attano santānabaddhaṃ⁴ heṭṭhimasamāpattim ārabha pavattito ajjhattārammaṇatā vedittabbā.

876. Ettha ca kiriyaṃ ākāsaṇaṇcāyatanāṃ kiriya viññāṇaṇcāyatanass' eva ārammaṇaṃ hoti na itarassa. Kasmā? Ākāsaṇaṇcāyatanakiriya samāngino kusalassa vā vipākassa vā viññāṇaṇcāyatanassa abhāvato. Kusalaṃ pana kusala vipākakiriyaṇaṃ tiṇṇaṃ pi ārammaṇaṃ hoti. Kasmā? Ākāsaṇaṇcāyatanakusalaṃ nibbattetvā tṭhitassa tato ud-dhaṃ tividhassā pi viññāṇaṇcāyatanassa uppattisambhāvato. Vipākaṃ pana na kassaci ārammaṇaṃ hoti. Kasmā? Vipākato vuṭṭhahitvā cittassa abhinīhārasambhāvato. Nevasaṇṇānāsāṇṇāyatanassa ārammaṇakaraṇe pi ca es' eva nayo.

Rūpāvacaratikacatukkajjhānādinaṃ⁵ sabbesaṃ pi niya-kajjhattato bahibhāvena⁶ bahiddhābhūtāni paṭhavikasiṇādini ārabha pavattito bahiddhārammaṇatā vedittabbā.

Sabbe va kāmāvacarakusalākusalavyākata dhammā rūpāvacaracattutthajjhānaṃ ti ettha kusalato tāva cattāro ṇāṇa-sampayuttacittuppadā attano khandhādini paccavekkhantassa ajjhattārammaṇa⁷, pasesaṃ khandhādi-paccavekkhāne pana paṇṇatti-nibbānapaccavekkhāne ca bahiddhārammaṇa, tadubhayavasena ajjhattabāhiddhārammaṇa. Ṇāṇa-vippayuttesu pi es' eva nayo. Kevalaṃ tesāṃ nibbāna-

¹ Dhs. § 1419. ² ekāramaṇaṃ M. ³ ime taṃ tāva M.

⁴ santhānasambandhaṃ M. ⁵ Rūpāvacaratikkacatukk° M. T. ⁶ bahiddhābhāvena M. ⁷ paccavekkhanta ajjhatt° C.

paccavekkhaṇaṃ natthi. Akusalato cattāro diṭṭhisampayuttacittuppādā attano khandhādīnaṃ assādanābhinandana-parāmāsagahaṇakāle ajjhattārammaṇā parassa khandhādīsu c 'eva anindriyabaddharūpakasīnādīsu ca tath' eva pavattikāle bahiddhārammaṇā, tadubhayavasena pavattiyaṃ¹ ajjhattabahiddhārammaṇā. Diṭṭhivippayuttesu pi es' eva nayo. Kevalaṃ hi tesāṃ parāmāsagahaṇaṃ natthi. Dve paṭighasampayuttā attano khandhādīsu domanassitassa ajjhattārammaṇā² parassa khandhādīsu ceva anindriyabaddharūpapaṇṇattīsu ca bahiddhārammaṇā, tadā³ ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā. Vicikicchuddhaccasampayuttānaṃ pi vuttappakāresu dhammesu⁴ vicikicchana-cittabhāvasasena⁵ pavattiyaṃ ajjhattādi-ārammaṇatā veditabbā.

877. Dve pañca viññāṇāni tisso manodhātuyo⁶ ime terasa cittuppādā attano rūpādīni ārabba pavattiyaṃ ajjhattārammaṇā, parassa rūpādīsu pavattā bahiddhārammaṇā, tadubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā. Somanassasahagatā ahetukavipākamanoviññāṇadhātu pañcadvārasantīraṇatadārammaṇavasena⁷ attano pañca rūpādīdhamme manodvāre tadārammaṇavasena⁸ eva aññe pi ajjhattike kāmāvacaradhamme ārabba pavattiyaṃ ajjhattārammaṇā, paresāṃ dhammesu pavattamānā bahiddhārammaṇā, ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā⁹. Upekkhasahagatavipākāpetukamanoviññāṇadhātudvaye pi es' eva nayo.

Kevalaṃ paṇ' etā sugatiyaṃ duggatiyaṃ ca paṭisaṇḍhibhavaṅgacutivasenā pi¹⁰ ajjhattadibhedeṣu ca kammādīsu vattanti. Attha mahāvīpākacittāni pi tesaṃ yeva dvīnaṃ samagatikāni. Kevalaṃ paṇ' etāni santīraṇavasena¹¹ pavattanti. Paṭisaṇḍhibhavaṅgacutivasena tesāṃ¹² sugatiyaṃ yeva pavatti.

878. Somanassasahagatā hetukakiriyaṃ pañcadvāre attano rūpādīni ārabba pahaṭṭhākārakaraṇavasena pavattiyaṃ ajjhattārammaṇā.

¹ om. M. T. ² domanassa ajjh^o M. ³ om. M. ⁴ om. M. T.

⁵ vicikicchana-phandata-vasena M. ⁶ ti T. M. *add.* ⁷ om. M.

⁸ Dhs. § 1420. ⁹ ti M. ¹⁰ T. *inserts* na. ¹¹ etāni M.

Parassa rūpādīsu pavattā bahiddhārammaṇā manodvāre Tathāgatassa Jotipālamāṇava-Makhādevarāja-Kaṇhatāpa-sādikālesu¹ attanā katakiriyaṃ paccavekkhantassa hasit-uppādavāsena pavattā ajjhattārammaṇā, Mallikāya deviyā² Santati-mahāmattassa³ Sumanamālākārassā ti evaṃ ādinam kiriya-karaṇaṃ ārabha pavattakāle bahiddhārammaṇā, ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā.

879. Upekhāsahagatakiriya-*hetukamanoviññāp*adhātu pañcadvāre voṭṭhapana-vasena manodvāre ca āvajjanavasena pavattiyam ajjhattādi-ārammaṇā atthamahākiriya-kusala-cittagatikā⁴ eva. Kevalam hi tā khināsavaṇaṃ uppajjanti kusalaṇi sekha-puthujjanānaṃ⁵ ti etthakam ev'ettha nānā-karaṇaṃ.

Vuttappakāre⁶ rūpāvacaracatutthajjhāne sabbattha pādakacatutthādīni pañca jhānāni imasmim tike okāsaṃ labhanti. Etāni hi kaṣiṇapannatti-nimitta-ārammaṇattā bahiddhārammaṇāni.

880. Iddhividhacatuttham⁷ kāyavasena cittaṃ cittavasena vā kāyaṃ parinamanakāle bahiddhārammaṇaṃ attano kumāravaṇṇādi-nimmanakāle ca sakkāyacittānaṃ⁸ ārammaṇakaraṇato⁹ ajjhattārammaṇaṃ, bahiddhā hatthi-assādi-dassanakāle¹⁰ bahiddhārammaṇaṃ, kālena¹¹ ajjhattam kālena bahiddhā pavattiyam ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Dibbasotucatuttham attano kucchi-saddasavanakāle ajjhattārammaṇaṃ, paresam saddasavanakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Ceto-pariyaññacatuttham paresam cittārammaṇato bahiddhārammaṇaṃ eva. Attano cittajānane pana tena payo-*janam* natthi.

Pubbenivāsacatuttham attano khandhānussaraṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa khandhe anindriyabaddham rūpaṃ tisso ca pannattiyo anussaraṇato bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

¹ Jāt. I, 137 seq. ² Milindap. p. 115. ³ Dhṛp. 307—311.

⁴ kiriya *om.* T. ⁵ °puthujjanam M. ⁶ °pakāreṇa M.

⁷ Visuddhimagga p. 119. ⁸ sakakāya cittaṃ M. ⁹ ārammaṇato M. ¹⁰ assādinimānakāle M. ¹¹ kāle T.

Dibbacakkhucatatuttham attano kucchigatādi-rūpadassana-kāle ajjhattārammaṇaṃ, avasesa-rūpa-dassanakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Anāgatasāññācatuttham attano anāgatakhandhānussarapakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa anāgatakhandhānaṃ vā anindriya-baddhassa ca rūpassa anussarapakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Ākiñcaññāyatanassa navattabbārammaṇatāya kāraṇaṃ heṭṭhā vuttam¹ eva. Hetugocchakaniddese² tayo kusalā hetū³ ti ādinā nayena hetum dassetvā⁴ puna te yeva uppattitṭhānato dassetum catūsu bhūmīsu kusalesu⁵ uppajjati ti ādi vuttam.

Iminā upāyena sesagocchakesu pi desanānayo veditabbo.

881. Yattha dve tayo āsavā ekato uppajjanti ti ettha tividhena āsavānaṃ ekato uppatti veditabbā⁶.

Tattha catūsu diṭṭhivippayuttesu avijjāsavena diṭṭhisampayuttesu diṭṭhasavā avijjāsavehi saddhin ti kāmāsavo duvidhena ekato uppajjati. Bhavāsavo catūsu diṭṭhivippayuttesu⁷ avijjāsavena saddhin ti ekadhā va ekato uppajjati.

Yathā c'ettha evaṃ yattha dve tīni samyojanāni ekato uppajjanti ti etthā pi samyojanānaṃ uppatti ekato dasadhā bhava.

882. Ettha⁸ kāmārāgo⁹ catudhā ekato uppajjati, paṭigho¹⁰ tidhā, māno ekadhā, tathā vicikicchā c'eva bhavarāgo ca. Kathaṃ? Kāmārāgo tāva mānasamyojana-avijjāsamyojanehi c'eva diṭṭhisamyojanāvijjāsamyojanehi c'eva sīlabbataparāmāsa-avijjāsamyojanehi ca avijjāsamyojanamatten' eva saddhin ti evaṃ catudhā ekato uppajjati. Paṭigho pana issāsamyojana-avijjāsamyojanehi c'eva macchariyasamyojana-avijjāsamyojanehi ca avijjāsamyojanamatten' eva saddhim¹¹ evaṃ tidhā ekato uppajjati. Māno bhavarāgaavijjāsamyojanehi saddhim ekadhā ekato

¹ vutṭhā M. ² Dhs. § 1424. ³ kusalahetu M. ⁴ sutvā M.

⁵ kusale T. ⁶ Dhs. § 1448. ⁷ ca suditṭhi^o T. ⁸ Tattha M. T.

⁹ Dhs. § 1460. ¹⁰ T. *inserts* so. ¹¹ T. *inserts* ti.

uppañjati. Tathā vicikicchā. Sā hi avijjāsamyojanena saddhim ekadhā uppañjati. Bhavarāge pi es' eva nayo ti. Evam ettha dve tīni samyojanāni ekato ekato uppañjanti.

883. Yam p'etaṃ nīvaraṇagocchake¹ yattha dve tīni nīvaraṇāni ekato uppañjanti ti vuttaṃ tatthā pi atthadhā nīvaraṇānaṃ ekato uppatti veditabbā.

Etesu hi kāmaccchando duvidhā ekato uppañjati², vyāpādo catudhā, uddhaccaṃ ekadhā, tathā vicikicchā. Kathaṃ? Kāmaccchando tāva asaṅkhārikacittesu uddhaccanīvaraṇa-avijjānīvaraṇehi³ sasaṅkhārikesu⁴ thīnamiddha-uddhacca-avijjānīvaraṇehi saddhim dvidhā ekato uppañjati.

884. Yam paṇ' etaṃ dve tīni ti vuttaṃ taṃ heṭṭhima-paricchedavasena vuttaṃ. Kaṣmā? Catunnam pi ekato uppatti yujjati⁵. Evaṃ⁶ vyāpādo pana asaṅkhārikacitte uddhacca-nīvaraṇa-avijjā-nīvaraṇehi asaṅkhārike thīnamiddha-uddhacca-avijjānīvaraṇehi sasaṅkhārike yeva uddhaccakukkucca-avijjānīvaraṇehi sasaṅkhārike yeva thīnamiddha-uddhacca-kukkucca-avijjānīvaraṇehi saddhim ti catudhā ekato uppañjati. Uddhaccaṃ pana avijjānīvaraṇamattena saddhim ekadhā va ekato uppañjati, vicikicchā-uddhacca-avijjānīvaraṇehi saddhim ekadhā va ekato uppañjati.

885. Yam p'idaṃ kilesagocchake⁷ yattha dve tayo kilesā ekato uppañjanti ti vuttaṃ tattha dve kilesā aññehi tayo vā kilesā aññehi kilesehi saddhim uppañjanti ti evam attho veditabbo. Tasmā dvinnam tinnam yeva vā ekato uppattiyā asambhavato tattha dasadhā kilesānaṃ ekato uppatti hoti.

Ettha hi lobho chadhā ekato uppañjati paṭigho dvedhā tathā moho ti veditabbo. Kathaṃ? Lobho tāva asaṅkhāriko⁸ diṭṭhi-vippayutto⁹ moha-uddhacca-ahirika-anottappehi sasaṅkhāriko yeva mohathīna-uddhacca-ahirika-anottappehi sasaṅkhāriko¹⁰ yeva moha-māna-uddhacca-ahi-

¹ Dhs. § 1486. ² uppañjati ti M. ³ °nīvaraṇa° M.

⁴ saṅkhārikesu M. ⁵ uppañjati ti vacanam yujjati eva M.

⁶ om. M. ⁷ Dhs. § 1548. ⁸ asaṅkhārike M. ⁹ °vippa-

yutte M. ¹⁰ sasaṅkhārike M.

rika-anottappehi sasaṅkhāriko¹ yeva ca. Mohamānathīna-uddhacca-ahirika-anottappehi diṭṭhivippayutto² pana asaṅkhāriko moha-uddhacca-diṭṭhi-ahirika-anottappehi sasaṅkhāriko³ moha-diṭṭhi-thīna-uddhacca-ahirika-anottappehi saddhin ti chaddhā⁴ ekato uppajjati.

Paṭigho pana asaṅkhāriko moha-uddhacca-ahirika-anottappehi sasaṅkhāriko⁵ moha-thīna-uddhacca-ahirika-anottappehi saddhin ti dvidhā ekato uppajjati. Moho pana vicikicchāsampayutto vicikicchuddhacca-ahirika-anottappehi uddhaccasampayutto⁶ uddhacca-ahirika-anottappehi saddhin ti evaṃ dvidhā ekato uppajjati. Sesam sabbattha uttānattham evā ti.

Atthasāliniyā Dhammasaṅganiyaṭṭhakathāya aṭṭhakathā-kaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ettāvata ca

Cittam rūpaṃ ca nikkhepam atthuddhāram manoramam
Yam Lokanātho bhājento desesi Dhammasaṅganiṃ.

Abhidhammassa saṅgaya dhamme anavasesato
Thitāya tassā āradhā yā mayā aṭṭhavaṇṇanā⁷

Anākulānam⁸ atthānam sambhavā Atthasālinī

Iti nāmena sā dāni sannitṭhānam upāgatā⁹.

Ekūnacattālisāya pāliya bhāṇavārato

Ciraṭṭhitattham dhammassa niṭṭhāpentena tam mayā

¹ sasaṅkhārike M. ² diṭṭhisampayutte M. ³ sasaṅkhārike M. ⁴ chaddā C. chaṭṭhā T. ⁵ sasaṅkhārike M.

⁶ sampayutte M. ⁷ atthavaṇṇanā M. ⁸ Anākusalanam M. ⁹ Iti nāmena bhāsanti sannitṭh° C. G. Iti nāmen'assa esa sannitṭh° M. Itināmena sa sannitṭhānam

upāgatā thānā Westergaard Catal.

Yam pattam¹ kusalam tassa ānubhāvena² pāṇino
 Sabbe saddhammarājassa ñatvā dhammam sukhāvaham³
 Pāpūnantu visuddhāya sukhāya paṭipattiyā
 Asokam anupāyāsam nibbānasukham uttamam.
 Ciram tiṭṭhatu saddhammo dhamme hontu sagāravā⁴
 Sabbe pi sattā kālena sammā devo pavassatu.
 Yathā rakkhimsu porāṇā surājāno tath' ev' imam
 Rājā rakkhatu dhammena attano va pajam pajan ti.

Paramavisuddha-saddhā-buddhi-viriyapatimaṇḍitena silā-
 cārājjavamaddavādiguṇa-samudayasamuditena sakasama-
 yantaragahaṇajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasa-
 mannāgatena tipīṭakapariyattippabhede sātṭhakathe Satthu
 sāsane appaṭihata-ñāṇappabhāveṇa mahāveyyākaraṇena ka-
 raṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanāvaṇ-
 ṇayuttena yuttamuttavādinā vādivareṇa mahākavinā
 pabhinnaṭṭisambhidāparivārachalabhiññādippabhedaguṇa-
 patimaṇḍite uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhī-
 nam theravamsappadipāṇam therāṇam Mahāvihāravāsīṇam
 Vamsālanikārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā Buddha-
 ghoso ti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā ayam
 Atthasālinī nāma Dhammasaṅgahatṭhakathā.

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ lokanittaraṇesinam
 Dassenti kulaputtānam nayam paññāvisuddhiyā
 Yāva Buddhō ti nāmam pi suddhacittassa tādino
 Lokamhi lokajetṭhassa pavattati mahesino.

¹ sampannam West.² āhu bhāvena West.³ sukha-

vaham M.

⁴ sakāravā M.

Imaṃ likhitapuññaṇa Metteyyam upasaṃkami
 Patitṭhahitvā saraṇesu patitṭhāmi sāsane.

· Mama mātāpitācariyā hitā ca ahitā ca me
 Puññaṇaṃ tam anumoditvā ciraṃ rakkhantu te mama.

Siddhir astu
 Subham astu.

INDEX OF PROPER NAMES.

A

Aggivessana 378
 Aciravatī 142
 Ajapālanigrodha 35
 Ajita 351
 Aññākoṇḍañña 35
 Anotattadaha 16
 Anomānadi 34
 Aparagoyāna 298
 Abhayatthera 399
 Ambariyavihāra 103
 Assakaṇṇa 298
 Assagutta 419

Ā

Ānanda 5, 88
 Ālāra Kālāma 34

I

Iddhiya 32
 Isipatana 35

Ī

Īsadhara 298

U

Uttarakuru 16, 298
 Uttaravaḍḍhamānapabbata
 103
 Uttiya 32

Udāyi 163
 Uddaka 34
 Upaka 35

K

Kaṇhatāpasa 294, 426
 Kanthaka 34
 Karavika 298
 Kassapa 17
 Kākavaliya 162
 Kāla 34
 Kālavallimaṇḍapa 399
 Kāsipura 35
 Kelāsakūṭa 334
 Kosalakā 305
 Kosiyaputta 32

G

Gaṅgā 140, 142
 Gaṇḍambarukkha 13
 Girikaṇḍaka 116
 Guttasūlagāma 398
 Godhāvārī 140
 Gosīṅgasālavana 29

C

Cakkana 103
 Cittalapabbata 351, 399
 Cūlābhayatthera 230
 Cetiyapabbata 200

Ch
 Channa 34
 J
 Jambudīpa 298
 Jetavana 273
 Jotipālamāṇava 294, 426
 T
 Tambapaṇṇi 2
 Tipitaka-Cūlanāgatthera 229,
 230, 266, 267, 284
 Tipitaka - Mahādhammarak-
 khitatthera 267, 278, 286,
 287
 Tissa 390
 Tissadattamitta 87
 Tissabhūti 30
 Tusitapura 35
 Th
 Therambatthalena 187
 D
 Datta 390
 Dattābhayaatthera 268
 Dāsaka 32
 Dīpaṅkara 31
 Duṭṭhagāmini Abhaya 81
 Dh
 Dhammarājā passim
 Dhammasenāpati passim
 Dhammiya 32
 N
 Nakulanagaragāma 398
 Nāgasena 114, 119, 120, 142
 Nemindhara 298
 Nerañjarā 34

P
 Paṇḍarapabbata 34
 Paṇḍukambalasilāsana 1
 Paṭikaputta 13
 Pātaliputta 88
 Piṅgalabuddharakkhita 103
 Piyaḷāli 32
 Piyadassi 32
 Piyapāla 32
 Puṇṇakasetṭhi 162
 Puṇṇavallīya 116
 Pubbavideha 298
 Penambāṅgaṇa 399
 Poṭṭhapāda 360
 B
 Bandhumatī 415
 Bandhumā 415
 Buddhaghosa 1, 430
 Brahmavatī 415
 Bh
 Bhaddaji 32
 Bhaddanāma 32
 Bhārukacchakā 305
 M
 Makhādevavarājā 294, 426
 Magadharājā 34
 Maṅgalapokkharāṇi 33
 Maṇḍalārāma 30
 Mallikā 426
 Mahākassapa 1, 4, 27, 419
 Mahāgatimbayatissadatta 11
 Mahātissa 116
 Mahādattatthera 230, 267,
 284, 286
 Mahānāgatthera 399
 Mahānāgarājā 399

Mahābodhipallāṅka 13, 31
 Mahābodhimaṇḍa 30
 Mahārohanagutta 187
 Mahāvanasaṇḍa 34
 Mahāsaṅgharakkhitatthera
 268
 Mahāsammata 390, 392
 Mahāsivatthera 405
 Mahinda 1
 Mahī 142
 Māgadhakā 305
 Māra 17, 34
 Mucalinda 35
 Metteyya 361, 415, 430
 Moggaliputtatissa 4, 6, 32
 Moggallāna 29, 236, 277
 Moravāpi 230, 267, 284, 286

Y

Yamaka 8, 13
 Yugandhara 298

R

Rājagaha 29, 34
 Revata 32

V

Vakkali 351
 Vattakālakagāma 116
 Vattaniyasenāsana 419
 Vāsetṭha 390
 Vinataka 298

Vipassī 414
 Visākha 305
 Visudatta 32
 Vissakamma 33
 Vedehamuni 1

S

Saṅgharakkhitatthera 200
 Santatimahāmatta 426
 Sandeha 32
 Samiddhi 88
 Sambala 32
 Sarabhū 142
 Sāketa 267, 284
 Sāriputta 9, 16, 29, 32, 208,
 236, 384, 410
 Sāvatti 16, 272
 Siggava 32
 Sineru 298
 Sihalaḍḍipa 103
 Sujātā 34-
 Sudassana 298
 Sumanamālākāra 426
 Sumanā 162
 Subrahmā 415
 Senāninigama 34
 Sonaka 32
 Sobhita 32

H

Himavā 298

CORRECTIONS.

- p. 9 l. 15 f. b. *instead of* Sāriputtha° *read* Sāriputta°.
p. 11 l. 1 f. b. " " Mahagatimbaya° *read* Mahāgatimbaya°.
p. 18 l. 7 f. t. " " pathamabuddhavadānaṃ *read* paṭhama°.
p. 19 l. 4 f. b. " " Abidhammassa *read* Abhidhammassa.
p. 26 l. 8 f. t. " " aṅgāṇi *read* aṅgāni.
p. 31 l. 15 f. t. " " Tāvatisānaṃ *read* Tāvatisānaṃ.
p. 107 l. 5 f. t. " " ye vā pana ke *read* yevāpanake.
p. 108 l. 9 f. b. " " pāṇi *read* pāṇi.
p. 110 l. 1 f. b. " " andhāviya *read* andhā viya.
p. 119 l. 17 f. t. " " ayasmā *read* āyasmā.
p. 123 l. 8 f. t. " " sevittabbāsevitābbe *read* sevittabbāsevitābbe.
p. 260 l. 13 f. b. " " adhimokkho *read* adhimokkho.
-

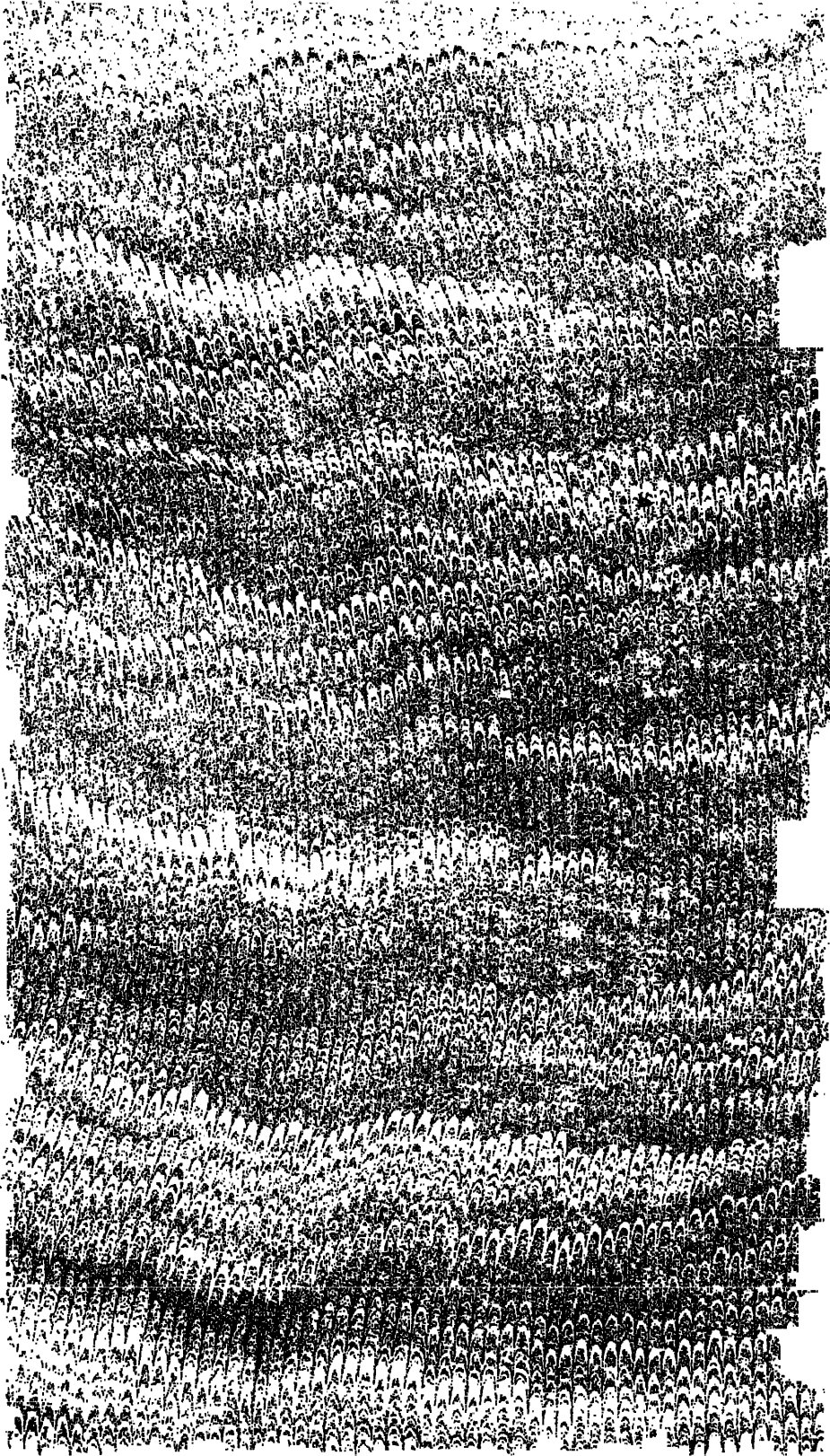
ADDENDA.

§§ 8—10 on p. 3, 4 refer to the first chapter of the Kathāvatthupparakaṇa § 1—69 in Taylor's edition and p. 1—37 in Minayeff's edition of the commentary J.P.T.S. 1889.

p. 198 Note 1: Besides Visuddh. p. 98 compare also Mahāvīyutpatti § 52, Milindap. p. 332 and Hardy Eastern Monachism p. 268.

p. 298 Note 6: Comp. Abel Rémusat in Journal des Savants 1831 p. 600 seq.

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

Call No. *B 104.1 B 104* *9117*

Author *B. D.*

Title *Nirvana and Buddha*
by S. C. Chandra

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI

Please help us to keep the book
clean and moving.